

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ

Ο IRVING FISHER ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	
ΑΡ. ΕΙΣ.	21941
COMP.	16280 ή 22466
ΤΑΞΗ	338.9 ΒΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	

0 0 1 2 1 9 4 1

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Η έγκρισις διδακτορικής διατριβής υπό της ΑΒΣΠ δεν υποδηλοί αποδοχήν των γνώμών του συγγραφέως.

Πρόλογος	1
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία	15
Κεφάλαιο 2ο: Η Επιστήμη και η Φιλοσοφία	25
Κεφάλαιο 3ο: Η Επιστήμη και η Ιστορία	35
Κεφάλαιο 4ο: Η Επιστήμη και η Πολιτική	45
Κεφάλαιο 5ο: Η Επιστήμη και η Οικονομία	55
Κεφάλαιο 6ο: Η Επιστήμη και η Παιδεία	65
Κεφάλαιο 7ο: Η Επιστήμη και η Υγεία	75
Κεφάλαιο 8ο: Η Επιστήμη και η Περιβάλλον	85
Κεφάλαιο 9ο: Η Επιστήμη και η Τεχνολογία	95
Κεφάλαιο 10ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	105
Κεφάλαιο 11ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	115
Κεφάλαιο 12ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	125
Κεφάλαιο 13ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	135
Κεφάλαιο 14ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	145
Κεφάλαιο 15ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	155
Κεφάλαιο 16ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	165
Κεφάλαιο 17ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	175
Κεφάλαιο 18ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	185
Κεφάλαιο 19ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	195
Κεφάλαιο 20ο: Η Επιστήμη και η Κοινωνία (Συνέχεια)	205

Στους γονείς μου

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίδα
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
<u>ΜΕΡΟΣ Ι.</u>	
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	1
Υποσημειώσεις	17
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΥΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ</u>	19
I. Τάσεις της Οικονομικής Μεθοδολογίας πρίν τόν Fisher	20
II. Οί δομές της Φισεριανής μεθοδολογίας.	29
III. Irving Fisher ὁ Δημιουργός της οίκονομετρικῆς μεθόδου.	38
IV. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.	47
Υποσημειώσεις	51
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΑ: ΔΕΙΑ -ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ</u>	55
I. Εισαγωγή στή θεωρία της χρησιμότητας κατά τήν Προφισεριανή Περίοδο.	55
II. Ἡ Φισεριανή Συμβολή.	66
III. Ὁ Fisher καί οί σύγχρονες τάσεις στή θεωρία της χρησιμότητας.	85
IV. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.	98
Υποσημειώσεις	102
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΣΣΕΡΑ: ΕΠΙΤΟΚΙΟ-ΤΟΚΟΣ-ΚΕΦΑΛΑΙΟ</u>	113
I. Προφισεριανές ἀντιλήψεις στή θεωρία τοῦ τόκου.	114
II. Ἐπισκόπηση Βασικῶν Φισεριανῶν Ἐννοιῶν.	128
III. Οί Τρεῖς Προσεγγίσεις.	145
IV. Ἡ Ἐπίδραση τοῦ Fisher στοῦς Μεταγενέστερους.	173
V. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.	172
Υποσημειώσεις	196

<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ</u>	202
<u>Υποσημειώσεις</u>	209
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΝΤΕ : ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ</u>	210
I.Οι σκαπανείς της Φισεριανής ποσοτικής θεωρίας.	211
II.Οι έμπειρικοστατικές προεκτάσεις της Φισεριανής ποσοτικής θεωρίας.	227
III. 'Η ποσοτική θεωρία ως υπόδειγμα οίκοномиκής σταθερότητας καί πολιτικής.	235
IV. 'Ανάλυση της επίπτωσης της Φισεριανής ποσοτικής θεωρίας στις κατοπινές προσπάθειες.	258
<u>ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ</u>	283
<u>ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ</u>	286
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ</u>	303
<u>ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ</u>	309
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΞΗ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ</u>	311
I. Οί θεμελιωτές της θεωρίας των Οίκοномиκων Διακυμάνσεων, καί η επίδρασή τους στον Fisher.	312
II. Οίκονομικός Κύκλος, παίγνιο της νομισματικής μονάδας.	321
III. 'Η επίδραση της κυκλικής θεωρίας του Fisher στή κατοπινή οίκονομική σκέψη.	332
IV. Irving Fisher, προπομπός της Μονεταριστικής Σχολής.	340
<u>ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ</u>	347
<u>ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ</u>	352
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΠΤΑ: ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΟΔΟΥ</u>	357
I. Τό δόγμα του Laissez-faire καί η θέση του Fisher.	358
II. Οί διαστάσεις του "Κράτους Προόδου" στό Fisher.	365
<u>ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ</u>	382
<u>ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ</u>	384

<u>ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ</u>	389
Υποσημειώσεις	409
<u>ΣΥΛΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ</u>	411
I. Ειδική βιβλιογραφία επί του Irving Fisher	411
II. Γενική βιβλιογραφία.	417

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Σκοπός της παρούσης διατριβής είναι να εκθέσουμε το επιστημονικό έργο του Irving Fisher (1867-1947) και ιδιαίτερα την συμβολή του στην οικονομική επιστήμη. Στη διατριβή γίνεται ακόμα διεξόδυση στο χρόνο της διαμόρφωσης των θεωριών και του συστήματος του μεγάλου οικονομολόγου σε συσχετισμό με τις προηγούμενες και τις μετά τον Fisher αναπτυχθείσες θεωρίες.

Ο Fisher ασχολήθηκε τόσο με τη μικροοικονομική όσο και με τη μακροοικονομική ανάλυση. Η εκμαιευόμενη σκέψη του, εκ του όγκου των επιστημονικών του γραπτών, αποδεικνύει ότι ακολούθησε δύο βασικές κατευθύνσεις. Κατ' αρχήν προσπάθησε να ερμηνεύσει την έννοια των οικονομικών φαινομένων, όπως η "αξία", το "κεφάλαιο", ο "τόκος", το "χρήμα" κλπ., και στη συνέχεια να καταδείξει την αλληλοεξάρτησή τους. Συνεπώς, η παρούσα διατριβή επιδιώκει όχι μόνο τη μεμονωμένη ανάλυση των προαναφερθέντων οικονομικών εννοιών, αλλά και την επισήμανση της αλληλοεξάρτησής των στο φισεριανό οικονομικό σύστημα.

Ο Fisher, έχοντας πραγματοποιήσει το πρώτο κύκλο των πανεπιστημονικών του σπουδών στα μαθηματικά και τη φυσική, προσπάθησε να μεταφέρει τους νόμους και τις αρχές του μαθηματικού λογισμού και στη σφαίρα της Οικονομικής Επιστήμης. Από το 1892 οπότε και δημοσίευσε το πρώτο οικονομικό του έργο, με τίτλο "Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices", μέχρι και το τελευταίο "Constructive Income Taxation" (1942), ακολούθησε μια αυστηρή μεθοδολογία βασισμένη κυρίως στα μαθηματικό - στατιστικό λογισμό και την απαγωγική μέθοδο. Αφιέρωσε μέρος του έργου του, για να υποστηρίξει ότι η πρόοδος της Εφαρμοσμένης Οικονομικής, θα εξαρτηθεί από τον ορθολογικό συνδυασμό, μαθηματικών, στατιστικής και οικονομικής θεωρίας. Δίκαια λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί σαν πατέρας της Οικονομετρίας. Το ερευνητικό του έργο αναφορικά με την Αμερικάνικη οικονομία, επιβεβαίωσε τη πίστη του στα μεθοδολογικά πρότυπα που η σκέψη του χάραξε. Στις μέρες μας οι "Μονεταριστές", συνειδητοποιώντας το βάθος της προσπάθειας που ο Fisher εγκαινίασε έχουν βασίσει τις θεωρίες τους κατά το μεγάλο μέρος στα δικά του θεμέλια.

Το κοινωνιολογικό στοιχείο που χρωματίζει πολλές πλευρές της Φισεριανής σκέψης, αποτέλεσε προάγγελο των επιστημονικών θεμάτων, με τα οποία η Εφαρμοσμένη Κοινωνιολογία στις μέρες μας ασχολείται.

Το χτύπημα της φυματίωσης, που δέχθηκε στα πρώτα βήματα της επιστημονικής του καριέρας, υπήρξε η βασική αιτία ν'αναλάβει έντονη εκστρατεία για τη διαφύλαξη της ανθρώπινης υγείας. Το πρώτο σε πωλήσεις έργο του "How to Live" (1915), για τη συγγραφή του οποίου είχε την αμυδρή βοήθεια του Dr. Eugene Fisk, είχε κοινωνιολογικό χαρακτήρα αποβλέποντα στην εξεύρεση μεθόδων ικανών να προάγουν το Αμερικανικό υγειονομικό σύστημα. Στη προάσπιση της ανθρώπινης υγείας απέδωσε την καλύτερευση των συνθηκών ζωής και συνεπώς την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ευημερίας. Ο ρόλος του Κράτους στην άνοδο της γενικής ευημερίας εκρίθει από τον Fisher καθοριστικός. Δηλαδή το Κράτος οφείλει να ενισχύει και όχι να αποδαρύνει την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η σχετική αντίληψη του Fisher στηρίχθηκε στην οικονομική βάση ότι από τη σταθερότητα του δολλαρίου, θα εξαρτηθεί η οικονομική ισορροπία και η κοινωνική ευημερία του Αμερικανικού λαού. Το οικονομικό στοιχείο του εθνικισμού του, απόβλεψε στη δημιουργία μιας διεθνής συμμαχίας, όπου ο ρόλος της Αμερικής θα ήταν ρυθμιστικός και καθοδηγητικός. Δημοσιεύοντας δύο μελέτες, "League or War" (1923) και "America's Interest in World Peace" προσπάθησε να πείσει τους συμπολίτες του, για τα οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά οφέλη, που θ'αποφέρει η είσοδος της Αμερικής στη Κ.Τ.Ε.

Η διατριβή μας εξετάζει την διερευνητική συμβολή του Fisher στην περί αξίας και τόκου θεωρία του, την ποσοτική θεωρία του χρήματος, την σταθερότητα της αγοραστικής δύναμης του νομίσματος και τις αντιλήψεις για το Κράτος Προόδου. Τη διατριβή μου διαχώρισα σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια και το δεύτερο τρία. Το πρώτο μέρος πραγματεύεται την συμβολή του Fisher στη διαμόρφωση της οικονομετρικής μεθόδου, και τη συνεισφορά του στη θεωρία του τόκου και της αξίας μεταξύ των ετών 1892-1930. Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει τη προσφορά του μεγάλου οικονομολόγου στη ποσοτική θεωρία του χρήματος, την έννοια των μακροοικονομικών διακυμάνσεων και στον πολυσυζητημένο όρο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο "Κράτος ευημερίας" ή "Κράτος προόδου". Τα τελικά συμπεράσματα αμφοτέρων των μερών, τα οποία και συνθέτουν επιγραμματικά τη συνεισφορά της παρούσας διατριβής, απαριθμούνται στο τέλος της εργασίας μας.

Στο καθηγητή Δ.Θ.Χουμανίδα και εισηγητή μου εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου για τις συμβουλές του, υποδείξεις του και παρατηρήσεις του για τη συγγραφή της διατριβής μου. Επίσης ευγνωμοσύνη εκφράζω και στους συνεισηγητές της διατριβής μου Καθηγητές κ.Σ.Σαραντίδη και Ν.Γιαννακόπουλο. Φυσικά για τις ιδέες μου και τις κριτικές μου παρατηρήσεις την ευθύνη έχει ο γράφων.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Ν Α

Β Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Όπως ο Fisher μᾶς πληροφορεῖ οἱ οἰκογενειακές του ρίζες, προέρχονται ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἴρλανδία. Κάποιος ἀπόγονός του μὲ τὸ ὄνομα William Fisher, μετανάστευσε μὲ τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὴν Ἴρλανδία στὴν Ἀμερική περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁ πατέρας του George Whitefield Fisher, γεννήθηκε στὸ Cambridge τῆς Νέας Ὑόρκης τὸ 1833. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν γυμνασιακῶν του σπουδῶν καὶ συγκεκριμένα τὸ 1855, εἰσῆλθε μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση λόγω οἰκονομικῶν δυσκολιῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Yale, ὅπου σπούδασε Λογοτεχνία περατώνοντας τὶς σπουδές του τὸ 1859. Ἀκολουθώντας στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπαγγελματικῆς του καριέρας τὴν ἐνασχόληση τοῦ δασκάλου, γνώρισε στὸ σχολικὸ περιβάλλον τὴ μέλλουσα γυναίκα του Ella Wescott. Μὲ τὴν κατὰ δώδεκα χρόνια νεώτερή του Ella, παντρεύτηκαν τὸ 1863 ἀποκτώντας τέσσερα παιδιά τρία ἀγόρια καὶ ἕνα κορίτσι.

Ὁ Irving Fisher γεννήθηκε στίς 27 Φεβρουαρίου 1867 στὸ Sargenties τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ἦταν τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ τέσσερα παιδιά τῶν George καὶ Ella Fisher. Ὁ Fisher ἦταν μόλις ἑνὸς ἔτους, ὅταν ἡ οἰκογένεια του μετακινήθηκε στὸ Pease Dale τῆς Rhode Island, ἐπειδὴ ὁ πατέρας του διορίστηκε ἐφημέριος τῆς Congregational Church. Στὸ μεταξύ δύο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀδελφία του, ἕνα ἀγόρι καὶ ἕνα κορίτσι, πέθαναν πρὶν ἀγγίξουν τὰ ὄρια τῆς ἐφηβείας, ἀφήνοντας ἔτσι τὸν Fisher ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν ἔξη κιόλας ἐτῶν μόνο μὲ τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του Herbert. Οἱ Φίσερ μετακόμισαν τὸ 1881 στὸ New Haven καὶ λίγους ἀργότερα στὸ St. Louis, ὅπου Irving Fisher συμπλήρωσε τὶς κολλεγιακές του σπουδές στὴ Smith Academy, τὶς ὁποῖες εἶχε ξεκινήσει στὸ Hillhouse High School τοῦ New Haven. Ὁ ἐφηβος πιά Fisher στὴν ἐπιθυμία ν'ἀρχίσει τὶς πανεπιστημιακές του σπουδές στὸ Yale, συνάντησε τὴ σθεναρὴ ἀντί-

δραση τοῦ πατέρα του. Δυστυχῶς, ἡ ζωρὴ ἐπιθυμία του ἐκπληρώθηκε με-
τά τὸν ἄτυχο θάνατο τοῦ πατέρα του ἀπὸ φυματίωση τὸν Ἰούλιο τοῦ 1885.
Τὸ φθινώπορο τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Fisher ἐγκαίνιασε τὶς πανεπιστημιακῆς
του σπουδῆς στὸ Yale, ἔχοντας ταυτόχρονα τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνι-
κὴ φροντίδα τῆς ὑπόλοιπης οἰκογενείας του. Οἱ οἰκονομικῆς δυσχέρειες
ἦταν πολὺ σοβαρῆς, ἐξαναγκάζοντας καὶ τὰ τρία μέλη τῆς οἰκογένειας
νὰ ἐργάζονται σκληρὰ γιὰ τὴν ἐπιβίωση. Ἡ μητέρα του ἐργαζόταν ὡς
βοηθὸς ἑνὸς ράπτη, ὁ Irving ἔδινε ἰδιαίτερα μαθήματα σὲ διάφορους
μαθητῆς, ἐνῶ ὁ μικρότερος στὴν ἡλικία Herbert μετὰ τὸ σχολεῖο ἔκανε
διανομὴ φορεμάτων στοὺς πελάτες ἑνὸς οἴκου μόδας.

Ἡ μεγάλη του ἐπίδοση στὰ μαθηματικὰ πολὺ γρήγορα τὸν καθιέρωσε
ὡς τὸν καλύτερο πρωτοετῆ φοιτητῆ, ὥστε στὸ τέλος τῆς ἀκαδημαϊκῆς πε-
ριόδου νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ τὸ πρῶτο βραβεῖο. Ἡ ἀλληλογραφία μὲ διάφο-
ρους φίλους του ἀποδεικνύει τὸν ζωρὸ ζῆλο τοῦ νεαροῦ Irving στὶς θε-
τικῆς ἐπιστῆμες, ἰδιαίτερα τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ φυσικὴ. Συμμετείχε
ἐνεργὰ σὲ πολλῆς πανεπιστημιακῆς ἐκδηλώσεις π.χ. ἀθλητισμός, κ.λ.π.,
μὲ ἰδιαίτερη προθυμία καὶ ἐνδιαφέρον. Ἀποτέλεσμα τῶν λαμπρῶν πανε-
πιστημιακῶν του δραστηριοτήτων, ἦταν νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὑποτροφία \$
500 πρὸς συνέχιση τῶν σπουδῶν του. Ἀπὸ τὴ πλειάδα τῶν διδασκάλων του,
οἱ ὁποῖοι τοῦ δίδαξαν διάφορα ἀντικείμενα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης στὸ
χῶρο τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστῆμης, ὁ Φυσικομαθηματικὸς Josiah
Willard Gibbs, ὁ οἰκονομολόγος καὶ μετέπειτα γνωστὸς κοινωνιολόγος
William Graham Sumner καὶ ὁ ἀστρονόμος Simon Newcomb, ἀπέτελεσαν στα-
θμὸ στὴ πνευματικὴ του ἐξέλιξη. Ἐν τούτοις, ὁ Fisher δέχθηκε περισ-
σότερο τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Gibbs, κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ὁποῖου ἔγρα-
ψε τὴ διδακτορικὴ του διατριβή. Τὸ μαθηματικὸ στοιχεῖο πού κυριάρχη-
σε στὴ διατριβή του, ἐπιβεβαιώνει τὴ μεγάλη ἐπίδραση πού δέχθηκε ἀ-

πό τόν Gibbs. Ὁ Fisher ἀργότερα ἔχοντας θαυμασμό καί ἐκτίμηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου του δασκάλου, πρόσφερε πνευματική καί οἰκονομική ἐνίσχυση γιά τήν ἀναδημοσίευση τῶν ἀπάντων τοῦ Gibbs. Ἐνέργειες οἱ ὁποῖες ἀποκαλύπτουν τήν ἠθική καί τήν ἀνθρωπιστική πλευρά τοῦ χαρακτήρα του. Ἐχοντας ἀρχικά ἀμφιβολία γιά τήν ἐκλογή τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης πού τελικά θ' ἀκολουθοῦσε, πείστηκε μετὰ πολυῶρων συζητήσεων ἀπό τόν Sumner νά γράψει μιὰ διατριβή στό "οἰκονομικά μαθηματικά". Ὅταν ὁ Sumner τοῦ ἀνέφερε τόν ὄρο "Mathematical Economics", ἡ ἐξῆς στοιχομῦθια διεξάχτηκε μεταξυ μαθητή καί δασκάλου¹:

Fisher: "I have never heard of such a subject".

Sumner: "That is because I myself have never studied it enough to use it, but I can put you on the literature".

Γράφοντας τήν διατριβή του σέ διάστημα τριῶν ἐτῶν, τοῦ ἀπονεμήθει τό πτυχίο τοῦ Ph.D. τό 1891, ὅπου ἕνα χρόνο ἀργότερα δημοσιεύτηκε στίς "Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences" μέ τίτλο "Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices". Ἡ ἀντανάγκασή των ἀπόψεων του περί διαιμόρωσης τῆς τιμῆς ἢ τῆς ἀξίας των^{αγαθῶν} εἶχε πολύ μεγάλο ἀντίκτυπο στήν Ἀμερική καί τήν Εὐρώπη. Ὁ Paul Samuelson θεωρεῖ ὅτι ἡ διατριβή τοῦ Fisher, ὑπῆρξε ἡ σπουδαιότερη μελέτη πού ποτέ ἔχει ὑποβληθεῖ στό πεδίο τῆς οἰκονομικῆς σκέψης, γιά τήν ἀπονομή διδακτορικοῦ διπλώματος². Εἶναι πραγματικά ἀξιόλογη ἡ ἀνάλυση των συνηθῶν γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἀπό τόν Fisher, ἐπειδή ὅπως συνάγεται ἀπό τα γραφόμενά του γινώριζε μόνο τα ἔργα τῶν Jevons, Auspitz καί Lieben. Σέ γράμμα του πρὸς τόν θεῖο του Will Eliot μέ χρονολογία 17 Αὐγούστου 1890, γράφει: "Προσπαθῶ νά διεισδύσω σέ ἕνα ἐνδιαφέρον βιβλίο ἐπὶ τῆς θεωρίας τῶν Auspitz καί Lieben. Ἐλπίζω νά γράψω τόν ἐπόμενον χρόνο τῆ διδακτορική μου δια-

τριβή επί κάποιου παρεμφερή θέματος³. 'Ο Fisher εξέτασε τήν οικονομική ισορροπία σέ περίπτωση όταν ή χρησιμότητα κάθε αγαθοῦ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τίς χρησιμότητες τῶν ἄλλων αγαθῶν, ἐνῶ στή συνέχεια ἀνάλυσε τή περίπτωση ἀλληλεξάρτησης τῆς χρησιμότητας τοῦ αγαθοῦ μέ τίς χρησιμότητες ἄλλων αγαθῶν. 'Η εἰσαγωγή τῆς "συνάρτησης χρησιμότητας" καί ή οικονομική ἐρμηνεία τῶν μερικῶν παραγῶγων, ἦταν τὸ ἀρχικό βήμα γιὰ τὴν συστηματικὴ ἔχρηση τῶν μαθηματικῶν στο πεδίο τῆς Οἰκονομικῆς. 'Η μετάφραση τοῦ διδακτορικοῦ του σέ ἀρκετές γλῶσσες πολὺ σύντομα, μετὰ τή δημοσίευσή του, ἐπιβεβαιώνει τή μεγάλη του προσφορά στή παγκόσμια οικονομικὴ σκέψη.

'Ο καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς 'Οξφόρδης F. Edgeworth, γράφοντας ἕνα σημείωμα στό Economic Journal τό 1893 γιὰ τή διατριβὴ τοῦ Fisher, παρατήρησε: "Χωρὶς νά προβοῦμε σέ μελλοντικές προβλέψεις, μποροῦμε νά ἀποδώσουμε στὸν Dr. Fisher τὸν βαθμὸ τῆς ἀθανασίας, ὁ ὁποῖος ἀνήκει σέ κάποιον πού ἔχει ἐμβαθύνει στὰ θεμέλια τῆς οικονομικῆς θεωρίας"⁴. "Ἐκτοτε τ'ὄνομά του παγιώθηκε στό πίνακα τῶν μεγαλυτέρων οικονομολόγων τῆς ἐποχῆς του. Γιὰ ἐξήντα περίπου χρόνια, ὁ Fisher χάραξε στή κυριολεξία μιὰ νέα πορεία στήν Ἀμερικάνικη οικονομικὴ σκέψη, γιὰ νά χαρακτηριστεῖ ἐπάξια ἀπὸ τοὺς M.Sasuly, J. Schumpeter, M. Friedman, P. Samuelson, J. Miller, κ.λ.π., ὡς ὁ μεγαλύτερος Ἀμερικανὸς οικονομολόγος ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἀναμφισβήτητα, ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Ἀμερικανὸς οικονομολόγος πού συνδύασε ἄψογα τὸν μαθηματικοστατιστικὸ λογισμό μέ τήν οικονομικὴ θεωρία. Ἦταν λοιπὸν ἐπόμενο ή διάδοση τοῦ ὀνόματός του νά πραγματοποιηθεῖ ἀστραπιαία στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Εὐρώπης. Ταυτόχρονα μέ τήν ἀπονομὴ τοῦ διδακτορικοῦ του διπλώματος, τοῦ ἀνατέθηκε ή παράδοση μαθημάτων στό Yale, κατὰ πού διάρρηξε μέχρι τό 1895. Τό ἴδιο ἔτος μετατέθηκε στό Department

of Political Economy, για να διοριστεί τρία χρόνια αργότερα Full Professor του ίδιου τμήματος. Η μετάθεση των πνευματικών του δυνάμεων από τη περιοχή των μαθηματικών στην επικράτεια της οικονομικής θεωρίας, βοήθησε τον Fisher να διεισδύσει περαιτέρω στην ουσία του ανθρώπινου προβλήματος. Σέ γράμμα προς τον θεϊο του Will Eliot τό καλοκαίρι του 1895 γράφει: "Σέ ότι άφορά τή μεταπήδησή μου από τά μαθηματικά στη Πολιτική Οικονομία, έχω τήν εύκαιρία να άγγίξω εύθέα τήν ουσία της ανθρώπινης ζωής, παρ'ότι δέν πρόκειται να έχω πολλές εύκαιρίες να χρησιμοποιήσω συστηματικά τίς μαθηματικές μου γνώσεις".⁵ Κατά τη διάρκεια όμως του έρευνητικού του βίου ούδέποτε έκανε ύπερβολική χρήση των μαθηματικών στην εξέταση του οικονομικού φαινομένου, περιορίζοντας σημαντικά τήν άφαίρεση προς όφελος της έπαγωγικής λογικής.

Ο Fisher τόν Ιούνιο του 1893 ύπανδρεύθει τή Margaret Hazard, μεταβαίνοντας τόν έπόμενο χρόνο στο Βερολίνο και τό Παρίσι για να διεκπαιρέώσει τό κύκλο των οικονομικών του σπουδών. Τότε είχε τήν εύκαιρία να συναντήσει στον Εύρωπαϊκό χώρο τούς μεγαλύτερους οικονομολόγους της έποχής του, μεταξύ των όποιων τούς Edgeworth, Pantaleoni, Barone, Menger, Böhm-Bawerk, Walras και Pareto. Η έπίσκεψή του στην Άγγλία του έδωσε τή δυνατότητα να συλλάβει τό βαθύ νόημα των τότε έπιστημονικών διαμαχών γύρω από τήν έννοια του "διμεταλλισμού" (bimetallism), κάτι πού τόν όδήγησε στο δεύτερο μεγάλο του έργο "Appreciation and Interest" πού δημοσιεύτηκε τό 1896 από τήν American Economic Association. Οι θέσεις πού εισήγαγε στη μελέτη αυτή, ύπήρξαν άντικείμενο έπιστημονικής διερεύνησης μέχρι και τίς τελευταίες μέρες της ζωής του. Η πρώτη του έπαφή μέ τόν τύπο άρχισε τό 1896 στη τοπική έφημερίδα Evening Post, δημοσιεύοντας σειρά άρθρων επί του δι-

μεταλλισμού. Από τότε πολλά άρθρα του εμφανίστηκαν σε διάφορες εφημερίδες της Αμερικής, εκτός βέβαια των διαφόρων επιστημονικών περιοδικών. Πρίν διοριστεί καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας τό 1898 δύο άλλα βιβλία του παρουσιάστηκαν: Τό "Elements of Geometry" (1896) μέ τή βοήθεια του A.W. Phillips καί τό "A Brief Introduction to the Infinitesimal Calculus" (1897). Ἡ μελέτη του επί του άπειροστικού λογισμού γράφτηκε ειδικά για σπουδαστές των κοινωνικοοικονομικών επιστημών.

Δυστυχώς, ἡ άλματώδη πορεία του διακόπηκε ξαφνικά τό 1898 ^{όταν} προσβλήθηκε από φυματίωση. Ὑπακούοντας στή γνωμάτευση των ιατρών, παρέμεινε μακριά των πανεπιστημιακών του ασχολιών για τρία χρόνια επιστρέφοντας τό 1901. Κατά τή διάρκεια τής άσθενείας του οί πόλεις του Colorado καί τής Santa Barbara υπήρξαν οί βασικοί τόποι διαμονής του. Στο Colorado του άπονεμήθει τό βραβείο τής New York Medical Society, για τήν ανακάλυψη μιās εύφύεστατης συσκευής ειδικής για άναρρωνύοντες από φυματίωση. Ἡ ροπή του προς τίς έφευρέσεις είχε ως άποτέλεσμα ν'ανακαλύψει μεταξύ άλλων ένα πρωτότυπο σύστημα ταξινόμησης έγγραφων (index file system). Συνέπεια τούτου ήταν νά σχηματίσει βιοτεχνία κατασκευής συστημάτων ταξινόμησης έγγραφων, καθιστάμενη γνωστή από τό 1926 ως Remington Rand, Inc., τής όποιας υπήρξε ό πρώτος διευθυντής. Ἡ υγεία του άποκατεστάθει τό 1904, ξεκινώντας μέ περισσότερο πνευματική δύναμη καί όρεξη τήν διερεύνηση των οικονομικών φαινομένων. Μετά τό 1901 υπήρξε ένεργό μέλος τής New Haven County Anti-Tuberculosis Association, διαδίδοντας τή σημασία τής ποιοτικής βελτίωσης τής ανθρώπινης ζωής, προς άποφυγή κάθε βλαβερής για τόν άνθρωπο άσθένειας όπως τής φυματίωσης. "Αν καί παρέμεινε καθηγητής στο Yale μέχρι τό 1935, ἡ έπαφή του μέ τούς σπουδαστές ἢ ἡ παράδοση

διαλέξεων ήταν περιορισμένη. Μολονότι διετέλεσε Πρόεδρος της επιτροπής "Numbers and Scholarship in Yale College", σημαντικό μέλος της "Committee on Ways and Means" και έκδοτης της "Yale Review", εν τούτοις ή συμμετοχή του στις πανεπιστημιακές ύποθέσεις υπήρξε άραιή και άρκετές φορές περιστασιακή. Τό κύπημα της φυματίωσης ως συνέπεια της υπέρμετρης έργασίας του στό Yale, ή αντίληψή του νά μή συνδέσει τήν έπιστημονική έρευνα μέ το χώρο του πανεπιστημίου και ή έπιρροή της γυναίκας του, συνέβαλαν ώστε οί σχέσεις του μέ τό Yale μετά το 1898 νά περιοριστοῦν αντί νά έλεκταθοῦν.

Μετά τό 1904 ή μία δημοσίευση διαδέχεται τήν ἄλλη. Ἡ πρώτη σπουδαία έργασία του έμφανίστηκε τό 1906 μέ τίτλο "The Nature of Capital and Income", και ή τελευταία του το 1942 "Constructive Income Taxation". Μπορεί τό πρώτο σέ πωλήσεις έργο του "How to Live" (1915) νά μήν ήταν οίκονομολογικου περιεχομένου ή τό σημαντικότερο έπιστημονικό του συγγραμμά νά θεωρείται τό "The Theory of Interest" (1930), οί 331 δημοσιεύσεις του όμως μεταξύ τών έτών 1911-1935 επί της σταθερότητας της αγοραστικής δύναμης του χρήματος αποτέλεσαν πρωτοφανές φαινόμενο συγγραφέα στό χώρο της Οίκονομικής Έπιστήμης. Στό Πρόλογο της έργασίας του "The Purchasing Power of Money" (1911) δήλωσε ότι πρωταρχικός στόχος του βιβλίου είναι νά μελετήσει και νά διελευκάνει τούς παράγοντες πού έπιδροῦν στή διακύμανση της αγοραστικής δύναμης του νομίσματος. Για τήν έπίτευξη του στόχου αυτού έκτός της συγγραφής πολυάριθμων μελετών όργάνωσε τή "Stable Money League" (1921), τή "National Monetary Association" (1923) και τή "Stable Money Association" (1923). Αὐτή τή δραστηριότητα ό Fisher τή πλήρωσε όχι μόνο μέ ιδρώτα και σπό πνευματικῶν μόχθων, αλλά και μέ άφθονο χρήμα. Όπως ό Fisher ανάφερε κατά τήν 80η έπέτειο τῶν γενεθλίων του, μετά τό 1910 δαπάνησε πάνω

ἀπό \$ 100.000 γιά τή προπαγάνδα τῶν νομισματικῶν του θέσεων στό χῶρο τῶν Η.Π.Α.⁶

Τό δράμα τῆς φυματίωσης τόν ὥθησε ν'ἀφιερῶσει πολύ χρόνο στή συνγγραφή μελετῶν γύρω ἀπό τό θέμα τῆς υγείας. Μέ τά βιβλία του "National Vitality" (1908), "How to Live" (μαζί μέ τόν E. Fisk) (1915), "Prohibition at its Worst" (1926) καί "Prohibition Still at its Worst" (1928), προσπάθησε νά πείσει τοὺς συμπολίτες του γιά τίς βλαβερές συνέπειες, πού ὁ ἀλκοολισμός, ἡ χρήση ταμπάκου ἢ ναρκωτικῶν, τό ὑπέρμετρο βάρος, τό ἀνθρώπινο ἀγχος, ἡ μόλυνση τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρα, κ.λ.π., ἔχουν ἐπί τῆς ἀνθρώπινης υγείας. Ἄμεσο ἐπακόλουθο τῶν ἐρευνητικῶν του ἀναζητήσεων γιά τή πρόοδο καί βελτίωση τοῦ Ἀμερικάνικου υγειονομικοῦ συστήματος, ἦταν ἡ ἴδρυση τῆς "Life Extension Institute". Γιά τόν ἴδιο σκοπό συμμετεῖχε οὐσιαστικά στήν ἴδρυση πολλῶν ἄλλων υγειονομικῶν ὀργανισμῶν π.χ. "Anti-Tuberculosis Association", "Life Extension Association", "Eugenics Research Association", "American Eugenics Society", "Committee of National Health", "Vitality Records Office", "Robinson Foundation", κ.λ.π., οἱ ὁποῖοι χρηματοδοτοῦσαν συστηματικά τήν ἔρευνα ἐπί υγειονομικῶν προβλημάτων. Μετά τόν Α' Παγκόσμιο πόλεμο υιοθέτησε μαζί μέ τόν Hamilton Holt καί πολλοὺς ἄλλους, τή δημιουργία μιᾶς League Nations ^{of} μέ ἀπώτερο στόχο τήν ἐξασφάλιση τῆς παγκόσμιας εἰρήνης. Γιά τό σκοπό αὐτό ἔγραψε δύο σημαντικά βιβλία, "League or War?" (1923) καί "America's Interest in World Peace" (1924).

Ὁ Fisher τό 1907 ἀποκάλεσε τή περί τόκου θεωρία του "impatience theory" (θεωρία ἀνυπομονησίας). Οἱ Böhm-Bawerk, H.R. Seager, καί πολλοί ἄλλοι, ὑποστήριξαν ὅτι ὑποεκτίμησε τό παράγοντα τῆς "παραγωγικότητας τοῦ κεφαλαίου", δίνοντας προτεραιότητα στό "χρόνο προτίμησης" (time preference) τοῦ ἀτόμου. Τό 1930 ὁμως μέ τή δημοσίευση τοῦ μεγάλου

λου του έργου "The Theory of Interest" παρουσίασε μιά πλήρη θεωρία του τόκου, τὰ θεμέλια τῆς ὁποίας εἶχαν ἤδη τεθεῖ στίς ἐργασίες του "The Nature of Capital and Income" (1906) καί "The Rate of Interest" (1907). Ἡ πρωτότυπη μεθοδολογική διάρθρωση τῆς θεωρίας του καί οἱ ἀπόψεις του περί "κόστους εὐκαιρίας", **αποτέλεσαν** τα πρωτοποριακά στοιχεῖα τῆς νέας του σύνθεσης περί τόκου. Μόλις τίς τελευταῖες δεκαετίες ἡ σύγχρονη οἰκονομική σκέψη ἔχει συνειδητοποιήσει τό βάθος τῶν ἀπόψεών του. Ἡ οἰκονομική σημασία τῶν μεταβλητῶν, τοῦ χρόνου, τοῦ κινδύνου, τῆς ἀβεβαιότητος καί τῆς ἐπιλογῆς πού συμπλέκονται στή θεωρία του, συνθέτουν τό πυρῆνα τῶν νέων ροπῶν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Οἱ A.Ando, F.Modigliani, K.Arrow, R.Solow, L.Pasinetti κ.ά., πολλά ἔχουν ἀφελθεῖ ἀπό τό Φισεριανό ὑπόδειγμα τοῦ τόκου, ὥστε δέν εἶναι ἄτοπο νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι μόλις ἔχουν συλλάβει τό νόημα τῶν καλυτέρων Φισεριανῶν θεωριῶν!" ⁷

Στό τέλος τοῦ 1921 πῆγε στήν Ἀγγλία ὅπου ἔδωσε σειρά διαλέξεων στήν London School of Economics and Political Science, μέ κύριο ἀντικείμενο τήν αἰτιώδη σχέση μεταξύ "οἰκονομικῶν κρίσεων" καί "νομισματικῆς ἀστάθειας". Στίς διαλέξεις αὐτές, οἱ ὁποῖες δημοσιεύτηκαν στό Banker's Magazine, ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ οἰκονομική ἰσορροπία τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τή διαφύλαξη τῆς νομισματικῆς τους σταθερότητας. Τό καλοκαίρι τοῦ 1927 προσκλήθηκε στήν Γενεύη ἀπό τήν "School of International Studies, γιά νά ἀναλύσει τό πρόβλημα τῆς νομισματικοοικονομικῆς ἰσορροπίας. Τότε εἶχε τήν εὐκαιρία νά συναντήσῃ στή Ρώμη τόν Ἰταλό δικτάτορα Μουσσολίνι, μέ πρωτοβουλία τῆς Ἰταλικῆς Πρεσβείας τῶν Η.Π.Α., γιά νά ἐκθέσῃ τήν ἀναγκαιότητα τῆς σύγκλησης μιᾶς "παγκόσμιας νομισματικῆς συνδιάσκεψης", πρὸς ἀντιμετώπιση τοῦ φλέγοντος προβλήματος τῆς διεθνῆς νομισματικῆς ἀρρυθμίας. "Ὅπως χα-

ρακτηριστικά ὁ Fisher ἀναφέρει σέ γράμμα πρὸς τὴ γυναίκα του, μέ ἡμερομηνία 2 Σεπτεμβρίου 1927, εἶπε στὸν Μουσσολίνι ξεκινώντας πρῶτος τὴ συζήτηση: "Εἶσαι ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους ἡγέτες πού ἐνδιαφέρεται σημαντικά γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ πληθωρισμοῦ, τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ, τοῦ ἀσταθοῦς χρήματος καὶ τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητας."⁸ Τὸν ἐπόμενο χρόνο οἱ διαλέξεις του στὴ Γενεύη δημοσιεύτηκαν ὑπὸ τὴ μορφή βιβλίου μέ τίτλο "The Money Illusion".

Τό 1929 δύο νεαροὶ μαθηματικοὶ οἰκονομολόγοι ὁ Charles Roos καί ὁ Ragnar Frisch πρότειναν στὸν Fisher τὴν ἴδρυση μιᾶς ἐταιρίας, ἀποβλέποντας ὁ μαθηματικοστατιστικός λογισμὸς νά ἐνσωματωθεῖ στό κορμὸ τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἰδρύθει ἡ International Econometric Society, μέ πρῶτο τῆς Πρόεδρο τὸν Irving Fisher. "Ὅπως ὁ Fisher ὁμολογεῖ ἡ πρώτη στατιστικὴ ἐργασία του δημοσιεύτηκε τό 1899 καί ἦταν μιὰ κριτικὴ ἐπὶ τῆς δυνατότητας νά προαχθεῖ ἡ ἀκρίβεια τῶν στατιστικῶν μετρήσεων ἐπὶ τῆς θνησιμότητας."⁹ Ἐκτοτε ἀφιέρωσε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος, στὴ πραγματοποίηση ποσοτικῶν μετρήσεων ἐπὶ τῶν μεγεθῶν τῆς Ἀμερικάνικης οἰκονομίας: "Ἐχω ἀξιολογήσει τὴ στατιστικὴ σάν ἕνα ἐργαλεῖο ἀνάλυσης, τό ὁποῖο ἔχει βοηθήσει στὴν ἐκπλήρωση ἑνός ἐκ τῶν μεγαλυτέρων στόχων τῆς ζωῆς μου, νά καταστήσω δηλαδή τὴν οἰκονομικὴ μιὰ ἀληθινὴ ἐπιστήμη."¹⁰ Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν του πείθει ὅτι ὁ μεγαλεπίβολος στόχος του ἐπιτεύχθηκε. Οἱ πολυάριθμες στατικοεμπειρικὲς μελέτες πού δημοσίευσε ἔπεισαν τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους του, ὅτι ἡ ἐφαρμοσμένη οἰκονομικὴ μόνο ἐπὶ τῆς βάσης αὐτῆς μπορεῖ ἀποφασιστικὰ νά προαχθεῖ.

Τό 1935 καί σέ ἡλικία 68 ἐτῶν ὁ Fisher ἀποσύρθηκε ἀπὸ τό πανεπιστήμιο τοῦ Yale. Ἡ ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα ὅμως παρέμεινε ἄ-

καμπτος, δημοσιεύοντας στη συνέχεια του συγγραφικού του βίου σημαντικό αριθμό μελετών. Το έργο του "100% Stable Money" (1935) εγκαινίασε στην ουσία τη περίοδο των γόνιμων μεταπανεπιστημιακών του δραστηριοτήτων. Το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε σε περισσότερες από 15 γλώσσες και στη κυριολεξία αποτέλεσε το άπώγειο της έπιστημονικής του σταδιοδρομίας. Οι επισκέψεις του στο εξωτερικό συνεχίστηκαν με μεγάλη συχνότητα όπως και στο παρελθόν. Τόν Σεπτέμβριο του 1936 επισκέφτηκε την Αθήνα, ως επίσημος επισκέπτης του κ. Λοβέρδου οίκονομολόγου της Τράπεζας της Ελλάδος, ο οποίος είχε μεταφράσει στα ελληνικά το βιβλίο του Fisher "The Money Illusion". Ο Fisher, συμμετάσχοντας σε διεθνές σεμινάριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, μίλησε για τα προβλήματα και τη σημασία της επικράτησης συνθηκών οικονομικής αρμονίας. Σε γράμμα προς το γιό του I.N.Fisher, αφού αναφέρεται στις ωραίες στιγμές της ελληνικής φιλοξενίας, μνημονεύει το εξής περιστατικό: "Δέν συνάντησα τόν Βασιλέα όπως αρχικά ανάμενα... Έτσι έφερα τό επίσημο σακκάκι μου χωρίς λόγο. Απογοητεύτηκα όμως ακόμα περισσότερο όταν δέν ήλθα σέ έπαφή μέ τόν Μεταξά, τόν γνωστό δικτάτορα. Ο Λοβέρδος μέ έφερε τελικά σέ έπαφή μέ τό φίλο του πρώην Πρωθυπουργό Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος όμιλειτ Άγγλικά αρκετά καλά...".¹¹ Ο Fisher έμεινε έκπληκτος όταν παρατήρησε πώς ο Σοφούλης ήταν γνώστης του συγγραφικού του έργου, ώστε κατά τη διάρκεια της συζήτησής τους γύρω από τό "100% Money System", διείδυσε τόσο γρήγορα στην ουσία του προβλήματος όσο κανένας από τούς συνομιλητές που είχε μέχρι τότε. Τό 1937 του άπονεμήθηκαν δύο LL.D. διπλώματα ως τιμητικές διακρίσεις, από τά Πανεπιστήμια των Αθηνών και της Λωζάνης, αντίστοιχα. Μία άλλη σπουδαία διάκριση για τόν Fisher ήταν ή έκδοση ενός τιμητικού τόμου από τόν Α.Δ. Gayer, τιτλαφορούμενος "The Lessons of Monetary Experience". Οι J.M.

Keynes, J.W. Angell, A. Hansen, R. Hawtrey, E. Lindahl, B. Ohlin, G. Shiras, H. Schumacher καὶ F. Mlynarski, ὑπῆρξαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς γνωστότερους συγγραφεῖς τοῦ τόμου.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀξιοπρόσεκτες ἐξωπανεπιστημιακὲς δραστηριότητες τοῦ Fisher, μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ἐντυπωσιακὲς. Τὸ γεγονός ὅτι διορίστηκε Πρόεδρος πολλῶν ὀργανισμῶν π.χ. "American Economic Association", "Econometric Society", "American Statistical Association", κ.λ.π., ἀποδεικνύουν τὴν ὑπόληψη πού οἱ ἐξωπανεπιστημιακοὶ παράγοντες ἔτρεφαν εὐθέα στό πρόσωπό του. Ἡ ποσότητα καὶ ἡ ποιότητα τῶν γραπτῶν του προκαλεῖ δέος καὶ θαυμασμό, ὄχι μόνο στόν ἐπαγγελματία ἀλλά καὶ στόν ἐρασιτέχνη οἰκονομολόγο. Ἐάν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι στίς μέρες μας πολλοὶ οἰκονομολόγοι χαρακτηρίζονται "προεξέχουσες φυσιολογικές" μέ τὴ δημοσίευση μερικῶν ἀφαιρετικοοικονομικῶν μελετῶν, τότε ὁ Fisher δικαιολογημένα μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ "Τίτανας". Στὴν οἰκονομικὴ μεθοδολογία, τὴ θεωρία τοῦ τόκου, τὴν ἔννοια τῆς νομισματικῆς σταθερότητας καὶ τὴ σημασία τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, προπορεύτηκε πολλῶν οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς του. Ὅπως πολὺ ὀρθά ὁ φίλος του Ragnar Frisch παρατηρεῖ, "τό προεξέχων σημεῖο τοῦ ἔργου του εἶναι... ὅτι σὲ ὁποιοδήποτε ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο προηγεῖται τῶν συγχρόνων του ἀπὸ μιά ἕως δύο δεκαετίες."¹² Ἄν καὶ ἀρκετοὶ οἰκονομολόγοι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀμφισβήτησαν ἀρκετὲς τῶν ἐπιστημονικῶν του συνεισφορῶν, ἐν τούτοις ἡ οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη πολλὰ ὠφελήθηκε καὶ ἀφομοίωσε ἀπὸ τὸ δημιουργικὸ του πνεῦμα. Στό συγγραφικὸ ὅμως παρασκευάσμα τοῦ Fisher δέν εἶναι εὐκόλο νὰ ξεχωρίσουμε τὸ μεγάλο ἔργο, πού ν' ἀποτέλεσε σταθμὸ στὴ πρόοδο τῆς οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Δέν παρατηρήθηκε δηλαδὴ κάτι ἀνάλογο μέ τὸ "Wealth of Nations" τοῦ Smith ἢ τὸ "Principles of Political Economy" τοῦ

Ricardo" ή τό "Capital" του Marx ή τή "General Theory" του Keynes. 'Απεναντίας ένας αριθμός βιβλίων συνέδεσε τό έπιστημονικό του άποκορύφωμα, μέ άρχή τό "Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices" καί τέλος τό "100% Stable Money". Σέ ατή τήν άπτότη μάχη μέ τή δημιουργία, παρατηρεΐται μιά πνευματική σταθερότητα άρχών καί δοξασιών, ώς άποτέλεσμα τής μεθοδολογικής συνέπειας πού χαρακτηρίζει τό έργο του.

Τό γεγονός πού για πολλούς ιστορικούς τής οικονομικής σκέψης άποτελεΐ παράδοξο φαινόμενο, είναι γιατί ό Fisher αφιέρωσε σχετικά περιορισμένο χρόνο για τή πανεπιστηνιακή διδασκαλία καί τή καθοδήγηση τών σπουδαστών του στήν οικονομική έρευνα ή γιατί ένας τόσο πνευματικά καλλιεργημένος άνθρωπος στενά συνδεδεμένος έκτός τής οικονομολογίας, μέ τή Πεζογραφία, τή Κοινωνιολογία, τή Γεωγραφία, τά Μαθηματικά, τή φυσική, καί τήν Οικονομική Ιστορία, δέν άνέδειξε κανένα μεγάλο οικονομολόγο. 'Η όρθή άπάντηση νομίζουμε είναι ότι ό Fisher αφιερώνοντας όλη του τή ζωή στή συστηματική καί έμπεριστατωμένη έρευνα, δημοσιεύοντας κατά τή διάρκεια του μακρόχρονου έπιστημονικού του βίου περισσότερες από 500 έπιστημονικές έργασίες, καί σέ συνδυασμό μέ τίς πολυσύχναστες επισκέψεις του στό έξωτερικό, άναμφισβήτητα δέν του επέτρεψαν νά δαπανήσει πολύ χρόνο κοντά στους μαθητές του. Μόνο έξη σπουδαστές έγραψαν μαζί του διδακτορικές διατριβές, μέ αξιολογότερο όλων τόν James Harvey Rogers. 'Επίσης είναι όφθαλμοφανές ότι δέν έπιθυμοΐσε τήν έξάρτηση τής έπιστημονικής του έρευνας από τήν άκαδημαϊκή διδασκαλία, κάτι πού ό ίδιος καλύτερα από τόν καθένα θά γνώριζε. 'Εν τούτοις, ή επίδραση τής οικονομικής του σκέψης στους πανεπιστημιακούς χώρους τής 'Αμερικής ήταν έκπληκτική. 'Αξιοπρόσεκτο είναι ότι τό βιβλίο του "Elementary Principles of Economics" (1910),

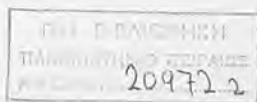
χρησιμοποιήθηκε για τρείς σχεδόν δεκαετίες σάν βασικό έγχειρίδιο στο πανεπιστήμιο του Yale και σέ πολλά άλλα πανεπιστήμια τής Ἀμερικῆς.

Πρός τό τέλος τής ζωῆς του ἔδειξε σοβαρό ἐνδιαφέρον στή προαγωγή τής πολιτικοοικονομικῆς ζωῆς τής πατρίδας του. Ἡ ἰδέα νά καταστεῖ μέλος τοῦ Ἀμερικάνικου Κογκρέσου ὑπῆρξε τό μεγαλεπίβολο ὄνειρό του, ὥστε νά κάνει γνωστές στή πολιτική ἡγεσία τοῦ τόπου του καί τίς λαϊκές μάζες, τίς θέσεις του περί σταθερότητας τής νομισματικῆς μονάδας καί τής ἀναγκαιότητας ν'ἀναδιαρθρωθεῖ τό φορολογικό σύστημα τής Ἀμερικάνικης οἰκονομίας. Ὅπως ὁ G. Shirras παρατηρεῖ, ὁ Fisher ὑπῆρξε ἀνυπόμονος νά καταστεῖ μέλος τοῦ Κογκρέσου, ὥστε νά ἐπιβάλλει τίς θέσεις του περί ἀντιπληθωριστικῆς πολιτικῆς.¹³ Στό παρελθόν ὁ Fisher ἀρκετές φορές εἶχε παίξει καθωριστικό ρόλο σέ διάφορες ὑποθέσεις τῶν Η.Π.Α. . Τό 1913 μαζί μέ τόν πρῶν Πρόεδρο τῶν Η.Π.Α. Taft, τόν Η.Α. Ley καί ἄλλους, ἔδρυσαν τή Life Extension ἀποβλέποντας στή προαγωγή τοῦ κοινού αἰσθήματος γιά τήν ἀναγκαιότητα τής βελτίωσης τής ὑγειονομικῆς φροντίδας καί περίθαλψης. Οἱ στενοί δεσμοί του μέ τούς προέδρους Wilson καί Roosevelt, συνέδραμαν ὥστε ἡ ἐπιρροή του στή διαμόρφωση τής ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Η.Π.Α. νά εἶναι καθωριστικῆς σημασίας. Ἀναμφίβολα ὑπῆρξε πολυσύνθετη προσωπικότητα συνδυάζοντας τό κοινωνικό κύρος μέ τήν ἐπιστημονική ἔφεση καί ὀξυδέρκεια. Ἡ γυναίκα του πεθαίνοντας τό 1940 ἄφησε μεγάλο κενό στή ζωή του. Στά τελευταία χρόνια τής κοινωνικῆς του διαβίωσης μόνον ὁ γιός του Irving Norton Fisher, ἡ κόρη του Caroline Fisher Baumann καί ὁ ἀδελφός του Herbert, ἀποτελοῦσαν τή μόνιμη συντροφιά του. Μέχρι καί τίς τελευταίες μέρες τής ζωῆς του σχεδίαζετή συγγραφή νέων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν. Μεταξύ ἄλλων σκόπευε τήν ἔκδοση δύο βιβλίων μέ τίτλο "My Economic Endeavour's" καί "Economic Primer For Laymen".

Πέθανε στή Νέα 'Υόρκη τήν 29η 'Απριλίου 1947.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Παραπομπή στο I.N.Fisher, "My Father Irving Fisher", New York: A Reflection Book, 1956, σελ. 45. Στο βιβλίο αυτό ο γιός του Irving Norton Fisher περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια τή πολυκύμαντη ζωή του πατέρα του. Παρ'όλα ταύτα, ή μελέτη αυτή ήταν περισσότερο άφηγηματικού παρά έπιστημονικού χαρακτήρα και όπως ο I.Norton Fisher σημειώνει, "the book has been written from the standpoint of a layman, rather than a professional economist...", βλ.σελ.XII. Τό παρόν κεφάλαιο έχει άντλήσει άρκετά στοιχεία από τό βιβλίο αυτό.
2. Samuelson, P: "Irving Fisher and the Theory of Capital", δημοσιευθέντα στο W. Fellner, "Ten Economic Studies in the Tradition of Irving Fisher", New York-London: John Wiley and Sons, 1967, σελ. 17-37.
3. Fisher, I.N: "My Father Irving Fisher", σελ. 39.
4. Edgeworth, F.Y: "Comment on Fisher's Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices", Economic Journal, 1895.
5. Fisher, I.N: "My Father Irving Fisher", σελ. 71. 'Ο Fisher είχε άλληλογραφία με τούς διασημότερους οικονομολόγους τής έποχής του π.χ. Walras, Marshall, Pareto, Edgeworth, Pantaleoni, Keynes, κ.λ.π. 'Ο Vilfredo Pareto σέ γράμμα του προς τόν Fisher τό 1895 έπισημαίνει: "it is precisely the young economists like yourself who make the necessary progress in Political Economy, and who will make it become a true science. I hope to have made a first step but you and others will make other steps even greater", βλ.I.N.Fisher, σελ. 50. Στην άνωτέρω παράγραφο καθίσταται φανερή ή καλοπροαίρετη προσδοκία του Pareto, οι έπερχόμενες γενεές οικονομολόγων νά συνδράμουν στή προαγωγή τής οικονομικής έπιστήμης, ώστε ν'άποβεί ικανή στήν έπίλυση τών ανθρώπινων άδιεξόδων και δυσκολιών. 'Ο Fisher άγωνίστηκε με σθένος και συνέπεια προς τή κατεύθυνση αυτή.

6. Westefield, R.B: "Irving Fisher", American Economic Review, 1948, σελ.658.
7. Samuelson, P: "Irving Fisher and the Theory of Capital", σελ. 18.
8. Fisher I.N: "My Father Irving Fisher", σελ. 229.
- 9.10. Fisher, I: "Response to Professor Frisch", Econometrica, 1947, σελ.73-74.
11. Fisher, I.N: "My Father Irving Fisher", σελ. 300.
12. Frisch, R: "Irving Fisher at Eighty", Econometrica, 1947, σελ. 71
13. Shirras, G.F: "Obituary: Irving Fisher", Economic Journal, 1947, σελ. 394.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Υ Ο

Μ Ε Θ Ο Δ Ο Λ Ο Γ Ι Α

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

I. "Τάσεις της Οικονομικής Μεθοδολογίας πρίν από τον Fisher".

Πρίν αναφερθούμε στο σημαντικό μέρος της σκέψης πού αφορά στή μεθοδολογία του Fisher, θεωρούμε απαραίτητο νά κάνουμε μιά μικρή αναφορά στίς προδρομικές τάσεις της Οικονομικής μεθοδολογίας μέχρι τίς μέρες του.

Διαμάχες επί της οικονομικής μεθοδολογίας στό παρόν καί στό παρελθόν, αποτελούν άνεξάντλητη πηγή συζητήσεων καί άμφισβητήσεων. Πολλοί έπιστήμονες έχουν συμβάλλει στήν εξέλιξη της μεθοδολογίας της οικονομικής έπιστήμης, παρ'ότι τέτοιες προσπάθειες δέν προωθούν τήν οικονομική σκέψη ανάλογα. Πίστη του ύποφαινομένου είναι ότι δέν υπάρχει μιά μόνο μεθοδολογική πορεία σκέψης, πού νά μπορεί νά χαρακτηριστεί ως ή περισσότερο άποδοτική. Πράγματι, οί άνθρωποι συλλογισμοί κατά τή πορεία άπελευθέρωσής τους, ακολουθούν ή τήν "άπαγωγική" ή τήν "έπαγωγική" ή τήν "άφαιρετική" ή τήν "ίστορική" μέθοδο, καί πού εξαρτάται από τή φύση του υπό εξέταση κοινωνικοοικονομικού φαινομένου. Τό σπουδαιότερο σημείο μετά από μιά μεθοδολογική άνάλυση, είναι ή έπαλήθευση τών άντλούμενων άποτελεσμάτων πρός τή πραγματικότητα. Η έγκυρότητα όμως τών συμπερασμάτων δέν εξαρτάται άπλως από τή χρησιμοποιούμενη μέθοδο αλλά καί από τούς άμεσους ή έμμεσους στόχους πού τό ανθρώπινο μυαλό επιδιώκει νά έκπληρώσει. Η άντικειμενικότητα τών άποκομιζόμενων άτελεσμάτων, άν δηλαδή τ'άποτελέσματα στά όποία ή μεθοδολογική άνάλυση μās οδήγησε, άντιαποκρίνονται στή ζωντανή πραγματικότητα, άποτελει άμφισβητούμενο σημείο στό χώρο της μεθοδολογίας. Μέ άλλα λόγια, ύποστηρίζεται ότι πολλοί παράγοντες έπιδρούν στή σκέψη του έρευνητή, όπως ή ιδεολογία, ή πολιτική σκοπιμότητα, οί ανθρώπινες άδυναμίες,

κ.λ.π., μέ αποτέλεσμα νά διαπιστοῦται διάσταση μεταξύ πραγματικότητας καί ἀντλούμενων αποτελεσμάτων. Ἡ ἀνυπαρξία ἀντικειμενικῆς μεθοδολογικῆς πορείας, πού πράγματι χαρακτηρίζει κάθε καλούπι σκέψης στό χώρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἀποτελεῖ τόν ἀποφασιστικό παράγοντα λόγω τοῦ ὁποίου ἀμφισβητεῖται ἡ ἀποδοχή μιᾶς μεθόδου ὡς ἡ περισσότερο ἰδανική.

Οἱ ἔννοιες τῆς ὑποκειμενικότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας ὅμως θά πρέπει νά μάς ἀπασχολήσουν γιά λίγο δεδομένου ὅτι σχετίζονται ἄρρηκτα μέ τή χρησιμοποιοῦμενη μεθοδολογική προσέγγιση. Οἱ ἔννοιες αὐτές συνήθως ὑποδηλώνουν τή σχέση μεταξύ τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων καί τῆς σκέψης τοῦ ἐρευνητή. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ὅρος "ἀντικειμενικότητα" δείχνει ὅτι ὁ ἐρευνητής παραμένει ἀνεπηρέαστος ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες, ἐνῶ ἐκεῖνος τῆς "ὑποκειμενικότητας" ἀναφέρεται στό μέσω τοῦ ὁποίου ὁ ἐρευνητής κατά τή διάρκεια τῆς ἐρευνητικῆς του προσπάθειας περιπλέκει τή προσωπική του ἐμπειρία καί γνώση. Ἐν τούτοις, ὁ δεσμός μεταξύ ἀντικειμενικότητας καί ὑποκειμενικότητας εἶναι ἀναπόφευκτος, καθῶς ἐξωτερικοί παράγοντες π.χ. πολιτικές καταστάσεις, κ.λ.π., συμπλεκόμενοι μέ τόν ἐσωτερικό κόσμο καί γενικά τή προσωπικότητα τοῦ ἐρευνητή, συμβάλλουν ὥστε νά μή παραμένει οὐδέτερος καί ἀμερόληπτος κατά τήν ἐξέταση τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ φαινομένου.¹ Ἡ προαγωγή τοῦ ἀνόργανου πολιτισμοῦ συντελούμενη ὡς συνέπεια τῆς θεαματικῆς ἐξέλιξης τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιδρᾷ ἄμεσα ἐπί τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ὀριοθέτηση μεταξύ ὑποκειμενικότητας καί ἀντικειμενικότητας ἔχει νοητό περιεχόμενο, ἀφοῦ ἡ ἀλληλοσυσχέτιση τῆς προσωπικότητας τοῦ ἐρευνητή καί τοῦ περίγυρου του εἶναι δεδομένη καί ὑπαρκτή.

Ἡ πρώτη συστηματική προσπάθεια γιά τήν ἀνάλυση τῆς ἔννομιας

"μεθοδολογία" καί τῆς κατάλληλης μεθόδου πού ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη ὀφείλει νά χρησιμοποιεῖ, ξεκίνησε ἀπό συγγραφεῖς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ἰδιαίτερα ὁ John Steuart Mill ἀναφέρθηκε διεξοδικά καί ἐμπεριστατωμένα στή φιλοσοφικοθεωρητική παρουσία τοῦ ὄρου "μεθοδολογία" στό ἐξαίρετο ἔργο του "The System of Logic", σέ γνωστή πραγματεία δημοσιευθεῖσα τό 1836 στό "Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy" καί στό περίφημο βιβλίο του "Principles of Political Economy". Σύμφωνα μέ τόν John S. Mill ἡ μέθοδος πού οἱ κοινωνικῆς ἐπιστῆμες πρέπει νά χρησιμοποιοῦν εἶναι ἐκείνη τῆς "ἀπαγωγικῆς" (deduction ἢ a priori), ὅπου ὁ οικονομολόγος ἀπό ἓνα πλῆθος οικονομικῶν υποθέσεων καί ἀρχῶν ἐπιδιώκει νά συναγάγει διάφορα συμπεράσματα. Ὁ Mill ἀκόμη θεώρησε ὅτι ἡ "ἐπαγωγική μέθοδος" δεν εἶναι καρποφόρα στο πεδίο των κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, γιατί στίς κοινωνικές ἐπιστῆμες ἀντίθετα μέ τίς φυσικές τό πείραμα εἶναι σχεδόν ἀδύνατο.² Ὅπως εἶναι γνωστό οἱ φυσικές ἐπιστῆμες ὀφείλουν τή τρομακτική τους ἐξέλιξη στή συστηματική χρήση τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου, ὅπου μέσω τῆς "παρατήρησης" καί τοῦ "πειράματος" ὁδηγοῦνται ἀπό τή μερική στή κοινῶς ἀποδεκτή λύση. Πολλές φορές ὁ Mill ὀνόμασε τή μέθοδο τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας "συγκεκριμένη ἀπαγωγική μέθοδος" (Concrete Deductive Method), χρησιμοποιώντας τίς λέξεις "concrete καί abstract" μέ ἀντίθετη ἐννοιολογική σημασία.³ Ἡ λέξη "concrete" ὑπονοεῖ τ' ὄνομα ἑνός ἀντικειμένου ἢ πράγματος, ἐνῶ ἡ λέξη "abstract" ὑποδηλώνει τ' ὄνομα ἑνός χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος κάποιου συγκεκριμένου πράγματος ἢ ἀντικειμένου. Γιά παράδειγμα, "David" εἶναι τ' ὄνομα ἑνός προτύπου, ἐνῶ "δέκα ετών" ἀποκαλύπτει ἓνα ἀπό ταῖς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα.

Ὁ πρωταρχικός λόγος γιά τόν ὁποῖο οἱ περισσότεροι Κλασσικοί στοχαστές ἀπόρριψαν τήν ἐπαγωγική μέθοδο, συνδέεται μέ τό γεγονός ὅτι οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες δέν μποροῦν νά εἰσαγοῦν μέ ἀκρίβεια κατὰ τήν ἐνδοσκόπηση τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου τό καλούπι σκέψης τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἐν τούτοις, ἡ Κλασσική Σχολή δανείστηκε ἀρκετά στοιχεῖα ἀπό τή μεθοδολογία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως οἱ "νόμοι" (laws) καί οἱ "ἀρχές" (principles). Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού σημαντικός ἀριθμός μελετητῶν τῆς ἱστορίας τῶν οικονομικῶν ἰδεῶν π.χ. ὁ καθηγ. Οἰβριεν, συνηγοροῦν ὅτι μερικοί Κλασσικοί συγγραφεῖς ὅπως οἱ A. Smith, J. McCulloch καί J. B. Say, υἱοθέτησαν τήν ἐπαγωγική διαδικασία ἀνάλυσης. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ μεθοδολογία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν δέν μπορεῖ νά διοχετευθεῖ μέ ἀκρίβεια στίς κοινωνικές ἐπιστῆμες. Ὁ κοινωνικός ἐρευνητής δέν εἶναι σέ θέση νά ἐφαρμόσει σειρά πειραματικῶν τεχνασμάτων, γιά νά φτάσει στή διαμόρφωση τοῦ πιό ἀποδεκτοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, μέ ἀπώτερο στόχο νά δεχθεῖ τό πείραμα πού θ' ἀνταποκριθεῖ τελικά στά ὑπάρχοντα δεδομένα. Ὁ ἀπεριόριστος συνδυασμός τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἀναφορικά μέ τίς ἐπιδράσεις πού ὁ κοινωνικός ἐρευνητής δέχεται ἀπό τόν περίγυρό του, κατευθύνουν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ μέθοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν δέν μπορεῖ νά εἰσαχθεῖ αὐτούσια στό πεδίο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ οἰκονομολόγος εἶναι δεσμευμένος στό πλέγμα τῶν ἀνθρώπινων προβλημάτων καί διεκδικήσεων, ἐνῶ ὁ μαθηματικός ἢ ὁ φυσικός κινοῦνται στό κόσμο τῶν συμβόλων καί τῶν ἀριθμῶν. Τά κοινωνικά φαινόμενα ἐμφανίζονται ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἀνθρώπινων πράξεων, ἔτσι ὥστε ἡ ἐρμηνεία τους ἀναφέρεται στόν ἐντοπιισμό τῶν κινήτρων πού προκάλεσαν τή πραγματοποίησή τους. Ἀντίθετα, ἡ ἐξήγηση τῶν κινήτρων ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο στίς φυσικές ἐπιστῆμες. Γιά παράδειγμα, ὁ φυσικός γιά νά

ἀποδείξει γιατί τό φεγγάρι ἀκολουθεῖ αὐτή τήν ἰδιαίτερη τροχιά, ἢ γιατί ἡ ταχύτητα τοῦ φωτός εἶναι 300.000 χιλιομ. τό δευτερόλεπτο, ἢ γιατί τώρα εἶναι μέρα καί μετά ἀπό μερικές ὥρες νύκτα, κ.λ.π., δύσκολα θ' ἀμφιβάλλει γιά τή συνέπεια καί ἀκρίβεια τῶν πειραματικῶν του μεθόδων. Τά ὑψηλῆς καί λεπτῆς τεχνολογικῆς ἀκρίβειας μηχανήματα πού χρησιμοποιεῖ, τοῦ παρέχουν τό δικαίωμα νά βαδίζει στό κανάλι τῆς σπουριᾶς καί τῆς ἀκριβολογίας. Ἐπίσης, ὁ οἰκονομολόγος καί ὁ κοινωνιολόγος θά ταλαντευτοῦν ἔντονα γιά τήν ἐκλογή τῆς λύσης μέσ ἀπό μιὰ σειρά προτεινόμενων λύσεων, πού τελικά θά αποδεχτοῦν ὡς τήν περισσότερο ὀρθή. Σπάνια ὁ μαθηματικός ἢ ὁ φυσικός ἀναφέρονται στήν ὀρθότητα τῶν ἀρχῶν ἢ τῶν ἀξιωμάτων τῆς ἐπιστήμης τους. Ὁ κοινωνικός ὅμως στοχαστής στή προσδοκία του νά προτείνει νέες ἐρμηνείες καί προβληματισμούς γιά τό συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, θέτει πολλές φορές ὑπό ἀμφισβήτηση θεμελιώδεις ἀρχές ἢ νόμους τῆς ἐπιστήμης του.

Ἐπειδή ἀνιχνευτοῦν στή συνέχεια οἱ λόγοι πού ὁ οἰκονομολόγος ἐξετάζει ἕνα κοινωνικό φαινόμενο ἀπό πολλές ὀπτικές γωνίες. Ὡς "κοινωνικό φαινόμενο" ἢ "γεγονός" ὀρίζεται τό ἀποτέλεσμα ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων πού ἔχουν τή προέλευσή τους ἀνθρώπινες ἐνέργειες καί πράξεις. Αὐτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ἀφοροῦν τό τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἐπεμβαίνει στό περιβάλλον του, καθώς ἐπίσης στήν ἐπιρροή τοῦ περιβάλλοντος ἐπί τῶν ἀνθρώπινων πράξεων. Εἶναι φανερό ὅτι διαφορετικοί τρόποι ἀνίχνευσης τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, ὁδηγοῦν τόν οἰκονομολόγο σέ ποικιλόμορφα συμπεράσματα ἐναντιοῦ ἴδιου τοῦ φαινομένου. Ἐπομένως, ὁ οἰκονομολόγος οὐδέποτε εἶναι βέβαιος γιά τήν ἀξιοπιστία τῶν τελικῶν του παρατηρήσεων. Στή διερεύνηση τῆς σχέσης μεταξύ "νόμων τῆς

φύσης" (laws of matter or nature) καὶ "νόμων τῆς ἀνθρώπινης σκέψης" (laws of mind), πρέπει ν'ἀναζητηθοῦν τὰ αἷτια του προβλήματος τούτου. Θεωρώντας ὡς δεδομένη τὴν ἀλληλεπίδραση μεταξύ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀνθρώπινου σκεπτικοῦ, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσης ἔχουν συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάβαση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Διακεκριμένοι οἰκονομολόγοι τοῦ παρελθόντος π.χ. Marx, Cournot, Jevons, Say, Walras, Marshall, κ.λ.π., διολέτευσαν στὴν περιοχὴ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ἐπιστημῶν νόμους καὶ ἀρχές προερχόμενες ἀπὸ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀρχὴ τῆς "ἰσορροπίας" εἰσήχθη ἀπὸ τοὺς οἰκονομολόγους τοῦ 19ου αἰῶνα στὰ χωρικὰ ὕδατα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, γιὰ νὰ ρίξουν φῶς στὴν ὑφιστάμενη ἰσορροπία μεταξύ τῶν ἀντίρροπων δυνάμεων τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Τὸ σύνολο τῶν γνωστῶν καὶ τῶν ἀγνώστων αἰτίων πού προξενοῦν τὴν ἐμφάνιση τοῦ κοινωνικοῦ γεγονότος, ἀποκαλοῦνται "διαταρακτικὰ αἷτια". Ἔργο τοῦ οἰκονομικοῦ στοχαστῆ εἶναι νὰ διερευνήσῃ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ νόημα τῶν διαταρακτικῶν αἰτίων, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ ἐλέγξει τὴν "καταλληλότητα" (suitability) καὶ ἐφαρμογὴ τῶν συμπερασμάτων του. Ἡ ἀνίχνευση ὁμως τῶν αἰτίων πού δημιουργοῦν τὸ κοινωνικὸ γεγονός, καθὼς ἐπίσης ἡ ἐπισήμανση τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων πού προκαλοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν νέων αἰτίων ἀπὸ τὸ ἤδη ὑπάρχον κοινωνικὸ φαινόμενο, εἶναι προβληματικὴ καὶ ἀβέβαιη γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ διευκρίνηση καὶ ὀρθὴ τοποθέτηση τοῦ κύκλου αἷτιο-κοινωνικὸ γεγονός-αἷτιατό-αἷτιο-κοινωνικὸ γεγονός- αἷτιατό-αἷτιο, κ.λ.π., καθίσταται ἀμφίβολη καὶ πολλὰς φορὲς ἀκατόρθωτη.

Ὁ W.S. Jevons ἀποκάλεσε τὴ μέθοδο τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστῆμης "πλήρη μέσο", ἡ ὁποία πρέπει νὰ συνδυάζῃ τὴν "παρατήρηση", τὴν "ἀπαγωγή" καὶ τὴν "ἐ-

παγωγή. Ίσχυρίστηκε ότι ή "έπαγωγή" δέν άποτελεϊ ξεχωριστή μεθο-
δο, αλλά μιá αντίστροφη λειτουργία τήν αντίστροφη τής άπαγωγικής με-
θόδου, καί μπορεί νά πραγματοποιηθεϊ μόνο μέ τή χρήση τής άπαγωγής.⁴
Δέχτηκε επίσης ότι ή ιστορική έρευνα εϊναι άπόλυτα χρήσιμη για τήν
ανάπτυξη τών κοινωνικών έπιστημών. 'Ο έρευνητής όμως όφείλει νά εϊναι
προσεκτικός, γιατί ή συνεχή χρήση τής ιστορικής μεθόδου ίσως μετέτρε-
πε τήν οικονομική σέ ιστορική έπιστήμη, δημιουργώντας έτσι ένα νέο
κλάδο τών κοινωνικών έπιστημών. 'Ο Jevons, παρατηρώντας ότι ή οίκο-
νομική άνήκει στό χώρο τών θετικών έπιστημών, στό πρόλογο τής δευτέ-
ρης έκδοσης του έργου του "The Theory of Political Economy", σημειώ-
νει: "Δέν γράφω για μαθηματικούς ούτε σαν μαθηματικός, αλλά σαν ένας
οικονομολόγος ό όποιος έπιθυμεί νά πείσει τούς άλλους οικονομολόγους
ότι ή έπιστήμη τους μόνο επί μαθηματικής βάσης μπορεί ίκανοποιητικά
νά προαχτεϊ". Έπηρεασμένος από τή μεθοδολογία τών φυσικών έπιστημών
ένστερνήστηκε τήν άποψη ότι υπάρχουν οικονομικοί νόμοι πού ισχύουν ό-
πουδήποτε καί όποτεδήποτε, όπως ό "νόμος τής όριακής χρησιμότητας" ή
ό "νόμος τής προσφοράς καί τής ζήτησης".

Σύμφωνα μέ τόν Walter Bagehot, στή περιοχή τών πολιτικών έπιστι-
μών δύο καλούπια σκέψης εϊχαν χρησιμοποιηθεϊ στό παρελθόν, ή "άριθ-
μητική μέθοδος" (enumerative or all-case method) καί ή "ένιαία μέθοδος"
(single-case method). Η πρώτη μέθοδος άνάλυσης προτάθηκε άρχικά από τόν Gustav Co-
ως ή περισσότερο άποτελεσματική στή προσέγγιση από τόν έρευνητή τής ίσπανικής αλί-
θειας. Η ιστορική καί στατιστική διερεύνηση τών κοινωνικών συμβάν-
των, συνιστά τήν άπώτερη καί θεμελιώδη έπίδωξη τής άριθμητικής
μεθόδου. 'Ο Bagehot έξασκόντας κριτική στήν άριθμητική μέθοδο άνά-
λυσης, παρατηρεί: "ή μέθοδος τήν όποία ύποδεικνύει εϊναι εκείνη πού
υιοθετήθηκε από τόν Lord Bacon, καί λόγω τής έσφαλμένης σύνθεσής

της δέν ὀδηγήθηκε πουθενά.⁵ Ἡ ἐννιαία μέθοδος ἐπιδιώκει ν' ἀνιχνεύσει καί νά ἐρμηνεύσει μεμονομένα γεγονότα. Ἐν τούτοις, ἡ μέθοδος αὐτή δέν προσφέρεται γιά τήν ἀνάλυση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν φαινομένων. Δέν ἀποκλείεται ὅμως ἡ περίπτωση νά ὀδηγήσει σέ θεμιτά ἀποτελέσματα, ἐάν ὁ ἐρευνητής μπορούσε στήν ἀρχή τῆς διερευνητικῆς του προσπάθειας νά εἰσάγει μιᾶ "προκατακτική θεωρία" καί κατόπιν νά προχωρήσει στήν ἀνατομία τῶν κοινωνικοοικονομικῶν φαινομένων.⁶ Ὁ Bagehot ὑπῆρξε ἐνθερμος ὀπαδός τῆς μεθοδολογίας ἐκείνης πού θά συνδύαζε τήν "ἀπαγωγική" μέ τήν "ἱστορική μέθοδο", ὅπου ὅμως ἡ παρουσία τῆς διανοητικῆς ἀφαίρεσης θά ἦταν ἀναγκαία.

Ὁ R. Lowe δέχτηκε ὅτι ἡ μέθοδος τῆς οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης περιλαμβάνει τρία στοιχεῖα, "παρατήρηση", "ἐπαγωγή" καί "ἀπαγωγή". Ἡ παρατήρηση μᾶς βοηθᾷ στήν ἀνίχνευση τῶν γεγονότων μέ ἄμεσο στόχο τήν ἀνακάλυψη οἰκονομικῶν νόμων. Ἡ ἐπαγωγή ἐλέγχει καί αἰτιολογεῖ τήν ἀξιοπιστία τῶν γεγονότων καί τῶν ἐξαγόμενων νόμων, ἐνῶ ἡ ἀπαγωγή ὀδηγεῖ στήν ἀντλήση συμπερασμάτων ἐλέγχοντας ταυτόχρονα τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου.⁷ Ὁ Alfred Marshall ἀκολουθώντας τή μέση ὁδó, ἐξάρτησε τήν πρόοδο τῆς οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ἀπό τήν ταυτόχρονη χρήση τόσο τῆς ἀπαγωγικῆς ὅσο καί τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου.⁸

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιολογίας σήμανε γιά σημαντικό ἀριθμό συγγραφέων (Montesquieu, Hegel, Comte, κ.λ.π.,) τήν ἔναρξη μιᾶς νέας ἐποχῆς στήν πορεία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Κατά τή δεκαετία 1840-50 στή Γερμανία ἐκδηλώθηκε ἀντίθεση κατά τῆς Κλασσικῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου, ἐμπρεασμένης ἀπό τίς δοξασίες τῶν Comte, κ.λ.π., οἱ F. List, W. Roscher, B. Hildebrand καί K. Knies ὑπῆρξαν οἱ ἡγετικές φυσιογνωμίες τῆς ἀνατελούμενης κίνησης, ἐνῶ οἱ G. Schmoller, K. Bücher,

A.Held, F.Lampertico, L.Wolowski, C.Leslie, I.Ingram, A.Toynble, R. Schueller, κ.λ.π. διέδωσαν σέ όλόκληρη τήν Εύρώπη τίς ριζοσπαστικές τους ιδέες. Οί αντιπρόσωποι αὐτῆς τῆς ἐπαναστατικῆς ἀνάφλεξης ἔχοντας ἔδρα τους τή Γερμανία, συγκρότησαν τή πασίγνωστη "Ἱστορική Σχολή". Οί ἰδεολογικοί συνήγοροι τῆς Σχολῆς ἰσχυρίστηκαν ὅτι πολλοί παράγοντες π.χ. θρησκεία, κοινωνικοί θεσμοί, κ.λ.π., προκαλοῦν τό συνηχή μετασχηματισμό τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ πλαισίου. Δέχτηκαν δηλαδή ὅτι ἡ ἱστορική ἐπισκόπηση τοῦ θεσμικοῦ οἰκοδομήματος, συνδράμει στή πλήρη κατανόηση τῶν σημερινῶν δομῶν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. "Ἀμείση συνέπεια τῆς ἐπίθεσης αὐτῆς ἦταν ἡ εἰσαγωγή τῆς "Ἱστορικῆς μεθόδου", ὡς τῆ μοναδικῆ μέθοδο σκέψης ἱκανῆς νά προσεγγίσει τήν ἰδανικῆ ἀλήθεια. Οἱ ὀπαδοί τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς προείδαν "ὅτι τό παρὸν εἶναι τό ἀποτέλεσμα συσσωρευμένων γεγονότων, τῶν ὁποίων ἡ διεισδυτικῆ ἐνδοσκόπηση συνιστᾷ θεμελιώδη στόχο τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Προτείνοντας στάδια οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης ὑποστήξαν ὅτι οἰκονομικές θεωρίες, νόμοι καί ἀρχές, πού ἰσχύουν σέ κάποια φάση οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πιθανῶς δέν ἰσχύουν σέ προγενέστερες. Κατ'αὐτό τό τρόπο, ἡ βασική θέση τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῶν νόμων καί τῶν ἀρχῶν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης εἶναι ἀυταπόδεκτη ὁπουδήποτε καί ὁποτεδήποτε, ἄρχισε νά τίθεται ὑπό ἀμφισβήτηση μετά τήν ἐξαπόλυση τῶν πυρῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.⁹

Ἡ πρώτη ἐντυπωσιακῆ ἀντίδραση ἐναντι τῶν ἀποφθευγμάτων τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ἀνελήφθει ἀπό τόν ἡγήτορα τῆς Αὐστριακῆς Σχολῆς Carl Menger. Ὁ Menger μ'εργασία του που δημοσιεύθηκε το 1883 ἐξέσκησε δριμύτατη κριτικῆ κατά τῆς Ἱστορικῆς μεθόδου, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐπιχείρησε νά εἰσάγει νέες θέσεις, γιά τό σκοπό, τό περιεχόμενο, τή φύση καί τή μέθοδο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος

της δεύτερης γενεάς της 'Ιστορικής Σχολής Gustav Schmoller τόν ίδιο χρόνο σέ δημοσιευθέντα άρθρο του, υπεραμύνθηκε τών κεντρικῶν θέσεων της Σχολής του, ἐξαπολύοντας τήν ἴδια στιγμή ἀποφασιστική ἐπίθεση κατά τών ἰσχυρισμῶν τοῦ Menger. Τόν ἐπόμενο χρόνο ὁ Menger ἀπάντησε στό Schmoller, γράφοντας μιὰ μελέτη πολεμική στό περιεχόμενο καί ἐπιθετική στό ὕφος. Ἡ διαμάχη μεταξύ της Αὐστριακῆς καί της 'Ιστορικής Σχολής ἔμεινε γνωστή στό παγκόσμιο ἐπιστημονικό στερέωμα ὡς "Methodenstreit" (διαμάχη) ¹⁰.

Ἡ οὐσία της διχογνωμίας μεταξύ τών δύο Σχολῶν εἶναι ὅτι ὁ Menger υπεράσπισε τή μεθοδολογία πού πρωτοεισηγάγε στού σπουδαῖο ἔργο του Grundsätze der Volkswirtschaftslehre

(1871), ἔχοντας ὡς στήριγμα τὰ μεθοδολογικά πρότυπα σκεψῆς της Κλασσικῆς Σχολῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ στοιχεῖα της "ἀπαγωγῆς" καί της "ἀφαίρεσης" πού κυριάρχησαν στή Μενγκεριανή ἀνάλυση καί εἶχαν ὡς πηγή προέλευσης τὰ γραπτά τών Κλασσικῶν συγγραφέων, ἔδωσαν ἀφορμή στόν Menger ν'ἀμφισβητήσει τήν ὑπόσταση καί τήν ὀρθότητα της 'Ιστορικής μεθόδου, μέ ἀπώτερο σκοπό νά ἐξυμνήσει τήν ἀνωτερότητα της δικῆς του μεθόδου. Ἐπακόλουθο της διαμάχης αὐτῆς ἡ ὁποία συνεχίστηκε μέχρι τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ἦταν ὅτι οἱ μεθοδολογικές συζητήσεις εἶναι στεῖρες ὅταν βασίζονται σέ φιλοσοφικοαφαιρετικά τεχνάσματα, χωρίς ἔτσι νά προάγουν τό κύριο σῶμα της οἰκονομικῆς θεωρίας.

II. Οἱ δομές της Φίσεριανῆς μεθοδολογίας.

Ὁ Irving Fisher ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς λίγους οἰκονομολόγους πού ἀκολούθησε μέ συνέπεια τὰ ἴδια μεθοδολογικά βήματα στά περισσότερα ἔργα του. Σ'ὅλες τίς ἐπιπεριστατωμένους κί πρωτότυπες ἐργασίες του ὑπάρχει τέτοια μεθοδολογική συγκρότηση, πού σπάνια συναντιέται σέ μελέτες ἄλλων οἰκονομολόγων. Στό πρόλογο τοῦ βιβλίου του "Elementary Principles of Econo-

πίς" όμολογεῖ ότι σέ τέσσερα άπό τά μεγαλύτερα έργα του "άκολουθή-
σε τό ίδιο γενικό σύστημα σκέψης καί άφήγησης".¹¹ Συνέλαβε τήν έν-
νοια "οικονομική άρχή", έτσι όπως χρησιμοποιεῖ-
ται στή φυσική καί τή βιολογία ύποστηρίζοντας ότι ό βασικότερος στο-
χος κάθε έπιστήμης όπως τής οικονομικής εἶναι ή διαμόρφωση άρχών. Έ-
τσι προσπάθησε νά έξερευνήσει τίς άρχές πού διέπουν τήν οικονομική έ-
πιστήμη. Στο σύγγραμμά του "Elementary Principles of Economics" θά πει:
τυποθοῦν μερικές έκ τών θεμελιωδών άρχών τής οικονομικής έπιστήμης.
Τό μεθοδολογικό υπόβαθρο πού σχημάτησε κατά τή διάρκεια τών πανεπι-
στημιακῶν του σπουδῶν στά μαθηματικά καί τή φυσική άποτέλεσε όρόσημό
στή περαιτέρω έπιστημονική του καριέρα. Άποκρυστάλλωμα τής θαυμάσι-
ας διερευνητικής του άνάβασης, ύπήρξαν οι οικονομικές του έργασίες έπί
τής νομισματικής ίσορροπίας καί τοῦ οικονομικοῦ κύκλου.

Ό Fisher διαβλέπει δύο τρόπους γιά νά όριστεῖ μιá "έννοια".
πρῶτος σχετίζεται μέ τήν έπιστημονική διαδικασία πού άφειτηρία έχει
μιá "ιδέα", έπιδιώκοντας νά έντοπίσει ένα όνομα γιά νά τήν προσαρμό-
σει στίς συγκεκριμένες συνθήκες. Ό δεύτερος αναφέρεται στήν έπιστή-
μανση τοῦ όρου πού πρόκειται νά όριστεῖ καί κατόπιν στό προσδιορισμό
τής ιδέας πού θά έρμηνεύσει τή σημασία του.¹³ Ό Fisher δέχεται ότι
γιά τόν όρισμό τῶν όρων "κεφάλαιο" καί "εἰσόδημα" χρησιμοποίησε τόν
δεύτερο τρόπο. Η σημασία τής έννοιολογικής ταξινόμησης τῶν "όρων"
εἶναι πολύ σημαντική. Η πολυπλοκότητα τῶν οικονομικῶν φαινομένων ά-
παιτεῖ τόσο τή θεωρητική τους άνάλυση όσο καί τή ταξινόμηση τους κατά
τέτοιο τρόπο ὥστε ό "όρος" νά κατανοηθεῖ σέ όλες του τίς πτυχές. Έν-
τούτοις, ή "ταξινόμηση οὐδέποτε υπήρξε ένα άποτελεσματικό όργανο έπι-
στημονικής άνάλυσης."¹⁴ Η άνάλυση ὡς τρόπος άπελευθέρωσης τοῦ σκεπτι-
κοῦ προέχει τής ταξινόμησης. Η άνάλυση προωθεῖ τίς πνευματικές δυνά-

μεις του έρευνητή, βοηθώντας στη διελεύκανση της διάκρισης μεταξύ διαφόρων όρων. Από τη χρησιμοποιούμενη μέθοδο προσέγγισης του οικονομικού προβλήματος, θα εξαρτηθεί ή έπιτυχία των αποτελεσμάτων που ή ανάλυση θα όδηγήσει.

Γιά τον Fisher μεθοδολογία είναι ή πορεία σκέψης που κατευθύνει τις λειτουργίες του ανθρώπινου έγκεφάλου στη συναγωγή των καλύτερων αποτελεσμάτων.¹⁵ Η προτεινόμενη από τον οικονομικό έρευνητή μέθοδος ανάλυσης αποβλέπει μεταξύ άλλων στη συστηματοποίηση των επί μέρους θεμάτων σ' ένα "όλο". Μέ άλλα λόγια, σέ πρώτη φάση ό οικονομολόγος θα έπισημάνει τά συνθετικά στοιχεία της έρευνάς του και κατόπιν θ' αναζητήσει τό συλλογισμό νά τά παρουσιάσει υπό τή μορφή "συνόλου". Ό Fisher ισχυρίζεται ότι τ' αναγκαία όπλα σέ αυτή τή προσπάθεια, είναι ή ύπάρχουσα έμπειρία και ή γνώση της θεωρίας. Η μέθοδος αυτή άποκαλέσεται από τον Fisher "θεωρητικοεμπειρική" (pedagogical method)¹⁶ και θεωρείται άποτελεσματικότερη της "Ιστορικής" και λογικής" μεθόδου. Η ιστορική μέθοδος έχει οδήγό την οικονομική ιστορία, ενώ η λογική μέθοδος στηρίζεται στη νομοτέλεια των οικονομικών φαινομένων που πρέπει να τα δικαιώνει η επανάληψη και η συνακολουθία.

Είναι φανερό ότι ή θεωρητικοεμπειρική μέθοδος συνίσταται από ένα κράμα μέ συνθετικά τή λογική και τήν ιστορική μέθοδο. Ό Fisher φρονεί ότι ή θεωρητικοεμπειρική μέθοδος, είναι άντικειμενικότερη και όρθολογικότερη της έπαγωγικής. Η βασική άδυναμία του έπαγωγικού λογισμού είναι ότι δέν άποδεικνύει στον έρευνητή, πώς τά γεγονότα συνδέονται μεταξύ τους, κάτι που ή θεωρητικοεμπειρική διαδικασία έκπληρει. Η κατάλληλη γνώση της μεθοδολογικής άλληλουχίας των γεγονότων, συνιστά τό βασικότερο παράγοντα ίκανού νά έπιτύχει τήν όρθή έρμηνεία τους. Στο σημείο αυτό ό Fisher φαίνεται ότι πλέει στά νερά της 'Ιστορικής

Σχολής, ή όποία αποδέχτηκε ότι αυτόσκοπός του κοινωνικού έπιστήμονα είναι ή γνώση τής λειτουργίας του κοινωνικού οργανισμού, ώστε νά ατιολογήσει τήν όργανική του σύνθεση. Οί έκφραστές τής 'Ιστορικής Σχολής φαντάστηκαν τήν κοινωνία σάν ένα μηχανισμό, του όποιου τά επί μέρους όργανα αποτελοῦν ένα λειτουργικό "όλο". Έν τούτοις ό John Rae ὑπῆρξε ένας από τούς πρωταρχικούς συγγραφείς, πού επέδρασαν άμεσα στή διαμόρφωση τής Φισεριανής μεθόδου. Αυτό άλλωστε όμολόγησε έπανειλημμένα ό Fisher, γι'αυτό του αφιέρωσε αρκετά τών έργων του. 'Ο Rae διέκρινε μεταξύ "συστηματικής" καί "έπιστημονικῆς" μεθόδου.

Η πρώτη αναφέρεται στήν άπλή ταξινόμηση τών γεγονότων, ένῶ ή δεύτερη έκτός τής ταξινόμησης τών γεγονότων προσπαθεῖ νά παράγει "άρχές". Η υπό του Fisher προτεινόμενη "θεωρητικοεμπειρική μέθοδος" συγγενεύει αρκετά μέ τήν έπιστημονική πορεία σκέψης του Rae.

Η προσκόληση του Fisher στήν άξιοπιστία τής ιστορικής πραγματικότητας δέν σημαίνει ότι άκολούθησε τά ίχνη τής 'Ιστορικής Σχολής. Άν καί είχε βαθειά γνώση τής διδασκαλίας τής 'Ιστορικής Σχολής, λόγω του ότι ό J.B.Clark πού έπηρέασε τήν οίκονομική του σκέψη ὑπῆρξε μαθητής του Karl Kries διάσημου μέλους τής πρώτης γενεάς τής 'Ιστορικής Σχολής, ούδέποτε ασχολήθηκε μέ τήν άνάλυση τών κοινωνικοοικονομικών θεσμών καί θεωριών σέ διαφορετικές φάσεις τής Οίκονομικής 'Ιστορίας τών λαών, όπως οί συνήγοροι τής 'Ιστορικής μεθόδου έθεσαν ως πρωταρχική τους επιδίωξη. Αντίθετα, τό παρελθόν ὑπῆρξε γι'αυτόν καθοριστική δύναμη άνάλυσης τών τρέχοντων οίκονομικών προβλημάτων. Έν τούτοις, ό Fisher κατά τή δόμηση τής θεωρίας του δανείστηκε έκενά τά στοιχεία τής ιστορικής μεθόδου πού θεώρησε αναγκαία. Η παρελθοντική έμπειρία είναι ό άσφαλής δρόμος ίκανοποιητικῆς διάγνωσης τών οίκονομικών άρχών. Αυτός είναι ό λόγος πού ό Fisher ισχυρίζεται ότι

Είμαι ένας από εκείνους πού πιστεύουν ότι η χρήση της οικονομικής έπιστήμης πού διδάσκεται στα Πανεπιστήμια όταν έρχεται σε αντίθεση με την οικονομική πραγματικότητα, τότε η τελευταία συνιστά τον καλύτερο οδηγό... έπειδή προσεγγίζει τις ανάγκες και τις επιδιώξεις της οικονομικής ανάλυσης." ¹⁷ Στη γνωστή διαμάχη μεταξύ της 'Ιστορικής και της Αυστριακής Σχολής τήρησε ενδιάμεση θέση, φρονόντας ότι "ό σύγχρονος οικονομολόγος τηρεί μιά ενδιάμεση θέση μεταξύ της Αυστριακής και της 'Ιστορικής Σχολής." ¹⁸ Σύμφωνα με τό Fisher τό μεγάλο λάθος της Αυστριακής Σχολής όφείλεται στ'ότι απέδωσε υπερβολική σημασία στην έννοια της "όριακής χρησιμότητας", άποξενώντας έτσι την οικονομική θεωρία από την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα. 'Από την άλλη μεριά, η 'Ιστορική Σχολή έπεσε στη παγίδα νά συνδέσει την πρόοδο της οικονομικής σκέψης, με την συστηματική έπισκόπηση των πραγματικών γεγονότων από τό παρελθόν στο παρόν. 'Ο Fisher στη μακρόχρονη συγγραφική του σταδιοδρομία επιδίωξε:

- α) Νά έφεύρει μαθηματικοστατιστικές φόρμουλες οί όποιες νά εκφράζουν ποσοτικά τή μέτρηση των οικονομικών φαινομένων,
- β) νά διατυπώσει την οικονομική θεωρία πού ν'άνταποκρίνεται με άκρίβεια στα διαδραματιζόμενα οικονομικά γεγονότα και
- γ) νά εξάγει διδάγματα από τό παρελθόν έτσι ώστε η εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής νά έχει όσο τό δυνατόν μεγαλύτερες πιθανότητες έπιτυχίας.

Τήν έπιτυχία του άνωτέρου τρίπτυχου έθεσε ως άπώτερη επιδίωξη των διερευνητικών του άναζητήσεων, παραμένοντας πιστός με άπαραμίλο πάθος στ'όχυρό της μάχης για τή προαγωγή της οικονομικής έπιστήμης. "Όπως ό ίδιος παρατηρεί ¹⁹ αυτή η προσπάθεια έχει ^{έκκραςθεϊ} μέσω των μαθηματικών, της στατιστικής και της μαθηματικής στατιστικής -τά μαθηματικά έκφρα-

ζουν μέ σύμβολα τή θεωρία ένῶ ή στατιστική ἀπεικονίζει Ιστορικά συμ-
βάντα. ¹⁹

Ἄν καί ὁ Fisher ἐπεσήμανε τή σπουδαιότητα τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου πρὸς ἔλεγχο τῆς δυνατότητας τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ν' ἀνταποκριθεῖ στά πραγματικά γεγονότα, ἐν τούτοις δέν ἔκανε συστηματική χρήση τῆς ἐπαγωγικῆς ἀνάλυσης ὅπως ή Ἱστορική παράταξη. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαγωγικοῦ λογισμοῦ στά γραπτά τῶν Ἱστορικῶν στοχαστῶν, συνδέθηκε μέ τή προσπάθειά τους ν' ἀντλήσουν οἰκονομικούς νόμους, θεωρίες καί ἀρχές μέ ὄργανο ἀνάλυσης τή " παρατήρηση ", ἐξακριβώνοντας ἔτσι τήν ἰσχύ τους σέ διαφορετικές φάσεις τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ὁ Fisher ἀπό τή δική του πλευρά χρησιμοποίησε τήν ἐπαγωγική μέθοδο μέ τήν ἀντιπαράθεση στατιστικῶν δεδομένων ὑπό τή μορφή χρονολογικῶν σειρῶν, ὥστε νά προχωρήσει στή πραγματοποίηση ποσοτικῶν μετρήσεων. Ἐνῶ ή Ἱστορική Σχολή ἀποδοκίμασε τή χρήση τῆς μαθηματικοεπαγωγικῆς μεθόδου γιά τήν ἀποκόμιση οἰκονομικῶν νόμων καί ἀρχῶν, ὁ Fisher τή θεώρησε ὡς ἀναπόσπαστο συνθετικό τῆς μεθοδολογίας του. Σημαντικό εἶναι ἐπίσης τό γεγονός ὅτι ὁ Fisher συνέλαβε τήν ἰσχύ ἑνός νόμου ἢ ἀρχῆς ὡς αἰώνια, ἐνῶ οἱ Ἱστορικοί διανοητές ἐξέτασαν τήν ἀξιοπιστία τους σέ συνάρτηση μέ τόν τόπο, τό χρόνο καί τό χῶρο πού ἐξελιίσεται τό συγκεκριμένον γεγονός. Ἡ πρωταρχική ἐπιδίωξη τῆς ἐπιστήμης εἶναι ή διαμόρφωση νόμων καί ἀρχῶν, μέσω τῆς μεθόδου προσέγγισης τῶν κοινωνικοοικονομικῶν φαινομένων. Τό βαθυστόχαστο νόημα πού οἱ οἰκονομικοί νόμοι ἢ οἱ οἰκονομικές ἀρχές ἐκφράζουν, τότε καί μόνο τότε θά γίνει κατανοητό ἐάν παραλληλιστοῦν μέ τίς οἰκονομικές συνθῆκες ἀπό τίς ὁποῖες ξεπήδησαν. Νόμοι ἢ ἀρχές πού παρήχτηκαν κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες, ἰσχύουν ὅποιαδήποτε χρονική περίοδο καί ὅπουδήποτε. ²⁰

Ὁ Fisher παραδέχεται ὅτι σέ κάθε ἐπιστήμη ὅπως ή οἰκονομική, οἱ

"ἀλήθειες" έχουν ύποθετικό χαρακτήρα. Διακρίνει δύο είδη ἀληθειῶν, τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν "ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια":

"ὅταν οἱ σχέσεις μεταξύ ἐπιστημονικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀλήθειας κατανοηθοῦν πληρέστερα, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀναμένουμε ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη νὰ πραγματοποιήσῃ περισσότερα καὶ ταχύτερα ἄλλα συγκριτικὰ μὲ τὸ παρόν." ²¹ Μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὴν κατανόηση τῶν σχέσεων μεταξύ "ἐπιστημονικῆς" καὶ "ἱστορικῆς ἀλήθειας", θὰ προδιαγραφεῖ ἡ μελλοντικὴ πρόοδος τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστῆμης. Υἱοθετώντας τὸν διαχωρισμὸ τοῦ John Rae μεταξύ "συστηματικῆς" καὶ "ἐπιστημονικῆς μεθόδου", παρατηρεῖ ὅτι μέσω τῆς "συστηματικῆς ἀνάλυσης" ταξινομοῦμε τὰ κοινωνικοοικονομικὰ φαινόμενα, ἐνῶ μέσω τῆς "ἐπιστημονικῆς μεθόδου" ἀνακαλύπτουμε καὶ ἐρμηνεύουμε τοὺς νόμους πού διέπουν οἰκονομικὰ φαινόμενα.

Ἡ Νεώτερη Ἱστορικὴ Σχολή, δὲν κατάφερε νὰ διαχωρίσει τὰ ὄρια μεταξύ ἱστορικῆς καὶ θεωρητικῆς οἰκονομικῆς, ἀφοῦ ἀπέβλεψε κυρίως στὴ συγκέντρωση/επεξεργασία τῆς οἰκονομίας τρωσῆ/ἱστορικοῦ ὑλικοῦ. Κατ'αὐτὸ τὸ τρόπο οἱ Ἱστορικοὶ/συγγραφεῖς δὲν κατάφεραν νὰ προαγάγουν τὴν οἰκονομικὴ σκέψη, μὲ τὴν πρόταση νέων οἰκονομικῶν νόμων καὶ ἀρχῶν. Οἱ ἀμφισβητήσεις ὅμως τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐναντι τῶν θέσεων τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ἀπαγωγικοαφαιρετικοῦ λογισμοῦ, ἔδωσε μιὰ νέα τροπὴ στὴ προώθηση τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστῆμης. Καὶ ὁ Fisher συμπεραίνει: "αὐτὸ πού ἡ πολιτικὴ οἰκονομία χρειάζεται εἶναι νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τίς ἐπιπόλαιες καὶ ἐξωπραγματικὲς θεωρίες, οἱ ὁποῖες ἔχουν δημιουργηθεῖ μέσω τῆς "a priori" μεθόδου, καθὼς ἐπίσης νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν φθηνὸ ἐμπειρικισμό τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς πού βασίζεται στὴν γενίκευση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων χωρὶς προηγουμένως νὰ τὰ ἀναλύσει." ²²

Ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἀξίας τοῦ διαχωρισμοῦ μεταξύ οἰκονομικῶν "ἀρχῶν" καὶ "φαινομένων" θὰ προδιαγραφεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς

* Ὡς τις μέρες μας ὅμως παρατηρεῖται ἡ χρῆση τῆς ἱστορικῆς μεθόδου χωρὶς ν'εγκαταλείπεται καὶ ἡ οἰκονομικὴ θεωρία.

κῆς μεθοδολογίας. Ὁ Fisher ἀναφέρει ὅτι μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀρχὴ βασί-
ζεται στὴν ὑποθετικὴ διατύπωση "ἐάν Α εἶναι ἀληθές τότε Β εἶναι ἀλη-
θές," ἐνῶ ἕνα ἱστορικὸ γεγονός ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν τύπο "Α εἶναι ἀλη-
θές ἢ Β εἶναι ἀληθές".²³ Ἀπὸ τὸ διαχωρισμὸ αὐτὸ θὰ καθωριστεῖ στοῦ μέ-
λλον ὁ βαθμὸς βελτίωσης τῆς οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Τὸ 1906 ὡς Πρόεδρος
"American Association for the Advancement of Science", δίνοντας διά-
λεξη μὲ θέμα "Economics as a Science" ἀντέκρουσε τὴν ἀποψη ἀρκετῶν
οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς του, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ δέν εἶναι ἐπιστῆμη ἐ-
πειδὴ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα συνεχῶς μεταβάλλονται μὲ ἀποτέλεσμα νά
μὴν ὑπὸκεινται σε ὅρους καὶ συνθήκες διαμορφώσεως ὅπως μὲ τὰ φυσικὰ φαινό-
μενα. Ὁ Fisher ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ συνεχιζόμενη μεταβολὴ ἀλλὰ καὶ ἐ-
πανάληψη τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ αἰτία, γιὰ νά
χαρακτηριστεῖ ἡ οἰκονομικὴ ὡς ἐπιστῆμη. Ἡ διαρκὴς μεταβολὴ τῶν φα-
νομένων συνιστᾷ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, ὥστε
ἡ προσοχὴ τοῦ ἐπιστήμονα πρέπει νά περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τίς αἰτίες
πού τροποποιοῦν διαδοχικὰ τίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐπέρχεται
ἡ ἀλλοίωση τῶν φαινομένων. Ἡ διερεύνηση τῶν αἰτίων πού προκαλοῦν
τὴν ἐκδήλωση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν φαινομένων, συνιστᾷ ἀνυπέρβλη-
το σχεδὸν ἐμπόδιο γιὰ τὸν ἐρευνητὴ. Ἀντίθετα οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες
δέν ἀντιμετωπίζουν ἀνάλογα ἐμπόδια. Ὁ Fisher λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀ-
πὸ τὸ γεγονός αὐτὸ, δέχεται ὅτι ἐάν ἡ οἰκονομικὴ εἶναι Ἐπιστῆμη, τὸ
τε οἱ ἀλήθειες τῆς εἶναι ὑποθετικὲς. Μὲ ἄλλα λόγια, κάτι τὸ ὅποιο
στοῦ παρελθόν ἦταν ἀληθές πιθανόν σήμερα νά εἶναι ἀναληθές, καθὼς οἱ
περιστάσεις καὶ τὰ αἷτια πού τίς δημιουργοῦν ἴσως νά ἔχουν τροποπο-
ηθεῖ.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρόπνοης ἐπιστημονικῆς του δραστηριότη-
τας, προσπάθησε νά βελτιώσῃ τὴν μεθοδολογικὴ συγκρότηση τῆς οἰκονο-

μικῆς, μέσα ἀπό τό φάσμα τῆς πραγματοποίησης οἰκονομετρικῶν μετρήσεων. Πίστεψε ὅτι ἡ ἱκανότητα τοῦ οἰκονομολόγου νά κάνει προβλέψεις ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν ἀποδεκτικότητα τῶν οἰκονομικῶν ἀρχῶν καί τῶν στατιστικῶν δεδομένων πού χρησιμοποιεῖ.²⁴ Φέρνοντας στό νοῦ του τή φοβερή κρίση τοῦ 1929, ὅπου ἐλάχιστοι οἰκονομολόγοι πρόβλεψαν τίς καταστροφικές τῆς συνέπειες, ὑποστήριξε: "Ἡ Οἰκονομική Ἐπιστήμη θά καταστεῖ μιᾶ πλήρη ἐπιστήμη ὅταν θά μπορεῖ νά προβλέπει τήν ἐμφάνιση τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων."²⁵

"Ἄς μνημονευθοῦν ὅμως μερικά παραδείγματα, γιά νά διαπιστωθεῖ πώς ὁ διάσημος Ἀμερικανός συνέλαβε τήν ἔννοια τῆς προβλεπτικῆς ἱκανότητας στή πράξη. Ὅπως θά δειχτεῖ κατωτέρω ὁ Fisher ἐξάρτησε τήν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς σπειροειδοῦς αὔξησης τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν ἀπό τόν ἐντοπισμό τῶν παραγόντων πού ἐπιδρουν στίς μεταβλητές M, V καί T . Τό πρωταρχικό πρόβλημα τοῦ οἰκονομολόγου εἶναι νά προδιγράψει τή μελλοντική μεταβολή τῶν μεταβλητῶν M, V καί T , ὥστε ν'ἀποβεῖ ἱκανός νά θέσει ὑπό ἔλεγχο τό γενικό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν. Ἐπειδή ὅμως οἱ μεταβλητές V καί T παραμένουν σταθερές βραχυχρόνια, τό πρόβλημα τότε εἶναι νά προβλέπει τό μελλοντικό ἀπόθεμα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος.²⁶ Στό σημεῖο αὐτό ὁ Fisher ὑπῆρξε πρόδρομος πολλῶν συγχρόνων οἰκονομολόγων, πού θεωροῦν τήν "πρόγνωση" τῆς μελλοντικῆς ἐξέλιξης τῶν βασικῶν μεγεθῶν τῆς οἰκονομίας, ὡς τό πιό θεμελιώδες πρόβλημα τῆς σύγχρονης οἰκονομετρίας. Χρησιμοποιώντας στατιστικά δεδομένα μεταξυ τῶν ἐτῶν 1896-1911 διαφόρων χωρῶν π.χ. Η.Π.Α., Ἀγγλία, Ἰαπωνία, Καναδάς, κ.λ.π., σημειώνει ὅτι ἡ ἀνοδος τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν ὀφείλεται στή μεγαλύτερη αὔξηση τῆς ποσότητας χρήματος συγκριτικά μέ τή μικρότερη αὔξηση τοῦ "ὄγκου ἐμπορίου".

Μέ ἀφετηρία λοιπόν τή παρελθοντική ἐμπειρία καί τίς διαθέσιμες στα-

τιστικές μετρήσεις, ή οικονομική πολιτική πρέπει να επιδιώκει ή μεταβολή της ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος ν' ανταποκρίνεται στον αύξομειώμενο όγκο του έμπορίου, ώστε τό επίπεδο των τιμών να παραμένει σταθερό. Κατ' αυτό τό τρόπο ό Fisher εξέαρτησε τή βελτίωση προβλεπτικής ικανότητας της οικονομικής επιστήμης, από τήν παραγωγικότερη καί αποδεκτικότερη ανίχνευση των οικονομικών συνθηκών του παρελθόντος, πού θά επιτευχτεί μέ τήν εξέλιξη των οικονομικών τεχνών.

Τό συγγραφικό του έργο στή θεωρία των τιμών καί του χρήματος χαρακτηρίζεται ως απaráμιλλο στήν ιστορία των οικονομικών ιδεών. Τό πλούσιο στατιστικό υλικό πού απάριθμησε κέντρισε τό ενδιαφέρον στο μεταγενεστέρους του, να εξαρτήσουν τήν προώθηση της εφαρμοσμένης οικονομικής από τήν εξέλιξη των ποσοτικών μετρήσεων. Οί έγκέφαλοι της Μονεταριστικής κίνησης Milton Friedman καί Philips Cagan, βαδισαν στ' άτραπό του μεγάλου δασκάλου. Τό πλήθος των γραπτών τους διακρίνεται για τήν αντιπαράθεση έπεξεργασμένων στατιστικών δεδομένων, επιδιώκοντας μέσω των προηγμένων οικονομικών μεθόδων να φτάσουν στο πιό θετικό αποτέλεσμα. Μέ βάση τήν αναλογία φυσικών καί οικονομικών νόμων, ό Fisher συμπέρανε ότι τό τμήμα της οικονομικής επιστήμης τό οιο θ' άπασχολείται στο μέλλον συστηματικά μέ τήν ποσοτική θεωρία του χρήματος, οφείλεται να αναγνωριστεί σαν θετική επιστήμη, ικανή να προβεί στήν έπακριβή διατύπωση, έκθεση καί στατιστική έπαλθευση ¹²⁷ αποτελεσμάτων. Δηλαδή ή μέθοδος άνάλυσης των οικονομικών φαινομένων είναι επιτακτικό να συνδυάζει τά στοιχεία της "επαλήθευσης", του "έλέγχου" καί της "πρόβλεψης" όπως συμβαίνει μέ τόν κλάδο των φυσικών Έπιστημών.

III. Irving Fisher ό Δημιουργός της οικονομικής μεθόδου.

Πρίν ή οικονομική Έπιστήμη πλησιάσει τό στάδιο της χρησιμοποίη...

σης τῶν οἰκονομετρικῶν τεχνικῶν, διάφορα ἄλλα εἶχαν προηγηθεῖ. Τό ἀρχικό στάδιο ἦταν ἡ διαμόρφωση οἰκονομικῶν ἐννοιῶν μέσω τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Στό στάδιο αὐτό ἡ χρήση τῶν μαθηματικῶν ὡς ὄργανου ἔκφρασης ὑπό συνοπτικῆς μορφῆς τῶν οἰκονομικῶν ἐννοιῶν, ὑπῆρξε σποραδική καί πολλές φορές εὐκαιριακή. Ἐπί τὰ χρόνια τοῦ Couperot καί ὀλίγον ^{μετά} μαθηματικός λογισμός ἄρχισε προοδευτικά νά διεισδύει στά "χωρικά ὕδατα" τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Ἡ καθιέρωση τῆς Μαθηματικῆς Οἰκονομικῆς ἀποτελέσσει τό ἀποφασιστικό βήμα, γιά τήν ἐξελικτική πορεία τόσο τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ὅσο καί τῆς οἰκονομικῆς μεθοδολογίας. Σύμφωνα μέ τόν Fisher ἡ οἰκειότητα μέ τὰ μαθηματικά θά ἀπαλλάξει τήν ἀνθρώπινη σκέψη ἀπό πολλές συγχύσεις. Μετά τό 1870 μέ τήν ²⁸ "Ὀριακή Ἐπανάσταση", τὰ μαθηματικά συνέβαλαν ἄμεσα στή ἐπικράτηση τοῦ ὀριακοῦ λογισμοῦ, ὡς τῆς νέας ἐπαναστατικῆς μεθόδου ἀνάλυσης. Ἐπί τὸτε ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας πραγματοποίησε ἐντυπωσιακά ἄλλα.

²⁹ Ὁ Fisher ὑποστήριξε ὅτι ἡ οἰκονομετρικὴ μέθοδος πρέπει:

1. νά προβαίνει στήν ἐκτίμηση οἰκονομικῶν παραμέτρων,
2. νά συσχετίζει τήν οἰκονομική θεωρία μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα,
3. νά ἐπαληθεύει τήν ἰσχὺ τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας,
4. νά διαπιστώνει τίς πραγματικές ἐφαρμογές μιᾶς θεωρητικῆς διατύπωσης,
5. νά προβλέπει ἂν τ'ἀντιλούμενα ἀποτελέσματα ἀντανακλοῦν τίς πραγματικές καταστάσεις πού θά λάβουν χώρα στό μέλλον,
6. νά προβεῖ σέ ποσοτικές μετρήσεις οἰκονομικῶν μεταβλητῶν καί,
7. νά συνδυάζει τόν ἀπαγωγικό μέ τόν ἐπαγωγικό λογισμό.

Ἡ ἐπάρκεια καί ἡ ἀξιοπιστία τῶν περισυλλεγόμενων στατιστικῶν δεδομένων, ἀποτελεῖ τό βασικότερο στάδιο τῆς οἰκονομετρικῆς ἀνάλυσης. Ὡς πρῶτος πρόεδρος τῆς "Econometric Society" ἐπέδειξε ἀφοψη συμπεριφορά καί ἐνεργητικότητα στή προαγωγή τῆς οἰκονομετρικῆς μεθοδολογίας,

πιστεύοντας ότι "ή Οικονομετρική Έταιρία αντιπροσωπεύει τό άπόγειο της Μαθηματικής Οικονομικής καί Στατιστικής" ³⁰ .

Μερικές άπό τίς άξιολογότερες διερευνητικές προσπάθειες του Fisher πρέπει ν'αναφερθούν, ώστε νά διαπιστωθεΐ καλύτερα τό μέγεθος της συμβολής του. Τό 1923 σέ δημοσιευθείσα μελέτη του έδειξε ότι μεταξύ των έτών 1914-22 ή "συσχέτιση" της μέσης διακύμανσης των τιμών \bar{P} καί του όγκου των έμπορικων συναλλαγών T ήταν 79%, ένώ τό 1925 σέ άλλη έργασία του τήν ύπολόγισε σέ 94,1% ³¹ . Τό νόημα της ύφιστάμενης συσχέτισης των μεταβλητών \bar{P} καί T , είναι ότι σέ περιόδους άνθησης τό επίπεδο των τιμών άνέρχεται, ένώ σέ περιόδους οίκονομικής χαλάρωσης κατέρχεται. Μέ άλλα λόγια, άπό τήν μεταβολή του γενικού επιπέδου των τιμών προσδιορίζεται ό βαθμός της οίκονομικής δραστηριότητας. ³² Η μεγέθυνση των έμπορικων συναλλαγών ώς συνεπακόλουθο της άνέλκυσης του γενικού επιπέδου τιμών, δέν σημαίνει ότι όλες οί κοινωνικές τάξεις εύημερούν. Η τάξη των κεφαλαιούχων καί των έπιχειρηματιών πού καρπούνται τά κέρδη άπό τήν αύξηση των τιμών είναι ή τυπική καί ούσιασικά εύημερούσα. Αυτό συμβάλνει καθώς ή τάξη αυτή καρπούται μέ σημαντική χρονική ύστέρηση τό κέρδος της τιμαριθμικής άνοδου, συγκριτικά μέ τήν έπιβραδυνόμενη άνοδο των μισθών καί των ήμερομισθίων των άπασχολούμενων στίς έπιχειρήσεις τους. Αντίθετα, στή φάση της οίκονομικής κάμψης ό επίπεδο των τιμών πέφτει καί οί έπιχειρήσεις πραγματοποιοϋν λιγότερα κέρδη, μέ άποτέλεσμα ή οίκονομική δραστηριότητα νά έμφανίσει δείγματα όπισθοδρόμησης. Η διατάραξη του γενικού επιπέδου τιμών κατά τή περίοδο της οίκονομικής κάμψης ή άνάκαμψης, δέν έτυχε της δέουσας προσοχής στά γραπτά των συγγραφέων, πού ένεπλήκυσαν μέ τό θέμα των "οίκονομικών διακυμάνσεων". Οί συγγραφείς αυτοί περιορίζοντας τή προσοχή τους στό άτομικό επίπεδο τιμών παρεγκώνισαν

τή σημασία του γενικού.³³ Ο Fisher για πρώτη φορά τό 1896 στήν εργασία του "Appreciation and Interest", συνέλαβε τό νόημα τής μεταβολής του γενικού επιπέδου τιμών κατά τή διάρκεια τής διασάλευσης τής οικονομικής δραστηριότητας.

Ἡ μέθοδος τῶν "διανεμιστικῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση" (distributed-lag variables), τήν ὁποία ὁ Fisher χρησιμοποίησε γιά νά ἀποδείξει τή στενή σχέση μεταξύ τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν καί τοῦ ὄγκου τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, ἀπέτελεσε ἕνα βήμα μπροστά γιά τή μεθοδολογία τής Οἰκονομικῆς. Ἡ σύγχρονη οἰκονομετρία πολλά υἱοθέτησε ἀπό τή Φισεριανή μέθοδο ἀνάλυσης τῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση. Ἡ μέθοδος τοῦ Fisher ἔχει ὡς κάτωθι. Κατ'ἀρχή εἰσάγει τή μεταβλητή T ὡς ἀριθμοδείκτη τοῦ ὄγκου τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν (index number of volume) καί τή μεταβλητή P ὡς ἀριθμοδείκτη τῶν τιμῶν χονδρικής πώλησης (index number of wholesale prices). Συγκεντρώνοντας τό σύνολο τῶν προσπαθειῶν του στή συσχέτιση τῶν μεταβλητῶν T καί P' (=ποσοστιαία μεταβολή τῶν τιμῶν) καί χρησιμοποιώντας στατιστικά δεδομένα ἀπό τήν Ἀμερικάνικη οἰκονομία, συμπέρανε ὅτι ὁ βαθμός συσχέτισης τους εἶναι 94,1%, ἐάν ἡ διάρκεια τῆς χρονικῆς ὑστέρησης τῆς ἐπίδρασης τῆς μεταβλητῆς P' ἐπί τῆς T εἶναι 9½ μῆνες. Ἐάν π.χ. τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν μεταβληθεῖ τό Γενάρη τοῦ 1990, ἡ ἀντίστοιχη μεταβολή στόν ὄγκο τοῦ ἐμπορίου θά σημειωθεῖ μετά πάροδο 9½ μηνῶν καί θά εἶναι τῆς τάξης τοῦ 94,1%. Ὁ Fisher θεώρησε ὅτι ἡ περαιτέρω διερεύνηση τῶν παραγόντων π.χ. ἐπιτόκιο, ἐπένδυση, κ.λ.π., πού προκαλοῦν τόν "οἰκονομικό κύκλο", πρέπει νά βασιστεῖ στή μέθοδο τῶν διανεμιστικῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση. Ὁ ρόλος τῆς οἰκονομετρικῆς ἔρευνας πρός ἐκπλήρωση τοῦ στόχου αὐτοῦ εἶναι πρωταρχικῆς σπουδαιότητας. Ὁ οἰκονομολόγος θά κατασταεῖ ἱκανός νά προδιαγράψει τή μελλοντική ἐξέλιξη τῶν τιμῶν καί τῶν

ύπόλοιπων οικονομικῶν μεγεθῶν τοῦ οικονομικοῦ συστήματος, μέ συνέπει
α νά θέτει ὑπό ἔλεγχο τόν οικονομικό κύκλο. Ὁ Fisher³⁴ μετά τό 1925
ἀφιέρωσε ἀξιόλογο ἀριθμό μελετῶν, πρός ἀνίχνευση τῶν παραγόντων ποῦ
ἐμφανίζονται κυκλική συμπεριφορά κατά τή διαδοχή τῶν φάσεων τοῦ οἰκονο
μικοῦ κύκλου.

Ἡ σύγχρονη οἰκονομετρία ἀφιερώνει σημαντικό μέρος της στήν κα
τασκευή καί ἐπεξεργασία τῶν ὑποδειγμάτων μέ μεταβλητές χρονικῆς ὑστέ
ρησης (lag-variables). Τό πρόβλημα τῆς χρονικῆς ὑστέρησης ἀνακύπτει
ἀπό τή στιγμή, πού ἡ μεταβολή μιᾶς οικονομικῆς μεταβλητῆς παράγει
ποιο ἀποτέλεσμα, μετά τήν ἔλευση ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Οἱ
ἐπιδράσεις τοῦ ἀποτελέσματος τούτου ἐπί μερικῶν μεταβλητῶν τοῦ οἰκονο
μικοῦ συστήματος διανέμονται στό μέλλον, ἀποτελώντας
ἀντικείμενο τῆς ἐφαρμοσμένης οἰκονομετρίας νά προδιαγράψει τή χρονι
κή διάρκεια τῶν διανεμιστικῶν του ἀποτελεσμάτων. Μέ τή χρήση ὀρισμέ
νων παραδειγμάτων θά γίνει καλύτερα κατανοητή ἡ ἔννοια τῶν διανεμι
στικῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση.

Παράδειγμα 1. $C_t = \kappa_1 C_{t-1} + \kappa_2 Y_{t-1}$, ὅπου κ_1, κ_2 παράμετροι

Ἡ ἐξίσωση (1) δείχνει ὅτι τό ἐπίπεδο κατανάλωσης τῆς παρούσας περι
όδου C_t , ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἐπίπεδο κατανάλωσης καί εἰσοδήματος τῆς προ
ηγούμενης χρονικῆς περιόδου C_{t-1} καί Y_{t-1} , ἀντίστοιχα.

Παράδειγμα 2. $DM_t^d = \alpha_1 Y_t + \alpha_2 Y_{t+1} - \alpha_3 R_{t-1}$, ὅπου $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ παράμετροι.

Ἡ ἐξίσωση (2) ἀπεικονίζει τή ζήτηση χρήματος γιά κερδοσκοπία DM^d
τῆς τρέχουσας περιόδου t , ἡ ὁποία προσδιορίζεται ἀπό τό μέγεθος τοῦ
εἰσοδήματος τῆς τρέχουσας καί τῆς ἐπόμενης χρονικῆς περιόδου Y_t καί
 Y_{t+1} , καθώς ἐπίσης ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου τῆς προηγούμενης χρο
νικῆς περιόδου R_{t-1} .

Ἡ προσφορά τῶν Tinbergen, Alt, Κοуск, Cagan, Friedman, Nerlove

κ.λ.π., στή θεωρία τῶν διανεμιστικῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση, πολλά δανείστηκε ἀπό τά γραπτά τοῦ Fisher. Ἐνῶ ὁ Fisher ἔδωσε ἰδιαιτέρα σημασία στή θεωρητικοστατιστική πλευρά τῶν μεταβλητῶν μέ χρονική ὑστέρηση, οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς ἀποβλέπουν στή μαθηματικοτεχνική κυρίως πληρότητα τῶν ὑποδειγμάτων τους. Ἐάν καί ἡ ἀπλότητα τῶν συλλογισμῶν τοῦ Fisher στή παρουσίαση τῶν "διανεμιστικῶν μεταβλητῶν" εἶναι ἐμφανέστατη, ἐν τούτοις ἀνοίξε ἕνα νέο κεφάλαιο στήν ἐξέλιξη τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης πού ἔμελε στό μέλλον ν' ἀποκτήσει πολλούς συνήγορους. Ἡ διαχρονική ἀντίδραση τῶν νοικοκυριῶν κατόπιν μιᾶς μεταβολῆς π.χ. τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν, τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐπιτοκίων, τῆς ἀξίας τῆς νομισματικῆς μονάδας, κ.λ.π., ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐμπεριστατωμένης οἰκονομικῆς ἔρευνας. Γιά τόν οἰκονομολόγο εἶναι πολύ σπουδαῖο ὁ προσδιορισμός, μετά τήν ἐφαρμογή ὀρισμένων μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς, τῆς διάρκειας τῆς χρονικῆς ὑστέρησης ἀπό μιά κατάσταση οἰκονομικῆς ἰσορροπίας σέ μία ἄλλη.

Ὅπως προαναφέρθηκε τό πρόβλημα τῶν χρονικῶν ὑστερήσεων ἔχει ἀπασχολήσει σοβαρά τούς οἰκονομολόγους τά τελευταία χρόνια. Ἡ διάρκεια τῆς χρονικῆς ὑστέρησης τοῦ ἀναφυόμενου ἀποτελέσματος, μιᾶς μεταβολῆς τῆς προσφοράς χρήματος ἐπί τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου ἀπασχόλησης, τοῦ ἐπιτοκίου κ.λ.π., ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας. Διαφορετικές κοινωνίες μέ ἰδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές δομές παρουσιάζουν ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, ἔτσι ὥστε ἡ διάρκεια τῆς χρονικῆς ὑστέρησης τῶν διανεμιστικῶν ἀποτελεσμάτων νά διαφέρει αἰσθητά μεταξύ τους. Τό πλῆθος τῶν οἰκονομετρικῶν μελετῶν πού κατά καιρούς ἔχουν δημοσιευτεῖ, πιστοποιεῖ τήν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ἡ "δοξασία τῆς χρονικῆς ὑστέρησης θά μπορούσε νά καταστρέψει κάθε

προσδοκία για μία δραστική σταθεροποιητική πολιτική, καθώς επίσης να
άνεγείρει σοβαρές ³⁵ αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα του άνω
ραίου συστήματος. Τούτου καθίσταται αναπόφευκτο τή στιγμή μάλιστα,
πού οί διανεμιστικές επίδράσεις της πιστωνομισματικής πολιτικής είν-
ναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν. 'Ο κυβερνητικός προγραμματισμός
καί γενικά ή προδιαγραφή τών μελλοντικῶν διανεμησιατικῶν συνεπειῶν τῆς
νομισματοκοπιστωτικῆς πολιτικῆς επί τῶν στρατηγικῶν μεταβλητῶν τοῦ
οικονομικοῦ συστήματος, ἴσως νά ἐπιδεινώσει ἀντί νά θεραπεύσει τά ὑ-
πάρχοντα προβλήματα. 'Η ἐμπειρία τῆς 'Οικονομικῆς Ἱστορίας διαφόρων
Δυτικῶν χωρῶν, ἐπιβεβαιώνει τήν ἄποψη αὐτή. Στίς μέρες μας, ἡ συνέ-
χιση τοῦ στασιμοληθωρισμοῦ ὡς καρκινογόνος ἀσθένεια τοῦ συστή-
ματος ἔναντι τῶν κυβερνητικῶν πειραματισμῶν τῆς οἰκονομικῆς πολιτι-
κῆς, συνιστᾷ πάγια μαρτυρία τῆς ὀρθότητος τοῦ τιθέμενου ἰσχυρισμοῦ.
Μελέτες πραγματοποιηθεῖσες ἀπό τούς M.Friedman, A.Schwartz, P.Cagan
D.Laidler, W.Gibson, D.Tucker, κ.λ.π., ἀντιπροσωπεύοντας τίς θέσεις
τῶν Μονεταριστῶν γιά τή διάρκεια τῶν χρονικῶν ὑστερήσεων στήν Ἀμε-
ρικάνικη οἰκονομία, ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τ'ἀποτελέσματα τῆς
ταβολῆς τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος ἐπί τῆς μεταβολῆς τοῦ εἰσοδήματος ἀπαιτοῦ
χρονικό διάστημα ἕξη μηνῶν μέχρι δύο ἐτῶν γιά νά γίνουν ἐμφανή. Πρῶ-
τή διακύμανση τοῦ ἐπιπέδου τοῦ εἰσοδήματος θά σημειωθεῖ ἀρχικά μία
σημαντική μεταβολή τοῦ ἐπιτοκίου, ἐπιδρόντας ἄμεσα στήν ἐπενδυτική
δραστηριότητα τῆς οἰκονομίας. 'Η αὐξομείωση ὅμως τοῦ ἐπιτοκίου θά ἐ-
πηρεάσει τή προσφορά χρήματος, δημιουργώντας ἔτσι μία σπειροειδή ἀλ-
ληλεπίδραση μεταξύ τῶν βασικῶν μεγεθῶν τοῦ συστήματος. Συνεπῶς, ἡ
ὑστέρηση τῆς ἐμφάνισης τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος τῆς μεταβολῆς τοῦ
εἰσοδήματος, ἀποδίδεται στή διατάραξη τῶν ὑπόλοιπων ρυθμιστικῶν τῆς
οἰκονομίας. Οἱ σύγχρονες οἰκονομετρικές μέθοδοι ἔχουν συμβάλλει ἀπο-
μεταβλητῶν

φασιστικά στον έντοπισμό της διάρκειας των διανεμιστικών αποτελεσμάτων της νομισματικής επί των στρατηγικών μεταβλητών της οικονομίας, πού στή συνέχεια προσδιορίζουν τον βαθμό μεταβολής του συνολικού εισοδήματος και της συνολικής άπασχόλησης .

Ἡ οικονομική ἀλληλουχία συλλογισμῶν ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν ἐξέταση τῆς θεωρίας τοῦ οικονομικοῦ κύκλου εἶναι ἡ "οἰκονομετρική" . Ὁ Fisher καὶ οἱ συνεχιστές του ὁπαδοὶ τῆς Νομισματικῆς Σχολῆς, ἐπιδιώκουν μὲ τὴν ἀντιπαράθεση στατιστικῶν δεδομένων νὰ ἐξάγουν διδάγματα γιὰ τὸ εἶδος τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς πού θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὴν ἀποκόμιση οικονομικῶν ἀρχῶν καὶ νόμων τῆς μακροχρόνιας συμπεριφορᾶς τῆς οικονομίας, ἐξαρτᾶται ἡ θεραπεία τῶν βραχυχρόνιων προβλημάτων της. Ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητο γεγονός ἡ ἐπιρροή τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ἐπὶ τοῦ Fisher, τῆς θεσμικῆς Σχολῆς καὶ μερικῶν ἄλλων κύκλων τῆς Ἀμερικάνικης διανόησης, πού μὲ ὀδηγὸ τὸ παρελθόν ἐπιδιώκουν νὰ θεραπεύσουν προβλήματα τοῦ σήμερα. Οἱ στενοὶ δεσμοὶ τοῦ ἡγέτη τῆς Ἀμερικάνικης Νεοκλασσικῆς Σχολῆς J.P. Clark μὲ τὴν Ἱστορικὴ Σχολή, ἡ ἐνδιάμεση θέση τοῦ Fisher ἀπέναντι τῆς γνωστῆς διαμάχης μεταξὺ τῆς Ἱστορικῆς καὶ τῆς Αὐστριακῆς Σχολῆς καὶ ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἱστοριοθεωρητικοστατιστικοῦ στοιχείου στὰ γραπτὰ τῶν θεσμικῶν καὶ τοῦ Fisher, προλείπουν τὸ ἔδαφος στοὺς Νομισματιστὲς νὰ ἐνοποιήσουν τὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο στὴν ἐνδοσκόπηση τοῦ οικονομικοῦ φαινομένου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μεθοδικὴ χρῆση τῶν οἰκονομετρικῶν τεχνικῶν ἀπὸ τοὺς Νομισματιστὲς δὲν ἀποδυναμώνει τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τῆς οἰκονομετρικῆς μεθοδολογίας. Ἡ Οἰκονομετρία ἐξάγει τὰ ἐμπειρικά της συμπεράσματα μὲ βάση τὴν ἱστορικὴ παρατήρηση πού ἡ εἰσαγωγή τῶν στατιστικῶν δεδομένων ἐπιφέρει. Ἡ ἐγκυρότητα τῆς οικονομικῆς θεωρίας πού ἡ οἰκονομετρία ἀποσκοπεῖ, ἐπιτυγχάνεται μέσα

ἀπό τό φάσμα τῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων. Ἡ ἀνίχνευση τοῦ παρελθόντος πραγματοποιούμενη μέ τήν μνεία τῶν στατιστικῶν δεδομένων, βούληθᾶ τόν ἐρευνητή νά καταλήξει στά χρησιμότερα διδάγματα καθοδηγητικῆς δύναμη στήν ἐφαρμογή τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Οἱ ἀνωτέρω συλλογισμοί ἀφοροῦν τοὺς οἰκονομολόγους ἐκείνους, οὓς δέν κάνουν κατάχρηση τῶν πολύπλοκων μαθηματικοαφαιρετικῶν μεθόδων. Δυστυχῶς στίς μέρες μας παρατηρεῖται τό ἀνεπίτρεπτο φαινόμενον ἄρκετοῖ οἰκονομέτρων νά ὑποδεικνύουν τόσο δυσνόητες μαθηματικές μεθόδους κατά τήν ἐκθεση τῶν οἰκονομετρικῶν τῶν ὑποδειγμάτων, ὥστε ἀποκτόμενα συμπεράσματα ν' ἀπομακρύνονται παρά νά πλησιάζουν τή ζωντανή πραγματικότητα. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, ἡ οἰκονομετρία χάνει τόν τιτικειμενικοεμπειρικό της χαρακτήρα καί ἀπό κλάδος τῆς οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης καθίσταται κλάδος τῶν μαθηματικῶν. Οἱ Φισεριανές θέσεις, οὓς ἀργότερα υἱοθετήθηκαν ἀπό τοὺς συνήγορους τῆς Σχολῆς τοῦ Σικάγου, ὅτι δηλαδή ἡ μεταβολή τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος M ἐπιδρά ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἡ οἰκονομική πολιτική πρέπει ν' ἀποβλέπει στόν ἔλεγχο τῆς προσφορᾶς χρήματος, ἡ διακύμανση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀξομείωση τῆς προσφορᾶς χρήματος, σέ κεντρικούς οἰκονομικούς (ἐνδεχομένως) ἡ προσφορά χρήματος εἶναι περιορισμένη (αὐξημένη), ἡ κυκλοφορική ταχύτητα τοῦ χρήματος V ἐπηρεάζεται ἀπό τό θεσμικό καθεστῶς τῆς κοινωνίας καί ἡ μεταβολή τῆς ἀνεργίας σφαιρίζεται συναρτησιακά μέ τή μεταβολή τῶν τιμῶν καί τῶν μισθῶν, εἶχαν ἱστορικό περιεχόμενο καί ὑπόσταση. Ἡ ἀντιπαράθεση στατιστικῶν στοιχείων ὑπό τή μορφή "χρονολογικῆς σειρᾶς" (time series data), εἶναι ἐκείνη οὓς προσδίδει τήν ἱστορική ὄντοτητα στή Φισεριανή μεθοδολογία. Ἡ σύγχρονη οἰκονομετρία αἰσιοδοξεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ μ' ἐπιτυχία στό μῆνυμα αὐτό. Ἄμεσος στόχος τοῦ Fisher καί τῶν ἰδρυτῶν τῆς "Econometric

Society" ήταν ή Οικονομετρία ως μέθοδος ανάλυσης οικονομικῶν φαινομένων νά συμβάλλει στήν επίλυση τῶν ὑφισταμένων κοινωνικοοικονομικῶν προβλημάτων καί ὄχι νά δημιουργεῖ ἐπιπρόσθετα. Δέν εἶναι ἐφικτό τά νέα προβλήματα νά τίθενται ἀπό τήν ἴδια τήν Ἐπιστήμη καί ὄχι ἀπό τήν πορεία τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ βίου, γιατί στή περίπτωση αὐτή ή Ἐπιστήμη παύει νά ἐξυπηρετεῖ τόν ἀντικειμενικό της σκοπό, πού εἶναι ή ἐπίλυση των πιεστικῶν καί τρεχόντων ἀνθρώπινων προβλημάτων. Ἐτσι, ή ἐξέλιξη καθίσταται ἀνέλιξη καί ή ἐπιστήμη λαμβάνει τήν ὄψη τοῦ κομπογιανντισμοῦ.

IV. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.

Ἡ ἀντίθεση τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἔναντι τῆς Κλασσικῆς μεθοδολογίας, πού σύμφωνα μέ τούς προπαγανδιστές της ἀντιπροσώπευε τό πρότυπο σκέψης ὄλων τῶν τότε γνωστῶν οικονομικῶν Σχολῶν, εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τήν ἀπόρριψη τοῦ ἀπαγωγικοῦ λογισμοῦ. Ὁ W. Rosher στόν πρό-το τόμο τοῦ ἔργου του Ἀρχές Πολιτικῆς Οἰκονομίας, δηλώνει ὅτι ή μέθοδος διερεύνησης τῶν οικονομικῶν συμβάντων ἀπό τήν Κλασσική Σχολή καί τῶν ὁπαδῶν της, δέν κρίνεται κατάλληλη γιά τήν ἀνάλυση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἕνα δόγμα ή μία θεωρία προκύπτει. Ὁ Rosher καί στή συνέχεια τά ὑπόλοιπα μέλη τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὑπερασπίστηκαν τήν καταλληλότητα τῆς Ἱστορικῆς μεθόδου καί ἐπιχείρησαν ν' ἀπομονώσουν τό μαθηματικό στοιχεῖο ἀπό τή διαδικασία ἐξέτασης τῶν οικονομικῶν φαινομένων.

Ὁ περίφημος Ἄγγλος συγγραφέας J.K. Ingram, ἠγετική μορφή τῆς Ἀγγλικῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὑποστήριξε ὅτι "there is no future for this kind of study (ἐννοεῖ τά οικονομικά μαθηματικά); and it is only waste of intellectual power to pursue it". Ἡ διαμάχη μεταξύ τῆς Ἱστορικῆς καί τῆς Αὐστριακῆς Σχολῆς ξεκινώντας τό 1883, προσέλαβε τίς διαστάσεις

φιλοσοφικής συζήτησης επί ύψηλου θεωρητικού επιπέδου, χωρίς να προσφέρει λύση στα φλέγοντα προβλήματα της Οικονομικής Έπιστήμης.

Ἡ τοποθέτηση τοῦ Fisher ἔναντι τῆς πολυσυζητημένης σύγκρουσης ὑπῆρξε συμβιβαστική καί τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπό τήν μέθοδο πού προτείνει. Ἡ Φισεριανή μεθοδολογία ἀπόβλεψε στή συνύπαρξη τοῦ μαθηματικοστατιστικοῦ μετά τοῦ ἱστορικοεμπειρικοῦ στοιχείου. Πιστεύουμε ὅτι ἡ συμφιλιωτική πορεία πού ὁ Fisher ἐνστερνίστηκε μεταξύ τῶν δύο Σχολῶν, ἔθεσε τίς προϋποθέσεις γιά τήν ἱστορική συνέχεια καί συνοχή τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Δέν ἀμφισβητεῖται τό γεγονός ὅτι πολλοί ἐπιστήμονες ἀγωνίστηκαν ταυτόχρονα μέ τόν Fisher γιά τήν ἐπιβολή μιᾶς νέας μεθοδολογικῆς ἀνακατάταξης στή σφαῖρα τῆς Οἰκονομικῆς. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἐπίδραση τους εἶχε μόνο θεωρητική σημασία καί χωρίς οὐσιαστικές ἐνδείξεις γιά τήν ἐπιτυχή ἐφαρμογή τους στή πράξη. Ἀντίθετα, ὁ Fisher χωρίς νά παρουσιάσει ἐντυπωσιακές φιλοσοφικοθεωρητικές συλλήψεις, κατόρθωσε μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία νά ἐξάγει ἀξιοσημεῖωτα ἀποτελέσματα μετά τήν ἐφαρμογή τῆς μεθοδολογίας του στή πράξη. Ἐπικρίνοντες τοὺς συγγραφεῖς πού ἀφιερώνουν πολύ χρόνο γιά τή φιλοσοφική ἐρμηνεία τοῦ ὄρου "μεθοδολογία", παρατηρεῖ ὅτι "ἐκεῖνοι που φαινομενικά παριστάνουν τις αὐθαιντίες στα οικονομικά και λένε στους άλλους πῶς ν' ἀντλήσουν τα καλύτερα ἀποτελέσματα, σε τελευταία ἀνάλυση δέν ἀποκομίζουν οπουδαία ἀποτελέσματα οὔτε γιά τοὺς ἑαυτούς τους."³⁶

Ὁ Milton Friedman, σφυρηλατόνιας τῆς μεθοδολογίας του εἶχε σαν κλητήρια δύναμη τό Φισεριανό ὑπόδειγμα ἀνάλυσης.

Ὁ Friedman, ὅπως ἤδη εἶχαν δεχτεῖ ὁ Walras καί ὁ Pareto, θεωρεῖ τήν Οἰκονομική Ἐπιστήμη "θετικὴ" που παράγει ἀξιόπιστα συμπεράσματα κατά τήν ἐξέταση τοῦ ἀντικειμένου της, ὅπως συμβαίνει μέ τίς

θετικές έπιστημες.³⁷ Άποδεχόμενος τήν άποψη ότι οι κοινωνικοί νόμοι είναι ανάλογοι τών φυσικών νόμων, ίσχυρίζεται ότι τό θεμελιώδες έργο τής Οικονομικής Έπιστήμης είναι η διατύπωση μιās θεωρίας ή μιās ύπόθεσης ικανής νά προβεί σ' έπιτυχείς γενικεύσεις και όρθές προβλέψεις. Όπως ό Fisher έτσι και ό Friedman ίσχυρίζεται ότι τά κύρια συστατικά μιās σύγχρονης και άποτελεσματικής μεθοδολογίας πρέπει νά είναι "θεωρία", "πρόβλεψη" και "έλεγχος".

Μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ή εξέλιξη τών γεγονότων δικαίωσε τόν Fisher. Η Οικονομική Έπιστήμη μέ τή προαγωγή τών οίκονομετρικών τεχνικών και τή διάδοση τών υποδειγμάτων οίκονομικής ίσορροπίας, έχει άποκτήσει μεγαλύτερη ακρίβεια και αντικειμενικότητα στή προσέγγιση τών κοινωνικοοικονομικών φαινομένων. Ό οίκονομολόγος σήμερα όχι μόνο υπολογίζει τίς τιμές τών οίκονομικών παραμέτρων, αλλά προχωρεί στή περαιτέρω έρμηνεία τους μέ προοπτική νά κάνει προβλέψεις για τό μέλλον. Βέβαια ή οίκονομική σάν Κοινωνική Έπιστήμη, που είναι κατά τήν γνώμη μου, δέν εξέτάζει τό οίκονομικό φαινόμενο μέ τή χρήση ενός μόνο υποδείγματος. Η δυνατότητα όμως νά βελτιώσει τήν αντικειμενικότητα της και τόν βαθμό ακρίβειάς της κατά τήν διερεύνηση του οίκονομικού φαινομένου άναμφισβήτητα έχει προχωρήσει συγκριτικά μέ τό παρελθόν. Η πρόοδος τής οίκονομετρίας έχει συμβάλλει ώστε ό οίκονομολόγος, νά προβαίνει στήν ποσοτική έκτίμηση τών οίκονομικών μεταβλητών μέ πολύ μικρότερη χρονική ύστέρηση άπ' ότι στο παρελθόν, νά εφαρμόζει τήν οίκονομική πολιτική μέ πιό αξιολογικά κριτήρια, νά είναι πιό ακριβολόγος στήν άνίχνευση τών παραγόντων που δημιουργούν τό οικονομικό πρόβλημα, νά ξεχωρίζει μέ σαφήνεια τίς ένδογενής μεταβλητές, νά διακρίνει μεταξύ "διαρθρωτικών" και "αναγόμενης μορφής" (reduced form) παραμέτρων, κ.λ.π. Αυτές οι εξέλιξεις οι όποιες δέν άμφισβητούν-

ται από καμμία Οικονομική Σχολή, για να συνεχίσουν την άνοδική τους πορεία θά πρέπει ο οικονομολόγος σήμερα να μην παραμελεί την κοινωνιολογική ένδοσκόπηση του κοινωνικοοικονομικού φαινομένου. Ο οικονομολόγος οφείλει να χαράζει γραμμές και να προτείνει μέτρα οικονομικής πολιτικής, βασισμένος τόσο στην οικονομική όσο και στην κοινωνιολογική θεώρηση του οικονομικού προβλήματος. Είναι έντελως παράλογο ο οικονομολόγος ν'άφεθεϊ έλεύθερος στο χώρο των αριθμών και των συμβόλων, παρασυρόμενος από τη μηχανοποίηση και την αυτόματοποίηση της εποχής μας. Τά σύμβολα και οί αριθμοί παρήγαγαν την αυτόματοποίηση και την άποξένωση του ανθρώπου από τό περιβάλλον και τόν ίδιο τόν έαυτό του. Άποτελεϊ έπιτακτικό καθήκοντου οικονομικού έρευνητή να παρακάμψει τό σκόπελο αυτό. Όπλα στή μάχη του αυτή είναι και ή κοινωνιολογική εξέταση του οικονομικού φαινομένου και ή βελτίωση τή οικονομομετρικής μεθοδολογίας. Μάχη ή όποία όμως πρέπει να διαδραματιστεί μέσα στο φάσμα του ανθρωπισμού και του σεβασμού, πρός ποιολική προαγωγή του ανθρώπου και τής κοινωνίας του.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Χουμανίδης, Α.Θ: "Εισαγωγή εις τήν Οικονομική Κοινωνιολογία", Πειραιεύς: Σ.Καραμπερόπουλος, 1978, σελ. 26.
2. Χουμανίδης, Α.Θ: "Οικονομική Ίστορία καί ή Έξέλιξη τών Οικονομικών θεωριών", Άθήναι: Παπαζήσης, 1980, είσαγωγή βλ.έπίσης σελ.11,26, 30-31,43,60-61.
3. Για μιά αντιπροσωπευτική άνάλυση, βλ. J.S.Mill, "A System of Logic: Ratiocinative and Induction", J.S.Mill "Άπαντα, Toronto: University of Toronto Press, τόμος VIII, σελ. 895-920.
4. Jevons, S.W: "The Theory of Political Economy", Penguin books, σελ. 87.
5. Bagehot, W: "Economic Studies" (1879), London: Longmans, Green and Co, 1902, σελ. 15.
6. Bagehot, W: "Economic Studies", σελ. 95-124.
7. Lowe, R: "Recent Attacks on Political Economy", Nineteenth Century, 1878, σελ. 867.
8. Marshall, A: "Principles of Economics" (1890), London: Macmillan, 8η έκδ., βλ. κεφ. III.
9. Στη μελέτη του ύποφαινομένου, "The Historical School and the Doctrine of Economic Nationalism", Spoudai, 1981, αναλύεται τό νόημα της κριτικής της Ίστορικής έναντίον της Κλασσικής Σχολής, καθώς επίσης κάτω άπό ποιές συνθήκες κοινωνικοοικονομικού βίου έξαπελύθει αυτή ή κριτική. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο νά σημειωθεϊ ότι τά στελέχη της Ίστορικής Σχολής δέν άπόβλεψαν μόνο στην άπλή περισυλλογή ίστορικού ύλικού. θέτοντας ως κεντρομόλο στόχο τήν έπεξεργασία του άποκτόμενου στατιστικού ύλικού έπεδίωξαν νά προσεγγίσουν όχι τήν αίώνα άλήθεια, αλλά τήν άλήθεια πού θ' άνταποκρίνεται σέ μιά δεδομένη φάση οίκονομικής άνάπτυξης της συγκεκριμένης κοινωνίας. Συνεπώς, ή

Ἱστορική Σχολή ἀπορρίπτοντας τὴν αἰωνιότητα τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς κλασσικῆς παράδοσης, θεώρησε ὅτι διαφορετικὲς κοινωνικοοικονομικὲς συνθῆκες πάντοτε κατευθύνουν στὴν ἀντίληψη διαφορετικῶν οἰκονομικῶν δογμάτων, νόμων καὶ ἀρχῶν.

10. Ὁ S. Bostaph τὸ 1976 ἔγραψε ὀλοκληρωμένη διδακτορικὴ διατριβὴ ἐπὶ τοῦ "Methodenstreit" καὶ τὸ 1978 δημοσιεύοντας μιὰ ἐργασία μετὶ τίτλου "The Methodological Debate Between Carl Menger and the German Historicists" (Atlantic Economic Journal), σκιαγράφησε τίς κύριες ἀψιμαχίες τῶν ἀντίπαλων παρατάξεων.

11, 12. Fisher, I: "Elementary Principles of Economics" (1910), New York: The Macmillan Company, 1923, σελ. VII.

13. Fisher, I: "Precedents for Defining Capital", Quarterly Journal of Economics, 1904, σελ. 387.

14. Fisher, I: "Senses of Capital", Economic Journal, 1897, σελ. 213.

15. Στὸ πρόλογο τοῦ βιβλίου του "Elementary Principles of Economics" ὁ Fisher ἀναλύει τίς βάσεις τῆς προτεινόμενης ὑπ' αὐτόν μεθόδου. Ἀποτελεῖ ὅμως σοβαρὸ πρόβλημα ἡ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ τοῦ ὄρου "pedagogical", δεδομένου ὅτι ἀποδίδεται μετὰ τὴ λέξη "παιδαγωγικός", ὁ ὅποιος ἔχει ἄλλη ἐννοιολογικὴ σημασία ἀπ' αὐτὴ πού ὁ Fisher τῆς ἀποδίδει. Ἐχοντας μιὰ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα καὶ ἀντίληψη τῶν φραστικῶν γραπτῶν, πιστεύω ὅτι ὁ ὄρος "θεωρητικοεμπειρικὴ μέθοδος" ἀντανაკλᾷ τὸ φιλοσοφικοδιανοητικὸ περιεχόμενον τοῦ ἀγγλικοῦ ὄρου "pedagogical method". Πράγματι, ἡ ἀντιπαράθεση ἀφθονοῦ στατιστικοῦ ὑλικοῦ ἀπεικονίζει τὸ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, πού ἀπέτελεσε γνώμονα ἀνάλυσης τῶν διερευνητικῶν του ἀναπερῶσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ θεωρητικὴ ἐρμηνεία τῶν στατιστικῶν δεδομένων συμπλεκόμενη μετὰ τίς συνθῆκες τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἀντανაკλᾷ τὴ μεθοδολογικὴ σύσταση τοῦ ὄρου "λογικό".

16. Fisher, I: "Elementary Principles of Economics", σελ. XIII.
17. Fisher, I: "Elementary Principles of Economics", σελ. XIV.
18. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", Journal of the Statistical Association, 1933, σελ. 3.
19. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", σελ. 5.
- 20, 21, 22. Fisher, I: "Economics as a Science", Proceedings of the American Association for the Advancement of Science", 1907, σελ. 395*
πρώτη έκδοση του άρθρου στο "Science", 31 Αύγ. 1906.
23. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", σελ. 5.
- 24, 25. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", σελ. 9.
26. Fisher, I: "Will the Present Upward Trend of World Prices Continue?", American Economic Review, 1912,
27. Fisher, I: "The Purchasing Power of Money: its determination and relation to credit, interest and crises", New York: Reprints of Economic Classics, 1963, σελ. VII.
28. Fisher, I: "Mathematical Method in the Social Sciences", Econometrica, 1941, σελ. 188. Στο μνημειώδες έργο του Cournot, "Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses" (1838), που μεταφράστηκε στα Άγγλικά τό 1897 από τον γαμπρό του Fisher, N.T. Bacon, ο Fisher απαριθμεί τα ονόματα όλων των συγγραφέων, που συνέλαβαν τη σημασία της χρήσης των μαθηματικών κατά την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων. Οί Ceva, Cournot, Jevons, Walras, Edgeworth, Marshall και Pareto, εισήγαγαν τό μαθηματικό στοιχείο στην διατύπωση των οικονομικών θεωριών, μέ μεγαλύτερη ακρίβεια από τους συγχρόνους τους. Η έπιρροή του Cournot επί της Φισειριανής μεθοδολογίας υπήρξε αποφασιστικής σημασίας. Ο Fisher αποκάλεσε τον Cournot "πρωταρχικό θεμελιωτή", της Μαθηματικής Σχολής, "Cournot and Mathematical Econo-

mics", Quarterly Journal of Economics, 1898. Ίσχυρίστηκε ότι πρώτος ό Cournot διοχέτευσε στην οικονομική έπιστήμη μέ ακρίβεια και λεπτότητα τή μέθοδο τώνθετικων έπιστημών, ώστε οι μεταγενέστεροί του νά συνειδητοποιήσουν ότι ή πρόοδος τής οικονομικῆς, θά καθοριστεί στό μέλλον από τήν άμοιβαία συσχέτιση του μαθηματικού λογισμού και τής οικονομικῆς θεωρίας.

29. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", σελ. 13.

30. Fisher, I: "Mathematical Method in the Social Sciences", σελ. 187.

31. Fisher, I: "The Business Cycle Largely a Dance of the Dollar", American Statistical Assosiation, 1923. "Our Unstable Dollar and the So-Called Business Cycle", Publication of the American Statistical Association, 1925.

32. Fisher, I: "Our Unatable Dollar and the So-Called Business Cycle", σελ. 179.

33,34. Fisher, I: "Our Unstable Dollar and So-Called Business Cycle", σελ. 181, 199.

35. Culbertson, J.M: "Friedman on the Lag in Effect of Monetary Policy", Journal of Political Economy, 1960, σελ. 621.

36. Fisher, I: "Statistics in the Service of Economics", σελ. 1.

37. Friedman, M: "The Methodology of Positive Economics", δημοσιευθότο στό M. Friedman, "Essays in Positive Economics", Chicago-London: The University of Chicago Press, 1953.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ρ Ι Α

Α Ε Ι Α - Χ Ρ Η Σ Ι Μ Ο Τ Η Τ Α

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

θεωρήσεις του Bentham περί κοινωνικής ευτυχίας και δυσπραγίας. Αρχή όμως των "φθίνουσων αποδόσεων κλίμακος" στη γεωργία όπως άνεθι από τον Ricardo, επέδρασε στους επικεφαλής της Όριακής κίνησης κατά τη διαμόρφωση της περί συνολικής χρησιμότητας θεωρίας τους. Διάφοροι συγγραφείς όπως οι Henri de Passy (1795-1880), Julius Vol Soden (1754-1831), Gottlido Hufeland (1760-1817), Johann G. Lotz (1770-1838), Heinrich Ran (1792-1870), Johann von Thunen (1763-18 F. Hermann (1795-1868), ανήκοντες στη Φιλελεύθερη Σχολή εξέτασαν τη χρησιμότητα σαν προσδιοριστικό παράγοντα της αξίας.

Γεγονός είναι ότι πριν από την "Όριακή Επανάσταση" κανένας οικονομολόγος δεν είχε καταφέρει να ένσωματώσει την αρχή της όριακής χρησιμότητας στην οικονομική θεωρία. Οι μεμονωμένες προσπάθειες του W.F. Lloyd (1833), R. Jennings (1855) και W.E. Hearn (1864), υπήρξαν νύξεις προς την κατεύθυνση της νέας θεωρίας. Καί μόνον οι Jules Dupuit και Heinrich Gossen πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης μνείας από τέλεσαν τους πρωταρχικούς πρόδρομους των Jevons, Menger και Walras. Ο Dupuit δημοσιεύοντας δυό μονογραφίες τό 1844 και τό 1853, με άντίστοιχους τίτλους "De la Mesure de l'utilité des travaux publics" και "De l'utilité et de la mesure", έπιχείρησε να διατυπώσει οικονομική θεωρία εξέτιάζοντας την όριακή χρησιμότητα, την φθίνουσα χρησιμότητα και την συνολική χρησιμότητα. Ο Dupuit παρατηρώντας ότι ή άντληθείσα χρησιμότητα του ατόμου από την κατανάλωση ενός αγαθού έλαττοῦται καθώς ή καταναλισκώμενη ποσότητα αύξάνει, θεώρησε ότι τά αίτια που προξενούν τη φθίνουσα όριακή χρησιμότητα του αγαθού είναι ό κορεσμός και ή μείωση της σημασίας που ό καταναλωτής αποδίδει στην ίκανοποίηση της ανάγκης. Όρίζοντας ως "πλεόνασμα του καταναλωτή" τη διαφορά μεταξύ συνολικής χρησιμότητας και του γινομένου της όριακής χρησιμότητας

τητας επί τήν ποσότητα τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν, ἀναζήτησε τό προσδιορισμό τοῦ ἰδανικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν, ὥστε ἡ ἀτομική καί ἡ κοινωνική εὐημερία νά μεγιστοποιηθοῦν. Καί ἐνῶ οἱ ἐπισημονικές του αὐτές ἰδέες τόσα προσφέρανε γιά τό μέλλον, τελικά δέν κατάφερε νά παρουσιάσει μιὰ ὀλοκληρωμένη θεωρία. Ἡ βασική αἰτία ἦταν ὅτι ^{ἀσχολήθηκε} μόνο μέ τή πλευρά τῆς χρησιμότητας καί τῆς καμπύλης ζήτησης τοῦ καταναλωτῆ, παραμελώντας τή πλευρά τοῦ κόστους παραγωγῆς καί τῆς καμπύλης προσφορᾶς.

Καί ἡ συμβολή τοῦ Gossen ὑπῆρξε ἀξιοπρόσεκτη πού δωρίζοντας στήν Ὀριακή Σχολή τούς δύο θεμελιώδεις νόμους τῆς φθίνουσας ὀριακῆς χρησιμότητας καί τῆς μεγίστης συνολικῆς χρησιμότητας, ἀπέτελεσε τόν οὐσιαστικότερο πρόδρομό της.² Μεταξύ ἄλλων ὁ Gossen ἐπιχείρησε νά μετρήσει καί νά συγκρίνει τή συνολική χρησιμότητα πού τό ἄτομο ἀπολαμβάνει ἀπό μονάδες ἀποθέματός κάποιου ἀγαθοῦ, ἀνοίγοντας ἔτσι διάπλατους ὀρίζοντες στοὺς ὑπέρμαχους τῆς "ἀπόλυτης χρησιμότητας". Ὁ πρῶτος νόμος λέει ὅτι αὐξηση τῆς καταναλισκώμενης ποσότητας τοῦ ἀγαθοῦ $X_i (i=1, \dots, n)$ θά ἀποφέρει στό ἄτομο A φθίνουσα ὀριακή χρησιμότητα: ὡς ὀριακή χρησιμότητα ὀρίζεται ἡ αὐξηση τῆς χρησιμότητας πού προκύπτει ἀπό μία μικρή αὐξηση τῆς καταναλισκώμενης ποσότητας τοῦ ἀγαθοῦ X_i . Ὁ δεῦτερος νόμος ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα στόν καταναλωτή νά μεγιστοποιήσῃ τή συνολική του χρησιμότητα, ἐάν κατανέμει τό διαθέσιμο εἰσόδημά του κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ χρηματική δαπάνη γιά τό κάθε ἀγαθό νά τοῦ ἀποδώσει τό ἴδιο ἐπίπεδο ὀριακῆς χρησιμότητας. Σέ μαθηματικούς ὅρους οἱ δύο νόμοι ἐκφράζονται ὡς ἑξῆς:

(1) $dU/dX < 0$, νόμος τῆς φθίνουσας ὀριακῆς χρησιμότητας.³

Ὁ λόγος dU/dX παριστᾷ τή μεταβολή πού θά ἐπέλθει στήν ὀριακή χρησιμότητα τοῦ καταναλωτῆ, ὡς συνέπεια τῆς ἀπειροελάχιστης μεταβο-

λῆς στή ποσότητα τοῦ ἀγαθοῦ X_i . Καί

$$(2) \frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2} = \frac{MU_3}{P_3} = \dots = \frac{MU_i}{P_i}, \text{ νόμος τῆς μεγίστης συνολικῆς χρησιμότητος}$$

Οἱ ὄροι MU_i καί P_i ἀντικατοπτρίζουν τήν ὀριακή χρησιμότητα τοῦ ἀγαθοῦ X_i καί τό ἐπίπεδο τῆς τιμῆς του, ἀντίστοιχα.

Ἡ διατύπωση τῆς νέας θεωρίας περί τά 1870 ἀπό τούς Jevons, Menger καί Walras, σημάδεψε τό καθοριστικό πέρασμα στήν ὀριακή ἐπιπέδου πανάσταση.⁴ Παράλληλα μέ τόν ὄρο "χρησιμότητα" οἱ συγγραφεῖς αὐτοί μέ τόν Jevons υἱοθέτησαν καί τόν ὄρο "ἀπαρέσκεια", σάν ἀντίστοιχο στούς "εὐτυχία" καί "δυσφορία". Ὑποστήριξαν ἐπίσης ὅτι ὁ ἕτερογενὲς χαρακτήρας τῆς ἐργασίας, οἱ διάφοροι τύποι ἐργασίας, κ.λ.π., ἀποτελοῦν μερικά ἀπό τὰ αἷτια πού ἀποδυναμώνουν τὴν κλασσική βασική θεωρία ὅτι ἡ ἀξία προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ συντελεστή ἐργασία ἢ τὴ "κόστος παραγωγῆς". Ἐπὶ πλέον θεώρησαν ὅτι ἡ σύνδεση τῆς ἐννοίας "ἐργασία" μέ τὴ πλευρά τῆς προσφορᾶς, συνιστᾷ τὴ βασικότερη ἀδυναμία τῆς κλασσικῆς θεωρίας τῆς ἀξίας. Οἱ ὀριακοὶ θά ἐπισημάνουν ὅτι ἡ ἀξία ἑνὸς ἀγαθοῦ καθορίζεται ἀπὸ τὴ χρησιμότητα τοῦ ἀγαθοῦ ἐναντι τῆς ἐπιπέδου νᾶγκης πού ἐξυπηρετεῖ. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ χρηματικὲς μονάδες ἀπεικονίζουν τὴν τιμὴ τοῦ ἀγαθοῦ συνεπάγεται ὅτι πίσω ἀπὸ τίς ἐννοίες "προσφορᾶ" καί "ζήτηση" ὑπάρχει ἡ ἀπτή ἰδέα τῆς χρησιμότητας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ὀριακοὶ συγγραφεῖς ἔπιασαν τὸ νόημα τῶν δυσκολιῶν νᾶ συγκριθοῦν τὰ ἀπόλυτα μεγέθη χρησιμότητας μεταξὺ διαφόρων ἀτόμων. Ἡ διατύπωση καινοτόμων θεωρημάτων, ὅπως τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, τῆς ζήτησης ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν, τῆς ἀμοιβῆς τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς, τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, τῆς συμπεριφορᾶς τῶν νοικοκυριῶν, κ.λ.π., ὑπῆρξαν συνεπακόλουθο τῶν ὀριακῶν προσανατολισμῶν. Οἱ τρεῖς πατέρες τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας δέχτην

καν ότι η χρησιμότητα του αγαθού U_{X_1} είναι συνάρτηση της καταναλισκόμενης ποσότητας του, δηλαδή,

$$(3) \quad U_{X_1} = f(X_1)$$

Βασισμένοι στις θέσεις του Dupuit και το νόμο του Gossen ότι δηλαδή η όριακή χρησιμότητα του αγαθού X_1 φθίνει ^{καθώς} ή καταναλισκόμενη ποσότητά του ανέρχεται, αποδέχτηκαν ως αναπόφευκτο γεγονός την αρνητική κλίση της καμπύλης ζήτησης του αγαθού X_1 .

Ο πατέρας όμως των καμπυλών αδιαφορίας Francis Edgeworth στη μελέτη του "Mathematical Psychics" (1881) υποστήριξε ότι η χρησιμότητα U_i του αγαθού X_i ($i=1 \dots n$) δεν εξαρτάται μόνο από την κατανάλωση της δικής του ποσότητας, αλλά και από την κατανάλωση των υπολοίπων X_{n-1} αγαθών. Έτσι η συνάρτηση (3) γίνεται

$$(4) \quad U_i = f(X_1, X_2, \dots, X_n)$$

Η συνάρτηση χρησιμότητας (4) έδωσε αφορμή να κυριαρχήσει η αντίληψη ότι τέτοιες συναρτήσεις είναι προσθετικής μορφής και μπορούν να υπολογιστούν. Εάν δηλαδή τό άτομο καταναλώνει n αγαθά, τότε η συνολική του χρησιμότητα θα ισούται με τό άθροισμα των επί μέρους ατομικών χρησιμοτήτων των αγαθών X_i . Σε μαθηματικούς όρους θα έχουμε:

$$(5) \quad U = U_1 + U_2 + \dots + U_n \\ = \Phi_1(X_1) + \Phi_2(X_2) + \dots + \Phi_n(X_n)$$

Οί F. Edgeworth, E. Böhm-Bawerk, F. Wieser, J.B. Clark, K. Wicksell, A. Marshall, V. Pareto, I. Fisher, κ.λ.π., ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την "αρχή της προσθετικότητας" (The principle of additivity). Η συνάρτηση

(5) όπως την επεξεργάστηκε ο Fisher ήταν γραμμικής μορφής,

Ο Pareto στο "Manuale" di "Economia Politica" (1906) παραδέχτηκε ότι η αρχή αυτή οδηγεί σε αντιφατικά με την πραγματικότητα συμπεράσματα, ενώ η εφαρμογή της ίσως είναι θε-

τική στή περίπτωση τῶν ὑποκατάστατων καί τῶν συμπληρωματικῶν ἀναθ

Ἦδη τό 1713 ὁ Nicholas Bernoulli ὑπέβαλε στό διάσημο Γάλλο μαθηματικό P. Rode Montmort πέντε ἐρωτήματα ἐπί τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων τό ἕνα ἀναφερόταν στό ἑξῆς: Ὑποθέτοντας ὅτι ὁ Peter ρίπτει ἕνα νόμισμα ἐπανειλημμένα μέχρι νά ἔλθει κορώνα καί ὑποθέτοντας ἐπίσης ὅτι ὁ Paul θά πληρώσει στόν Peter \$ 1.00 ἢ \$2.00 ἢ \$4.00 ἢ \$ 8.00, κ.λ.π. στή περίπτωση πού ἡ κορώνα πέσει στή πρώτη ἢ στή δεύτερη ἢ στή τρίτη ἢ στή τέταρτη ἢ..... ἢ στή n φορά τότε τίθεται τό ἐρώτημα ποιοῦ εἶναι τό μέγιστο χρηματικό ποσό πού ὁ Paul θά καταβάλλει στόν Peter ἐάν ἡ κορώνα ἔρθει στή j ριζιά, ὅπου $j=1,2,3,\dots,n$.

Ὁ Montmort ὁμως δέν συνέλαβε τό βάθος τοῦ τιθέμενου ἐρωτήματος. Bernoulli τό 1728 θά ρίξει φῶς στό φαινόμενο πού ἐξετάσε, λέγοντας τι τό ποσοστό πιθανότητας ἢ κεφαλή νά ἔρθει ἀντίστοιχα στή πρώτη φορά εἶναι $\frac{1}{2}$, στή δεύτερη $\frac{1}{2} \cdot (\frac{1}{2})$, στή τρίτη $\frac{1}{2} \cdot (\frac{1}{2})^2, \dots$ καί στή n φορά. Συνεπῶς τό ἀναμενόμενο κέρδος τοῦ Peter ἢ ἡ ἀναμενόμενη πληρωμή Π τοῦ Paul στόν Peter, θά εἶναι γιά τίς n φορές:

$$(6) \quad \Pi = \frac{1}{2} \cdot (\$1) + \frac{1}{4} \cdot (\$2) + \frac{1}{8} \cdot (\$4) + \dots + \left(\frac{1}{2}\right)^n \cdot (\$2^{n-1}) \quad \text{ἢ}$$

$$(7) \quad \Pi = \$0,5 + \$0,5 + \dots + \$0,5$$

Σύμφωνα μέ τίς σχέσεις (6) καί (7) τό ὕψος τοῦ καταβαλλόμενου χρηματικού ποσοῦ ἀπό τόν Paul στόν Peter, θά καθοριστεῖ ἀπό τήν φορά πού ἡ κορώνα θά ἐμφανιστεῖ στήν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου. Ἐάν π.χ. ἡ κορώνα ἔρθει στήν τέταρτη πτώση τοῦ νομίσματος, τότε ὁ Peter θά εἰσπράξει \$2. Ὁ ἀνωτέρω συλλογισμός τοῦ Nicholas Bernoulli ὁ ὁποῖος υἱοθετήθηκε καί ἀπό τόν ξάδελφό του Daniel Bernoulli, ἐπρόκειτο νά ληφθεῖ σοβαρά ὑπ'ὄψιν ἀπό τούς συγγραφείς τῆς ὀριακῆς κίνησης, κατά τήν διαμόρφωση τῆς θεωρίας τους περί φθίνουσας ὀριακῆς χρησιμότητας τῆς

χρήματος. 'Εάν τό άτομο Α έχει άρχικό πλούτο W, τότε οί επί μέρους αύξήσεις του πλούτου του κατά τή διάρκεια του βιοποριστικού του βίου θά είναι φθίνουσες καί θά ίσοϋνται μέ τό άναμενόμενο ποσό Π πού ύποτίθεται ότι θά πραγματοποιηθεῖ τή περίοδο T_j (j= 1, ..., κ). Στο σημείο αυτό οί Bernoulli πιστωποιοϋν ότι είχαν συλλάβει τή σημασία τής φθίνουσας όριακῆς χρησιμότητας του εισοδήματος. 'Η συνολική χρησιμότητα U του άναμενόμενου συνολικού πλούτου Π ίσοϋται μέ τό άθροισμα τών περιοδικών κερδών επί τήν ποσοστιαία πιθανότητα τά κέρδη νά συμβοϋν κατά τή περίοδο T_j. Σέ μαθηματικούς όρους συνεπάγεται ότι

$$(8) U = \frac{1}{2}k \cdot (w+1) + \frac{1}{4}k \cdot (w+2) + \frac{1}{8}k \cdot (w+4) + \dots + \left(\frac{1}{2}\right)^n k \cdot (w+2)^{n-1}$$

$$(9) = k \log (w+1)^{\frac{1}{2}} + k \log (w+2)^{\frac{1}{4}} + k \log (w+4)^{\frac{1}{8}} + \dots + k \log \left[(w+2)^{n-1} \right]$$

$$(10) = k \log \Pi$$

όπου $\Pi = (w+1)^{\frac{1}{2}} + (w+2)^{\frac{1}{4}} + \dots + \left[(w+2)^{n-1} \right]^n$ καί K= σταθερά.

Εἶναι χαρακτηριστικό ότι ο Bernoulli υπέθεσε σταθερή τήν όριακή χρησιμότητα του πλούτου W για τίς μικρές μεταβολές dW/W. Οί F. Edgeworth, V. Pareto, K. Wicksell, E. Sax, A. Marshall, έκαναν χρήση αύτῆς τῆς ύπόθεσης του Bernoulli σέ ζητήματα οικονομικῆς θεωρίας καί πολιτικῆς.

'Η ψυχολογική θεωρία τῆς όριακῆς χρησιμότητας έχει άποτελέσει άντικείμενο σοβαρῶν συζητήσεων. Σύμφωνα μέ τόν J. Schumpeter "Μερικοί από τούς συγγραφείς τῆς πρώτης γενεάς τῆς Αύστριακῆς Σχολῆς φαίνεται ότι πίστευαν πώς οί θεωρίες τους είχαν τίς ρίζες στή ψυχολογία καί πώς τό έξεταζόμενο υπό αύτῶν άντικείμενο άποτελοϋσε τμήμα τῆς έφαρμοσμένης ψυχολογίας." ⁶ 'Η σχέση μεταξύ ψυχολογίας καί οικονομικῆς θεωρίας άνεκινήθει από μερικούς συγγραφείς τῆς 'Όριακῆς περιόδου, στή προσπάθειά τους νά μετρήσουν τίς μονάδες χρησιμότητας πού ἡ άπόκτηση ἢ ἡ κατανάλωση όρισμένης ποσότητας αγαθῶν προσφέρει στό άτομο.

Οί E. H. Weber καί G. T. Fechner εισάγοντας τό "νόμο τών αἰσθημάτων" (law of sensations) ως άνάλογο τῆς ύπόθεσης του Bernoulli περί όριακῆς χρησιμότητας του εισοδήματος, θεώρησαν ότι ἡ μεταβολή τῆς έντασης τῆς αἰσθησης (intensity of sensation) έξαρτάται από τή διατάραξη τών "έξωτερικῶν έρεθισμάτων"

(external stimuli). Εάν οι έννοιες "αίσθηση" και "έρεθισμα" αντι-κατασταθούν από τις αντίστοιχες της υπόθεσης του Bernoulli "είσοδημα" και "χρησιμότητα", τότε καθίσταται εμφανής ή επίδραση του Bernoulli επί των Weber και Fechner. Ο Weber υπέθεσε ότι η μεταβολή της "ανεπηρέαστης αντίληψης" (just noticeable) είναι αναλογική ως προς τη μεταβολή του έρεθίσματος:

(11) $K = dR/R$, όπου $R =$ έρεθισμα και $K =$ σταθερά (constant) της ανεπηρέαστης αντίληψης.

Ο Fechner θεώρησε ότι η σχέση μεταξύ της μεταβολής του έρεθίσματος και της αίσθησης είναι συναρτησιακή, δηλαδή

(12) $dS = f(dR/R)$, όπου $S =$ ένταση αίσθησης, $R =$ έρεθισμα,

Ο νόμος των Weber-Fechner όπως διατυπώθει τό 1860 με τις εξισώσεις (11) και (12) έπρόκειτο να αποτελέσει αντικείμενο πύρηνων συζητήσεως προς τό τέλος του 19ου αιώνα.

Οι συγγραφείς που αποδέχτηκαν τή δυνατότητα μέτρησης της χρησιμότητας ονομάστηκαν όπαδοί της "απόλυτης χρησιμότητας" (cardinal utility), ένω εκείνοι που θεώρησαν ότι η χρησιμότητα δέν μπορεί νά μετρηθεί χαρακτηρίστηκαν συνήγοροι της "τακτικής χρησιμότητας" (ordinal utility). Οι βλέψεις άρκετών συγγραφέων της Νεοκλασικής περιόδου νά μετρήσουν τή χρησιμότητα των αγαθών, ήταν συνέπεια της θεωρητικής βελτίωσης που έπληθε στή μεθοδολογία της Οικονομικής Έπιστήμης μέ τή προαγωγή των μαθηματικοστατιστικών τεχνικών. Όπως προελέχθει πολλοί συγγραφείς π.χ. Bentham, Senior, Say, Gossen, Dupuit, κ.λ.π. οι όποιοι πρίν τήν έναρξη της Όριακής περιόδου είχαν συλλάβει τή σημασία του όρου "χρησιμότητα", δέν προχώρησαν μέ άποτελεσματικότητα στή μετρησή της δοθέντος ότι τό μεθοδολογικό υπόβαθρο της οικονομικής δέν προσφερόταν για ένα τέτοιο έπιχείρημα. Έκτός του πρωτοπόρου στο π

βλημα τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητας Irving Fisher, οἱ Marshall, Wicksell, Edgeworth, Barone καί Hicks, ἀπέτελεσαν τοὺς ἀξιολογότερους στοχαστές, πού πίστεψαν στή "μέτρησῆ" (measurability) τῆς χρησιμότητας. Κατά βάθος γνώριζαν ὅτι ἡ μέτρηση τῆς συνολικῆς ἢ τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας δέν ἐξυπηρετοῦσε τίς ἀπώτερες ἐπιδιώξεις τῆς οἰκονομικῆς σκέψης. Ἡ ἀντληση τῆς καμπύλης ζήτησης ἀπὸ μιᾶ συνάρτηση χρησιμότητας ἢ ἡ διαμόρφωση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτῆ στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς, δέν προϋποθέτει ὡς ἱκανή καί ἀναγκαία συνθήκη τῆ μέτρηση τῆς χρησιμότητας. Ἡ διαμάχη πού ξέσπασε γύρω ἀπὸ τό πρόβλημα αὐτό στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας εἶχε κυρίως ἀφαιρετικό χαρακτήρα, χωρίς νά προάγει τήν οἰκονομική σκέψη ἢ νά ἐμπεδώσει νέες ἀρχές στό πεδίο τῆς οἰκονομικῆς. Ἀπεναντίας, ἡ πρωτοφανῆς ἐξέλιξη τῆς Οἰκονομικῆς πού ἐπῆλθε ὡς συνέπεια τῆς συστηματικῆς χρήσης τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας, ἐπισφραγίζει τόν ἰσχυρισμό ὅτι οἱ ἀπόπειρες μέτρησης τῆς χρησιμότητας δέν εἶχαν τελεολογικό περιεχόμενο.

Ὁ V. Pareto μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρθηκε στή δυνατότητα μέτρησης τῆς χρησιμότητας τῶν ἀγαθῶν. Κέντρο τῆς διερεῦνησῆς του ἦταν ὅτι ἡ χρησιμότητα λόγῳ τῶν ἀντικειμενικῶν δυσκολιῶν, π.χ. πῶς προσδιορίζεται ἡ μονάδα χρησιμότητας, δέν μπορεῖ νά μετρηθεῖ. Δύο ἄλλοι οἰκονομολόγοι ὁ W.E. Johnson καί ὁ E.E. Slutsky τό 1913 καί τό 1915 ἀντίστοιχα, παρατήρησαν ὅτι ἡ ἀδυναμία μέτρησης τῆς χρησιμότητας κάποιου ἀγαθοῦ, δέν σημαίνει ὅτι προκαλεῖ προβλήματα στήν ἐνδοσκοπήση τοῦ οἰκονομικοῦ προβληματος.⁷ Πρωταρχικός τους στόχος ἦταν νά καταστήσουν τήν ἐξέταση τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου ἀνεξάρτητη ἀπὸ διάφορους ψυχολογικούς καί ὑπερατομικούς παράγοντες. Τό ἐπιστέγασμα τῶν ἀναζητήσεων τους ἦταν ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ καταναλωτῆ ἀποσκοπεῖ στή μεγιστοποίηση τῆς συνολικῆς του χρησιμότητας, ἡ ὁποία ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθη-

κῶν τῆς ἀγορᾶς εἶναι πραγματοποιήσιμη.

Ἡ συναγωγή τῆς καμπύλης ζήτησης ἀπὸ μία συνάρτηση χρησιμότη-
τας, ἀπασχόλησε σοβαρά τοὺς ὑπέρμαχους τοῦ ὀριακοῦ λογισμοῦ. Ὁ Pa-
reto τὸ 1892 ἔδειξε ὅτι ἡ "ἀρχὴ τῆς φθίνουσας ὀριακῆς χρησιμότη-
(principle of diminishing marginal utility), συνεπάγεται τὴν ἀρνη-
τικὴ κλίση τῆς καμπύλης ζήτησης. Στὸ "Manuel" ἡ ἀνάλυσή του ἦταν πλῆ-
στερη ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ καμπύλη ζήτησης ἢ προσφορᾶς δὲν μπορεῖ
εἶναι γραμμικὴ, ὅταν ἡ ζήτηση ἢ ἡ προσφορὰ τοῦ ἀγαθοῦ X ἐξαρτᾶται
πὸ τρία ἢ καὶ περισσότερα ἀγαθὰ. Στὴ περίπτωση αὐτὴ οἱ καμπύλες ζή-
τησης καὶ προσφορᾶς τοῦ ἀγαθοῦ X δὲν ἔχουν σταθερὴ ἐλαστικότητα.
Pareto κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν υἱοθέτησε τὴν ἀρ-
της προσθετικότητας, ἀφοῦ δέχτηκε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ὀριακῆς χρῆ-
μότητας τῶν ἀγαθῶν X_i .

Ὁ Alfred Marshall ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῶν γραπτῶν του στὴ
διερεύνηση τῆς μορφῆς τῶν καμπυλῶν ζήτησης. Θεώρησε ὅτι ἡ καμπύλη
χρησιμότητας ἔχει τὴν κάτωθι μορφή:

$$(13) \quad X_i = f(P_i, T, I) \quad , i=1, 2, \dots, n$$

ὅπου I = ἀριθμοδείκτης (index number) ὄλων τῶν ἀγαθῶν ἐκτός τῶν X_i

P_i = ἡ τιμὴ ὄλων τῶν X_i ἀγαθῶν

T = οἱ προτιμήσεις (tastes) τῶν καταναλωτῶν ὑποτιθέμενες ὡς στῆ
θερὴς βραχυχρόνια.

Σύμφωνα μὲ τὸν Marshall ἡ μεταβλητὴ I μεταβάλλεται ὅταν ἡ τιμὴ P_i
τῶν X_i διακυμαίνεται. Ἡ ὑπόσταση τῆς μεταβλητῆς I εἶναι περιορισμέ-
νης σημασίας καὶ εἰκονικὴ, καθότι ἡ μεταβολὴ τοῦ εἰσοδήματος τῶν
καταναλωτῶν μπορεῖ σὲ κατάσταση ὑπερβάλλουσας ζήτησης νὰ τροποποιηθεῖ
τὴ τιμὴ τῶν X_i ἀγαθῶν ἢ τῶν ἀγαθῶν πού ἐκφράζονται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ
κτη I . Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Marshall ἀκολουθώντας τὴ μέθοδο τῆς μερ-

ανάλυσης ἐπιδίωξε νά προσδιορίσει τό ἐπίπεδο τιμῶν P_i γιά τή συγκεκριμένη ἀγορά τῶν X_i ἀγαθῶν. Κατ' αὐτό τό τρόπο, δέν ἐξέτασε τίς ἐπιδράσεις τῶν P_i τιμῶν ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων ἀγορῶν τοῦ συστήματος, ἀφήνοντας ἔτσι μεγάλο κενό στό πρόβλημα τῆς "οἰκονομικῆς ἰσορροπίας". Ἡ περίπτωση τό μέσο ἐπίπεδο τιμῶν I νά χαρακτηρισθεῖ ὡς καθολικό γιά ὅλη τήν οἰκονομία, δέν βοηθᾷ στή διευθέτηση τοῦ ὑφιστάμενου προβλήματος. Ἦταν δυσβάστακτο φορτίο πολλῶν μεταγενέστερων τοῦ Marshall συγγραφεῶν νά ρίξουν ἄφθονο φῶς στό πρόβλημα τῆς διαμόρφωσης καί συνεπῶς τῆς ἰσορροπίας τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν, κάτι πού συνιστᾷ μέχρι σήμερα ἀντικείμενο ἀμφιλεγόμενων ἐπιστημονικῶν συζητήσεων.

Ὁ Σουηδός οἰκονομολόγος Gustav Cassel ὑπῆρξε ὁ πρῶτος θεωρητικός πού τό 1899 ἐξάσκησε ἀπηνή κριτική κατὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας καί ἐιδικότερα τῆς οριακῆς χρησιμότητας⁸. Οἱ οὐσιαστικότερες τῶν ὑποθέσεων του ἦταν:

- α) Ἡ ἀπόκτηση τῶν συναρτήσεων ζήτησης μπορεῖ νά συντελεστεῖ χωρίς τήν υἱοθέτηση τῆς ἔννοιας "χρησιμότητα", καί
- β) ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας εἶναι πλήρη ἀπό λάθη, ὡς μή ἀνταποκρινόμενη στήν οἰκονομική πραγματικότητα.

Ὁ Cassel, ἐπισημαίνοντας ὀτιόπροσδιορισμός τῆς "μονάδας χρησιμότητας" εἶναι ἀδύνατος, οἱ διαπροσωπικές συγκρίσεις στή πράξη ἄσκοπες καί ἀκατόρθωτες, κ.λ.π., δημιούργησε νέους προβληματισμούς γιά τή δυνατότητα τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας νά ἐπιλύσει ἀκανθῶδη οἰκονομικά προβλήματα. Ὁ Pasquale Boninsegni ἀπό τούς πρώτους ἐνστερνίστηκε τούς συλλογισμούς τοῦ Cassel. Μερικά χρόνια ἀργότερα καί συγκεκριμένα τό 1908 ὁ Enrico Barone μέ τή δημοσίευση τῆς μελέτης του "The Ministry of Production in Collectivist State"⁹, ἤρθε νά στηρίξει τίς θέσεις τοῦ Cassel. Ὁ Barone ἀπέδωσε ἐξωπραγματικό χαρακτήρα στή θεω-

ρία της χρησιμότητας, απορρίπτοντας ταυτόχρονα την αντικειμενικότητα των καμπυλών αδιαφορίας. Ο Kurt Wicksell έθεσε υπό αμφισβήτηση τους ισχυρισμούς του Cassel, παρ' ότι αμφότεροι αποτέλεσαν τις ήλιουσες φυσιολογίες της Σουηδικής Σχολής. Ήταν πάγια αντίληψη του Wicksell ότι η αρχή της όριακής χρησιμότητας συνέβαλε άμεσα στην εξελικτική ανάβαση της οικονομικής σκέψης. Ο Wicksell τονίζοντας ιδιαίτερα τη ψυχολογική υπόσταση της λέξης "χρησιμότητα", δέχτηκε ότι ο Cassel δεν απομόνωσε τό ψυχοδιανοητικό νόημα της θεωρίας της χρησιμότητας, παρ' ότι στά οικονομικά της εύημερίας ακολούθησε τη θεωρία αυτή. Έν τούτοις, ο Wicksell δεν απάντησε στην αμφισβήτηση του Cassel, ότι δηλαδή οι καμπύλες ζήτησης μπορούν να εξαχθούν χωρίς τη προσκόλληση στις αρχές της όριακής και της συνολικής χρησιμότητας. Οι Ludwig Von Mises, Richard Strigl, Felix Kanfmann και Lord Robbins οί όποιοι εξάσκησαν δριμύτατη κριτική στην καθαρά ψυχολογική έννοια της χρησιμότητας, δεν αντιπαραθέσανε μιά νέα θεωρία για να συνεχιστούν οι προβληματισμοί.¹⁰

II. Η Φισεριανή Συμβολή

Όπως ο Fisher όμολογει στή διδακτορική του διατριβή, οί Jevons, Auspitz και Lieben, έπηρέασαν άμεσα τή σκέψη του επί της έννοιας "χρησιμότητα". Η μαθηματική διατύπωση της "όριακής χρησιμότητας" και γενικότερα η συστηματική χρήση των μαθηματικών στην οικονομική έπιστήμη όφείλεται στον Jevons, άν και ο Walras τήν δημιούργησε σέ "Καθαρή Οικονομική", ένω η εξεύρεση της συμμετρίας μεταξύ προσφορας και ζήτησης άνάγεται στους Auspitz και Lieben. Η έπιρροή επίσης των Cournot, Menger, Wieser, Edgeworth και Marshall επί του Fisher όπώρε άξιοσημείωτη. Ο Fisher κατάκρινε τή τάση πολλών οικονομολόγων της έποχής του να έξαρτούν τήν χρησιμότητα μόνο από ψυχολογι-

κούς παράγοντες, τονίζοντας ότι "ή άπατηλή είσαγωγή τής 'Ψυχολογίας' στην οικονομική έπιστήμη μοϋ φαίνεται άτοπη και τελείως έσφαλμένη".¹¹ Τοϋτο όφείλεται στο γεγονός ότι οι ψυχολόγοι Fechner και Weber μέ τον περίφημο νόμο τους, κέντρισαν τό ενδιαφέρον τών οικονομολόγων αυτών πρός τή ^{αυτή} κατεύθυνση. Για παράδειγμα, ό Edgeworth βάσισε τήν έννοιολογική έρμηνεία του όρου "χρησιμότητα", όπως αναλύθηκε στο μελέτημά του "Mathematical Psychics", στις ψυχολογικές διερευνήσεις του Fechner. Για τόν Fisher ή έννοια τής χρησιμότητας άνάγεται περισσότερο σέ αντικειμενικούς παρά σέ ψυχολογικούς παράγοντες. Τυχόν ύπεκφυγή από τή καθημερινή πρακτική όχι μόνο θά άποξένωνε τόν έρευνητή από τό φάσμα τής οικονομικής πραγματικότητας, αλλά θά καθιστούσαι τήν οικονομική σκέψη μεταφυσική και άκατανόητη.

"Όπως κάθε νόμος ^{της} Οικονομικής Έπιστήμης άποβλέπει στην ίχνηλά-χρησιμότητας τηση τών οικονομικών φαινομένων, έτσι και ό νόμος τής όριακής έχει "τήν προέλευσή του στα γεγονότα τών ανθρώπινων προτιμήσεων και άποφάσεων όπως έκδηλοϋνται κατά τήν παραγωγή, τήν κατανάλωση και τήν άνταλλαγή τών αγαθών και τών υπηρεσιών".¹² Τό ψυχολογικό στοιχείο τής "έπιθυμίας" συντελόντας στην πραγματοποίηση τής ανθρώπινης έπιλογής είναι εκείνο πού προσδίδει ψυχολογικό χαρακτήρα στην όριακή χρησιμότητα. "Όταν ό καταναλωτής επιλέγει Α μονάδες από τό προϊόν α και Β μονάδες από τό προϊόν β, ή τελική προτίμηση τών μονάδων προϊόντος α και β καθορίζεται από τόν ψυχολογικό παράγοντα τής "έπιθυμίας". "Η άπάντηση στην έρώτηση, " ποίο αγαθό παρέχει στον καταναλωτή μεγαλύτερη χρησιμότητα ;", προσδιορίζεται περισσότερο από αντικειμενικούς παρά ψυχολογικούς παράγοντες. Οι βιοτικές άνάγκες, οι είσοδηματικές δυνατότητες, ή κοινωνική κατάσταση κλπ., του καταναλωτή, λέει ό Fisher, σέ συνδυασμό μέ τό ύφιστάμενο επίπεδο τιμών, συν-

θέτουν μερικούς από τούς αντικειμενικούς παράγοντες πού διαμορφώνουν τό βαθμό ανταπόκρισης του αγαθού στην ανθρώπινη ανάγκη. "Ετσι για τόν Fisher κατά τήν διάρκεια τών ανταλλαγών του καταναλωτή στό χώρο τής αγοράς, ή συμπεριφορά του έπηρεάζεται από σημαντικό άριθμό αντικειμενικῶν παραγόντων. Ἡ σύγκρουση μεταξύ αντικειμενικῶν καί ψυχολογικῶν παραγόντων διαμορφώνει τή συμπεριφορά του καταναλωτή καίπροσδιορίζει τή τελική ἐπιλογή του ὡς πρός τή ποσότητα τῶν αγαθῶν πού τελικά θά αγοράσει.

Ἐπηρεασμένος από τούς νόμους τής "μηχανικῆς" (mechanics) εἰσήγαγε τόν μαθηματικό λογισμό τής "μηχανικῆς ἰσοροπίας" στην περιοχὴ τής οικονομικῆς θεωρίας: " ὁ οικονομολόγος πέραν τής γεωμετρίας σκέπτεται περισσότερο σέ ὄρους τής μηχανικῆς, καθότι μιὰ διαγραμματικὴ παράσταση τής μηχανικῆς ἐπεξηγεῖ καλύτερα τό οικονομικό φαινόμενο ἀπ' ὅτι ἡ γεωμετρικὴ ἀπεικόνιση" ¹³ . Ὁ Fisher κατά τήν μαθηματικὴ διατύπωση του νόμου τής ὀριακῆς χρησιμότητας, ἀκολούθησε τήν ἀτραπὸ ἐκείνη πού τό λογικὸ νά συνυπάρχει μέ τό αντικειμενικό, θεώρησε ὅτι τό ἄτομο κατά τήν διαδικασία τής ανταλλαγῆς θά ἐπιλέξει τό συνδυασμὸ τῶν αγαθῶν πού θά ἐγγυᾶται τήν ἰσότητα τῶν ὀριακῶν τους χρησιμότητων. Στην περίπτωση τῶν αγαθῶν Α καί Β , καί δοθέντος ὅτι τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν εἶναι σταθερό θά ἔχουμε:

$$(1) \quad \frac{dU(B)}{dB} = \frac{dU(A)}{dA} \quad \eta \quad \frac{dU}{dB} \cdot B = \frac{dU}{dA} \cdot A$$

"Ὅπως ἤδη μνημονεύθει ἀνωτέρω οἱ "διαφορικοὶ συντελεστὲς" (differentiation coefficients) dU/dB καί dU/dA , ἔχουν κατά καιροὺς λάβει διαφορετικὲς ὀνομασίες π.χ. ὁ Marshall τοὺς ἀποκάλεσε "marginal utility" ὁ Jevons "final degree of utility" , κλπ. Τελικὰ στοὺς ἄγγλοσάξωνες συγγραφεῖς ἐπεκράτησε ὁ ὅρος "marginal utility", ὀριζόμενος ὡς ὁ λόγος μεταξύ τῆς μετῆς τῆς χρησιμότητας του αγαθού ὡς πρός τή μεταβολὴ τῆς ποσότητάς

του. Ο λόγος είναι φθίνων γιατί η μεταβολή της ποσότητας του αγα-
θοῦ σχετίζεται αρνητικά με τή μεταβολή της χρησιμότητάς του. Δηλα-
δή η αύξηση ^ή ή μείωση της καταναλισκόμενης ποσότητας του αγαθοῦ συν-
επάγεται μείωση ή αύξηση της ὀριακῆς του χρησιμότητας. Τό γινόμενο
της ὀριακῆς χρησιμότητας τῶν ἀγαθῶν Α καί Β ἐπί τή πωλούμενη ποσό-
τητά τους, παρέχει τήν ἀξία τους σέ μονάδες χρησιμότητας. Ὅπως φαί-
νεται ἀπό τή σχέση (1) σέ συνθήκες ἰσορροπίας καί δίκαιης ἀνταλλα-
γῆς, οἱ ἀξίες τῶν ἀγαθῶν Α καί Β εἶναι ἴσες μεταξύ τους. Στό πρώτο
θεμελιῶδες συμπέρασμα πού ἡ ἐξίσωση (1) ὀδηγεῖ, εἶναι ὅτι " ἡ χρη-
σιμότητα τοῦ οἴουδήποτε ἀγαθοῦ (ἢ ὑπηρεσίας) ἐξαρτᾶται ἀπό τή ποσό-
τητα τοῦ ἀγαθοῦ (ἢ τῆς ὑπηρεσίας) ἀλλά εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τίς
ποσότητες τῶν ἄλλων ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν "¹⁴. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ συμ-
περάσματος τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀνεξαρτησίας μεταξύ τῆς χρη-
σιμότητας διαφορετικῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν, βοήθησε σημαντικῶ ἀ-
ριθμό οἰκονομολόγων νά διατυπώσουν ἀποφασιστικῆς σημασίας θεωρητικές
συλλήψεις στό εὐρύ φάσμα τῆς μικροοικονομικῆς ἀνάλυσης.

Ὁ Fisher ἀποκάλεσε τήν τελευταία μονάδα τῆς ἀπολαυμανόμενης
χρησιμότητας ἀπόθεμα ἀγαθοῦ. " util ". Ἐάν δηλαδή ὁ καταναλωτής
ἀποφασίσαι ν' ἀγοράσει 20 μονάδες ἀπό τό ἀγαθό Α, τότε ἡ χρησιμότητα
τῆς εἰκοστῆς μονάδος συνθέτει τήν ἔννοια τῆς " util ". Ἡ συνολική
χρησιμότητα τῶν Χ μονάδων ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Α π.χ. Χ τεμαχίων κέικ, προ-
κύπτει ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ἐπί μέρους χρησιμοτήτων πού τό κάθε τεμά-
χιο προσφέρει στόν καταναλωτή. Αὐτή ἦταν ἡ περίφημη ἀρχή τῆς "προσ-
θετικότητας" (principle of additivity), ἡ ὁποία στά χέρια τῶν συνῆ-
γορων τῆς "ἀπόλυτης χρησιμότητας" θά προσλάβει ἰδιάζουσα σπουδαιότη-
τα. Σέ μαθηματικούς ὁρους, ἡ συνολική χρησιμότητα τῶν Χ μονάδων τοῦ
ἀγαθοῦ θά εἶναι:

$$(2) \quad U(X) = U_1 \cdot (dx_1) + U_2 \cdot (dx_2) + \dots + U_n \cdot (dx_n) \quad 15$$

$$= \int_0^x U(dx)$$

$$(3) \quad = \int_0^x \frac{dU}{dX} \cdot dX$$

Ο Fisher τό γινόμενο $X \cdot \frac{dU}{dX}$, δηλαδή τήν ποσότητα X ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ A ἐπί τήν ὀριακή του χρησιμότητα, ὀνόμασε "χρησιμότητα σέ μονάδες ἀξίας" (utility-value) τοῦ ἀγαθοῦ A . Ἡ διαφορά μεταξύ συνολικῆς χρησιμότητας καί "χρησιμότητας σέ μονάδες ἀξίας" καλεῖται "κέρδος" (gain) ἢ "πρόσοδος" τοῦ καταναλωτή (consumer's rent). Δηλαδή

$$(4) \quad G = \int_0^x \frac{dU}{dX} \cdot dX - X \cdot \frac{dU}{dX}$$

Ο Fisher στό σημεῖο αὐτό καί ὅπως ἡ ἐξίσωση (4) ἀποκαλύπτει, διατύπωσε τήν ἔννοια τῆς "προσόδου" τοῦ καταναλωτή σέ ὄρους χρησιμότητας. Συλλαμβάνοντας τήν ἔννοια αὐτή κατὰ ἀφηρημένο τρόπο ὑποστήριξε "τῆ πρόσοδος" τοῦ καταναλωτή ἀντιπροσωπεύει τήν πραγματική συνολική χρησιμότητα πού ὁ καταναλωτής ἀντλεῖ, ὑπερέχουσα τῆς συνολικῆς χρησιμότητας τήν ὁποία τό ἀγαθό θά μπορούσε νά τοῦ ἀποφέρει ἐάν ἦταν προεξοφλημένη στόν ἴδιο βαθμό χρησιμότητας ὅπως καί ἡ τελευταία ὀριακή μονάδα". 16

Ἡ ἐπίρροή πού ὁ Fisher ὑπέστη ἀπό τίς θετικές ἐπιστῆμες καί ἰδιαίτερα ἀπό τήν θεωρία καί τούς νόμους τῆς "μηχανικῆς φυσικῆς" εἶναι ὀφθαλμοφανής στή διδακτορική του διατριβή. Σέ κάποιο σημεῖο τοῦ διδακτορικοῦ του παρατηρεῖ: "Μέχρι στιγμῆς ἀπό ὅσα γνωρίζω κατένενας συγγραφέας δέν ἔχει ἀναλάβει μιὰ συστηματική παρουσίαση σέ ὄρους τῆς μηχανικῆς φυσικῆς τοῦ φαινομένου τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, πού λαμβάνει χώρα στό πεδίο τῶν ἀνταλλαγῶν". 17 Στή συνέχεια ἐπιχείρησε νά καταδείξει τήν ἰσορροπία στό χῶρο τῆς ἀνταλλαγῆς καί τῆς παραγωγῆς προσκολλημένος στά πρότυπα τῆς μηχανικῆς φυσικῆς. Τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνητικῶν του ἀναδιφῆσεων ὑπῆρξαν πράγματι ἐντυπωσιακά. "Ἄς ἀ"

ριθμήσουμε τώρα μέ τίς περιπτώσεις Α,Β,Γ,Δ τά σημαντικότερα από αυτά .¹⁸

Α. Προϋποθέτοντας τήν όριακή χρησιμότητα του χρήματος και τό επίπεδο των τιμών σταθερά, ό Fisher απέδειξε ότι ή ποσότητα του αγαθού Χ θά διανεμηθεϊ μεταξύ των καταναλωτών κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ή όριακή χρησιμότητα σέ χρηματικούς όρους νά είναι ίση μεταξύ τους. 'Επί πλέον ή τιμή του αγαθού Χ άντανακλά τό επίπεδο τής όριακής του χρησιμότητας. Σέ μαθηματικά σύμβολα έχουμε: 'Εάν A_1, A_2, \dots, A_n είναι οί ποσότητες του αγαθού Χ αποκτόμενες από τους καταναλωτές I, II, ..., N, και δεδομένου ότι ή όριακή τους χρησιμότητα έξαρτάται από τήν ποσότητα του αγοραζόμενου αγαθού, θά έξαχτεϊ ότι

$$(5) \begin{aligned} \frac{dU}{dA_1} &= f_1(A_1) \\ \frac{dU}{dA_2} &= f_2(A_2) \\ &\dots\dots\dots \\ \frac{dU}{dA_n} &= f_n(A_n) \end{aligned}$$

Στό σύστημα έξισώσεων (5) είναι φανερό ότι ό αριθμός των η έξισώσεων περιλαμβάνει 2η άγνώστους, δηλαδή τόν αριθμό των όριακών χρησιμοτήτων dU/dA_n και τόν αριθμό των επί μέρους ποσοτήτων A_n . 'Η δίκαιη διανομή του αγαθού Χ μεταξύ των Ν ατόμων, απεικονίζεται από τό κάτωθι η-1 σύστημα έξισώσεων:

$$(6) \frac{dU}{dA_1} = \frac{dU}{dA_2} = \dots\dots\dots = \frac{dU}{dA_n}$$

Τό συνολικό άθροισμα των επί μέρους ποσοτήτων A_1, A_2, \dots, A_n αντιπροσωπεύεται από τήν μεταβλητή Κ και δίνεται από τή μοναδιαία έξίσωση,

$$(7) K = A_1 + A_2 + \dots\dots\dots + A_n$$

'Επειδή τό άθροισμα των έξισώσεων ίσοῦται μέ τό άθροισμα των άγνώστων

μεταβλητῶν ($n-1+n+1 = 2n \rightarrow 2n=2n$), ἔπεται ὅτι στό σύστημα ἐξισώσεων 5,6,7, οἱ ποσότητες καί οἱ χρησιμότητες τῶν ἀγαθῶν εἶναι προσδιορισίσιμες.

B. Ὁ καταναλωτής θά ρυθμίσει κατά τέτοιο τρόπο τό ἐπίπεδο τῆς κατανάλωσής του γιά τά ἀγαθά A,B,C,...M, ὥστε ἡ ὀριακή χρησιμότητα τῶν δαπανούμενων χρηματικῶν μονάδων νά εἶναι ἴση γιά κάθε ἀγαθό. Ἔτσι ἡ διανομή τοῦ ἀτομικοῦ του εἰσοδήματος θά γίνεи κατά τόν ἀριστοτρόπο, μέ συνέπεια νά μεγιστοποιήσει τή συνολική του χρησιμότητα. Ἐάν P_a, P_b, \dots, P_m , εἶναι οἱ τιμές τῶν ἐπί μέρους ἀγαθῶν A,B,...M, τότε τό ἄθροισμα τῶν γινομένων $P_a \cdot A + P_b \cdot B + \dots + P_m \cdot M$ θά ἰσοῦται μέ τό συνολικό εἰσόδημα E τοῦ καταναλωτή. θά ἀποκομίσουμε δηλαδή τήν ἐξίσωση,

$$(8) \quad E = P_a \cdot A + P_b \cdot B + \dots + P_m \cdot M$$

Σέ συνδυασμό μέ ὅσα ὑπόθηκαν στό τμήμα A, τά κατωτέρω συστήματα ἐξισώσεων ἀπεικονίζουν τίς βασικές ἀρχές πού διέπουν τή συμπεριφορά τοῦ καταναλωτή.

$$(9) \quad \frac{dU}{dA} = f(A), \dots, \frac{dU}{dM} = f(M), \quad m \text{ ἐξισώσεις μέ } 2m \text{ ἀγνωστες μεταβλητές.}$$

$$(10) \quad \frac{dU}{dA} = \frac{dU}{dB} = \dots = \frac{dU}{dM}, \quad m-1 \text{ ἐξισώσεις.}$$

Τα συστήματα 9 και 10 σε σχέση με την εξίσωση 8 εἶναι προσδιορίσιμα. Πρίν προχωρήσουμε στην ἐπόμενη περίπτωση εἶναι σκόπιμο νά ἐξαχθοῦν ὀρισμένα συμπεράσματα ἀναφορικά μέ τά ἀνωτέρω συστήματα ἐξισώσεων. Ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι τό ἀγαθό M ἀντιπροσωπεύει τόν numéraire τοῦ συστήματος, τότε ἀπό τά συστήματα

έξισώσεων (9) και (10) έπεται ότι

$$\frac{dU}{dA} \cdot dA = \frac{dU}{dm} \cdot dm \quad \eta$$

$$\frac{dU}{dA} = \frac{dU}{dm} \cdot \frac{dm}{dA} \quad \eta$$

$$(11) \frac{dU}{dA} = \frac{dU}{dm} \cdot P_{\alpha} \quad , \quad \delta\text{που} \quad P_{\alpha} = \frac{dm}{dA}$$

Συνεπώς για τό άτομο I και για τά αγαθά A,B,...,M, συνεπάγεται ότι

$$\frac{dU}{dA_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_a$$

$$(12) \frac{dU}{dB_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_b$$

.....

$$\frac{dU}{dM_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_m$$

Τό σύστημα εξισώσεων (12) δείχνει ότι ή όριακή χρησιμότητα ενός αγαθοῦ, ίσοῦται μέ τό γινόμενο τής όριακής χρησιμότητας τοῦ χρήματος επί τόν λόγο τής ανταλλαγῆς τοῦ χρήματος για τό συγκεκριμένο αγαθό. Λόγω τοῦ ότι ή όριακή χρησιμότητα τοῦ χρήματος dU/dm_1 είναι κοινή σέ όλα τά κλάσματα, τότε για τά η αγαθά θά ισχύει:

$$P_a : P_b : \dots : P_m = \frac{dU}{dA_1} : \frac{dU}{dB_1} : \dots : \frac{dU}{dM_1}$$

$$(13) \quad = \frac{dU}{dA_2} : \frac{dU}{dB_2} : \dots : \frac{dU}{dM_2}$$

.....

$$= \frac{dU}{dA_n} : \frac{dU}{dB_n} : \dots : \frac{dU}{dM_n}$$

Ὁ Fisher ισχυρίζεται ότι τό σύστημα εξισώσεων (13) ικανοποιεῖ τήν λεγόμενη ἀρχή τής "ἀναλογικότητας" (principle of proportionality).

Γ. Στη συνέχεια ο Fisher εξετάζει τή περίπτωση τών N ατόμων και τών m αγαθών. Ἡ επίλυση τοῦ προβλήματος καθίσταται τώρα πολυπλοκότερη, καθώς στήν ἀγορά ὑφίστανται $K_a, K_b, K_c, \dots, K_m$ ποσότητες τών A, B, C, \dots, M αγαθῶν καί E_1, E_2, \dots, E_n εἰσοδήματα τών N καταναλωτῶν. Ἐχόντας ὑπό ὄψη τό οικονομικό περιεχόμενο τών περιπτώσεων A καί B , τά κάτωθι συστήματα ἰσχύουν.

$$\begin{aligned}
 A_1 + A_2 + A_3 + \dots + A_n &= K_a \\
 B_1 + B_2 + B_3 + \dots + B_n &= K_b \\
 (14) \quad C_1 + C_2 + C_3 + \dots + C_n &= K_c \\
 \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots &\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\
 M_1 + M_2 + M_3 + \dots + M_n &= K_m
 \end{aligned}$$

Τό σύστημα (14) τών μέξιώσεων καί τών $m \cdot n$ ἀγνωστων μεταβλητῶν, μᾶλλον εἶναι τή συνολική καταναλισκόμενη ποσότητα K_i ($i=a, b, \dots, m$) τών A_j, B_j, \dots, M_j αγαθῶν ($j=1, 2, 3, \dots, n$). Τό συνολικό εἰσόδημα τών N καταναλωτῶν παρέχεται ἀπό τό κάτωθι σύστημα τών n ἐξιώσεων καί τών m ἀγνωστων μεταβλητῶν.

$$\begin{aligned}
 P_a \cdot A_1 + P_b \cdot B_1 + \dots \dots \dots + P_m \cdot M_1 &= E_1 \\
 (15) \quad P_a \cdot A_2 + P_b \cdot B_2 + \dots \dots \dots + P_m \cdot M_2 &= E_2 \\
 \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots &\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\
 P_a \cdot A_n + P_b \cdot B_n + \dots \dots \dots + P_m \cdot M_n &= E_n
 \end{aligned}$$

Ἡ ἰσότητα μεταξύ τών ὀριακῶν χρησιμοτήτων καί τών ποσοτήτων τών A_j, B_j, \dots, M_j αγαθῶν, ἐμφαίνεται ἀπό τό σύστημα τών $m \cdot n$ ἐξιώσεων καί τών $m \cdot n$ ἀγνωστων μεταβλητῶν.

$$\begin{aligned}
 \frac{dU}{dA_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_a; \quad \frac{dU}{dB_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_b; \dots \dots \dots; \quad \frac{dU}{dM_1} = \frac{dU}{dm_1} \cdot P_m \\
 (16) \quad \frac{dU}{dA_2} = \frac{dU}{dm_2} \cdot P_a; \quad \frac{dU}{dB_2} = \frac{dU}{dm_2} \cdot P_b; \dots \dots \dots; \quad \frac{dU}{dM_2} = \frac{dU}{dm_2} \cdot P_m \\
 \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots &\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\
 \frac{dU}{dA_n} = \frac{dU}{dm_n} \cdot P_a; \quad \frac{dU}{dB_n} = \frac{dU}{dm_n} \cdot P_b; \dots \dots \dots; \quad \frac{dU}{dM_n} = \frac{dU}{dm_n} \cdot P_m
 \end{aligned}$$

Τέλος τό κατωτέρω σύστημα $n(m-1)$ εξισώσεων αντιπροσωπεύει τή Φισεριανή άρχή τής αναλογικότητας.

$$(17) \quad \frac{dU}{dA_1} : \frac{dU}{dB_1} : \frac{dU}{dC_1} : \dots : \frac{dU}{dM_1} =$$

$$\frac{dU}{dA_2} : \frac{dU}{dB_2} : \frac{dU}{dC_2} : \dots : \frac{dU}{dM_2} =$$

$$\dots \dots \dots$$

$$\frac{dU}{dA_n} : \frac{dU}{dB_n} : \frac{dU}{dC_n} : \dots : \frac{dU}{dM_n} = P_a : P_b : P_c : \dots : P_m.$$

Επειδή ό αριθμός τών εξισώσεων $(m+n \cdot m \cdot n \cdot n \cdot m - n = 2m \cdot n + m)$ ίσοῦται μέ τόν αριθμό τών άγνώστων μεταβλητών $(m+m \cdot n + m \cdot n = 2m \cdot n + m)$, συμπεραίνεται ότι τά συστήματα εξισώσεων (14), (15), (16) καί (17) είναι προσδιορισίμα.

Δ. Στή περίπτωση αὐτή ό Fisher εξετάζει τήν ύπαρξη ίσορροπίας μεταξύ κατανάλωσης καί παραγωγής. "Όταν ή παραγόμενη ποσότητα A_{μ} τών άγαθών ίσοῦται μέ τήν καταναλισκόμενη A_{κ} , τότε τό επίπεδο τών τιμών καί συνεπώς ή ιδεώδη ίσορροπία τοῦ Οικονομικοῦ συστήματος ἔχουν προσδιοριστεῖ. Σύμφωνα μέ τά ὄσα ὑπόθηκανστis προηγούμενες περιπτώσεις, από τά κάτωθι, συστήματα εξισώσεων θά καθοριστεῖ ή "ιδανική ίσορροπία" τοῦ συστήματος, πού θά ἐξασφαλίζει τήν ίσότητα μεταξύ παραγόμενων καί καταναλισκόμενων ποσοτήτων.

$$(18) \quad A_{\mu,1} + A_{\mu,2} + \dots + A_{\mu,n} = A_{\kappa,1} + A_{\kappa,2} + \dots + A_{\kappa,n}$$

$$B_{\mu,1} + B_{\mu,2} + \dots + B_{\mu,n} = B_{\kappa,1} + B_{\kappa,2} + \dots + B_{\kappa,n}$$

$$\dots \dots \dots$$

$$M_{\mu,1} + M_{\mu,2} + \dots + M_{\mu,n} = M_{\kappa,1} + M_{\kappa,2} + \dots + M_{\kappa,n}$$

m εξισώσεις μέ
2m.n άγνωστες
μεταβλητές.

$$(19) \quad P_a \cdot A_{\mu,1} + P_b \cdot B_{\mu,1} + \dots + P_m \cdot M_{\mu,1} = P_a \cdot A_{\kappa,1} + P_b \cdot B_{\kappa,1} + \dots + P_m \cdot M_{\kappa,1}$$

$$P_a \cdot A_{\mu,2} + P_b \cdot B_{\mu,2} + \dots + P_m \cdot M_{\mu,2} = P_a \cdot A_{\kappa,2} + P_b \cdot B_{\kappa,2} + \dots + P_m \cdot M_{\kappa,2}$$

$$\dots \dots \dots$$

$$P_a \cdot A_{\mu,n} + P_b \cdot B_{\mu,n} + \dots + P_m \cdot M_{\mu,n} = P_a \cdot A_{\kappa,n} + P_b \cdot B_{\kappa,n} + \dots + P_m \cdot M_{\kappa,n}$$

n-1 εξισώσεις με m άγνωστες μεταβλητές (τιμές).

$$\begin{aligned} &\frac{dU}{dA_{\pi,1}} = F(A_{\pi,1}); \dots\dots\dots; \frac{dU}{dM_{\pi,1}} = F(M_{\pi,1}) \\ &\frac{dU}{dA_{\kappa,1}} = F(A_{\kappa,1}); \dots\dots\dots; \frac{dU}{dM_{\kappa,1}} = F(M_{\kappa,1}) \\ (20) \quad &\dots\dots\dots \\ &\frac{dU}{dA_{\pi,n}} = F(A_{\pi,n}); \dots\dots\dots; \frac{dU}{dM_{\pi,n}} = F(M_{\pi,n}) \\ &\frac{dU}{dA_{\kappa,n}} = F(A_{\kappa,n}); \dots\dots\dots; \frac{dU}{dM_{\kappa,n}} = F(M_{\kappa,n}) \end{aligned}$$

2mn εξισώσεις με 2mn άγνωστες μεταβλητές (όριακές χρησιμότητες)

$$\begin{aligned} &\frac{dU}{dA_{\pi,1}} : \frac{dU}{dB_{\pi,1}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\pi,1}} : \frac{dU}{dA_{\kappa,1}} : \frac{dU}{dB_{\kappa,1}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\kappa,1}} = \\ (21) \quad &\frac{dU}{dA_{\pi,2}} : \frac{dU}{dB_{\pi,2}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\pi,2}} : \frac{dU}{dA_{\kappa,2}} : \frac{dU}{dB_{\kappa,2}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\kappa,2}} = \\ &\dots\dots\dots \\ &\frac{dU}{dA_{\pi,n}} : \frac{dU}{dB_{\pi,n}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\pi,n}} : \frac{dU}{dA_{\kappa,n}} : \frac{dU}{dB_{\kappa,n}} : \dots\dots\dots : \frac{dU}{dM_{\kappa,n}} = -P_a : -P_b : \dots : -P_m : +P_a : +P_b : \dots \end{aligned}$$

n.(2m-1) εξισώσεις

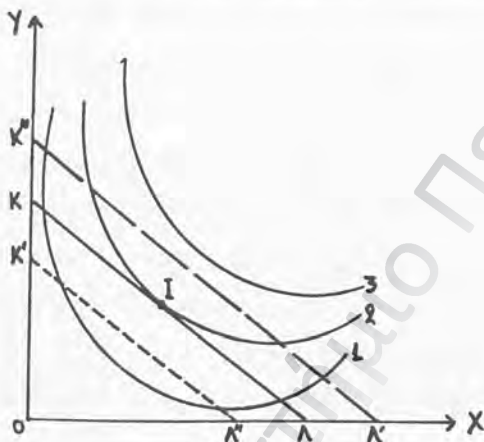
Στό σύστημα εξισώσεων (21) οί τιμές πού αντίστοιχοῦν στή παραγωγή τῶν προϊόντων A, B, ... M ἔχουν ἀρνητικό πρόσημο, ἐπειδή ἡ ὄριακή χρησιμότητα τοῦ παραγωγοῦ αὐξάνει ὅταν ἡ παραγωγή τοῦ προϊόντος αὐξάνει, ὡς τί νά φθίνει ὅπως συμβαίνει στή θεωρία τοῦ καταναλωτή. Ὅπως παρατηροῦμε στά ἀνωτέρω συστήματα ἐξισώσεων ὑπάρχουν 4m+m-1 ἐξισώσεις καί 4mn+m ἄγνωστες μεταβλητές, γιατί στό σύστημα ἐξισώσεων (19) ἡ ἐξίσωση $P_a \cdot A_{\pi,1} + P_b \cdot B_{\pi,1} + \dots + P_m \cdot M_{\pi,1} = P_a \cdot A_{\kappa,1} + P_b \cdot B_{\kappa,1} + \dots + P_m \cdot M_{\kappa,1}$ ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ἐξισώσεις τῶν συστημάτων (18) καί (19). Ἐάν τεθεῖ $P_a = 1$ ὥστε ἡ ποσότητα A νά καταστεῖ ἡ " σταθερά ἀξία" (standard value) τοῦ συστήματος, τότε οί ἐξισώσεις ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων καθίστανται ἀνεξάρτητες μεταξύ τους, ἔτσι ὥστε ὁ ἀριθμός τῶν ἐξισώσεων νά ταυτιστεῖ μέ τόν ἀριθμό τῶν ἄγνωστων μεταβλητῶν. Στή προκειμένη περίπτωση

ή έννοια τής " σταθερής αξίας " ύποδηλώνει ότι οί μεταβλητές τών συστημάτων 18-21 ,θά έκφράζονται σέ μονάδες αξίας τής ποσότητας Α.

Αυτές ύπήρξαν οί θέσεις του Fisher περί οίκονομικής ίσορροπίας τής ανταλλαγής πού τήν διέπει ή όριακή χρησιμότητα, όπως δηλαδή έκτέθησαν στίς περιπτώσεις Α μέχρι Δ. Ένώ όμως για τόν Walras ή οίκονομική ίσορροπία προσδιορίζεται από τή συναρτησιακή σχέση μεταξύ τής ποσότητας καί τής τιμής τών αγαθών, ό Fisher βασισμένος στήν όριακή χρησιμότητα παρατήρησε ότι είναι συνάρτηση τής ποσότητας τών ανταλλασσόμενων αγαθών. Άμεση επίδιωξη του Fisher ήταν νά προσδιορίσει τίς ποσότητες ίσορροπίας στό χώρο τής παραγωγής καί τής κατανάλωσης (περίπτωση Δ). Μετά τό 1892 τό ένδιαφέρον του θά περιστραφεϊ στή διαδικασία επίτευξης του γενικού επίπέδου τιμών, έχοντας όμως ως μεθοδολογικό έργαλειό άνάλυσης τή ποσοτική θεωρία του χρήματος καί όχι τά συστήματα έξισώσεων τών περιπτώσεων Α-Δ.

Ό Fisher επίσης ανέλυσε τή συμπεριφορά καί τίς συνθήκες ίσορροπίας του καταναλωτή, ακολουθώντας τό μηχανισμό τών καμπυλών άδιαφορίας. Οί διαγραμματικές άπεικονίσεις καί οί μαθηματικοί συλλογισμοί του, ύπήρξαν τό έπιστέγασμα τής έπιρροής πού δέχτηκε από τίς θετικές έπιστήμες. "Όρισε ως καμπύλη άδιαφορίας " τό γεωμετρικό τόπο τών σημείων πού αντιπροσωπεύουν όλους τούς συνδυασμούς τών καταναλωτικών προτιμήσεων τουάτόμου μεταξύ τών αγαθών Α καί Β, τά όποία του άποφέρουν δοθέντα επίπεδο συνολικής χρησιμότητας ".¹⁹ Η καμπύλη άδιαφορίας μπορεί νά λάβει διάφορες μορφές, έκτός από τή κανονική άρνητική καί κοίλη προς τήν άρχή τών αξόνων κλίση, καί τούτου έξαρτωμένου από τή συσχέτιση τών αγαθών. Έάν π.χ. τά αγαθά Χ καί Υ είναι "πλήρη ύποκατάστατα ", ή καμπύλη άδιαφορίας θά είναι εύθύγραμμη μέ άρνητική κλίση. Στο σχήμα 1 άπεικονίζεται πώς ό Fisher τό 1892 συνέ-

λαβε τό νόημα τής οικονομικής ισορροπίας τοῦ καταναλωτή. Μία σύλληψη πού στή συνέχεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου δέν ὑπέσται οὐσιαστικές τροποποιήσεις. Δοθέντος τοῦ εἰσοδήματος τοῦ καταναλωτή καί τοῦ ἐπιπέδου τής τιμῆς τῶν ἀγαθῶν X καί Ψ , τά σημεία K καί L προσδιορίζουν τίς μέγιστες ποσότητες τῶν ἀγαθῶν πού ὁ καταναλωτής μπορεῖ νά ἀποκτήσει. Ἡ εὐθεία γραμμή KL καλεῖται "μερική γραμμὴ εἰσοδήματος"

Σχῆμα 1

(partial income line) καί ἀντιπροσωπεύει τόν γεωμετρικό τρόπο τῶν σημείων, ὅπου ὁ καταναλωτής μέ δεδομένο εἰσόδημα E μπορεῖ νά ἀγοράσει ἀντίστοιχες ποσότητες τῶν ἀγαθῶν X καί Ψ . Ἡ αὐξησὶς (μείωσις) τοῦ ἐπιπέδου τοῦ εἰσοδήματος τοῦ καταναλωτή ἢ ἡ μείωσις (αὐξησὶς) τής τιμῆς τῶν ἀγαθῶν X καί Ψ θά μεταθέσει τήν "μερική γραμμὴ εἰσοδήματος" πρὸς τὰ μέσα π.χ. θέση $L'K''$ ($L''K'''$).

σημεῖο ἐπαφῆς I τῆς καμπύλης ἀδιαφορίας 2 μέ τήν "μερική γραμμὴ εἰσοδήματος" KL , παριστᾷ τό σημεῖο ἰσορροπίας τοῦ καταναλωτή ὅπου μεγιστοποιεῖ τή χρησιμότητά του σύμφωνα μέ τίς δυνατότητες τοῦ εἰσοδηματικοῦ του περιορισμοῦ. Ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτή ὅπως ἐπιτεύχθηκε λίγο ἀργότερα ἀπὸ τοὺς W.E. Johnson, E. Slutsky, J.R. Hicks, R.G. Allen κ.λ.π., εἶχε ὡς ἀφετηρία τὴν ἀπόψειν τοῦ Fisher ἀποκρυσταλλωμένες στὸ σχῆμα 1.

Βασικὴ προϋπόθεση τῶν διεργασιῶν τοῦ Fisher στή διατριβὴ του ἦταν ὅτι οἱ ὀριακές χρησιμότητες τῶν X_i ἀγαθῶν ($i=1, \dots, n$) εἶναι ἀνεξάρτητες μεταξύ τους. Ὁ Fisher διατύπωσε τοὺς ἀκόλουθους συλλογισμοὺς

σμούς. Εάν θεωρηθεί ότι η όριακή χρησιμότητα που αποδίδει στον καταναλωτή η ποσότητα 100 τεμαχίων ψωμιού συμβολίζει τη μονάδα χρησιμότητας, τότε η σύγκριση της μεταβολής της όριακής χρησιμότητας διαδοχικών ποσοτήτων γάλακτος με την υποτιθέμενη μονάδα χρησιμότητας μπορεί να μας οδηγήσει στη μέτρηση της συνολικής χρησιμότητας του γάλακτος. Εάν ο καταναλωτής Α αναζητήσει την απόκτηση των διαδοχικών ποσοτήτων γάλακτος $\Delta_{\pi 1}$, $\Delta_{\pi 2}$, $\Delta_{\pi 3}$, κλπ. αποδίδοντας σ'αυτές όριακή

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Γάλα	P Ποσότητα	Συνολική Χρησιμότη.	Όριακή Χρησιμότητα $\frac{\partial U/\partial p}$
$\Delta_{\pi 1}$	2	1,3	-
$\Delta_{\pi 2}$	4	2,1	0,8
$\Delta_{\pi 3}$	6	2,7	0,6
$\Delta_{\pi 4}$	8	3,2	0,5

χρησιμότητα ίση με την εκατοστή φραντζόλα ψωμιού, ή μέτρηση της συνολικής και της όριακής χρησιμότητας των ποσοτήτων γάλακτος θα είναι όπως εμφανίζεται στο πίνακα 1.

Στό πίνακα 1 υποτίθεται ότι η μεταβολή της ποσότητας του γαλάκτος είναι ισόποση. Όπως ο πίνακας αποκαλύπτει η συνολική χρησιμότητα του γάλακτος αυξάνει με πτωτικό ρυθμό,

κάτι που εξηγεί τη προσκόλληση του Fisher στο νόμο της φθίνουσας όριακής χρησιμότητας. Στη περίπτωση που η μεταβολή της συνολικής χρησιμότητας γάλακτος, δεν εξαρτάται μόνο από τη μεταβολή της δικής του ποσότητας αλλά και από τη μεταβολή της ποσότητας άλλων αγαθών π.χ. μύρας, τότε η μέτρηση της συνολικής ή της όριακής χρησιμότητας του γάλακτος οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα. Η εισαγωγή πολλών αγαθών στη συνάρτηση χρησιμότητας του καταναλωτή, θα δημιουργήσει περιπλοκές στις καταναλωτικές του προτιμήσεις, με συνέπεια η μέτρηση της χρησιμότητάς του εάν τελικά προσεγγιστεί να μην κατευθύνει σε αξιόπιστα συμπεράσματα. Αυτή είναι η αιτία που ο Fisher τό 1892 όδη-

γήθηκε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ μέτρηση τῆς συνολικῆς ἢ τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας ἑνός ἀγαθοῦ καθίσταται ἀδύνατη, ἐάν ἡ χρησιμότητά του καθορίζεται ἀπό μεγάλο δείγμα ἀγαθῶν.

Μερικές δεκαετίες ἀργότερα καί συγκεκριμένα τό 1927 ὁ Fisher προχώρησε στή μέτρηση τῆς χρησιμότητας ²⁰. Βασική προϋπόθεση κατά τή διάρκεια τῶν ἐρευνητικῶν του ἀνιχνεύσεων, ἦταν ὅτι ἡ ὀριακή χρησιμότητα ἀποτελεῖ μαθηματική ποσότητα. Τό θεμελιῶδες ἐρώτημα ἦταν, πῶς ὁ ἐρευνητής θά χρησιμοποιοῦσε ἀποτελεσματικότερα τά ἐνυπάρχοντα δεδομένα ὥστε νά καταστεῖ δυνατή ἡ μέτρηση τῆς χρησιμότητας; Σύμφωνα νά μέ τόν Fisher ὁ Jevons συνέλαβε τήν σπουδαιότητα τῶν μαθηματικῶν μετρήσεων ἀνεξαρτήτως μέ τήν χρησιμότητα. Ἡ τελειωτική ἐπιτυχία θά προσδιοριζόταν ἀπό τήν ἱκανότητα τοῦ ἐρευνητή, νά ἐπεξεργαστεῖ κατά τόν τελειότερο τρόπο τά διατιθέμενα δεδομένα. Ἡ Φισεριανή μέθοδος μέτρησης τῆς χρησιμότητας ὅπως προτάθει τό 1927 βασίζεται ἐπί τῶν κάτωθι βαθμιαίων συλλογισμῶν:

α. Ἐκλογή τριῶν οἰκογενειῶν πού ὁ Fisher ἀποκαλεῖ περίπτωση 1, περίπτωση 2, περίπτωση 3, μέ ταυτόσιμες " προτιμήσεις " (tastes) καί " ὀρμές " (appetites). Τό ἐπίπεδο εἰσοδήματος τῆς πρώτης καί τῆς δεύτερης οἰκογένειας οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό τήν Oddland, εἶναι διαφορετικό ἀπό τό ἐπίπεδο εἰσοδήματος τῆς δέυτερης οἰκογένειας ἡ ὁποία κατάγειται ἀπό τήν Evenland. Τό κόστος ζωῆς μεταξύ Oddland καί Evenland εἶναι ἄνισο, ὥστε οἱ οἰκογένειες νά πραγματοποιοῦν διαφορετικό ἐπίπεδο καταναλωτικῶν δαπανῶν γιά τίς ἴδιες κατηγορίες ἀγαθῶν π.χ. ρουχισμός, τροφή, στέγαση, κλπ.

β. Οἱ μεταβλητές S_1, S_2, S_3 , ἀντιπροσωπεύουν ἀντίστοιχα τό σύνολο τῶν καταβαλλόμενων δαπανῶν ἀπό τίς οἰκογένειες 1, 2 καί 3. Τά ποσοστά δαπανῶν τῶν τριῶν οἰκογενειῶν πού ἀντιστοιχοῦν γιά " τροφή " καί

γιά " στέγαση " είναι Φ_1, Φ_2, Φ_3 καί P_1, P_2, P_3 . 'Ο αριθμοδείκτης τής τροφής στήν Oddland γιά τίς περιπτώσεις 1 καί 3 είναι F_1 καί $F_3 (F_1=F_3)$, ενώ γιά τήν Evenland είναι F_2 . Παρόμοια, γιά τίς ίδιες οικογένειες ο αριθμοδείκτης τοῦ κόστους στέγασης είναι R_1 καί $R_3 (R_1=R_3)$ γιά τήν Oddland καί R_2 γιά τήν Evenland. 'Επειδή τό " βασικό μας πρόβλημα είναι νά μετρηθεῖ ἢ νά συγκριθεῖ ἡ ὄριακή χρησιμότητα τοῦ δολ-
λαρίου μεταξύ τῶν οικογενειῶν" ²¹, οἱ μεταβλητές W_1, W_2 καί W_3 συμβολίζουν τήν ὄριακή χρησιμότητα τοῦ δολλαρίου στίς ἀνάλογες περιπτώσεις 1, 2 καί 3.

Προϋποθέτοντας ἄγνωστές τίς μεταβλητές S_2, W_2, F_2 καί R_2 , ὁ Fisher προχωρεῖ στόν ὑπολογισμό τῶν μεταβλητῶν $S_1, S_3, W_1, W_3, F_1 (=F_3)$ καί $R_1 (=R_3)$. 'Από τά κάτωθι συστήματα ἐξισώσεων θά ἐξαρτηθεῖ ὁ ὑπολογισμός τῶν ἄγνωστων μεταβλητῶν.

$$(22) \quad \frac{S_1 \cdot \Phi_1}{F_1} = \frac{S_2 \cdot \Phi_2}{F_2}$$

$$(23) \quad W_1 F_1 = W_2 F_2$$

$$\frac{S_3 \cdot P_3}{R_3} = \frac{S_2 \cdot P_2}{R_2}$$

$$W_3 R_3 = W_2 R_2$$

Τά γινόμενα $S_1 \cdot \Phi_1$ καί $S_2 \cdot \Phi_2$ δείχνουν τά ποσοστά εἰσοδήματος, πού οἱ οικογένειες δαπανοῦν γιά διατροφή, 'Ο Fisher ὑποθέτει ὅτι τά Φ_1 καί Φ_2 εἶναι γνωστά, κάτι πού ὀπωσδήποτε ἐξασθενίζει τήν ἰσχύ τῶν ἀπόψεων του. Πῶς εἶναι δυνατόν νά περισυλλεγοῦν στοιχεῖα ἀφορόντα τά ποσοστά εἰσοδήματος πού κάθε οικογένεια δαπανᾷ γιά τίς ἰδιαίτερες ἀνάγκες τής, ὅταν οἱ ἀντικειμενικές δυσκολίες δέν τό ἐπιτρέπουν; 'Ο Fisher γνωρίζοντας τή φύση τῶν ἀντικειμενικῶν δυσκολιῶν πού οἱ στατιστικές ὑπηρεσίες συναντοῦν κατά τή περισυλλογή τῶν στατιστικῶν τους δεδομένων, βάσισε τοὺς συλλογισμούς του σέ ὑποθετικά καί ὄχι πραγματικά στατιστικά στοιχεῖα:" τονίζω ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι στήν ἐργασία μου αὐτή δέν παρέχω στατιστικά δεδομένα, ἀλλά μόνο μιά στατιστικὴ

μέθοδο ".Τά κλάσματα του συστήματος 22 αντιπροσωπεύουν τις μονάδες τροφής (food units) και τις μονάδες στέγασης (rent units), που οι οικόγενεες απολαμβάνουν από τη δαπάνη του εισοδήματός τους. Από τη αντικειμενικότητα των κλασμάτων αυτών εξαρτάται η αληθοφάνεια των Φισεριανών συλλογισμών. Η ισότητα επίσης των κλασμάτων που αντιπροσώπευουν στις επί μέρους οικόγενεες αμφισβητείται, έφ' όσον τά μεγέθη που τά συνθέτουν υπόκεινται σε ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση. Ο Fisher αποδίδει την ύπαρξη αυτής της αναλογικότητας σε ψυχολογικά αίτια, κάτι που αντιβαίνει τους νόμους που χαρακτηρίζουν την οικόγενειακή συμπεριφορά μέσα στο κοινωνικό όλο. Η ισότητα των γινομένων στο σύστημα 23 έχει επίσης ψυχολογική υπόσταση. Θεωρεί δηλαδή ότι η ένταση που οι οικόγενεες υφίστανται από τις όριακές δαπάνες για τροφή και στέγαση, είναι ομοιόβαθμες και της αυτής συχνότητας. Συνεπώς οι όριακές χρησιμότητες W_1, W_2, W_3 , που οι οικόγενεες άντλουν από τη δαπάνη ενός επί πλέον δολλαρίου, είναι ανάλογες προς τις ψυχολογικές τους αντιδράσεις. Η όριακή χρησιμότητα καθορίζεται επίσης από την αγοραστική δύναμη του νομίσματος με τό όποιο τό άτομο συναλλάσσεται: " η όριακή χρησιμότητα του δολλαρίου... διακυμάνεται ανάλογα με την αγοραστική του δύναμη." ²³ Τούτο συμβαίνει γιατί ο Fisher αποδέχεται ότι η αξία μιας νομισματικής μονάδας ίσοῦται με την αγοραστική δύναμη της μονάδας αυτής. Εάν δηλαδή μ' ένα δολλάριο ή οικόγενεα αγοράζει π.χ. δύο κιλά πορτοκάλια, τότε η αγοραστική δύναμη του δολλαρίου ίσοῦται με δύο κιλά πορτοκάλια.

Τά συστήματα (22) και (23), βάσει των οποίων ή μέτρηση των όριακών χρησιμοτήτων μπορεί νά έπιτευχτεί, δίνουν την έντύπωση ότι δέν άνταποκρίνονται στή πραγματικότητα. Η υπόθεση δηλαδή της σύγκρισης δέν έχει αντικειμενική βάση. Καί μέν ο έρευνητής προβαίνει σε υποκ

μενικές έκτιμήσεις για τήν ένταση τῶν ἀναγκῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων ἢ οἰκογενειῶν ἢ ἀτόμων, ἀλλά τέτοιοι παράγοντες, ὅπως ἡ ἔλλειψη πληροφόρησης, ἡ διαφορετική ψυχροσύνθεση τῶν ἀτόμων, ἡ ἀνισό-κατανομή τοῦ εἰσοδήματος, κ.λ.π., ἀποκαλύπτουν τό μέγεθος τῶν ὑπαρ-χουσῶν δυσκολιῶν. Νοητά ὁ ἐρευνητής πραγματοποιεῖ συγκρίσεις, στήν οὐσία ὅμως οἱ ἀντικειμενικοί παράγοντες πού προσδιορίζουν τή συμπερι-φορά τῆς κάθε οἰκογένειας ἢ τοῦ κάθε ἀτόμου εἶναι ἀκατόρθωτο νά ἐπι-σημανθοῦν. Ὁ οἰκονομολόγος δέν μπορεῖ ταυτόχρονα νά παίξει τό ρόλο τοῦ ἐρευνητή ^{καί τοῦ ψυχχαναλυτή} οἱ ἀντίπαραβολές ἀνθρώπινων συμπεριφορῶν εἶναι ριψοκίν-δυνες, ἀφοῦ τά ψυχοδιανοητικά αἷτια πού προξενοῦν τίς " ἐπιλογές " καί τίς " ὀρμές " τῶν καταναλωτῶν συνιστοῦν ἀντικείμενο ἔρευνας ἄλ-λων κλάδων τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Fisher ἦταν γνώριμος μέ τήν ἰδιοσυστά-ση τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Ἡ ἀντίληψή του ὅμως ὅτι ἡ Οἰκονομική εἶναι θετική ἐπιστήμη καί μπορεῖ νά προβεῖ στή μέτρηση ὅλων τῶν κοινωνικοοικο-νομικῶν φαινομένων, τόν ὤθησαν στήν ἐξωπραγματική ἀποψη ὅτι ἡ ὀρια-κή χρησιμότητα μιᾶς οἰκογένειας, μπορεῖ νά μετρηθεῖ καί νά συγκριθεῖ μέ ἐκεῖνες ἄλλων οἰκογενειῶν πού ἀνήκουν στήν ἴδια ἢ διαφορετικές χῶρες.

Ὁ Fisher μέ ἀφετηρία τά συστήματα ἐξιώσεων 22 καί 23 ἐπιχείρη-σε νά προσδιορίσει καί τόν δίκαιο φόρο εἰσοδήματος, πού πρέπει νά ἐπιβάλεται ἐπί τῶν φορολογουμένων ἀτόμων. Ὑποθέτοντας ὅτι τό ποσο-στό τοῦ ἐπιβαλλόμενου φόρου ἐπί τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος εἶναι t_1 καί t_3 γιά τίς οἰκογένειες 1 καί 3, τότε οἱ καταβαλλόμενοι ὑπό αὐτῶν φόροι θά εἶναι $t_1 \cdot S_1$ καί $t_3 \cdot S_3$, ἀντίστοιχα. Οἱ ὑποκειμενικές " θυσίες (sacrifices), δηλαδή οἱ περιορισμοί πού οἱ οἰκογένειες ὑφίστανται σέ μονάδες χρησιμότητας, θά εἶναι:

$$(24) \quad W_1 t_1 S_1 = W_3 t_3 S_3$$

Συνδυάζοντας τά συστήματα ἐξιώσεων 22 καί 23 μέ τήν ἰσότητα 24, ἡ

κάτωθι αναλογική σχέση ανακύπτει:

$$(25) \quad \frac{t_3}{t_1} = \frac{W_1 S_1}{W_3 t_3} = \frac{\Phi_2 / \Phi_1}{\Phi_2 / \Phi_3}$$

Ἡ μαθηματική σχέση 25 μπορεῖ νά μᾶς παροτρύνει στόν ἐντοπισμό τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δίκαιου ποσοστοῦ φόρου ἐπί τῶν οἰκογενειῶν 1 καί 3. Ἐφ' ὅσον οἱ μεταβλητές t_1 καί t_3 μποροῦν νά ὑπολογιστοῦν ἀπό τήν ἐπίλυση τῶν συστημάτων 22, 23, 24, καί 25. Σύμφωνα μέ τόν Fisher " προφανῶς (προϋποθέτοντας τήν ἀρχή τῆς ἴσης θυσίας) ἕνας προοδευτικός μὴ προοδευτικός ἢ ἀναλογικός φόρος δικαιολογεῖται, ἐάν ἡ φόρμουλα δίνει ἀποτέλεσμα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἢ ἴσο μέ τή μονάδα ".²⁴ Ἐν τούτοις, ἡ προταθείσα μέθοδος τοῦ Fisher οὐδέποτε ἐφαρμόστηκε ἀπό τόν ἴδιο ἢ ἀπό κάποιο ἄλλο οἰκονομολόγο στή πράξη καί τοῦτο γιατί ἡ ἐκτίμηση τῶν μεταβλητῶν πού συνθέτουν τά ἀνωτέρω συστήματα ἐξισώσεως εἶναι πολύπλοκη καί δυσνόητη. Ἀκόμη καί στήν ἀκραία περίπτωση πού ἡ προσέγγιση τῆς τιμῆς τῶν μεταβλητῶν τῶν τεσσάρων συστημάτων καταστεῖ ἐφικτή, τό ἀνυπερβλήτο ἐμπόδιο τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν μεταβλητῶν W_1, W_2, W_3 , δέν δίνει πολλές ἐλπίδες ἐκτίμησης τῶν μεταβλητῶν t_1, t_2 καί t_3 . Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ προσπάθεια τοῦ Fisher ὑπῆρξε ἀποδεικνύοντι τό μεγάλο πλάτος τῶν ἐπισημονικῶν του δυνατοτήτων. Ἡ συμβολή τῶν θεωρητικῶν του ἀναπτέρωσεων, στό θέμα τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητας καί τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δίκαιου ποσοστιαίου φόρου, εἶχε μεθοδολογική πρόσβαση. Ἐπιδίωξε δηλαδή νά ὑποδείξει τή μέθοδο ἐκεῖνη πού θά εἶχε οἰκονομολογικό καί μαθηματικοστατικό περιεχόμενον ἐλπίζοντας κάποιος ἀπό τούς μεταγενεστέρους του νά προβεῖ στήν ὀρθολογική ἐπίλυση τοῦ προβλήματος. Ἡ ἀξιολογότερη προσπάθεια μετά ἀπό ἐκείνη τοῦ Fisher ἦταν τοῦ Ragnar Frisch, ὁ ὁποῖος ἀποδεχόμενος τήν ἀρχή

της " προσθετικότητας" δημοσίευσε τό 1932 μελέτη μέ τίτλο " New Methods of Measuring Marginal Utility ", πού έμμελε νά άποτελέσει σημαντικό βήμα στό χῶρο αυτό.

III. 'Ο Fisher καί οί σύγχρονες τάσεις στή θεωρία της χρησιμότητας.

'Η βασικότερη άδυναμία τῶν Φισειριανῶν συλλογισμῶν εἶναι ὅτι ἡ μονάδα μέτρησης της χρησιμότητας, ἐάν τελικά προσδιοριστεῖ θά εἶναι ἀθάλαρη καί ἀφαιρετική. Αὐθαίρετη γιατί διαφορετικοί ἐρευνητές θά προτείνουν διαφορετικές μονάδες μέτρησης, ἀφαιρετική ἀφοῦ δέν θά ανταποκρίνεται ἐπιτυχῶς στίς ὑφιστάμενες συνθήκες κοινωνικοοικονομικοῦ βίου. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ εἰσαγωγή της ἰδανικῆς μονάδας χρησιμότητας ἔχει καθαρά ὑποκειμενικό χαρακτήρα. Οἱ δεσμεύσεις πού ἡ θεωρία της "ἀπόλυτης χρησιμότητας" ἐπιβάλλει στόν ἐρευνητή, ὤθησαν πολλούς οἰκονομολόγους στήν ἀποψη ὅτι ἡ θεωρία αὐτή δέν ἐρμηνεύει ἀποτελεσματικά τή συμπεριφορά τοῦ καταναλωτή. 'Η θεωρία της "τακτικῆς χρησιμότητας" ἀντιπαράτεθηκε ὡς περισσότερο ρεαλιστική καί ὀρθολογιστική. Στό πρόσωπο τῶν V. Pareto, E. Slutsky, A.L. Bowley, J.R. Hicks καί R.G. Allen, ἡ θεωρία της τακτικῆς χρησιμότητας βρῆκε τούς θερμότερους ὑποστηρικτές της. 'Η ἱεράρχιση τῶν ἐπιλογῶν τοῦ καταναλωτή δέν στηρίζεται πλέον σέ ἀπόλυτα ἀλλά σέ σχετικά μεγέθη. Αὐτό πού τώρα προέχει εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ καταναλωτής προτιμᾷ τό συνδυασμό A ἔναντι τοῦ B, κάτι πού ἐκφράστηκε μέ τήν εἰσαγωγή τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας. 'Η μαθηματική διατύπωση τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας δίδεται ἀπό τίς συναρτήσεις χρησιμότητας, οἱ ὁποῖες ἀναπαριστοῦν τίς προτιμήσεις τοῦ καταναλωτή μεταξύ διαφόρων ἀγαθῶν. Πρωταρχική ἐπιδίωξη τοῦ καταναλωτή εἶναι ἡ μεγίστοποίηση της συνάρτησης χρησιμότητας, ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ τό ἐπίπεδο της ἀτομικῆς του εὐημερίας.

Ἐνῶ οἱ Walras, Edgeworth, Marshall, ὑποστήριξαν ὅτι ἡ χρησιμότητα μπορεῖ νά μετρηθεῖ ἐάν ὁ ἔρευνητής διαθέτει ἀρκετὴ πληροφόρηση ὁ Pareto ἐγκαταλείποντας τὴν ἀρχὴ τῆς μέτρησης υἱοθέτησε τὴν ἀρχὴ τῆς διαβάθμησης τῶν καταναλωτικῶν προτιμήσεων.

Τὸ κύριο πρόβλημα γιὰ τὸν Pareto ἦταν ἡ ἀπόκτηση τῆς συνάρτησης χρησιμότητας ἀπὸ τὴ κλίμακα τῶν καταναλωτικῶν προτιμήσεων τοῦ ἀτόμου, ἕνα σημεῖο πού ὁ Fisher εἶχε ἐντοπίσει στὴ διδακτορικὴ του διατριβή. Σύμφωνα μὲ τούς Hicks καὶ Allen τόσο ὁ Fisher ὅσο καὶ ὁ Pareto συνέλαβαν τὸ μαθηματικὸ καὶ ὄχι τὸ θεωρητικοκοινωνικὸ περιεχόμενον τοῦ γεγονότος ὅτι " ἀκόμα καὶ ἐάν εἶναι δυνατόν νά συναγάγουμε μιὰ συνάρτηση χρησιμότητας ἀπὸ τὸ χάρτη τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας, ἡ ἀντλούμενη συνάρτηση χρησιμότητας θά εἶναι σὲ ἕνα μεγάλο βαθμὸ ἀπροσδιόριστη" ²⁵. Οἱ Hicks καὶ Allen ἀνέλαβαν τὸ 1934 νά διελευκάνουν τὸ σημεῖο αὐτό, κάτι πού γιὰ πρώτη φορά εἶχε ἐπιχειρηθεῖ τὸ 1915 σὲ μικρότερη ὁμως κλίμακα ἀπὸ τὸν E.E. Slutsky. Τὸ νόημα τῶν ἐρεισμάτων τῶν Hicks καὶ Allen εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ οἰκονομικὸς μελετητὴς μπορεῖ ἀπὸ μιὰ συνάρτηση χρησιμότητας νά ἐξάγει τὴ κλίμακα τῶν προτιμήσεων τοῦ ἀτόμου, ἀντίθετα δὲν μπορεῖ νά κατασκευάσει τὴ συνάρτηση χρησιμότητας ἀπὸ τὴ κλίμακα τῶν καταναλωτικῶν προτιμήσεων. Ἡ ὕπαρξη τοῦ φαινομένου τούτου σχετίζεται μὲ τὴ φύση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Στὴ πράξη παρατηρεῖται συχνὰ δύο ἢ περισσότερες μεταβλητές ν'ἀντικατοπτρίζουν τὸ αὐτὸ γεγονός, ἔτσι ὥστε ὁ ἔρευνητὴς νά μὴν εἶναι σὲ θέση νά ἐκλέξει ἀντικειμενικὰ τὴ μεταβλητὴ πού θ'ἀντανάκλαε τίς καταναλωτικὲς προτιμήσεις τοῦ ἀτόμου. ²⁶ Τοῦτο πηγάζει ἀπὸ τὴ πολυπλοκότητα καὶ τὴ πολυεξαρτητικότητα τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ οἰκονομολόγος νά συναντᾷ ἀνυπέρβλητα πολλές φορές ἐμπόδια στὸ προσδιορισμὸ τῆς μεταβλητῆς, πού ὀρθότερα ἀπεικονίζει τὸ οἰκονομικὸ φαινόμενο.

Οί Hicks και Allen στή προσπάθειά τους νά υπερπηδήσουν τά εμπόδια τής ποσοτικής μέτρησης τής συνολικῆς ἢ τής ὀριακῆς χρησιμότητας τῶν ἀγαθῶν , πρότειναν τόν ὄρο " ὀριακό λόγο ὑποκατάστασης " (marginal rate of substitution) , ὀριζόμενος ὡς " ἡ ποσότητα τοῦ ἀγαθοῦ Y ἡ ὁποία θά μπορούσε νά ἀποζημιώσει τόν καταναλωτή γιά τήν ἀπώλεια μιᾶς ὀριακῆς μονάδας ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ X " ²⁷. Συχνά ἀποκάλεσαν τόν ὄρο αὐτό " σχετική ὀριακή χρησιμότητα " (relative marginal utility), ἐπειδή ἀποτελεῖ τό κλάσμα τῶν ὀριακῶν χρησιμοτήτων τῶν ἀγαθῶν X καί Ψ. Ὁ ὀριακός λόγος ὑποκατάστασης μετρεῖται στό χῶρο τῶν ὀρθογώνιων συντεταγμένων ἀπό τήν κλίση τής καμπύλης ἀδιαφορίας στό ὑποτιθέμενο σημείο π.χ. A καί ἰσοῦται μέ τόν λόγο τῶν τιμῶν πού τ' ἀγαθὰ X καί Ψ ἀνταλλάσσονται. Ἀπώτερη φιλοδοξία τους ἦταν νά ἐπεξηγήσουν τό ἐπίπεδο ἱκανοποίησης τοῦ καταναλωτή, ὅταν συναλασσόμενος μεταξύ δύο ἀγαθῶν X καί Ψ ἀποφασίζει πόσες μονάδες ἀπό τό ἀγαθό Ψ θά θυσιάσει γιά τήν ἐπί πλέον ἀπόκτηση μιᾶς μονάδας ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ X. Ἐάν ἡ θυσία τῶν K μονάδων ἀπό τό ἀγαθό Ψ αὐξάνει ἢ μειώνει ἢ ἀντισταθμίζει τό ἐπίπεδο ἱκανοποίησης τοῦ καταναλωτή ἀπό τήν χρήση μιᾶς μονάδας τοῦ X, τότε ὁ καταναλωτής θά αἰσθάνεται ὅτι βελτιώνει ἢ χειροτερεύει ἢ διατηρεῖ τήν οἰκονομική του κατάσταση. Ὁ ὀριακός λόγος ὑποκατάστασης ἐπρόκειτο νά τῆν ἰδιαίτερης προσοχῆς στά σύγχρονα ἐγχειρίδια τής μικροοικονομικῆς ἀνάλυσης. Ἡ θεωρητική ἐρμηνεῖα του ὅπως ἀνελύθει σέ μεγάλη ἔκταση στό " Value and Capital " (1939) τοῦ Hicks, ἔδωσε ἀφορμή στούς μεταγενεστέρους ν' ἀσχοληθοῦν μέ ὅτι στίς μέρες μας ἀποκαλοῦν "θεωρία τῶν ἀντισταθμιστικῶν κριτηρίων" (the theory of compensation criteria). Τά ἀντισταθμιστικά κριτήρια ἢ κριτήρια εὐημερίας ὅπως συνήθως ἀποκαλοῦνται, καλύπτουν σήμερα σημαντικό μέρος στά " Οἰκονομικά τῆς Εὐημερίας " καί τῆς " Δημόσιας Οἰκονομικῆς ".

Ἡ σύγκριση τῶν διαφορῶν μεταξύ ποσοτήτων χρησιμότητας πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητας θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Hicks καὶ Allen ἐξωπραγματική. Ἐάν δηλαδή ὁ καταναλωτῆς Α ἀποκομίζει μεγαλύτερη χρησιμότητα U_1 ἀπ'ὅτι ὁ καταναλωτῆς Β καὶ ὁ Β ἀντλεῖ μεγαλύτερο ποσοστὸ χρησιμότητας U_2 ἀπ'ὅτι ὁ καταναλωτῆς Γ, τότε εἶναι παράλογη καὶ ἀβάσιμη ἡ σύγκριση τῶν διαφορῶν χρησιμότητας U_1 καὶ U_2 . Ἡ συνάρτηση χρησιμότητας δὲν ἀποβλέπει πλέον στὴ ποσοτικὴ ἐκτίμηση τῆς χρησιμότητας, ἀλλὰ στὴ ποιοτικὴ ἀντιπαράθεση τῶν καταναλωτικῶν προτιμήσεων. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ " φθίνοντα ὀριακοῦ λόγου ὑποκατάστασης" (diminishing rate of marginal substitution) πού ἀντικατέστησε τὴν φθίνουσα χρησιμότητα (diminishing utility) ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς θεωρίας τῆς τακτικῆς χρησιμότητας, ἀποβλέποντας στὴν ἔκθεση τῶν περιορισμῶν πού τὸ ἄτομο ἀντιμετωπίζει κατὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν προτιμήσεων του.

Ἡ θεωρία τῆς " τακτικῆς χρησιμότητας" μετὰ πάροδο μισοῦ καὶ πλέον αἰῶνα ἀπὸ τὴν " Ὄριακὴ ἐπανάσταση " ἔφτασε στὸ ἀκρότατο σημεῖο τῆς. Ἡ ἐπινόηση τοῦ " φθίνοντα λόγου ὀριακῆς ὑποκατάστασης " ἀπὸ τοὺς Hicks καὶ Allen, ἀφ' ἑνός μὲν δημιούργησε τίς προϋποθέσεις ἀποφυγῆς τῶν ἀφαιρετικῶν δυσκολιῶν πού ἡ ἀρχὴ τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητας ὑπονοοῦσε, ἀφ' ἑτέρου ἀνοιξε εὐρύτατους προσανατολισμούς γιὰ τὴ βελτίωση τῆς θεωρίας τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτῆ. Ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας ἀνταποκρίνεται πλέον σὲ ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τῆς καταναλωτικῆς συμπεριφορᾶς, καθότι ἡ θεωρητικὴ, ἡ μαθηματικὴ καὶ ἡ διαγραμματικὴ ἀπεικόνισή της εἶχε μεθοδολογικὴ συνοχὴ καὶ συνέπεια. Δὲν εἶναι παράδοξο νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ Hicks καὶ Allen ἀκολουθώντας τὰ ἐξελικτικὰ βήματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ὄριακῆς ἐπανάστασης, ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ διερευνήσουν πολυεδρικὰ τὴ θεωρία τῆς

της τακτικής χρησιμότητας, ώστε να μην αφήσουν πολλά κενά για να καλύψουν οι μεταγενέστεροί τους.

Στό έργο των John Von Neumann και Oskar Morgenstern, " Theory of Games and Economic Behaviour "(1943), το πρόβλημα της μέτρησης της χρησιμότητας ανέλυθει κάτω από διαφορετική όπτική γωνία.²⁸

Οί Neumann και Morgenstern με την περί χρησιμότητας θεωρία τους, επιδίωξαν να εισάγουν μια δέσμη αξιωμάτων διεπόντων τη συμπεριφορά του νοικοκυριού και στή συνέχεια να αντίλησουν μια " συνάρτηση χρησιμότητας ", περιγράφοντας τη συμπεριφορά του κάτω από συνθήκες άβεβαιότητας και κινδύνου. 'Απώτερος σκοπός τους ήταν με βάση το μαθηματικό, λογισμό πού ή συνάρτηση χρησιμότητας άντανακλά, να προβλέψουν τη πραγματοποίηση της ώφελιμότερης για τό άτομο " οίκονομικης ένέργειας" (economic action) από ένα σύνολο δυνατών οίκονομικών ένεργειών, ώστε να μεγιστοποιήσει την άναμενόμενη χρησιμότητά του. 'Η μέτρηση της χρησιμότητας δέν εξετάζεται πλέον όπως στό παρελθόν, ως ένδογενής ιδιότητα της ίκανοποίησης πού τό άγαθό άποφέρει στόν καταναλωτή, αλλά σαν μία προβλεπτική διαδικασία περιέχουσα κίνδυνο και άβεβαιότητα. 'Η διαδικασία αυτή αποβλέπει στή διατύπωση κάποιου μαθηματικού τύπου, βάσει του όποιου ήτελική έκλογή μεταξύ έναλλακτικών προτιμήσεων να καθίσταται περισσότερο χρήσιμη και ώφέλιμη για τόν καταναλωτή. Με άλλα λόγια, ό πυρήνας του προβλήματος τώρα είναι " να προσδιοριστεϊ ένα αυθαίρετο μέτρο της χρησιμότητας, έτσι ώστε να μπορούμε κάτω από δεδομένες συνθήκες να προβλέψουμε τη συμπεριφορά του καταναλωτή με τη χρήση κάποιας μαθηματικής σχέσης ".²⁹

Οί N-M(Neumann-Morgenstern) άπέδωσαν ιδιαίτερη σημασία στήν προβλεπτική ίκανότητα του άτόμου, οί άποφάσεις του όποιου έσωκλείουν κίνδυνο και άβεβαιότητα ως προς την άποτελεσματικότερη έκλογή. 'Η

έπιρροή του Fisher υπήρξε άναμφισβήτητη. Έπανειλημμένα ό διάσημοι
Άμερικανός έπεσήμανε τόν παράγοντα του " κινδύνου " ως οικονομικής
μεταβλητής, κατά τήν ιεράρχιση τών καταναλωτικών αποφάσεων του άτο-
μου. Έν τούτοις, ό Fisher όπως θά δειχτεί στό έπόμενο καφάλαιο έ-
ξέτασε τή μεταβλητή " κίνδυνος " κάτω από διαφορετικό κάτοπτρο, έφ-
όσον τήν συμπεριέλαβε στην περί τόκου θεωρία του. Άπεναντίας οι N-
M ταύτισαν τήν έννοια " κίνδυνος " μέ τήν έννοια " πιθανότητα ", κα-
θώς ή πιθανότητα νά έπιτευχτεί τό αποτέλεσμα μιās οικονομικής ένέρ-
γειας συνεπάγεται τήν ύπαρξη κινδύνου ως πρός τή τελική της πραγμα-
ποίηση. Αύτός είναι ό λόγος πού συγκέντρωσαν τά πυρά τών προσπαθειών
τους στή μαθηματική διατύπωση του προβλήματος τής μέτρησης τής χρησι-
μότητας, μέ άπώτερο στόχο νά υίοθετηθεϊ ό μαθηματικός τύπος ή ή μαθη-
ματική φόρμουλα, πού θά άποφέρει τό χρησιμότερο καί προσοδοφορότερο
για τόν καταναλωτή αποτέλεσμα.

Σύμφωνα μέ τούς N-M, ένω τά σχετιζόμενα προβλήματα μέ τή συμπε-
ριφορά του καταναλωτή, τή θεωρία του δυοπωλίου (duopoly), του όλιγο-
πωλίου (oligopoly), του διμερούς μονοπωλίου (bilateral monopoly) καί
του έλεύθερου ανταγωνισμού (free competition) ήταν γνωστά στό παρελ-
θόν, έν τούτοις ή έπίλυσή τους σήμερα άπαιτεί νέες μαθηματικοαναλυ-
τικές μεθόδους, καθώς " ή δομή τών προβλημάτων αυτών... σε πολλές πλε-
ρές είναι άπόλυτα διαφορετική, άπό τόν τρόπο πού τά προβλήματα κατα-
νοούνται κατά τή συγκεκριμένη χρονική περίοδο ".³⁰ 'Η θεωρία τών παι-
νίων μπορεί όπως οι N-M παρατηρούν, νά θέσει τίς προϋποθέσεις για τή
πραγματοποίηση μιās νέας μεθοδολογικής πορείας ικανής νά διαμορφώσει
μιά θεωρία ανταποκρινόμενη στις σύγχρονες άπαιτήσεις καί προβλήματα
τής οικονομικής έπιστήμης. 'Η ανταπόκριση τής μεθοδολογίας αύτης στά
σύγχρονα προβλήματα τής οικονομικής, θά έξαρτηθεϊ άπό τή δυνατότητα

τῆς ἐπακριβῆς μέτρησης τῶν διαφορῶν οἰκονομικῶν μεταβλητῶν.

Οἱ N-M ἀποδίδουν στήν μέτρηση τῆς χρησιμότητας πρωτεύουσα σπουδαιότητα. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ χρήση τῶν μαθηματικῶν δέν ἔχει ἀποβεῖ τόσο καρποφόρα γιά τήν οἰκονομική ἐπιστήμη, ὅσο ἔχει ἀποβεῖ στίς θετικές ἐπιστῆμες. Τοῦτο ὀφείλεται στήν ἀβεβαιότητα τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, τήν ἔλλειψη ἐπαρκούς ἐμπειρικοῦ ὑποβάθρου ὡς πρός τή φύση τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων καί τήν ἰσχνή χρήση τῶν ἤδη ὑπαρχόντων μαθηματικῶν μεθόδων στό πεδίο τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ³¹. Ἡ πρόοδος τῆς οἰκονομικῆς θά καθοριστεῖ στό μέλλον ἀπό τή δυνατότητα πραγματοποίησης τῆς "αὐθεντικῆς πρόβλεψης μέσω τῆς θεωρίας" ³², πού πρό πολλοῦ ἔχει συντελεστεῖ στίς θετικές ἐπιστῆμες.

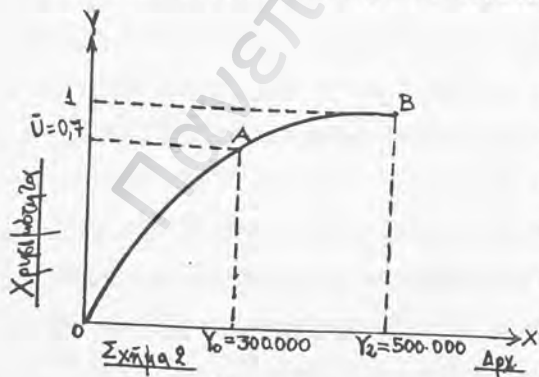
Ἡ ὀρθολογική συμπεριφορά τοῦ ἀτόμου ὑπονοεῖ τήν ἐκλογή τῆς ἀπόφασης ἐκείνης πού θά μεγιστοποιήσῃ τό ἐπίπεδο τῆς ἱκανοποίησης του. Ὁ βαθμός ὅμως μεγιστοποίησης θά προσδιοριστεῖ ἀπό τίς ἐπιρροές, πού θά δεχτεῖ ἀπό τίς οἰκονομικές ἐνέργειες καί ἀποφάσεις τῶν ἄλλων ἀτόμων. Ἀπό τήν ἱκανότητα ὅμως πρόβλεψης τοῦ ἀτόμου, θά ἐξαρτηθεῖ ἡ μεγιστοποίηση τῆς συνολικῆς του χρησιμότητας. Συνεπῶς, ἡ διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας ὁ καταναλωτής θά ἐκλέξει τήν προτίμηση ἀπό ἕνα σύνολο ἐναλλακτικῶν προτιμήσεων, προσομιάζει μέ ἕνα παίγνιο "game" μέ κύριο παίκτη τόν καταναλωτή. Γιά τοὺς N-M ἡ θεωρία τῶν παιγνίων θά καταστήσῃ τήν συμπεριφορά ὀρθολογιστική, συνδράμοντας ἔτσι στήν ἀριστοποίηση τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας.

Καί τώρα θά ἐξετάσουμε τή σύλληψη τῶν N-M πάνω στή μέτρηση τῆς χρησιμότητας. ³³ Κατά τήν μαθηματική διατύπωση τῶν ἀπόψεών τους ἐηρεάστηκαν ἀπό ἕνα θεώρημα τῆς φυσικῆς σχετιζόμενο μέ τήν ἔννοια "κέντρα βαρύτητας καί μάζης" (centers of gravity and mass). Ἡ πιθανότητα ἑνός γεγονότος νοούμενη ὡς μαθηματικός ἀριθμός νά συμβεῖ ἢ νά

μή συμβεί διακυμαίνεται μεταξύ 0 και 1. Τό άθροισμα τών πιθανοτήτων μιās δέσμης γεγονότων όπου τελικά ένα γεγονός θά συμβεί ίσοῦται μέ 1. Η μέτρηση τής πιθανότητας πραγματοποίησης ενός γεγονότος αποτελεί σοβαρό άντικείμενο άνάλυσης τής θεωρίας τών παιγνίων. "Ας ὑποτεθεῖ ὅτι τό άτομο A ἀξιολογεῖ τήν πιθανότητα ἢ τό ποσοστό ἐπιτυχίας νά κερδίσει 0 ἢ 500.000 δραχμές 0,1 καί 0,9 , αντίστοιχα. Στή περίπτωση πού κερδίσει 0 δραχμές ἡ χρησιμότητά του θά εἶναι 0, ἐνῶ στήν περίπτωση πού κερδίσει 500.000 δραχμές ἡ ἀποκομιζόμενη χρησιμότητα θά ἰσοῦται μέ 1. Στό σημεῖο αὐτό οἱ N-M ἐπηρεασθέντες ἀπό τήν θεωρία τής " πιθανῆς πρόβλεψης" τοῦ Bernoulli ³⁴ καί τό νόμο τών Weber - Fechner, θεωροῦν ὅτι ἡ " μαθηματική πρόβλεψη τής χρησιμότητας " ἢ ἡ " πιθανή προσδοκία" ἢ ἡ " μέση χρησιμότητα " (average utility) \bar{U} τοῦ ἀτόμου A θά εἶναι:

$$\begin{aligned} 1) \bar{U}(A) &= P \cdot U(Y_1) + (1-P)U(Y_2) \\ &= 0,1 \cdot (0) + 0,9 \cdot (1) \\ &= 0,9 \end{aligned}$$

, ὅπου P=ποσοστό πιθανότητας καί $U(Y_1)$, $U(Y_2)$ = χρησιμότητα τών ἐναλλακτικῶν λύσεων τό άτομο νά κερδίσει 0 ἢ 500.000 δραχμές. Στό σχ. 2

ἀπεικονίζεται διαγραμματικά ἡ ἐπιχειρηματολογία τών N-M. Ἐνῶ στό σημεῖο 0 ἡ χρησιμότητα τοῦ ἀτόμου μηδενίζεται καθώς τό ἀποκομιζόμενο κέρδος εἶναι 0 δραχ., στό σημεῖο ἡ χρησιμότητά του μεγιστοποιεῖται μέ τήν ἀπόκτηση τοῦ ποσοῦ τῶν 500.000 δραχ. . Τό σημεῖο A παριστάνει τήν περίπτωση πού τό άτομο εἶναι ἀδιάφορο , μεταξύ τής διεξαγωγῆς τοῦ παί

γνίου καί τῆς βέβαιης κάρποσης τῶν λ.χ. 300.000 δραχ. Ἡ χρησιμότητα στό σημεῖο A ἔστω ὅτι εἶναι 0,7 μονάδες καί ἰσοῦται μέ τή "μέση χρησιμότητα" ὅταν διεξαχθεῖ τό παίγνιο. Ἡ ὀριοθέτηση τῆς καμπύλης OAB εἶναι πλασματική, ἐπειδὴ ἡ ἐκλογή τῆς μονάδας χρησιμότητας καί ἡ ἔκφραση τῆς χρησιμότητας σέ χρηματικές μονάδες, εἶναι ἀφαιρετική καί αὐθαίρετη. Ἐάν τό ἄτομο ἐπιλέξει τό δρόμο τῆς σίνουρης ἀπολαβῆς τῶν 300.000 δραχ. τότε τοῦτο καλεῖται "ἀποστροφέας - κινδύνου" (risk-avertter) ἐνῶ ἐάν τελικά ἀποφασίσει γιά τήν διεξαγωγή τοῦ παίγνιου, τότε χαρακτηρίζεται ὡς "λάτρης - κινδύνου" (risk-lover). Τέλος καλεῖται "ἀδιάφορος - κινδύνου" (risk - neutral) ἐάν εἶναι οὐδέτερος μεταξύ τῆς βέβαιης ἢ τῆς ἀβέβαιης πρόβλεψης ὡς πρός τήν ἐπιτυχία τῆς οἰκονομικῆς ἀπόφασης. Πολλοί σύγχρονοι οἰκονομολόγοι ἐπιδιώκουν νά μετρήσουν τήν "ἀποστροφή κινδύνου" (risk-aversion), τήν "λατρεία - κινδύνου" (risk-loving) καί τήν "ἀδιαφορία - κινδύνου" (risk - neutrality), πού τό ἄτομο ἐπιδεικνύει μέ τήν ἀπελευθέρωση τῶν καταναλωτικῶν του ἀποφάσεων. Ἡ ἀπόφασή του νά δεχτεῖ τή διεξαγωγή τοῦ παίγνιου, μέ συνέπεια νά κινδυνεύει ὡς πρός τή τελική ἐπιτυχία τῶν προσδοκιῶν του, σημαίνει ὅτι αἰσιοδοξεῖ νά κερδίσει τό ποσό τῶν 500.000 δραχ.. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀπόφαση του νά προτιμήσει τό ποσό τῶν 300.000 δραχ., ὑπονοεῖ τήν τάση ἀποφυγῆς κάθε μορφῆς κινδύνου πού ἡ διεξαγωγή τοῦ παίγνιου περικλείει. Ἐν τούτοις, οἱ συλλογισμοί τῶν Ν-Μ ἔχουν ἀξιωματικό χαρακτήρα κάτι πού ἀποδεικνύεται ἀπό τή σωφία τῶν ἀξιωμάτων πού εἰσάγουν.³⁵ Ἡ ἀξιωματική ὑπόσταση τῶν μεθόδων πού προτείνουν, δέν δείχνει στόν ἀναγνώστη τό γεφύρι πού συνδέει τό κοινωνικό φαινόμενο μέ τό μαθηματικό λογισμό. Ἄν καί τό ἐμπειρικό περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῶν παίγνιῶν ἔχει ἐπισημανθεῖ στή πράξη, ὅπου κάθε ἄτομο ἢ ἐπιχείρηση ἀντιμετωπίζει τό πιθανό ἐνδεχόμενο

τό τελικό αποτέλεσμα νά είναι έπιτυχές ή άνεπιτυχές, παρ' όλα ταύτα άμφισβητείται ως άφαιρετική καί άνυπόστατη ή διασύνδεση μεταξύ μαθηματικών συμβόλων καί κοινωνικών σχέσεων. 'Η μεγάλη άμφισβήτηση των *Cartesien, Barone*, κλπ. γιά τό ποιά είναι ή άντικειμενική όντότητα καί μέσω ποιάς όρθολογικής βάσης οί μονάδες χρησιμότητας όρίζονται, ίσχύει καί σήμερα. 'Η οικονομική ως στυλοβάτης των κοινωνικών έπιστημών έχει χρέος νά έπιζητεί άπογείματα άνάλυσης, όταν οί ύποθετικοί στυλοισμοί μās φέρουν μακριά από τήν πραγματικότητα.

Οί διερευνητικές άναζητήσεις των *N-M* προσέδωσαν ένα νέο ένδιαφέρον γύρω από τό πρόβλημα τής μέτρησης τής χρησιμότητας. Σάν νέα μέθοδος σκέψης έντυπώσισε κατακτόντας πολλούς συνήγορους, σάν μιά δημιουργική σελίδα στη πορεία όμως οικονομικής είναι άναμφίβολης σημασίας καί τοϋτο γιατί δέν έχει ούσιαστικούς δεσμούς μέ ότι προϋπήρχε στο παρελθόν. Συζητήσεις οί όποιες χωρίς νά δώσουν λύσεις σέ καυτά ανθρώπινα προβλήματα, ώφέλησαν μόνο τήν μεθοδολογική δομή τής έπιστήμης. Μέ τή πάροδο τοϋ χρόνου έγινε άντιληπτό ότι ή συνεισφορά των *N-M* προήγαγε κυρίως τή Μαθηματική μέθοδο, ένω ή Οικονομική 'Επιστήμη δέν κληρονόμησε τό σύστημα ή τή θεωρία πού θά χάραζε νέες κατευθύνσεις καί θά άνοιγε διέξοδο στην επίλυση των οικονομικών προβλημάτων. Δέν παρατηρήθηκε δηλαδή κάτι άνάλογο όπως μέ τή *Κεϋνσιανή* γενική θεωρία πού δημιούργησε μιά νέα Οικονομική καί πρόσφερε νέους τρόπους προσέγγισης των Κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων.

'Ο *D. Ellsburg* ύποστηρίζει ότι ένω στο παρελθόν μεγάλοι συγγραφείς όπως π.χ. *Jevons, Marshall*, κλπ., είχαν ένδιατρέψει μέ τή μέτρηση τής χρησιμότητας, οί δυσνόητοι συλλογισμοί των *N-M* δίνουν τήν έντύπωση ότι αναλύουν κάποια έννοια διαφορετική από εκείνη πού ύποδηλώνει ή άρχή τής μέτρησης τής χρησιμότητας. ³⁶ 'Απώτερη επίδιωξη

του Ellsburg είναι να κατασκευάσει δύο " αριθμοδείκτες ", πού να μετρούν τή χρησιμότητα σύμφωνα μέ τίς απόψεις τών Jevons - Marshall καί N-M, αντίστοιχα. Τό κεντρικό συμπέρασμα τής εργασίας του είναι ότι " οί αριθμοδείκτες τών N-M καί J-M δέν μετρούν τό ίδιο πράμα ".³⁷ 'Από τήν άλλη μεριά, ό W.Baumol ισχυρίζεται ότι ό N-M αριθμοδείκτης δέν αποβλέπει να μετρήσει τήν ένταση τής " ένδοσκοπικής ευχαρίστησης " (introspective pleasure) ή τής " ισχύς τών αισθήσεων " (strength of feelings), αλλά να προβλέψει ποιά ριψοκίνδυνη κατάσταση τό άτομο θά προτιμήσει.³⁸ Οί N-M ούδέποτε άμφισβήτησαν τή δυνατότητα ιεράρχησης τών καταναλωτικών προτιμήσεων, ούτε μέ τή μέθοδο πού πρότειναν άποβλεπαν να έξάγουν τόν άπόλυτο αριθμό τής ικανοποίησης του άτόμου άπό τήν άπόκτηση μιās επί πλέον μονάδας αγαθοϋ. 'Απεναντίας, βασική τους επίδιωξη ήταν να έντοπίσουν άπό ένα σύνολο δυνατών λύσεων τή λύση πού θά μεγιστοποιούσε τή συνολική συνάρτηση χρησιμότητας του καταναλωτή κάτω άπό συνθήκες άβεβαιότητας καί κινδύνου. 'Ο Maurice Fréchet τό 1953 άμφισβήτησε τή πρωτοτυπία τών άντιλήψεων τών N-M.³⁹ 'Από τήν άλλη μεριά, όμως αρκετοί συγγραφείς όπως οί G.L.Shackle, H. A.Simon, Radner, M.Rothschild, P.Nelson, Pye, κ.λ.π., έχουν κριτικάρει τόν αιτιοκρατικό (deterministic) χαρακτήρα τών θέσεων τών N-M περί άτομικών αποφάσεων, τονίζοντας τό " στοχαστικό " (stochastic) υπόβαθρο τής συμπεριφοράς του καταναλωτή. Δέν θά πρέπει επίσης να άγνοηθεί ή αντίδραση πού έγκαινιάστηκε άπό τούς Kahneman καί Tversky τό 1979 έναντι τής θεωρίας τής χρησιμότητας τών N-M, οί όποιοι εισήγαγαν τήν θεωρία τής προσδοκίας ως έναλλακτική προσέγγιση τής " διαδικασίας λήψης αποφάσεων " (decision making process) υπό συνθήκες άβεβαιότητας καί κινδύνου. Οί συγγραφείς αυτοί παρατηροϋν ότι σημαντικός αριθμός μελετών έχει άπορρίψει τήν ρεαλιστικότητα τών βασικότερων άξι-

ωμάτων προταθέντων από τούς N-M. Γεγονός είναι ότι οι προσπάθειες των ανωτέρω άμφισβητιών περιστρέφονται στά μεθοδολογικά πρότυπα και όργανα άναλυσης των N-M, χωρίς έτσι νά προτείνουν κάτι τό καινοτόμο ή πρωτοποριακό στή πορεία της οικονομικής έπιστήμης.

Χωρίς νά λησμονείται ή επίδραση διαφόρων συγγραφέων επί των έπιστημονικών έπιτευγμάτων των N-M, οι τελευταίοι κατάφεραν νά κυριαχήσουν μέ τή πρωτοτυπία της μεθοδολογίας τους και των άπεριοριστων άναλυτικών τους δυνατοτήτων στό πεδίο της " μαθηματικής οικονομικής " και της " μαθηματικής στατιστικής ", καταδικάζοντας έτσι τούς μεταγενέστερους τους νά τούς μιμούνται.

"Όπως ήδη προαναφέρθει ή θεωρία της χρησιμότητας των N-M έχει άσπασθει από πολλούς συγγραφείς, οίόποιοι άποβλέπουν νά διαδώσουν τίς άρχές και τά συμπεράσματα της θεωρίας τους. Λόγω του ότι ή θεωρία των N-M έπιζητεί τήν έπιλογή της άποτελεσματικότερης άπόφασης κάτω από άβέβαιες περιστάσεις, έχει καταστεί γνωστή στό πλατύ έπιστημονικό χώρο ως " θεωρία της άναμενόμενης χρησιμότητας "(expected utility theory). Οί θιασώτες των άυστηρών μαθηματικών μεθόδων έχουν δεχτεί ότι από τή μορφή της συνάρτησης χρησιμότητας, καθορίζεται ό βαθμός κινδύνου πού τό άτομο υφίσταται από τή διάρθρωση των άντικειμενικών του συνθηκών. Ό βαθμός κινδύνου επί της άτομικής συμπεριφοράς προσδιορίζεται από τή συχνότητα της επίδρασης των άπόβλεπτων παραγόντων - σέ μαθηματικούς όρους "τυχαίες μεταβλητές" (random variables) - γιά τή χρησιμότητα πού τό άτομο άπολαμβάνει από τή πραγματοποίηση των οικονομικών του αποφάσεων. Έάν R και X αντιπροσωπεύουν τό άντικείμενο των τυχαίων και των πραγματικών μεταβλητών πού συνθέτουν τή συνάρτηση χρησιμότητας U του άτόμου, τότε τό θεμελιώδες πρόβλημα είναι ή μέγιστοποίηση της προσδοκόμενης ή της άναμενόμενης συνάρτησης χρησιμότητας

τητας $E[U(R, X)]$: ως πραγματικές μεταβλητές ορίζονται εκείνες οι μεταβλητές που ή τιμή είναι γνωστή στον καταναλωτή κατά την διάρκεια των καταναλωτικών του αποφάσεων.

Εάν ή καμπύλη ζήτησης που άντλεϊται από τή συνάρτηση χρησιμότητας του ατόμου είναι "κυρτή" ή "κοίλη" ή "γραμμική" τότε άντικατοπτρίζει τήν "άποστροφή του κινδύνου" ή τήν "λατρεία-κινδύνου" ή τήν "άδιαφορία κινδύνου" τής ατομικής συμπεριφοράς, άντίστοιχα.⁴⁰ Διάφοροι συγγραφείς έχουν ύποδειξει ποικίλες μεθόδους μέτρησης του αύξανόμενου κινδύνου, μέ γνωστότερη όλων εκείνη των Rothschild - Stiglitz.⁴¹ Η θεαματική ανάπτυξη των μεθόδων μέτρησης του βαθμού κινδύνου που ή συμπεριφορά του οίκονομικά δρώντος ατόμου περιλαμβάνει, όφείλεται στη νέα μεθοδολογική προσέγγιση των N-M. Αποτέλεσμα αύτης τής πρότασης ήταν οι συγγραφείς που ένεπλάκησαν μέ τή θεωρία τής συμπεριφοράς του καταναλωτή καί τή θεωρία τής έπιχείρησης, να έγκολληθοϋν άρκετά στοιχεία τής μεθοδολογίας τους. Έν τούτοις, οι μελέτες των Arrow, Pratt, Allais, Stiglitz, κ.λ.π., που θεωροϋνται σημαντικές συμβολές στο ξέφωτο τής νέας καμπής, είναι περισσότερο κατανοητές από τον μαθηματικό παρά τον οίκονομολόγο. Αύτός είναι ένα από τους λόγους που τίς τελευταίες δεκαετίες ό πόλος τής οίκονομικής σκέψης κατακτεϊται σταδιακά από μαθηματικούς καί στατιστικούς. Ένώ στο παρελθόν τό φαινόμενο τής μεταπήδησης έπισημόνων από τήν έπικράτεια των θετικών-έπισημών στη σφαίρα των κοινωνικών ήταν σπάνια καί περιστασιακή, στίς μέρες μας είναι συνηθισμένη καί κοινότυπη.

IV. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.

Ἡ προσέγγιση τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας ὑπό τοῦ Fisher ὑπῆρξε πρωτότυπη ὡς πρὸς τὴ μαθηματικὴ σύλληψη τοῦ φαινομένου καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς στο πολυδιάστατο σύστημα τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἀπομάκρυνσή του μετὰ τὸ 1892 ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς Βαλρασιανῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ ἡ ἰδιαίτερη προσήλωσή του στὴ μέτρηση τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας, ἀποκαλύπτουν τὴ μεταπήδηση τοῦ Fisher σὲ ἄλλα πεδία ἐνδιαφέροντος. Ἡ ἀντιμετώπιση ὁμως τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὴ μέτρηση τῆς χρησιμότητας, πού τὸ ἄτομο ἢ ἡ κοινωνία ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ κατανάλωση μιᾶς δεδομένης ποσότητας ἀναθημάτων. Ἡ διαδικασία μέτρησης τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας δὲν συνιστᾷ μέθοδο ἐπίλυσης ἀτομικῶν ἢ συλλογικῶν προβλημάτων. Ὁ Fisher ἦταν γνώστης τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, γιὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας του ἀπὸ τὸ κτύπημα τῆς φυματώσεως, συσπείρωσε τίς προσπάθειές του στὴν διερεύνηση τῆς ἐξάρτησης τῆς γενικῆς ἰσορροπίας ἀπὸ τὴ σταθερότητα τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ νομίσματος (βλ. κεφ.5 καὶ 6).

Ἐν τούτοις, οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Fisher νὰ μετρήσει τὴν ὀριακὴν χρησιμότητα σὲ συνδυασμὸν μὲ τὴν μαθηματικοθεωρητικὴν διατύπωση τῆς ἐπιχειρηματικῆς προσθετικότητος, ἐπρόκειτο νὰ ὀριοθετήσουν τὴν ἔναρξη μιᾶς νέας ἐποχῆς στὴ σφαῖρα τῆς οἰκονομικῆς. Οἱ πρωτοπόροι τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητος Neumann καὶ Morgenstern δανείστηκαν τὸ μαθηματικοστατιστικὸ στοιχεῖο τῆς Φίσεριανῆς σκέψεως. Γιὰ τοὺς N-M ὁ ἐντοπισμὸς τῆς οἰκονομικῆς "πράξεως" ἀπὸ ἕνα σύνολο δυνατῶν πράξεων πού θὰ ὀδηγήσει εἰς εὐεργετικὰ προσοδοφορότερα γιὰ τὸ ἄτομο ἢ τὴν κοινωνία ἀποτελέσματα, θὰ καταστῆται ἀπὸ ἀπλή ἐπιθυμία χειροπιαστῆς πραγματικότητος, ἐάν ὁ ἐρευνητὴς συναγάγει τὴ μαθηματικὴ φόρμουλα " ἡ ὁποία ὀρίζει τὴν ὀρθολογικὴν συμπεριφορά τῶν συμμετασχόντων στοῦ εὐρὺ πλαίσιο τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος

τητας.....".⁴² Ο μηχανισμός της θεωρίας των πιθανοτήτων υπήρξε άποφασιστικό όργανο ανάλυσης για τους N-M, αφού ο όρος "πιθανότητα" υποδηλώνει κίνδυνο και άβεβαιότητα ως προς την έκλογή της αξιολογότερης οικονομικής ενέργειας από ένα σύνολο δυνατών ενεργειών. Κατ' αυτό τον τρόπο, κατάφεραν να συμπεριλάβουν τον κίνδυνο και την άβεβαιότητα ως οικονομικές μεταβλητές στο υπόδειγμά τους, προσφέροντας έτσι μιά νέα μέθοδο συλλογισμών ικανών να επιφέρουν την άριστοποίηση της κοινωνικοοικονομικής ευημερίας. Η εξέλιξη της οικονομικής μεθοδολογίας μετά τη δημοσίευση της "θεωρίας των Παιγνίων" πολλά ώφελήθηκε από τους N-M. Τα οικονομικά υπόδειγματα των J. Marschak, K. Arrow, I. N. Herstein, J. Milnor, κλπ., αποβλέπουν στη μεγιστοποίηση της ατομικής ή της κοινωνικής χρησιμότητας, έχουν τις ρίζες τους στη μεθοδολογική προσέγγιση των N-M. Έν τούτοις, η μέτρηση της χρησιμότητας ή η αριθμητική σύγκριση των επί μέρους χρησιμοτήτων έχει αυθαίρετη και αφαιρετική οντότητα, πραγματοποιούμενη προς όφελος της οικονομικής ανάλυσης. Η "διαισθητική" σύγκριση που δεν βασίζεται σε απόλυτα αριθμητικά δεδομένα, έχει περισσότερο υποκειμενική υπόσταση και ανταποκρίνεται στις ψυχολογικές τάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Από την άλλη πλευρά, η διαισθητική μέτρηση της χρησιμότητας αποβλέπει να διαβαθμίσει τις συγκρινόμενες συνολικές ή όριακές χρησιμότητες, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ένταση παρά στη μέτρηση της χρησιμότητας. Τό άτομο βάσει της παρελθοντικής του έμπειρίας ιεραρχεί τις ανάγκες του, ή τελική έκλογή των οποίων εμφανίζεται ως συνεπακόλουθο υποκειμενικών προτιμήσεων. Τό πρόβλημα όμως της ιεράρχησης των καταναλωτικών προτιμήσεων δέχεται διαφορετικές λύσεις, ώστε να τίθεται τό έρώτημα, πώς είναι δυνατόν να μετρηθούν ή συχνότητα των ανθρώπινων πράξεων, οί αίσθήσεις και ή ψυχοσύνθεση του καταναλω-

τή, πού άμεσα προσδιορίζουν τό βαθμό χρησιμότητας τών οικονομικών του έπιλογών; Σέ τελευταία άνάλυση είναι έργο τής άξιολογίας καί περισσότερο τής οικονομικής κοινωνιολογίας νά διαλευκάνουν τίς σκοτεινές πτυχές τού σοβαρού έρωτήματος, πώς τό άτομο ιεραρχεί καί άποφασίζει γιά τήν εκτέλεση τής ικανοποίησης τών προσωπικών του άναγκών.

Ό ύπολογισμός τής τιμής τής πιθανότητας είναι πολύπλοκος καί σύμφωνα μέ τίς συνθήκες τού οικονομικού βίου αδύνατος. Τό πρόβλημα τού ταυτόχρονου ύπολογισμού τής χρησιμότητας καί τής πιθανότητας καθίσταται πολύπλοκο καί δυσεπίλυτο γεγονός, εάν ό έρευνητής βασιστεί σέ καθαρά οικονομολογικούς στοχασμούς. Ό Paul Samuelson επ' αυτού τού σημείου παρατηρεί: " Τό πρόβλημα τής ταυτόχρονης αξιωματικής έκφρασης τής χρησιμότητας καί τής πιθανότητας είναι πολύπλοκο καί βρίσκεται πέρα από τό χώρο έπιρροής τής οικονομικής έπιστήμης, καί μάλλον πλησίον τού χώρου τού στατιστικού λογισμού " ⁴³. Πώς είναι δυνατόν νά προσδιοριστεί ή ακριβή τιμή τής πιθανότητας νά επιτευχθεί τό επιδιωκόμενο αποτέλεσμα μιās πράξης, όταν οι συνθήκες άβεβαιότητας πού κυριαρχούν στις ανθρώπινες σχέσεις περιπλέκουν αντί ν' άπλοποιήσιν τή προβλεπτική ικανότητα τού ατόμου; Δυστυχώς οι συγγραφείς πού άκολουθήσαν τά βήματα τών N-M π.χ. Marschak, Savage, Finetti, Mosteller, Nozue, κλπ., δέν ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα γιά τίς αντικειμενικές δυσκολίες πού περικλείει κάθε άπόπειρα μέτρησης τής πιθανότητας. Οι αστηρές μαθηματικές τους μέθοδοι κατά τόν ύπολογισμό τής πιθανότητας ενός γεγονότος νά λάβει ή νά μήν λάβει χώρα, συμβάλλουν στήν ένίσχυση παρά στήν άποδυνάμωση τής " άφαίρεσης ". Έρμηνεύοντας οικονομικές πράξεις σχετιζόμενες μέ τή συμπεριφορά τού καταναλωτή, υπό τό πρίσμα τών μαθηματικών συμβόλων καί τών εξισώσεων, οι διερευνητικές τους άντιζητήσεις άποκλείουν από τίς άπώτερες επιδιώξεις τής οικονομικής θεωρίας

ρίας. Συνεπώς, οι οικονομικές τους μέθοδοι έχουν έξωπραγματικό χαρακτήρα αποτυγχάνοντας να προάγουν τό πραγματικό πεδίο τής οικονομικής θεωρίας. Γενικά, οι προσπάθειες τών N-M καί τών συνηγόνων τους ώρέλησαν περισσότερο τήν μαθηματική στατιστική παρά τήν οικονομική θεωρία.

Χωρίς να άμφισβητοϋνται οι έπιστημονικές προθέσεις τής 'Οριακής Σχολής, άποτελει άναμφισβήτητο γεγονός ότι ή θεωρία τής χρησιμότητας είχε δοξασιακό (doctrinal) περιεχόμενο. Οι 'Οριακοί συγγραφείς είσήγαγαν μία νέα μέθοδο σκέψης για να έρμηνεύσουν οικονομικά φαινόμενα, άποσπασμένοι από τις άρχές καί τις δοξασίες τής Κλασσικής κοσμοθεωρίας. Οι νόμοι τής όριακής καί τής συνολικής χρησιμότητας, ήταν τό άντιστάθμισμα τής Κλασσικής θεωρίας τής "άξιας - έργασιας" ή "κόστους παραγωγής", θέτοντας έτσι υπό άμφισβήτηση τις παραδεγμένες θεωρίες του παρελθόντος. Έξ άλλου μέ τή πάροδο του χρόνου οι οικονομολόγοι άρχισαν να κατανοοϋν ότι καί ή μαθηματική διατύπωση τής θεωρίας τής χρησιμότητας, συμβάλλει στην άποτελεσματικότερη σύλληψη τών όρων καί συνθηκών διαμορφώσεώς της.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Χουμανίδη, Λ.Θ: "Η υποκειμενική περί αξίας θεωρία, από της εποχής των φυσιοκρατών μέχρι σήμερα," Αθήναι, 1954, κεφ. Β'.
2. Οι συγγραφείς που συμμετείχαν στην όριακή ανάβαση πρότειναν διαφόρους όρους για να έννοήσουν ότι ο όρος "οριακή χρησιμότητα" ύπονοει. Ο Gossen μίλησε για "χρησιμότητα τελευταίου τιμήματος". Ο Menger υπέδειξε τον όρο "έσχάτης σημασίας ικανοποίηση". Ο Jevons τούς όρους "final degree of utility", "final utility" και "terminal utility", ο Walras τον όρον rareté που υπολαμβάνει την όριακή χρησιμότητα, αφού θεωρεί την σπανιότητα σαν ένταση της τελευταίας ικανοποιημένης ανάγκης, ο J.B.Clark τούς αντίστοιχους όρους "effective utility", "specific utility" και "marginal efficiency", ο A. Walras τις έννοιες "rarete", "intensive utility" και "the intensity of the last want satisfied", ο Pareto τη λέξη "orhelimity" κ.λ.π. Τελικά όμως κυριάρχησε ο προπαταθείς υπό του F.Von Wieser όρος grenznutzen υιοθετηθείς άργότερα από τους P.H.Wicksteed, A.Marshall "marginal utility" ή "marginal desirability", ο οποίος ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις ψυχοδιανοητικές απαιτήσεις του μελετητή. Ο Fisher στή διδακτορική του διατριβή φαίνεται ότι αποδέχεται τούς όρους "utility", "wantability", "desirability", χωρίς όμως να άγνοούνται οί περαιτέρω άναζητήσεις του για τήν αντικειμενικότητα του όρου. Στή συνέχεια της έπιστημονικής του σταδιοδρομίας ο Fisher άντιπαράθεσε τόν όρο "want for one more unit" ή "marginal want". Η λέξη "want" άντικαθιστά εκείνη της "utility" γιατί πίστευε ότι ή λέξη "χρησιμότητα" που κληρονομήθηκε από τόν

Bentham δέν ἔχει ἀκόμη κατανοηθεῖ.

3. Οἱ Αὐστριακοὶ R.Auspitz καὶ R.Lieben ἐξετάζοντας τὴ σχέση μεταξὺ τῶν χρησιμοτήτων δύο ἀγαθῶν X καὶ Y, εἰσήγαγαν τὴ μερική παράγωγο

$$(α) \quad \frac{\partial^2 f}{\partial f_x \partial f_y} \leq 0$$

Ἡ συνάρτηση (α) ἀπεικονίζει τὴν ἐπίδραση πού θά ἔχει μιὰ μεταβολή τῆς ποσότητας τοῦ ἀγαθοῦ Y ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ X.

4. Ὁ John A.Hobson ὑπῆρξε ὁ πρῶτος συγγραφέας ὁ ὁποῖος στό βιβλίο του "Work and Wealth" (1914) ἐπινόησε τόν ὄρο "Μαρντζιναλισμός" (marginalism), πού τίς ἐπόμενες δεκαετίες ἐπρόκειτο νά κατακτήσει τὰ ἐνχειρίδια τῆς "μικροοικονομικῆς" ἀνάλυσης καὶ τῆς "ἱστορίας τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν". Τούς οἰκονομολόγους πού διεδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στά χρόνια τῆς Ὀριακῆς ἐπανάστασης τούς ἀποκάλεσε "Μαρντζιναλιστές". Σύμφωνα μέ τόν Emil Kauder πρὶν τὴν ἐμφάνιση τοῦ William F.Lloyd κανένας ἀπό τούς συγγραφεῖς πού ἀσχολήθηκαν μέ τὴ θεωρία τῆς χρησιμότητας, "συνέλαβαν τὸ δεσμό μεταξὺ ὀριακῆς χρησιμότητας καὶ ἀξίας", E.Kauder: "The Retarded Acceptance of the Marginal Utility Theory", The Quarterly Journal of Economics, 1953. ἀναδημοσιευθέντα στό I.Rima, "Readings in the History of Economic Theory", 1970, σελ.137. Ἐν καὶ οἱ Lottini, Davanzati, Montanari, Galiani, Beccaria, Turgot, Condillac, κ.λ.π., συνέλαβαν τὴ σχέση μεταξὺ "χρησιμότητας" καὶ "ἀξίας", ἐν τούτοις οἱ συνθῆκες τοῦ οἰκονομικοῦ βίου κατὰ τὴ Μερκαντιλιστικὴ καὶ τὴ Κλασσικὴ περίοδο δέν ἐπέτρεψαν τὴν σύλληψη τῆς ἔννοιας "χρησιμότητα".

Ὅπως διάφοροι κοινωνιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ π.χ. Max Weber, Talcott Parsons, κ.λ.π., ἔχουν δείξει, οἱ νεωτεριστικὲς ἀπόψεις περὶ ἐργασίας ὅπως ἀναπλάστηκαν μέ τὴν διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ Καλβίνου, τοῦ

Λούθηρου, κ.λ.π. σέ ὄλο τόν Εὐρωπαϊκό χῶρο συνέδραμαν ὥστε ἡ ἔννοια "ἔργασία" νά λάβει θρησκευτικό περιεχόμενο. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀποστολή νά μοχθήσει γιά τή βελτίωση τῶν κοινωνικῶν του συνθηκῶν ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς καθιέρωσης του ἀπό τόν θεό σάν κυβερνοῦσα γήινη δύναμη. Βασισμένοι στό δόγμα τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου ἐκείνης, ἀποδέχτηκαν ὅτι τό ποσό τῆς ἀτομικῆς ἔργασίας ἀποκρυσταλλοῦμενο στό παραγόμενο προϊόν ἰσοῦται μέ τό ἐπίπεδο τῆς διαμορφούμενης τιμῆς του. Ἡ ἐπικράτηση τῆς ἠθικῆς στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων θά προκαλέσει τήν ἐπικράτηση τοῦ δικαιότερου ἐπιπέδου τιμῶν. Ὁ Κάμπερ στό σημεῖο αὐτό παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐπίτευξη οἰκονομικῶν συνθηκῶν τέτοιων ὥστε ὁ οἰκονομολόγος νά μήν ἐπηρεαζόταν ἀπό τό περιβάλλον τῆς μεταρρύθμισης, ὑπῆρξε πρωταρχικό αἷτιο τῆς Ὀριακῆς Ἐπανάστασης.

5. Jevons, W.S: "The Theory of Political Economy", Penguin Books, σελ. 7,12. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Jevons στήν δεύτερη ἐκδοση τοῦ βιβλίου του τό 1879, φαίνεται νά ἀποδέχεται τή δυνατότητα μέτρησης τῆς χρησιμότητας, διατυπώνοντας γιά τό σκοπό αὐτό ἕνα μηχανισμό μέ τόν ὁποῖο ἡ μέτρησή της νά καθίσταται ἐφικτή.
6. Schumpeter, J: "History of Economic Analysis", London: Allan and Unwin LTD, 1954, σελ. 1057.
7. Johnson, W.E: "The Pure Theory of Utility Curves", Economic Journal, 1913. Slutsky, E.E: "Sulla teoria del bilancio del consumatore", Giornade degli economisti, Series 3, 1915.
8. Χουμανίδη, Λ.Θ: "Ἡ ὑποκειμενική περί ἀξίας θεωρία", βλ. σελ. 99 τοῦ ἰδίου " Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν", Ἀθήνα, 1979, σελ. 281-282.

9. Μεταφρασθείσα μονογραφία περιλαμβανόμενη στο F.A.Hayek, "Collectivist Economic Planning", London, 1938.
10. Στή διατριβή του επί διδακτορία."Η ύποκειμενική περί αξίας θεωρία, από τῆς ἐποχῆς τῶν Φυσιοκρατῶν μέχρι σήμερον", ὁ Καθ. Λ.Θ. Χουμανίδης καταλήγει στο ἴδιο συμπέρασμα καί ὑποδεικνύει πού πρέπει νά στραφεῖ ἡ προσπάθεια γιά τήν ὀρθή σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ φαινομένου τῆς οἰκονομικῆς αξίας, βλ. Συμπεράσματα.
11. Fisher,I:"Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices", σελ.VII.
12. Fisher,I:"Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices",σελ. 11.
13. Fisher,I:"Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices",σελ. 24.
14. Fisher,I:"Mathematical Investigations",σελ. 14. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ ὑποφαινόμενου.
15. Ὁ μαθηματικός συμβολισμός dx παριστᾷ τήν ἀπειροστή μεταβολή τῆς ποσότητας τοῦ ἀγαθοῦ X. Γιά τόν Fisher ἡ εἰσαγωγή τῶν "ἀπειροελαχίστων" (infinitesimals) διευκολύνει αἰσθητά τήν οἰκονομική ἔκφραση τῆς χρησιμότητας, δέν ἀνταποκρίνεται ὁμως στή πραγματικότητα καθότι οἱ ἀπειροελάχιστες μεταβολές τῆς ποσότητας τοῦ ἀγαθοῦ X εἶναι ἀνεπαίσθητες γιά τόν καταναλωτή.
16. Fisher,I:"Mathematical Investigations",σελ . 19.
17. Fisher,I:"Mathematical Investigations",σελ. 24
18. Γιά περισσότερα στοιχεία ἐπί τῶν περιπτώσεων Α,Β,Γ,Δ,βλ.Fisher,I: "Mathematical Investigations",σελ . 29-63.
19. Fisher,I:"Mathematical Investigations", σελ.70. Οἱ A.Deaton καί A.Brown ἔχουν ἐξετάσει ὑπό ἱστορικό πρίσμα τήν ἐξέλιξη τῶν ἐμπει-

ρικοστατιστικῶν μελετῶν στή θεωρία τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτή· Deaton, A. καί A. Brown: "Surveys in Applied Economics: Models of Consumer Behaviour", Economic Journal, 1972. Οἱ C. Davenant (1699), G. King (1702), R. Baxter, Ducpetiaux, K. Dietarici, P. G. Leplay, E. Engel, R. Benini (1907), A. Pigou (1910), R. Lehfeldt καί H. L. Moore, ἀποτελοῦν τοὺς κυριότερους συγγραφεῖς, ἀπό το 1699 ὅπου ἐμφανίστηκε ἡ μελέτη τοῦ C. Davenant σχετικὰ με τὴ ζήτησι σίτου στήν Ἀγγλία, μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅταν ὁ H. I. Moore ἐντυπωσίασε μέ σειρά οἰκονομετρικῶν ἐρευνῶν σχετικὰ μέ τὴν γεωργία καί τοὺς μισθοὺς (A. Θ. Χουμανίση: "Ὁ ἐργατικὸς μισθὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν κλασσικῶν μέχρι σήμερον", Πρόλογος A. Fanfani, Πειραιῶς 1962, σελ. 116-120). Οἱ οἰκονο-

μετρικὲς μελέτες πάντως στή μικροοικονομικὴ ἀνάλυση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτή, πού μέ γοργό ρυθμό ἄρχισαν νά δημοσιεύονται μετὰ τὸ 1930, πολλὰ ἔχουν ὠφεληθεῖ ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντες πρόδρομους τους. Τὰ τελευταία ἰδίως χρόνια παρατηρεῖται ἡ τάση πολλῶν οἰκονομολόγων νά χρησιμοποιοῦν προχωρημένες μαθηματικὲς μεθόδους, πέρα ἀπὸ τὴ μέθοδο τοῦ "διαφορικοῦ λογισμοῦ" (differential calculus) πού ἦταν ἡ βάση τῶν ἐμπειρικῶν μελετῶν πρὶν τὸ Β' Παγκόσμιον Πόλεμον. Οἱ Deaton καί Brown μάλιστα ὕστερα ἀπὸ ἐνδελεχῆ διερευνητικὴν προσπάθειαν παρατήρησαν ὅτι οἱ σύγχρονες μαθηματικὲς τεχνικὲς εἶναι ἐντυπωσιακὰ προχωρημένες συγκριτικὰ μέ τὸ παρελθόν, ἐν τούτοις "φαίνεται ὅτι δέν ἔχουν ἀκόμη ἀποδώσει χρήσιμα ἐμπειρικὰ ἀποτελέσματα συγκριτικὰ μέ τὴν παρελθοντικὴ θεωρίαν". βλ. Economic Journal, 1972, σελ. 1049.

20. Fisher, I.: "A Statistical Method for Measuring Marginal Utility and Testing the Justice of a Progressive Tax Income", American Economic Association, 1927 δημοσιευθέντα στό "Economic Essays in

Honor of John Bates Clark". Οί παραπομπές στο παρόν άρθρο γίνονται από την άναδημοσίευσή του στο I.Fisher, "Appreciation and Interest", London-New York:Macmillan Company.

21. Fisher, I: " A Statistical Method for Measuring 'Marginal Utility' and Testing the Justice of a Progressive Tax Income",σελ162.
- 22,23.Fisher, I: " A Statistical Method for Measuring Marginal Utility",σελ. 193,177
24. Fisher, I: " A Statistical Method for Measuring Marginal Utility",σελ. 186.
25. Hicks, J.R-Allen, R.G: " A Reconsideration of the Theory of Value", Econometrica, 1934,σελ. 53. Αυτό το άρθρο είναι συμβολή στο πεδίο της μικροοικονομίας και συνίσταται από δύο σκέλη. Στο πρώτο σκέλος ο Hicks παρουσιάζει τη θεωρητική έρμηνεία της χρησιμότητας, ενώ στο δεύτερο ο Allen έκθέτει σέ μαθηματικούς όρους, ότι ο Hicks στο πρώτο μέρος θεωρητικά άνελυσε.
- 26,27.Hicks, J.R.-Allen, R.G: " A Reconsideration of the Theory of Value"σελ. 53-55.
28. Πρίν από την εμφάνιση του βιβλίου τών N-M " The Theory of Games and Economic Behaviour", ο Neumann σέ αντίστοιχες μελέτες του τό 1928,1935 και 1938, σκιαγράφησε τά κύρια προβλήματα της θεωρίας τών παιγνίων. 'Ο N.W.Rives σέ άρθρο του πού άφιερώθηκε στήν ιστορική εξέλιξη της θεωρίας τών παιγνίων διακρίνει δύο μεγάλες περιόδους: βλ.Rives, N.W: "On the History of the Mathematical Theory of Games", History of Political Economy, 1975. Κατά τή διάρκεια της πρώτης περιόδου πού άρχισε τό 16ο και τέλειωσε στίς άρχές του 19ου αιώνα, ή προεξέχουσα μορφή του James Waldegrave κυριάρχησε, ενώ στή δεύτερη περίοδο μέ σημείο έκκίνησης τίς άρχές του

20ου αιώνα ο John Von Neumann πρωτοστάτησε με τις πρωτότυπες ιδέες του. Είναι γεγονός ότι ο Ισπανός Girolamo Cardano κατά τον 16ο αιώνα παρουσίασε πρωτότυπες απόψεις στη θεωρία των πιθανοτήτων. Οι ιδέες του περί "μαθηματικής πρόβλεψης" (mathematical expectation) ήταν τόσο βαθυστόχαστες για την εποχή του, ώστε οι ρίζες της σύγχρονης θεωρίας των πιθανοτήτων να αναζητούνται στα γραπτά του. Οι Kepler, Galileo και ιδίως οι Antoine Gombauld, Blaise Pascal, Pierre Fermat και Christian Huygens, συνιστούν τους κύριους αντιπροσώπους της θεωρίας των πιθανοτήτων κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα.

Από το 1690 εμφανίστηκαν και άλλοι στοχαστές που εργάστηκαν πάνω στην θεωρία των πιθανοτήτων όπως οι James Bernoulli, Abraham de Moivre, Pierre - Remond de Montmort, James Waldegrave, Nicholas και Daniel Bernoulli. Σημαντική μελέτη του James Bernoulli που δημοσιεύθηκε μεταθανάτια, τό 1713, από τον άνηψιό του Nicholas Bernoulli, εκφράζει τη πρώτη μεγάλη συμβολή στη θεωρία των πιθανοτήτων κατά τον 18ο αιώνα. Η επίσης πλούσια σε ιδέες επί της θεωρίας των παιγνίων μελέτη του De Moivre εμφανισθείσα τό 1718, επέκτεινε " τη γνώση επί της θεωρίας των πιθανοτήτων και της συνδυαστικής ανάλυσης, προτείνοντας επίσης τό πρώτο 'limit theorem' στη θεωρία των πιθανοτήτων", N.W. Rives, σελ. 551. Τό 1733 ο De Moivre ανακάλυψε την "κανονική κατανομή" (normal distribution). Ο Pierre-Rémond de Montmort στη δεύτερη έκδοση του έργου του " Essai d'Analyse sur les Jeux de Hasard" (1708), μνημονεύει μιά σειρά αλληλογραφίας του με τον Nicholas Bernoulli. Σέ ένα γράμμα του αναφέρει τό όνομα του James Waldegrave, ο ό-

ποῖος πρότεινε ἓνα "χαρτοπαίγιο" (cardgame) πού ἔμελε νά ἐπηρεάσει πολλούς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων του. Σύμφωνα μέ τόν Waldegrave τό ἀποτέλεσμα τῆς διεξαγωγῆς ἑνός παιχνιδιοῦ δέν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπό τόν παράγοντα τύχη, ἀλλά καί ἀπό τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ἐμπειρία πού ὁ παίκτης διαθέτει. Ἔτσι, ἡ στρατηγική πού ὁ ἐκάστοτε παίκτης ἀκολουθεῖ κατά τή διεξαγωγή τοῦ παιχνιδιοῦ, περιορίζεται τόσο ἀπό τόν παράγοντα τύχη ὅσο καί ἀπό δευτερογενῆς παράγοντες πού ἀναπόφευκτα καθορίζουν τήν ἐξέλιξή του. Ὁ ἀπώτερος στόχος τῆς ἐφαρμοζόμενης στρατηγικῆς, εἶναι ἡ μεγιστοποίηση τῆς πιθανότητας ὥστε τό παιχνίδι νά κερδιθεῖ ἀπό τόν παίκτη πού τήν ἐκπληρεῖ. Γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ στόχου τούτου ὁ Waldegrave εἰσήγαγε τή "μήτρα πιθανοτήτων" πού μάς δίνει τά δυνατά ἀποτελέσματα ἀπό τή διεξαγωγή τοῦ παιχνιδιοῦ καί τό "πλέγμα τῶν στρατηγικῶν" πού μποροῦν νά τά πραγματοποιήσουν.

29. Strotz, R.H: "Cardinal Utility", American Economic Review, 1953, σελ.387.
30. Neumann, J.-Morgenstern, O: "Theory of Games and Economic Behaviour" Princeton: Princeton University Press, 1953, σελ.1.
- 31,32. Neumann, J.-Morgenstern, O: "Theory of Games", σελ.4-8.
33. Σύμφωνα μέ τούς N-M ἡ μέθοδος μέτρησης τῆς χρησιμότητας πού προτείνουν, δέν ἀπορρίπτει τήν ἰσχύ τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας. Ἐν τούτοις, ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἀντιληψή τους ὅτι οἱ διαφορές στό ἐπίπεδο χρησιμότητας μεταξύ ἀτόμων μποροῦν νά συγκριθοῦν, τούς κατεύθυνε στό συμπέρασμα ὅτι "ἐάν οἱ καταναλωτικές προτιμήσεις τῶν ἀτόμων δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν, τότε οἱ καμπύλες ἀδιαφορίας δέν ὑφίστανται"., σελ. 19-20.
34. Ἡ ὑπόθεση τῆς "πιθανῆς πρόβλεψης" ἔχει ὡς ἐξῆς. Ἐάν ὑποτεθεῖ

ὅτι ἓνα ἄτομο ἔχει νά διαλέξει μεταξύ ἑνός ποδηλάτου καί μιᾶς
λοτταρίας μέ πιθανότητα 50:50 ἢ 0,5:0,5 νά κερδίσει ἓνα αὐτοκί-
νητο τοῦ ὁποῖου ἡ τιμὴ εἶναι παρόμοια μέ τὴν ἀξία τῆς λοτταρίας.
Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἐάν τελικά θά ἐκλέξει τὸ ποδήλατο
ἢ τὴ λοτταρία. Ἐάν ἡ τιμὴ τῆς χρησιμότητας νά ἀποκτηθεῖ ἢ νά
ἀπωλεστεῖ τὸ αὐτοκίνητο εἶναι 1 καί 0 ἀντίστοιχα, τότε ἡ τιμὴ
"πιθανῆς προσδοκίας" τῆς λοτταρίας εἶναι $(1 \cdot 0,5) + (0 \cdot 0,5) = 0,5$.
Ἐάν ἡ τιμὴ τῆς χρησιμότητας τοῦ ποδηλάτου εἶναι μικρότερη ἀπὸ
0,5, τότε εἶναι προτιμότερη ἡ ἀγορά τῆς λοτταρίας, ἀντίθετα ἢ
ἀπόκτηση τοῦ ποδηλάτου εἶναι συμφέρουσα ἐάν ἡ τιμὴ τῆς χρησιμότη-
τητας του εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ 0,5. Οἱ N-M ὑποστήριξαν ὅτι ἡ τε-
λικὴ ἐπιλογή μεταξύ ποδηλάτου καί λοτταρίας, θά καθορισθεῖ ἀπὸ
ποσοστὸ πιθανότητας νά κερδηθεῖ τὸ αὐτοκίνητο. Ἐάν ἡ πιθανότητα
νά κερδηθεῖ τὸ αὐτοκίνητο εἶναι 0,3 καί ἡ τιμὴ τῆς χρησιμότητας
τοῦ ποδηλάτου εἶναι ἐπίσης 0,3, τὸ ἄτομο θά εἶναι ἀδιάφορο μετα-
ξύ τῆς ἀπόκτησης τοῦ αὐτοκινήτου καί τοῦ ποδηλάτου. Πράγματι,
σε τῆς ἀρχῆς τῆς "πιθανῆς πρόβλεψης" ἡ τιμὴ τῆς χρησιμότητας
λοτταρίας θά εἶναι $(1 \cdot 0,3) + (0 \cdot 0,7) = 0,3$. Ἡ προτιθέμενη ἐκλογή
ἀτόμου μεταξύ τῆς λοτταρίας καί τοῦ ποδηλάτου, ὑποδεικνύει τὴν
παρῆν δύο πιθανῶν περιπτώσεων ἢ πραγματοποίηση τῶν ὁποίων περι-
χει μεγάλο βαθμὸ κινδύνου.

35.

Οἱ N-M γιὰ νά ἀποφύγουν τὴ παγίδα τῆς ὀρθῆς πρόβλεψης, εἰσήγαγον
πέντε ἀξιώματα, πού ἀποτελοῦν τὸν πυρῦνα τῶν θέσεων τους γιὰ τὴν
μέτρηση τῆς χρησιμότητας. Τὰ ἀξιώματα ἢ οἱ ψυχολογικὲς προϋποθέ-
σεις γιὰ τοὺς N-M εἶναι:

α) μεταβατικότητα,

β) συνέχεια τῶν προτιμήσεων,

γ) ανεξαρτησία,

δ) έπιθυμία για μεγαλύτερη πιθανότητα έπιτυχίας και

ε) σύνθετες πιθανότητες .

Έπί τών ήμερών μας άρκετοί οικονομολόγοι αποδέχονται κατά τήν άνάλυση τής συμπεριφοράς του καταναλωτή τά αξιώματα τών N-M.

36. Ellsburg, D: "Classic and Current Notions of "Measurable Utility", Economic Journal, 1954 * άναδημισιευθέντα στό A. Page "Utility Theory: a book of Readings", New York: John Wiley, 1968, σελ. 270.
37. Ellsburg, D: "Classic and Current Notions of Measurable Utility", βλ. Page, σελ. 287.
38. Baumol, W: "The Cardinal Utility Which is Ordinal", Economic Journal, 1958.
39. Fréchet, M: "Commentary on Three Notes of Emile Borel", Econometrica, 1953.
40. Ό J. D. Hey παρέχει μία διεισοδυτική άνάλυση στό σημείο αυτό, βλ. "Uncertainty in Microeconomics", Oxford: Martin Robertson, 1979. Ό βαθμός "κοιλότητας" τής καμπύλης ζήτησης έχει ύπολογιστεί από τούς Arrow και Pratt, οί όποιοι έχουν προτείνει τόν γνωστό Arrow-Pratt άριθμοδείκτη, πού απεικονίζει τόν άτομικό βαθμό άποφυγής του κινδύνου. Ό άριθμοδείκτης τών Arrow-Pratt έχει προτρέψει άρκετούς οικονομολόγους νά ταξινομοϋν τά άτομα άνάλογα του βαθμού άποφυγής του κινδύνου και κατόπιν νά συγκρίνουν τήν συμπεριφορά τους ως πρός τόν ύφιστάμενο κίνδυνο. Είναι όλοφάνερο ότι τέτοιου είδους συγκρίσεις όχι μόνο δέν έχουν λογική βάση, αλλά και δέν ύπακούουν στους κανόνες τής κοινωνικής συμπεριφοράς του κάθε άτόμου. Ίδιαίτερα άτομα λόγω διαφορετικής ψυχосύνθεσης και κοινωνικής έμπειρίας, παρουσιάζουν διαφορετική συμπεριφορά στή συγκε-

κριμένη αβέβαιη κατάσταση. Ή ατομική όμως οικονομική συμπεριφορά ενομίζουμε ότι είναι τό τελικό αντικείμενο τής Οικονομικής, πού είναι ή κοινική οικονομική συμπεριφορά, χωρίς όμως νά τήν απορρίπτουμε σάν μεθόδευση ή όποία μπορεί νά μās όδηγήσει σέ έπωφελή συμπεράσματα. Για αύτό καί στή διατριβή του καθηγητή κ.Χουμανίδη πού αναφέρεται φαίνεται ανάγλυφα ό από μέρος του τονισμός του παράγοντα "κοινωνία" μολονότι δέν έγκαταλείπει καί τήν μικροσκοπική διερεύνηση του φαινομένου τής αξίας άν καί τής δίνει δευτερεύουσα σημασία. Α.Θ.Χουμανίδης, "Ή ύποκειμενική περί αξίας θεωρία," βλ. Συμπεράσματα.

41. Rothschild, M.-Stiglitz, J. E.: "Increasing Risk: 1. A definition", Journal of Economic Theory, 1970* καί "Increasing Risk: 2. Its economic consequences", Journal of Economic Theory, 1971.
42. Neumann, J.-Morgenstern, O.: "Theory of Games", σελ. 31
43. Samuelson, P.: "Probability, Utility, and Independence Axiom", Econometrica 1952, σελ. 670.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ε Σ Σ Ε Ρ Α

ΕΠΙΤΟΚΙΟ - ΤΟΚΟΣ - ΚΕΦΑΛΑΙΟ

I. Προφισεριανές αντιλήψεις στη θεωρία του τόκου.

Στό τμήμα αυτό της διατριβής μας θά σκιαγραφισθεῖ ἡ ἐξελεγκτικὴ πορεία τῆς θεωρίας τοῦ τόκου, μνημονεύοντας τοὺς σημαντικότερους συγγραφεῖς πού ἐπηρέασαν ὡποσδήποτε τὸν Fisher καὶ τοῦτο γιὰ νὰ γίνεῖ περισσότερο κατανοητὴ ἡ σύλληψη τῆς θεωρίας τοῦ γιὰ τὸν τόκο. Ἀναμφισβήτητα θά πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἀναφερθοῦμε στό ἔργο τοῦ Böhm-Bawerk " Kapital und Kapitalzins ", πού δημοσιεύθηκε σέ τρεῖς τόμους τῶν ἐτῶν 1884, 1889 καὶ 1921 καὶ πού ἀποτέλεσε τὸ πρῶτο ἐγχειρίδιο ἐμπεριστατωμένης ἱστορικῆς ἀναδρομῆς τῆς θεωρίας τοῦ τόκου καὶ τοῦ κεφαλαίου. Ὁ Böhm-Bawerk εἰσάγει τὴν ἀκόλουθη ταξινόμηση θεωριῶν περὶ τόκου: "θεωρίες παραγωγικότητας", "θεωρίες χρήσης", "θεωρίες ἀποχῆς", "θεωρίες ἐργασίας" καὶ "θεωρίες ἐκμετάλλευσης". Σύμφωνα μὲ τὸν Böhm - Bawerk ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τοὺς Say, Roscher, Riedel, Lauderdale, Malthus, Carey καὶ Von Thünen, τῶν ὁποίων ἡ θεμελιώδη ἰδέα ἦταν ὅτι τὰ κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ ἐπειδὴ συνιοῦν ἐνεργὰ στὴ παραγωγικὴ διαδικασία, πρέπει νὰ λαμβάνουν σημαντικὸ μερίδιο κατὰ τὴ διανομὴ τοῦ εἰσοδήματος. Συνεπῶς, ὁ κάτοχος κεφαλαίου οὐχικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ λαμβάνει σὰν ἀμοιβὴ γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν ὑπηρεσιῶν τους μιὰ "ἀπόδοση" (return), ἀποκαλούμενη "τόκος" (interest). Αὐτὴ ἡ ὁμάδα ἐπιστημόνων δὲν ἔλυσε ὅμως τὸ πρόβλημα τοῦ τόκου καὶ τοῦ κεφαλαίου, ἀφοῦ δὲν ἔδωσε ἀπάντηση στό ἐρώτημα, τί δεικνύει ὅτι ἡ ἀξία τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν ὑπερβαίνει τὴν ἀντίστοιχὴ ἀξία τῶν προγενέστερων ἀγαθῶν, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τόκου. Ὁ Böhm-Bawerk στὴ δευτέρη ὁμάδα τοποθετεῖ κυρίως τοὺς Herrschel καὶ Menger. Τὸ ἀπώτερο νόημα τῶν θεωριῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ ἀγοραστὴς ἐνός κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ καταβάλλει γιὰ τὴν ἀπόμια ἀμοιβή

του και άλλη μία για τή χρήση του. Ἡ καταβαλόμενη πληρωμή για τή χρήση τοῦ κεφαλαίου ονομάσθηκε ἀπό τούς ἀνωτέρω συγγραφείς, τόκος. Για παράδειγμα, τό ἀντίτιμο πού καταβάλεται για τή χρήση μιᾶς οἰκίας ἢ ἡλεκτρικῆς συσκευῆς καλεῖται τόκος. Ὁ Böhm-Bawerk κριτικάροντας τούς ὀπαδοῦς τῆς ἀποψῆς αὐτῆς, ὑποστήριξε ὅτι ὁ διαχωρισμός μεταξύ πληρωμῆς για τήν ἀπόκτηση καί πληρωμῆς για τή χρήση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἐξωπραγματική καί ἄσκοπη, ἐφ' ὅσον τά ἀγαθὰ ἀγοράζονται μόνο για τό ὄφελος πού προσμένεται ὅτι θά προκύψει ἀπό τή χρήση τους.

Ὁ N. Senior εἶναι ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς τρίτης κατηγορίας καί πλησίασε κατά τή γνώμη μας τό πρόβλημα τοῦ τόκου περισσότερο ἀπό οἱ ἀπολογητές τῶν προηγούμενων δύο κατηγοριῶν. Ὁ Senior ἀπέδωσε στό παράγοντα τῆς "ἀποχῆς" τή κύρια συμπεριφορά πού προκαλεῖ τό φαινόμενο τοῦ τόκου. Ἡ ἀποχή τοῦ κεφαλαιούχου ἀπό τή κατανάλωση τοῦ ἀποφέρει μιᾶ ἀμοιβή για τήν ὑφιστάμενη θυσία ἀποκαλούμενη "τόκος". Ὁ Böhm-Bawerk ἀπορρίπτοντας τήν ὀρθότητα τῆς θεωρίας αὐτῆς δέχτηκε ὅτι ἡ ἀποχή δέν εἶναι θυσία ἀνεξάρτητη ἀπό τή παραγωγή. Ἀπεναντίας, ἡ χρησιμότητα τῶν ἀγαθῶν, καί ὄχι ἡ ἀποχή τοῦ κεφαλαιούχου ἀπό τή κατανάλωση, συνιστᾷ τή γενεσιουργό δύναμη τοῦ τόκου. Οἱ βασικοὶ ἐκφραστῆς τῆς τέταρτης κατηγορίας James Mill, Courcelle-Seneuil, Schäffle, θεώρησαν τόν τόκο ὡς ἀμοιβή τοῦ κεφαλαιούχου για τίς προσφερόμενες ὑπηρεσίες του στή παραγωγική διαδικασία. Ὁ Böhm-Bawerk ἔθεσε ὑπό ἀμφισβήτηση τήν ἐγκυρότητα τῆς ἀποψῆς αὐτῆς, καθώς ἡ τυχόν ἰσχύ της δέν θά δικαιολογοῦσε τή δημιουργία τοῦ οἰκονομικοῦ "πλεονάσματος" (surplus). Ἐάν ἡ ὕπαρξη τοῦ τόκου ἐρμηνευόταν μέ τίς θέσεις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, τότε ποιοί εἶναι οἱ δεσμοί μεταξύ "τόκου τοῦ κεφαλαίου" καί τῆς δαπάνης πού ὁ κεφαλαιούχος καταβάλλει για τή χρησιμοποίησιν ἀπό αὐτόν ἐργατικῆς δύναμης στή παραγωγή; Ἡ τελευταία κατηγορία τῶν

θιασωτών των "θεωριών έκμετάλλευσης" με έπικεφαλής τόν Karl Marx, εί-
γαγε τήν αντίληψη ότι ο τόκος είναι άμοιβή κλεμμένης εργασίας καρπού
μενης από τόν κεφαλαίουχο-έπιχειρηματία ή τόν έπιχειρηματία που μοι-
ράζεται τήν ύπεραξία μέ τόν κεφαλαίουχο δανειστή του. 'Ο Böhm Bawer
έξάσκησε αφοδρότατη κριτική κατά τής θέσεως αυτής. 'Ο μεγάλος Αυστριακός
θεώρησε ως απαράδεκτη και άσπύρικτη τήν υιοθέτηση τής γνώμης περί έκμε-
τάλλευσης του έργατη, έφ' όσον ή εργατική τάξη παράγει μόνο ένα μέρος
του συνολικού προϊόντος και συνεπώς δέν δικαιούται νά δρέψει όλους
τούς καρπούς τής παραγωγής. "Άμεση άπόρροια τής έπιχειρηματολογίας
αυτής είναι ότι στή περίπτωση πού ή εργατική τάξη είναι θύμα έκμεταλ-
λευτών, τότε θά έχει περιορισμένο χαρακτήρα έφ' όσον παράγει μικρό μέρ-
νο ποσοστό του συνολικού έθνικού προϊόντος.

'Ο Böhm-Bawerk μέ τήν επίθεσή του κατά των άπολογητών τής περι-
" έκμετάλλευσης θεωριών του τόκου", διαβεβαίωσε τούς έπιστημονικούς
κύκλους τής έποχής του ότι ή 'Οικονομική Έπιστήμη είναι παράλογο νά π-
λιτικοποιηθεί βασιλομένη σέ απαράδεκτες άπόψεις. Καί όταν οί Marshall
Böhm-Bawerk, Fisher, Bortkiewitz, κ,λ,π, διέτύπωναν τίς θεωρίες τους
νεομαρξιστοί στηρίζονταν στίς δογματικές θέσεις του Marx ή προσπαθού-
σαν μέ άναιμικά επιχειρήματα νά τά ύποστηρίξουν. 'Ο Fisher έπροχώρησε
άνάμεσα στον Senior και Marshall για νά παρατηρήσει ότι ή άλληλεξάρτη-
ση μεταξύ παρόντος και μέλλοντος πού οί έμπορικές συναλλαγές ύπονοού-
μας εισάγει στήν " άληθινή έννοια του τόκου σαν ένας άριθμοδείκτης
κνύοντας τή σχετική προτίμηση των παρόντων έναντι των μελλοντικών ά-
γαθών".² Οί συγγραφείς του 18ου αιώνα πού συνέδεσαν τό φαινόμενο του
τόκου μέ τή μεταβολή τής ποσότητας του χρήματος, δέν έλαβαν υπό όψη
τους τίς επιδράσεις των "προβλέψεων", του "κινδύνου" και τής "άβεβαιότη-

τας" επί της διακύμανσης του έπιτοκίου. 'Ο Fisher έπεσήμανε ότι ή κατηγορία των στοχαστών αυτών, στην ουσία άφησε άνεξιχνύαστο τό έρώτημα, τί προσδιορίζει την αύξομείωση του έπιπέδου του έπιτοκίου και συνεπώς του τόκου. Αυτό όφείλεται στο ότι δέν κατάφεραν νά συλλάβουν τά αίτια πού προξενούν τίς μεταβολές στή προσφορά του χρήματος. 'Από την άλλη μεριά, οί ίδιοι συγγραφείς άφησαν άνερμήνευτο τό πρόβλημα, γιατί τά άτομα έξαρτούν τό ποσό του χρησιμοποιουμένου χρήματος από τή παρούσα άξία του μελλοντικού τους εισοδήματος.

Δέν είναι λίγοι οί συγγραφείς, πού μέσα σέ αυτούς συγκαταλέγεται και ό Schumpeter, πού κατά καιρούς έχουν παρατηρήσει ότι οί Κλασσικοί χρησιμοποίησαν τούς δρους κέρδος και τόκος σάν συνώνυμους.³ 'Η ταύτιση των δύο αυτών εισοδημάτων όφειλόταν στή πραγματικότητα της Βιομηχανικής 'Επανάστασης, όταν ό έπιχειρηματίας ήταν συνήθως και ό κεφαλαιούχος. Γι' αυτό και πολλοί συγγραφείς πρίν από την εμφάνιση της Κλασσικής Σχολής π.χ. Petty, Hume, Locke, Steuart, κ.λ.π., ήταν περισσότερο σαφείς στή διάκριση μεταξύ κέρδους και τόκου.

Μερικοί συγγραφείς έπιδίωξαν νά τοποθετήσουν τό φαινόμενο του τόκου από την σκοπιά της σύγκρισης των παρόντων και των μελλοντικών άγαθών. Για παράδειγμα, ό Turgot, πού ύποστήριξε ότι θά ήταν προτιμότερο για τόν κάτοχο κεφαλαίου νά αγοράσει γή πού θά του άποφέρει στο μέλλον κάποιο εισόδημα, παρά νά χρησιμοποίησει τά χρήματα αυτά κατά διαφορετικό τρόπο χωρίς μελλοντικό άντίκρυσμα. Περιορίζοντας όμως την άνάλυσή του μόνο στο παράγοντα γή, ό Turgot δέν κατάφερε νά προωθήσει παραπέρα τίς άπόψεις του. 'Εν τούτοις, έγκαινίασε μιά προσπάθεια πού μερικές δεκαετίες άργότερα θά βρεϊ στο πρόσωπο του John Rae τόν έπάξιο συνεχιστή της. Οί Alexander Del Mar και Henry George ύπήρξαν δύο άλλοι συγγραφείς πού κατά τό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα προσπάθησαν νά έπι-

λύσουν τό πρόβλημα τοῦ τόκου. Διέπραξαν ὁμως τό ἴδιο σφάλμα ὅπως ὁ
Turgot, ἀποδίδοντας δηλαδή τήν ἐμφάνιση τοῦ ἐπιτοκίου σέ μιὰ μόνο μὲ-
φή κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θεώρησαν ὅτι τόκο ἀποδίδουν μόνο
οἱ μορφές κεφαλαίου πού ἔχουν τή τάση νά αὐξάνουν μέ ὀρισμένο ρυθμό
στό μέλλον. Αὐτός ὁμοίως ὁ ἰσχυρισμός στή πράξη δέν εὐσταθεῖ, γιατί εἶ-
ναι παράλογο νά καταβληθεῖ τόκος π.χ. γιά 100 πρόβατα ἢ 10 στρέμματα
φυτικού πλούτου, ἐπειδή ἡ φύση τούς ἔδωσε τό προνόμιο νά ἀναπτύσσονται.
Σέ μιὰ τέτοια ἀκραία περίπτωση ὁ τόκος θά ἦταν "φυσικό" καί ὄχι οἰκονο-
μικό φαινόμενο. Γιά τόν Fisher τό σφάλμα τῶν Mar καί George ἦταν
ὅτι δέν συνέλαβαν τή σημασία τοῦ χρόνου κατά τή διαδικασία τῆς παρα-
γωγικῆς δραστηριότητος. Κάθε μορφή κεφαλαίου ἀποφέρει εἰσόδημα μόνο κ-
τόπιν παρέλευσης ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Δέν πρέπει δηλαδή
συγχέεται τό φαινόμενο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου, μέ τήν ἀπόδοση
εἰσοδήματος πού θά ἀποφέρει στό μέλλον. Ἡ συμβολή τους στή θεωρία
τόκου ἀνάγεται στή σύλληψη τοῦ "μέσου ρυθμοῦ αὐξησης τοῦ κεφαλαίου",
πού ὁμοίως δέν συνταύτισαν μέ τό ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου: εἶναι γνωστό ὅτι
μέσος ρυθμός ἀπόδοσης ἑνός ἐπενδυτικοῦ σχεδίου, εἶναι δυνατόν κάτω
ὀρισμένες συνθήκες νά ταυτιστεῖ μέ τό μέγεθος τοῦ ἐπιτοκίου. Κατά
μορφές ἢ σχέση μεταξύ ἐπιτοκίου καί μέσης μεταβολῆς τοῦ κεφαλαίου ἔχου-
ν χρησιμοποιηθεῖ ὡς κριτήρια γιά τήν ἐκτέλεση ἑνός ἐπενδυτικοῦ σχεδίου.

Οἱ John Rae καί Adolphe Landry εἰσήγαγαν πρὶν τόν Böhm-Bawerk
τήν ἀξιολογότερη θεωρία τοῦ τόκου. Ἀμφότεροι δέχτηκαν ὅτι ὁ λόγος
μεταξύ ἀπόδοσης καί κόστους παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἐπιδραῖ στή μετο-
βολή τοῦ ἐπιτοκίου, μόνο ὅταν ὁ ὀριακός του λόγος εἶναι μεγαλύτερος
μονάδας καί συναρμονίζεται μέ τό βαθμό προτίμησης παρόντων ἐναντι
λλοντικῶν ἀγαθῶν. Σύμφωνα μέ τόν Fisher ὁ συλλογισμός αὐτός ἀποτελεῖ
ἀποφασιστική συνεισφορά στή θεωρία τοῦ τόκου. Ἡ βασική ἀδυναμία στή

ανάλυση τῶν Rae καί Landry ἦταν ὅτι δέν ἔκαναν χρήση ὁποιαδήποτε θεωρίας τοῦ εἰσοδήματος, ὥστε νά συγκρίνουν μελλοντικές μέ παρούσες εἰσοδηματικές ροές. Ὁ Fisher θεώρησε τή θεωρία τοῦ Böhm-Bawerk σάν τό μεγαλύτερο σταθμό στήν ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τοῦ τόκου: "Ἀναμφισβήτητα, τό ἔργο τοῦ Böhm-Bawerk θά διατηρηθεῖ γιά πάντα..... ἡ περί τόκου θεωρία του ἡ ὁποία στά κυριότερα σημεῖα της ἔχει υἱοθετηθεῖ καί ἀπό τόν ὑποφαινόμενο, ἀποτελεῖ τήν κατάλληλη ἀφετηρία γιά κάθε ἐπιστημονική συζήτηση ἐπί τοῦ ἀντικειμένου"⁴. Οἱ Jevons(1871), Launhardt(1885) καί Sax (1887) εἰσήγαγαν μερικές ἀπόψεις περί τόκου προσεγγίζουσες ἐκεῖνες τοῦ Böhm-Bawerk, χωρίς ὅμως συνοχή, ἐνδογένεια καί πληρότητα.

Ὁ Böhm-Bawerk πρὸς ἀντιπαράθεση τῶν μαρξιστικῶν ἀπόψεων περί τόκου ἀποδέχτηκε ὅτι ἡ ὕπαρξη τοῦ τόκου εἶναι ψυχολογικό καί οἰκονομικό φαινόμενο, ἀνεξάρτητο ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ συστήματος. Εἴτε σέ καπιταλιστικές ἢ σέ σοσιαλιστικές κοινωνίες, γιά αὐτόν τό φαινόμενο τοῦ τόκου θά ὑφίσταται, ἐπειδὴ τὰ "παρόντα ἀγαθὰ" ἀξίζουν πάντοτε περισσότερο τῶν "μελλοντικῶν". Ἡ ἐνοποίηση τοῦ χρόνου στήν ἐρμηνεία τῆς διαμόρφωσης τοῦ τόκου, συνετέλεσε ὥστε ὁ Bawerk νά αἰτιολογήσει τήν παρουσία τοῦ τόκου μέ τήν ἀντίληψη ὅτι τὰ παρόντα ἀγαθὰ ὑπερβαίνουν σέ ἀξία τὰ μελλοντικά. Γιά τό σκοπό αὐτό εἰσήγαγε τρεῖς αἰτίες, πού δικαιολογοῦν τήν ἀποψή του, καί οἱ αἰτίες αὐτές εἶναι:

α. Ὑπάρχει μιὰ ἐμφανέστατη διαφορά μεταξύ παρόντων καί μελλοντικῶν ἀναγκῶν. Τέτοιοι παρόντες ὅπως ἡ μεγαλύτερη εἰσοδηματική δυνατότητα τοῦ ἀτόμου στό μέλλον, ἡ ἀνάγκη διακράτησης χρηματικῶν μονάδων στό παρόν ὥστε νά καταστεῖ ἀντιμεταπίσημη ἡ ὁποιαδήποτε ἀπρόβλεπτη κατάσταση στό μέλλον π.χ. ἀσθένειες, κ.λ.π., καί ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀγορά διαρκῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν θά καλύψει ὄχι μόνο παρούσες ἀλλά καί μελλοντικές ἀνάγκες, προκαλοῦν τήν ὑπεροχή τῆς ἀξίας τῶν παρόντων

ἀγαθῶν ἔναντι τῶν μελλοντικῶν. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας, τότε τὰ παρόντα ἀγαθὰ ἀξίζουσι περισσότερο τῶν μελλοντικῶν ἂν τὸ ἄτομο ἀναμένει ὑψηλότερο εἰσόδημα καὶ περισσότερα ἀγαθὰ στὸ μέλλον. Στὴ περίπτωση πού ὁ καταναλωτὴς ἀναμένει χαμηλότερο μελλοντικὸ εἰσόδημα, ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς φαίνεται ὅτι δὲν ἰσχύει. Ὁ Böhm-Bawerk γιὰ νὰ ἐμπεδώσει τὴν ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν του, παραδέχτηκε ὅτι ἂν ὁ καταναλωτὴς πράγματι ἀναμένει μικρότερο μελλοντικὸ εἰσόδημα, εἶναι ἐπόμενο νὰ ἀποταμιεύσῃ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀπὸ τὸ τρέχων χρηματικὸ του εἰσόδημα, μὲ προσπῆξιν ἢ ὀριακὴ χρησιμότητα τῶν παρόντων ἀγαθῶν νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν μελλοντικῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Böhm-Bawerk φαίνεται ὅτι ἀντιλαμβάνεται. Δὲν διανοήθηκε ὅτι ἡ αὐξημένη κατακράτηση χρηματικοῦ εἰσοδήματος σημαίνει αὐξηση τῆς ζήτησης χρήματος γιὰ κερδοσκοπία. Ἦταν ὁμῶς ἐργαστήριον τοῦ J.M. Keynes νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ σκοτεινὸ τοῦτο σημεῖο πού πέρασε ἀδιατήρητο ἀπὸ τὸν Böhm-Bawerk καὶ πολλοὺς ἄλλους οἰκονομολόγους τῆς ἐποχῆς του, πού θεώρησαν τὸν τόκο ὡς πραγματικὸ καὶ ὄχι ὡς χρηματικὸ φαινόμενο.

β. Τὸ δεύτερο αἶτιον σχετίζεται μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι τὰ ἄτομα ὑποεκτιμοῦν τὸς τῆ σημασία τῶν μελλοντικῶν τους ἀναγκῶν ὅσο καὶ τῆς σημασίας τῶν ἀγαθῶν πού πρόκειται νὰ τίς ἱκανοποιήσουν. Ἡ αἰτία αὕτη σχετίζεται μὲ τὴν ῥοπή τοῦ ἀτόμου νὰ ὑποεκτιμᾷ τὸ μέλλον σὲ σχέση μὲ τὸ παρόν. Οἱ κυριότεροι λόγοι εἶναι:

- 1) ἡ ἔλλειψη φαντασίας,
- 2) οἱ πνευματικοὶ περιορισμοὶ πού τὸ ἄτομο ὑπόκειται ὅταν σκέπτεται τὸ μέλλον καὶ
- 3) ἡ βραχύτητα καὶ ἡ ἀβεβαιότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Οἱ δύο πρώτοι λόγοι ἐκρίθησαν ἀπὸ ἀρκετοὺς μελετητὰς π.χ. Menger, Wiesner

Wicksteed, κ.λ.π., अनुπόστατοι ὡς ὑπονοοῦντες ὅτι ὁ καταναλωτῆς συμπεριφέρεται κατά ἀσυλλόγιστο τρόπο, θέτοντας ἔτσι ὑπό ἀμφισβήτηση ἕνα ἀπό τὰ βασικότερα ἀξιώματα τῆς θεωρίας τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτῆ. Ἀνεξάρτητα τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν, ἡ δεύτερη αἰτία διατηρεῖ τὴν ἀντικειμενικότητά της, καθὼς ὁ τρίτος λόγος ἀντισταθμίζει τοὺς δύο πρώτους. Ἡ ἀβεβαιότητα πού τὸ μέλλον ἐσωκλείει, ὑποκινεῖ τὰ ἄτομα νὰ ἀποταμιεύουν χρήματα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὁποιασδήποτε ἀπρόβλεπτης μελλοντικῆς κατάστασης. Συνεπῶς, εἶναι ἐπόμενο τὸ ἄτομο νὰ ἀπαιτεῖ ἕνα "ἀσφάλιστρο" ὅταν δανερίζει παρὸν εἰσόδημα, καθὼς ἡ διάγνωση τῶν μελλοντικῶν ἐξελίξεων ἀναφορικά μὲ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν ἀναγκῶν του, εἶναι ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθεῖ. Τὸ ἀσφάλιστρο ἀντιπροσωπεύει "ποσὸν ἐξασφάλισης" τοῦ ἀτόμου γιὰ τὰ χρήματα πού δανερίζει, ἀντισταθμίζοντας ἔτσι μὲ τὴ λήψη "τόκου" τὸ ὁποιοδήποτε ἀπρόβλεπτο μελλοντικὸ γεγονός. Οἱ προεκτάσεις ὁμως τῆς αἰτίας αὐτῆς ἐρχονται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ βασικότερη ἴσως ἀρχὴ τῆς ὀριακῆς σκέψης, τὴν ὑπαρξὴ δηλαδὴ "ὀρθολογικότητας" ἀπὸ τὴ πλευρὰ τοῦ καταναλωτῆ. Ἡ ἔλλειψη δηλαδὴ "φαντασίας" καὶ "θεληματικῆς δύναμης" ὡς πρὸς τὸ μέλλον, προκαλεῖ τὸν παραλογισμό στὴ συμπεριφορὰ τοῦ καταναλωτῆ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὴ διάρκεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, δέν δίνει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιὰτί τὰ ἄτομα ὑποεκτιμοῦν τίς ἀνάγκες τους καὶ τὴ ποσότητα τῶν ἀγαθῶν στὸ μέλλον.

γ. Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἐπιτόκιο ἀποτελεῖ πληρωμὴ τῆς παραγωγικότητας τοῦ κεφαλαίου μᾶς εἰσάγει στὸ τρίτο αἶτιο. Αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς ἔχει τίς ρίζες του στὴ θεωρία τοῦ Böhm-Bawerk περὶ "κυκλικῶν ἢ κεφαλαιουχικῶν μεθόδων παραγωγῆς". Ὁ Böhm-Bawerk διέκρινε μεταξὺ "ἀμέσων" καὶ "ἐμμέσων" μεθόδων παραγωγῆς. Ἡ πρώτη μέθοδος ἀπαιτεῖ λίγο χρόνο καὶ καθόλου κεφαλαιουχικά ἀγαθὰ, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀπαιτεῖ ἀφ' ἐνός μὲν πολὺ χρόνο

καί ἀφ' ἑτέρου κεφαλαιουχικά ἀγαθά. Οἱ κυκλικές ἢ κεφαλαιουχικές μέθοδοι παραγωγῆς ὑπακούουν στό νόμο τῶν φθίνουσῶν ἀποδόσεων, ὑποδηλώνοντας ὅτι ἡ παράταση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας ἀυξάνει τό παραγόμενόν προϊόν κατά φθίνοντα λόγο συγκριτικά μέ τή μεταβολή τοῦ συντελεστή ἐργασίας: "αὐτή ἡ πρόταση βασίζεται ἐπί τῆς ἐμπειρίας καί μόνο ἐπί τῆς ἐμπειρίας".⁵ Ἐάν δηλαδή μιᾶ μονάδα ἐργασίας παράγει σήμερα 100 μονάδες προϊόντος τόν ἐπόμενο χρόνο θά παράγει λιγότερες ἀπό 100. Συνεπῶς, ἡ ὑπαρξη τῶν φθίνουσῶν ἀποδόσεων κλίμακος αἰτιολογεῖ τό ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι τά παρόντα ἀγαθά ἀξίζουν περισσότερο τῶν μελλοντικῶν. Μέ ἄλλα λόγια, λόγω τῆς ὑπαρξης τῶν φθίνουσῶν ἀποδόσεων κλίμακος ἡ παραρρησια χρήση τῆς ἴδιας ποσότητας παραγωγικῶν συντελεστῶν ἔχει μεγαλύτερη ἀπό ὅτι στό μέλλον,

Εὐμφωνα μέ τόν Bohm-Bawerk ἡ αἰτία αὐτῆς εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τίς δύο προηγούμενες καί δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τήν οἰκονομική ὑπόσταση τοῦ τόκου. Ὁ Fisher ἀμφισβητώντας τήν ἐκδοχή αὐτή ὑποστήριξε ὅτι ἐάν ἀπομονωθοῦν τά δύο πρῶτα αἰτία ἀπό τό δεύτερο, τότε ἡ ἀπουσία τοῦ "χρόνου προτίμησης" θά κάνει τή κοινωνία ἀδιάφορη πρὸς τό χρόνο κατανάλωσης τῶν παραγόμενων προϊόντων. Ἔτσι, τά άτομα θά ἦταν ἀ πρόθυμα νά πληρώσουν τόκο, γεγονός πού θά ἀπόρριπτε τόν ἱσχυρισμό τοῦ Böhm-Bawerk περί τῆς ὑπαρξης θετικοῦ ἐπιτοκίου: ἡ παρουσία δηλαδή μόνο τῆς τρίτης αἰτίας " δέν δικαιολογεῖ τήν ὑπαρξη τοῦ τόκου ὅταν οἱ δύο ἄλλες δέν ὑφίστανται".⁶ Ὁ συνδυασμός τῶν δύο πρῶτων ψυχολογικῶν αἰτίων μέ τό τρίτο, ἀναμφίβολα ἐνισχύει τήν παραδοχή ὅτι τά παρόντα ἀγαθά ὑπερσχύουν σέ μονάδες ἀξίας τῶν μελλοντικῶν. Ἦταν δὲ μως ἔργο τοῦ Fisher μέ τήν πρόταση τῶν δικῶν του θέσεων περί τόκου ἀπαλλάξει τό φαινόμενο τοῦ τόκου ἀπό ἀναλυτικές συγχύσεις καί πνευματικά κωλύματα.

Ἄφοῦ ὁ Böhm-Bawerk διερεύνησε τὰ αἷτια τῆς ὑπαρξης τοῦ τόκου, ἐπιχειρεῖ στή συνέχεια νά ἐπεξηγήσει τή φύση τῶν παραγόντων προσδιοριζόντων τό ἐπίπεδο τῆς τελικῆς του διαμόρφωσης. Στό κεφάλαιο "The Interest Rate in Market Exchange" τοῦ ἔργου του "The Positive Theory of Interest", ἰσχυρίζεται ὅτι τό ὕψος τοῦ τόκου καθορίζεται ἀπό τόν ταυτόχρονο προσδιορισμό τῆς ποσότητας τοῦ παραγόμενου προϊόντος, τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐπιτοκίου, τῆς διάρκειας τῆς περιόδου παραγωγῆς καί τοῦ μεγέθους τοῦ μισθοῦ. Ὑποθέτοντας συνθηκῆς πλήρους ἀνταγωνισμοῦ καί δεδομένη τή ποσότητα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαιακοῦ ἀποθέματος, ἐπίχειρησε νά ὑπολογίσει τή τιμή τῶν ἀνωτέρω μεταβλητῶν, ὥστε νά ἐκτιμηθεῖ ταυτόχρονα ἡ διαμόρφωση τῆς τελικῆς τους ἰσορροπίας. Ἡ ἔννοια τῆς "μέσης περιόδου παραγωγῆς" παίζει σημαντικό ρόλο στή Μπαβεριανή θεωρία τοῦ κεφαλαίου. Ὁ μέγας Αὔστριακός ὑπολόγισε τή μέση περίοδο παραγωγῆς ἀπό τό λόγο τοῦ κλάσματος, μέ ἀριθμητή τό γινόμενο τῶν συνολικῶν μονάδων ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκαν στή παραγωγική διαδικασία ἐπί τίς μονάδες χρόνου πού παρήλθαν μέχρι νά παραχθεῖ τό προϊόν καί παρανομαστή τίς συνολικῆς μονάδες ἐργασίας. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ χρήση τοῦ συντελεστή ἐργασία γίνεται ἀνομοιόμορφα καί σέ ὅποιαδήποτε χρονική περίοδο πρὶν τό τέλος τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Κατά τόν ὑπολογισμό τῆς μέσης περιόδου παραγωγῆς ἐμπλέκονται οἱ μεταβλητές τῆς ἐργασίας καί τοῦ χρόνου στή περίπτωση τῶν "ἄμεσων μεθόδων παραγωγῆς", ἐνῶ οἱ μεταβλητές τοῦ κεφαλαίου, τῆς ἐργασίας καί τοῦ χρόνου ἐμπεριέχονται στήν ὑπαρξη τῶν "ἔμεσων μεθόδων παραγωγῆς". Σέ ἀμφότερες τίς περιπτώσεις ὁ Böhm-Bawerk φαίνεται ὅτι θεωροῦσε, πῶς οἱ μονάδες ἐργασίας διοχετεύονται στή παραγωγική διαδικασία ὁμοιόμορφα καί κατά τακτά χρονικά διαστήματα. Ἐάν δηλαδή ἡ ὁμοιόμορφη κατανομή τοῦ συντελεστή ἐργασία, L , στό χρόνο t (ὅπου $t=1,2,\dots,n$) εἶναι $\cdot V$, τότε ἡ μέση περίοδος

παραγωγής στη περίπτωση τῆς ἄμεσης μεθόδου παραγωγῆς, θά εἶναι:

$$(1) \quad V+2V+3V+\dots+t.V = \frac{1}{2}V \cdot t(t+1).$$

Διαιρώντας στή συνέχεια τή σχέση (1) διά τῶν συνολικῶν μονάδων ἔργασίας πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τή παραγωγή τοῦ τελικοῦ προϊόντος κατά τό χρόνο t , ἐξάγεται ἡ τιμή τῆς μέσης περιόδου παραγωγῆς Π :

$$(2) \quad \Pi = \frac{V \cdot t \cdot (t+1)}{2 \cdot t \cdot V}$$

$$(3) \quad = \frac{t}{2} + \frac{1}{2}$$

Ἀπό τίς ἐξισώσεις (1) καί (2) παρατηρεῖται ὅτι ἡ μέση περίοδος παραγωγῆς Π εἶναι συνάρτηση τῆς ὁμοιόμορφης κατανομῆς τῆς χρησιμοποιούμενης ποσότητας ἔργασίας L . Αὔξηση (μείωση) τῆς V συνεπάγεται ἐπιμήκυνση (σμίκρυνση) τῆς μέσης περιόδου παραγωγῆς. Ἐάν στή φόρμουλα εἰσαχθεῖ ὁ συντελεστής κεφάλαιο, K , τότε ἡ μέση περίοδος παραγωγῆς στή περίπτωση τῆς ἔμμεσης μεθόδου παραγωγῆς, θά εἶναι:

$$(4) \quad V \cdot K + 2V \cdot K + \dots + t \cdot V \cdot K = \frac{1}{2}V \cdot K \cdot t(t+1)$$

$$(5) \quad \Pi' = \frac{V \cdot K \cdot t(t+1)}{2 \cdot V \cdot K \cdot t}$$

καί

$$(6) \quad = \frac{t}{2} + \frac{1}{2}$$

Ἡ ἐξίσωση (5) ὑποδηλώνει ὅτι ἡ αὔξηση τῆς ποσότητας τοῦ συντελεστή κεφάλαιο θά ἐπιφέρει τήν ἐπιμήκυνση τῆς μέσης περιόδου παραγωγῆς Π' συγκριτικά μέ τήν χρονική διάρκεια τῆς ἄμεσης περιόδου παραγωγῆς. Ἡ ὁμοιομορφία τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος στίς ἐξισώσεις (3) καί (6) ὀφείλεται στήν υἱοθέτηση τοῦ θεωρήματος τοῦ Euler. Στή πράξη δὲ τά ἀποτελέσματα αὐτά διαφέρουν, καθώς ἡ ὑπαρξη τοῦ συντελεστή κεφάλαιο στή περίπτωση τῆς ἔμμεσης περιόδου παραγωγῆς συμβάλλει ὥστε $\Pi' \neq \Pi$. Ὅπως φαίνεται ἀπό τίς φόρμουλες (1) καί (4) ὁ Böhm-Bawerk χρησιμοποίησε

ησε τή στατιστική έννοια του "αριθμητικού μέσου" για τόν ύπολογισμό τής μέσης περιόδου παραγωγής. 'Ο Fisher αρκετές φορές υπέβαλε τό έρώτημα, γιατί ό Αυστριακός προτίμησε τόν αριθμητικό καί όχι τόν γεωμετρικό ή άρμονικό μέσο, χωρίς ούδέποτε νά λάβει άπάντηση από τόν Böhm-Bawerk ή κάποιο άλλο μέλος τής Αυστριακής Σχολής.

'Από τήν άνωτέρω άνάλυση γίνεται φανερό ότι ό Böhm-Bawerk θεώρησε τή μέση περίοδο παραγωγής, σάν έξαρτημένη μεταβλητή τής μεταβολής τών συντελεστών έργασία καί κεφάλαιο.

'Η εξέλιξη τής Οικονομικής Έπιστήμης μετά τό 1930 άποκαλύπτει ότι ή περίοδος παραγωγής είναι προτιμότερο νά έννοηθεί ως άνεξάρτητη μεταβλητή, έπειδή ή διάρκεια τής παραγωγικής διαδικασίας είναι δύσκολο νά προσεγγισθεῖ. 'Η μέση περίοδος παραγωγής όπως άνελύθει από τόν Böhm-Bawerk μέ βάση τά σημερινά δεδομένα είναι μία πολύ άπλή έννοια, άφου άσχολήθηκε μέ τήν ύπαρξη ενός μόνο οικονομικού τομέα ό όποιος παράγει μόνο τελικά καταναλωτικά άγαθά. 'Εάν ληφθεῖ υπό όψη ότι στήν οικονομία ύπάρχουν διάφοροι τομείς, πού παράγουν όχι μόνο τελικά καταναλωτικά αλλά καί διαρκή καταναλωτικά ή κεφαλαιουχικά άγαθά, τότε ό ύπολογισμός τής μέσης περιόδου παραγωγής συνιστά προβληματική περίπτωση. 'Ο J.B.Clark καί άργότερα ό F.Knight τόνισαν ότι τό μέγεθος τής "περιόδου παραγωγής" δύσκολα προσδιορίζεται, λαμβάνοντας υπ'όψη τίς άβέβαιες καί πολύπλοκες συνθήκες του άντικειμενικού κόσμου. 'Ιδιαίτερα ό Knight πού υπήρξε αρκετά διεισδυτικός καί ακριβολόγος, ισχυρίστηκε ότι στή πραγματικότητα ή παραγωγική διαδικασία δέν έχει "σημείο έκκίνησης", πιστοποιώντας έτσι τίς ύπέμετρες δυσκολίες ύπολογισμού τής μέσης περιόδου παραγωγής. 'Ενα άλλο σοβαρό ρήγμα στή Μπαβεριανή θεωρία του κεφαλαίου είναι ή συσχέτιση του προσδιορισμού τής μέσης περιόδου παραγωγής, μέ τό χρόνο παραγωγής του τελικού προϊόντος. 'Εδώ

ὅμως προκύπτει ἓνα πελώριο θέμα. Πῶς μπορεῖ νά ἐκτιμηθεῖ ἡ χρονική ὑστέρηση, δημιουργούμενη ἀπό τό χρόνο πού παρεμβάλεται γιά νά παραχθοῦν τά κεφαλαιουχικά ἀγαθά μέχρι τή στιγμή πού θά περάσουν στήν κατανάλωση; Ἴσως νά ἦταν σκόπιμη ἡ θεώρηση δύο τομέων παραγωγῆς, ὥστε ὁ ὑπολογισμός τῆς μέσης περιόδου παραγωγῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν νά καθιστόταν ἐφικτός. Καί πάλι ὅμως ἡ τιθέμενη ἐρώτηση θά παρέμενε ἀναπάντητη, καθώς ἡ παρουσία τῆς χρονικῆς ὑστέρησης ἔχει τίς ρίζες της στή διάρθρωση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων στό χρόνο τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἄποψη τοῦ Böhm-Bawerk περί τῆς τεχνικῆς ὑπεροχῆς τῶν "κυκλικῶν μεθόδων παραγωγῆς", ὥστε τά παρόντα ἀγαθά νά ὑπερέχουν σέ ἀξία τῶν μελλοντικῶν, ἔτυχε δριμύτατης κριτικῆς ἀπό τόν Fisher. Ὁ Böhm-Bawerk εἶχε ὀρίσει σάν "μέση περίοδο παραγωγῆς" τή διάρκεια τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ἀπό τήν ἐπιμήκυνση τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ παραγωγή τοῦ ἐπί πλέον προϊόντος. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, τά παρόντα ἀγαθά εἶναι τεχνικῶς ἀνώτερα ἀπό ἐκεῖνα πού θά παραχθοῦν στό μέλλον, καθῶς ἡ μεγέθυνση τοῦ χρόνου παραγωγῆς τοῦ προϊόντος ὑπονοεῖ τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητος. Στό ἔργο του "The Rate of Interest" ὁ Fisher ἀφιερώσε τό κεφάλαιο IV καί πολλές ἄλλες παραγράφους, στήν ἐπισήμανση τῶν ἀδύνατων σημείων τῆς Μπαβεριανῆς θεωρίας τοῦ Κεφαλαίου περί κυκλικῶν μεθόδων παραγωγῆς. Παράλληλα μέ τόν Fisher, οἱ F.A.Fetter, Bortkiewicz, Lexis, κ.λ.π., ἀμφισβήτησαν ἄρκετά ἐπιχειρήματα τῆς Μπαβεριανῆς θεωρίας, ἀπορρίπτοντας τήν κεντρική της θέση ὅτι τό προϊόν τῆς παραγωγῆς δραστηριότητος μπορεῖ νά αὐξάνει ἐπί ἀόριστο, ἐάν ὁ χρόνος τῆς παραγωγῆς διαρκῶς αὐξάνεται. Ἐν τούτοις, ἡ οὐσιαστικότερη καί ἐπιστημονικότερη περισσότερο τεκμηριωμένη κριτική ἐξασκήθηκε ἀπό τή πλευρά τοῦ Fisher. Ὁ Fisher παρατήρησε ὅτι ὁ Böhm-Bawerk ἀντί νά κάνει χρήση τοῦ νόμου

των φθίνουσων αποδόσεων, υιοθετεί έσφαλμένα τό νόμο τής "άφθίνουσας όριακής παραγωγικότητας" γιά νά παραμείνει πιστός στήν άποτελεσματικότητα τής "κυκλικότητας" των μεθόδων παραγωγής. 'Αφήνει δηλαδή στό περιθώριο τό νόμο των φθίνουσων αποδόσεων κλίμακος, τή στιγμή πού έμπρακτα σέ άλλα σημεία των γραπτών του τόν αποδέχεται. 'Η μείωση του προϊόντος άσχετα από τήν ισχύ τής άρχής τής όριακής παραγωγικότητας, μπορεί νά προέλθει από τήν έπικράτηση άλλων άνασταλτικών παραγόντων, όπως οικονομικές κρίσεις, πολιτικές άρρυθμίες, άβεβαιότητα ως πρός τό μέλλον, κ.λ.π., έπιδρόντων άρνητικά στή μεταβολή του προϊόντος άνεξάρτητα από τή σχέση μεταξύ κεφαλαίου καί περιόδου παραγωγής. 'Ο Fisher είχε έπίγνωση τής σημασίας των παραγόντων αυτών όταν έλεγε "μερικές φορές τό προϊόν μειώνεται άνεξάρτητα τής διάρκειας τής παραγωγικής διαδικασίας".⁸ Παρ' όλα ταύτα, ό Fisher δέν άπόρριψε τή Μπαβεριανή περίπτωση τής "κυκλικότητας", άν καί έθεσε υπό άμφισβήτηση τό τρόπο μέ τόν όποιο ό Αυστριακός οίκονομολόγος χρησιμοποίησε τήν έννοια των κυκλικών μεθόδων παραγωγής πρός στήριξη τής τεχνικής άνωτερότητας των παρόντων έναντι των μελλοντικών άγαθών. 'Ο Fisher ίσχυρίστηκε ότι παρ'όλο πού ό Böhm-Bawerk μέχρι τό τέλος τής ζωής του είχε παραμείνει πιστός στις άρχικές του θέσεις, δέν άντιλήφθηκε ότι ή συσχέτιση μεταξύ τής διάρκειας, τής παραγωγικής διαδικασίας καί του παραγόμενου προϊόντος δέν συνιστά παγκόσμια άλήθεια. 'Η εξέλιξη τής έπιστημονικής διαμάχης τή δεκαετία του 1930 γύρω από τό πρόβλημα του κύκλου παραγωγής, έμπέδωσε τήν όρθότητα των Φισεριανών δοξασιών. Διάσημοι οίκονομολόγοι όπως ό Frank Knight, όχι μόνο άμφισβήτησαν τή συναρτησιακή σχέση μεταξύ χρόνου παραγωγής καί παραγόμενου προϊόντος, αλλά καί άμφέβαλαν γιά τή δυνατότητα μέτρησης τής μέσης περιόδου παραγωγής.

II. Ἐπισκόπηση Βασικῶν Φιλοερειανῶν Ἐννοιῶν.

Ἡ ἐνδελεχὴ γνῶσις τῆς θεωρίας τοῦ τόκου στὰ γραπτά τοῦ Fisher, προϋποθέτει τὴν κατανόησι τῶν ἐννοιῶν "εἰσόδημα καὶ κεφάλαιο" πού συνθέτουν τὸ πυρῆνα τῆς ἀνάλυσης του. Σύμφωνα μὲ τὸν Fisher "εἰσόδημα εἶναι μιὰ σειρά γεγονότων" ⁹ πού σχετίζονται μὲ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ συγκριτικὰ μὲ τὴ φυσικὴ ἐπαφὴ του μὲ τὸ περιβάλλον. Ἡ διαμόρφωσι τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας προϋποθέτει τὴ συνειδητοποίησι τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῶν γεγονότων πού λαμβάνουν χώρα στὸ συγκεκριμένον περιβάλλον. Τὸ ἀποκρυστάλλωμα τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας μετὰ ἀπὸ μιὰ παραγωγικὴ δραστηριότητα, ἐκφράζεται μὲ τὴ δημιουργία τῶν διαφορῶν ἀγαθῶν καὶ συνθέτει τὴν ἔννοια τοῦ γεγονότος. Οἱ ἐνδιάμεσες δραστηριότητες π.χ. χρηματικὲς ἀνταλλαγές, κ.λ.π., πού ὑποβοηθοῦν τὴ δημιουργία τοῦ φυσικοῦ εἰσοδήματος δὲν θεωροῦνται εἰσόδημα. Ὁ Fisher καλεῖ "φυσικὸ εἰσόδημα" (psychic or enjoyment income) τὸ σύνολο τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῶν ἐμπειριῶν πού ὁ ἄνθρωπος δέχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ πού κατέχει καὶ πού ἄμεσα ἐπίδρουν στὴν ἐσωτερικὴ του ψυχολογία. Ἡ περὶ αὐτὴ ἡ μορφή εἰσοδήματος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ εὐκόλα, ὁ Fisher εἰσάγει τὴν ἐναλλακτικὴ ἔννοια τοῦ "πραγματικοῦ εἰσοδήματος". Ὅτιδήποτε συμμετέχει καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν ἱκανοποίησι τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν π.χ. ρουχισμὸς, στέγασι, κ.λ.π., συνθέτει τὴν ἔννοια τοῦ "πραγματικοῦ εἰσοδήματος". Ἡ χρηματικὴ μονάδα πού χρησιμοποιεῖται εἶναι στὴ διεκπαιρέωσι τῶν συναλλαγῶν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μέτρο τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ συνολικὰ καταβαλλόμενον κόστος τοῦ ἀτόμου γιὰ τὴν ἀπόκτησι τῶν ἀγαθῶν πού συνθέτουν τὸ πραγματικὸ εἰσόδημα, καλεῖται "κόστος ζωῆς". Ὅπως ὁ Fisher παρατηρεῖ "τὸ φυσικὸ εἰσόδημα, τὸ πραγματικὸ εἰσόδημα καὶ τὸ κόστος ζωῆς συνιστοῦν ἀπλὰ τρεῖς διαφορετικὲς πλευρὲς τοῦ εἰσοδήματος". ¹⁰ Οἱ προσφερόμεν

υπηρεσίες στο μέλλον από την αγορά ενός σπιτιού ή ενός διαρκούς κατα-
ναλωτικού αγαθού πρέπει να συνυπολογίζονται στο "έτήσιο πραγματικό
εισόδημα". Η διαφορά μεταξύ "έπένδυσης" και "δαπάνης" έγκειται στ'
ότι η επένδυση αποφέρει μόνο μελλοντικό όφελος, ενώ η δαπάνη για την
απόκτηση ενός προϊόντος αποφέρει άμεσο όφελος χωρίς την παρεμβολή χρο-
νικής υστέρησης. Δηλαδή ο Fisher στη προσπάθειά του να εξηγήσει την
έννοια "πραγματικό εισόδημα", εισάγει το "χρόνο" ως οικονομική μετα-
βλητή. Το άθροισμα των δαπανηθέντων χρηματικών μονάδων συνθέτουν το
"ονομαστικό ή χρηματικό εισόδημα" του ατόμου. Εάν π.χ. ο μηνιαίος
μισθός του ατόμου είναι 10.000 δρχ. τότε το ποσό αυτό συνιστά το χρη-
ματικό του εισόδημα. Το πραγματικό εισόδημα συμπίπτει με το ονομαστι-
κό εάν η αγοραστική δύναμη του χρήματος σε όρους κόστους ζωής είναι
σταθερή και αμετάβλητη. Εάν κατά τη χρονική περίοδο Tη το άτομο δαπανήσει
6.000 δρχ. για αγαθά και υπηρεσίες και αποταμιεύσει τις υπόλοιπες,
τό ονομαστικό του εισόδημα θα είναι κατά 4.000 δρχ. ^{μεγαλύτερο} του πραγματικού.
Με άλλα λόγια, ο Fisher θεώρησε ως ονομαστικό εισόδημα το χρηματικό
ποσό λαμβανόμενο από το άτομο κατά τακτά χρονικά διαστήματα π.χ. κά-
θε μήνα, προς αντιμετώπιση του κόστους ζωής του. Εάν το άτομο δαπα-
νᾶ περισσότερα από το ύψος του ονομαστικού του εισοδήματος π.χ. ρευ-
στοποιώντας μέρος των αποταμιεύσεων του, τότε το πραγματικό εισόδημα
θα υπερβαίνει το ονομαστικό. Οι μισθοί, ή έγγειος πρόσοδος, ο τόκος
καί τὰ κέρδη, συνιστούν τὰ συνθετικά στοιχεία του χρηματικού είσο-
δήματος, καθώς τὸ άτομο λαμβάνει τὸ ονομαστικό του εισόδημα ὑπὸ τῆ
μορφή τῶν ἀνωτέρω συνθετικῶν.

Ὅπως εὐκόλα διαπιστοῦνται ὑπάρχει διάχυτη σύγχυση στὴ Φισεριανή
σκέψη, σχετικά με τὴν τριδιάστατη ὑπόσταση τοῦ εισοδήματος (πραγματι-
κό, φυσικό καὶ χρηματικό). Ἡ σύγχρονη οικονομικὴ σκέψη μᾶς πληροφορεῖ

δτι ἡ ἔννοια εἰσόδημα παρουσιάζεται κάτω ἀπό τρεῖς ταυτόσιμες μορφές "ἐθνικό εἰσόδημα", "ἐθνικό προϊόν" καί "ἐθνική δαπάνη". Προσκολλημένη στή Κλασσική διάκριση μεταξύ κερδῶν, μισθῶν, τόκου, ἐγγείου προσόδου δέν κατάφερε νά συλλάβει ὅτι ἡ ἀποταμίευση μαζί μέ τήν κατανάλωση ἀντιπροσωπεύουν τά πρωταρχικά στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Σημῶσε ἐπίσης ὅτι τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν εἰσοδημάτων συνιστᾷ τήν ἔννοια τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος, πλέοντας στά νερά τῆς Νεοκλασσικῆς παράδοσης. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού στήν ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ τόκου χρησιμοποίησε τήν ἔννοια τοῦ ἀτομικοῦ καί ὄχι τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Fisher δανείστηκε τήν "ἐπαγωγική μέθοδο", ἀφοῦ ἐπιχείρησε νά ἐρμηνεύσει τήν ἔννοιολογική σημασία τῶν μακροοικονομικῶν μεγεθῶν μέ ἀφετηρία τήν ἀτομική συμπεριφορά.

Ὁ Fisher μέ τό ὄρο "time-shape of the income stream" ἀπεικόνιζόν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ καταναλωτής θά διανείμει διαχρονικά τό εἰσόδημά του. "Ἄτομα μέ χαμηλό εἰσόδημα εἶναι περισσότερο εὐαίσθητα στή χρήση τῶν εἰσοδηματικῶν τους ροῶν, ἀπ' ὅτι ἄτομα μέ ὑψηλό εἰσόδημα τῶν ὁποίων ὁ κορεσμός τῶν ἀναγκῶν τους ἔχει πρό πολλοῦ ἐπέλθει. Ἡ σύνθεση τῆς εἰσοδηματικῆς ροῆς, δηλαδή τά συστατικά πού ἀποτελοῦν τὸ εἰσόδημα τοῦ καταναλωτή, ἐπηρεάζει ἄμεσα τόν "χρόνο προτίμησης" μεταξύ παρόντων καί μελλοντικῶν ἀγαθῶν. Ἐάν δηλαδή οἱ κᾶτοικοὶ μιᾶς χώρας διαθέτουν συγκριτικά περισσότερο εἰσόδημα γιὰ τήν ἀπόκτηση αὐτοκινήτων παρά ἠλεκτρικῶν συσκευῶν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπάρχει συγκεκριμένη κατεύθυνση τοῦ χρόνου προτίμησης τῶν ἀτόμων γιὰ τά συγκεκριμένα ἀγαθά. Εἶναι φανερό ὅτι τό μέγεθος καί ἡ σύνθεση τοῦ εἰσοδήματος μέ τή διαδικασία διανομῆς του ἀλληλοεξαρτῶνται, καθώς βιομηχανοδοχικές εἰσοδηματικές αὐξήσεις ἐπηρεάζουν τή συμπεριφορά τοῦ καταναλωτή ὡς πρὸς τή κανονικότητα τῶν δαπανῶν του.

Γιά τόν Fisher ὁ ὅρος "πλοῦτος" σημαίνει "ὕλικά ἀντικείμενα κατεχόμενα ὑπό τῶν ἀνθρώπων".¹¹ Ἐνῶ τὰ ἀγαθὰ ἐκπληροῦν διάφορες ιδιότητες π.χ. χρησιμότητα, ἀνταλλαγή, κ.λ.π., ἐν τούτοις οἱ ιδιότητες τῆς κτήσης καί τῆς ὑλικῆς ὑπόστασης συνιστοῦν τίς πιό θεμελιώδεις καί οὐσιαστικές, βάσει τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ, ἢ βροχή, ὁ ἥλιος, κ.λ.π., δέν θεωροῦνται πλοῦτος, ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα τῆς κατοχῆς καί τῆς ὕλης δέν τὰ χαρακτηρίζουν. Ἡ ὑλική ὑπόσταση τοῦ πλούτου παρέχει τὴ δυνατότητα μέτρησης του. Κάθε ἀτομικὸ εἶδος πού ἀποτελεῖ πλοῦτο, μετᾶται μέ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς ἐνιαίας μονάδας π.χ. κιλό, μέτρο, κ.λ.π., ἀποκτώντας μέσω τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης μιὰ "τιμὴ". Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ὑλικὴ σύσταση ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ δύο συνθετικὰ τοῦ Φισεριανοῦ ὀρισμοῦ τοῦ πλούτου, ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα ὑπολογισμοῦ τῆς ποσότητας, τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξίας τοῦ συγκεκριμένου ἀγαθοῦ. Ὁ κάτοχος πλούτου ἔχει τὸ δικαίωμα χρησιμοποίησης του. Αὐτὸ τὸ δικαίωμα πού ἡ κατοχὴ τοῦ πλούτου συνεπάγεται καλεῖται "ἰδιοκτησία".

Γιὰ παράδειγμα, ὁ κάτοχος ἐνός αὐτοκινήτου ἢ οἰκήματος, τότε καί μόνο ἀποκαλεῖται ἰδιοκτῆτης, ἐάν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ ὅπως θέλει τίς ὑπηρεσίες τους. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ὑπηρεσίες πού οἱ χρήσεις τοῦ πλούτου ὑπονοοῦν πρόκειται νὰ ἐκδηλωθοῦν στό μέλλον, ὁ παράγοντας "ἀβεβαιότητα" ὑπεισέρχεται στήν ὄλη ἀνάλυση. Στὴ πράξη εἶναι δυνατόν πολλές ἀπὸ τίς ὑπηρεσίες τοῦ πλούτου, νὰ μὴν ἱκανοποιήσουν ἀνθρώπινες ἀνάγκες στό μέλλον. Συνεπῶς, "ἓνα δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἀναφέρεται στήν ἀπόκτηση μερικῶν ἢ ὅλων τῶν μελλοντικῶν ὑπηρεσιῶν ἐνός ἢ περισσοτέρων εἰδῶν πλούτου".¹² Σύμφωνα μέ τόν ὀρισμὸ αὐτὸ ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ "πλούτου" καί "ἰδιοκτησίας" εἶναι περισσότερο φιλοσοφικοῦ παρά ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρα. Ἡ μιὰ ἐννοια ὑπονοεῖ τὴν ἄλλη, ἐφ' ὅσον ὁ κάτοχος πλούτου ταυτόχρονα ἀποκτᾶ δικαιώματα γιὰ τόν τρόπο ἀπολαυῆς

τῶν ὑπηρεσιῶν του στό παρόν ἢ τό μέλλον.

Ὁ Fisher φρόνησε ὅτι οἱ ἔννοιες "πλοῦτος", "ιδιοκτησία", καί "ὑπηρεσίες", μποροῦν νά ἀπεικονιστοῦν ἀπό τόν ὄρο "ἀγαθά", Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀτόμου γιά παρόντα ἢ μελλοντικά ἀγαθά προσδίδει ἰδιαίτερη σημασία στήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ἡ λέξη "ἐπιθυμητότης" διαφέρει ἐκεῖνη τῆς "ἱκανοποίησης" στό ὅτι ἡ πρώτη ἀναφέρεται σέ ἕνα σημεῖο τοῦ χρόνου ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀπαιτεῖ ὀρισμένη χρονική περίοδο γιά νά ἐκδηλωθεῖ. Ἡ ἀναμενόμενη ἱκανοποίηση πού τό ἄτομο πρόκειται νά ἀποκτήσει ἀπό τή χρήση τῶν ἀγαθῶν ὁδηγεῖ στήν ἔννοια τῆς ἀνταπόκρισης τοῦ ἀγαθοῦ ἔναντι τῆς ἀνάγκης. Ὁ Fisher ἀρκετές φορές ταύτισε τόν ὄρο "ἐπιθυμία" μέ τόν ὄρο "χρησιμότητα". Οἱ λέξεις "χρησιμότητα" καί "χρήση" τοῦ ἀγαθοῦ διαφέρουν μεταξύ τους, καθὼς ἡ χρήση ὑποδηλώνει τὰ ἐπιθυμητά γεγονότα πού τό ἀγαθό ἀντανακλᾷ στήν ἀνθρώπινη ἀνάγκη ἐνῶ ἡ χρησιμότητα εἶναι ἡ ἐπιθυμία πού τό ἀνθρώπινο μυαλό ἐκφράζει ἔναντι τῶν ἐπιθυμητῶν γεγονότων. Ὁ Fisher διέκρινε ἐπίσης μεταξύ χρησιμότητας καί εὐτυχίας, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ χρησιμότητα ἀναφέρεται στή κατάσταση τοῦ ἀνθρώπινου σκεπτικοῦ σέ ἰδιαίτερο σημεῖο τοῦ χρόνου, ἐνῶ ἡ εὐτυχία προσπατεῖ ὀρισμένη διάρκεια χρόνου γιά νά ἐκδηλωθεῖ ψυχολογικά. Ὄταν ἀναφερόμαστε σέ ὀρισμένη ποσότητα πλούτου, ἔννοεῖται ὅτι ἡ ποσότητα αὐτή ὑπάρχει σέ συγκεκριμένη στιγμή τοῦ χρόνου ἢ ὅτι παράγεται, καταναλώνεται καί ἀνταλλάσσεται κατά τή διάρκεια κάποιας χρονικῆς περιόδου. Στή πρώτη περίπτωση ἡ ποσότητα συνιστᾷ "ἀπόθεμα" πλούτου, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση ἀντιπροσωπεύει "ροή" πλούτου. Οἱ ὑπηρεσίες τοῦ πλούτου ἢ ὁ βαθμός ἱκανοποίησης πού ἡ ἀπολαυή τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν προσφέρουν στόν ἄνθρωπο, ἀποτελοῦν ὅταν ἀπαιτοῦν τήν διέλευση χρόνου γιά νά ἐπιτευχτοῦν. Ἡ διάκριση ταξῶ ἀποθέματος καί ροῆς παίζει σημαντικό ρόλο στήν ἔννοιολογική ἐξήγηση τῶν ὄρων "κεφάλαιο" καί "εἰσόδημα", καθὼς "τό ἀπόθεμα τοῦ πλούτου" πού ἐνυπάρχει σέ μιᾶ δεδομένη χρονική περίοδο καλεῖται "κεφάλαιο".

ένω ή ροή τῶν ὑπηρεσιῶν μέσω μιᾶς χρονικῆς περιόδου καλεῖται εἰσόδημα".¹³ Ἐν τούτοις ὁ ἀνωτέρω ὀρισμός δέν εἶναι κοινά ἀποδεκτός. Ὁ Adam Smith εἶχε θεωρήσει κεφάλαιο τό μέρος τοῦ πλούτου πού ἀποδίδει "ἔσοδα" π.χ. μηχανήματα, κτίρια, κ.λ.π., ὁ Hermann ὑπέδειξε ὅτι μόνο τά "διαρκή ἀγαθά" ἀποτελοῦν κεφάλαιο, ὁ Karl Knies ἀποκάλεσε κεφάλαιο τό ὅποιοδήποτε εἶδος τοῦ πλούτου τό ὅποιο διαφυλάσσεται γιά μελλοντική χρήση, κ.λ.π.. Τό κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν συγγραφέων αὐτῶν εἶναι ὅτι διέκριναν μεταξύ κεφαλαιουχικῶν καί μή κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν. Ἀναφορικά μέ τήν ἀπόδοση τοῦ κεφαλαίου κάθε συγγραφέας εἶχε διαφορετικές ἀντιληψεις π.χ. ὁ Senior δέχτηκε ὅτι τό κεφάλαιο ἀποδίδει πλοῦτο, ὁ J.B.Clark ὅτι παράγει χρησιμότητα, κ.λ.π.. Ἡ ποικιλομορφία τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων ὀδήγησε τόν Fisher στό συμπέρασμα ὅτι ή σύγχυση πού ἐπικράτησε σχετικά μέ τήν ἔννοια καί τόν ὀρισμό τοῦ κεφαλαίου, ὀφείλεται στήν ἀδυναμία τῶν προγενεστέρων του νά διακρίνουν μεταξύ ἀποθέματος κεφαλαίου καί ροῆς κεφαλαίου. Πρίν τήν παρουσίαση τῆς δικῆς του θεωρίας ὁ Fisher δέχθηκε ὅτι μερικοί στοχαστές ὅπως οἱ Turgot, Say, Courcelle-Seneuil, Cuyot, καί Cannan, προσέγγισαν τήν ἔννοια τοῦ κεφαλαίου σάν ἀποθέματος πλούτου. Κατά τήν ἐμποροκρατική περίοδο ἄρκετοί ἔμποροι καί ἐπιχειρηματίες θεώρησαν τό κεφάλαιο σάν συνώνυμη ἔννοια μέ τό ἀπόθεμα τοῦ πλούτου (Contrave, Dufresne du Cange κ.ἄ.).

Ὁ Fisher ὀρίζει ὡς ἐπιτόκιο τήν ἀμοιβή πού καταβάλλεται γιά τή χρήση ὀρισμένης ποσότητας χρήματος ἔναντι μελλοντικῶν ἀγαθῶν ἢ ὑπηρεσιῶν. Ἔτσι ή μεταβλητή τοῦ χρόνου παίζει ἀποφασιστικό ρόλο στή Φισειριανή θεωρία τοῦ τόκου, γιατί χωρίς τή παρεμβολή τοῦ χρόνου δέν ἔχει νόημα ή ὑπαρξη τοῦ ἐπιτοκίου. Ἐάν 100 σημερινές δρχ. πρόκειται νά ἀνταλλαχθοῦν μέ 110 δρχ. τῆς ἐπόμενης χρονικῆς περιόδου, ή ἀμοιβή τοῦ παρόντος χρήματος σέ ὄρους μελλοντικῶν χρηματικῶν μονάδων θά εἶναι

10 δρχ. , ύποδεικύοντας ότι τό έπιτόκιο πρέπει νά είναι 10%. Οί προ-
σδιοριστικοί παράγοντες τοῦ έπιτοκίου εξετάστηκαν, ὅπως θά δοῦμε αὐ-
βάθος ἀπό τόν Fisher. Γιά τήν ἐμφάνιση τῶν μελλοντικῶν εἰσοδηματι-
κοῶν ἀπό τό ἀπόθεμα τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἡ παρεμβολή ὀρισμ¹⁴
χρονικῆς περιόδου εἶναι ἀναπόφευκτη. Ὁ Fisher μέ τόν ὀρισμό τοῦ κε-
φαλαίου διεχώρησε ταυτόχρονα μεταξύ παρόντος καί μελλοντικοῦ εἰσοδη-
ματος. Βασικό ἀπόφθευμα τῶν ἐπιστημονικῶν του στοχασμῶν ἦταν ὅτι
"τό εἰσόδημα εἶναι τό ἄλφα καί τό ὦμέγα τῆς οἰκονομικῆς",¹⁴ καί τοῦτο
γιατί "κεφάλαιο... εἶναι κεφαλαιοποιημένο μελλοντικό εἰσόδημα".¹⁵
Ἡ ἔννοια τοῦ κεφαλαίου συνδέεται μέ τή πλευρά τῆς ἐπένδυσης, ἐνῶ
ἡ ἔννοια τοῦ εἰσοδήματος μέ τή πλευρά τῆς κατανάλωσης. Ἐπένδυση δ¹⁶
μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς ἀποταμίευση. Ὅπως ὁ Fisher παρατηρεῖ "τό
εἰσόδημα εἴτε ἐπενδύεται μετασχηματιζόμενο σέ κεφάλαιο ἢ τό κεφάλαιο
δαπανᾶται μετασχηματιζόμενο σέ εἰσόδημα. Στή πρώτη περίπτωση τό κε-
φάλαιο συσσωρεύεται, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση μειώνεται".¹⁶ Ἀπό τή
κατανόηση τοῦ διαχωρισμοῦ τούτου θά καταστεῖ ἱκανός ὁ μελετητής νά
συλλάβει τίς βαθυστόχαστες πλευρές τοῦ φισεριανοῦ συστήματος. Σέ ἐ-
σημεῖο τοῦ μεγάλου του ἔργου "The Theory of Interest" τονίζει ὅτι
διαχωρισμός τούτος εἶναι ζωτικός γιά τή κατανόηση τοῦ παρόντος βιβ-
λου".¹⁷

Τό πρόβλημα τοῦ έπιτοκίου σχετίζεται μέ τή δαπάνη ἢ τήν ἐπένδυση
πού τό άτομο ἀποσκοπεῖ πρὸς ἱκανοποίηση τῶν τέρψεών του. Ἡ παρόρμ¹⁸
τοῦ ατόμου νά δαπανᾷ προξενεῖται ἀπό τήν ἀνυπομονησία του νά ἱκανο-
ποιήσει τίς καταναλωτικές του προτιμήσεις. Ἡ ροπή του πρὸς ἐπένδυ-
ση προκαλεῖται ἀπό τήν δυνατότητα νά ἀποκτήσει μεγαλύτερο μελλοντικό
εἰσόδημα. Ἡ γνώση συνεπῶς τῆς "εἰσοδηματικῆς ροῆς" τοῦ ατόμου γιά τ¹⁹
προσδιορισμό τοῦ έπιτοκίου εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική. Στή πράξη δ²⁰

ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιτοκίου εἶναι πολύπλοκος, ἐφ' ὅσον ἡ εἰσοδηματικὴ ροὴ ἀποτελεῖ ἔννοια ἀφοροῦσα μελλοντικὲς καταστάσεις καὶ γεγονότα. Ἡ σημασία τῆς εἰσοδηματικῆς ροῆς εἶναι πρωταρχικὴ ἐπειδὴ "ἡ εἰσοδηματικὴ ροὴ συνιστᾶ τὸ πῶς θεμελιώδες γεγονὸς τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς".¹⁸ Ἀρκετοὶ παράγοντες ἐπιδρῶν στοῦ ρυθμὸ μεταβολῆς τοῦ ἐπιτοκίου. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας τῆς νομισματικῆς μονάδας εἶτε λόγω ὑποτίμησης ἢ ἀνατίμησης, ἐπηρεάζει τὸ ρυθμὸ μεταβολῆς τοῦ ἐπιτοκίου. Στὴ περίπτωση τῆς ἀνατίμησης τὸ ἐπιτόκιο θὰ πέσει, ἐνῶ στὴ περίπτωση τῆς ὑποτίμησης θὰ ἀνέλθει. Ὁ Fisher διακρίνει μεταξύ πραγματικοῦ καὶ ὀνομαστικοῦ ἐπιτοκίου, ἀκολουθώντας τὸ διαχωρισμὸ του μεταξύ πραγματικοῦ καὶ χρηματικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ ἐπιτόκιο πού ἐκφράζει χρηματικὲς μονάδες ἀφορᾷ τὴ πλευρὰ τοῦ ὀνομαστικοῦ εἰσοδήματος, ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἀπεικονίζει ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες ἀντανაკλᾷ τὸ πραγματικὸ εἰσόδημα. Αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς ἔχει καθαρὰ φιλολογικὸ χαρακτήρα. Ὁ Fisher περιορίστηκε ἰδιαίτερα στὴν ἀνάλυση τοῦ ἐπιτοκίου πού ἀντιπροσωπεύει χρηματικὲς μονάδες.

Γενικά, ὁ Fisher δέχτηκε ὅτι τὸ ἐπιτόκιο ἐκφράζει τὴ τιμὴ βάσει τῆς ὁποίας ἀνταλλάσσονται παρόντα μὲ μελλοντικὰ ἀγαθὰ. Τὸ "ψυχολογικὸ" τὸ "ὑποκειμενικὸ" καὶ τὸ "ἀντικειμενικὸ" στοιχεῖο προσδιορίζουν τὴ φύση αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς. Τὸ ψυχολογικὸ καὶ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο σχετίζονται μὲ τὴν ὀριακὴ ἐπιθυμία ἢ προτίμηση τοῦ ἀτόμου, νὰ ἀνταλλάξει παρόντα μὲ μελλοντικὰ ἀγαθὰ. Τὸ ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο ἀναφέρεται στὴν ἔννοια τοῦ "κόστους εὐκαιρίας τῆς ἐπένδυσης", ὑποδεικνύοντας τὸ σύνολο τῶν δυνατῶν εὐκαιριῶν γιὰ ἐπένδυση ἀποδίδοντας ὄφελος μεγαλύτερο τοῦ κόστους. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἄτομο θὰ ἐκλέξει τὴν ἐπενδυτικὴ δαπάνη πού θὰ συμβάλλει στὴ μεγιστοποίηση τοῦ μελλοντικοῦ του ὄφελους ἀπὸ τὴν ἀντιληψη τῶν εἰσοδηματικῶν της ροῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ "χρόνου προ-

τίμησης ή άνυπομονησίας" είναι ότι τό άτομο προτιμά τή διάθεση τοῦ εἰσοδήματός του στό παρόν παρά στό μέλλον. 'Ο καταναλωτής προτιμά πάλι τή κατοχή ενός σπιτιοῦ ή αυτοκινήτου ή άγροκτήματος, κ.λ.π., στό παρόν παρά μετά τήν έλευση δέκα ετών, επειδή ή απόλαυση τών εἰσοδηματικῶν ροῶν ίσως νά άπολεσθεῖ στό μέλλον. Συνεπώς, ή ύπεροχή τῆς αξίας μιᾶς μονάδας παρόντος εἰσοδήματος έναντι μιᾶς μονάδας μελλοντικοῦ, ἐνφράζεται μέ τή καταβολή τόκου εάν τό άτομο αποφασίσει νά τίς ανταλλάξει μεταξύ τους. 'Ο καταναλωτής δηλαδή φρονεῖ ότι τό επίπεδο εὐημερίας πούθά άποκομίσει από τήν χρήση τών παραγόμενων αγαθῶν θά ύπερτερεῖ στό παρόν συγκρινόμενο μέ τό μέλλον. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ό "χρόνος προτίμησης" ή "άνυπομονησίας" του εξαρτᾶται από τό επίπεδο τοῦ άναμενόμενου εἰσοδήματος καί τό τρόπο πού τό εἰσόδημά του θά άναδιανεμηθεῖ στό μέλλον. 'Εάν ό καταναλωτής προσδοκᾶ τήν αύξηση τοῦ μελλοντικοῦ εἰσοδήματος θά προτιμήσει νά αύξήσει τή κατανάλωσή του για παρόντα αγαθά : αντίθετα ή πιθανή μείωση τοῦ άναμενόμενου εἰσοδήματος του συνεπάγεται τή μεγέθυνση τῆς παρούσας άποταμίευσης καί πώσης τῆς καταναλωτικῆς του δαπάνης. 'Η χρονική διάρκεια πού άπαιτεῖται ὥστε οἱ εἰσοδηματικές ροές νά πραγματοποιηθοῦν, προσδιορίζει τό χρόνο προτίμησης τοῦ ατόμου.

'Ο Fisher εἰσήγαγε τόν ὄρο "time shape of expected income stream", για νά σκιαγραφήσει τή διαδικασία τῆς διαχρονικῆς κατανομῆς τών εἰσοδηματικῶν ροῶν. Εἶναι ἔμφανές ότι ή άνυπομονησία τοῦ ατόμου νά άποκτήσει τρέχον έναντι μελλοντικοῦ εἰσοδήματος, προσδιορίζεται από τό "time shape" τών μελλοντικῶν του ροῶν. 'Η ἰδιομορφία τών στοιχείων πού συνθέτουν τό πραγματικό εἰσόδημα καί ό βαθμός κινδύνου πού συνεπάγεται ή πραγματοποίηση τών προσδοκόμενων εἰσοδηματικῶν ροῶν, προσδιορίζουν ἔπισης τό χρόνο προτίμησης τοῦ ατόμου.

'Ο κίνδυνος καί ή άβεβαιότητα συνιστοῦν τούς κύριους παράγοντες

έπιδρόντας στό χρόνο προτίμησης του καταναλωτή. 'Ο Fisher προσδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στους παράγοντες αυτούς προετοίμασε τό έδαφος στίς σύγχρονες περί κεφαλαίου καί κατανομής του είσοδήματος θεωρίες, πού ένσωματώνουν τό κίνδυνο καί τήν άβεβαιότητα σάν οίκονομικές μεταβλητές. 'Εάν τό άτομο προσμένει έπιπρόσθετες ανάγκες ή δυσκολίες στό μέλλον, θά καταστεί άνυπόμονο νά άποκτήσει περισσότερο τρέχον είσόδημα αύξάνοντας ταυτόχρονα τόν όγκο τών άποταμειυτικών του διαθεσίμων. 'Η περίπτωση τής διάρκειας τής ανθρώπινης ζωής άποτέλεσε αντίκειμενο συζήτησης στά γραπτά του Fisher. Τό άτομο λόγω του ύφιστάμενου κινδύνου ως πρός τό μέλλον, δέν μπορεί νά προδιαγράψει μέ ακρίβεια τούς παράγοντες πού θά έπιδράσουν στήν ύγεια ή τήν οίκογενειακή του κατάσταση. "Ετσι, ή άβεβαιότητα ως πρός τή διάρκεια τής ζωής του άτόμου αύξάνει τό βαθμό άνυπομονησίας του. 'Ο Fisher ύποστήριξε ότι έννας μεγάλος αριθμός παραγόντων έκτός τών ήδη μνημονευθέντων έπηρεάζουν τό χρόνο προτίμησης ή άνυπομονυσίας του άτόμου. Οί κυριότεροι τών παραγόντων αυτών είλαι: προνοητικότητα (foresight), άυτοκυριαρχία (self-control), έξη (habit), πιθανή διάρκεια ζωής (expectation of life) καί συρμός (fashion). Αυτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα πού άντανάκλουν τόν έσωτερικό κόσμο του άτόμου, ένισχύουν τήν άποψη ότι ή Φισειριανή θεωρία του τόκου είχε ψυχολογικό χαρακτήρα. 'Η έπιρροή του από τόν Rae ήταν διάχυτη, καθώς ό τελευταίος στή μελέτη του "The Sociological Theory of Capital" άσχολήθηκε ιδιαίτερα μέ τό ψυχολογικό περιεχόμενο τής θεωρίας του τόκου.

'Ο Fisher άποκήρυξε τήν έπικρατούσα άποψη ότι τό έπιτόκιο είναι ύψηλό όταν τό κεφάλαιο σπανίζει καί χαμηλό όταν τό κεφάλαιο δέν σπανίζει. Δεδομένου ότι τό κεφάλαιο άντιπροσωπεύει "κεφαλαιοποιημένο είσόδημα", έπεται ότι ή κεφαλαιακή του αξία προσδιορίζεται από τό

επίπεδο του έπιτοκίου. Ή αύξηση ή ή πτώση της αξίας του κεφαλαίου καθορίζεται από τη πτώση ή την αύξηση του έπιτοκίου. Ή απόφαση του ατόμου να δανείσει ή να δανειστεί δέν σημαίνει ότι τό κεφάλαιο προσδιορίζει τό έπιτόκιο, άπλως "όφειλή ή δανεισμός συνιστοῦν μιά μεταβίβαση κεφαλαίου, μιά μεταβίβαση εισοδήματος όπου τό κεφάλαιο αποτελεί τή παρούσα του αξία".¹⁹ Έτσι στή Φισεριανή θεωρία του τόκου τό κεφάλαιο έμφανίζεται ως δευτερογενές φαινόμενο της παρούσας αξίας των άναμενόμενων μελλοντικῶν εισοδηματικῶν ροῶν. "Όπως εύκολα διαπιστοῦται, ό μοχλός του άνωτέρω μεθοδολογικοῦ συλλογισμοῦ είναι ή έννοια της εισοδηματικῆς ροῆς, γι' αυτό ό Fisher θεωρεῖ τήν αύξομείωση της αξίας του κεφαλαίου ως αποτέλεσμα της μεταβολῆς της τιμῆς του έπιτοκίου. Ή Fisher στή συνέχεια έξετάζοντας τούς παράγοντες πού έπιδροῦν στίς εισοδηματικές ροές του ατόμου, παρατηρεῖ ότι ή καταβολή δανείων καί ή άγοραπωλησία χρεωγράφων ή όμολογιῶν, συνιστοῦν τίς συνισιοδέστερες περιπτώσεις μεταβολῆς τους. Για παράδειγμα, ή λήψη δανείου άντιπροσωπεύει άνταλλαγή μελλοντικοῦ έναντι παρόντος εισοδήματος μέ συνέπεια να σημειώνεται μεταβολή στίς εισοδηματικές ροές του ατόμου.

"Όπως ἤδη αναφέρθηκε διαφορετικά άτομα έχουν ιδιαίτερους χρόνους προτίμησης, λόγω της ξεχωριστῆς ψυχосύνθεσης καί έσωτερικῆς ιδιοσυστάσης των ατόμων. Ποιά όμως είναι ή σχέση μεταξύ "χρόνου προτίμησης καί "άγοραίου έπιτοκίου"; Ή ύπαρξη κινδύνου καί άβεβαιότητας στήν οίκονομική συμπεριφορά των ατόμων, οί θεσμικοί φραγμοί της άγορας, κ. λ. π., βεβαιώνουν ότι ό όριακός χρόνος προτίμησης των ατόμων, δέν συνπίπτει μέ τό άγοραῖο έπιτόκιο. Στο θεωρητικό όμως επίπεδο ύποθέτοντας συνθήκες έλεύθερου άνταγωνισμοῦ, σταθερό επίπεδο τιμῶν καί έμπιστοσύνη στίς οίκονομικές συναλλαγές δανειστών-δανειζομένων, τό επίπεδο

χρόνου προτίμησης τῶν ἀτόμων μέ ὁμοιόμορφο εἰσόδημα θά ταυτίζεται μέ τό ἀγοραῖο ἐπιτόκιο. Ἡ ἐπίδραση τῶν κυβερνητικῶν ἀποφάσεων καί γενικά οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ στό χρόνο προτίμησης τῶν ἀτόμων ἢ τῆς κοινωνίας, δέν ἐξετάστηκαν ἀπό τόν Fisher. Ἄν καί θεώρησε ὡς ἀποφασιστικῆς σημασίας τή συμμετοχή τοῦ κράτους στήν οἰκονομική δραστηριότητα, δέν ἀνέλυσε τούς τρόπους μέσω τῶν ὁποίων οἱ κρατικές ἐνέργειες ἐπιδρῶν στή συμπεριφορά τῶν νοικοκυριῶν. Ἐπιδιώκοντας νά ἐρμηνεύσει τή συμπεριφορά τῆς κοινωνίας μέ ἀφετηρία τό ἄτομο, ἦταν ἐπόμενο νά ἀγνοήσει τήν ὄντοτητα τοῦ Κράτους κατά τή διαμόρφωση τῆς περί τόκου θεωρίας του.

Ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου ἐξαρτᾶται ἀπό τήν αὔξηση τῆς ἀποταμίευσης. Ἡ ἀποψη αὐτή πού ἔχει τίς ρίζες της στή Φυσιοκρατική Σχολή, ἐγένε ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς διχογνωμίας κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα καί τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20ου. Ἡ συναρτησιακή σχέση μεταξύ κεφαλαίου καί ἀποταμιεύσεων ἐγένε ἀποδεκτή ἀπό τόν Fisher, ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ ἀποταμιεύσεις προέρχονται ἀπό τή διαφορά μεταξύ "εἰσοδῶν" καί "ἐκροῶν". Οἱ ἀποταμιεύσεις ὁμως δέν ἀποτελοῦν εἰσόδημα. Αὐτή ἡ ἀντίληψη υἱοθετηθεῖσα ἀπό τόν Fisher τό 1897²⁰, ἐγένε ἀντικείμενο σφοδρότατης κριτικῆς ἀπό πολλούς οἰκονομολόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ μαθηματική σχέση μεταξύ κεφαλαίου καί ἀποταμιεύσεων, προσδιορίστηκε τό 1897 ἀπό τόν Fisher ὡς ἀκολούθως. Ἐάν C εἶναι ἡ ποσότητα τοῦ κεφαλαίου στή παρούσα περίοδο T_0 , C ἡ ποσότητα τοῦ κεφαλαίου παραχθείσα τή παρελθοντική περίοδο T_1 , A ἡ συνολική εἰσοδή (inflow) καί S ἡ συνολική ἐκροή (outflow) παρεμβληθεῖσες μεταξύ τῶν περιόδων T_0 καί T_1 , τότε

$$(7) \quad C' - C = A - S$$

Ἡ σχέση (7) ὑπονοεῖ ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου κατά τή μετάβαση

από τή περίοδο T_1 στη περίοδο T_0 , ισοῦται μέ τή διαφορά $A-S$ τῆς ὀπίσθεν τῆς ἀποτέλεσμα ἀποκαλέσθαι ἀπό τόν Fisher "ἀποταμιεύσεις". Ἐάν ἡ μεταβλητή t ἀντιπροσωπεύει τή διάρκεια τῆς περιόδου πού παρεμβάλεται μέχρι τῆς σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου C' τῆς περιόδου T_0 , τότε ἡ μέση μεταβολή τῶν παραγόντων τῆς 1 σέ μονάδες χρόνου θά εἶναι:

$$(8) \quad \frac{C' - C}{t} = \frac{A - S}{t}$$

Στή περίπτωση πού $C'=C$ καί $A=S$ ἡ μεταβολή τοῦ κεφαλαίου κατά τή χρονική περίοδο t θά ισοῦται μέ μηδέν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ μερική παράγωγος ὡς πρὸς τόν χρόνο t παρέχει τή διαχρονική μεταβολή τοῦ κεφαλαίου:

$$(9) \quad \frac{dC}{dt} = \frac{dA}{dt} - \frac{dS}{dt} \quad \eta$$

$$(10) \quad c = a - s$$

, ὅπου οἱ παράμετροι c , a , s , ὑποδεικνύουν τούς ἀντίστοιχους ρυθμούς μεταβολῆς τῶν C, A καί S . Ἡ διαίρεση τῆς (10) γιά τῆς μεταβλητῆς C ὑποδειλώνει τή ποσοστιαία αὔξηση τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή

$$(11) \quad \frac{c}{C} = \frac{a}{C} - \frac{s}{C}$$

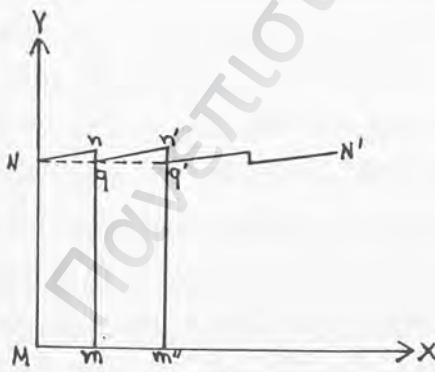
$$(12) \quad \gamma = a - \sigma \quad , \quad \text{ὅπου } \gamma = \frac{c}{C} \quad , \quad a = \frac{a}{C} \quad \text{καί } \sigma = \frac{s}{C}$$

Ἡ σχέση (12) παρέχει τήν ὑπάρξη τοῦ χρόνου t , καθὼς ἡ ποσοστιαία αὔξηση τοῦ κεφαλαίου ἀπαιτεῖ τήν ἔλευση ὀρισμένου χρόνου. Στή προκείμενη περίπτωση, γ εἶναι ὁ ποσοστιαῖος ρυθμός μεταβολῆς τοῦ κεφαλαίου, a ἡ ποσοστιαία μεταβολή τῆς εἰσοδοῦ καί σ ἡ ποσοστιαία μεταβολή τῆς ἐκροῆς. Ὁ Fisher θεωρώντας τούς ποσοστιαίους ρυθμούς μεταβολῆς c , a , καί s ὡς σταθερές, εἰσάγει τόν ὄρο "προσδοκόμενος χρόνος κύκλου ἐργασιῶν", (prospective time of turnover), ἐπισημαίνοντι

τας τή χρονική ταχύτητα μέ τήν όποία γίνεται μία μεταβολή. Οί λόγοι $1/c$, $1/a$ καί $1/s$ προερχόμενοι από τήν αντίστροφή τής σχέσης (11), απεικονίζουν τήν έννοια του "prospective time of turnover". 'Η έννοια αυτή, όπως ό Fisher παρατηρεῖ, μπορεί νά έχει πολλές χρήσεις στή περιοχή τής οικονομικῆς θεωρίας. 'Η Φισεριανή ποσοτική θεωρία του χρήματος ήταν άποτέλεσμα του άνωτέρω συλλογισμού. 'Ο Fisher άντικαθιστώντας τόν όρο "perspective rate of turn over" μέ τόν αντίστοιχο τής "κυκλοφοριακῆς ταχύτητας του χρήματος" πρωτοπαρουσίασε τό 1897 ²¹ τή περίφημη ποσοτική θεωρία του χρήματος· τό 1911 μέ τήν εμφάνιση του μεγάλου έργου του, "The Purchasing Power of Money", ή Φισεριανή ποσοτική θεωρία θά προσλάβει τήν τέλεια ολοκλήρωσή της.

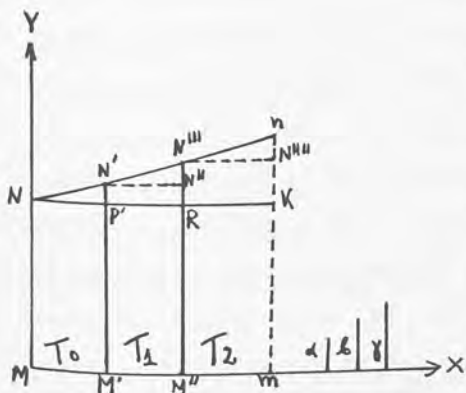
'Ο Fisher τό 1908 μέ τιτλοφορούμενο άρθρο του "Are Savings Income?", έπιχείρησε νά άπαντήσει στους έπικριτές τής θέσης του ότι ή αύξηση στήν αξία του κεφαλαίου δέν είναι εισόδημα. Οί αντίπαλοί του βασιζόμενοι στόν όρισμό του ότι κεφάλαιο είναι ή προεξοφλητική αξία του άναμενόμενου εισοδήματος, ισχυρίστηκαν ότι ως άποταμίευση μπορεί έπίσης νά ληφθεῖ ή προεξοφλητική αξία τής αύξησης του μελλοντικού εισοδήματος. 'Ο Fisher άμφισβητώντας τήν άποψη αυτή δέχτηκε ότι οί άποταμιεύσεις δέν συνιστοῦν εισόδημα καί συνεπώς δέν μπορούν νά προεξοφληθοῦν όπως τό κεφάλαιο. 'Εάν π.χ. ό κάτοχος γῆς αξίας 1.000.000 δρχ. διαπιστώσει στό τέλος του έτους μία αύξηση στήν αξία της κατά 100.000 δρχ., τότε τίθεται τό έρώτημα εάν ή επί πλέον αξία αντιπροσωπεύει εισόδημα ή κεφάλαιο. Οί άμφισβητίες τών Φισεριανών θέσεων παραδέχτηκαν ότι άποτελεῖ εισόδημα, ένῶ ό Fisher τίς κατελόγησε στό κεφάλαιο ως άποτελών άναπόσπαστο μέρος τής άρχικῆς κεφαλαιακῆς αξίας. Εισόδημα είναι μόνο οί ύπηρεσίες άπορρέουσες από τό ένυπάρχων άπόθεμα κεφαλαίου. 'Η διαμάχη είχε τίς ρίζες της στήν άποδοχή ή τήν άπόρ-

ριση τῶν ὀρισμῶν τοῦ Fisher περί κεφαλαίου καί εἰσοδήματος. Ἡ διάκριση μεταξύ ἀποθεμάτων καί ροῶν ὅπως ὀρίσθῃ ἀπό τόν Fisher ἀντικατοπτρίζει τή βασική προϋπόθεση γιά τή κατανοήση τῶν θέσεων του. Στό σχήματα (1) καί (2) ἀπεικονίζονται διαγραμματικά οἱ Φισεριανές θέσεις. Ἐάν MN ἀντιπροσωπεύει τήν ἀρχική ἀξία ἑνός στοιχείου τοῦ πλοῦτου π.χ. γῆς, τότε καθώς ἡ πρώτη συγκομιδῆ τοῦ καλλιεργούμενου προϊόντος πλησιάζει, ἡ ἀξία τοῦ ἀρχικοῦ κεφαλαίου ἀνέρχεται λόγω τῆς ἀναμονῆς τῆς ἐπερχόμενης συγκομιδῆς. Αὐτή ὅμως ἡ ἀνοδος εἶναι φαινομενική, γιατί ὅταν ἡ συγκομιδῆ πραγματοποιηθεῖ ἡ ποσότητα nq ἀποτελεῖ τό ποσό τοῦ εἰσοδήματος καί ἡ ποσότητα $mq=MN$ τό ὕψος τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου. Ἡ διαχρονική ἐξέλιξη τῆς προσωρινῆς μεταβολῆς τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, παρέχεται ἀπό τή καμπύλη NN': Στό σχ. 1 ὅπως παρατηρεῖται

Σχ. 1.

ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου παραμένει σταθερή μεταξύ τῶν διαδοχικῶν χρονικῶν περιόδων. Αὐτή ἡ ἀπλή περίπτωση μᾶς εἰσάγει στή κατέτω πολυπλοκότερη, πού συνιστᾷ τό πυρήνα τῆς Φισεριανῆς ἐπιχειρηματολογίας. Στό σχ.2 παρατηρεῖται μιᾶ διαχρονική ἀνοδος στήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου ἀπό NM σέ $m'k$. Ἡ ἐπί πλέον ποσότητα $n'k$ πού προστίθεται στήν ἀρχική ἀξία τοῦ κεφαλαίου $MN(=mk)$ ἰσοῦται μέ προεξοφλητική ἀξία τῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν κατά τίς χρονικές περιόδους $T_0(=MM')$, $T_1(=M'M'')$ κα

Σχ. 2.

$T_2 (=M''m)$. Στο σχ.2 τή περίοδο T_1 τó ποσό τού συσσωρευόμενου κεφαλαίου $N''R$ αποτελείται από δύο συνθετικά στοιχεία. Τό πρώτο στοιχείο $N'P' (=N'R)$ αντιπροσωπεύει τó κεφάλαιο πραγματοποιούμενο από τήν εισοδηματική ροή NN' , ενώ τó δεύτερο $N''N'''$ επιτυγχάνεται από τήν εισοδηματική ροή $N''N'''$ τής δεύτερης περιόδου T_1 . Σύμφωνα μέ τó συλλογισμό αυτό οί έπαρξήσεις τού κεφαλαίου $N'P'$, $N''N'''$ κ.λ.π., τίς όποίες ό Fisher άποκαλεϊ διαφορετικά "άποταμιεύσεις" (savings)

δέν συμπεριλαμβάνονται στό εισόδημα. Στήν αντίθετη περίπτωση τó εισόδημα θά έμφανιζόταν παραφουσκομένο, περιέχοντας έκτός τών εισοδηματικών ροών $\alpha (=NN')$, $\beta (=N''N''')$, $\gamma (=N'''n)$ καί τίς άποταμιεύσεις $N'P'$, $N''R$ καί nK . Ό Fisher δέχεται ότι ή μορφή τών "καμπυλών προεξόφλησης" $M'N'$, $M''N''$ καί mn , έξαρτάται από τó επίπεδο τού έπιτοκίου. Έτσι, εάν τó έπιτόκιο στις χρονικές περιόδους T_0 , T_1 , T_2 , μεταβληθεϊ καί δεδομένου ότι οί εισοδηματικές ροές παραμένουν άμετάβλητες, τότε τó σχήμα τών καμπυλών θά μεταβληθεϊ.

Άπό τήν άνωτέρω άνάλυση καθίσταται όλοφάνερο ότι ό προσδιορισμός τών όρων "είσόδημα" καί "κεφάλαιο", έξαρτάται από τή μεθοδολογική άνάλυση πού ό οίκονομολόγος πρόκειται νά υίλοθετήσει. Διαφορετικές μέθοδοι έξέτασης τού ίδιου προβλήματος πάντοτε κατευθύνουν σέ διαφορετικά συμπεράσματα. Όπως ήδη προαναφέρθει, γιά τόν Fisher "ή μόνη άληθινή μέθοδος εϊναι νά θεωρήσουμε όμοιόμορφα ως εισόδημα τίς ύπηρε-

σίες.....του κεφαλαίου".²² "Όταν κάποιος αγοράζει ένα πιάνο ή ένα αυτοκίνητο τη περίοδο T_0 , οι υπηρεσίες που θα αποφέρουν στο μέλλον συνιστούν εισόδημα. Εάν η αγορά του πιάνου ή του αυτοκινήτου γίνεται από διαθέσιμες αποταμιεύσεις, τότε το αποταμιευόμενο ποσό δεν συνυπολογίζεται στο εισόδημα. Έτσι, εάν συνυπολογιστούν ως εισόδημα οι αποταμιεύσεις και οι υπηρεσίες των αγαθών που αποκτήθηκαν με τη ρευστοποίηση των χρηματικών διαθεσίμων, το εισόδημα θα είναι μεγαλύτερο του αναμενόμενου".
"Ο Fisher δεν συμπεριέλαβε τις αποταμιεύσεις στο εισόδημα, γιατί ακολουθούσε διαφορετική μεθοδολογία στο προσδιορισμό του εισοδήματος από ότι οι σύγχρονοί του. Το πιάνο ή το αυτοκίνητο όμως δεν αποδίδουν μόνο υπηρεσίες αλλά και "ζημιές" π.χ. φθορές, έξοδα συντήρησης, κ.λ.π. "μια ροή ζημιών ή αρνητικού εισοδήματος καλείται δαπάνη".²³ "Η έκφραση της δαπάνης σε νομισματικούς όρους καλείται "έξοδο" ή "κόστος", δηλαδή κάθε μορφή χρηματικής, φυσικής ή ανθρώπινης θυσίας. Όπως οι υπηρεσίες έτσι και οι ζημιές μετρούνται σε ποσότητα και αξία. Η αξία των υπηρεσιών ρεόντων από το απόθεμα του πλούτου καλείται "ακαθάριστο εισόδημα". Η υπέρβαση (έλλειψη) του ακαθάριστου εισοδήματος από τη δαπάνη ονομάζεται "καθαρό εισόδημα" (καθαρή δαπάνη). Όπως διαπιστώνεται υπάρχει διάχυτη σύγχυση στους άνωτέρω όρισμούς, αντιπαραβαλλόμενοι με τη μετακενσιανή ανάπτυξη της μακροοικονομικής θεωρίας. Αν και στα έργα του Fisher "The Nature of Capital and Income" και "The Theory of Interest" οι υποδιαίρεσεις του εισοδήματος στο σημερινό αναγνώστη φαίνονται ξένες με τη πραγματικότητα, εν τούτοις στις μέρες του Fisher η θεωρητική παρουσίαση των όρων αυτών αποτέλεσε εξελικτικό βήμα για την οικονομική σκέψη. Από την άλλη μεριά, πρέπει να επισημανθεί ότι οι Φισεριανές κατηγορίες του εισοδήματος δεν έπληρσαν την περί του θεωρία του, γιατί δέχεται μόνο τον όρισμό που εξετάζει το εισόδημα ως ροή των υπηρεσιών του πλούτου. Χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες

ώστε η οικονομική έπιστήμη νά ξεπεράσει τό φράγμα τῶν ὀρισμῶν καί τῶν ἐννοιολογικῶν ἀναλύσεων, οἱ ὁποῖες μέ τά σημερινά δεδομένα φαίνονται παιδαριώδη. Ὁ Fisher ἔδωσε τό παρόν του σέ αὐτή τή προσπάθεια. Ἡ προτεινόμενη ἀπό αὐτόν διάκριση μεταξύ "ροῶν" καί "ἀποθεμάτων", καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ "χρόνου" ὡς οικονομικῆς μεταβλητῆς γιά τή κατανόηση αὐτῆς τῆς διάκρισης, ἀποτέλεσε ἀφετηρία νέων κατακτήσεων στό πεδίο τῆς οικονομικῆς ἀνάλυσης. Οἱ Φισεριανές διεργασίες ὑπῆρξαν τό ἐρέθισμα πού ἐνίσχυσε τίς δομές τῆς μακροοικονομικῆς θεωρίας.

III. Οἱ Τρεῖς Προσεγγίσεις.

Ὁ Fisher τό 1907 μέ τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου του "The Rate of Interest", ἔδωσε ἀφορμή σέ διάφορους οικονομολόγους π.χ. H.R. Seager, H.G. Brown, A. Loria, κ.λ.π., νά ἀμφισβητήσουν τήν εἰσαχθεῖσα ἄποψη ὅτι ἡ "ἀναμονή" ἢ "προτίμηση" συνιστᾶ τόν μοναδικό προσδιοριστικό παράγοντα τοῦ τόκου. Οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ὑποστήριξαν ὅτι ὁ διάφεύγων παράγοντας τῆς "παραγωγικότητας τοῦ κεφαλαίου" ὡς προσδιορίζων τό ἐπίπεδο τοῦ τόκου, προκαλεῖ ρήγμα στή Φισεριανή θεωρία τοῦ τόκου. Ὁ T. Veblen ἐπίσης χαρακτήρισε τή Φισεριανή θεωρία τοῦ τόκου ὡς περιουσιμῆς ἰσχύος. Ὁ Veblen συνέδεσε τό φαινόμενο τοῦ τόκου μέ τήν ἐμφάνιση τῶν σταδίων ἀνάπτυξης τῆς χρηματικῆς καί τῆς πιστωτικῆς οἰκονομίας.²⁴ Τό θεσμικό πλαίσιο τῶν προηγούμενων σταδίων ἀνάπτυξης, δέν ἐπέτρεπε τή καθιέρωση τοῦ τόκου ὡς ἐνδογενές οικονομικό φαινόμενο. Ὁ Fisher ἀπορρίπτοντας τήν ἄποψη αὐτή ἰσχυρίστηκε ὅτι "ἀνυπομονησία καί κόστος εὐκαιρίας διερευνόνται στίς διεργασίες τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου"²⁵, καθὼς ἡ ἐκλογή μεταξύ παρόντος καί μελλοντικοῦ εἰσοδήματος γίνεται κάτω ἀπό τά "ἐρεθίσματα" καί τίς ἰδιαίτερες καταστάσεις τῶν κοινωνικοοικονομικῶν θεσμῶν. Ἔτσι ὁ τόκος ἐμφανίζεται ὡς γηγενές

στατικό κάθε συναλλαγής. Τό 1930 μέ τή παρουσίαση τοῦ μεγαλυτέρου ἔργου τῆς ζωῆς του "The Theory of Interest", ἐνοποιώντας τήν ἀρχή τοῦ "ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" (rate of return over cost) στή προταθείσα τό 1907 θεωρία του, πρότεινε ἕνα πλήρες ὑπόδειγμα πῶς ὁ τόκος περιορίζοντας αἰσθητά τίς ἀφορμές γιά περαιτέρω ἐπιθέσεις στό μέλλον.

Ὁ Fisher, εἰσάγοντας τήν ἤδη ἀναλυθείσα ἔννοια τοῦ time-preference, ἀποτολμᾷ τήν ἀνάλυση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ δανεισμοῦ ἐπί τοῦ ἐπιτοκίου. Στήν ἀνάλυση τῆς πρώτης προσέγγισης ὑποστήριξε ὅτι κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ καταναλωτή, διαφορετικά ἐπιτόκια ἀνακύπτουν σέ ἐξωχριστές χρονικές περιόδους. Ἡ "σύνθεση τῶν ἐπιτοκίων" προκαθορίζεται ἀπό τέσσερεις παράγοντες, πού ὁ Fisher τίς χαρακτήρισε ὡς θεμελιώδεις ἀρχές.

1. Ὁ "ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης" ἢ ὁ "βαθμός ἀνυπομονῆς" τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπό τό μέγεθος τῆς εἰσοδηματικῆς του ροῆς. Ὁ συλλογισμός τοῦτος ἀποκρυσταλλοῦται σέ ὅτι ὁ Fisher ὀνόμασε "ἐμπειρική ἀρχή".
2. Ὁ ὀριακός βαθμός ἀνυπομονῆς ἢ ὁ ὀριακός βαθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης τείνουν νά ἐξισωθοῦν μέ τό ἐπίπεδο τοῦ ἀγοραίου ἐπιτοκίου. Ὁ Fisher ἀποκάλεσε τό γεγονός αὐτό ἡ "ἀρχή τῆς μεγίστης συνολικῆς ἐπιθυμίας" (the principle of maximum total desirability), ἐκφράζοντας τήν ἐπιθυμία τοῦ καταναλωτή δοθέντος τοῦ ἀγοραίου ἐπιτοκίου νά ἀνταλλάξει τωρινό μέ μελλοντικό εἰσόδημα, μέχρι τοῦ σημείου πού θά μεγιστοποιήσει τή συνολική του χρησιμότητα.
3. Τό ἀγοραῖο ἐπιτόκιο θά διαμορφωθεῖ σέ τέτοιο ἐπίπεδο, ὥστε ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση δανείων μεταξύ δανειστῶν καί δανειζομένων νά εἶναι ἴση. Αὐτή εἶναι ἡ "ἀρχή τοῦ συμφητισμοῦ τῶν ἀγορῶν" (the principle of market equilibrium).

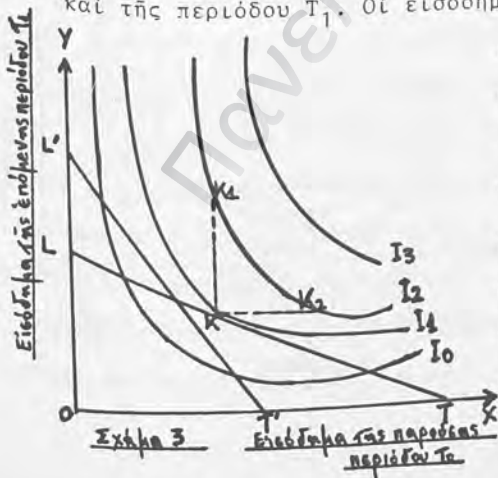
of clearing the markets).

4. Τό άθροισμα μεταξύ καταβολής και έπιστροφής τών δανείων στό συγκεκριμένο επίπεδο του έπιτοκίου πρέπει νά είναι μηδέν. Μέ άλλα λόγια, ή "παρούσα αξία" τής άνταπόδωσης τών δανείων και τής άρχικης καταβολής τους δίνουν άθροισμα μηδέν. Αύτή είναι ή λεγόμενη "άρχή τής άνταπόδωσης" (the principle of repayment).

5. Τό εισόδημα έπηρεάζεται μόνο μέσω δανεισμού.

Οί βασικές ύποθέσεις επί τών όποιων στηρίζεται τόσο ή πρώτη όσο και ή δεύτερη προσέγγιση, είναι ή ύπαρξη του σταθερού επιπέδου τιμών, ή δυνατότητα του ατόμου νά αποφασίζει κάτω από συνθήκες βεβαιότητας ως προς τό μέλλον και ή επικράτηση συνθηκών πλήρους ανταγωνισμού στό χώρο τής αγοράς. Ξεκινώντας τήν ανάλυση τής πρώτης προσέγγισης θά ύποτεθεϊ ότι τό άτομο έχει "χρονικό όριζοντα" ενός έτους. 'Η δέσμη τών καμπυλών άδιαφορίας ή ή δέσμη τών καμπυλών προθυμίας ή καμπυλών προτίμησης ή καμπυλών άνυπομονυσίας όπως τίς άποκαλει ό Fisher, απεικονίζουν τό χρόνο προτίμησης του καταναλωτή. 'Η καμπύλη άδιαφορίας είναι ό γεωμετρικός τόπος τών σημείων, όπου ό καταναλωτής είναι άδιάφορος για τήν άνταλλαγή εισοδηματικών μονάδων μεταξύ τής περιόδου T_0 και τής περιόδου T_1 . Οί εισοδηματικές ροές του παρόντος και του έπο-

μενου έτους απεικονίζονται στον όριζοντιο και τον κάθετο άξονα του σχήματος 3, αντίστοιχα. 'Η γραμμή LT παριστά τον εισοδηματικό περιορισμό (budget line) του καταναλωτή και δείχνει τίς καταναλωτικές του προτιμήσεις μεταξύ παρόντος και μέλλοντος. 'Ο Fisher τή γραμμή LT άποκάλεσε επίσης "market line"

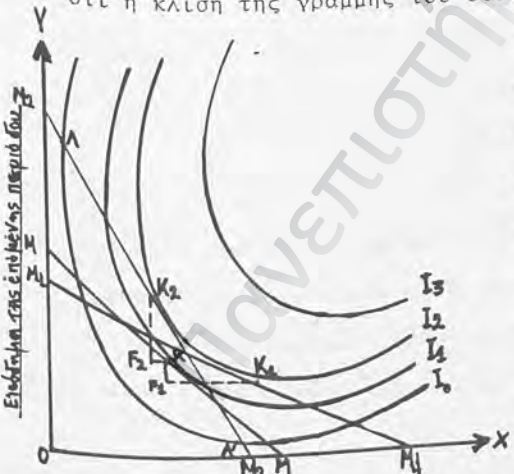
./.

"loam line" ή "rate line", αντιπροσωπεύοντας τό γεωμετρικό τόπο των σημείων επί των οποίων ο καταναλωτής μπορεί να μεταβάλει τό εισόδημά του μέσω δανεισμού κατά τις περιόδους T_0 και T_1 δεδομένου ότι τό $\frac{OL}{OT}$ του επιτοκίου πεδίο I είναι γνωστό. 'Η κλίση τής ευθείας γραμμής LT είναι $(1+i)$, δεδομένη αύξηση του επιτοκίου από i σε i' , ή γραμμή LT θά καταστεί $L'T'$. 'Από τήν ἄλλη μεριά, ή κλίση τής καμπύλης ἀδιαφορίας στό ὅποιο ὁδήποτε σημείο της μετρά τόν "ὀριακό χρόνο προτίμησης" του καταναλωτή μεταξύ παρόντος καί μελλοντικοῦ εισοδήματος. 'Η κλίση τής καμπύλης ἀδιαφορίας I_1 π.χ. στό σημείο K δίδεται ἀπό τό λόγο $\frac{OL}{OT}$, ὑποδηλώνοντας πόσο εισόδημα τής περιόδου T_1 εἶναι πρόθυμος νά θυσιάσει ὥστε νά ἐξασφαλίσει μιὰ ἐπί πλέον αύξηση του παρόντος εισοδήματός του. 'Εάν $OL = 110$ καί $OT = 100$, τότε τό πηλίκο του λόγου $\frac{OL}{OT} = \frac{110}{100} = 10\%$ συνιστά τό "χρόνο προτίμησης" του καταναλωτή. Εἶναι ἐμφανές ὅτι διαφορετικά σημεία ἐπί τής καμπύλης ἀδιαφορίας I_1 , ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικά ἐπίπεδα ὀριακοῦ χρόνου προτίμησης. "Ὅσο περισσότερο οἱ καμπύλες ἀδιαφορίας εἶναι ἀπομακρυσμένες ἀπό τήν ἀρχή τῶν ἀξόνων, τόσο ἡ εισοδηματική κατάσταση του καταναλωτή καθίσταται καλύτερη. 'Εάν συγκριθοῦν τά σημεία K καί K_1 , παρατηρεῖται ὅτι στό σημείο K ἐπί τής καμπύλης ἀδιαφορίας I_1 τό παρόν εισόδημα συνδυάζεται μέ ψηλότερο μελλοντικό εισόδημα ἐπί τής I_2 . 'Ὁμοίως, τό μελλοντικό εισόδημα ἀπεικονιζόμενο ἀπό τό σημείο K ἐπί τής καμπύλης ἀδιαφορίας I_1 , σχετίζεται μέ μεγαλύτερο παρόν εισόδημα ἐπί τής I_2 (βλ. σημείο K_2).

Τό θεμελιώδες ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ποιό σημείο τής γραμμῆς του εισοδηματικοῦ περιορισμοῦ τό άτομο θά ἐπιλέξει πρὸς διαμόρφωση τής οικονομικῆς του ἰσορροπίας. "Ὅπως ὁ Fisher παρατηρεῖ "ἡ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται ἀπό τό βαθμό ἀνυπομονυσίας του ἀτόμου συγκρινόμενος μέ τό ὕψος του ἀγοραίου επιτοκίου",²⁶ 'Εάν ὁ ρυθμός μεταβολῆς του χρόνου

προτίμησης υπερβαίνει τό τρέχων έπιτόκιο i_0 , τό άτομο θά προτιμήσει νά δανειστεί από τήν αγορά κεφαλαίων. Έάν π.χ. ό καταναλωτής είναι πρόθυμος νά καταβάλει 20% έπιτόκιο για τήν σύναψη δανείου έναντι 15% του τρέχοντος αγοραίου έπιτοκίου, είναι φανερό ότι θά καταστεί δανειζόμενος. Αντίθετα, εάν τό τρέχων αγοραίο έπιτόκιο υπερβαίνει τό ρυθμό μεταβολής του χρόνου προτίμησης του ατόμου, τότε από δανειζόμενος θά καταστεί δανειστής. Ο πραγματικός βαθμός προτίμησης ή άνυπομονης του καταναλωτή εξαρτάται από τήν εισοδηματική του κατάσταση, τή κλίση των καμπυλών του άδιαφορίας, τις προβλέψεις του ως προς τις μελλοντικές εξελίξεις, τό χαρακτήρα καί γενικά τή ψυχουσύνθεσή του, κ.λ.π., παράγοντες οι όποιοι επιδρούν άποφασιστικά στή διαμόρφωση τής τελικής του ίσορροπίας. Στο σχ.4 άπεικονίζεται ή ίσορροπία του καταναλωτή, όπου σύμφωνα μέ τή πρώτη Φισεριανή προσέγγιση ό καταναλωτής μέσω δανεισμού μεταβάλλει τις εισοδηματικές του ροές. Δεδομένου ότι ή κλίση τής γραμμής του εισοδηματικού περιορισμού MM είναι $(1+i)$,

τότε μία αύξηση ή μείωση του έπιτοκίου θά μεταθέσει τήν ευθεία MM στις θέσεις M_2M_2 καί M_1M_1 , αντίστοιχα. Ξεκινώντας από μία κατάσταση ίσορροπίας του καταναλωτή δεικνυόμενη υπό τουσημείου K, θά παρατηρηθεί ότι στή περίπτωση αύξησης του έπιτοκίου ό καταναλωτής θά διατεθεί νά δανείσει παρόν εισόδημα F_2K θυσιάζοντας μελλοντικό F_2K_2 , ενώ στή περίπτωση μείωσης του έπιτοκίου θά δανειστεί παρόν εισόδημα F_1K_1 προτιθέμενος νά θυσιάσει

Σχήμα 4.

Εξοδών τής περιόδου T_0

μελλοντικό εισόδημα F_1K . Στο σχ.4 είναι ολοφάνερο ότι τό άτομο σε
 άμφοτερες τες περιπτώσεις μετατίθεται στην ψηλότερη καμπύλη άδιαφο-
 ρίας I_2 . Λαμβάνοντας υπ'όψη ότι ή τελική ισορροπία του καταναλωτή
 έπιτυγχάνεται όταν ο όριακός ρυθμός μεταβολής του χρόνου προτίμησης
 του ίσοϋται μέ τό άγοραίο έπιτόκιο, τότε από τες διακυμάνσεις του
 έπιτοκίου θά έξαρτηθει εάν θά καταστεί δανειστής ή δανειζόμενος, μέ
 συνέπεια νά ισορροπίσει είτε στό σημείο K_2 ή στό σημείο Λ δέν μπορεί
 νά έπιτευχθει ισορροπία, γιατί ο όριακός ρυθμός μεταβολής του χρόνου
 προτίμησης του καταναλωτή ύπερβαίνει τό ρυθμό μεταβολής του άγοραίου
 έπιτοκίου. Επίσης στό σημείο Λ ή ισορροπία του καταναλωτή είναι ά-
 κατόρθωτη, καθώς ο ρυθμός μεταβολής του έπιτοκίου ύπεραντισταθμίζει
 τό ρυθμό μεταβολής του χρόνου προτίμησης του. Τά πλεονεκτήματα του
 σχήματος 4 είναι πολύμορφα και ποικίλα. Η μετάθεση από τό σημείο K
 στα σημεία K_1 ή K_2 , άπεικονίζει τή δυνατότητα του καταναλωτή νά προ-
 σγγίσει τήν ισορροπία εκείνη όπου ή όριακή μεταβολή του χρόνου προ-
 τίμησης του θά άκολουθήσει τή δεδομένη μεταβολή του έπιτοκίου. Έπι-
 ή θεωρητική διερεύνηση του φαινομένου του τόκου άνταποκρίνεται στη
 γεωμετρική άνάλυση του προβλήματος.

Ο Fisher περνώντας στη μαθηματική παρουσίαση τής πρώτης προσέγγι-
 γσης του τόκου, έξετάζει τήν άπλή περίπτωση των δύο εισοδηματικών
 περιόδων και των τριών ατόμων τά όποια μπορούν νά δανείσουν ή νά δα-
 νειστούν. Οι κατωτέρω μαθηματικοί συμβολισμοί άντιπροσωπεύουν:
 f_1, f_2, f_3 , = τόν όριακό ρυθμό μεταβολής του χρόνου προτίμησης των ατό-
 μων 1, 2 και 3.

$C_1, C''_1, C_2, C''_2, C_3, C''_3$ = τό επίπεδο εισοδήματος των ατόμων 1, 2, 3, κατά
 τες χρονικές περιόδους T_0 και T_1 .

$X'_1, X''_1, X'_2, X''_2, X'_3, X''_3$, = οι ποσότητες εισοδήματος δανεισθέντες υπό των

ατόμων 1, 2, και 3 κατά τις περιόδους T_0 και T_1 .

$i =$ τό επίπεδο του έπιτοκίου.

Έχοντας υπόψη τά παραπάνω, τό εισόδημα π.χ. του ατόμου 1 στη περίπτωση δανεισμού κατά τή περίοδο T_0 θά είναι $C'_1 + X'_1$, ένω κατά τή περίοδο T_1 θά είναι $C''_1 + X''_1$. Γνωρίζοντας ότι ό ρυθμός μεταβολής του χρόνου προτίμησης των καταναλωτών εξαρτάται από τό ύψος τής εισοδηματικής τους ροής, οί όριακοί ρυθμοί μεταβολής του χρόνου προτίμησης των τριών ατόμων προσδιορίζονται από τίς αντίστοιχες μεταβολές του εισοδήματός τους στίς περιόδους T_0 και T_1 . Δηλαδή

$$(1) \quad f_1 = F_1(C'_1 + X'_1, C''_1 + X''_1)$$

$$(2) \quad f_2 = F_2(C'_2 + X'_2, C''_2 + X''_2)$$

$$(3) \quad f_3 = F_3(C'_3 + X'_3, C''_3 + X''_3)$$

Οί σχέσεις,

$$(4) \quad i = f_1$$

$$(5) \quad i = f_2$$

$$(6) \quad i = f_3$$

υποδηλώνουν τή κατάσταση ίσορροπίας του καταναλωτή· όπως έδειχθεί ανωτέρω ή ισότητα μεταξύ του όριακού ρυθμού μεταβολής του χρόνου προτίμησης και του αγοραίου έπιτοκίου έγγυάται τήν ίσορροπία του καταναλωτή. Η βασική αρχή ότι κάτω από συνθήκες πλήρη άνταγωνισμού ή αγορά κεφαλαίων συμπηφίζεται (the principle of clearing the loan markets),

άπαιτεί όπως

$$(7) \quad X'_1 + X'_2 + X'_3 = 0$$

$$(8) \quad X''_1 + X''_2 + X''_3 = 0$$

Οί φόρμουλες,

$$(9) \quad X'_1 + \frac{X''_1}{1+i} = 0$$

$$(10) \quad X'_2 + \frac{X''_2}{1+i} = 0$$

$$X_3' + \frac{X''_3}{1+i} = 0 \quad (11)$$

δείχνουν ότι τό άθροισμα τής παρούσας αξίας τών δανεισθέντων κεφαλαίων τής περιόδου T_0 καί τής περιόδου T_1 , ίσοῦται μέ τό μηδέν. Αυτό είναι τό λεγόμενο "κριτήριο τής παρούσας αξίας", που παίζει σημαντικό ρόλο στή σύγχρονη θεωρία του κόστους του όφελους (cost-benefit analysis).

Άπό τήν επίλυση του άνωτέρω συστήματος τών έννέα εξισώσεων θά προσδιορισθεί ή άκριβή τιμή τών δέκα άγνωστων μεταβλητών $(f_1, f_2, f_3, X_1', X_2', X_3', X''_1, X''_2, X''_3, i)$. Οί μεταβλητές $C_1', C_2', C_3', C''_1, C''_2$, καί C''_3 , θεωρῶνται γνωστές γιατί βασική προϋπόθεση του Fisher είναι ότι ο καταναλωτής γνωρίζει τό μέγεθος τών εισοδηματικών του ροών. Τό σύστημα τών έννέα εξισώσεων επιδέχεται λύση μόνο εάν ο αριθμός τών εξισώσεων περιοριστεί σε δέκα, ὥστε ο αριθμός τους νά συμπίπτει μέ έκείνο τών άγνωστων μεταβλητών.²⁷

Ο Fisher στή συνέχεια προχωρά στήν άντιπαράθεση τής πολυπλοκότερης περίπτωσης τών n ατόμων καί τών m ετών. Τό κάτωθι σύστημα εξισώσεων πρεσβεύει τους όριακούς ρυθμούς μεταβολής του χρόνου προτίμησης τών n ατόμων, κατά τή πρώτη εισοδηματική περίοδο:

$$\begin{aligned} (12) \quad f_1' &= F_1'(C_1' + X_1', C''_1 + X''_1, \dots, C^m_1 + X^m_1) \\ f_2' &= F_2'(C_2' + X_2', C''_2 + X''_2, \dots, C^m_2 + X^m_2) \\ &\dots \dots \dots \\ f_n' &= F_n'(C_n' + X_n', C''_n + X''_n, \dots, C^m_n + X^m_n) \end{aligned}$$

Κατά τή δεύτερη χρονική περίοδος τό σύστημα τών όριακών ρυθμών μεταβολής του χρόνου προτίμησης τών n ατόμων θά είναι:

$$\begin{aligned} (13) \quad f''_1 &= F''_1(C''_1 + X''_1, C'''_1 + X'''_1, \dots, C^m_1 + X^m_1) \\ f''_2 &= F''_2(C''_2 + X''_2, C'''_2 + X'''_2, \dots, C^m_2 + X^m_2) \\ &\dots \dots \dots \end{aligned}$$

(13)

$$f''_n = F''_n(C''_n + X''_n, C''_2 + X''_2, \dots, C''_n + X''_n)$$

Λόγω του ὅτι τό ἔτος $(m-1)$ εἶναι τό τελευταῖο πού μπορεῖ νά σχε-
τιστεῖ μέ τό ἔτος m , τότε θά διαμορφωθεῖ ἕνα σύστημα $n(m-1)$ ἐξισώσε-
ων ἢ συνεπτηγμένη μορφή τοῦ ὁποῖου εἶναι:

$$(14) \quad \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m f_n^{(m-1)} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m F_i^{m-1} (C_i^m + X_i^m)$$

Μέ ἀφετηρία τήν ἀρχή ὅτι ὁ ὀριακός ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου
προτίμησης τῶν n ἀτόμων ἰσοῦται μέ τό ὑφιστάμενο ἐπίπεδο τοῦ ἀγοραί-
ου ἐπιτοκίου, τό ἀκόλουθο σύστημα ἐξισώσεων ἀντικατοπτρίζει τό περι-
εχόμενο τῆς ἀρχῆς αὐτῆς.

$$(15) \quad i' = f'_1 = f'_2 = \dots = f'_n$$

$$i'' = f''_2 = f''_2 = \dots = f''_n$$

$$\dots$$

$$i^{m-1} = f_1^{m-1} = f_2^{m-1} = \dots = f_n^{m-1}$$

Στό σύστημα ἐξισώσεων 15 ὑπάρχουν $n(m-1)$ ἐξισώσεις, καθώς τό
ἐπιτόκιο i^{m-1} ἀναφέρεται στίς διαδοχικές περιόδους $(m-1)$ καί m . Τό
κατωτέρω σύστημα ἐξισώσεων ἀντιπροσωπεύει τή βασική ἀρχή τοῦ συμψη-
φισμοῦ μεταξύ ζήτησης καί προσφορᾶς κεφαλαίων:

$$(16) \quad X'_1 + X'_2 + \dots + X'_n = 0$$

$$X''_1 + X''_2 + \dots + X''_n = 0$$

$$\dots$$

$$X^m_1 + X^m_2 + \dots + X^m_n = 0$$

Τέλος ἡ θεμελιώδη ἀρχή τῆς παρούσας ἀξίας, δηλαδή τό ἄθροισμα
τῶν ἀποδόσεων (returns) τῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν δίνει ἄθροισμα μηδέν,
ἐκφράζεται ἀπό τό ἀκόλουθο σύστημα ἐξισώσεων:

$$(17) \quad X_1^r + \frac{X_1^m}{(1+i^r)} + \dots + \frac{X_1^m}{(1+i^r)(1+i^r)\dots(1+i^{m-1})} = 0$$

$$X_2^r + \frac{X_2^m}{(1+i^r)} + \dots + \frac{X_2^m}{(1+i^r)(1+i^r)\dots(1+i^{m-1})} = 0$$

.....

$$X_n^r + \frac{X_n^m}{(1+i^r)} + \dots + \frac{X_n^m}{(1+i^r)(1+i^r)\dots(1+i^{m-1})} = 0$$

Όπως διαπιστώνεται οι τιμές των $n(m-1)$ μεταβλητών f , των $n \cdot m$ μεταβλητών X και των $(m-1)$ μεταβλητών i , θά προσδιοριστούν από την επίλυση των $2mn+m-n-1$ εξισώσεων των συστημάτων 14,15,16 και 17. Η επίλυση του συστήματος εξισώσεων καθίσταται έφικτή, όταν οι εξισώσεις του συστήματος είναι ανεξάρτητες και ο αριθμός των μεταβλητών ισούται με τον αριθμό των εξισώσεων. Προσθέτοντας τις εξισώσεις του συστήματος 17 και σε σχέσει με την υπόδειξη του συστήματος 16, επιβεβαιώνεται ο εξαρτημένος χαρακτήρας των συστημάτων εξισώσεων 16 και 17. Κατ' αυτό τον τρόπο, εάν αφαιρεθεί μιά από τις εξισώσεις του συστήματος 17 εξασφαλίζεται η ανεξαρτησία και συνεπώς η επίλυση των $2mn+m-n-1$ εξισώσεων των συστημάτων 14,15,16, και 17.

Ο Fisher παρουσιάζοντας τη "δεύτερη προσέγγιση" εισάγει την "άρχή της μεγίστης παρούσας αξίας", υποθέτοντας ότι ο καταναλωτής έχει να επιλέξει μεταξύ έναλλακτικών εισοδηματικών ροών. Η άρχή αυτή μαζί με τις πέντε αρχές της πρώτης προσέγγισης, συνθέτουν τις κεντρικές αρχές της δεύτερης προσέγγισης. Η άρχή της μεγίστης παρούσας αξίας συνεπάγεται την έκλογή της εισοδηματικής ροής, που τελικά θά αποδώσει τη μεγαλύτερη παρούσα αξία. Τό επίπεδο του επιτοκίου θεωρείται δεδομένο, εφ' όσον η ύπαρξη βεβαιότητας στο χώρο της αγοράς διευκολύνει τον καταναλωτή να υπολογίσει τό επίπεδο του επιτοκίου.

Ο Fisher επέμεινε πολύ στην ανάλυση της δεύτερης προσέγγισης.

γιατί αποτελεί τό πυρήνα τῆς περί τόκου θεωρίας του. Ἡ "ἀρχή τοῦ κόστους εὐκαιρίας τῆς ἐπένδυσης" (the principle of opportunity to invest) σχετίζεται μέ τή δεύτερη προσέγγιση. Ἡ ἀρχή αὐτή ἢ ὁποία ἀναλύθηκε ἐπίσης ἀπό τούς Rae, Marshall, Walras, Böhm-Bawerk, Pareto, κ.λ.π., εἶναι τόσο σημαντική στή θεωρία τοῦ τόκου ὅσο καί ἡ ἀρχή τοῦ "χρόνου προτίμησης" ἢ "ἀνυπομονυσίας". Ἡ ἐντόπιση τῆς προσοδοφορῶτερης ἐναλλακτικῆς χρήσης τῶν παραγωγικῶν πόρων ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ ἡ παραγωγικότητα τῆς πραγματοποιούμενης ἐπένδυσης, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά κρισιμότερα σημεῖα τῆς Φισεριανῆς θεωρίας τοῦ τόκου. Ἡ ἐπιλογή τῆς ἀποδοτικότερης ἐπένδυσης ἀπό ἕνα σύνολο ἐπενδυτικῶν δυνατοτήτων, μᾶς εἰσάγει στήν ἐννοιολογική σημασιολογία τοῦ ὄρου "κόστος εὐκαιρίας τῆς ἐπένδυσης". Σέ τελευταία ἀνάλυση ὁ ὄρος αὐτός ὑποδηλώνει τή δυνατότητα ἐκλογῆς τῆς καλύτερης χρήσης τῶν παραγωγικῶν πόρων, ὥστε νά ἀντληθεῖ ἡ μεγαλύτερη γιά τό ἄτομο εἰσοδηματική ροή. Ἡ ἐκλογή τῆς ἄριστης χρήσης τῶν σπανίων πόρων θά ἐπιτευχθεῖ, ἐφ' ὅσον ὁ ἐπενδυτής ἀντισταθμίσει τά πλεονεκτήματα τῶν διαφόρων συνδυασμῶν τους. Στή προκειμένη περίπτωση ἡ τιμή τῆς παρούσας ἀξίας τοῦ μελλοντικοῦ εἰσοδήματος θά εἶναι ἡ μεγίστη. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἐπενδυτής ἀντισταθμίζοντας τά πλεονεκτήματα καί τά μειονεκτήματα τῶν διαφόρων ἐπενδυτικῶν χρήσεων, τελικά θά ἐπιλέξει τή χρήση "ἐκεῖνη πού ἔχει τή μεγαλύτερη παρούσα ἀξία στό δεδομένο ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου".²⁸ Ἐάν π.χ. ἕνα ἄτομο κατέχει ὀρισμένη ἔκταση γῆς κατάλληλη πρὸς καλλιέργεια, εἶναι ἐπόμενο νά κάνει χρήση τῆς καλλιέργειας ἐκεῖνης πού θά τοῦ ἀποδώσει τή μεγαλύτερη παρούσα ἀξία τῶν μελλοντικῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν.

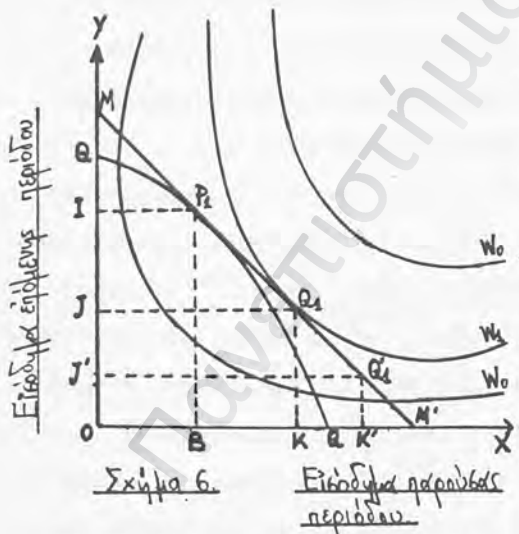
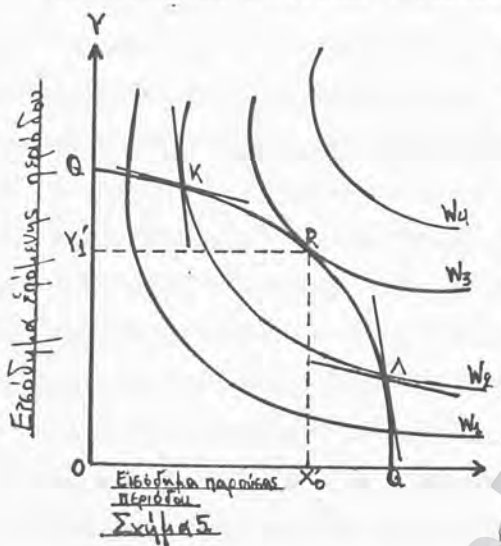
Ὁ Fisher προτείνει τόν ὄρο "ρυθμός μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" ὁ ὁποῖος ἐξισώνει τή παρούσα ἀξία τῶν μελλοντικῶν ἀποδόσεων ἢ εἰσοδηματικῶν ροῶν μέ τό ὑφιστάμενο κόστος τῆς πραγματοποιούμενης

έπένδυσης·τό 1907 στο έργο του "the Rate of Interest" είχε εισάγει τον όρο "rate of return on sacrifice"²⁹. Ο όρος αυτός παίζει αποφασιστικό ρόλο στη φισεριανή θεωρία του τόκου και σχετίζεται με τη πλευρά του "κόστους εύκαιρίας προς επένδυση". Ο όρος "ρυθμός μεταβολής απόδοσης της "επένδυσης" δέν ταυτίζεται με την έννοια του επιτοκίου, αφού χρησιμοποιειται ως προεξοφλητικό μέγεθος για να εξισώσει τη παρούσα αξία των μελλοντικών εισοδηματικών ροών με τη παρούσα αξία του υφιστάμενου κόστους της επένδυσης. Η σύγκριση μεταξύ του επιτοκίου και του ρυθμού μεταβολής της απόδοσης της επένδυσης αποτελεί κριτήριο για την επιλογή του καταλληλότερου επενδυτικού σχεδίου. Εάν το κόστος της επένδυσης προβλέπεται να είναι 100 εκατ. δρχ, και το επιτόκιο του επιτοκίου 8%, τότε ο κεφαλαιούχος θα επιλέξει την επένδυση της οποίας ο ρυθμός μεταβολής της απόδοσης της επένδυσης θα είναι μεγαλύτερος από 8%. Τοῦτο οφείλεται στο ότι η παρούσα αξία των μελλοντικών εισοδηματικών ροών ή μελλοντικού όφελους υπερκαλύπτει τη παρούσα αξία του υφιστάμενου κόστους, μόνο όταν ο ρυθμός μεταβολής της απόδοσης της επένδυσης υπερβαίνει το επιτόκιο. Στη περίπτωση που ο ρυθμός μεταβολής της απόδοσης της επένδυσης συμπίπτει με το επιτόκιο, τότε καταλήγουμε στην έννοια του "όριακού ρυθμού μεταβολής απόδοσης της επένδυσης" (marginal rate of return over cost). Η επιλογή του αποδοτικότερου επενδυτικού σχεδίου θα εξαρτηθεῖ από τις υποκειμενικές και τις αντικειμενικές συνθήκες του επενδυτή. Το κεντρικό συμπέρασμα της δεύτερης φισεριανής προσέγγισης είναι ότι ο επενδυτής θα επιλέξει τη πραγματοποίηση της επένδυσης εκείνης, που η διαφορά μεταξύ του όριακού ρυθμού μεταβολής απόδοσης της επένδυσης και του επιτοκίου μεγιστοποιείται. Στο σημείο αυτό ο Fisher θέτοντας το πρόβλημα της επιλογής και του χρόνου μεταξύ έναλλακτικών επενδυτικών δυνατοτή-

των, κατέσπει ο σημαντικότερος πρόδρομος τῶν γνωστῶν ἀπό τῆ παγκόσμια βιβλιογραφία "διαχρονικῶν ὑποδειγμάτων". Τό ὑπόδειγμα τό ὅποιο ἀναλύεται στό παράρτημα τοῦ παρόντος κεφαλαίου, φέρει τῆ σφραγίδα τοῦ Fisher καί ἀποτελεῖ κλασσικό παράδειγμα ὑποδείγματος διαχρονικῆς συμπεριφορᾶς.

Ὁ Fisher στήν γεωμετρική ἀπεικόνιση τῆς δευτέρας προσέγγισης εἰσάγει τήν "καμπύλη τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ", παριστώντας τῆ παραγωγικότητα τῆς ἐπενδυτικῆς δαπάνης μεταξύ τῶν περιόδων T_0 καί T_1 . Εἶναι εὐνόητο ὅτι τό εἰσόδημα τοῦ καταναλωτή εἴτε στή παρούσα εἴτε τήν ἐπομένη χρονική περίοδο ἢ ἀπό τόν συνδυασμό ἀμφοτέρων, δέν μπορεῖ νά αὐξάνει ἐπ' ἀπειρο. Ὑπάρχει δηλαδή ἓνα ὄριοπέρα τοῦ ὁποίου ὅποιαδήποτε αὐξητική τάση καθίσταται ἀσύμφορη. Ὁ γεωμετρικός τόπος τῶν ὀριακῶν σημείων αὐξησης τοῦ εἰσοδήματος, μᾶς δίνει τῆ "καμπύλη παραγωγικῶν δυνατοτήτων" ἢ "καμπύλη κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ", πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι κοίλη πρός τήν ἀρχή τῶν ἀξόνων. Σύμφωνα μέ τόν Fisher "ὡς καμπύλη τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ..... μπορεῖ νά ὀρισθεῖ ἢ ὀριοθετική γραμμὴ ἑνός συνόλου ὀριακῶν σημείων, τά ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν ὅλους τοὺς προαιρετικούς συνδυασμούς διαθέσιμους σέ ἓνα ἄτομο τό ὅποιο οὔτε δανεῖζει ἢ δανεῖζεται".³⁰ Ὁ ρυθμός μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης ἢ "ρυθμός τοῦ κόστους εὐκαιρίας τῆς ἐπένδυσης" ὅπως ἀρκετές φορές ἀποκαλεῖται ἀπό τόν Fisher, ἐξαρτᾶται ἀπό τῆ κλίση τῆς καμπύλης τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ καί προσδιορίζεται ἀπό τήν κλίση τῆς ἐφαπτομένης στό συγκεκριμένο σημεῖο. Στό σχ.5 ἡ ἰσορροπία τοῦ καταναλωτή ἀπεικονίζεται ἀπό τό σημεῖο R, ὅπου ἡ καμπύλη ἀδιαφορίας W_3 ἐφάπτεται τῆς καμπύλης τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ QQ. Ἐπί τοῦ σημείου R ὁ "ὀριακός ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης" εἶναι ἴσος μέ τόν "ὀριακό ρυθμό μεταβολῆς

ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης", ἐκφραζόμενος ἀπὸ τὴ κλίση τῆς καμπύλης ἀ-

σταση. Στὸ σχ. 6 τὸ νόημα τῶν σημείων ἐπαφῆς P₁ καὶ Q₁ εἶναι ὅτι ὁ ὄριακός ρυθμός μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης καὶ ὁ ὄριακός ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης ἢ ἀναμονῆς ἰσοῦνται μὲ τὸ ἐπίπεδο τοῦ

ἀδιαφορίας W₃ καὶ τὴ καμπύλη τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ QQ. Τὸ σημεῖο Λ δὲν ἀντιπροσωπεύει σημεῖο ἰσορροπίας τοῦ ἀτόμου, γιατί ὁ ὄριακός ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης εἶναι μικρότερος τοῦ ὄριακοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης, μέ συνέπεια τὸ ἄτομο νά προτιμῆσει τὴν ἐπένδυση τῶν χρημάτων του γιὰ νά ἀποκομίσει μεγαλύτερο ὄφελος παρά ἐάν τὰ δάνειζε. Στὸ σημεῖο Κ ὁ ὄριακός ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης ὑπερβαίνει τὸν ὄριακό ρυθμό μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης, ἔτσι ὥστε τὸ ἄτομο νά κρίνει πιὸ προσοδοφόρο τὸ δανεισμό παρά τὴν ἐπένδυση τῶν κεφαλαίων του. Ἐν τούτοις, ἡ διαγραμματική ἀπεικόνιση τοῦ σχήματος 5 ἀποκλείει τὴ περίπτωση δανεισμοῦ.

Θεωρόντας ὡς δυνατὴ τὴ πιθανότητα δανεισμοῦ τοῦ ἀτόμου, ἡ εἰσαγωγὴ τῆς γραμμῆς τοῦ εισοδηματικοῦ περιορισμοῦ MM' ἀντικατοπτρίζει τὴ νέα κατά-

ἀγοραίου ἐπιτοκίου. Ὑπενθυμίζοντας ὅτι ἡ κλίση τῆς γραμμῆς τοῦ εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου, καθίσταται φανερό ὅτι στὰ σημεῖα P_1 καὶ Q_1 ὑπάρχουν περιθώρια μεγιστοποίησης τῆς παρούσας ἀξίας τοῦ εἰσοδήματος τῆς περιόδου T_1 . Οἱ καταναλωτικές προτιμήσεις τοῦ ἀτόμου ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὴν καμπύλων ἀδιαφορίας W_0, W_1, W_2, \dots . Ὁ καταναλωτὴς θὰ ἐπιλέξει τὸ σημεῖο ἐκεῖνο πού ἐπιτυγχάνεται ἡ μέγιστη κατανάλωση μεταξὺ τῶν περιόδων T_0 καὶ T_1 , μεγιστοποιώντας ταυτόχρονα τὶς ἐπενδυτικές του βλέψεις. Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται μεταξὺ τῶν σημείων P_1 καὶ Q_1 , ἡ ἐκλογή τοῦ ὁποῦ ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς καὶ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθήκες τοῦ καταναλωτῆ - ἐπενδυτῆ. Ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος εἶναι πὼς τὸ ἄτομο θὰ προσδιορίσει τὸ "ἄριστο ἀπόθεμα κεφαλαίου", ὥστε νὰ μεγιστοποιήσει τὴν ἀντλούμενη χρησιμότητα ἀπὸ τὴν κατανάλωση τῶν περιόδων T_0 καὶ T_1 . Δηλαδή τὸ ἄτομο ἔχει τὸ διπλὸ ρόλο τοῦ καταναλωτῆ καὶ τοῦ ἐπενδυτῆ. Ἄς ὑποθεθεῖ ἡ συνάρτηση παραγωγῆς.

$$(18) \quad X = f(-Y)$$

Τὸ ἀρνητικὸ πρόσημο ἐπὶ τῆς μεταβλητῆς Y υποδηλώνει ὅτι τὸ ἐπίπεδο τῆς θυσιαζόμενης κατανάλωσης X τῆς περιόδου T_0 μετασχηματίζεται σὲ κεφάλαιο τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο. Ἡ συνάρτηση χρησιμότητας εἶναι:

$$(19) \quad W = f(X, Y)$$

Ἡ συνάρτηση 19 υποδεικνύει ὅτι ἡ χρησιμότητα τοῦ καταναλωτῆ ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα κατανάλωσης X, Y τῶν περιόδων T_0, T_1 . Ἡ μεταβολὴ τῆς χρησιμότητας κατὰ μῆκος τῆς καμπύλης ἀδιαφορίας $W_i (i=0, 1, \dots, n)$ παρέχεται ἀπὸ τὴν σχέση:

$$(20) \quad dW = \frac{\partial W}{\partial X} \cdot dX + \frac{\partial W}{\partial Y} dY$$

$$= 0$$

Ἡ κλίση τῆς καμπύλης ἀδιαφορίας W_i δίνεται ἀπό τό λόγο,

$$(21) \quad \frac{dX}{dY} = - \frac{\frac{\partial W}{\partial X}}{\frac{\partial W}{\partial Y}}$$

Ἡ φόρμουλα 21 ἐκθέτει τόν " ὀριακό λόγο μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης" τοῦ ἀτόμου ἢ τόν "ὀριακό λόγο ὑποκατάστασης" μεταξύ παρούσας καί μελλοντικῆς κατανάλωσης, ὥστε τό ἄτομο νά διατηρήσει τό ἴδιον ἐπίπεδο χρησιμότητας. Στό σχ.5 τό ἄτομο ἐπὶ τοῦ σημείου R μεγιστοποιεῖ τή χρησιμότητά του δοθείσας τῆς συνάρτησης παραγωγῆς 18. Στό σχ.6 δεικνύονται διαγραμματικά οἱ διαχρονικές ἀποφάσεις τοῦ ἀτόμου μεταξύ ἐπένδυσης καί κατανάλωσης. Ἡ εὐθεία γραμμὴ MM' παρέχει ὅλους τοὺς συνδυασμούς τῶν καταναλωτικῶν του προτιμήσεων μεταξύ τῶν περιόδων T_0 καί T_1 , τῶν ὁποίων ἡ παρούσα ἀξία εἶναι ταυτoσίμη. Τῆ περίοδο T_0 τό ἄτομο δανεῖζει εἰσόδημα OM' , ὥστε τήν ἐπομένη χρονική περίοδο νά ἀποκτήσει εἰσόδημα $OM+i \cdot OM'$. Σέ μαθηματικούς ὅρους ἡ παρούσα ἀξία τῆς εἰσοδηματικῆς ποσότητος OM' , εἶναι

$$(22) \quad OM' = OM(1+i)$$

Ἡ παρούσα ἀξία PV ὅλων τῶν συνδυασμῶν ἐπὶ τῆς γραμμῆς εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ MN' δίδεται ἀπό τή σχέση,

$$(23) \quad PV = X + \frac{Y}{1+i}$$

Διευθετώντας τήν (23), λαμβάνουμε

$$(24) \quad \frac{dY}{dX} = -(1+i)$$

Ἡ σχέση 24 δίνει τή κλίση τῆς MM' . Ὅπως ἐμφαίνεται τό ἄτομο μπορεῖ νά διανείμει τό μέρος τοῦ εἰσοδήματός του τῆς περιόδου T_0 πού δέν στρέφεται στή κατανάλωση, εἴτε γιά ἐπενδυτικούς σκοπούς ἢ πρὸς

δανεισμό (lending) στο ύπαρχον επιτόκιο i . Από την άλλη μεριά, το άτομο μέσω δανεισμού (borrowing) μπορεί να καταναλώσει περισσότερο εισόδημα από το τρέχον της περιόδου T_0 . Η καμπύλη κοινωνικού μετασχηματισμού QQ' παρέχει τα όρια εντός των οποίων το άτομο πραγματοποιεί τις επενδυτικές του αποφάσεις. Στο σχ.6 η ποσότητα OQ' αντιπροσωπεύει το μέγιστο εισόδημα που το άτομο είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει τη περίοδο T_0 για καταναλωτικούς ή επενδυτικούς σκοπούς. Στο σημείο επαφής P_1 το άτομο κατά τη περίοδο T_0 επενδύει ποσό εισοδήματος $Q'B$ και καταναλώνει OB . Στο σημείο P_1 το άτομο επιτυγχάνει τη μεγαλύτερη παρούσα αξία των καταναλωτικών του ροών των περιόδων T_0 και T_1 . Πέραν του σημείου Q' ο επενδυτής-καταναλωτής είναι υποχρεωμένος να δανειστεί, ώστε να αντιμετωπίσει τις καταναλωτικές του απαιτήσεις κατά τη περίοδο T_0 . Αντίθετα, εάν η τρέχουσα κατανάλωση είναι μηδέν, ή αναμενόμενη κατανάλωση της περιόδου T_1 θά ανέλθει στο επίπεδο OQ . Το σημείο ισορροπίας του καταναλωτή Q_1 δεικνύει τις προθέσεις του να καταναλώσει ποσότητα εισοδήματος OK δανειζοντας την υπόλοιπη KQ' , με συνέπεια η κατανάλωση της επόμενης περιόδου T_1 να ανέλθει σε OJ . Στή περίπτωση που το σημείο Q_1 βρισκόταν στη θέση Q_1' , το άτομο τη περίοδο T_0 θά κατανάλωνε ποσότητα OK' της οποίας το ποσοστό $Q'K'$ θά προερχόταν από δανεισμό, ενώ τη περίοδο T_1 θά κατανάλωνε ποσότητα εισοδήματος OJ' .

Η μαθηματική παρουσίαση της δεύτερης Φισεριανής προσέγγισης ακολουθεί τα πρότυπα ανάλυσης της πρώτης. Οι βασικές μεταβλητές του υποδείγματος είναι:

$y_1', y_2'', y_3''', \dots, y_n^m$ = τό εισόδημα του ατόμου n σε διαδοχικές χρονικές περιόδους, ή τιμή του όποιου παραμένει άγνωστη.

$x_1', x_2'', x_3''', \dots, x_n^m$ = τό μερίδιο του εισοδήματος που προέρχεται από δανεισμό (borrowing) ή κατευθύνεται σε δανεισμό (lending) και άμεσα επιδρά

στό μέγεθος του εισοδήματος του ατόμου n .

$i = \acute{\epsilon}$ πιτόκιο, δεχόμαστε τή πιθανότητα διαφορετικῶν ἐπιπέδων ἐπιτοκίου i', i'', \dots, i^{m-1} σέ διαφορετικές χρονικές περιόδους.

$f'_1, f''_2, f'''_3, \dots, f^{m-1}_n =$ οἱ ὀριακοί ρυθμοί μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης τῶν ατόμων κατά τή χρονική περίοδο T_m .

Μέ βάση τή φισεριανή ἀρχή ὅτι οἱ ἀτομικοί ρυθμοί τοῦ χρόνου προτίμησης εἶναι συναρτήσεις τῶν εισοδηματικῶν ροῶν, γιά τή πρώτη χρονική περίοδο θά ἔχουμε:

$$\begin{aligned} (25) \quad f'_1 &= F'_1 (y'_1 + X'_1, y''_1 + X''_1, \dots, y^m_1 + X^m_1) \\ f''_2 &= F''_2 (y'_2 + X'_2, y''_2 + X''_2, \dots, y^m_2 + X^m_2) \\ &\dots\dots\dots \\ f'_n &= F'_n (y'_n + X'_n, y''_n + X''_n, \dots, y^m_n + X^m_n) \end{aligned}$$

Κατά τή δεύτερη χρονική περίοδο τό κάτωθι σύστημα ἐξισώσεων ἀντιπαρατίθεται:

$$\begin{aligned} (26) \quad f''_1 &= F''_1 (y''_1 + X''_1, y'''_1 + X'''_1, \dots, y^m_1 + X^m_1) \\ f''_2 &= F''_2 (y''_2 + X''_2, y'''_2 + X'''_2, \dots, y^m_2 + X^m_2) \\ &\dots\dots\dots \\ f''_n &= F''_n (y''_n + X''_n, y'''_n + X'''_n, \dots, y^m_n + X^m_n) \end{aligned}$$

Θεωρόντας ὅτι τό ἔτος $(m-1)$ εἶναι τό τελευταῖο πού συγκρίνεται μέ τό τελικό ἔτος m , οἱ κάτωθι συναρτησιακές σχέσεις τῶν ὀριακῶν ρυθμῶν μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης τοῦ ατόμου n λαμβάνονται:

$$\begin{aligned} (27) \quad f_1^{(m-1)} &= F_1^{(m-1)} (y_1^{m-1} + X_1^{m-1}, y_1^m + X_1^m) \\ f_2^{(m-1)} &= F_2^{(m-1)} (y_2^{m-1} + X_2^{m-1}, y_2^m + X_2^m) \\ &\dots\dots\dots \\ f_n^{(m-1)} &= F_n^{(m-1)} (y_n^{m-1} + X_n^{m-1}, y_n^m + X_n^m) \end{aligned}$$

Ἡ συνεπιτηγμένη μορφή τῶν συστημάτων (25), (26) καί (27), παρέχεται ἀπό τήν ἀκόλουθη μαθηματική διατύπωση:

$$(28) \quad \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m f_{ij}^{(m-1)} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m F_{ij}^{(m-1)} (y_n^m + x_n^m)$$

Ὅπως βλέπουμε τό σύστημα 28 ἀντιπροσωπεύει συνολικά $n \cdot (m-1)$ ἐξισώσεις. Τό ἐπόμενο σύστημα ἐξισώσεων ἐκφράζει τή δεύτερη θεμελιώδη φισεριανή ἀρχή, ὅτι δηλαδή οἱ ὄριακοί ρυθμοί μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης τῶν n ἀτόμων καί τό ἐπίπεδο τῶν ἐπιτοκίων κατά τή χρονική περίοδο T_m εἶναι ἴσοι μεταξύ τους:

$$(29) \quad \begin{aligned} i' &= f_1' = f_2' = \dots = f_n' \\ i'' &= f_1'' = f_2'' = \dots = f_n'' \\ &\vdots \\ i^{(m-1)} &= f_1^{(m-1)} = f_2^{(m-1)} = \dots = f_n^{(m-1)} \end{aligned}$$

Στό σύστημα ἐξισώσεων 29 ἀπεικονίζονται συνολικά $n \cdot (m-1)$ ἐξισώσεις. Ἡ τρίτη ἀρχή ὅτι δηλαδή τό ἄθροισμα μεταξύ θετικοῦ καί ἀρνητικοῦ δανεισμοῦ στό σύνολο τῶν m χρονικῶν περιόδων ἰσοῦται μέ τό μηδέν, δίδεται ἀπτόξέξης σύστημα m ἐξισώσεων:

$$(30) \quad \begin{aligned} X_1' + X_2' + \dots + X_n' &= 0 \\ X_1'' + X_2'' + \dots + X_n'' &= 0 \\ \dots &\dots \dots \dots \dots \dots \\ X_1^m + X_2^m + \dots + X_n^m &= 0 \end{aligned}$$

Ἡ τέταρτη βασική ἀρχή ὅτι ἡ παρούσα ἀξία τῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν, πού κατευθύνονται πρὸς δανεισμό ἢ πρὸς τήν ἀγοροπωλησία κάποιου προῦδοντος δίνουν ἄθροισμα μηδέν, παρίσταται ἀπό τό κατωτέρω σύστημα n ἐξισώσεων:

$$(31) \quad X_1^- + \frac{X_1''}{(1+i)^1} + \frac{X_1''}{(1+i)^1(1+i)^1} + \dots + \frac{X_1^m}{(1+i)^1(1+i)^2 \dots (1+i)^{m-1}} = 0$$

$$X_2^- + \frac{X_2''}{(1+i)^1} + \frac{X_2''}{(1+i)^1(1+i)^1} + \dots + \frac{X_2^m}{(1+i)^1(1+i)^2 \dots (1+i)^{m-1}} = 0$$

$$\dots \dots \dots$$

$$X_n^- + \frac{X_n''}{(1+i)^1} + \frac{X_n''}{(1+i)^1(1+i)^1} + \dots + \frac{X_n^m}{(1+i)^1(1+i)^2 \dots (1+i)^{m-1}} = 0$$

"Όπως προαναφέρθει ή έννοια του "κόστους εύκαιρίας προς επένδυση που απεικονίσθει μέ τήν εισαγωγή τής καμπύλης του κοινωνικού μετασχηματισμού, αποτέλεσε τήν κείρια διαφοροποίηση μεταξύ τών προσεγγίσεων ένα καί δύο. Μέ βάση τή διαφοροποίηση αυτή τό επόμενο σύστημα τών εξισώσεων, αντιπαραθέτει όλες τίς δυνατές εισοδηματικές ροές τών τόμων κατά τή χρονική περίοδο T_m :

$$(32) \quad \Phi_1 (y_1^-, y_1'', \dots, y_1^m) = 0$$

$$\Phi_2 (y_2^-, y_2'', \dots, y_2^m) = 0$$

$$\dots \dots \dots$$

$$\Phi_n (y_n^-, y_n'', \dots, y_n^m) = 0$$

Κάθε εξίσωση του συστήματος (32) θέτει ένα όριο στον n καταναλωτή, που συμβολίζεται από τό θεωρητικό περιεχόμενο τής καμπύλης του κοινωνικού μετασχηματισμού. Τό κεντρικό έρώτημα τώρα είναι, ποίο πεδο εισοδήματος ό καταναλωτής θά επιλέξει ώστε νά μεγιστοποιήσει τή παρούσα αξία τών εισοδηματικών του ροών; Φέρνοντας στο νου μας τή γεωμετρική απεικόνιση του σχήματος 6, ή ισότητα μεταξύ επιτοκίου και όριακού ρυθμού μεταβολής απόδοσης τής επένδυσης εξασφαλίζει τήν μεγιστοποίηση τών εισοδηματικών ροών του καταναλωτή, καθώς ή παρούσα αξία τους λαμβάνει τή μέγιστη δυνατή τιμή. Τό κατωτέρω σύστημα $n \cdot (m-1)$

έξισώσεων πρεσβεύει τήν ἀρχή τῆς μεγίστης παρούσας ἀξίας:

$$(33) \quad i' = i'_1 = i'_2 = \dots = i'_n$$

$$i'' = i''_1 = i''_2 = \dots = i''_n \dots \dots \dots$$

$$i^{(m-1)} = i^{(m-1)}_1 = i^{(m-1)}_2 \dots \dots = i^{(m-1)}_n$$

Τό συνολικό ἄθροισμα τῶν ἐξισώσεων πού ἐμφανίζονται στά συστήματα ἐξισώσεων (28)-(33) εἶναι $3mn+m-n$. Συγκρίνοντας τό συνολικό ἄθροισμα τῶν ἐξισώσεων πού συνθέτουν τά συστήματα τῶν προσεγγίσεων ἓνα καί δύο, παρατηροῦμε ὅτι ἡ προσέγγιση δύο ἐμπεριέχει μεγαλύτερο ἀριθμό ἐξισώσεων καί συνεπῶς ἀγνωστων μεταβλητῶν. Φανερό εἶναι ὅτι τά συστήματα (16) καί (17) τῆς πρώτης προσέγγισης, συμπίπτουν μέ τά συστήματα (30) καί (31) τῆς δεύτερης. Ἡ ἀνεξαρτησία τῶν συστημάτων ἐξισώσεων τῆς δεύτερης προσέγγισης κατοχυρώνεται, μόνο ἐάν παραληφθεῖ μία ἐκ τῶν ἐξισώσεων (30) ἢ (31) τῶν συστημάτων. Ἡ ὑπαρξη ἀνεξαρτησίας στή δομή τῆς μαθηματικῆς διατύπωσης τῆς δεύτερης προσέγγισης θεωρεῖται ἀναγκαία, ὥστε νά ὑφίσταται λύση τῶν ἀποτελούντων αὐτήν συστημάτων. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ὁ ἀριθμός τῶν $3mn+m-n-1$ ἀγνωστων μεταβλητῶν θά ἰσοῦται μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐξισώσεων, ἐκ τῆς ἐπίλυσης τῶν ὁποίων θά προκύψουν οἱ ἀντίστοιχες τιμές τῶν μεταβλητῶν τοῦ συστήματος.

Ὁ Fisher, ἐξετάζοντας στή συνέχεια τήν ἐπιρροή τοῦ "κινδύνου" καί τῆς "ἀβεβαιότητας" στήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά καί τό χρόνο προτίμησης τοῦ καταναλωτή, μᾶς εἰσάγει σέ ὅτι ἀποκάλεσε "τρίτη προσέγγιση". Ὅπως ὁ Fisher παρατηρεῖ "μέχρι τώρα δέν ἔχει προταθεῖ μιά ἱκανοποιητική θεωρητική ἐπεξεργασία τῶν σχέσεων μεταξύ τόκου καί κινδύνου".³¹ Ἡ ἀβεβαιότητα καί ὁ κίνδυνος συνδέονται περισσότερο μέ τό μέλλον παρά μέ τό παρόν. Ἡ πιθανότητα ἐνός μελλοντικοῦ ἀτυχήματος, μιᾶς ἀπρόβλεπτης ἀσθένειας, κ.λ.π., ὠθοῦν τό ἄτομο στήν ἀποταμίευση σημαντικοῦ μέρους τοῦ παρόντος εἰσοδήματός του. Ὑπάρχουν ὁμως περιπτώσεις π.χ.

πρόβλεψη έπερχομένου πολέμου, δυνατότητα αύξησης τών μελλοντικῶν κερδῶν ἢ μισθῶν, παλιρρητικά κύματα πιθανολογούμενης οικονομικῆς κρίσης κ.λ.π., πού προτρέπουν τὰ άτομα νά δαπανοῦν μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ τρέχοντος εἰσοδήματός τους περιορίζοντας αἰσθητά τίς ἀποταμιευτικές τους ὀρέξεις. Συνεπῶς, ἡ εἰσαγωγή τῶν μεταβλητῶν τοῦ κινδύνου καί τῆς ἀβεβαιότητας ἀνακατασκευάζει ριζικά τό κάτοπιτρο τῆς εἰκόνας τῶν ἀνθρώπου πρὸς προσεγγίσεων. Ἡ ὑπόθεση τῆς βεβαιότητος ὡς πρὸς τή μεταβολή τοῦ ἐπιτοκίου τώρα καταπίπτει. Ὁ κίνδυνος καί ἡ ἀβεβαιότητα ἀναφύονται ἀπό τήν ἀνασφάλεια στίς σχέσεις μεταξύ δανειστῶν καί δανειζομένων, τῆ πιθανή ἔλλειψη πλήρους ἀνταγωνισμοῦ στήν ἀγορά χρήματος καί προϊόντος τήν ἀδυναμία τῆς μελλοντικῆς διάγνωσης τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν, τῆ προσδιορισμό τῆς χρονικῆς διάρκειας τῶν δανείων, κ.λ.π., παράγοντες ἀναπόφευκτα ἐπιδρῶν στή ἱκανότητα πρόβλεψης τῶν ἀτόμων καί τίς ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἡ διάρθρωση ἐπίσης τῆς οικονομίας μέ τήν ὕπαρξη πολλῶν τραπεζῶν καί πάσης φύσης ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν, συντελεῖ στή δημιουργία κλίματος ἀβεβαιότητος ὡς πρὸς τή μελλοντική διακύμανση τῶν ἐπιτοκίων. Ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τή μεταβολή τοῦ ἀποθέματος τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκδιδόντων ὁμόλογα ἢ δυσκολίες ὡς πρὸς τή ρευστοποίηση τῶν ἐνεργητικῶν ἑνός ὀργανισμοῦ πού δεσμεύεται ἀπό τή κυκλοφορία μετοχῶν ἢ ὁμολογιῶν συνιστοῦν διαφορετικές περιπτώσεις κινδύνου. Τό άτομο ἔχοντας ὑπόψη ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες πιθανοῦ κινδύνου, θά ταλαντευτεῖ σχετικῶς ἐν τῇ διαδικασίᾳ ρευστοποίησης τῶν εἰσοδηματικῶν του ροῶν. Ἡ ἀμφιβολία τοῦ ὡς πρὸς τή σύνθεση τῶν μελλοντικῶν του εἰσοδηματικῶν ροῶν θά μεταβάλλει αἰσθητά τό βαθμό τοῦ χρόνου προτίμησης τοῦ ἀτόμου. Μιά ἄλλη περίπτωση ἀβεβαιότητος σχετίζεται μέ τή χρονική διάρκεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀμφιβολία γιά τήν ἐπιμήκυνση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς συνεπάγεται προτίμηση παρόντος ἔναντι μελλοντικοῦ εἰσοδήματος, μέ ἀποτέλεσμα τό

ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου νά ἀνέλθει. Ὁ Fisher στό ἔργο του "The Nature of Capital and Income" ἐπεσήμανε τόν ὑποκειμενικό χαρακτήρα τῆς ἀβεβαιότητας. Δηλαδή τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ὑποκειμενική θέση τοῦ ἀτόμου, συμβάλλουν ὥστε ξεχωριστά ἄτομα νά διατυπώνουν ἰδιαίτερες θέσεις ἐπὶ τοῦ ὑφιστάμενου κινδύνου κάτω ἀπό συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοοικονομικοῦ βίου. Ὁ κίνδυνος καί ἡ ἀβεβαιότητα ἐμφανίζονται ὡς ἓνα "φορτίο" πού κάποιος ἢ κάποιοι πρόκειται νά ἐπωμισθοῦν. Ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν συναλλαγῶν μεταξύ δανειστῶν καί δανειζομένων ἢ πωλητῶν καί ἀγοραστῶν, θά ἀποδείξει ποιός θά βαστάξει τό μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ φορτίου. Μιά ἀπό τίς συνέπειες τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ δυσκολία ὑπολογισμοῦ τῆς παρούσας ἀξίας τῆς ἐπένδυσης. Πώς εἶναι δυνατόν ὁ ἐπενδυτής κάτω ἀπό συνθήκες ἀβεβαιότητας νά ἐκτιμήσει τή πραγματική ἀπόδοση τῆς προγραμματιζόμενης ἐπενδυτικῆς δαπάνης; Ἡ εἴρεση τρόπου, ὥστε ἀμφότεροι οἱ συναλλασσόμενοι νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τή διεξαγωγή τῆς οἰκονομικῆς πράξης, εἶναι δύσκολη καί πολύπλοκη. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες ὁ "χρόνος προτίμησης" ἢ "ἀνυπομονησίας" τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ νά ἐναρμονισθεῖ μέ τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου. Ἐάν π.χ. τό ἤδη διαμορφωθέν ἐπιτόκιο εἶναι 10% τό ἄτομο μετά τήν παρέλευση ὀρισμένου χρόνου, ἔχει ἐπιτύχει νά συνηθειτοποιήσει καί νά ἐντοπίσει τό βαθμό τοῦ χρόνου προτίμησής του. Ὁ Fisher δέχεται ὅτι ἡ σύναψη τοῦ δανείου θά ἐπιτευχθεῖ ἐάν οἱ δανειστῆς βεβαιωθοῦν ἀπό τοὺς δανειζόμενους γιά τήν "ἀσφάλεια" ἐπιστροφῆς τοῦ δανειζόμενου ποσοῦ.

Ἔτσι, γιά τόν Fisher ἡ εἰσαγωγή τοῦ κινδύνου καί τῆς ἀβεβαιότητας ὑπό τή μορφή οἰκονομικῆς μεταβλητῆς στό ὑπόδειγμα τῆς δεύτερης προσέγγισης θεωρήθηκε ἀδύνατη.

Ἄν καί ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων ὀφέλησε σέ μεγάλο βαθμό τίς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίες κατά τήν ἐκτίμηση π.χ. τῆς πιθανότητας

φωτιάς, ναυαγείου, θανάτου, κ.λ.π., έν τούτοις ό Fisher δέχτηκε ότι νόμος τών πιθανοτήτων δέν μπορεί νά χρησιμοποιηθεϊ στή θεωρία του του, καθώς "τόσο τό μελλοντικό ύψος του έπιτοκίου όσο καί τά μελλοντικά στοιχεία του είσοδήματος είναι άβέβαια".³² Ό Fisher μέ τήν άντιληψη αύτή έρχεται σέ αντίθεση μέ ότι μερικά χρόνια άργότερα θά ύποστηριχθεϊ από τούς Neumann καί Morgenstern. "Εάν μέ όδηγό τή παρελθονική έμπειρία καί μέ βάση τό μηχανισμό τής θεωρίας τών πιθανοτήτων, έν άτομο δανείσει χρήματα συνάπτοντας τρείς συμφωνίες μέ άπιτόκια 6%, 8% καί 10% για τά έτη 1985, 1990 καί 1995, τότε έρωτάται εάν τά έπιτόκια θά άνταποκριθούν στίς έξελίξεις τών μελλοντικών γεγονότων. "Η άπάντηση είναι άβέβαιη. "Ενώ ή έμπειρία του παρελθόντος βοηθά τό άτομο νά συνάψει τίς συμφωνίες μέ σημαντική πιθανότητα έπιτυχίας ως προς τήν όρθή έπιλογή τών έπιτοκίων, είναι όμως δυνατόν ένα νέο γεγονός νά τροποποιήσει ριζικά τίς άρχικές άποφάσεις. Για παράδειγμα ή μελλοντική άνοδος τών έπιτοκίων π.χ. λόγω πληθωρισμού, θά προκαλέσει τή μείωση τής παρούσας άξίας του μελλοντικού του είσοδήματος, μέ άποτέλεσμα τό άτομο νά ζημειωθεϊ από τή σύλληψη τής άρχικης συμφωνίας. Παρ' όλα ταύτα ό Fisher έπηρεάστηκε από τή θεωρία τών πιθανοτήτων. "Αρκετά σημεία τών γραπτών του άποκαλύπτουν ότι είχε υϊοθετήσει άρκετά στοιχεία τής μεθοδολογικής άνάλυσης τών Bernoulli.

Ό Fisher απέδωσε μεγάλη σημασία στήν επίδραση πού προκαλούν σέ νέες έφευρέσεις καί έπινοήσεις επί του έπιτοκίου. "Η έντονη έπενδυτική δραστηριότητα πού παρατηρεϊται σέ περιόδους έφεύρεσης νέων μεθόδων παραγωγής, έχει ως άπακόλουθο τήν αύξηση του όριακού ρυθμού μεταβολής άπόδοσης τής έπενδυτικής δαπάνης. "Η ταχύρυθμη εκμετάλλευση τών νέων έπινοήσεων προκαλεί τήν άνοδο του όριακού ρυθμού μεταβολής του χρόνου

προτίμησης τῆς κοινωνίας, καθώς παραγωγικοί πόροι μεταφέρονται ἀπό καταναλωτικούς σέ ἐπενδυτικούς σκοπούς. Ἡ κοινωνία θυσιάζοντας παρὸν εἰσόδημα γιὰ ἐπενδυτικούς σκοπούς, προσμένει νά καρπωθεῖ μεγαλύτερα μελλοντικά ὀφέλη. Συνεπῶς, ἡ ἀλληλεπίδραση πού σημειώνεται μεταξύ τοῦ "κοινωνικοῦ χρόνου ἀνυπομονησίας" καί τοῦ "κοινωνικοῦ ποσοστοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" σέ περιόδους ζωῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητας, ἀναπόφευκτα προκαλεῖ τή διακύμανση τοῦ ἐπιτοκίου. Ἡ συναρτησιακή σχέση μεταξύ μεταβολῆς τοῦ ἐπιτοκίου καί τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου προτίμησης ἢ κοινωνικοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης εἶναι θετική. Ὄταν ἡ περίοδος τῆς ὑψηλῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητας ἐκλείψει, τότε τό ἐπιτόκιο θά σταθεροποιηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς σταθεροποίησης τοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης καί τοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης τῆς κοινωνίας.

Ἐκτός τῶν ἐπινοήσεων πολλοῖ ἄλλοι παράγοντες ἐπίσης ἐπίδρουν στή μεταβολή τοῦ ἐπιτοκίου. Τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ἑνός λαοῦ ἐκκολληθέντα μέσα στήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας, ἐπενεργοῦν ἐπί τῶν διακυμάνσεων τοῦ ἐπιτοκίου. Σέ λαούς μέ κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία, τή "σύνηση", τήν "αὐτοκρατορία" καί τή "μέριμνα γιὰ τοὺς μεταγενέστερους", ὅπως οἱ Ἄγγλοι, οἱ Γερμανοί, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Σκανδιναβοί, κ.λ.π., ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι στό οἰκονομικό τους σύστημα τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου διακυμάνεται σέ χαμηλά ἐπίπεδα, συγκριτικά μέ τά ψηλά ἐπιτόκια, τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων ἄλλων λαῶν π.χ. Ἰνδοί, Ἰνδονήσιοι τῆς Ἰάβας κλπ, πού δέν διαθέτουν παρόμοια οἰκονομικά βιώματα. Ἡ ἐπαρκῆ γνώση τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας τῶν ἀνωτέρω λαῶν, κατεύθυνε τό Fisher νά συνδέσει τή μεταβολή τοῦ ἐπιτοκίου μέ τίς ὕλικές καί πνευματικές προϋποθέσεις πού ἰσχύουν σέ μιὰ χώρα.³³ Ὁ John Rae τό 1834 εἶχε παρατηρήσει ὅτι σέ λαούς μέ διαδεδομένο τό φαινόμενο τῆς πενίας (poverty) π.χ. Κίνα,

τά έπιτόκια είχαν διακυμανθει σέ πολύ ψηλά έπίπεδα. 'Ο Fisher λαμβάνοντας άφορμή από τή παρατήρηση του Rae, μνημονεύει ένα άριθμό χωρών π.χ. Φιλιππίνες, 'Ινδία, 'Ιρλανδία, κ.λ.π. πού τά έπιτόκια λόγω πενίας διατηρούνται σέ ψηλά έπίπεδα. 'Η άπόδοση του φαυνομένου τούτου όφείλεται στό ότι ό φτωχός έξαιτίας τής άβέβαιης έξέλιξης του μελλοντικού του είσοδήματος, είναι διατιθεμένος νά δανείσει τίς περιορισμένες άποταμιεύσεις του μόνο μέ τήν άπολαυή μεγάλου τοκομεριδίου. 'Αντίθετα, σέ χώρες όπως π.χ. οί Η.Π.Α., ή 'Αγγλία, ή Γαλλία, ή 'Ολλανδία, ή Γερμανία, κ.λ.π., πού σημείωσαν στό παρελθόν έντυπωσιακούς ρυθμούς οικονομικής προόδου καί συνεπώς τήν αύξηση του έθνικού είσοδήματος τήν άπολάμβαναν οί περισσότεροι, τά έπιτόκια περιστρέφονται σχετικά σέ χαμηλά έπίπεδα. Δέν πρέπει όμως, παρατηρεί ό Fisher, νά λησμονηθει ότι σέ άρκετές περιπτώσεις τά έπιτόκια των άνεπτυγμένων οικονομιών ήταν πολύ ψηλότερα έναντι άλλων χρονικών περιόδων.

'Η έξαγωγή των άνωτέρω διδαγμάτων από τήν Οικονομική 'Ιστορία διαφόρων λαών, συνετέλεσε άποφασιστικά στήν άνάπτυξη των φισεριανών θεωρήσεων σχετικά μέ τους προσδιοριστικούς παράγοντες του τόκου. Τό ύπάρχων ύλικό, ή γνώση τής 'Ιστορίας καί ή συστηματική παρατήρηση, άποτέλεσαν τά θεμέλια τής φισεριανής σκέψης κατά τή διαμόρφωση τής περί τόκου θεωρίας του. 'Η έξαγωγική μέθοδος κυριάρχησε στήν άνάπτυξη των θεωριών του, όπου μέσα από τό φάσμα τής συστηματικής παρατήρησης καί τής στατιστικής άνάλυσης των διαδοχικών οικονομικών γεγονότων, έπίδωξε νά σφυρηλατήσει τίς δομές τής σκέψης του. 'Εάν ή περισυλλογή των στατιστικών δεδομένων καί ή χρήση των μαθηματικών στό κορμό τής οικονομικής άνάλυσης είχε προαχθει περισσότερο στά χρόνια του, τότε θά είχε κατασκευάσει οικονομικό υπόδειγμα ίχνηλατόντας τό περιεχόμενο τής τρίτης προσέγγισης. 'Ο Fisher ήταν άπόλυτα συνειδητοποιημένος ό-

ταν για τό γεγονός αυτό παρατηρούσε: "άναφορικά μέ τήν έπιρροή τής άβειαιότητας ή του κινδύνου, άντιμετωπίζουμε δυσκολίες στή συναγωγή θετικής έπαγωγικής μερτυρίας".³⁴

Έάν ή μεταβολή του έπιπέδου τών τιμών έπιδρά στό έπίπεδο του έπιτοκίου, άποτέλεσε άντικείμενο ζωηρών καί έμπεριστατωμένων έπιστημονικών συζητήσεων στά γραπτά του Fisher. Πολλά βιβλία του καί άρθρα του άφιερώθηκαν για τό σκοπό αυτό. Σέ ένα άπό τά γνωστά του μελετήματα "The Money Illusion" (1928), παρατήρησε ότι οί καταναλωτές ή οί έπιχειρηματίες, οί δανειστές ή οί δανειζόμενοι, είναι πολύ δύσκολο νά συλλάβουν τίς συνέπειες μιās μεταβολής τής νομισματικής μονάδας π.χ. λόγω ύποτίμησης ή άνατίμησης της, επί τής άγοραστικής της δύναμης. Ένώ στή πράξη θεωρούν ότι άρκετά πράγματα σέ χρηματικούς όρους τροποποιούνται, έν τούτοις πιστεύουν ότι τό χρήμα σάν μιá όντότητα παραμένει άμετάβλητο. Τό μεγαλύτερο δηλαδή ποσοστό τών ανθρώπων ύπόκειται σέ ότι άποκαλείται στήν οίκονομολογική όρολογία ή "αυταπάτη του χρήματος" (the money illusion) καί ένστικτωδώς άποτιμούν τό χρήμα ως σταθερό καί άμετάβλητο. Στή πραγματικότητα όμως οί διακυμάνσεις στό έπίπεδο τών τιμών προκαλούν έμμεσα μεταβολή στό ρυθμό μεταβολής τών χρηματικών έπιτοκίων. Έάν οί τιμές τείνουν νά μειωθούν οί έπιχειρηματίες θά προσμένουν συρίκνωση τών κερδών τους, ώστε νά άπόσχουν άπό τόν δανεισμό. Γι αυτό καί ή μείωση τής ζήτησης δανειακών κεφαλαίων θά προκαλέσει τήν έλάττωση τών έπιτοκίων. Σέ περίπτωση άνόδου τών τιμών οί έπιχειρηματίες προσδοκόντας τήν διόγκωση τών κερδών τους θ' αύξήσουν τή δανειοληπτική τους ζήτηση, μέ άποτέλεσμα τά χρηματικά έπιτόκια ν' άνέλθουν. Τό αξιολογότερο συμπέρασμα τών στατιστικοεμπειρικών μετρήσεων του Fisher ήταν ότι ύφίσταται άρνητική συναρτησιακή σχέση μεταξύ πραγματικού καί χρηματικού έπιτοκίου, ως συνεπακόλουθο τής μεταβολής

του γενικού επιπέδου των τιμών. Έμπειρική μελέτη επί της χρηματοοπο-
ριακής αγοράς του Λονδίνου κατά τή περίοδο 1825-1927, τόν όδήγησε στο
συμπέρασμα τής άρνητικής σχέσης μεταξύ πραγματικών καί όνομαστικών
έπιτοκίων. Παρατήρησε επίσης ότι λόγω τής ύπαρξης του φαινομένου τής
αυταπάτης του χρήματος καί τής έλλειψης γνώσεως τής μελλοντικής δια-
κύμανσης στην άγοραστική δύναμη του χρήματος, τό πραγματικό έπιτόκιο
συμπεριφέρεται πιο άκανόνιστα συγκρινόμενο μέ τό χρηματικό. Στη συνέ-
χεια τής διατριβής μας θά έπιμείνουμε στην άνάλυση τής σχέσης μεταξύ
συμπεριφοράς τιμών καί έπιτοκίων πού σύμφωνα μέ τόν Fisher " κανένα
πρόβλημα τής οικονομικής έπιστήμης μέχρι στιγμής δέν έχει μελετηθεί
τόσο πολύ, όσο ή ποικιλία των σχέσεων μεταξύ επιπέδου τιμών καί έπι-
τοκίων " ³⁵. Έν τούτοις, τ'άποτελέσματα τής στενής συσχέτισης μετα-
ξύ μεταβολής τιμών καί έπιτοκίων, δέν σημαίνει ότι θά ισχύσουν στο
μέλλον όπως στο παρελθόν. Από βραχυχρόνιας σκοπιιάς ή σημασία τους
είναι σχετικά περιορισμένη, καθώς πρωταρχικός σκοπός του Fisher ήταν
" νά ανακαλύψει τήν άκριβή σχέση μεταξύ έπιτοκίων καί τιμών στο μακρο-
χρόνιο " ³⁶. Η μεταβολή του συστήματος έμφανίζει νέες μορφές δυνάμεων
ή έπιρροή των όποιων στην άγοραστική δύναμη του χρήματος καί τό έπίπε-
δο του έπιτοκίου νά είναι διαφορετική άπ'ότι στο παρελθόν. Η μεγάλη
συμβολή όμως των στατιστικών καί κατ'έπέκταση των οικονομικών μελε-
τών είναι νά διαπιστωθεί ή όρθότητα τής οικονομικής θεωρίας, ώστε ή
άντλούμενη έμπειρία νά χρησιμοποιηθεί σαν δίδαγμα για τό μέλλον. Η
προσφορά του Fisher σε αυτό τό σημείο ήταν πρωταρχικής σημασίας. Δέν
γνωρίζουμε άλλο οικονομολόγο πριν από τόν Fisher, πού νά είχε συνδυ-
άσει, μέ τόσο άρτιο τρόπο τή μαθηματικοστατιστική έρευνα μέ τήν οικο-
νομική θεωρία .

IV. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Fisher στοὺς μεταγενέστερους.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυση ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Fisher μέ τή περί τόκου θεωρία του, ἐξέτασε, μεταξύ ἄλλων, τίς ἐπιδράσεις τοῦ ἐπιτοκίου στήν ἀναδιανομή τοῦ εἰσοδήματος. Ἐάν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι σημαντικό ποσοστό τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος διανέμεται ὑπό μορφή τοκομεριδίων μεταξύ ἀτόμων κάτοχων ὁμολογιῶν ἢ ἄλλης μορφῆς χρεωγράφων, καθίσταται ὀλοφάνερη ἡ ἀναδιανεμητική ἰκανότητα τῆς " διάρθρωσης τῶν ἐπιτοκίων ". Ὁ Fisher τόνισε ἰδιαίτερα τ' ὄφελος τοῦ καταναλωτῆ ἀπό τή λήψη τοκομεριδίων, συμβάλλοντας στήν αὔξηση τοῦ μελλοντικοῦ του εἰσοδήματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θεώρησε τήν ὑπαρξη τοῦ ἐπιτοκίου ὡς πραγματικό γεγονός, τό ἐπίπεδο τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν πραγματικῶν μεταβλητῶν τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ὁ J. Schumpeter τό 1911 διατυπώνοντας τήν περί τόκου θεωρία του διατυμπάνισε ὅτι ὁ τόκος εἶναι νόμισματικό φαινόμενο: "...δέν μπορούμε νά ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τίς νομισματικές βάσεις τοῦ τόκου ... ὁ τόκος διακυμένεται στήν ἀγορά χρήματος ἀνάλογα μέ τή μεταβολή τῆς ζήτησης ἢ τῆς προσφορᾶς χρήματος..."³⁷. Ἡ ζήτηση χρήματος προσδιορίζεται ἀπό τή ζήτηση τῶν ἐπιχειρηματιῶν γιά ἐπενδύσεις, ἐνῶ ἡ προσφορά χρήματος καθορίζεται ἀπό τίς ὑπάρχουσες ἀποταμιεύσεις, τό ποσό τοῦ ἀποθησαυριζόμενου χρήματος καί τό ἐπίπεδο τῶν τραπεζικῶν πιστώσεων. Ἄν καί ὁ Schumpeter ἐπέσήμανε τή νομισματική ὑπόσταση τοῦ τόκου, ἐν τούτοις μέσα ἀπό τό φάσμα τῶν πραγματικῶν παραγόντων τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἐπεξεργάστηκε τά βαθύτερα αἷτια πού τό προκαλοῦν. Τό ἐπιχειρήμα του ὅτι δηλαδή σέ συνθηκῆς στάσιμης οἰκονομίας δέν ὑφίσταται τόκος, πηγάζει ἀπό μὴ νομισματικά αἷτια. Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία τήν ἀπόψη τοῦ Böhm-Bawerk ὅτι τά παρόντα ἀγαθά ἀξίζουν περισσότερο τῶν μελ-

λοντικῶν συμπέρανε ὅτι σέ περίπτωση στάσιμης

οἰκονομίας τ' ἄτομα θ' ἀναμένουν τό εἰσόδημά τους νά παραμείνει ἀμετάβλητο . Ἡ ἀπουσία συνεπῶς νέων ἐπενδυτικῶν δυνατοτήτων ἀποτελεῖ βασικό παράγοντα γιά τήν ἐξάλειψη τοῦ φαινομένου τοῦ τόκου.

Ἀποκλείοντας τήν ἀκραία παραδοχή τῆς λιμνάζουσας οἰκονομίας, ὁ Schumpeter δέχεται ὅτι κάτω ἀπό συνθήκες δυναμικῆς ἀνάπτυξης ἡ ἐμφάνιση τοῦ τόκου εἶναι ἀναπόφευκτο γεγονός. Οἱ ἐπιχειρηματίες ἀποβλέποντας νά ἐπιτύχουν μεγαλύτερο ἀριθμό " καινοτομιῶν " (innovations) καί συνεπῶς ἐπενδυτικῶν δαπανῶν, θά προσφύγουν στή κεφαλαιοαγορά γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀπαιτούμενης ἀγοραστικῆς δύναμης. Καταβάλλοντας ὀρισμένο τόκο ἀποκτοῦν ἀναγκαῖα κεφάλαια ἀπό τίς τράπεζες, καθιστάμενοι ἱκανοί νά πραγματοποιήσουν τίς προγραμματιζόμενες ἐπενδυτικές τους δαπάνες. Ἡ καταβολή τοῦ τόκου ἐπιτυγχάνεται ἀπό τά κέρδη, πού οἱ ἐπιχειρηματίες θ' ἀποκομίσουν ἀπό τίς πραγματοποιούμενες ἐπενδύσεις ³⁸. Ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης εἶναι ἡ αὔξηση τοῦ συνολικοῦ ἐπιπέδου ἀποταμιεύσεων, παρέχοντας τή δυνατότητα στίς τράπεζες ν' αὔξουν τή δανειοδοτική τους ἱκανότητα. Συνεπῶς, ὁ Schumpeter ἀπέδωσε τό φαινόμενο τοῦ τόκου σέ πραγματικούς παράγοντες, σχετιζόμενοι μέ τίς οἰκονομικές διεργασίες πού λαμβάνουν χώρα κατά τή μεγένθυση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά χρήματος ἐμφανίζονται ὡς δευτερογενοί παρεπόμενα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Ἐάν δέν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ θέση τοῦ Schumpeter περί ἀνυπαρξίας τοῦ τόκου στό καθεστῶς τῆς στάσιμης οἰκονομίας, πού πράγματι δέν ἔχει ἐπαληθευτεῖ, ἡ θεωρία τοῦ Schumpeter περί δυναμικῆς ἀνάπτυξης ἔχει λογική ἀλληλουχία καί συνοχή. Ἡ μοναδική ἀδυναμία τῆς θεωρίας του εἶναι ὅτι ἐπηρεάσθηκε ἀπό τόν Böhm - Bawerk, γιά νά προβεῖ στό διαχωρισμό μεταξύ χρό-

νου προτίμησης" καί " κυκλικῶν μεθόδων παραγωγῆς ", καί νά δεχθεῖ ὅτι ὁ τόκος συνιστᾷ τό ἐπιστέγασμα τῶν συντελούμενων διεργασιῶν λόγω τῶν καινοτομιῶν στό χώρο τῆς παραγωγῆς. Ἐναμφισβήτητα, ἡ Φισεριανή θεωρία εἶναι περισσότερο πλήρης γιατί ἐρμηνεύει τήν ὕπαρξη τοῦ τόκου κάτω ἀπό τό πρίσμα τοῦ χρόνου προτίμησης καί τοῦ κόστους εὐκαιρίας πρὸς ἐπένδυση ³⁹.

Ὁ Frank Knight ἀκολουθώντας τὰ πρότυπα τῆς Φισεριανῆς σκέψης, ἀνέπτυξε μιὰ πλήρη "μῆ - νομισματική" (non - monetary) θεωρία τοῦ τόκου . Σέ ἄρθρο του πού δημοσιεύτηκε τό 1946 στήν "Encyclopaedia Britannica" ἐξέθεσε συνοπτικά ὅλες του τίς ἀπόψεις πού εἶχε παρουσιάσει σέ ἐμπεριστατωμένη σύνθεση τῆ δεκαετίας τοῦ 1930 ⁴⁰. Ὁ Knight μέ γνώμονα τή διαμάχη τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 περί κυκλικῶν μεθόδων παραγωγῆς, φρονεῖ ὅτι ἡ κατανόηση τῆς φύσης τοῦ ἐπιτοκίου τότε καί μόνο θά καταστεῖ δυνατή, ὅταν ἀπορριφτεῖ ἡ γνωστή διάκριση μεταξύ κεφαλαουχικῶν ἀγαθῶν καί ἄλλων πηγῶν παραγωγῆς π.χ. ἐργασία, φυσικοὶ πόροι. Ἡ διάκριση πού ὁ Knight προτείνει, εἶναι μεταξύ " ἐνδιαμέσων ἀγαθῶν " (intermediate goods) καί " καταναλωτικῶν ἀγαθῶν " (consumable goods). Κατά τή παραγωγική διαδικασία ὁ ἐπιχειρηματίας ἢ ὁ κεφαλαιοῦχος ἀποσκοπεῖ στόν ἀποδοτικότερο συνδυασμό τῶν παραγωγικῶν πόρων, ἔτσι ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ ἡ παραγωγική ἀποδοτικότητά τους. Βασική ἐπιδίωξη τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας εἶναι ἡ μεγιστοποίηση τοῦ " ποσοστοῦ ἀπόδοσης " (rate of yield) , πού θά προκύψει στό μέλλον ἀπό διαδοχικές εἰσοδηματικές εἰσροές. Ὁ Knight παραδέχεται ὅτι οἱ " ὀριακές ἀποδόσεις " (marginal rates of return) τῶν διαχρονικῶν χρήσεων τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν γιά τή παραγωγή καταναλωτικῶν ἢ ἐπενδυτικῶν ἀγαθῶν πρέπει νά ἰσοῦνται μέ τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου. Ἐάν οἱ ἀναμενόμενες ἀποδόσεις ἀπό τή χρήση τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς διαφέρουν μεταξύ τους,

τότε οί παραγωγοί θ' αναμένουν νά παράγουν περισσότερα αγαθά μέ τή μεγαλύτερη αναμενόμενη απόδοση, κάτι πού θά συμβάλει αναπόφευκτα στήν ισότητα τῶν αναμενόμενων ρυθμῶν απόδοσης. Ὁ Knight ἀποδίδει τήν ὑπαρξη τοῦ φαινομένου αὐτοῦ στό ὅτι οί παραγωγοί ξεκινώντας ἀπό ἕνα δεδομένο ἀπόθεμα κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, προσμένουν μέ τή πάροδο τοῦ χρόνου οί ἀποδόσεις νά τροποποιηθοῦν λόγω τῆς μεταβολῆς στό ρυθμό κεφαλαιοποίησης τοῦ αναμενόμενου εἰσοδήματός τους. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, ἡ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου σέ συνδυασμό μέ τό κόστος παραγωγῆς, συνιστοῦν τούς οὐσιώδεις παράγοντες πού ἐπιδροῦν αναπόφευκτα στή διαμόρφωση τοῦ ἐπιτοκίου. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἡ θεωρία τοῦ Knight περί τόκου εἶναι γνωστή στή διεθνή βιβλιογραφία ὡς "cost theory of interest" ἢ "productivity theory of interest".

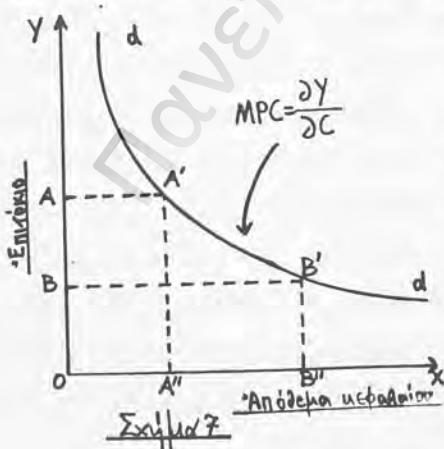
Γιά τόν Knight, ἡ ἀβεβαιότητα καί ὁ κίνδυνος ὡς πρός τή διεκπεραίωση τῆς ἐπένδυσης εἶναι δυνατόν νά καθυστερήσει ἢ ἀκόμα ν' ἀναβάλλει τή πραγματοποίησή της. Στή πραγματικότητα ὁμως ὑπάρχουν τέτοιοι παράγοντες, ὅπως ἐπιτυγχανόμενες τεχνολογικές βελτιώσεις, εὐμενεῖς προσδοκίες γι' αὐξάνοντα κέρδη, κλπ., πού ἀρκετές φορές ὑπεραντισταθμίζουν τό ἀντίτιμο τοῦ κινδύνου καί τῆς ἀβεβαιότητας, ὥστε ἡ ἐπενδυτική δαπάνη τελικά ν' ἀναληφθεῖ. Ὁ ἐτήσιος ρυθμός απόδοσης τῆς ἐπένδυσης B παρέχεται ἀπό τό λόγο K_1/K_2 , ὅπου K_1 = ἐτήσια ἀξία τῆς εἰσοδηματικῆς ροῆς (annual value of income flow) καί K_2 = ἐτήσια ἀξία τῆς ἐπένδυσης (annual value of investment). Κατά τόν Knight, σέ συνθηκес πλήρη ἀνταγωνισμοῦ καί ἐνδελεχῆς γνώσης τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τῆς οἰκονομίας, ἡ ὀρθολογική κατανομή (allocation) τῶν ἐγχώριων πλουτοπαραγωγικῶν πόρων μεταξύ τῶν διαφόρων τομέων τοῦ συστήματος θά συντελέσει στήν ὁμοιομορφία τοῦ ρυθμοῦ απόδοσης τους. Κατ' αὐτό τό τρόπο, οί πραγματοποιούμενες ἐπενδύσεις στούς διάφορους οἰκονομικούς τομεῖς θά ἐπι-

φέρουν τή μεγαλύτερη απόδοση καί συνεπῶς θά άντληθεῖ τό ψηλότερο εἰσόδημα μέ τό χαμηλότερο κόστος. Κατά συνέπεια, ἡ οἰκονομική σημασία τοῦ κεφαλαίου δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τή σχέση μεταξύ ζήτησης καί προσφορᾶς δανειακῶν κεφαλαίων, ἀλλά ἀπό τίς μεταβολές πού πραγματοποιοῦνται στό χῶρο τῆς παραγωγῆς μέσω ἐπενδυτικῶν πρωτοβουλιῶν. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου τῶν διαφόρων δανείων ἐμφανίζεται ὡς δευτερογενές φαινόμενο, προσδιοριζόμενο ἀπό τήν ἀναμενόμενη ἀπόδοση τῆς ἐπένδυσης. Ὁ δανειζόμενος εἶναι σκόπιμο νά συνάψει τό δάνειο μέ ἐπιτόκιο τό ὁποῖο δέν θά ὑπερβαίνει τό ρυθμό ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης, διαφορετικά ἡ δανειοδότηση θά ἀποβεῖ ἀπρόσφορη, καθώς τό κόστος τοῦ δανείου θά ὑπερκαλύπτει τό ὄφελος τῆς προγραμματιζόμενης ἐπένδυσης. Σέ τελευταία ἀνάλυση ὁ Knight συνέδεσε τήν ἔννοια τόκος μέ τή Νεοκλασική θεωρία τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητας: "τό ἐπίμαχο θέμαφαίνεται νά καθιστᾶ τήν ὀριακή παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου τόν αἰτιώδη προσδιοριστικό παράγοντα τοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης καί συνεπῶς τοῦ ἐπιτοκίου".⁴¹

Ὁ Knight ἀπέρριψε τή δοξασία ὅτι ψυχολογικά αἷτια προσδιορίζουν τό ἐπίπεδο τοῦ τόκου. Ἡ "θεωρία τῆς ἀποχῆς" τῶν N.Senior καί J.S. Mill ἀποτελεῖ τυπικό παράδειγμα θεωρίας, ἐρμηνεύουσας τό φαινόμενο τοῦ τόκου μέσω ψυχολογικῶν παραγόντων. Ἐν τούτοις, "οἱ συγγραφεῖς τῆς Κλασικῆς Σχολῆς οὐδέποτε προσπάθησαν νά χρησιμοποιήσουν τόν βαθμό ἢ τήν ἔνταση τῆς ἀποχῆς γιά νά ἐξηγήσουν τόν πραγματικό ρυθμό μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης ἢ τοῦ τόκου".⁴² Ἡ θεωρία τοῦ Fisher συνδυάζουσα τόν ψυχολογικό παράγοντα τοῦ "χρόνου-προτίμησης" μέ τό πραγματικό συνθετικό τῆς "παραγωγικότητας τοῦ κεφαλαίου", ἀντιπροσωπεύει κατά τή γνώμη μας, τήν πιό ἐπιμελημένη ἔρευνα ἐπί τοῦ φαινομένου τοῦ τόκου. Αὐτή ἡ μαρτυρία ἐπιβεβαιώνει τό γεγονός τῆς ἀποδοχῆς

υπό του Knight τής Φισειριανής θέσης ότι σε συνθήκες οικονομικής ισορροπίας ο όριακός ρυθμός μεταβολής απόδοσης τής επένδυσης και ο όριακός ρυθμός μεταβολής του χρόνου προτίμησης ισοούνται με το άγοραϊο επιτόκιο. "Αν και ο Knight οδηγήθηκε στο ίδιο συμπέρασμα με τον Fisher εν τούτοις η βασική τους διαφορά ανάγεται στην απόδοση των αιτίων που προξενούν το οικονομικό φαινόμενο του τόκου. Ένω δηλαδή ο Fisher έλαβε σοβαρά υπόψη τή σχέση μεταξύ ζήτησης και προσφοράς δανειακών κεφαλαίων, ο Knight αγνοώντας τον παράγοντα αυτό επικαλέσθηκε ότι η ύπαρξη του τόκου οφείλεται στις αντικειμενικές συνθήκες που δεσπάζουν στο χώρο τής παραγωγής.

Ο F.P. Ramsey υπήρξε ένας άλλος οικονομολόγος ο οποίος το 1928 διατύπωσε θεωρία του τόκου παρόμοια με εκείνη του Fisher. Σε άρθρο του στο Economic Journal⁴⁵ ο Ramsey εισήγαγε τήν έκδοχή ότι το ύψιστο μνο "απόθεμα" (stock) του κεφαλαίου προσδιορίζει το επίπεδο του επιτοκίου, παραμερίζοντας συνεπώς τή Φισειριανή αρχή του "χρόνου προτίμησης". Στο σχ. 7 απεικονίζεται διαγραμματικά ή θεωρία του τόκου κατά Ramsey. Η καμπύλη dd ύπονοεί το ρυθμό μεταβολής του εισοδήματος Y που θα προκύψει από τή μεταβολή μιās μονάδας του κεφαλαίου C. Η κλίση τής

καμπύλης dd που δίδεται από τή μερική παράγωγο $\frac{\partial Y}{\partial C}$, καλείται "όριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου" (marginal productivity of capital). Έάν υποθεθεί ότι ή ποσότητα κεφαλαίου OA' έκφράζει το ένυπάρχων απόθεμα κεφαλαίου, τότε το επιτόκιο θα διαμορφωθεί στο επίπεδο OA. Στή περίπτωση που οι επενδυτές προσδοκούν ότι στο μέλλον

τό επίπεδο του κεφαλαίου θά διαμορφωθεί στο ύψος OB'' , τό τελικό ύψος του άναμενόμενου έπιτοκίου θά άνέλθει σέ OB μέ άποτέλεσμα οί άποταμειύσεις νά σημειώσουν άνοδική τάση. Αυτό συμβαίνει καθώς ή προσδοκόμενη πώση του έπιτοκίου, θά παρακινήσει τούς κεφαλαιούχους νά ύπόδαυλίσουν τό ρυθμό μεταβολής τών έπενδύσεων, κάτι πού θά πραγματοποιηθεῖ μόνο εάν έχουν αύξήσει τίς άποταμειύσεις τους. Παρ'όλα ταύτα, ὁ Ramsey άφησε άναπάντητο τό έρώτημα τί προσδιορίζει τό ρυθμό μεταβολής τών άποταμειύσεων.

Ὁ Keynes λίγα χρόνια άργότερα στή "Γενική θεωρία" θά διατυπώσει τή θεωρία του περί έπενδύσεων, υίοθετόντας αρκετά στοιχεία από τή θεωρία του Ramsey, π.χ. ή ύπαρξη συναρτησιακής σχέσης έπιτοκίου καί κεφαλαίου. Οί βασικές διαφορές μεταξύ Keynes καί Ramsey είναι ὁ Keynes ὀνόμασε τή κλίση τῆς καμπύλης dd "ὀριακή άποδοτικότητα του κεφαλαίου" (marginal efficiency of capital), καθώς επίσης ὅτι τό επίπεδο του έπιτοκίου προσδιορίζεται ὄχι μόνο από ψυχολογικούς παράγοντες ὅπως ή προτίμηση ρευστότητας αλλά καί από τούς άντικειμενικούς παράγοντες πού έπικρατοῦν στό νομισματικό τομέα τῆς οίκονομίας. Ἡ οὐσιαστικότερη ὁμοιότητα καί τῶν δύο είναι ὅτι ή καμπύλη dd σέ σύγχρονους ὅρους εκφράζει τή ζήτηση γιά έπενδύσεις σέ κεφαλαιουχικά αγαθά.

Ἡ διάκριση τῆς Φισεριανῆς έννοιας "ὀριακή μεταβολή άπόδοσης τῆς έπένδυσης", από τήν αντίστοιχη του Keynes "ὀριακή άποδοτικότητα του κεφαλαίου" καί τίς προταθεῖσες από τόν A.P.Lerner "ὀριακή άποδοτικότητα τῆς έπένδυσης" καί "ὀριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου", αποτέλεσε ἐπί σειρά έτών άντικείμενο σοβαρῶν διχογνωμιῶν. Οί τρεῖς τελευταῖες έννοιες ὡς γνωστό έχουν χρησιμοποιηθεῖ κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες, γιά νά ύποδείξουν ὅτι ή ζήτηση του κεφαλαίου είναι συνάρτηση τῆς μεταβολῆς του έπιτοκίου. Ὁ A.P.Lerner ὑπῆρξε ὁ κατ'έξοχή οίκονο-

μολόγος πού ἐνεπλάκει διεξοδικά μέ τή φύση καί τήν ιδιομορφία τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν. Ἐνῶ ὁ J.M.Keynes εἶχε ἀποδεχθεῖ ὅτι ὁ δικός του ὅρος "ὄριακή ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου" εἶναι ταυτόσημος μέ τόν ἀντίστοιχο τοῦ Fisher "ὄριακός ρυθμός μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης", ὁ A.P.Lerner ἀμφισβητώντας τήν παραδοχή αὐτή ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ "ὄριακή ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου" δέν ἔχει οὐδεμία σχέση μέ τόν ὄριακό ρυθμό μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης. Ἀπεναντίας ὁ Κεϋνσιανός ὅρος ἀνταποκρίνεται στό περιεχόμενο τοῦ ὅρου "ὄριακή ἀποδοτικότητα τῆς ἐπένδυσης"⁴⁴. Ἄν καί ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός οἰκονομολόγων ἔχει ἀποδεχθεῖ ὅτι ὁ Keynes χρησιμοποίησε τόν ὅρο "ὄριακή ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου" διαφορετικά ἀπό τό Φισεριανό τοῦ "ὄριακοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης", ἐν τούτοις ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς μέσω τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ἐπιχείρησαν νά προσδιορίσουν τό ἰδανικότερο ἐπίπεδο τῆς ἀναληφθεισόμενης ἐπένδυσης γιά τόν ἐπιχειρηματία. Γιά τόν Keynes ἐάν ἡ ὄριακή ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου ὑπερβαίνει τό ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου, τότε ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐπένδυσης καθίσταται συμφέροντα γιά τόν ἐπιχειρηματία. Ὁ Fisher προσκολλημένος στό κριτήριο τῆς μέγιστης παρούσας ἀξίας, ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἐπιχειρηματίας θά ἀναλάβει τήν ἐπενδυτική δαπάνη τῆς ὁποίας οἱ προσδοκώμενες εἰσοδηματικές ροές ἔχουν τή μεγαλύτερη παρούσα ἀξία. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ Κεϋνσιανή ἐπινόηση τῆς ὄριακῆς ἀποδοτικότητας τοῦ κεφαλαίου δέν δίδει ἀπάντηση στό ἐρώτημα, ποιά ἐπένδυση θά ἐπιλεγεῖ ἀπό τίς ἐπενδύσεις τῶν ὁποίων ἡ ὄριακή ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου ὑπερβαίνει τό ἐπιτόκιο. Ἀπεναντίας, τό Φισεριανό κριτήριο τῆς μέγιστης παρούσας ἀξίας παρέχει ἀμεση ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό, ἔτσι ὥστε τά τελευταία χρόνια χρησιμοποιεῖται συστηματικά στή θεωρία τῆς ἀνάλυσης τοῦ κόστους ὠφέλειας,

Ὁ F.A.Hayek στό ἔργο του "The Pure Theory of Capital" (1941) ὁμως ἦταν ἐκεῖνος πού ἔρριξε ἀφθονοῦ φῶς στούς προσδιοριστικούς παράγοντες τοῦ ἐπιτοκίου καί τοῦ κεφαλαίου. Ὅπως ὁ Hayek ὁμολογεῖ, οἱ W.S.Jevons, E.von Bohm-Bawerk, K.Wichsell καί I.Fisher, ἐπηρέασαν οὐ μέγαλο βαθμό τίς ἀπόψεις του περί ἐπιτοκίου καί κεφαλαίου. Ἡ συνεισφορά τοῦ Fisher ὕπως διατυπώθηκε στό "The Theory of Interest" τό συνιστᾷ σάν "τὴν πιὺ συστηματικὴ ἐργασία ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου....."⁴⁵. Ὁ συνδυασμός τῶν ἀντικειμενικῶν παραγόντων πού προσδιορίζει τό "ὄριακό κόστος εὐκαιρίας πρὸς ἐπένδυση" καί τῶν ψυχολογικῶν παραγόντων πού διαμορφώνουν τόν "ὄριακό χρόνο προτίμησης τῶν ἀτόμων", ἐπιτεύχθηκε ἀπὸ τόν Fisher μέ παραδειγματικὴ πρωτοτυπία. Κανένας ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἢ τοὺς προγενέστερους του οἱ ὁποῖοι κινήθηκαν στὰ πλαίσια τῆς ὄριακῆς θεωρίας, δέν κατάφερε νά παρουσιάσει μιὰ τόσο ὀλοκληρωμένη καί μεθοδολογικὰ συγκροτημένη θεωρία. Ἡ ἀπόπειρα ὁμως τοῦ Hayek νά διαφωτίσει τό πρόβλημα τοῦ τόκου κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν νέων δυνατοτήτων πού πρόσφεραν οἱ Böhm-Bawerk καί Irving Fisher, δέν στέφθηκε μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Ἡ ἔντονη ἐπίδραση πού ὁ Hayek δέχθηκε ἀπὸ τὴ Φισεριανὴ σκέψη, συνέβαλε ὥστε ἡ περί κεφαλαίου θεωρία του νά δεσμευτεῖ στὰ πλαίσια τοῦ φισεριανοῦ ὑποδείγματος τοῦ τόκου. Τοῦτο ἐνισχύεται καί ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὰ κεφάλαια XVII καί XVIII τοῦ ἔργου του "The Pure Theory of Capital", ἡ ὑπ' αὐτόν προτεινόμενη θεωρία τοῦ κεφαλαίου συνιστᾷ ἐναλλακτικὴ ἔρμηνεια τῆς δευτέρας προσέγγισης τοῦ Fisher. Ἡ βασικὴ συνεισφορά τοῦ Hayek τοποθετεῖται στὴν ἐπισκόπηση τῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου στό πλαίσιο τῆς δυναμικῆ ἐξελισσόμενης καί ὄχι τῆς στατικῆ νοούμενης οἰκονομίας.

Ἐξασκόντας κριτική στίς θεωρίες τοῦ Fisher γιά τό κεφάλαιο καί τόν τόκο, ὁ Hayek δέχεται ὅτι τυγχάνουν ἐφαρμογῆς μόνο στό καθεστῶς τῆς στατικῆς οἰκονομίας καί ὄχι στό σύστημα τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας.⁴⁶ Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Hayek παραμένοντας δέσμιος στά ἀναλυτικά δεδομένα τῶν κυκλικῶν μεθόδων παραγωγῆς, ὅπως τέθηκαν ἀπό τούς Böhm-Bawerk καί Wieser καί περαιτέρω διερευνήθηκαν ἀπό τόν νομ. Mises, δέν κατάφερε νά εἰσαγάγει μιά ἐπαναστατική σύλληψη ἀντίστοιχη μέ ἐκείνη τοῦ "χρόνου προτίμησης" τοῦ Böhm-Bawerk ἢ τόν "ρυθμό μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" τοῦ Fisher.

Στίς μέρες μας ἡ διαμάχη μεταξύ τοῦ Cambridge τῆς Ἀγγλίας καί τοῦ Cambridge τῆς Μασσαχουσέτης τῶν Η.Π.Α, καί ἰδιαίτερα τοῦ Μ.Ι.Τ., ἔχει λάβει "ἰδεολογικές καί πολιτικές διαστάσεις ἀναφορικά μέ τή λειτουργία τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος."⁴⁷ Τό Cambridge τῆς Ἀγγλίας μέ ἐπικεφαλῆς τήν Joan Robinson, τόν Nicolai Kaldor καί τόν Lujzi Pasinetti, προσδίδοντας ἰδιαίτερη ἔμφαση στό θεσμικό πλαίσιο τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, προσπαθεῖ νά ἐρμηνεύσει τή διανομή τοῦ εἰσοδήματος, μεταξύ τῶν τριῶν τάξεων τούτου δηλ. τῆς ἰδιοποιούμενης τάξης τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐπιχειρηματικῆς τάξης καί τῆς μισθωτῆς τάξης.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἠγέτες τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge τῆς Μασσαχουσέτης, Paul Samuelson, Robert Solow καί J. Meade,⁴⁸ θεωρόντας ὡς δεδομένες τίς δομές τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἀρχές τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας καί τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητας εἶναι ἐκεῖνες πού διαμορφώνουν τήν ἀξία τῶν ἀγαθῶν καί τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς, καθώς ἐπίσης τή διανομή τοῦ εἰσοδήματος μεταξύ τῶν κοινωνικῶν τάξεων τοῦ συστήματος. Ἀκόμη οἱ συγγραφεῖς αὐτοί προϋποθέτουν τήν ἄρμονία στή λειτουργία τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καί τό ἀμοιβαῖο

ὄφελος στή διανομή τοῦ εἰσοδήματος μεταξύ τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Ἡ Joan Robinson τή περίοδο 1953-54 ἔφερε στήν ἐπιφάνεια τό πρόβλημα τῆς δυνατότητας μέτρησης τοῦ κεφαλαίου, προτείνοντας καί γιά τό σκοπό αὐτό δική της μέθοδο. Ὁ D.G.Champetowne τήν ἴδια περίοδο ἀποδεχόμενος τή βασιμότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς Robinson, ἐξάσκησε κριτική σέ μερικές θέσεις της σχετικά μέ τήν συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καί τή διανομή τοῦ εἰσοδήματος. Τό 1956 ὁ Swan πρότεινε μιᾶ ἐναλλακτική μέθοδο μέτρησης τοῦ κεφαλαίου ἀκολουθώντας τά χνάρια τῆς Νεοκλασικῆς παράδοσης.⁴⁹ Ὁ Swan θεωρώντας ὡς δεδομένη τήν ἰσότητα τῆς ἀμοιβῆς τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς μέ τά ὄριακά τους προϊόντα, ἐπείχε-ρησε νά μετρήσει τό κεφάλαιο σέ μονάδες του. Οἱ προσπάθειες ὁμως τῶν ἀνωτέρω συγγραφέων χαρακτηρίζονται γιά τήν ἀφαίρεση πού εἰσάγουν στήν ἐξέταση τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Solow νά ἀποφύγει τά ἐμπόδια μέτρησης τοῦ κεφαλαίου προτείνοντας τήν ἔννοια τοῦ "ὄριακοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" (marginal rate of return on investment), ἦταν νέο σοβαρό βῆμα γιά τή θεωρία τοῦ κεφαλαίου. Ὁ Solow υἱοθετώντας τίς βασικές ἀρχές τῆς Φισεριανῆς θεωρίας τοῦ τόκου, ἐπείχερησε νά ἐκτιμήσει τίς "βαθμίδες τῶν ρυθμῶν μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης" (orders of rates of return on investment) τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου στίς Η.Π.Α. καί τή Δυτική Γερμανία. Ἀναλύοντας τήν ἐμπειρική συσχέτιση μεταξύ συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καί οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης στίς χῶρες αὐτές, δέχθηκε ὅτι τά κατάλληλα ὄργανα προσέγγισης ἐνός τέτοιου προβλήματος εἶναι ἡ μοντεροποίηση τῆς Νεοκλασικῆς ἢ τῆς Φισεριανῆς μετά τῆς Βικσελιανῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου.⁵⁰ Ἡ ἐπιρροή τοῦ Fisher ἐπί τοῦ Solow εἶναι ἀναμφισβήτητη καί ὀφθαλμοφανής, ἀφοῦ δανείστηκε τίς διαγραμματικές του ἀπεικονίσεις καί τό μεθοδολογικό

τρόπο εξέτασης του φαινομένου του κεφαλαίου. Τοῦτο συνθέτει τό ἀποτέ-
σμα τῆς ἀντίληψης τοῦ Solow ὅτι ἡ κεντρική ἰδέα τῆς θεωρίας τοῦ κεφα-
λαίου εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ "ὀριακοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυ-
σης", ἡ ὁποία ἀντανακλᾷ τό περιεχόμενο τοῦ Φισεριανοῦ ὄρου "marginal
rate of return over cost". Ἡ Robinson ἐξασκόντας κριτική στίς ἐρευνῆ-
τικές ἀναζητήσεις τοῦ Solow, ἰσχυρίστηκε ὅτι τόσο οἱ θεωρητικές ὅσο
καί οἱ ἐμπειρικοαναλυτικές του παρατηρήσεις διαποτίζονται ἀπό τίς ἀ-
ρχές τῆς Νεοκλασικῆς περιόδου, χωρίς τελικά νά παρακάμπτει τό ἐμπό-
διο τῆς μέτρησης τοῦ κεφαλαίου.

Ὁ G.Harcourt φρονεῖ ὅτι ἡ συμβολή τοῦ Pasinetti στή θεωρία τῶν
"τεχνικῶν μεταστροφῆς" (switching techniques) ἔχει τίς ρίζες τῆς στή
Φισεριανή θεωρία τοῦ τόκου. Ὁ Pasinetti κἀνοντας κτήμα του τή Φισερι-
ανή ἀρχή τοῦ "rate of return over cost" ἢ τοῦ "rate of return on sa-
crifice" ὅπως τό 1907 εἶχε πρωτοδιατυπωθεῖ ἀπό τόν Fisher, προσπάθησε
νά προσδιορίσει τό σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου μιά τεχνική παραγωγῆς ἀποβαίνει
ἢ περισσότερο προσοδοφόρος γιά τόν ἐπενδυτή.⁵¹ Ὁ Pasinetti ἐπεσήμανε
τόν διάχυτο ἀντίκτυπο τοῦ Fisher στήν ἀνοδική πορεία τῆς θεωρίας τοῦ
κεφαλαίου μετά τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Οἱ "τεχνικές μεταστροφῆς" ὡς
διεπόμενες ἀπό τή Φισεριανή ἀρχή τοῦ "ρυθμοῦ μεταβολῆς ἀπόδοσης τῆς
ἐπένδυσης", ἀποτελοῦν τό δυσκολότερο ἀντικείμενο τῆς σύγχρονης θεωρί-
ας τοῦ κεφαλαίου. Στό "σημεῖο μεταστροφῆς" (switch point) ἀντιστοιχεῖ
ἕνας ρυθμός μεταβολῆς τῶν κερδῶν, ὁ ὁποῖος μεγιστοποιεῖ τό προσδοκό-
μενο ὄφελος τῆς μεθόδου παραγωγῆς πού πρόκειται νά ἐφαρμοστεῖ. Οἱ ἰ-
δέες τοῦ Pasinetti, ὅπως ὁ P.Garegnani ἔχει ἀποδείξει⁵² ἐφαρμόζονται
τόσο στό κλάδο τῆς βιομηχανίας ὅσο καί στό σύνολο τῆς οἰκονομίας. Ὅ-
πως ἤδη προαναφέρθηκε, σύμφωνα μέ τόν Fisher, τό ὀριακό ποσοστό μετα-
βολῆς ἀπόδοσης τῆς ἐπένδυσης ἀντιστοιχεῖ στό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου.

τό οποίο εξισώνει τή παρούσα αξία τής επενδυτικής δαπάνης μέ τό σύνολο τῶν προσδοκόμενων εἰσοδηματικῶν ροῶν, πού θά προέλθουν ἀπό τή πραγματοποίηση τής ἐπένδυσης. Στή περίπτωση αὐτή ἡ σχεδιαζόμενη ἐπενδυτική δαπάνη χαρακτηρίζεται ὡφέλιμη γιά τό κοινωνικό σύνολο καί συνεπῶς πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ. Ὅπως ὀρθά ὁ Harcourt παρατηρεῖ "αὐτή, ἴσως, εἶναι ἡ μετατεχνική ἐπανάσταση ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τίς ρίζες τῆς στή Φισεριανή προεπανάσταση τοῦ κόστους εὐκαιρίας τῆς ἐπένδυσης".⁵³ Δηλαδή ὁ Harcourt ἀποδίδει στόν Pasinetti μιά νέα ἐπανάσταση στήν οἰκονομική θεωρία, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ἀφετηρία ἀνάγεται στά γραπτά τοῦ Fisher.

Οἱ τεχνικές μεταστροφῆς ἔχουν ὡς κεντρική μεταβλητή τό ἐπιτόκιο. Ἐστω δύο τεχνικές Α καί Β, ὅπου ἡ Α ἐμφανίζεται πῶς προσοδοφόρα ὅταν τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου εἶναι πολύ ψηλό. Ἄν καί ἡ σταδιακή πτώση τοῦ ἐπιτοκίου καθιστᾷ τή τεχνική Β περισσότερο συμφέρουσα, εἶναι δυνατόν πέραν ἑνός σημείου καί ὅταν τό ἐπιτόκιο εἶναι πολύ χαμηλό ἡ τεχνική Α νά καταστεῖ ξανά ἡ πλέον συμφέρουσα. Συνεπῶς, οἱ τεχνικές μεταστροφῆς ἀναφέρονται στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες, ὅπου μεταξύ δύο ἐπενδυτικῶν σχεδίων Α καί Β, τό σχέδιο Α προτιμᾶται τοῦ Β ὅταν τό ἐπιτόκιο εἶναι πολύ ψηλό ἢ πολύ χαμηλό. Στή μεταστροφή τῶν προτιμήσεων, κατά τή φάση τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ ἐπιτοκίου, ἀπό τή τεχνική Α στή Β καί στή συνέχεια ἀπό τή Β στήν Α, ὀφείλεται ὁ χαρακτηρισμός τῶν τεχνικῶν αὐτῶν ὡς "τεχνικῶν-μεταστροφῆς".

Ὁ K.Velupillai σέ ἄρθρο του πού δημοσιεύθηκε τό 1975 ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Fisher μέ τό ἔργο του "The Rate of Interest" ὑπῆρξε ὁ πραγματικός πρόδρομος τῶν "τεχνικῶν μεταστροφῆς".⁵⁴ Ἐν τούτοις, ὁ Fisher, γιά μᾶς δέν εἶχε στό μυαλό του ὁποιαδήποτε τεχνική μεταστροφῆς, ὅταν ἔγραφε τό βιβλίό του "The Rate of Interest". Ἀπλῶς, εἰσή-

γαγε σειρά παραδειγμάτων για να στηρίξει την όρθότητα της θεωρίας του περί τόκου. Διαφορετικά δημιουργείται σύγχυση στην έννοια του πρόδρομου μιᾶς θεωρίας στην εξέλιξη της ἐπιστήμης του. Πρόδρομος δέν θεωρεῖται ὁ μνημονευτής διεσπαρμένων καί φυσικά ἀσύνδετων ἐννοιῶν, ἀλλά ὁ σκαπανέας νέων ἀντιλήψεων καί πρωτογενῶν θέσεων δίνοντας ἀφορμή στους μεταγενεστέρους του νά δημιουργήσουν νέα συστήματα καί θεωρίες. Ἐάν δεχθοῦμε τό πνεῦμα τέτοιων μελετῶν ὅπως τοῦ Valurillai, τότε ἀνεπιφύλακτα μποροῦν νά μνημονευθοῦν σωρεῖα ἀποσπασμάτων ἀπό βιβλία διαφόρων οἰκονομολόγων πού ἐπιφανειακά πείθουν ὅτι εἶναι πρωτεργάτες πολλῶν σημερινῶν θεωριῶν. καί τέτοιου εἴρους ἐργασίες πού δυστυχῶς τίς τελευταῖες δεκαετίες μαστίζουν τήν οἰκονομική σκέψη τήν στεροῦν κάθε πραγματική ἐπιστημονική πρόοδο.

Πρὶν περατώσουμε τό τμήμα τοῦτο τῆς διατριβῆς μας πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ κατάσταση μέ τήδιαμάχη τῶν δύο Cambridge εἶναι ἀρκετά συγκεχυμένη. Ἐχουν γραφεῖ τόσα πολλά γιά τήν ἰδιομορφία της, ὥστε τό περιεχόμενο τῆς ἐκκολλαπτόμενης διένεξης ἀντί νά διευλευκανθεῖ ἔχει ἐπισκοπιστεῖ μέ ἐπιπρόσθετα διφορούμενα σημεῖα. Οἱ οἰκονομολόγοι δταν ὁμιλοῦν γιά τή θεωρία τοῦ κεφαλαίου συνήθως ἐννοοῦν διαφορετικά πράγματα. Ἄλλοι ἀναφέρονται στή μεταβολή τῆς σχέσης μεταξύ τοῦ σχετικοῦ λόγου τιμῶν τῶν προϊόντων καί τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς δοθείσης μιᾶς συνάρτησης χρησιμότητας ἢ παραγωγῆς, ἄλλοι ἐννοοῦν μιᾶ θεωρία διανομῆς τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς μεταξύ τῶν διαφόρων τομέων τῆς οἰκονομίας σκετιζοντας τίς ἀποδόσεις τους μέ τήν ἀναμενόμενη ἀνταμοιβή τους, ἄλλοι ἐμπλέκονται στήν ἀνίχνευση τῆς πολυσυζητημένης ἐννοίας τῆς γενικῆς ἰσορροπίας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἄλλοι ἐξετάζουν τήν ἀνταύγεια τῆς διαχρονικῆς μεταβολῆς τέτοιων μεταβλητῶν ὅπως "εἰσόδημα", "ἐπένδυση", "κατανάλωση", κ.λ.π., ἐπί τῆς οἰκονομικῆς ἀνά-

πτυξης, κ.λ.π.. "Έτσι δέν είναι παράλογο νά δεχθοῦμε ὅτι "ἡ θεωρία τοῦ κεφαλαίου θά πρέπει νά διαγραφεῖ ἀπό τό λεξικό τῆς οἰκονομικῆς ὀρολογίας".⁵⁵

Σέ γενικές γραμμές τό Cambridge τῆς Μασαχουσέτης, ἀκολουθώντας τίς ἀρχές καί τά πρότυπα ἀνάλυσης τῶν πρωτοπόρων τῆς ὀριακῆς κίνησης Walras, Marshall, Clark καί Wicksteed, ὀραματίζεται ἕνα κόσμο στόν ὀποῖο τό Βαλρασιανό σύστημα γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας θά κυριαρχεῖ. Ἐπίτερος στόχος τοῦ Μ.Ι.Τ. εἶναι ὁ προσδιορισμός τῆς δίκαιης τιμῆς τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν καί τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ ἡ ἀτομική καί ἡ κοινωνική εὐμερία. Ἡ δίκαιη διανομή τοῦ εἰσοδήματος καί ἡ κατανομή τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν πού τό δίκαιο ἐπίπεδο τιμῶν ὑπόσχεται, ἀποτελεῖ σέ τελευταία ἀνάλυση τή κεντρομόλο θέση τοῦ Cambridge τῆς Ἀμερικῆς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ θιασῶτες τοῦ Cambridge τῆς Ἀγγλίας ἔχουν κατά καιροῦς εἰσάγει ἐναλλακτικές λύσεις καί ἀπόψεις στό ἴδιο θέμα. Ἡ διάρθρωση τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, οἱ ἀτέλειες τῆς ἀγορᾶς, κ.λ.π., συνιστοῦν μερικούς ἀπό τούς παράγοντες πού τελικά συμβάλουν στήν οἰκονομική ἀνισορροπία τοῦ συστήματος. Οἱ πάγιες καί ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις τους ἀποβλέπουν στήν ἔμφαση τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, τῆς τεχνολογικῆς προόδου καί τῆς ὀρθολογικῆς κατανομῆς τοῦ ἔθνικου εἰσοδήματος, ὥς τούς προσδιοριστικούς παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Συνεπῶς, ἡ ἔννοια τῆς "οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης" καθίσταται ἡ κινητήρια δύναμη τῶν ὀχυροματικῶν θέσεων τοῦ Cambridge τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Fisher ὑπῆρξε ὁ οὐσιαστικότερος πρόδρομος τῆς σύγχρονης θεωρίας τῆς "ἀνάλυσης τοῦ κόστους καί τοῦ ὀφέλους". Σέ ἕνα σημεῖο τοῦ ἔργου του "The Theory of Interest" παρατηρεῖ ὅτι ὁ κεφαλαιούχος θά ἐπιλέξει τήν ἐπενδυτική δαπάνη, ἡ ὀποία "συγκρινόμενη μέ ὀποιαδήποτε

άλλη παρέχει πλεονεκτήματα της οποίας η παρούσα αξία στο δεδομένο ύψος του έπιτοκίου υπεραντισταθμίζει τὰ μειονεκτήματα".⁵⁶ 'Ο συλλογισμός αυτός άποτελεϊ σήμερα τό κλειδί της μεθοδολογίας της άνάλυσης του κόστους και του όφέλους. 'Επένδυση σημαίνει θυσία παρόντος εισοδήματος προς όφελος του μελλοντικού. "Όσο μεγαλύτερες είναι οι επενδυτικές δαπάνες στο παρόν, τόσο ή αύξηση του μελλοντικού εισοδήματος θά είναι μεγαλύτερη. Τό έρώτημα πού άπασχόλησε τόν Fisher ήταν μέχρι ποίου σημείου ή επενδυτική δαπάνη θά συμβάλει στην αύξηση του εισοδήματος. "Όταν" τό όριακό ποσοστό μεταβολής άπόδοσης της επένδυσης" ταυτιστεί μέ τό επίπεδο του έπιτοκίου, τότε ή περαιτέρω επενδυτική δαπάνη χαρακτηρίζεται ζημιωγόνα για τή κοινωνία. Μέ άλλα λόγια, ή επένδυση κρίνεται σκόπιμο νά άναληφθεί όταν τό κοινωνικό όφελος υπερκαλύπτει τό κοινωνικό κόστος. Τό κριτήριο έπιλογής της επενδυτικής δαπάνης παρέρχεται άπό τή σχέση του όριακού ρυθμού μεταβολής άπόδοσης της επένδυσης προς τό ύφιστάμενο ύψος του έπιτοκίου. Τό νόημα του συλλογισμού αυτού προσφέρεται στο πίνακα 1. θεωρώντας ότι τό επίπεδο του έπιτοκίου

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Έτη	Έπένδυση	Αύξηση του εισοδήματος
1	100	110
2	100	115
3	100	108
4	100	105

ου άνέρχεται σε 6%, τότε οι έτήσιες επενδυτικές δαπάνες της τάξης των 100 μονάδων μετά τό τρίτο έτος κρίνονται άπρόσφορες, καθώς τό μελλοντικό όφελος των πέντε μονάδων ύστερεί του ύφιστάμενου κόστους των έξη μονάδων έκ της καταβολής τόκων. 'Εάν οι θυσιασθεϊσες μονάδες παρόντος εισοδήματος νοηθοϋν ως "κοινωνικό κόστος" (social cost) Κ και ή παρούσα αξία ΠΑ του άθροίσματος των εισοδηματικών ροών ως όφελος, τότε

σύμφωνα με τόν Fisher ή μεγιστοποίηση της διαφοράς ΠΑ-Κ αποτελεί τό θεμελιώδη πρόβλημα της θεωρίας της ανάλυσης του κόστους και του όφελους.

Στίς μέρες μας ό Φισεριανός "συντελεστής προεξόφλησης" του "ρυθμού μεταβολής απόδοσης της επένδυσης" έχει αντικατασταθεί από τό "έσωτερικό ποσοστό απόδοσης", και είναι ό συντελεστής προεξόφλησης πού εξισώνει τή παρούσα αξία τών μελλοντικῶν εισοδηματικῶν ροῶν μέ εκείνη της παρούσας καθαρής δαπάνης (δηλ. του internal rate of return). Σέ μαθηματικούς ὅρους θά ἔχουμε:

$$(34) \quad \sum_{t=0}^n \frac{K_t}{(1+\lambda)^t} = 0, \quad \text{ὅπου } \lambda = \text{έσωτερικό ποσοστό απόδοσης και } K_t = \text{τό επενδυτικό κοινωνικό κόστος της περιόδου } t (t=1, 2, \dots, n).$$

Ἡ ἐξίσωση (34) υποδηλώνει ὅτι τό ἐσωτερικό ποσοστό απόδοσης εἶναι ἐκεῖνο τό ἐπίπεδο του συντελεστή προεξόφλησης, πού μηδενίζει τό ἄθροισμα της παρούσας αξίας του ὑφιστάμενου κόστους και του ἀντλούμενου ὀφέλους από τή πραγματοποίηση της επένδυσης. "Ενας ἄλλος συντελεστής προεξόφλησης πού έχει τίς ρίζες του στό Φισεριανό κριτήριο του "ποσοστοῦ μεταβολής απόδοσης της επένδυσης", εἶναι ὁ "εἰδικός συντελεστής προεξόφλησης". Ἀς ὑποθεθεῖ ὅτι μιά επενδυτική δαπάνη αξίας 100 δῖς δρχ. θά ἀποδώσει τά ἐπόμενα δύο χρόνια ὄφελος συνολικῆς αξίας 50 και 150 δῖς δρχ. ἀντίστοιχα. Θεωρώντας ὅτι ὁ συντελεστής προεξόφλησης ἰσοῦται μέ τό ἐτήσιο ἐπίπεδο του ἐπιτοκίου R πού εἶναι 10%, τότε ἡ παρούσα αξία ΠΑ₂ τῶν 50 και 150 δῖς δρχ. , εἶναι:

$$(35) \quad \text{ΠΑ}_2 = \frac{K_1}{1+r} + \frac{K_2}{(1+r)^2}$$

$$= \frac{50}{(1+0,1)} + \frac{150}{(1+0,1)^2}$$

$$= 166,5$$

Συνεπώς, η διαφορά $166,5 - 100 = 66,5$ δις δρχ. παρέχει τη "καθαρή παρούσα αξία" των εισοδηματικών ροών, πού η επένδυση θά επιφέρει μεταξύ των περιόδων T_0 και T_1 . Στη περίπτωση πού οι αποδόσεις της επενδυτικής δαπάνης διαρκέσουν n έτη, τότε η εξίσωση (35) καθίσταται:

$$(36) \quad \text{ΠΑ} = K_0 + \frac{K_1}{(1+r)} + \frac{K_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{K_n}{(1+r)^n}$$

$$(37) \quad = \sum_{t=0}^n \frac{K_t}{(1+r)^t}, \quad \text{όπου } t=0,1,\dots,n.$$

Η εξίσωση (37) απεικονίζει τη "καθαρή παρούσα προεξοφλητική αξία" (net present discounted value) ΠΑ των εισοδηματικών ροών της αρχικής επένδυσης K_0 κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου T_n . Ο παράγοντας K_0 είναι φανερό ότι αντιπροσωπεύει κόστος ή αρνητικό όφελος, έφ'όσον αποτελεί κόστος πού κατεβληθεί από τον επενδυτή τή περίοδο T_0 . Από τήν άλλη μεριά, οι μεταβλητές K_1, K_2, \dots, K_n συνιστούν αποκομιζόμενα όφελη υπό τή μορφή εισοδηματικών ροών για τόν επενδυτή, ή τιμή των οποίων εξαρτάται από τό επίπεδο του "είδικου συντελεστή προεξόφλησης". Ο ύπολογισμός της αξίας του είδικου συντελεστή προεξόφλησης, r , στή πράξη είναι πολύ δύσκολος, για τούτο αρκετοί επιστήμονες φρονούν ότι ό ιδανικός συντελεστής προεξόφλησης συμπίπτει μέ τό ύφιστάμενο επίπεδο έπιτοκίου R . Καί πάλι όμως ό συλλογισμός αυτός δέν εύσταθεϊ καθώς ή μελλοντική τιμή του έπιτοκίου R είναι εξαιρετικά πολύπλοκο νά προσεγγιστεϊ. Η άβεβαιότητα ως πρός τίς μελλοντικές εξέλιξεις των τιμών, οι έντονες διακυμάνσεις στή πορεία της οίκονομικής δραστηριότητας, οι άτέλειες της αγοράς, οι άπρόσμενες πολιτικές

έξελίξεις, τό διαφορετικό επίπεδο στό "χρόνο προτίμησης" μεταξύ δανειστών καί δανειζομένων, κ.λ.π., συνθέτουν τό κράμα τών ανυπέβλητων έμποδίων στην άπόπειρα τής μελλοντικής έκτίμησης του R. Δέν είναι στίς προθέσεις μας νά έκθέσουμε τά έπιχειρήματα τών διαφόρων έπιστημονικών ομάδων, ως προς τήν αξιολόγηση τής άντικειμενικότητας τών άνωτέρω κριτηρίων. Έν τούτοις, ό όγκος τής παγκόσμιας βιβλιογραφίας άποκαλύπτει ότι ή σύγχρονη θεωρία τής άνάλυσης του κόστους καί του όφέλους σχετιζόμενη μέ τά "έπενδυτικά κριτήρια", έχει περισσότερο φιλοσοφικό παρά έμπειρικό περιεχόμενο. "Αν καί προσφέρει μεθοδολογικά όπλα σκέψης στον έρευνητή, δέν έχει καταφέρει μέχρι στιγμής νά ύποδείξει χειροπιαστές καί έτοιμοεφαρμοστές συνταγές. Τουτό όφείλεται στό ότι ό οίκονομολόγος καθίσταται αϊχμάλωτος από τούς άπροσδιόριστους παράγοντες πού συνδέονται μέ τήν άβεβαιότητα ως προς τό μέλλον,

‘Ο οίκονομικός έρευνητής αναπόφευκτα συναντά ανυπέβλητα έμπόδια κατά τήν είσαγωγή τής προσφορότερης λύσης του συγκεκριμένου προβλήματος. Παρ’ όλα αυτά, ή θεωρία του κόστους καί του όφέλους άποτελεί έντυπωσιακή έξέλιξη συγκριτικά μέ ότι προϋπήρχε. ‘Η έπιρροή τής προσωπικότητας του Fisher στίς νέες προοπτικές πού ή θεωρία αυτή διάπλατα άνοίγει ύπήρξε άποφασιστικής σημασίας, καθώς ή διαφορά τών διερευνητικών του άναζητήσεων μέ τίς σύγχρονες τάσεις στην άνάλυση του κόστους καί του όφέλους, έχει περισσότερο μαθηματικοτεχνικό παρά θεωρητικοδιανοητικό χαρακτήρα. ‘Αναμφίβολα, τά έργα του "The Nature of Capital and Income", "The Rate of Interest" καί "The Theory of Interest", άποτελοϋν τή μεγάλη τριλογία πού έβοήθησε στην πρόοδο τής Οίκονομικής ‘Επιστήμης. Τό μέλλον θά άποδείξει ότι οι Φισεριανές συμβολές δεν ήταν προσωρινές.

άλλά λόγω της βαρύτητάς τους θά έπιβίωσαν στό χρόνο διανοίγοντας νέους προσανατολισμούς στήν οίκονομική σκέψη.

V. Συμπληρωματικές Παρατηρήσεις.

"Όπως εύκολα μπορεί νά διαπιστωθεΐ, ή ύπαρξη πολλών περιπτώσεων κινδύνου αποτελεί άναμφισβήτητο συμβάν τής ανθρώπινης ζωής. 'Η αντί-στάθμιση καί άξιολόγηση όλων τών δυνατών περιπτώσεων κινδύνου εξαρτάται τόσο από ύποκειμενικούς όσο καί αντικειμενικούς παράγοντες. Τό σύνολο τών παραγόντων αυτών έπιδρά άμεσα στίς άποφάσεις τών ατόμων, καί τουτο γιατί διαφορετικά άτομα παίρνουν διαφορετικές άποφάσεις. Μπορεί σέ αρκετά σημεία τών γραπτών του Fisher νά υπάρχουν σοβαρές ένδείξεις περί τής έπιρροής του κινδύνου καί τής άβεβαιότητας επί τών οίκονομικών άποφάσεων τών ατόμων, δέν μπορεί όμως νά ύποστηριχθεΐ ότι αποτελούν πλήρη θεωρία. Μέ κανένα όμως τρόπο τέτοιες άπόψεις όπως "ό Fisher άσχολήθηκε άπερίφραστα μέ τή διατίμηση καί κατανομή του κινδύνου στήν αγορά κεφαλαίων",⁵⁷ μπορούν νά γίνουν άποδεκτές. Σέ κανένα έκ τών σημαντικών του έργων ό διάσημος Άμερικανός δέν διατύπωσε τήν οποιαδήποτε θεωρία προσδιορισμού του τόκου κάτω από συνθήκες κινδύνου καί άβεβαιότητας. 'Απλως έριξε τήν ιδέα πού οί διάδοχοί του καλλιέργησαν διατυπώνοντας ύποδείγματα γενικής οίκονομικής ίσορροπίας υπό συνθήκες άβεβαιότητας. 'Ο τρόπος μέ τον όποιο εξέθεσε τή θεωρία του περί τόκου αντικατοπτριζόμενη στό περιεχόμενο τής δεύτερης προσέγγισης ύπηρεξε πράγματι άξιολογώσιμος. 'Από τή μέθοδο άνάλυσης μιās θεωρίας ή ένός οίκονομικού φαινομένου έπιβεβαιώνεται ή αξία ένός έπιστήμονα. Τά θεωρητικά βήματα πού διαδέχονται τά προηγούμενα εΐναι τόσο συνεπή μέ τή Φισεριανή σκέψη, ώστε δικαιολογημένα προκαλοΰν τό θαυμασμό τών

ἀναγνωστών του. Τό μαθηματικό στοιχείο, ἀνεκτίμητη κληρονομιά τῶν πανεπιστημιακῶν του σπουδῶν, συνέβαλε στόν συμβολικό τρόπο διατύπωσης τῶν συλλογισμῶν του. Ἐξάλλου βαθύς γνώστης τῆς ἱστορικήs ἐξέλιξης τῆs ἐπιστήμης του καθῶs ἦταν, μπόρεσε νά συλλάβει τήν ἔκταση τῶν ἐπιστημονικῶν ἀλμάτων τῆs ἐποχῆs του προωθόντας σημαντικά τήν οἰκονομική θεωρία.

Στή κατηγορία τῶν "μῆ νομισματικῶν" θεωριῶν τοῦ τόκου περιλαμβάνονται οἱ θεωρίες, τῶν ὁποίων τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου δέν προσδιορίζεται ἀπό τή ζήτηση ἢ τή προσφορά χρήματος. Οἱ συνήγοροι τῆs κατηγορίας αὐτῆs παρέβλεψαν τή περίπτωση ὅτι μιὰ μεταβολή τῆs ποσότητας τοῦ χρήματος κάτω ἀπό συνθήκες τέλειου ἀνταγωνισμοῦ καί πλήρης ἀπασχόλησης, θά εἶχε μόνιμες ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἐπιτοκίου. Αὐτή εἶναι ἡ αἰτία πού κατά τή διαμόρφωση τῆs ποσοτικῆs θεωρίας τοῦ χρήματος, δέν ἐνοποιήσαν καί τή μεταβλητή τοῦ ἐπιτοκίου. Οἱ ρίζες αὐτῆs τῆs ἀντίληψης ἀναζητοῦνται στά γραπτά τῆs Κλασσικῆs Σχολῆs. Οἱ Κλασσικοί σέ ἀντίθεση μέ τούς προκατόχους τους εἶχαν ὑποστηρίξει ὅτι μιὰ μεταβολή στή ποσότητα τοῦ χρήματος θά ἐπηρεάσει προσωρινά τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου, καθότι μετά πάροδο ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος οἱ μόνιμες ἐπιδράσεις πού θά σημειωθοῦν στό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν, θά ἐπαναφέρουν τό ἐπιτόκιο στό ἀρχικό του ἐπίπεδο. Ἡ ἀντίληψη αὐτή υἱοθετήθηκε ἀπό τούς κύριους διαμορφωτές τῶν μῆ νομισματικῶν θεωριῶν περί τόκου ὅπως ἦταν οἱ Rae, Böhm-Bawerk, Fisher, Schumpeter, Knight, Akerman, κ.λ.π.. Δέν εἶναι εὐκόλη ἡ ἀξιολόγηση τῆs συμβολῆs τῶν ὁπαδῶν τῶν μῆ νομισματικῶν θεωριῶν τοῦ τόκου, λόγω τῆs δογματικῆs (doctrinal) δομῆs τῶν οἰκονομολογικῶν τους συλλογισμῶν. Τό ἔργο τοῦ Böhm-Bawerk ἡ "θεωρία τοῦ κεφαλαίου" ἢ τό ἡ "θεωρία τοῦ Ἐπιτοκίου" τοῦ Fisher, συνιστοῦν ἀξιολογηθέντα παραδείγματα μελετῶν χαρακτηριστικῆs διελεύσεως καί πρῶ-

τοτυπίας. 'Ο Keynes γνώριζε καλύτερα από τόν καθένα τί έννοούσε όταν έλεγε: "κατά τή διάρκεια τών 30 έτών πού άσχολουμαι μέ τήν οίκονομική έπιστήμη, ό Irving Fisher ύπῆρξε ή προεξέχουσα προσωπικότητα στό πρόβλημα του τόκου".⁵⁸ Καθολική είναι ή έντύπωση ότι οί άνωτέρω στοχαστές παρέβλεψαν τή σημασία τών βραχυχρόνιων έπιδράσεων μιās μεταβολής στη προσφορά ή τή ζήτηση χρήματος, πού πολλές φορές είναι όχι μόνο σημαντική αλλά και καθοριστική. 'Η εξέλιξη τών οίκονομικών συνθηκών στόν κόσμο μετά τό 1930 όπου οί νομισματικές άρχές ρυθμίζουν άποφασιστικά τίς διακυμάνσεις του έπιτοκίου, έδωσε άφορμή σέ πολλούς συγγραφείς νά προσδώσουν ιδιαίτερη έμφαση στίς νομισματικές και όχι στίς πραγματικές διαστάσεις του τόκου. 'Ηταν έργο του Keynes και τών συνηγόρων του νά διελευκάνουν άρκετές από τίς σκοτεινές πτυχές τών βραχυχρόνιων έπιδράσεων επί τής λειτουργίας τής οίκονομίας, κατόπιν μιās μεταβολής στη προσφορά και κυρίως στη ζήτηση χρήματος.

Σύμφωνα μέ τούς έπικριτές τής Φισεριανής θεωρίας του τόκου ό Fisher δέν ένσωμάτωσε τή περίπτωση τών "διαρκών άγαθών" στη δομή τής θεωρίας του. 'Ο Fisher έπανειλημμένα εξέτασε τή σημασία τών διαρκών άγαθών στη παραγωγική διαδικασία, χωρίς όμως νά τά θεωρήσει ως έπενδυτική δαπάνη ή όποία έκπνέει σέ όρισμένη χρονική διάρκεια. Πίστεψε ότι είναι αδύνατον νά προσδιορισθεϊ ό ρυθμός μεταβολής άπόδοσης τής έπένδυσης τών διαρκών άγαθών, επειδή τό "quasi-rent" πού αποδίδουν δέν μπορεί νά ύπολογισθεϊ μέ τήν όποιαδήποτε τεχνική. 'Ενώ δηλαδή τό συνολικό κόστος παραγωγής του μπορεί νά έκτιμηθεϊ, δέν ύπάρχει κατάλληλη μέθοδος προσέγγισης του συνολικου όφέλους πού θά άποδώσουν στόν καταναλωτή στό μέλλον. Συνεπώς, ή βασιμότητα τών διασταυρούμενων πυρών έκτοξευθέντων από τούς άμφισβητίες τής Φισεριανής περί τόκου θεωρίας, δέν εύσταθεϊ ώστε νά δημιουργήσει ρήγματα στην άποδοχή τής

ιστορικής της ένκυρότητας. Ἡ διατύπωση τῆς δεύτερης Φισεριανῆς προσέγγισης ἴσως δεχθεῖ ἔντονη κριτική, ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστία τῶν ὑποθέσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων κτίσθηκε. Πράγματι, ἡ κατάρευση π.χ. τῆς ἀρχῆς περὶ σταθεροῦ ἐπιπέδου τιμῶν, εἰσάγει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀβεβαιότητας ὡς πρὸς τὴ μακροχρόνια ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτοκίου, τοῦ εἰσοδήματος, κ.λ.π.. Ὁ Fisher ἀπομονώνοντας τὴν ἐκδοχὴ τῶν μεταβαλλόμενων τιμῶν ἐπιδίωξε νὰ παραμείνει σταθερὸς στὴν ἰδεολογικὴ του ἀρχὴ ὅτι ἀπὸ τὴ σταθερότητα τῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας τῆς νομισματικῆς μονάδας, ἐξαρτᾶται ἡ προαγωγή τῆς εὐημερίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἐὰν καὶ ἡ ἐμπειρία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ὅπου τὸ ζαφερό φαινόμενο τοῦ στασιμοληθωρισμοῦ συντηράσει τὰ θεμέλια τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Φισεριανές ἀρχές δὲν ἀντικατοπτρίζουν τὴν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας, ἐν τούτοις οἱ περισσότερες τῶν σύγχρονων περὶ κεφαλαίου θεωριῶν στηρίζονται στό Φισεριανὸ ὑπόδειγμα τοῦ τόκου.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἡ προταθείσα ὑπὸ τοῦ Böhm-Bawerk ὁμαδοποίηση τῶν θεωριῶν περὶ τόκου σέ κατηγορίες, χαρακτηρίσθηκε ἀπὸ μερικοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς του ὡς ἀνεδαφικὴ. Ὁ F.A.Walker ἐξάσκησε τὴ πρώτη ὀρυμεία κριτικὴ κατὰ τῆς Μπαβερριανῆς ὁμαδοποιήσεως, μὲ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης του "Dr. Böhm-Bawerk's Theory of Interest", Quarterly Journal of Economics, 1892.
2. Fisher, I: "The Rate of Interest: its nature determination and relation to economic phenomena", New York: The Macmillan Company 1907, σελ. 5.
3. Τίς ἀπόψεις αὐτές ὑποστήριξαν στὴν Ἑλλάδα οἱ Α.Δ.Σιδέρης καὶ Λ.Θ.Χουμανίδης, βλ. Σιδέρης, Α: " Αἱ περὶ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους θεωρίες", Ἀθήνα, 1954 καὶ Χουμανίδης, Λ.Θ: "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν" σελ. 115, 122.
4. Fisher, I: "The Rate of Interest", σελ. 53.
5. Böhm-Bawerk, E: "The Positive Theory of Capital", Vol I, σελ. 84.
6. Fisher, I: "The Rate of Interest", σελ. 72.
7. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνωστὴ μας Euler φόρμουλα.
8. Fisher, I: "The Rate of Interest", σελ. 69.
- 9-10. Fisher, I: "The Theory of Interest", New York: Reprints of Economic Classics, 1961, σελ. 7
11. Fisher, I: "The Nature of Capital and Income", New York: Reprints of Economic Classics, 1965, σελ. 3.
- 12-13. Fisher, I: "The Nature of Capital and Income", σελ. 22, 52.
- 14-15. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 12, 13. Ἄξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι ὁ Fisher ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1890 ἄρχισε νὰ συνειδητοποιεῖ

τίς συνέπειες τῆς ἀβεβαιότητος ἐπὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ ἐπιτοκίου, τοῦ εἰσοδήματος, κ.λ.π.. Ἦδη τὸ 1897 σὲ ἄρθρο του στὸ *Economic Journal* εἶχε παρατηρήσει ὅτι ἡ κεφαλαιακὴ ἀξία μιᾶς μορφῆς κεφαλαίου εἶναι "ἡ προεξοφλητικὴ ἀξία τῶν ἀναμενόμενων ὑπηρεσιῶν του", *Econ Jour*, 1897, σελ.27.

16-17. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 27, 28.

18-19. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 32, 94.

20. Fisher, I: "The Role of Capital in Economic Theory", *Economic Journal*, 1897.

21. Fisher, I: "The Role of Capital in Economic Theory", *Econ Jour*, 1897, σελ. 527.

22-23. Fisher, I: "The Nature of Capital and Income", σελ. 106, 119.

24. Veblen, T: "Fisher's Rate of Interest", *Political Science Quarterly*, 1909.

25. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 381.

26. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 238.

27. Τοῦτο καθίσταται ἐφικτό ἐάν ἀφαιρεθεῖ μιὰ ἀπὸ τίς ἐξισώσεις 7, 8, 9, 10 ἢ 11. Ὁ ἐξαρτημένος χαρακτήρας τῶν ἀνωτέρω ἐξισώσεων συμβάλει ὥστε ἡ μείωση τῶν ἐξισώσεων κατὰ μιὰ νὰ εἶναι μαθηματικὰ βάσιμη, χωρὶς νὰ δημιουργοῦνται προβλήματα στὴ περαιτέρω λύση τοῦ συστήματος. Προσθέτοντας τίς ἐξισώσεις 9, 10 καὶ 11, λαμβάνουμε:

$$(α) \quad (X_1' + X_2' + X_3') + \frac{X_1'' + X_2'' + X_3''}{1+i} = 0$$

καὶ λόγῳ τῆς ἐξίσωσης 8,

$$(β) \quad X_1' + X_2' + X_3' = 0$$

Αὐτός ὁ ἀπλὸς μαθηματικὸς συλλογισμὸς ἀπεικονισθεὶς ἀπὸ τίς ἐξισώσεις (α) καὶ (β), ἀποδεικνύει ἔμπρακτα τὸν ἐξαρτημένο χαρακτήρα τοῦ συστήματος.

28. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 154.
29. Fisher, I: "The Rate of Interest", σελ. 153.
30. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 277-78.
31. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 208.
32. Fisher, I: "The Nature of Capital and Income", σελ. 271.
33. Ὁ Fisher ἀποκόμισε ἀξιόλογη πληροφόρηση γιὰ τὴν οἰκονομική ἱστορία τῶν λαῶν αὐτῶν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ John Rae, "The Sociological Theory of Capital", 1834.
34. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 381.
- 35-36. Fisher, I: "The Theory of Interest", σελ. 399, 432.
37. Schumpeter, J: "The Theory of Economic Development" (1911), Ἀγγλικὴ Μετάφρ. 1934, London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1934, σελ. 184.
38. Πρὶν ἀπὸ τὸν Schumpeter ὁ J. B. Clark εἶχε θεωρήσει τὰ κέρδη ὡς ἀποτέλεσμα τῶν δυναμικῶν ἐξελίξεων ἐπιτελούμενων στὰ δομικὰ πλαίσια τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἄπὸ συνθήκες ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ ὁ Clark συμπέρανε ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη εἶναι μακροχρόνιο φαινόμενο, ὅπου στὸ καθεστῶς τῆς ἀκμάζουσας οἰκονομίας τὸ συνολικὸ προϊόν ὑπερβαίνει τὴ συνολικὴ κατανάλωση κατὰ τὸ ποσοτὸ τῶν ἀποταμιεύσεων καὶ τῶν ἐπενδύσεων. Συνεπῶς, τὸ ποσοστὸ τοῦ προϊόντος ποὺ κεφαλαιοποιεῖται ὡς μὴ κατευθυνόμενο στὴ κατανάλωση, παρέχει τὴν ἔννοια "κεφάλαιον". Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς μεταξὺ καταναλισκόμενου καὶ κεφαλαιοποιούμενου εἰσοδήματος, ἀπέτελεσε τὸ βασικότερο ἔργαγιόν τῆς Φίσερ-Κλάρκ σκέψης κατὰ τὴ σύνθεση τῆς θεωρίας τοῦ τόκου.
39. Δέν εἶναι στίς προθέσεις μας νὰ μνημονευθοῦν οἱ ἀδυναμίες τῆς Σχμπητερ-Κλάρκ θεωρίας τοῦ τόκου, ποὺ διάφοροι οἰκονομολόγοι κατὰ καιροὺς ἔχουν ἐπισημάνει. Κάθε θεωρία ἔχει πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα. Τὸ ἐντυπωσιακὸ ὅμως στοιχεῖο εἶναι ὅτι ὁ Schumpeter ἦταν πε-

ρισσότερο ικανός στη παρουσίαση της θεωρίας του από ότι οι Ramsey και Knight.

40. Knight, F.H.: "Capital and Interest", Encyclopaedia Britannica, 1946: άναδημοσιευθέντα στο W. Fellner-B. Haley, "Readings in the Theory of Income Distribution", London: George Allen and Unwin LTD, 1950, οι παραπομπές μας προέρχονται από τό Readings τών Fellner-Haley.

41-42. Knight, F.H.: "Capital and Interest", σελ. 397.

43. Ramsey, F.P.: "Mathematical Theory of Saving", Economic Journal 1928.

44. Lerner, A.P.: "On the marginal product of capital and the marginal efficiency of investment", Journal of Political Economy, 1955. Σύμφωνα με τόν Lerner ό όρος "όριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου", ύπόδηλώνει τό ρυθμό μεταβολής του εισοδήματος προς τόν αντίστοιχο του κεφαλαίου. Από τήν άλλη μεριά, ή "όριακή αποδοτικότητα της επένδυσης" εκφράζει τή ποσοστιαία μεταβολή του εισοδήματος ως προς τό ποσό του θυσιαζόμενου εισοδήματος που άποροφάται από τίσ επενδύσεις. Ό Lerner άπεδέχθει ως περισσότερο αντιπροσωπευτική τήν έννοια "όριακή αποδοτικότητα της επένδυσης", γιατί τόσο ό αριθμητής όσο και ό παρανομαστής μετρούνται από όμοιογενής μονάδες (homogeneous units).

45. Hayek, F.A.: "The Pure Theory of Capital", London: Routledge and Kegan Paul, 1941, σελ. 43. Τό βιβλίο τουτο συνθέτει τό άποκρυστάλλωμα τών σοβαρών επιστημονικών του διερευνήσεων κατά τή δεκαετία του 1930, διατυπωθείσες σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά. Οι γνωστότερες έργασίες του τή περίοδο εκείνη ήταν: "Prices and Production" (1931), "Money and Capital" (Economic Journal, 1932), "Capital and Industrial Fluctuations" (Econometrica, 1934), "The Maintenance of Capital" (Econometrica 1935), "The Mythology of Capital" (Quarterly Journal of Economics, 1936).

- "Utility Analysis and Interest" (Economic Journal, 1936), "Investment that Raises the Demand for Capital" (Review of Economics and Statistics, 1937)
46. Ὁ Hayek ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρέχει μία πλήρη καὶ λεπτομερῆ ἀνάλυση, βλ. "The Pure Theory of Capital", Appendix I.
47. Harcourt, G.C.: "Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital", London: Cambridge University Press, 1972, σελ. 2
48. Ὁ Meade πάντως παρ' ὅλο πού ἀκολουθεῖ τῆ Σχολῆ αὐτῆ εἶναι καθηγητῆς στό πανεπιστήμιο Cambridge τῆς Ἀγγλίας.
49. Σύμφωνα μέ τόν C. Ferguson δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά τῆ θεωρία τοῦ κεφαλαίου ὅταν τό κεφάλαιο δέν μπορεῖ νά μετρηθεῖ. Πῶς θά προσδιορισθεῖ ὁ λόγος $\frac{\text{"κεφάλαιο"}}{\text{"ἐργασία"}}$ πού μετρά τῆ "μέση παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας", ὅταν ὁ ἀντίστοιχος λόγος τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς εἶναι ἀγνώστος;
50. Solow, R.: "Capital Theory and the Rate of Return", Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1963, σελ. 17.
51. Pasinetti, L.L.: "Switches of Technique and the 'Rate of Return' in Capital Theory", Economic Journal, 1969 ἀναδημοσιευθέντα στό G.C. Harcourt-N.F. Laing, "Capital and Growth", Penguin Editions, 1971.
52. Garegnani, P.: "Heterogeneous Capital, the Production Function and the Theory of Distribution", Review of Economic Studies, 1970.
53. Harcourt, G.C.: "Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital", σελ. 167. Ὁ Harcourt στό κεφ. 4 προσφέρει μία πολύπλευρη ἀνάλυση τῶν "switching-techniques".
54. Velupillai, K.: "Irving Fisher on 'Switches of Techniques': a historical note", Quarterly Journal of Economics, 1975.
55. Ferguson, C.: "The current state of capital theory: a tale of two paradigms", Southern Economic Journal, 1972, σελ. 162.
58. Fisher, I.: "The Theory of Interest", σελ. 154.

57. Crockett, J.H.: "Irving Fisher on the Financial Economics of Uncertainty", History of Political Economy, 1980, σελ.65.
58. Keynes, J.M.: "The Theory of Interest Rate", δημοσιευθέντα στο "The Lessons of Monetary Experience: Essays in Honor of Irving Fisher" 1937, σελ.145.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

Σκοπός του παρόντος παραρτήματος είναι να εισαχθεί ένα υπόδειγμα οικονομικής ισορροπίας, που να ακολουθεί τις δεξασιές και τα πρότυπα ανάλυσης της Φισεριανής σκέψης. Οι άρχές της "προσθετικότητας", του "όριακού ρυθμού μεταβολής απόδοσης της επένδυσης", του "όριακού χρόνου προτίμησης", καθώς επίσης οι έννοιες του "κριτηρίου της παρούσας αξίας", του "πραγματικού επιτοκίου", του "πλούτου", του "είσοδηματος" κ.λ.π., που πηγάζουν από τα γραπτά του Fisher θα αποτελέσουν τη βάση του προτεινόμενου υποδείγματος.¹ Οί μαθηματικές ακρότητες αποφεύχθηκαν, ώστε η θεωρητική ανάλυση να μην θυσιαστεί στο βωμό της υπερβολικής αφαίρεσης. Απώτερη επιδίωξη του παραρτήματος είναι να αποδειχθεί έμπραχτα ή συμβολή του Fisher στη μεταπολεμική εξέλιξη της θεωρίας της κατανάλωσης και της επένδυσης, όπου διακεκριμένοι οικονομολόγοι π.χ. F.Modigliani, Ando, R.Brumberg, M.Friedman, K.Arrow, R.Solow, C.Bliss, E.Fama, κ.λ.π., βάδισαν στην άτραπό που ο διακεκριμένος Αμερικανός οικονομολόγος χάραξε. Μελετώντας τη περί κατανάλωσης θεωρία της "προσέγγισης κύκλου ζωής" (life-cycle approach) των Modigliani και Brumberg ή τη "υπόθεση του μόνιμου εισοδήματος" (Permanent Income Hypothesis) του Friedman, εύκολα πιστοποιείται ή αντανάκλαση της Φισεριανής θεωρίας του τόκου επί των κεντρικών τους θέσεων. Χωρίς να αποτελεί ακρότητα, αρκετοί οικονομολόγοι εξ Αμερικής δίδουν την έντυπωση ότι είναι επίγονοι παρά δέκτες των Φισεριανών αντιλήψεων περί τόκου και κεφαλαίου.

Η έννοια των διαχρονικών αποφάσεων προβληματίζει τους σύγχρονους οικονομολόγους σέ μεγαλύτερο βαθμό από ότι προβλημάτισε τον Fisher. "Όταν στό πλέγμα των οικονομικών αποφάσεων έμπλαχθούν οί μεταβλη-

τές της "άβεβαιότητας" του "κινδύνου" και της "έπιλογής", εισερχόμεστε στη σημασία των έσωχρονικών αποφάσεων διατύπωσης ύποδειγμάτων διαδικασίας. Τα ύποδείγματα αυτά αποσκοπούν νά ανιχνεύσουν τήν οικονομική συμπεριφορά των νοικοκυριών υπό τήν επίδραση των προμνημονευθέντων μεταβλητών. Ή κατασκευή των ύποδειγμάτων αυτών είναι έξαιρετικά περίπλοκη, καθώς τό πλέγμα των άτομικών αποφάσεων υπό συνθήκες άβεβαιότητας, δέν ύπακούει μέ ακρίβεια στή λογική συσχέτιση των μαθηματικών συμβόλων, παραμέτρων και μεταβλητών.

Τό πρός άπάντηση πρόβλημα του παρόντος ύποδείγματος είναι νά μεγιστοποιηθεϊ ή συνάρτηση χρησιμότητας ενός νοικοκυριού, δηλ.:

$$(1) \quad U = f(C_0, C_1, C_2, \dots, C_t) \text{ όπου } C_t = \text{κατανάλωση του νοικοκυριού κατά τή περίοδο } t (t=1, 2, \dots, n)^*$$

δοθέντος ότι

$$(2) \quad W_0 = \Phi_0 + A_0, \text{ όπου } W_0 = \text{παρούσα αξία του συνολικού πλούτου του νοικοκυριού, } \Phi_0 = \text{παρούσα αξία του non-human πλούτου και } A_0 = \text{παρούσα αξία του ανθρώπινου πλούτου.}$$

Θεωρώντας ότι ό μη ανθρώπινος πλούτος παραμένει σταθερός κατά τή διάρκεια των η έτών, τότε ή παρούσα αξία των είσοδηματικών ροών Y_t του νοικοκυριού, συνιστώντας τόν ανθρώπινο πλούτο του, παρέχεται από τήν ακόλουθη έξίσωση:

$$(3) \quad W_0 = \bar{\Phi}_0 + A_0$$

$$= Y_0 + \frac{Y_1}{1+R_1} + \frac{Y_2}{(1+R_1)(1+R_2)} + \dots + \frac{Y_t}{(1+R_0)(1+R_1)\dots(1+R_t)}$$

$$(4) \quad = \sum_{t=0}^n \frac{Y_t}{(1+R)^t}$$

Στήν έξίσωση (4) ύποθέσαμε ότι τό επίπεδο του πραγματικού έπιτοκίου R μεταξύ των έτών 1, 2, ..., η, είναι τό ίδιο, καθώς ό ρυθμός ά-

νόδου τῶν τιμῶν συμπίπτει μέ τό ὕψος τοῦ χρηματικοῦ ἐπιτοκίου τόσο στό παρόν ὅσο καί στό μέλλον. Δηλαδή

$$(5) \quad R = R_0 = R_1 = \dots = R_t$$

Ἡ ἀποδοχή τῆς ἀρχῆς τῆς προσθετικότητας ὑποδηλώνει ὅτι ἡ συνάρτηση χρησιμότητας (1) εἶναι τῆς μορφῆς,

$$(6) \quad U = f_0 (C(0)) + f_1 (C(1)) + \dots + f_t (C(t)).$$

Ἡ οἰκονομολογική σημασία τῆς (6) εἶναι ὅτι ὁ "ὄριακός λόγος ὑπό κατάστασης" μεταξύ τῆς κατανάλωσης δυό διαδοχικῶν περιόδων εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ὄριακοῦ λόγου ὑποκατάστασης τῶν ἐπόμενων δυό περιόδων. Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι ἡ κατανάλωση μεταξύ δυό διαδοχικῶν χρονικῶν περιόδων εἶναι ἀνεξάρτητη μεταξύ τους. Ἐάν λ τυχαία παράμετρος, τότε σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς προσθετικότητας θά λάβουμε:

$$(7) \quad U = \lambda_0 f(C(0)) + \lambda_1 f(C(1)) + \dots + \lambda_t f(C(t))$$

Στό σημεῖο αὐτό ὑποθέτουμε ὅτι μεταξύ τῶν παραμέτρων $\lambda_0, \lambda_1, \dots, \lambda_t$, ἡ κάτωθι εἰδική σχέση ἰσχύει:

$$(8) \quad \frac{\lambda_1}{\lambda_0} = \frac{\lambda_2}{\lambda_1} = \dots = \frac{\lambda_t}{\lambda_{t-1}} < 0$$

ὑπονοώντας ὅτι $\lambda_0 > \lambda_1 > \lambda_2 > \dots > \lambda_{t-1} > \lambda$. Ἡ ὕπαρξη τῆς εἰδικῆς σχέσης (8) σέ συνδυασμό μέ τή συνάρτηση (6), ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἀντλοῦμενη χρησιμότητα ἀπό τή κατανάλωση μιᾶς μονάδας τοῦ ἀγαθοῦ X_i κατά τή παρούσα περίοδο T_0 εἶναι μεγαλύτερη συγκρινόμενη μέ τήν ἐπόμενη περίοδο T_1 . Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Φισειριανή παραδοχή ὅτι οἱ μονάδες χρησιμότητας, πού τό ἄτομο ἀπολαμβάνει κατά τή τρέχουσα περίοδο ἀπό τή κατανάλωση δοθείσας ποσότητας ἀγαθῶν, ὑπερτεροῦν σέ ἀξία τῶν μονάδων χρησιμότητας ἀντληθεῖσες ἀπό τή κατανάλωση τῆς ἴδιας ποσότητας στό μέλλον, ἐξασφαλίζεται ἀπό τήν υἱοθέτηση τῆς σχέσης (8). Ἐάν ὁ καταναλωτής προσμένει ἕνα "νοητό ἐπιτόκιο" (optional interest rate), P ,

κατά τις διαδοχικές χρονικές περιόδους $1, 2, \dots, n$, και αποδεχόμενοι

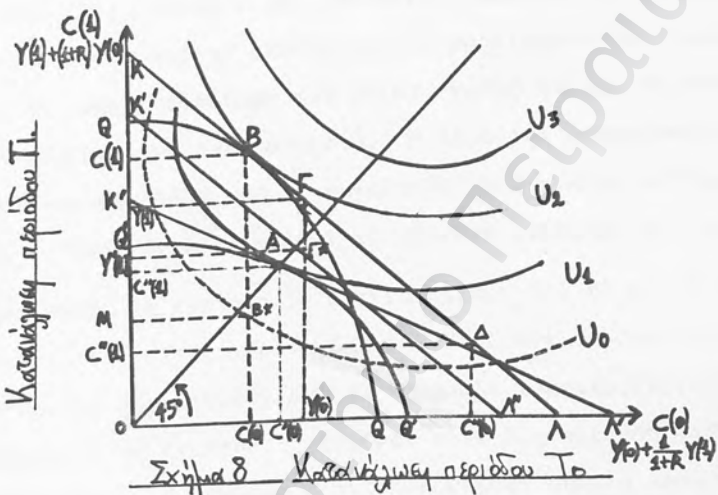
ότι,

$$\lambda_1 = \frac{\lambda_0}{1+\rho} \cdot \lambda_2 = \frac{\lambda_0}{(1+\rho)^2}, \dots, \lambda_t = \frac{\lambda_0}{(1+\rho)^t}$$

τότε,

$$(9) \quad U = \sum_{t=0}^n \frac{f(C(t))}{(1+\rho)^t}$$

Στή συνέχεια της ανάλυσης μας θα εξετάσουμε τή σχέση μεταξύ τῶν μεταβλητῶν R καί ρ . Δοθέντος ὅτι τό άτομο θά διανείμει τήν εἰσοδηματική του ροή Y_t μεταξύ κατανάλωσης καί ἐπένδυσης, εἶναι ἐπόμενο νά συνιστᾶ σοβαρό πρόβλημα ὁ προσδιορισμός τῶν ἀντίστοιχων ποσοστῶν εἰσοδήματος πού κατευθύνονται γιά καταναλωτικούς καί ἐπενδυτικούς σκοπούς. Ἡ μεγιστοποίηση τῆς συνάρτησης χρησιμότητας (1) ἐξαρτᾶται ἀπό τίς τιμές πού θά λάβουν οἱ μεταβλητές R καί ρ στίς ἐξισώσεις (4) καί (9). Ἡ διαγραμματική παρουσίαση τοῦ σχήματος (8) παραθέτει τίς ἐκλογές τοῦ νοικοκυριοῦ μεταξύ παρούσας καί μελλοντικῆς κατανάλωσης. Κάθε πληροφόρηση σχετικά μέ τίς καμπύλες ἀδιαφορίας U_0, U_1, \dots , τίς γραμμές τοῦ εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ KL, \dots , τίς καμπύλες τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ, \dots , ταυτίζεται μέ ἐκεῖνη τῶν σχημάτων (5) καί (6), ἔτσι ὥστε δέν πρόκειται νά ξαναμνημονευθεῖ. Ἡ κλίση τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας εἶναι $-(1+\rho)$ δεικνύουσα τά ποσοστά κατανάλωσης μεταξύ παρόντος καί μέλλοντος, ὅπου ὁ καταναλωτής ἀποκομίζει τό ἴδιο ἐπίπεδο ἱκανοποίησης.

Ἡ κλίση τῆς γραμμῆς τοῦ εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ εἶναι $-(1+R)$. Ὅλα τὰ σημεῖα ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῶν 45' ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ κλίση τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας στό συγκεκριμένο σημεῖο εἶναι $-(1+\rho) = -(1+R)$ καί $C(0) = C(1)$. Τό ὕψος τῆς εἰσοδηματικῆς ροῆς πού τό νοικοκυριό ἀπολαμβάνει κατά τίς περιόδους T_0 καί T_1 ἀπεικονίζεται ἀπό τό σημεῖο Γ καί εἶναι $Y(0)$ καί $Y(1)$, ἀντίστοιχα. Ἡ μέγιστη παρούσα κατανάλωση τοῦ νοικοκυριοῦ παρέχεται ἀπό τό σημεῖο Λ . Στό σημεῖο αὐτό τό νοικοκυριό καταναλώνει τό τρέχον εἰσόδημα του $OY(0)$, καθώς ἐπίσης τό ἐπιπρόσθετο ποσό $Y(0)\Lambda$ προερχόμενο ἀπό δανεισμό. Ἡ ἀξία τῆς ποσότητας $Y(0)\Lambda$ ὡς ἀντιπροσωπεύων εἰσόδημα πού θά καταβληθεῖ στό μέλλον δίδεται ἀπό τή σχέση $\frac{Y(1)}{1+R}$. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό μέγιστο εἰσόδημα πού τό ἄτομο μπορεῖ νά δαπανήσει τή περίοδο T_1 ἀπεικονίζεται ἀπό τό σημεῖο K καί ἰσοῦται μέ $Y(1) + Y(0) \cdot (1+R)$. Τό γινόμενο $R \cdot Y(0)$ ἀντιπροσωπεύει τό ποσοστό τοῦ εἰσοδήματος προερχόμενο ἀπό τή καταβολή τοκομεριδίων, δεδομένου ὅτι ὁ καταναλωτής τή περίοδο T_0 προέβει στήν ἀποταμίευση ὁλόκληρου τοῦ εἰσοδήματος $Y(0)$. Τό σημεῖο B ἀντιπροσωπεύει σημεῖο ἰσορροπίας γιά τό νοικοκυριό, ὑποδηλώνοντας ὅτι ἡ ποσότητα $C(0) \cdot Y(0)$ ἀποταμιεύεται ὑπό τοῦ νοικοκυριοῦ γιά ἐπενδυτικούς σκοπούς. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, κατά τή περίοδο T_1 ἡ ἐπί πλέον ποσότητα $Y(1) - C(1)$ πού ἐξυπηρετεῖ καταναλωτικές προτιμήσεις πηγάζει ἀπό δανεισμό. Τό σημεῖο Δ ἀντανακλᾷ τή περίπτωση πού τό νοικοκυριό προβαίνει σέ δανεισμό ὕψους $Y(0) - C''(0)$, γιά νά ἀντιμετωπίσει τίς καταναλωτικές του ἀπαιτήσεις τῆς περιόδου T_0 . Τυχόν μείωση τοῦ ἐπιτοκίου θά προκαλέσει τή μετάθεση τῆς εὐθείας τοῦ εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ ἀπό τή θέση $K\Lambda$ στή θέση $K'\Lambda'$. Στή προκειμένη περίπτωση ἡ καμπύλη τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων ὑποτίθεται ὅτι ἀντιπαρίσταται ἀπό τήν $Q''Q'$, γεγονός ἐξασφαλίζων τήν λογική συνέπεια τοῦ διαγράμματος μας. Τό σημεῖο A πρεσβεύει τή νέα κατάσταση ἰσορροπίας τοῦ νοικο-

κυριοῦ. Ἡ θέση τῶν σημείων Α καὶ Β προκαθορίζεται ἀπὸ τὴ κλίση τῶν καμπυλῶν ἀδιαφορίας, ἔχοντας δηλαδὴ διαγραμματικὸ χαρακτήρα.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυση πού ἀναμφίβολα φέρει τὴ σφραγίδα τοῦ Fisher, εἶναι εὐρύτητα διαδεδομένη στὶς μέρες μας στὴ θεωρία τῆς κατανάλωσης καὶ τῆς ἐπένδυσης. Στὴν οὐσία ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἢ ἐγκυρότητα τοῦ ὁποῖου ἀποδυναμώνεται ἐὰν οἱ μεταβλητές τοῦ κινδύνου καὶ τῆς ἀβεβαιότητας εἰσαχθοῦν.² Γιὰ παράδειγμα, ἡ εἰσαγωγή τοῦ κινδύνου ὡς πρὸς τὸ μέλλον θὰ ὠθήσει τὸ νοικοκυριό στὴν αὐξησὴ τῶν ἀποταμιευτικῶν του διαθεσίμων ὑπὸ τὴ μορφή χρήματος ἢ χρεωγράφων, καθιστάμενο ἔτσι ἱκανὸ νὰ ἀντιμετωπίσει κάθε ἀπρόβλεπτη μελλοντικὴ κατάσταση. Ὑπὸ ἀβέβαιες περιστάσεις τὸ ἐπίπεδο τοῦ μελλοντικοῦ εἰσοδήματος παραμένει ἄγνωστο, μέ συνέπεια ἐνῶ ἡ παρούσα κατανάλωση νὰ εἶναι γνωστὴ ἢ μελλοντικὴ κατανάλωση νὰ εἶναι ἄγνωστη. Σέ μαθηματικούς ὅρους ἡ μελλοντικὴ κατανάλωση καθίσταται "τυχαία μεταβλητὴ" (random variable) καὶ ἡ παρούσα "μὴ στοχαστικὴ" (nonstochastic variable). Σέ περίπτωση κινδύνου τὸ νοικοκυριό θὰ περιστάσει τὴ κατανάλωση τῆς περιόδου T_1 κατὰ BB^* , ἔτσι ὥστε οἱ ἀποταμιεύσεις του νὰ φθάσουν στὸ ἐπίπεδο $MY(1)$ καὶ οἱ ἐπιλογές του νὰ δεικνύονται ὑπὸ τῆς καμπύλης ἀδιαφορίας U_0 . Κατ' αὐτὸ τὸ τρόπο, τὸ νοικοκυριό θὰ ἐξασφαλίσαι πρόνοια γιὰ τὸ μέλλον, προσδοκῶντας ὅτι κάτω ἀπὸ τὶς ὁποιαδήποτε συνθήκες θὰ ἀντιμετωπίσει τὶς οἰκονομικὲς δυσκολίες τῶν ἀπρόβλεπτων καταστάσεων. Ἐὰν ὅμως τὸ ἐπίπεδο τοῦ μελλοντικοῦ του εἰσοδήματος ἦταν ἄγνωστο, τότε ἡ εὐθεία τοῦ εἰσοδηματικοῦ περιορισμοῦ ΚΛ θὰ μετατίθετο πρὸς ἄγνωστη κατεύθυνση. Προϋποθέτοντας ὅτι τὸ νοικοκυριό προβλέπει τὴ μείωση τοῦ μελλοντικοῦ του εἰσοδήματος στὸ ἐπίπεδο $Y'(1)$, ἢ ΚΛ θὰ μετατίθετο στὴ θέση Κ" Λ" καὶ τὸ σημεῖο Γ^* θὰ δεικνυε τὶς συντεταγμένες $(Y'(1), Y(0))$ μεταξύ παρόντος καὶ μελλοντικοῦ εἰσοδήματος. Σέ γενικὲς γραμμές

ή διαγραμματική απεικόνιση του σχήματος (8) αποβαίνει έπισηφαλής, γιατί κάτω από συνθήκες κινδύνου και άβεβαιότητας, ή μορφή, ή κλίση και ή θέση τών καμπυλών άδιαφορίας και τών γραμμών είσοδηματικού περιορισμού καθίσταται άμφίροπη.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Κατά τή προσπάθεια διαμόρφωσης του υποδείγματος τούτου, τὰ κεφάλαια 11 καί 12 τοῦ βιβλίου τοῦ Η.Α. John Green, "Consumer Theory", London: The Macmillan Press, 2nd ed, 1976, ὑπῆρξε πηγή ἐρεθισμάτων καί ἀντιλησῶν χρήσιμων ἀπόψεων.
2. Οἱ Α. Deaton καί J. Muellbauer στό σύγγραμμά τους "Economics and Consumer Behaviour", Cambridge-London: Cambridge University Press, 1980, καλύπτουν σέ πλάτος καί βάθος τό φάσμα ἐξέλιξης τῶν υποδειγμάτων αὐτῶν, πού τὰ τελευταία χρόνια ἔχουν κατακτήσει τὰ ἐγχειρίδια τῆς θεωρίας τῆς "οἰκονομικῆς ἰσορροπίας" καί τῆς "συμπεριφορᾶς τοῦ καταναλωτή".

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Ν Τ Ε

ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Οί σκαπανείς της Φισεριανής ποσοτικής θεωρίας.

Ἄρκετοί συγγραφείς κατά διάφορες χρονικές περιόδους προβληματίστηκαν ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν καὶ τῆ σχέση τοῦ χρήματος μέ τίς ἄλλες μεταβλητές τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος.¹ Πρῶτος ὁ Ἄρχαῖος Ἕλληνας σοκρατικός Ξενοφῶν συνέλαβε τῆ σπουδαιότητα τοῦ χρήματος σάν μέσο ἀνταλλαγῶν. Στό περίφημο ἔργο του "Πόροι", ὁ Ξενοφώντας παρατηρεῖ ὅτι ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς ἀργύρου ἀπό τά ὄρυχεία τοῦ Λαυρίου, θά ἀφελήσει τήν πολιτεία γιατί θ' αὔξηθοῦν οἱ τιμές καί θά ἐνισχυθεῖ ἡ οἰκονομική δραστηριότητα. Ἔτσι παραδέχεται ὅμως ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς αὔξεσης τῆς ποσότητας τοῦ νομίσματος μπορεῖ νά ἐπιδράσει θετικά ἐπὶ τῆς μεγέθυνσης τοῦ πλοῦτου τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν καί γενικά τῆς οἰκονομίας σάν σύνολο. Ὁ Πλάτωνας καί ὁ Ἀριστοτέλης πού ἀσχολήθηκαν μέ τό νόμισμα ὄχι μόνο δέν ἀκούθησαν τό δρόμο πού πρῶτος διάνοιξε ὁ Ξενοφώντας, ἀλλά περιορίσθηκαν σέ θεωρίες ἀνεξάρτητες ἀπό τῆ σχέση ποσότητας καί ἀξίας τοῦ χρήματος. Οἱ γενοβόλες αὐτές ἀπόψεις τοῦ Ξενοφώντα ἔδωσαν ἀφορμή σέ μεταγενέστερους συγγραφείς νά ἀσχοληθοῦν σοβαρά μέ τήν ἔννοια "χρήμα". Ὁ Ρωμαῖος νομικός Julius Paulus ἦταν ὁ δεῦτερος πού μετά τόν Ξενοφώντα ἀναφέρθηκε στήν ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος γιά νά θεωρηθεῖ καί πρόδρομος τῆς.² Μέχρι τήν ἐμφάνιση τοῦ Nicolas Copernicus (1473-1543) πού διατύπωσε ἀκόμα εὐκρινέστερα τῆ συναρτησιακή σχέση μεταξύ τῶν μεταβλητῶν M (=χρήμα) καί P (=γενικό ἐπίπεδο τιμῶν), ἀντιλήψεις διαφόρων συγγραφέων περί χρήματος, δέν περιείχαν ἐπαρκή στοιχεῖα ὥστε οἱ συγγραφείς αὐτοί νά θεωρηθοῦν διαμορφωτές τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Ὁ Copernicus ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χρήματος ἐξαρτᾶται ἀπό τῆ μεταβολή τῆς προσφορᾶς του, ἐνῶ σέ περιόδους ὑπέρμετρης νομισματικῆς προσφορᾶς ἡ ἀξία του θά εἶναι μικρότερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ μετάλλου

πού περιέχει. Ο Coregnicus σάν άνθρωπος τής πράξης συμμετείχε σέ άρκετές νομισματικές μεταρρυθμίσεις. Για παράδειγμα, ή γνωστή μεταρρύθμιση τοῦ 1519 τιτλοφορούμενη ως "Prussian Monetary Reform", όφείλεται στήν άποφασιστική συμμετοχή τοῦ Coregnicus. Η έμφάνιση τοῦ Jean Bodin (1530-1596) άνοιξε νέους όρίζοντες στή θεωρία τοῦ χρήματος. Η τρομακτική αύξηση τοῦ γενικοῦ έπιπέδου τιμῶν στή Γαλλία κατά τό 16ο αιώνα λόγω τής μεγάλης εισαγωγής πολυτίμων μετάλλων, έδωσε άφορμή στόν Bodin νά ύποστηρίξει ότι ή άνοδος τῶν τιμῶν έχει τίς ρίζες τής στήν θεαματική άνέλκυση τής προσφορᾶς χρήματος. Εισάγοντας τίς άπόψεις του περί ποσοτικής θεωρίας τοῦ χρήματος στό βιβλίο του "Les six livres de la Rēpublique" (1576, 2η έκδ 1577), προέβει σέ ποσοτικές θεωρίες πού ώρισμένοι συγγραφείς ανήκοντας στή Σχολή τής Σαλαμάνκα είχαν διατυπώσει πρίν άπό αυτόν.³ Η βασική άδυναμία ή μάλλον σύγχυση στά γραπτά τοῦ Bodin είναι ότι παρανόησε τή συμβολή τοῦ νόμου τής προσφορᾶς καί τής ζήτησης κατά τή διαμόρφωση τής τιμῆς ενός αγαθοῦ, ένῶ ταυτόχρονα οί τιμές άνέρχονται λόγω τής αύξησης τής συνολικῆς ποσότητας τοῦ χρήματος. Όπως θά διαπιστωθεῖ στή συνέχεια ὁ Fisher θά ξεδιαλύνει τό λεπτό τοῦτο σημεῖο, τό ὁποῖο για πολλές δεκαετίες έξακολουθοῦσε νά παραμένει άνεξιχνίαστο.

Ο Antoine de Montchrétien (1575-1621), δημοσιεύοντας τήν έργασία του "Traicté de l'oeconomie Politique" (1615), παρατήρησε ότι ή άνοδος τῶν τιμῶν δέν είναι ανάλογη τής αύξησης τής προσφορᾶς χρήματος, καί ή παρατήρηση αὐτή άποτελεῖ τή κύρια συμβολή τοῦ Montchrétien στή θεωρία τοῦ χρήματος. Σύμφωνα όμως μέ τή γνώμη σημαντικοῦ αριθμοῦ οίκονομολόγων π.χ. G. Arias, J. Le Branchu, K. Wicksell, P. Lambert, κ.λ.π., ειδικῶν στήν ιστορία τής ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος Bernardo Davanzati (1529-1606) είναι ὁ γνήσιος πατέρας τής ποσοτι-

θεωρίας. Στο έργο του "Lezion ðelia Moneta"(1588), ο Davanzati εισήγαγε τή πρωτοποριακή για τήν εποχή του έκδοχή, ότι ή αξία τής συνολικής ποσότητας του χρήματος ίσούται μέ τήν αξία του συνολικού ðγκου τών αγαθών. Μέ βάση τήν άποψη αυτή παρήγαγε ένα δεύτερο συμπέρασμα ότι δηλαδή ή αύξηση τών μονάδων χρήματος θά επιφέρει τήν ύποτίμηση τής νομισματικής μονάδας, μέ αποτέλεσμα τό γενικό επίπεδο τών τιμών νά ανέλθει. Παρ' όλες τές αδυναμίες στίς θέσεις του Davanzati, π.χ. πώς ή μονάδα μέτρησης τής τιμής τών αγαθών προσδιορίζεται ή πώς ή κυκλοφορική ταχύτητα του χρήματος επίδρα στήν αξία του χρήματος, κ.λ.π., ή προσφορά του στήν έπεξεργασία του ðρου "χρήμα" ύπηρεζε ðρόσημο. Οί J.Locke και D.Hume, οί αξιολογότεροι προκλασικοί στοχαστές ðμως στήν άνάλυση τής ποσοτικής θεωρίας τους, θά ώφεληθοούν ιδιαίτερα από τόν Davanzati, αλλά και τόν montanari.

Και ό B.W.Dempsey, ένας άγνωστος σχετικά Άμερικανός οίκονομολόγος, σέ άρθρο του που δημοσιεύθηκε τό 1935,⁴ θά ίσχυρισθεϊ ότι ό Άισπανός συγγραφέας Luis Molina (1535-1600) τής Σχολής τής Σαλαμάνκα στό βιβλίο του "De Jure et Justitia"(1593), από τούς πρώτους συνέλαβε τές διαστάσεις τής παραδοχής περί τής μεταβολής στήν αξία του χρήματος λόγω τής άνάλογης αύξομείωσης τής προσφοράς του.

Ό J.Schumpeter μεταξύ άλλων ύποστήριξε τήν άναμφισβήτητη συνεισφορά του Molina στή θεωρία του χρήματος,⁵ ενώ ό H.Hegeland άμφισβητεϊ τήν έκδοχή ότι ό Molina άνήκει στή κατηγορία τών θεμελιωτών τής ποσοτικής θεωρίας.⁶ Ίσως εϊναι δίκαιο νά λεχθεϊ ότι ό Molina, ðπως και πολλοί άλλοι στοχαστές τής περιόδου εκείνης π.χ. Fransisco Lopez de Gómar, Leonard de Leys, κá, εισήγαγαν τές θέσεις τους περί χρήματος ταυτόχρονα μέ τόν Davanzati, χωρίς ðμως νά ύπερτεροούν σέ σπουδαιότητα και πρωτοτυπία. Γεγονός εϊναι ότι και άλλοι συγγραφείς ύποστήριξαν τήν ποσοτική θεωρία του χρήματος.

Ὁ Ἰταλὸς ἀστρονόμος Gemiano Montanari (1633-1687) δέχθηκε ὅτι ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, εἶναι συγκριτικά ἴση μὲ τὴν ἀξία τῆς συνολικῆς ποσότητας τῶν ἀγαθῶν πού πρόκειται νά ἀνταλλαχθοῦν. Τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν θά ἀνέλθει στή περίπτωση πού ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος αὐξηθεῖ, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ ποσότητα τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν θά παραμείνει σταθερή. Οἱ δοξασίες τοῦ Montanari δέν περιείχαν κάτι τό καινούργιο γιὰ τὴν ἐποχή τους, ὅπως ἀντίθετα συνέβει μὲ τοὺς Copernicus καί Davazati. Ἡ ἔννοια τῆς σύγκρισης τοῦ ὄγκου τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος μὲ τὴν ἀξία τῶν ἀνταλλασόμενων ἀγαθῶν, δέν ἐνοποιήθει κατὰ τέτοιο τρόπο στὰ γραπτά του ὥστε νά εἰσάγει μιὰ πρωτότυπη θεωρία.⁷

Ἐνα πλῆθος Ἀγγλῶν οἰκονομολόγων πρὶν ἀπὸ τὸν John Locke πού ἐνωϊέτριψαν στήν θεωρία τοῦ χρήματος, ἦταν οἱ John Hales, Gerhard Malynes, Henry Robinson, William Porter, Thomas Mun, James Hodges, κ.ά.

Ὁ Locke (1632-1704) συνέδεσε τὸ ὄνομά του στή παγκόσμια βιβλιογραφία ὄχι μόνον μὲ τὴ συμβολή του στή φιλοσοφία, ἀλλὰ καί τὴν προσφορά του στήν οἰκονομικὴ σκέψη, ὅπως τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἱστορίας τῆς οἰκονομικῆς Σκέψης ἔχει ἐπισημανθεῖ ἡ σύγχυση, πού ἐπικρατεῖ σέ ἀρκετά σημεῖα τῶν θέσεών του περὶ χρήματος π.χ. εἶναι γνωστὴ ἡ σύγχυση του κατὰ τὴ διάκριση τῶν ἐννοιῶν χρήμα καί κεφάλαιο ἢ τὸν προσδιορισμὸ τῶν παραγόντων πού ἐπηρεάζουν τὴ ζήτηση χρήματος. Ἐν τούτοις, οἱ γνωστὲς του παραδοχές ὅπως ἡ ἐπέκταση τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου δέν ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικά καί

μόνο από την άνοδο της προσφοράς χρήματος ή τό νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, οί ὄροι ἔμπορίου καθορίζουν ἀποφασιστικά τήν ἀνταλλακτική ἀξία της χρηματικῆς μονάδας καί ἡ αὐξομείωση της προσφοράς χρήματος ἐπηρεάζει τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου, τόν καθιέρωσαν ὡς συγγραφέα περιωπῆς στή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος Montesquieu εἰσάγοντας σημαντικές ἀντιλήψεις περί χρήματος δέχθηκε τήν ἐπίδραση τῶν *Danzati* καί *Montanari*. Ἐξαιρώντας τή μεταβολή τοῦ ἀπόλυτου ἐπιπέδου τιμῶν ἀπό τή προσφορά χρήματος, ἐπεσήμανε ὅπως ἀρκετοί ἀπό τούς προκατόχους του τήν ὕπαρξη τῆς αἰτιατῆς ἀλληλοσυσχέτισης μεταξύ τιμῶν καί ποσότητας χρήματος.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἔργου τοῦ *David Hume* (1711-1776), ὀριοθέτησε γιά τήν πορεία της οἰκονομικῆς τά χρονολογικά σύνορα μεταξύ παρόντος καί μέλλοντος. Ἡ ποσοτική θεωρία ἐθεωρήθει ἀπό τό *Hume* σάν οἰκονομικό φαινόμενο, περιορίζοντας αἰσθητά τή φιλοσοφική ἐνδοσκοπία της αἰτιατῆς σχέσης μεταξύ μεταβολῆς της ποσότητας τοῦ χρήματος καί τοῦ ἐπιπέδου τιμῶν. Ὁ *Hume* ὑπογραμμίζοντας ἰδιαίτερα τή συναρτησιακή αὐξηση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν κατόπιν μιᾶς αὐξησης της συνολικῆς ποσότητας χρήματος καί τονίζοντας τό προσδιορισμό τοῦ ἀπόλυτου ἐπιπέδου τῶν ἀτομικῶν ἀγαθῶν ἀπό τό νόμο της προσφοράς καί της ζήτησης, δημιούργησε νέες δυνατότητες στήν ἐξέλιξη της θεωρίας τοῦ χρήματος. Ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν δέν πραγματοποιεῖται αὐτόματα, ἀλλά μετά πάροδο ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος ἐξαρτόμενου ἀπό τή διάρθρωση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ὁ *Hume* τάχθηκε ὑπέρ της ἐπικράτησης χαμηλοῦ ἐπιπέδου τιμῶν, γιατί ἡ χώρα ἀποκτᾶ μεγαλύτερες ἐξωνωγικές δυνατότητες συγκριτικά μέ τήν ὕπαρξη ψηλοῦ ἐπιπέδου τιμῶν. Ἀναμφισβήτητα, ὁ *Hume* κατέχει μιᾶ ἀπό τίς προεξεχότερες θέσεις στήν ἀνάπτυξη της θεωρίας τοῦ χρήματος.

Πρῖν ἀπό τήν ἀνατολή της Κλασσικῆς Σχολῆς τά ὀνόματα τῶν *Joseph*

Harris (1702-1764), Richard Cantillon (1680-1734) και James Stewart (1712-1780) έπρόβαλαν στο χώρο της οικονομικής σκέψης παράλληλα με εκείνο του Hume. 'Η προσφορά τους όμως στη ποσοτική θεωρία είναι πολύ κατώτερη συγκρινόμενη με την αντίστοιχη του Hume.

Μερικές όμως πλευρές από το πρωτοποριακό για την εποχή του έργο του Richard Cantillon κρίνεται αναγκαίο να μνημονευθούν. 'Ο Cantillon άμφισβητώντας την ύπαρξη της άναλονικής σχέσης μεταξύ μεταβολής τιμῶν και προσφοράς χρήματος, ύποστήριξε ότι η διακύμανση τῶν τιμῶν έξαρτάται από τό θεσμικό πλαίσιο και γενικά τό τρόπο λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. 'Επίσης άπόρριψε τή πάγια αντίληψη πολλῶν συγγραφέων τῆς εποχῆς του περί σταθερότητας τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας του χρήματος. 'Απεναντίας, ό βαθμός τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας του χρήματος έπιδρά έντονα στο ρυθμό μεταβολῆς του γενικού έπιπέδου τιμῶν. 'Η δοξασία αὐτή θά παίξει άποφασιστικό ρόλο στο συγγραφικό έργο του Fisher, ό όποιος άφιέρωσε μεγάλο αριθμό έπιστημονικῶν μελετῶν προς τόν έντοπισμό τῶν παραγόντων πού έπηρεάζουν τό V. "Όπως θά έπισημανθεῖ στή συνέχεια οί στατιστικοαναλυτικές διερευνήσεις του Fisher κατά τόν ύπολογισμό τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας του χρήματος V, διάνοιξαν μιá νέα περίοδο πολυκύμαντων έπιστημονικῶν ζυμώσεων στή σφαίρα τῆς οικονομικῆς σκέψης.

'Η έναρξη τῆς κλασσικῆς περιόδου δέν έδωσε νέες κατευθύνσεις στή ποσοτική θεωρία του χρήματος. 'Η προσκόλλησις τῶν κλασσικῶν στή θεωρία τῆς άξίας-έργασίας, δέν αφήνει πολλές άμφιβολίες για τήν όρθότητα τῆς άνωτέρω αντίληψης. Πίσω από τό νόμο τῆς προσφοράς και τῆς ζήτησης κατά τό προσδιορισμό τῆς τιμῆς ενός άγαθοῦ, βρίσκεται ό παράγων "έργασία" άποτελλόντας τό μέτρο, τόν προσδιοριστικό παράγοντα και τό αἴτιο τῆς άξίας. 'Η κλασσική Σχολή γνώριζε πολύ καλά τήν ύπαρξη τῆς

συναρτησιακής σχέσης τῶν μεταβλητῶν M καί P , καθώς ἐπίσης μέ τόν John Stuart Mill τήν ἐξάρτηση τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος ἀπό τό θεσμικό πλαίσιο τῆς κοινωνίας. Θεώρησε ὅμως ὅτι ἡ δεδομένη ποσότητα χρήματος ἀντιστοιχοῦσα στή κυκλοφορία μιᾶς καθωρισμένης ποσότητας ἀγαθῶν εἶναι παθητικός παράγοντας προσδιοριζόμενος ἀπό τό κόστος παραγωγῆς. Μέ βάση τήν ἀρχή αὐτή, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ὑπερβολική ὕψωση τῶν τιμῶν κατά τό 16ο αἰῶνα, μπορεῖ ἐκ πρώτης ὄψης νά ὀφείλεται στήν αὔξηση τῆς κυκλοφορίας τῆς ποσότητας τοῦ ἀργύρου καί τοῦ χρυσοῦ, τό πραγματικό ὅμως αἶτιο ἀνάγεται στήν ἀνοδική τάση τοῦ κόστους ἐξόρυξης τῶν. Ἐπειδή ὅμως τό κόστος παραγωγῆς ἀρρηκτά ἐξαρτᾶται ἀπό τό συντελεστή ἐργασία, καθίσταται ἐμφανής ὁ προσδιορισμός τῆς ποσότητας τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἀπό τό παράγοντα ἐργασία.

Μιά ἄλλη ἐρμηνεῖα πού μπορεῖ νά δοθεῖ στή θέση τοῦ John Stuart Mill ἔναντι τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, εἶναι ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἐξαρτᾶται ἀπό τή μεταβολή τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν, τή κυκλοφοριακή ταχύτητα τοῦ χρήματος καί τή διάρθρωση τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος.⁸ Σέ μαθηματικούς ὅρους θά ἔχουμε:

$$(1) \quad M = f(C, Q, V, B, P)$$

, ὅπου M =ποσότητα κυκλοφοροῦντος χρήματος, Q =ποσότητα παραγόμενων ἀγαθῶν, C =κόστος παραγωγῆς, V =κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ χρήματος, P =γενικό ἐπίπεδο, καί B =διάρθρωση τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος. Θεωρώντας ὅτι βραχυχρόνια οἱ μεταβλητές V καί B παραμένουν σταθερές, τότε ἡ ἀξία τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν πού καθορίζεται ἀπό τήν ἀμοιβή τοῦ συντελεστή ἐργασία, ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ποσότητα τοῦ διακινούμενου χρήματος M ὡς ἐξαρτημένη μεταβλητή, προσδιορίζεται ἀπό τήν συνολικὴ ἀξία σέ μονάδες ἐργασίας τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν. Σέ περίπτωση μεταβολῆς τοῦ M οἱ τιμές θά ἀνέλθουν, χωρίς ὅμως ἡ σχέση τῶν μεταβλητῶν M καί P νά εἶναι

αναγκαία αναλογική.

Η επιταχυνόμενη άνοδος τιμών που παρατηρήθηκε στην Αγγλία στις αρχές του 19ου αιώνα, αποδόθηκε από τον Ricardo στην αύξηση της ποσότητας του χρήματος που προκλήθηκε από τις αντικειμενικές συνθήκες της οικονομίας. Δεν είμαι τό αντικείμενο έρευνής μας να εξιχνιαστούν όλες οι πτυχές και οι θέσεις των Κλασικών επί της ποσοτικής θεωρίας,

θά πρέπει όμως να έπισημανθεί ότι οι Κλασικοί διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους στον διερευνητικό και θεωρητικό τρόπο προσέγγισης της ποσοτικής θεωρίας: "Ο Adam Smith θεώρησε τη ποσοτική θεωρία σαν θεωρία προσδιορισμού της αξίας του χρήματος... ενώ ο Ricardo συνέλαβε τη ποσοτική θεωρία ως εκθέτουσα μια αναντίρρητη μαθηματική σχέση ... ο John Stuart Mill υπογράμμισε ιδιαίτερα τη συναρτησιακή σχέση μεταξύ ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος και μεταβολής της συνολικής ζήτησης"⁹. Αποτελεί συνεπώς αντικείμενο ιδιαίτερης επιστημονικής μελέτης, ο εντοπισμός και η επισήμανση των διαφορετικών τάσεων μεταξύ των Κλασικών επί θέμα της ποσοτικής θεωρίας.

Ο Henry Thornton (1760 - 1815), Άγγλος τραπεζίτης και μέλος του Κοινοβουλίου, αποτέλεσε τον ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ Adam Smith και των υπολοίπων αντιπροσώπων της Κλασικής Σχολής. Οι βασικές θέσεις του Thornton διατυπωθείσες στο έργο του "An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain" (1802), ήταν ότι μια αύξηση του Μ θα προκαλέσει ανοδικές τάσεις στο ρυθμό μεταβολής του κεφαλαίου και του γενικού επιπέδου των τιμών, ενώ το τραπεζικό επιτόκιο στο μακροχρόνιο θα παραμείνει αμετάβλητο. Οι θέσεις του Thornton για τή μακροχρόνια συμπεριφορά της οικονομίας, ήταν απόρροια του διαχωρισμού που πρότεινε μεταξύ "φυσικού" και "τραπεζικού" επιτοκίου. Το επιτόκιο που επιβάλεται

υπό των τραπεζών καλείται "τραπεζικό", ενώ εκείνο που αντιστοιχεί στον υφιστάμενο "ρυθμό απόδοσης το επενδυμένου κεφαλαίου" (rate of return on invested capital) καλείται "φυσικό". Το ύψος του φυσικού επιτοκίου προσδιορίζεται από την παραγωγικότητα του επενδυμένου κεφαλαίου. Κατά τον Thornton το οικονομικό σύστημα ισορροπεί μόνο εάν το φυσικό επιτόκιο συμπίπτει με το τραπεζικό. Σε περίπτωση αύξησης της προσφοράς χρήματος και κατά συνέπεια ανόδου των τιμών, το οικονομικό σύστημα θα εμφανίσει αποσταθεροποιητικές τάσεις, καθώς το τραπεζικό επιτόκιο θ' αποκλείνει του φυσικού. Μετά πάροδο όμως ορισμένης χρονικής περιόδου η ανερχόμενη ζήτηση δανείων θα εξισωθεί με τη προσφορά δανείων, με αποτέλεσμα το τραπεζικό επιτόκιο να επανέλθει στο αρχικό του επίπεδο όπου θα ισούται με το φυσικό. Σε περίπτωση που το φυσικό επιτόκιο ανέβει λόγω των ανερχομένων κερδών που οι επιχειρήσεις θα πραγματοποιήσουν από την αύξηση της ζήτησης γι' αγαθά και υπηρεσίες, τότε η ισορροπία του τραπεζικού και του φυσικού επιτοκίου θα πραγματοποιηθεί σε ψηλότερο επίπεδο. Όπως είναι φανερό η ανωτέρω ερμηνεία της θεωρίας του Thornton περί οικονομικής ισορροπίας, αποτελεί περίπτωση ευσταθούς ισορροπίας. Σύμφωνα με τον Schumpeter, οι απόψεις του Thornton περί οικονομικής ισορροπίας δεν ευσταθούν, καθώς οι επενδυτές θα μπορούσαν για πάντα να δανείζονται στο υφιστάμενο χαμηλό τραπεζικό επιτόκιο, τη στιγμή που η διαχρονική άνοδος των τιμών αποτελεί ευκαιρία δανεισμού φτηνού χρήματος⁴¹. Από την άλλη μεριά, η άνοδος του φυσικού επιτοκίου λόγω της αυξανόμενης οριακής παραγωγικότητας του κεφαλαίου θα επιτείνει την υφιστάμενη διάσταση μεταξύ φυσικού και τραπεζικού επιτοκίου. Συνεπώς, η θεωρία του Thornton περί οικονομικής ισορροπίας συνιστά κλασική περίπτωση θεωρίας ασταθούς ισορροπίας.

Ανεξάρτητα των αντιλήψεων αυτών, ο Thorntou μόλις με την έναρξη του 19ου αιώνα ασχολήθηκε μ'ένα αντικείμενο, που ακόμα και σήμερα προβληματίζει σοβαρά τους διάφορους επιστημονικούς κύκλους. Ο Knut Wicksell και μετέπειτα πολλοί άλλοι οικονομολόγοι ακολουθώντας τα πρότυπα σκέψης του Thorntou, θα παρουσιάσουν πρωτοποριακό έργο στη θεωρία της οικονομικής ισορροπίας.¹²

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ο Γάλλος Jean Baptiste Say (1767-1832), ο διασημότερος κλασικός

οικονομολόγος εκτός Αγγλίας, θεωρώντας το χρήμα ως "άγαθό", ισχυρίστηκε ότι η μεταβολή του M είναι ανάλογη της διακύμανσης των τιμών.

Η ουσιαστική συμβολή του Say οφείλεται στην εξάρτηση της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος, από τη ροπή των ατόμων προς αποθησαυρισμό.

Επειδή όμως ο Say δεν τάχθηκε υπέρ της άρχης της "άξιας-έργασιας",

οι βλέψεις του περί ποσοτικής θεωρίας δεν συμπύκνουν με εκείνες των

A.Smith, D.Ricardo και J.S.Mill. Οι όπαδοί αυτοί της Κλασικής Σχο-

λής συνέδεσαν τη συναρτησιακή σχέση μεταξύ των μεταβλητών M και P , με

τό ρυθμό μεταβολής του κόστους παραγωγής των ανταλλασόμενων αγαθών.

Ο James Mill (1773-1836), πατέρας του John Stuart Mill και όπαδός

της Κλασικής Σχολής δεν πρόσφερε κάτι τό νέο στή θεωρία του χρήματος.

Η κεντρική του τοποθέτηση ήταν ότι η διακύμανση των μεταβλητών V και

M προσδιορίζει την αξία της νομισματικής μονάδας. Είναι εύρεα παρα-

δεκτή ή σύγχυση που κυριάρχησε στό σκεπτικό του James Mill, κατά την

εξέταση των προσδιοριστικών παραγόντων της ανταλλακτικής αξίας του

χρήματος και των αιτίων που προκαλούν τη μεταβολή του M σέ σχέση με

τή διατάραξη του γενικού έπιπέδου τιμών.

Οι άποψεις του Thomas Tooke (1774-1858), διατυπώθηκαν στο

περίφημο έργο του "A History of Prices", που έκδόθηκαν σέ έξι τόμους

καιά τή περίοδο 1838-1857¹³. Οι έμπειροστατιστικές του μελέτες επί της δια-

κύμανσης των τιμών στήν Αγγλία κατά τή περίοδο και μετά τή λήξη των Ναπο-

λεοντίων πολέμων υπήρξαν περίφημες. Ο Tooke ασχολήθηκε ιδιαίτερα με

την αιτιώδη σχέση μεταξύ τιμών και ποσότητας χρήματος. Η αλ-

ξηση της ποσότητας του χρήματος ανάγεται σέ αντικειμενικούς παράγο-

ντες, σχετιζόμενων με τή μεταβολή των πραγματικών μεταβλητών της οίκονο-

μίας π.χ. έμπορευματική παραγωγή, κλπ., προκαλώντας σιή συνέχεια τή διατά-

ραξη τόσο του γενικού όσο και του ατομικού επιπέδου τιμών. Σε πολλά σημεία της πολύτομης εργασίας του άφησε να έννοηθεῖ ότι η ποσότητα του χρήματος είναι παθητικός παράγων, ή μεταβολή της οποίας εξαρτάται από τη μεταβολή των τιμών. Έάν ο συλλογισμός αυτός γίνει αποδεκτός, τότε το επίπεδο των τιμών P καθίσταται ή ανεξάρτητη μεταβλητή και η ποσότητα του χρήματος M ή εξαρτημένη μεταβλητή του συστήματος. Οι διαφορετικές προσβάσεις μεταξύ των Ricardo και Tooke επί των αιτίων της μεταβολής του γενικού επιπέδου τιμών, έδωσαν άφορμή να σχηματιστούν στην Άγγλία δύο Σχολές ή Currency School και ή Banking School. Οι Σχολές αυτές συνταύτησαν τό όνομά τους μέ τις αντίθετες θέσεις πού έλαβαν τό 1844 έναντι της Peel's Act. Η Currency School, διαπνεόμενη από τό πνεύμα της Ρικαρντιανής θεώρησης έκφρασθείσα στή μονογραφία του "The High Price of Bullion", είχε βασικά της στελέχη τους Lord Overstone (1796-1883), G.W.Norman (1793-1882) και C.R.Torrens (1780-1864). Οι ύπέρμαχοι της Currency School συνηγόρησαν υπέρ της γνωστής αντίληψης ότι ή μεταβολή των τιμών εξαρτάται από τη διακύμανση της προσφοράς χρήματος. Η σταθερότητα των τιμών άπαιτεῖ όπως ή επιπρόσθετη ποσότητα του χρήματος έκδιδόμενη από τήν Κεντρική Τράπεζα, να έχει πλήρη κάλυψη σέ χρυσό. Από τήν άλλη πλευρά, οι στυλοβάτες της Banking School John Fullarton, James Wilson, J.W.Gilbart και Bonamy Price, άκολουθώντας τά χνάρια άνάλυσης του Tooke, έσχυρίστηκαν ότι ή Κεντρική Τράπεζα δέν αυξάνει τή ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος αυθαίρετα, αλλά σύμφωνα μέ τις άπαιτήσεις του όγκου των έμπορικων συναλλαγών σέ αγαθά και υπηρεσίες. Οι άπαιτήσεις όμως των έμπορικων άνταλλαγών περιορίζονται από τό γενικό επίπεδο τιμών, ή μεταβολή του όποιου καθορίζει και τή διακύμανση της προσφοράς χρήματος. Έμφανέστατα, ή άνακυπτόμενη διαμάχη μεταξύ των δυό Σχολών, άφορούσε τήν άπάντηση στό γρίφο των

προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς αἰτιατῆς σχέσης μεταξύ μεταβολῆς χρήματος καί τιμῶν. Μὲ σημερινά δεδομένα ἡ σύγκρουση τῶν ἀνωτέρω Σχολῶν μπορεῖ νά παρομοιασθεῖ μὲ τὴν ἀντίστοιχη διάσταση μεταξύ Δημοσιονομιστῶν καί Μονεταριστῶν. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἐπιχειρημάτων ἀμφοτέρων τῶν Σχολῶν, ὥστε νά ἀποσαφηνισθεῖ πιά ἀπὸ τίς δύο Σχολές εἶχε δίκιο, ἀπαιτεῖ εἰδική καί ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα.

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἔργου τοῦ Irving Fisher, οἱ θεωρητικὲς δοξασιεὶς γύρω ἀπὸ τὴ ποσοτικὴ θεωρία τοῦ χρήματος ἄρχισαν νά φυλτράρονται μέσα ἀπὸ τὸ φάσμα τῶν ποσοτικοστατιστικῶν μετρήσεων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀντιπαραβολή τους μὲ τὴ κοινωνικοοικονομικὴ πραγματικότητα νά λάβει ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα. Ὅσο γιὰ τίς μεταβλητὲς M, V, P καί T , ἡ οικονομικὴ σημασία τῶν ὁποίων εἶχε ἐπισημανθεῖ στὸ παρελθόν, ἀξιολογοῦνται ἀντικειμενικότερα καί μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀναδίπλωσης τῶν συνθηκῶν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Ἡ ὀφθαλμοφανὴς διαφορὰ μεταξύ τοῦ Fisher καί τῶν προγενεσιέμων του εἶναι ὅτι προσδιόρισε τὴν ἀλληλοεξάρτηση τῶν ἀνωτέρω μεταβλητῶν, ὄχι μὲ τὴν ἀνάπτυξη δυσνόητων στοχασμῶν ἀλλὰ μὲ τὴν πραγματοποίηση ποσοτικῶν μετρήσεων. Οἱ 500 καί πλέον μελέτες πού δημοσίευσε ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καί τῆς θεωρίας τοῦ χρήματος, ἐπισφραγίζει ἄμεσα τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ.

Στὴ συνέχεια θά ἀναφερθοῦμε στίς κύριες ἀντιλήψεις τῶν Ἀμερικανῶν οἰκονομολόγων, πού προετοίμασαν τὸ ἔδαφος στὸν Fisher. Ὁ Fisher ἐπηρεάστηκε σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς συμπατριώτες του οἰκονομολόγους, παρά ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους συναδέλφους του. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀκολούθησε τὴ μεθοδολογικὴ ἀνάλυση τῶν Ἀμερικανῶν πού ἀπόβλεπε στὴν περισυλλογὴ πλοῦσιου στατιστικοῦ ὕλικου κατὰ τὴν διερεύνηση τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου.

Δέν θά πρέπει νά λησμονεῖται καί ἡ πασίγνωστη κίνηση κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰώνα, ὑπέρ τῆς προαγωγῆς τῆς περιουλογοῆς καί ἐπεξεργασίας τῶν στατιστικῶν δεδομένων. Ο Fisher γαλουχήθηκε στο πείδο αὐτῶν τῶν διερευνήσεων¹⁴ Francis Amasa Walker (1840-1897) ἀντιπροσώπευε τήν ἄλλη πτέρυγα τῶν ὁπαδῶν τῆς ποσοτικῆς θεωρίας στήν Ἀμερικανική οἰκονομική σκέψη, ὑποστηρίζοντας ὅτι τόσο τό γενικό ὅσο καί τό ἀτομικό ἐπίπεδο τιμῶν, προσδιορίζεται ἀπό τή μεταβολή τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος. Ἡ ἐγκυρότητα καί γενικά ἡ ἀνταπόκριση τῆς ποσοτικῆς θεωρίας στίς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ μέσω τοῦ ἐπαγωγικοῦ λογισμοῦ πιστοποιώντας ἔτσι τήν ἀποδοχή τῆς κάτω ἀπό τίς ὁποιαδήποτε συνθήκες. Μέ βάση τό συλλογισμό αὐτό ὁ Walker δέχθηκε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χρήματος προσδιορίζεται ἀπό τή λειτουργία τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ὁ Walker ἀπομακρύνθηκε ἀπό τή δοξασία τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ὅτι ἡ ἀξία τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος καθορίζεται ἀπό τό συνολικό κόστος παραγωγῆς του. Ο Laughlin κινήθηκε ἐπίσης πού δραστήρια στο στίβο τῆς Ἀμερικανικῆς οἰκονομολογίας καί καθιερώθηκε γιά τίς πρωτότυπες ἐργασίες του ἐπί τῆς ἱστορίας, τῆς θεωρίας τοῦ χρήματος καί τῶν τιμῶν. Ὁ Laughlin ἐξέτασε τή ποσοτική θεωρία ὡς θεωρία τιμῶν, συμπεραίνοντας ὅτι τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν προσδιορίζεται ἀπό τόν ὄγκο τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν που πραγματοποιοῦνται με δεδομένη ποσότητα χρήματος. Κατά συνέπεια, ἡ μεταβολή τῶν τιμῶν ἐξαρτᾶται ἀπό τή διακύμανση τῆς προσφορᾶς τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν καί τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος.

Ὁ F.W. Taussig δέν ὑπῆρξε διακαῆς ὑπέρμαχος τῆς ἐξίσωσης τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, ἀφοῦ ἐξάσκησε ἀρκετές φορές ἔντονη κριτική γιά τήν ἀντικειμενική τῆς ἐγκυρότητα. Ὁ Taussig παραδέχθηκε ὅτι

ή ποσοτική θεωρία συνιστά ειδική περίπτωση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης, τό χρήμα άποτελεί άπλό μέσο άνταλλαγών, ή προσφορά τών αγαθών δέν τροποποιείται από τήν αυτόνομη μεταβολή της προσφοράς του χρήματος, ή σχέση μεταξύ τιμών και ποσότητας χρήματος δέν είναι άναλογική, άρκετοί άλλοι παράγοντες π.χ. όροι έμπορίου, κ.λ.π., έπηρεάζουν τή προσφορά τών αγαθών, θέσεις οί όποιες πείθουν ότι δέν ύπηρεξε φανατικός άπόστολος όπως ο Walker της ποσοτικής θεωρίας. Ένας άλλος συγγραφέας ο Edwin W. Kemmeyer με τη δημοσίευση του βιβλίου του "Money and Credit Instruments in their Relation to General Prices (1907) πρότεινε την εξίσωση:

$$(2) \quad M \cdot R = N \cdot E \cdot P$$

ή

$$(3) \quad P = \frac{M \cdot R}{N \cdot E}$$

, όπου M=ποσότητα χρήματος, R=κυκλοφοριακή ταχύτητα του M σέ δεδομένη χρονική περίοδο, N=όγκος τών άνταλλασόμενων αγαθών, E=κυκλοφοριακή ταχύτητα τών αγαθών έντός όρισμένης χρονικής περιόδου και P=μέσο έπίπεδο τιμών.

Βάσει της έρμηνείας πού ό Kemmeyer έδωσε στίς μεταβλητές της εξίσωσης (2), τά γινόμενα $M \cdot R$ και $N \cdot E \cdot P$ αντιπροσωπεύουν τή προσφορά και τή ζήτηση χρήματος, αντίστοιχα. Τό γινόμενο $N \cdot E$ εκφράζει τή προσφορά τών αγαθών σέ έμπορευματικούς όρους. Έη προσπάθειά του ύπηρεξε πολύ σημαντική, καθώς διατύπωσε τή ποσοτική θεωρία τόσο μέ λόγια όσο και μέ σύμβολα.¹⁵ Τό κύριο συμπέρασμα τών στατιστικοεμπειρικών του άναζητήσεων ήταν ότι ή εξίσωση τών άνταλλαγών άντανακλά τήν οίκονομική πραγματικότητα. Οί άδυναμίες όμως τών εξισώσεων (2) και (3) είναι έμφανέστατες. Για παράδειγμα, οί μεταβλητές R και E έμφαινόμενες σέ άμότερα τά σκέλη της (2), προκαλούν προβλήματα στή ποσοτική έκτίμηση τών περιεχόμενων σέ αύτή μεταβλητών. Ό Fisher όμως μέ τή δημοσίευση της

έργασίας του "The Purchasing Power of Money" (1911) ήταν επόμενο να επισκιάσει τό όνομα του Kemmeyer,

Ό Fisher σέ πολλά σημεία τών γραπτών του έπαίνεσε τή σπουδαιότητα τής έπιρροής πού δέχθηκε από τόν Newcomb και πολλούς άλλους συγγραφείς.¹⁶ Ό προσφορά όμως του Fisher κρίνεται άπαραμίλλη. Στήν έπιδίωξη του να έπαληθεύσει τήν βαρύτητα τής ύποδεικνυόμενης υπό αυτόν ποσοτικής θεωρίας, εισήγαγε μιá νέα μέθοδο προσέγγισης του οίκονομικού φαινομένου έντελώς άγνωστη στό παρελθόν. Όπως στό κεφάλαιο δύο μνημονεύθει, ό νέος τρόπος σκέψης έλαβε τό όνομα "οίκονομετρική μέθοδος".

Έκτός όμως τών έκφραστών τής Νεοκλασικής παραδοσιακής ποσοτικής θεωρίας έχοντας ως πόλους έλξης τήν Άγγλία και τήν Άμερική, πολλοί άλλοι συγγραφείς κινήθηκαν στά ίδια πλαίσια μέ άφειτηρία τή Γαλλία, τό Βέλγιο, τήν Ιταλία, τήν Γερμανία, τήν Σουηδία, κ.λ.π. όπως οί L'εον Walras, P.Leroy-Beaulien, Albert Aftalion, Francois Divisia κ.ά. Οι άπό τών Walras και Aftalion περί χρήματος σέ αρκετά σημεία υπήρξαν καινοτόμες, γι' αυτό κατέχουν αξιόλογη θέση στή παγκόσμια βιβλιογραφία. Ό Walras ήδη από τό 1874 μέ τήν έκδοση του βιβλίου του "Eléments d'Economie Politique Pure ou théorie de la richesse sociale", εξέτασε τήν σημασία τών επιθυμητών διαθεσίμων (puissances - desirés). Ό Walras για ν' αποδείξει τήν έλλειψη ίσορροπίας εισήγαγε την κάτωθι έξίσωση:¹⁷

$$(4) \quad (Q+F) \cdot P = H$$

, όπου Q=ποσότητα τών κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων και κερμάτων, F=πιστωτικό χρῆμα, P=ή τιμή τών αγαθών έκφραζόμενη σέ όρους κάποιου αγαθοῦ και H=όγκος τών έμπορευματικών συναλλαγών κατά τή περίοδο T_i. "Αν και ή έξίσωση (4) παρουσιάζει μερικές άτέλειες π.χ. πώς υπολογίζε-

ται η μεταβλητή P , δεν αποδυναμώνει τις επιδιώξεις των Βαλρασιανών βλέψεων. Ο Walras επιχείρησε ναπροσαρμόσει την εξίσωση αυτή στη πλατύτερη έννοια της "Γενικής Οικονομικής Ισορροπίας", ισχυριζόμενος ότι σε δεδομένο αγαθό αντιστοιχεί ορισμένη τιμή εκφραζόμενη σε μονάδες κάποιου άλλου αγαθού. Η τιμή ισορροπίας στο χώρο της παραγωγής και της κατανάλωσης, εγγυάται τη σταθερότητα του οικονομικού συστήματος. Παρ'όλες τις ελλείψεις της η απόπειρα του Walras να ενοποιήσει την ποσοτική θεωρία στο πολυεδρικό φάσμα του συστήματος γενικής ισορροπίας, αποτέλεσε τη πρώτη σοβαρή προσπάθεια που πολλοί μεταγενέστεροι οικονομολόγοι θα μιμηθούν. Η έρμηνεία όμως του Albert Aftalion περί της αιτιώδους σχέσης τιμών και ποσότητας χρήματος, είναι που προσομοιάζει οέ εκείνη του Fisher. Αποδέχθηκε δηλαδή ότι η αξία του χρήματος μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα με τη μεταβολή του επιπέδου των τιμών και της κυκλοφορικής ταχύτητας του χρήματος. Πίσω όμως από τις μεταβλητές M , P , και T , υπάρχουν πολλοί άλλοι παράγοντες π.χ. συμπεριφορά των ατόμων, μορφές κρατικού παρεμβατισμού, κ.λ.π., οι οποίοι προσδιορίζουν αισθητά τη συχνότητα της διακύμανσής τους. Ο Aftalion προς στήριξη των θέσεών του προχώρησε και στη διεξαγωγή ορισμένων στατιστικών μετρήσεων π.χ. διαπίστωσε ότι το επίπεδο των τιμών στη Γαλλία κατά τη διάρκεια πριν και μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, αυξήθηκε με μεγαλύτερο ρυθμό, απ'ότι η αύξηση της προσφοράς χρήματος. Στην ογκώδη εργασία του "Monnaie, Prix et Change" (1927) παρέχει πλούσιο στατιστικό υλικό προς επαλήθευση των ισχυρισμών του.

Αν και ο Aftalion διερεύνησε τις επιπτώσεις τής συναρτησιακής σχέσης των μεταβλητών M και P επί της οικονομικής δραστηριότητας, εν τούτοις, δέχθηκε ότι το επίπεδο του εισοδήματος προσδιορίζει σε τελευταία ανάλυση τις τιμές. Εάν δηλαδή το κοινό αποφασίσει ν'

αποθησαυρίσει (δαπανήσει) το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος του, τότε οι τιμές θα πέσουν(ανέβουν).¹⁸ Η τάση προς αποθησαυρισμό σημαίνει αναβολή των καταναλωτικών δαπανών των ατόμων, με συνέπεια οι τιμές των αζήτητων εμπορευμάτων να μειωθούν.

Στη περιοχή της Ιταλικής οικονομικής σκέψης μετά τους Davanzati και Montanari και μέχρι τα χρόνια της "Οριακής Επανάστασης", οι Giovanni Pagnini, Gregorio Pereira, Antonio Genovesi, Pietro Verri, A. de Viti de Marco, κ.λ.π. συνέδεσαν τ'όνομά τους με επιτυχείς διερευνήσεις επι της θεωρίας του χρήματος.

Ο Matteo Pantaleoni, ακολούθησε τη ποσοτική θεωρία και την συνέλαβε σαν μια αριθμητική σχέση μεταξύ χρήματος και γενικού επιπέδου τιμών, όπου ο διπλασιασμός του κυκλοφορούντος χρήματος υπονοεί και το διπλασιασμό των τιμών. Οι A.Loria (1857 - 1943) και G.Luzzati συνιστούν τους γνωστότερους Ιταλούς συγγραφείς, οι οποίοι απόρριψαν την εγκυρότητα της ποσοτικής θεωρίας. Ιδιαίτερα ο Loria ενστερνίστηκε τη κλασική παραδοχή ότι η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος εξαρτάται από την κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος, το κόστος παραγωγής των εμπορευμάτων και το κόστος παραγωγής των μονάδων χρυσού και αργύρου.

Στην Αυστρία ο Schunpeter διατύπωσε την ακόλουθη εξίσωση οικονομικών απαλλαγών:

$$\begin{aligned} (5) \quad E &= M \cdot U \\ &= P_1 \cdot m_1 + P_2 \cdot m_2 + \dots + P_n \cdot m_n \\ &= \sum_{i=1}^n p \cdot m \end{aligned}$$

$$(6) \quad M \cdot U = \sum_{i=1}^n p_i \cdot m_i = E$$

όπου E = εισόδημα, M = ποσότητα κυκλοφορούντος χρήματος, U = μέση κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος, m = ποσότητα των επενδυτικών και των καταναλωτικών αγαθών και P_i = το επίπεδο των τιμών των επενδυτικών και των καταναλωτικών αγαθών που αντιστοιχούν στα m_i αγαθά. Οι ομοιότητες της εξίσωσης (6) με τη Φισεριανή εξίσωση είναι περιορισμένες. Ο Schumpeter, αν και επιδίωξε να δείξει τη συναρτησιακή σχέση μεταξύ των μεταβλητών M και P υποθέτοντας ότι οι μεταβλητές U και m παραμένουν σταθερές, αντίθετα με το Fisher δέχθηκε :

α) το ποσοστό της προσφοράς του χρήματος που ταυτίζεται με το εισόδημα των καταναλωτών, είναι εκείνο που μπορεί να επηρεάσει τη διακύμανση των τιμών και β) η κυκλοφορική ταχύτητα του χρήματος U προκύπτει από τις χρηματικές συναλλαγές για την απόκτηση των m_i αγαθών. Όπως στη συνέχεια θα δούμε, η ομοιότητα της εξίσωσης (6) με την αντίστοιχη Φισεριανή είναι επιφανειακή και αυτό γιατί εκτός των άνωτέρω δύο διαφορών ο Fisher απέδωσε διαφορετική έννοια στη μεταβλητή m .

II. ΟΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΙΣΕΡΙΑΝΗΣ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ
ΘΕΩΡΙΑΣ.

Ὁ Fisher κατά τήν ἐπισκόπηση τῆς θεωρίας τοῦ πληθωρισμοῦ εἶχε ὀδηγῶ τοῦ τήν Οἰκονομική Ἱστορία διαφόρων λαῶν. Τό κεντρικό συμπέρασμα τῶν ἐμπειρικοστατιστικῶν του μελετῶν ἦταν ὅτι "ὁ πληθωρισμός συνιστᾶ μιᾶ παλιά ιδέα"²⁰. Χαρακτηριστικό εἶναι τό παράδειγμα διακύμανσης τῆς τιμῆς τοῦ σίτου κατά τή διάρκειά δυόμιση καί πλέον χιλιάδων ἐτῶν, παρατηρόντας ὅτι μετά τήν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς ἡ ὑπερπροσφορά χρυσοῦ καί ἀργύρου στήν Εὐρώπη τίναξε τή τιμή τοῦ σίτου στά ὕψη²¹. Τό θεμελιώδες ἀπόφθευγμα τῶν διερευνήσεῶν του ἦταν ὅτι ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης μπορεῖ νά ἐπηρεάσει τή τιμή ἑνός ἀγαθοῦ μέσα στά πλαίσια διαμόρφωσης τοῦ γενικοῦ ἐπίπεδου τιμῶν. Ἀπέδωσε δηλαδή στίς καταναλωτικές προτιμήσεις πού ἐκφράζονται μέ τό νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, περιορισμένη δυνατότητα νά διαταράξουν τό γενικό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν: "ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση ὑπαγορεύει τό ἀτομικό ἐπίπεδο²² τιμῶν, ἐνῶ ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος ὑπαγορεύει τό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν". Ἡ ἀντιπαράθεση ἀφθονοῦ στατιστικοῦ ὕλικου ἀπό διάφορες χῶρες ἀπόβλεπε στή στήριξη τῆς παραδοχῆς αὐτῆς καί στο σημεῖο αὐτό ὁ Fisher χρησιμοποίησε τήν ἀπαγωγική μέθοδο, ἡ χρήση τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου στή περίπτωση αὐτή ἦταν ἐπιβεβλημένη, καθότι ἡ καθολική καί ἡ ἀδιαμφισβήτητη ἰσχὺ τῆς ποσοτικῆς θεωρίας ἦταν πάγια καί ἀδιαφιλονύκτητη.

Ὁ Fisher ἐξετάζοντας τήν συναρτησιακή σχέση μεταξύ τιμῶν καί ποσότητας χρήματος, παρατηρεῖ ὅτι τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν μεταξύ τῶν ἐτῶν 800 μ.χ. καί 1900 μ.χ. ἀνερχόταν σταθερά, μέ τήν

έξαιρεση ὀρισμένων χρονικῶν περιόδων πού σημειώθηκε κάμψη ἀντί ἄνοδος. Ἡ αὔξηση τῆς προσφορᾶς πολυτιμῶν μετάλλων λόγω τῆς ἀνακάλυψης νέων μεταλλείων, ὑπῆρξε τό πρωταρχικό αἷτιο τῆς χρονικῆς ἀνύψωσης τῶν τιμῶν. Ὁ 16ος αἰώνας ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό παράδειγμα, ζωηρῶν πληθωριστικῶν πιέσεων σάν συνέπεια τῆς μεγάλης παραγωγῆς τῶν σπανίων μετάλλων. Ὁ πίνακας 1 ἀντιπαρατίθεται ἀπό τόν Fisher καί σκοπό ἔχει νά πιστοποιήσει τή συναρτησιακή σχέση μεταξύ τιμῶν καί ἀποθέματος χρήματος. Τά στατιστικά δεδομένα ἀφοροῦν τήν Εὐρώπη. Ἡ ποσοστιαία αὔξηση τῶν τιμῶν συγκρινόμενη μέ ἐκείνη τοῦ προϊόντος, εἶναι σέ ὄρους ποσοστιαίας μεταβολῆς μικρότερη. Ὁ Fisher ἀποδίδει τήν ὑπαρξη τοῦ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ἐνιαίοι \$

*Ἔτη	Προϊόν	Κατανάλωση καί ἔξαγωγές	*Απόθεμα Χρήματος	*Επίπεδο τιμῶν.
1500	670	290	170	35
1600	1640	740	550	75
1700	4280	3880	1450	90
1800	13000	8960	1850	100
1900	-	-	5890	125(;)

φαινομένου αὐτοῦ, στήν αὔξηση τοῦ ὄγκου τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Σχετικά μέ τίς μεταβολές πού σημειώθηκαν στήν κυκλοφοριακή ταχύτητα τοῦ χρήματος, δέν ὑπάρχει ὁποιαδήποτε διαθέσιμη πληροφόρηση. Κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα τά στατιστικά δεδομένα τῆς Ἀγγλικῆς οἰκονομίας, παρέχουν ἱκανοποιητική εἰκόνα ὡς πρὸς τίς ταλαντεύσεις τῶν τιμῶν καί τῆς προσφορᾶς χρήματος. Μεταξύ τῶν ἐτῶν 1789-1809, 1849-1873 καί 1896-1918 οἱ τιμές σημείωσαν ἐμφανή ἄνοδο, ὡς συνεπακόλουθο τῆς ἐκμετάλλευ-

σης νέων χρυσορυχείων καί τῆς ἀναπόφευκτης αὔξησης τοῦ ἀποθέματος σέ χρυσό καί ἄργυρο. Ἀπεναντίας, ἡ καθοδική τάση τῶν τιμῶν τίς περιόδους 1809-1849 καί 1873-1896, ὀφείλεται στή μείωση τῆς παραγωγῆς χρυσοῦ καί

ἀργύρου. Ἡ ἐπίδραση βέβαια τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν πού ἐπίτειναν τίς πληθωριστικές πιέσεις, δέν παραβλέφθηκαν ἀπό τόν Fisher. Γιά παράδειγμα, οἱ Ναπολεόντειοι πόλεμοι ὑπῆρξαν τό πρωταρχικό αἷτιο τοῦ δραματικοῦ πληθωρισμοῦ τῆς περιόδου 1789-1809. Κατά τή περίοδο 1873-96 τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν στίς χῶρες πού ἀκολουθοῦσαν τόν "χρυσῶ κανόνα" ἔπεσαν κατά 25%, λόγω τῆς πτωτικῆς τάσης τῆς παραγωγῆς χρυσοῦ. Τήν ἴδια περίοδο οἱ τιμές ἀνήλθαν κατά 30% στίς χῶρες πού εἶχαν υἱοθετήσει τόν "ἀργυροῦ κανόνα", καθώς ἡ παραγωγή ἀργύρου σημείωσε καθοδική τάση.²⁴ Ἡ ἀνακάλυψη τῶν προσοδοφόρων ὄρυχείων τῆς Νότιας Ἀφρικῆς τό 1889, ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν ὄρυχείων τῆς Alaska καί τῆς Klondike καί οἱ καινοτόμες μέθοδοι ἐξόρυξης τῶν σπάνιων μετάλλων, ἀποτέλεσαν τήν οὐσιώδη αἰτία τοῦ φλέγοντος πληθωρισμοῦ τῆς περιόδου 1896-1913. Ἡ χρονική περίοδος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου σημαδεύτηκε γιά τίς ἀκατάπαυστες πληθωριστικές πιέσεις λόγω τῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου στήν Ἀμερική καί τήν Εὐρώπη. Ἐνας ἀπό τούς μεγαλύτερους πληθωρισμούς παρατηρήθηκε στή Ρωσία, ὅπου τό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν δωδεκαπλασιάστηκε. Γενικά, γιά τίς χῶρες πού ὑφίστανται διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ ἐκδήλωση μιᾶς οἰκονομικῆς κρίσης ὑπό τή μορφή τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων ἢ τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ, εἶχε τίς ρίζες της στήν αὐξηση ἢ τήν μείωση τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τά στατιστικά δεδομένα φανερόνουν τήν αὐξηση ἢ τήν μείωση τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος σέ περιόδους πληθωρισμοῦ ἢ ἀντιπληθωρισμοῦ. Τό κεντρικό συμπέρασμα τῶν φισεριανῶν ἀναζητήσεων ἦταν: "currency and velocity both increase before a crisis, reach a maximum at the crisis, and fall after crisis...prices follow the same course".²⁵

Γιά παράδειγμα, στίς Η.Π.Α. πρίν τήν ἐκδήλωση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τῆς περιόδου 1937-39, ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἀπό 61

έκατ. δολ. τό 1830 ανήλθε σέ 149 έκατ.δολ. τό 1937, γιά νά κατέλθει τό έπόμενο έτος σέ 116 έκατ.δολ. Παρόμοια φαινόμενα παρατηρήθηκαν καί σέ άλλες οίκονομικές κρίσεις, όπως τών έτών 1848, 1857, 1864, 1884, κ.λ.π..

Ἡ έπίσκεψη τοῦ Fisher στή Γερμανία τό 1922, όταν ὁ πληθωρισμός εἶχε ἤδη λάβει δραματικές διαστάσεις, τόν βοήθησε νά παρατηρήσει τό φαινόμενο τῆς "αὐταπάτης τοῦ χρήματος" στή πράξη. Ἀπό τοὺς εἰκοσι γερμανοὺς πού ρωτήθηκαν οἱ δεκαεννέα δέν γνώριζαν ὅτι τό ἔθνικό τους νόμισμα εἶχε χάσει τό 98% τῆς ἀξίας του, σάν συνέπεια τοῦ ἀχαλίνωτου πληθωρισμοῦ. Τοῦτο ὀφειλόταν στό γεγονός ὅτι ἀπέδιδαν τή συνεχή ἀξίωση τῶν τιμῶν, σέ πραγματικά καί ὄχι νομισματικά αἷτια. Οἱ Γερμανικοὶ ὁμως οἰκονομικοὶ κύκλοι γνώριζαν πολὺ καλά ὅτι ἡ ἀγοραστική δύναμη τοῦ μάρκου εἶχε καθηλωθεῖ αἰσθητῶς, συγκρινόμενο μέ ἄλλα Εὐρωπαϊκὰ νομίσματα ἢ τό Ἀμερικάνικο δολλάριο. Τό έπόμενο έτος οἱ Γερμανοὶ συνειδητοποίησαν τήν ὕπαρξη τῆς ἀκάθεκτης νομισματικῆς ὑποτίμησης τοῦ ἔθνικοῦ τους νομίσματος, τή στιγμή πού ἡ παραγωγή προϊόντος δέν εἶχε ἐμφανίσει ιδιαίτερες διακυμάνσεις. Στή προκειμένη περίπτωση ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν γερμανῶν ἀπό τήν αὐταπάτη τοῦ χρήματος ἴσως νά εἶχε ἐπιτευχθεῖ, ὄχι μέ τήν ἀκαρπῆ προσήλωσή τους στόν χρυσοῦ κανόνα, ἀλλά μέ τήν υἱοθέτηση ἑνός "ἀριθμοδείκτη" ἐλέγχοντας ἔτσι τήν ἀγοραστική δύναμη τοῦ μάρκου. Μέ τήν εἰσαγωγή τῶν ἀριθμοδεικτῶν ἕνα νέο περιεχόμενο ἐδόθει ἀπό τόν Fisher στήν ἀρχή τῆς νομισματικῆς σταθερότητας. Ἀναμφίβολα, ἡ νομισματικὴ σταθερότητα εἶναι "τό σπουδαιότερο πρᾶγμα στό κόσμο".²⁶ Ὑποστήριξε ὅτι ἀπό τά χρόνια τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας μέχρι τίς μέρες του, ὕπῆρξαν διάφοροι συγγραφεῖς πού δέχθηκαν τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπικράτησης ἑνός σταθεροῦ νομισματικοῦ συστήματος. Χαρακτηριστικὸ εἶναι καί τό παράδειγμα τῶν Oresme, Copernicus καί Gresham, οἱ

όποιοι τάχθηκαν άνεπιφύλακτα ύπέρ τής νομισματικής σταθερότητας, ως τής ιδανικής όδοϋ έγγυόμενης τήν κοινωνικοοικονομική ίσορροπία τοϋ συστήματος. Γενονός είναι ότι οι συγγραφείς τής περιόδου εκείνης συν-έλαβαν τήν έννοια "σταθερότητα" μέ διαφορετικό πρίσμα άπ' ότι ό Fisher, άφοϋ έξάρτησαν τή σταθερότητα τών κυκλοφοροϋντων κερμάτων και χαρτονομισμάτων άπό τή μετατρεψιμότητά τους σέ σπάνια μέταλλα άντικατοπτρίζοντα σταθερό βάρος και περιεκτικότητα. Οι μετέπειτα νομισματικές διαταραχές πού συνταράξανε τήν Εϋρώπη κατά τήν μεταξύ 16ου και 17ου αιώνα (Έπανάσταση τών Τιμών), έπεισαν τούς συγγραφείς τής έποχής εκείνης ότι ή υπερβολική ύψωση τών τιμών προσδιοριζόταν άπό τήν αύξημένη ποσότητα τών πολυτίμων μετάλλων.

Σύμφωνα μέ τόν Fisher, οι D.Ricardo(1816), J.Lowe(1822), J.Rooke(1824), G.Scrope(1833), G.R.Porter(1843), J.Wade και R.Walsh(1853), είναι οι συγγραφείς πού εισηγάγαν τούς τρόπους θεραπείας τών νομισματικῶν νόσων.²⁷ Τά μέτρα τά όποία πρότειναν άπόβλεπαν στή σταθερότητα τής νομισματικῆς μονάδας, ώστε ή μετατρεψιμότητά της σέ χρυσό ή άργυρο νά είναι σταθερή. πρὸς επίτευξη τοϋ στόχου αϋτοϋ άπαίτησαν τή συμμετοχή τοϋ Κράτους, τό όποιο μέσα άπό τήν έφαρμογή άποτελεσματικῶν μέτρων θά έγγυάται τήν όμαλή λειτουργία τοϋ νομισματικού συστήματος. Περὶ τό τέλος τοϋ 19ου αιώνα μιά σειρά Εϋρωπαϊων οικονομολόγων άσχολήθηκε έπιμελημένα μέ τίς ιδιότητες τοϋ χρήματος και τή σταθερότητα τής νομισματικῆς μονάδας, άκολουθόντας τά χνάρια τών προαναφερθέντων στοχαστῶν. Οι συγγραφείς αϋτοί μέ τή χρονολογική σειρά πού ό Fisher τούς άριθμεῖ είναι: W.S.Jevons(1865,1875), R.Giffen(1879), J.B.Robertson(1885), T.N.Whitelaw(1886), A.Marshall(1887), F.Y.Edgeworth(1887,89), L.Walras(1885), T.Lawes(1890), R.Zuckerlandl(1893), S.Gesell(1891,1897), A.Williams(1892), L.L.Price(1896)

A.R.Wallace(1898) καί K.Wicksell(1898). Διακαής πόθος τῶν συγγραφέων αὐτῶν ἦταν ἡ υἱοθέτηση μιᾶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς λειτουργίας, ὥστε ὁ στόχος τῆς νομισματικῆς ἁρμονίας νά πραγματοποιηθεῖ.

Στή ἀραῖρα τῆς Ἀμερικάνικης διανόησης ὁ Fisher κατά την περίοδο 1877-1903 εὗρε τοὺς κάτωθι πολιτικούς καί οἰκονομολόγους: S.D.Horton(1877), F.A.Walker (1877), S.Newcomb(1879), C.H.Mills(1879), E.B.Andrews(1889), A.D.Mar(1880,85), O.J.Frost(1893), A.I.Fonda(1895), H.Winn(1895), A.Kits(1895), G.H.Shibley(1896), J.A.Smith(1896), W.H.Harvey(1896), R.B.McCluer (1896), J.S.Konkel(1896), W.A.Whittick(1896), D.J.Tinnes(1896), W.J.Bryan(1896), E.Romeroy(1897), F.Parsons(1898), W.P.Stern(1898), J.R.Commons(1900) καί C.M.Walsh(1901,1903). Ἀπό τοὺς προαναφερθέντες Ἀμερικανούς συγγραφείς, κατὰ ὁμολογία τοῦ Fisher οἱ Simon Newcomb, George Shibley καί Correa Walsh, ἐπηρεάσαν αἰσθητὰ τὴ σκέψη του στὴ συγγραφή τοῦ ἔργου του "100% Stable Money". Ὁ Newcomb εἰσήγαγε ἕνα ἐντυπωσιακὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του πλάνο "νομισματικῆς σταθερότητας", πρῶτος τοῦ ὁποῖου ἦταν ἡ ἔννοια τοῦ "ἀντισταθμιστικοῦ δολλαρίου" (compensated dollar), κεντρίζοντας τὸ Fisher μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα νά γράψει ἔργασία μὲ τίτλο "Stabilizing the Dollar" (1920). Ὁ Shibley ὑπῆρξε ὁ ἐφευρέτης τοῦ ὄρου "Stable Money", ἐκφράζοντας τὴν ἀνάγκη τῆς σταθερότητας τῆς Ἀμερικάνικης οἰκονομίας. Ἐνῶ ὁ Walsh παρουσίασε

ἀξιόλογες μελέτες γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῶν ἀριθμοδεικτῶν, ἀναζητώντας τὸν ἀριθμοδείκτη ὁ ὁποῖος θά μετροῦσε τὴν ἀγοραστικὴ δύναμη τῆς νομισματικῆς μονάδας κατὰ τὸν ἀντικειμενικότερο τρόπο.

Στὸ ἐρώτημα γιὰτί τὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν ἐμφανίζει σὲ χρόνον ἐντονες διακυμάνσεις, ὁ Fisher μνημονεύει περὶ τοὺς πενήντα παράγοντες. Παρατηρεῖ κυρίως ὅμως τὸν σημαντικὸ ρόλο που παίξει ἡ ἀβεβαιότης

Ἡ ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸ μέλλον λόγω τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων, προκαλεῖ κερδοσκοπικές τάσεις στὸ οἰκονομικὸ σύστημα συνέπεια τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ταλαντεύσεις τῶν τιμῶν νὰ ἐπιδεινώνονται: Ἡ κερδοσκοπία πάντοτε ὑποδαυλίζεται ὅταν οἱ τιμές μεταβάλλονται.... ἡ κερδοσκοπία προκαλεῖ ἢ ἐπιδεινώνει τὶς οἰκονομικές διακυμάνσεις".²⁸ Ἡ ἐπιρροή ὅμως τῶν διαφόρων παραγόντων κατὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν πληθωριστικῶν φαινομένων, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες συνθήκες τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ βίου. Ὁ Fisher μεταξύ ἄλλων ἐπεσήμανε τὸν σπειροειδῆ χαρακτήρα τῶν πληθωριστικῶν συμπίεσεων. Γιά παράδειγμα, ἡ τιμὴ τοῦ ἀδάμαντος κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου ἀκολούθησε τὰ ἐξελικτικὰ στάδια τοῦ πληθωρισμοῦ, παρά ὅτι οἱ ἀδάμαντες δέν χρησιμοποιήθηκαν μετὰ τὸν ὁποιοδήποτε τρόπο γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πολέμου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ σπανίζοντα ἀγαθὰ π.χ. πίνακες ζωγραφικῆς, νομίσματα, βιβλία, κ. λ.π., ἡ τιμὴ τῶν ὁποίων πάντοτε ἀκολουθεῖ τὴν ῥοὴν τῶν πληθωριστικῶν ἐπιπλοάσεων. Σὲ γενικές γραμμές, ἡ μετάσταση τῶν πληθωριστικῶν διαταραχῶν ἀπὸ τὸν ἓνα τομέα τῆς οἰκονομίας καὶ στοὺς ὑπόλοιπους, χαρακτηρίζει τὴν ἐννοιολογικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ σπειροειδοῦς πληθωρισμοῦ.

Οἱ συνέπειες τῶν πληθωριστικῶν ρευμάτων ἀποτέλεσαν ἰδιαίτερο σημεῖο προβληματισμοῦ γιὰ τὸν διακεκριμένο Ἀμερικανό. Ἐάν ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη αὔξηση τῶν ὀνομαστικῶν εἰσοδημάτων, ὥστε τὸ πραγματικὸ εἰσόδημα τῶν ἀτόμων νὰ διατηρηθεῖ ἀμετάβλητο, τότε ἡ ἐπίδραση τοῦ πληθωρισμοῦ στὴ κοινωνικὴ εὐημερία τῶν πολιτῶν θὰ εἶναι ἀμελητέα. Παρ' ὅλα αὐτὰ, τὸ σοβαρὸ πρόβλημα τῶν διανεμιστικῶν συνεπειῶν τοῦ πληθωριστικοῦ κόστους ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἀνακύπτει. Μακροχρόνια ὁ πληθωρισμὸς ἐπιφέρει τὴν ἀνισοκατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος μεταξύ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων, μετὰ ἀποτέλεσμα τὸ θλιβερὸ πρόβλημα τῆς εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος νὰ ἀντιμετωπίζεται ἔντονα.

Ποιά κοινωνική τάξη θά βαστάξει τό μεγαλύτερο φορτίο τοῦ πληθωρισμοῦ, ἐξαρτᾶται ἀπό τό εἶδος τῆς ἐφαρμοζόμενης οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ διατάραξη τῶν σχέσεων μεταξύ δανειστῶν καί δανειζομένων συνιστᾶ ἕνα ἄλλο σοβαρό συνεπακόλουθο τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων καθὼς ἐπίσης καί τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ. Ὁ πληθωρισμός βλάπτει τόν δανειστή καί ὀφελεῖ τόν δανειζόμενο, ἐνῶ ὁ ἀντιπληθωρισμός ζημιώνει τόν δανειζόμενο καί ὀφελεῖ τόν δανειστή. Συνεπῶς, ἡ ἀβεβαιότητα εἶναι ἐπόμενο νά ἐπικρατεῖ στίς συναλλαγές μεταξύ πιστωτῶν καί χρεωστῶν: "ἡ οἰκονομική δραστηριότητα πάντοτε βλάπτεται ὑπό συνθήκης ἀβεβαιότητος. Ἡ ἀβεβαιότητα παραλύει τήν προσπάθεια. Καί ἡ ἀβεβαιότητα ὡς πρός τήν ἀγοραστική δύναμη τοῦ δολλαρίου συνιστᾶ τήν χειρότερη μορφή ἀβεβαιότητος"²⁹.

Ὁ Fisher ἐπέκρινε δριμύτατα τήν τακτική τῶν συγχρόνων του, νά προτείνουν συνταγές θεραπείας τοῦ πληθωρισμοῦ καί τῆς ἀνεργίας, ἀννοώντας τή σημασία τοῦ ὄρου "ἀγοραστική δύναμη τῆς νομισματικῆς μονάδας". Στό μελέτημα του "Stabilizing the Dollar" ἀριθμεῖ 43 εἶδη θεραπείας τῆς νομισματικῆς ἀστάθειας, προταθέντων τῆ δεκαετία τοῦ 1910. Δυστυχῶς, οἱ εἰσαχθεῖσες προτάσεις οἰκονομικῆς πολιτικῆς παραγκώνιζαν τή βαρύτητα τῆς νομισματοπιστωτικῆς πολιτικῆς. "Ἄν καί ὁ Fisher τῆ δεκαετία τοῦ 1910 πολλές φορές διατυμπάνισε ὅτι τό μοναδικό φάρμακο σωτηρίας ἀπό τίς οἰκονομικές κρίσεις εἶναι ἡ σταθερότητα τοῦ νομίσματος, ἐν τούτοις μετά τήν ἐμπειρία τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τῆς περιόδου 1929-33 εἰσήγαγε κατασταλαγμένες ἀντιλήψεις γιά τή σύνθεση τοῦ φαρμάκου. Ὅπως στή συνέχεια θά δοῦμε, τό ἔργο του "100% Stable Money" ἀποτελέσσε τό ἀκρότατο σημεῖο τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων ἐπὶ τοῦ ἀκανθώδους προβλήματος τῆς νομισματικῆς ἁρμονίας καί σταθερότητας. Ἀναλύοντας τό ἰδανικό θεσμικό πλαίσιο ὑπό τήν ἐπίρροια τοῦ ὁποίου οἱ ἀρχές θά ἐφαρμοζαν μέ ἀποτελεσματικότητα τό υἱοθετούμενο πρόγραμμα

νομισματοπιστωτικῆς πολιτικῆς, συνέλαβε τίς κοινωνιολογικές προεκτάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος. Τό προτεινόμενο ὑπ' αὐτόν "100% Money System" (100% νομισματικό σύστημα) ἀπόβλεπε στήν ἐπιδιόρθωση τῶν δομικῶν ἀδυναμιῶν τῆς Ἀμερικάνικης οἰκονομίας συνέπεια τῶν ὁποίων ὑπῆρξε ἡ καθίζηση τῆς περιόδου 1929-33. Ἡ διεισδυτικότητα τοῦ Fisher στό νόημα τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν, ἀποδεικνύεται μέ τό τρόπο πού περιέγραψε τό τραπεζικοπιστωτικό σύστημα τῆς πατρίδας του. Ἡ χρήση τῶν ἄφθονων στατιστικῶν δεδομένων, συνέδραμαν ὥστε ἡ κοινωνιολογική ἀνίχνευση τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν τοῦ Ἀμερικάνικου συστήματος νά καταστῆ σημαντικό γεγονός στή σκέψη τοῦ μεγάλου στοχαστή.

III. Ἡ ποσοτική θεωρία ὡς ὑπόδειγμα οἰκονομικῆς σταθερότητας καί πολιτικῆς.

Ὁ Fisher ὀρίζει ὡς χρήμα ὅτιδήποτε εἶναι γενικά ἀποδεκτό κατά τήν ἀνταλλαγή τῶν ἀγαθῶν. Τά βασικά χαρακτηριστικά γνώρισμα τῶν χρημάτων εἶναι ἡ εὐκολία μέ τήν ὁποία ἀνταλλάσσεται καί ἡ καθολική ἀποδεκτικότητά του.³⁰ Σέ διάφορες περιόδους τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας παρατηρήθηκε τό φαινόμενο διάφορα ἀντικείμενα νά χρησιμοποιοῦνται ὡς χρήμα. Γιά παράδειγμα, στή Virginia ὁ καπνός ἀποτελοῦσε μέσο συναλλαγῶν, μεταξύ τῶν Ἰνδιάνων στήν New England τό wampum ἔπαιζε τό ρόλο τῆς χρηματικῆς μονάδας, στή Μαλαισία διάφορα εἶδη πέτρινων λίθων ἀντιπροσώπευαν χρήμα, στό Μεξικό κόκοι κακάο, κ.λ.π.. Μέ τή πάροδο ὁμοῦ τοῦ χρόνου τό κράτος μέσω νομοθετικῶν διαδικασιῶν, κατάφερε νά ἐπιβάλλει ὡς χρηματική μονάδα κάτι πού θά μπορούσε νά ἔχει συλλογική ἀποδεκτικότητα.

Ὁ Fisher διέκρινε δύο κατηγορίες χρημάτων, τά χαρτονομίσματα μέ τά κέρματα καί τίς τραπεζικές ἐπιταγές. Ὅσο γιά τήν ἀγοραστική δύναμη τοῦ χρημάτων ὁ Fisher ὑποστήριξε ὅτι εἶναι ἀντίστροφα ἀνάλογη

μέ τή μεταβολή τῶν τιμῶν. Ἐάν δηλαδή οἱ τιμές πέφτουν ἢ ἀνέρχονται ἡ ἀγοραστική δύναμη τοῦ χρήματος ἀνέρχεται ἢ πέφτει, ἐφ' ὅσον μέ δεδομένη ποσότητα χρήματος ἀποκτιοῦνται περισσότερα ἢ λιγώτερα ἀγαθά. Συνεπῶς, ἡ ἐξέταση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ χρήματος, εἶναι πανομοιότυπη μέ τή μελέτη τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν.

Ὁ Fisher ἀποδίδει τή μεταβολή τῶν τιμῶν σέ τρία αἷτια: α) τή ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος M , β) τή κυκλοφορική ταχύτητα τοῦ χρήματος, V , δηλαδή κατά μέσο ὄρο πόσες φορές σέ μιά περίοδο χρόνου δοθεῖσα ποσότητα χρήματος ἀνταλλάσσεται γιά τήν ἀπόκτηση ἀγαθῶν καί γ) τόν ὄγκο τοῦ ἐμπορίου, T , δηλαδή ἡ ποσότητα τῶν ἀγαθῶν πού ἀποκτιέται μέ τήν ὑπάρχουσα ποσότητα χρήματος. Ὁ Fisher σάν ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος ὀρίζει τή συναρτησιακή σχέση μεταξύ τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν καί τῆς ποσότητας τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, δοθέντος ὅτι οἱ μεταβλητές V καί T παραμένουν σταθερές. Οἱ διαμάχες γύρω ἀπό τή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος δέν ἔχουν μόνο θεωρητικό ἀλλά καί πολιτικό χαρακτήρα. Τά ἀνακυπτόμενα πολιτικά συμφέροντα κατά τήν ἐφαρμογή τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς, ἔχουν συμβάλει ὥστε ἡ ποσοτική θεωρία νά καταστεῖ ἐστία διαρκῶν πολιτικῶν ἀμφισβητήσεων καί ἐπιστημονικῶν διαμαχῶν.³¹ Προχωρόντας στή μαθηματική διατύπωση τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, ὁ Fisher ἀντλεῖ τήν ἐξίσωση τῶν ἀνταλλαγῶν (equation of exchange):

$$(7) \quad M \cdot V = P \cdot Q \quad \eta$$

$$(8) \quad M \cdot V = P \cdot T$$

, ὅπου M =ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, V =κυκλοφοριακή ταχύτητα, P =μέσο ἢ γενικό ἐπίπεδο τιμῶν, Q =συνολική ποσότητα τῶν ἀγοραζόμενων ἀγαθῶν καί T =ὄγκος ἐμπορίου ἢ ὄγκος τῶν συναλλαγῶν.

Τό ἀριστερό σκέλος τῶν ἐξισώσεων (7) καί (8) ἐκφράζει τή νομισματική ὑπόσταση τῆς ἐξίσωσης τῶν συναλλαγῶν. Ἐάν δηλαδή στήν οἰκονομία

κατά τή περίοδο P_0 κυκλοφοροῦν 5 δις δολ. καί ἡ μέση κυκλοφοριακή ταχύτητα ἑκάστου δολλαρίου εἶναι 20 φορές στό χρόνο, τότε ἡ συνολική ποσότητα τοῦ ἀνταλλαγέντος χρήματος εἶναι 100 δις δολ.. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό δεξιό σκέλος τῶν ἐξισώσεων (7) καί (8) ἀντιπροσωπεύει τό ἐπίπεδο τῆς πραγματοποιούμενης δαπάνης κατά τή περίοδο P_0 . Ἡ διαφορά μεταξύ τῶν μεταβλητῶν T καί Q , εἶναι ὅτι ὁ παράγων T ὑποδεικνύει τόν ὄγκο τῶν ἐμπορευόμενων ποσοτήτων Q τοῦ ὑποτιθέμενου ἀγαθοῦ i κατά τή περίοδο P_0 , δηλαδή

$$(9) \quad T = \sum_{i=1}^n Q_i$$

Καθίσταται φανερό ὅτι ἡ μεταβλητή P συνιστᾷ τή μέση τιμή P_j πού ἀντιστοιχεῖ σέ κάθε ποσότητα Q_i , δηλαδή

$$(10) \quad P = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^k P_i$$

Καί' αὐτό τό τρόπο, ἡ ἰσότητα τῶν δύο σκελῶν τῶν ἐξισώσεων (7) καί (8) εἶναι ἐμφανέστατη. Κανονικά οἱ παραστάσεις (7) καί (8) δέν εἶναι ἐξισώσεις ἀλλά ταυτότητες, καθώς ὁ Fisher ἀποδίδει τήν ἰσότητα τῶν γινομένων $M.V$ καί $P.Q$ ἢ $P.T$ ὡς ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν δεδομένη. Στό βιβλίον του "The Purchasing Power of Money" κυριαρχεῖ ἡ ἀδιασάλευτη παραδοχή ὅτι ἡ ἰσότητα αὐτή εἶναι νομοτελειακά θεμελιωμένη: "ἐπειδή οἱ ἀνταλλαγές, ἀτομικά ἢ συλλογικά, πάντοτε συνεπάγονται μιᾶ ἀντίστοιχη ἀνταπόδοση (quid pro quo), οἱ δύο πλευρές πρέπει νά εἶναι ἴσες".³² Ἡ ταυτότητα τῶν δύο σκελῶν προσομοιάζεται ἀπό τόν Fisher μέ τά δύο ζῦγια μιᾶς πλάστιγας, ὅπου ἡ μεταξύ τους ἰσορροπία εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων δεδομένη. Συνεπῶς, ἡ μεταβολή μιᾶς ἐκ τῶν μεταβλητῶν M, V, P, T , ἀντισταθμίζεται ἀπό τήν ἀντίστοιχη μεταβολή μιᾶς ἐκ τῶν ὑπολοίπων. Ὑποθέτοντας ὅτι οἱ μεταβλητές V καί T παραμένουν σταθερές, ἡ διακύμανση τοῦ M θά προκαλέσει τήν ἀντίστοιχη ταλάντευση

των τιμών. Για παράδειγμα, ο διπλασιασμός του κυκλοφορούντος χρήματος συνεπάγεται τό διπλασιασμό των τιμών. Ο Fisher συνδέει τόν ὄρο "ποσοτική θεωρία του χρήματος", μόνο με τήν ὑφιστάμενη συναρτησιακή σχέση των μεταβλητῶν M και P. Στή περίπτωση ὑπαρξης διεθνούς ἐμπορίου, στό δεξιό σκέλος τῆς ἐξίσωσης ἀνταλλαγῶν θά συνυπολογιστοῦν οἱ τιμές και ἡ ποσότητα των εἰσαγόμενων ἀγαθῶν, ἐνῶ οἱ τιμές και ὁ ὄγκος των ἐξαγόμενων ἀγαθῶν δέν θά ληφθεῖ ὑπόψη. Συνεπῶς, ἡ διακύμανση των μεταβλητῶν τῆς ἐξίσωσης των ἀνταλλαγῶν ἀντανακλᾷ τίς ἐσωτερικές ἐξελίξεις τῆς οἰκονομίας.

Στή περίπτωση πού εἰσαχθεῖ τό πιστωτικό ἢ τραπεζικό χρῆμα πού ἀντικατοπτρίζει τραπεζικές ἐπιταγές, οἱ ἐξισώσεις (7) και (8) γράφονται ὡς ἐξῆς:

$$(11) \quad M.V + M'.V' = P.Q$$

$$(12) \quad M.V + M'.V' = P.T$$

, ὅπου M' = τό ποσοστό του τραπεζικοῦ χρήματος πού ἀντιπροσωπεύει ἐπιταγές και V' = κυκλοφοριακή ταχύτητα του M' .

Οἱ συνέπειες μιᾶς μεταβολῆς π.χ. τῆς ποσότητας του χρήματος ἐπί των ὑπόλοιπων μεταβλητῶν τῆς ἐξίσωσης των συναλλαγῶν, θά ἐμφανιστοῦν ἀπό τή στιγμή πού τό οἰκονομικό σύστημα περιέλθει στή νέα κατάσταση ἰσορροπίας. Ἡ σύγκριση μεταξύ των νέων και των προγενέστερων συνθηκῶν ἰσορροπίας, θά ἀποκαλύψει τό βαθμό μεταβολῆς των μεταβλητῶν των ἐξισώσεων 11 ἢ 12. Σύμφωνα με τόν Fisher, ἡ χρονική περίοδος πού ἀπαιτεῖται, ὥστε τ'ἀποτελέσματα ἐπί του οἰκονομικοῦ συστήματος κατόπιν μιᾶς μεταβολῆς του M νά ἐκδηλωθοῦν, καλεῖται "μεταβατική περίοδος": ὅπως θά δεχθεῖ στό ἐπόμενο κεφάλαιο ὁ Fisher ἐξέτασε τή σημασία των μεταβατικῶν περιόδων μέσα στό φάσμα του οἰκονομικοῦ κύκλου. Τό κύριο γνώρισμα των μεταβατικῶν περιόδων εἶναι

οί σταθερά ανερχόμενες τιμές, ως επακόλουθο της αύξησης της ποσότητας χρήματος. Τό καιρίο σημείο για τόν οικονομικό έρευνητή είναι ή ένδοσκόπηση τών συνεπειών της άνοδικής τάσης τών τιμών, ώστε νά έξαχθούν χρήσιμα διδάγματα για τούς φορείς της οίκονομικής πολιτικής. Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί ότι ή σταδιακή αύξηση τών τιμών προκαλεί τήν άνύψωση τών όνομαστικών έπιτοκίων. Τά άποτελέσματα της σπειροειδής ύψωσης τών τιμών καί τών όνομαστικών έπιτοκίων επί της λειτουργίας του οίκονομικού συστήματος ίσως είναι επώδυνες. Μέ όδηγό τή διερεύνηση του παρελθόντος ό Fisher παρατηρεί: "... ή ιδιόρρυθμη συμπεριφορά του έπιτοκίου κατά τή διάρκεια τών μεταβατικών περιόδων είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τίς οικονομικές κρίσεις καί ύφέσεις στίς όποίες ή σπειροειδή κίνηση τών τιμών καταλήγει"³³. Στίς πιό κρίσιμες καμπές του καπιταλιστικού συστήματος ή συναρτησιακή σχέση τών τιμών καί έπιτοκίων ήταν θετική. Κατά τή περίοδο της οίκονομικής καθίζησης της περιόδου 1929-33, τό κατρακύλισμα τών τιμών καί τών έπιτοκίων άπετέλεσε τό σημαντικότερο ίσως οίκονομικό γεγονός της έποχής εκείνης.

Ό Fisher παρέχει τήν ακόλουθη έρμηνεία τών μεταβατικών περιόδων. Ή αύξηση του Μ θά έπιφέρει τήν ύψωση του γενικού έπιπέδου τιμών, τήν άνοδο τών έπιτοκίων καί τήν άποκόμιση περισσοτέρων κερδών για τούς έπιχειρηματίες συγκριτικά μέ τή μεταβολή του έπιπρόσθετου κόστους τών τοκοχρεωλυσίων. Ή επέκταση τών έπιχειρηματικών κερδών προμηνύει τή βελτίωση της δυνατότητας τών έπιχειρηματιών νά προσφέρουν περισσότερα δάνεια, προκαλώντας συνεπώς τήν προσαύξηση του κυκλοφορούντος χρήματος υπό τή μορφή έπιταγών. Τουτό όμως θά δημιουργήσει τή περαιτέρω ύποδαύλιση τών τιμών, μέ άποτέλεσμα ό προηγούμενος κύκλος νά έπαναληφθεί. Σε περίοδο όμως έντεινόμενης πληθωριστικής ψυχολογίας, οί άνωτέρω συλλογισμοί καταπίπτουν. Οί έπιχειρηματίες δέν θά προβούν στή δα-

νελοδότηση τῶν χρεωστῶν τους, γιατί ἡ διαιώνιση τῶν πληθωριστικῶν πι-
έσεων θά ἐξαλείψει τά ὀφέλη ἀπό τή παροχή τῶν δανείων. Μὲ ἄλλα λόγια,
ἡ ζημιὰ πού οἱ πιστωτές ὑφίστανται σέ περιόδους καλπάζοντα πληθωρι-
μοῦ, ἀντισταθμίζει τ' ἀνακυπτόμενα ὀφέλη ἀπό τή λήψη τῶν τοκομεριδίων.
Ἡ ἄποψη αὐτή ἔχει ἀντικειμενική ἰσχὺ καθὼς ἡ πληθωριστικὴ ἐμπειρία
καθιστὰ τοὺς πιστωτικούς ὀργανισμούς φειδωλοὺς στή παροχὴ δανείων,
ἐνῶ τὰ προσφερόμενα ὑπ' αὐτῶν δάνεια διέπονται ἀπὸ εἰδικὰ ἐπιτόκια καί
ἰδιαίτερες διατάξεις. Ἐάν οἱ πιστωτές ἀπαιτήσουν τή ρευστοποίηση τῶν
καταθέσεων τους ἢ τήν ἐπαναπόκτηση παρελθοντικῶν δικαιωμάτων, ἡ κατά-
σταση ἀναπόφευκτα θά εἶναι ἐπιζήμια γιὰ τήν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς οἰ-
κονομίας. Προβλήματα στό χῶρο τῆς "πίστης" (credit) συνθέτουν σοβα-
ρὴ ἀφορμὴ ἐκδήλωσης κάποιας οἰκονομικῆς κρίσης. Στὴν ἀντίθετη περίπτω-
ση πού οἱ τιμές κατὰ τή μεταβατικὴ περίοδο μειωθοῦν λόγω τῆς ἐλάττω-
σης τῆς προσφορᾶς χρήματος, τ' ἀποτελέσματα θά εἶναι: πτώση τῶν ὀνομα-
στικῶν ἐπιτοκίων, σμῆκρυνση τῶν ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν, ἐξασθένηση
τῆς δανειοδοτικῆς ἱκανότητος τῶν πιστωτικῶν ὀργανισμῶν καί πτώση τῆς
κυκλοφοριακῆς ταχύτητος τοῦ χρήματος. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀναπόφευκτα
θά ἐκδηλωθεῖ μὲ κάποια μορφή οἰκονομικῆς κρίσης.

Ὁ Fisher κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν μεταβατικῶν περιόδων ὅπως ἐξετέ-
θησαν ἀνωτέρω, ὀμιλεῖ περὶ "πιστωτικῶν κύκλων" (credit cycles), βασι-
κὲς φάσεις τοῦ ὁποῦ εἶναι, "ἡ αἰφνίδια ἔξαρση τῆς οἰκονομικῆς
δραστηριότητος" (boom), "οἰκονομικὴ ἀνθηση" (prosperity) καί "οἰκο-
νομικὴ ὑφεση" (depression). Ἡ περίοδος τῆς οἰκονομικῆς ἀνθησης σχε-
τίζεται μὲ τὴν ἀνύψωση τῶν τιμῶν, ἐνῶ ἡ φάση τῆς οἰκονομικῆς ὑφεσης
συνδέεται μὲ τὴ καθοδικὴ τους τάση. Πάντοτε ὅμως μεταξύ τῶν φάσεων
αὐτῶν παρεμβάλεται μιὰ περίοδος οἰκονομικῆς χαλάρωσης, θέτοντας τίς
προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐναρξη τῆς περιόδου τῆς οἰκονομικῆς ἔξαρσης. Ὅλες

οί οικονομικές διεργασίες πού λαμβάνουν χώρα στό οικονομικό σύστημα, αντανακλούν τίς συνέπειές τους στίς μεταβλητές τής εξίσωσης τών συναλλαγών. Αύτές οί διεργασίες εΐναι χρήσιμο νά άποτελέσουν άντικείμενο έμπεριστατωμένης έπιστημονικής έρευνας, ώστε ή οικονομική έπιστήμη νά έντοπίσει τά όπλα άποτελεσματικής άντιμετώπισης κάθε οικονομικής άστάθειας.

Πολλοί εΐναι εκείνοι πού πιστεύουν ότι μόνο οί μεταβλητές M, V, M', V' καί T , έπιδρουν στή διακύμανση του γενικού έπιπέδου τιμών. Αυτό όμως άποτελεΐ μεγάλο λάθος. Ο Fisher ούδέποτε συνηγόρησε ύπέρ μιās τέτοιας έπιφανειακής καί κενοφανής άντίληψης. Άπεναντίας, μνημόνευσε πολλούς άλλους παράγοντες οί όποιοι έπηρεάζοντες τίς μεταβλητές M, V, M', V' καί T , προκαλούν τήν έμμεση διατάραξη τών τιμών: "ή όποιαδήποτε άλλη επίδραση επί τών τιμών πρέπει νά δρᾶ μέσω τών M, V, M', V' καί T . Υπάρχουν πολυάριθμες έπιδράσεις πού σέ τελευταία άνάλυση έπηρεάζουν τό γενικό έπίπεδο τών τιμών μέσω τών μνημονευθέντων πέντε παραγόντων"³⁴. Οί σπουδαιότεροι τών παραγόντων έπιδρόντες επί του όγκου τών έμπορευματικών άνταλλαγών, T , εΐναι: οί φυσικοί πόροι, ή κατανομή τής εργασίας, νέες μέθοδοι παραγωγής, ή αύξηση του ρυθμού συσσώρευσης του κεφαλαίου, ό πολλαπλασιασμός τών ανθρώπινων άναγκών, ή προαγωγή του έλεύθερου έμπορίου, οί δομές του τραπεζικοπιστωτικού συστήματος, ή βελτίωση του κλίματος τών έπιχειρηματικών προβλέψεων καί οί διευκολύνσεις τών μεταφορών. Η άνάκαλυψη π.χ. προσοδοφόρων κοιτασμάτων άνθρακος, πετρελαίου, κ.λ.π., ή προαγωγή τών μεθόδων παραγωγής, κ.λ.π., θά συμβάλουν στήν άνύψωση τής παραγωγής καί συνεπώς τήν περαιτέρω άνάπτυξη τών έμπορικών συναλλαγών. Εΐναι φανερό ότι οί προαναφερθέντες παράγοντες έπιδρουν αισθητά στόν όγκο τών έμπορευματικών συναλλαγών, έτσι ώστε ή διακύμανση τής μεταβλητής, T , λόγω τής δευτερογενής επίδρασης

των παραγόντων αυτών, να διαταράξει τό γενικό επίπεδο των τιμών. 'Η βελτίωση τής λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος, ή προαγωγή τής έμπιστοσύνης στον έπιχειρηματικό χώρο, ή καλύτερευση του μεταφορικού συστήματος, κ.λ.π., αναπόφευκτα θά προάγουν τίς έμπορικές συναλλαγές στην οίκονομία. Κάτω από αυτές τίς συνθήκες και θεωρώντας ότι οί μεταβλητές M, V, M', V' , παραμένουν σταθερές, ή άνοδική τάση του όγκου έμπορίου θά προκαλέσει τήν έλάττωση των τιμών. Αυτό όμως άποτελεί περιθωριακή περίπτωση, γιατί στή πράξη οί μεταβλητές M, V, M', V' , δέν θά παραμείνουν σταθερές, μέ άποτέλεσμα ή κατεύθυνση των τιμών να είναι άπροσδιόριστη.

Οί παράγοντες πού έπιδρουν στή κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος, πού μέ τή σειρά της προκαλεί τή διακύμανση του γενικού επιπέδου των τιμών, είναι: ή τάση των άτόμων προς άποθησαυρισμό, ή έπικράτηση νέων θεσμών π.χ. ή έπιταγή και ή συχνότητα των χρηματικών δαπανών και πληρωμών, ή κανονικότητα καταβολής των μισθών και των ήμερομισθίων και ή πυκνότητα του πληθυσμού. 'Ο Fisher υποθέτοντας ότι ή κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος προκύπτει από τό πηλίκο P/M (P =σύνολο πληρωμών και M =κυκλορουν χρήμα), ίσχυρίζεται ότι ή έπίδραση των παραγόντων αυτών επί του V είναι πολύ σημαντική. 'Ο άποθησαυρισμός έπιδρά επί τής κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος, καθώς " ό άποθησαυρισμός τείνει να μειώσει τή κυκλοφορική ταχύτητα του χρήματος".³⁵ Είναι αναπόφευκτο ή κατοχή υπό των άτόμων μεγάλης ποσότητας χρηματικών διαθεσίμων, να περιορίζει τή περιστροφή τής χρηματικής μονάδας στο χώρο των έμπορικών συναλλαγών. 'Η καθιέρωση των τραπεζικών έπιταγών έχει συμβάλλει στην αύξηση τής κυκλοφορικής ταχύτητας του χρήματος, έπειδή τό άτομο πληρώνοντας μέ τραπεζικές έπιταγές σημαίνει ότι διακρατεί ρευστό χρήμα προς άντιμετώπιση των "άπό-

βλέπτων ἢ τυχαίων γεγονότων" (unforseen contingencies).³⁶ Ἐκ τῆν ἀλλομεριά, τὸ χρῆμα πού τὰ ἄτομα καταθέτουν στίς τράπεζες χρησιμοποιεῖται ὑπ' αὐτῶν πρὸς δανειοδότηση αὐξάνοντας ἔτσι τὸ V. Ἡ ἔνταση τῶν πραγματοποιούμενων πληρωμῶν, δηλαδή τὸ χρονικὸ διάστημα πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ καταβολὴ τῆς πληρωμῆς, διαταράσσει τὸ V. Ἐάν σέ δεδομένο χρονικὸ διάστημα, ἐπιτυγχάνονται περισσότερες πληρωμές ἀπὸ ὅτι στὸ παρελθόν, εἶναι λογικὸ ἢ κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ χρήματος νὰ ἀποπιοθεῖ πρὸ τὰ ἄνω ἀνυψώνοντας ταυτόχρονα τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τιμῶν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στή περίπτωσι τῆς συχνότητος ἢ τῆς κανονικότητος τῶν συναλλαγῶν. Ἐάν δηλαδή οἱ ἀμοιβές τῶν ἐργατῶν ἑνὸς ἐργοστασίου, καταβάλλονται ἀνά ἐβδομαδιαία ἀντὶ μηνιαία διαστήματα εἶναι ἐπόμενο ἢ τιμὴ τοῦ V νὰ ὑψοθεῖ. Ἡ μεγέθυνση τοῦ πληθυσμοῦ ἐπίσης προκαλεῖ τὴν αὐξησι τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος, συνέπεια τῶν νέων ἀναγκῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀπαιτήσεων πού ὁ ἐπιπρόσθετος πληθυσμὸς δημιουργεῖ. Οἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις πείθουν ὅτι ἡ μεταβλητὴ V ἐπηρεάζεται ἀπὸ θεσμικοὺς παράγοντες, γεγονὸς πού ἀποκαλύπτει τίς κοινωνιολογικὰς προεκτάσεις τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Δηλαδή, ὁ Fisher ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν θεσμῶν πού διαταράζοντας τὴ κυκλοφορικὴ ταχύτητα τῆς χρηματικῆς μονάδας, ἐπιδρᾷ ἄμεσα στὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Fisher γιὰ τὴν κοινωνιολογικὴ θεώρησι τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου ὑπῆρξε ἀναπόφευκτο γεγονός τῆς ἀδιασάλευτης ἀντίληψης του ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ κλάδο τῆς κοινωνιολογίας.³⁷ Ὅπως θὰ μνημονευθεῖ στή συνέχεια, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος ἀφιέρωσε μεγάλο ἀριθμὸ μελετῶν γιὰ τὴν ἐξέτασι τοῦ κοινωνιολογικοῦ φαινομένου. Οἱ σπουδαίαι ἐργασίες του ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν προεκτάσεων τῆς βελτίωσης τοῦ ὑγειονομικοῦ συστήματος τῆς Ἀμερικῆς ἢ τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ ἀλκοολισμοῦ

πρός προαγωγή τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας, ἀποκαλύπτουν ἔμπρακτα τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ζῆλο τοῦ διακεκριμένου Ἀμερικανοῦ γιὰ τὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνηση τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου.

Οἱ παράγοντες πού προσδιορίζουν τὴ μεταβολὴ τῆς προσφορᾶς χρήματος εἶναι: οἱ ὄροι τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, ἡ παραγωγή καὶ ἡ χρῆση τῶν πολύτιμων μετάλλων καὶ ἡ δομὴ τοῦ τραπεζικοπιστωτικοῦ συστήματος. Τὸ διεθνές ἐπίπεδο τιμῶν πού ἡ χώρα Α συναντᾶ μετὰ τίς ὑπὸ αὐτὴν συναλλασσόμενες χώρες, ἐπηρεάζει τὴ προσφορὰ χρήματος ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Τράπεζα. Ἐάν π.χ. ἡ χώρα Α συναλλάσσεται μετὰ χώρες ἀντιμετωπίζουσες τὸ κώλυμα τοῦ φλέγοντα πληθωρισμοῦ, στὴ προσπάθειά της νὰ εἰσάγει τὰ ἀγαθὰ πού ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν της συνθηκῶν δὲν μπορεῖ νὰ παράγει, εἶναι ἐπόμενο νὰ αὐξήσει τὴ προσφορὰ χρήματος πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν συναλλαγματικῶν της ἀναγκῶν. Ἡ ἀναπόφευκτη ἄνοδος τῆς προσφορᾶς χρήματος θὰ ὠθήσει τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ παραγωγή χρυσοῦ ἐπηρεάζει ἄμεσα τὴν ἀγοραστικὴ δύναμη τοῦ χρήματος.

Ὁ Fisher, βαθύς γνώστης τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας, δέχθηκε ὡς ἀναμφίβολο γεγονός τὴν ἐπιρροή τῆς παραγωγῆς χρυσοῦ ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος. Ἡ παραγωγή χρυσοῦ ἀπὸ τὸ ὁποιοδῆποτε χρυσοορυχεῖο εἶναι συμφέρουσα μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου, ὅπου "τὸ ὀριακὸ κόστος τῆς παραγωγῆς θὰ εἶναι ἴσο μετὰ τὴν ἀξία τοῦ προϊόντος". Ἡ παραγωγή χρυσοῦ ὅπως καὶ ἡ παραγωγή κάθε ἀγαθοῦ, ὑπόκειται στὸ "στό νόμο τοῦ φθίνοντα κόστους" ἢ "στό νόμο τῶν φθίνουσῶν ἀποδόσεων κλίμακας".³⁹ Κατὰ συνέπεια ἡ αὐξησις τοῦ κόστους παραγωγῆς χρυσοῦ, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐντασιᾶς χρῆσης τῶν συντελεστῶν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, θὰ προκαλέσει τὴ σταδιακὴ μείωσις τῆς παραγωγῆς του. Στὴ περίπτωσι αὐτῇ τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν εἶς κατέλθει, ἐφ' ὅσον ἡ Κεντρικὴ Τράπεζα δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ἐκδόσει ἐπὶ πλέον χρήμα, ἐξ αἰτίας τοῦ περιορισμοῦ

των αποθεμάτων της σέ χρυσό. Οί άνωτέρω φισεριανές άπόψεις προϋποθέ-
τουν τήν άποδοχή τής άρχής, ότι ό λόγος τής ελαστικότητας τής μετα-
βολής τής προσφοράς χρήματος ως πρός τά άποθέματα χρυσοϋ πρέπει νά
ισοϋται μέ τή μονάδα. Σέ οικονομικούς όρους ή μεταβολή τής προσφοράς
χρήματος πρέπει νά έχει άκριβές αντίκρουσμα σέ χρυσό. Στήν αντίθετη
περίπτωση τής αύξησης τής παραγωγής χρυσοϋ λόγω "αύξουσών
άποδόσεων" ή "φύλιντος κόστους παραγωγής", τό επίπεδο
των τιμών θά ανέλθει. Τέλος οί δομές τοϋ

τραπεζικοπιστωτικού συστήματος προσδιορίζουν σημαντικά τή ποσότητα
τοϋ κυκλοφοροϋντος χρήματος, καθώς ή διάρθρωση τοϋ τραπεζικοπιστωτι-
κού συστήματος καθορίζει έμμεσα τή διαδικασία διανομής τοϋ χρήματος
στά κανάλια τής οικονομίας.

Ό Fisher δέχθηκε ότι βραχυχρόνια ή αύξομείωση τής ποσότητας
χρήματος θά προκαλέσει διαταρακτικές επίδράσεις πρωταρχικά στό γενι-
κό επίπεδο των τιμών, έπειδή οί μεταβλητές V και T προσδιορίζονται
άπό παράγοντες συνήθως ανεξαρτητους τής προσφοράς χρήματος. Για τόν
Fisher, οί συγγραφείς που ίσχυρίζονται ότι ή μεταβολή τής ποσότητας
χρήματος δέν διαταράσσει καθοριστικά τό επίπεδο των τιμών, δέν είναι
άπλοί αντίπαλοι τής ποσοτικής θεωρίας αλλά άδίδακτοι γνώστες τής οί-
κονομικής ιστορίας των λαών. "Η έννοια τής "προτίμησης ρευστότητας"
ήταν γνωστή στό Fisher. Κατά τήν εξέταση τής σχέσης μεταξύ των μετα-
βλητών M και P παρατήρησε ότι τά άτομα διακρατοϋν ώρισμένη ποσότητα
χρήματος πρός αντιμετώπιση των άπρόβλεπτων καταναλωτικών τους άναγκών.
Συσχέτισε δηλαδή τή ροπή πρός διακράτηση ρευστών διαθεσίμων, όχι μέ
τή κερδοσκοπική συμπεριφορά των ατόμων αλλά μέ τή καταναλωτική.⁴⁰

Έφ'όσον τό άποθησαυριζόμενο χρῆμα ύπαισέρχεται στό οικονομικό σύστη-
μα ως νέο χρῆμα, είναι έπόμενο τό επίπεδο των τιμών νά άνυψωθεϊ άνα-

λογικά. Ἡ σύλληψη ὑπό τοῦ Fisher τῆς ἔννοιας τῆς "προτίμησης ρευστότητας", δέν ἔτυχε περαιτέρω ἐπεξεργασίας στά ἐπιστημονικά του γραπτά. Ἦταν ἔργο τοῦ Keynes μερικές δεκαετίες ἀργότερα νά βασίσει τή συμπεριφορά τοῦ ἐπιτοκίου στήν προτίμηση ρευστότητας.

Ἡ αὔξηση τοῦ κατά κεφαλή εἰσοδήματος συμβάλλει στήν ἐπιτάγχιση τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος. Ἡ ἄνοδος τοῦ εἰσοδήματος ἐπαυξάνει τίς καταναλωτικές δυνατότητες τῶν ἀτόμων, μέ ἀποτέλεσμα τό χρήμα νά διακινεῖται στά κανάλια τῆς οἰκονομίας ταχύτερα ἀπ' ὅτι στό παρελθόν. Βέβαια ἡ ἰσχύ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς εἶναι βάσιμη μόνο στή περίπτωση, πού ἡ ἄνοδος τοῦ εἰσοδήματος εἶναι πραγματική καί ὄχι ὀνομαστική. Ἡ μεταφορά τοῦ ἀτομικοῦ εἰσοδήματος σέ ὀνομαστικούς ὄρους, δέν βελτιώνει τίς καταναλωτικές δυνατότητες τῶν ἀτόμων, ἐάν ἡ ἀνύψωση τῶν τιμῶν ἀκολουθεῖ τό ρυθμό ἀνόδου τοῦ εἰσοδήματος. Συνεπῶς, "ὁ προσδιοριστικός παράγοντας τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος εἶναι ἡ πραγματική καί ὄχι ἡ ὀνομαστική δαπάνη"⁴¹. Ἡ βελτίωση τῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ τήν αὔξηση τῆς προσφορᾶς ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν, ὥστε ἡ ἐπί πλέον ἄνοδος τοῦ εἰσοδήματος σέ πραγματικούς ὄρους νά βρεῖ ἀγοραστική ἀνταπόκριση. Διαφορετικά, ἡ ἐμφάνιση τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων θά εἶναι ἀναπόφευκτη. Ὁ Fisher ἦταν συνειδητοποιημένος γνώστης τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ἔτσι, συνέδεσε τήν ἀνύψωση τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀτόμων μέ τήν αὔξηση τῆς προσφορᾶς ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν, ὥστε τά πληθωριστικά κρούσματα νά μήν ἔχουν περιθώρια γιά περαιτέρω ἐξάπλωση.

Ἡ ἀπαγωγική μέθοδος ἀπέτελεσε τό πυρῆνα τῆς Φίσεριανῆς ἀνάλυσης κατά τήν ἐξέταση τῶν παραγόντων πού προσδιορίζουν τίς τιμές καί τίς ποσότητες ἰσορροπίας. Τοῦτο εἶχε ὡς πηγή προέλευσης τίς ἐπιδιώξεις του, νά ἀνιχνεύσει τή μακροοικονομική συμπεριφορά τοῦ συστήματος μέ

άφετηρία τή ποσοτική θεωρία του χρήματος. Ἡ ποσότητα τῶν παραγόμενων προϊόντων προκαθορίζεται μέσα ἀπό τό σύστημα τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ὅπως πρωτοεισλήχθει στή διδακτορική του διατριβή. Ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης ὡς μηχανισμός προσδιορισμοῦ τοῦ ἀτομικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν, δέν μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει τή συμπεριφορά τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν.

Τό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν ἢ ἡ μέτρηση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ χρήματος ἀπεικονίζεται μέσω τῶν ἀριθμοδεικτῶν. Ὁ Fisher κατά τή διατύπωση τοῦ ὑπό αὐτοῦ προτεινόμενου ἀριθμοδείκτη, ἐπιδίωξε νά μήν ἀποκλυθεῖ ἀπό τό θεωρητικό καί τό ἀντικειμενικό περιεχόμενο τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι τά ἀθροιστικά γινόμενα $\sum P_t \cdot Q_t$ καί $\sum P_t^0 \cdot Q_t$ ἀντιστοιχοῦν στά ἔτη 1900 καί 1910, τότε ὁ προτεινόμενος ὑπό τοῦ Fisher ἀριθμοδείκτης παρέχεται ἀπό τό λόγο:

$$(13) \quad P = \sqrt{\frac{\sum P_t \cdot Q_t}{\sum P_0 \cdot Q_t} \cdot \frac{\sum P_t \cdot Q_0}{P_0 \cdot Q_0}} \quad , t=1, \dots, n$$

, ὅπου P =ἀριθμοδείκτης, P_0 =ἐπίπεδο τιμῶν ἔτους βάσης, Q_0 =ποσότητα ἀγαθῶν ἔτους βάσης, P_t =ἐπίπεδο τιμῶν τρέχουσας περιόδου καί Q_t =ποσότητα ἀγαθῶν τρέχουσας περιόδου. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ μεταβλητές P_0, P_t, Q_0 καί Q_t , ἀντιπροσωπεύουν ἀνύσματα. Τό θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς κατασκευῆς τῶν ἀριθμοδεικτῶν εἶναι ἡ ἐκλογή τῶν ἀγαθῶν πού θά συνθέσουν τό δείγμα τῶν ἀνυσμάτων P_0, P_t, Q_0 καί Q_t , καθώς ἐπίσης ἡ μέθοδος πού θά πρέπει νά υἱοθετηθεῖ κατά τήν μαθηματικοστατιστική ἀπεικόνιση τοῦ ἀριθμοδείκτη. Στή φόρμουλα (13) ὁ ἀριθμητής ἐκφράζει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευόμενων ἀγαθῶν τῆς τρέχουσας καί τῆς ἔτους βάσης περιόδου σέ τρέχουσες τιμές, ἐνῶ ὁ παρανομαστής ὑποδεικνύει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευόμενων ἀγαθῶν τῆς τρέχουσας καί τῆς ἔτους βάσης περιόδου σέ τιμές ἔτους βάσης. Ὁ ἀριθμητής δηλαδή ἀντανაკλᾷ τή πραγματική ἀξία

των έμπορευόμενων αγαθών, ένω ό παρανομαστής τήν ίδανική. Έπειδή τά άθροιστικά γινόμενα $\Sigma P_t^i Q_0$, $\Sigma P_0^i Q_0$, $\Sigma P_t^i Q_t$ και $\Sigma P_0^i Q_t$ παριστάνουν τήν αξία του όγκου του έμπορίου, συνεπάγεται ότι ή μαθηματική διατύπωση (13) αντίπροσωπεύει τήν τιμή των συνολικών έμπορευματικών συναλλαγών. Συνεπώς ό Fisher άκολούθησε τή μαθηματικοστατιστική διατύπωση (13), ώστε νά καταδείξει τή μεταβολή του άριθμοδείκτη P συγκριτικά μέ τό άριστερό σκέλος τής έξίσωσης άνταλλαγών. Μέ άλλα λόγια, ή σχέση (13) άπεικονίζει τήν επιχειρηματολογία τής Φισεριανής ποσοτικής θεωρίας ότι δηλαδή τό μέσο επίπεδο τιμών P έξαρτάται από τή μεταβολή τής προσφορās χρήματος εάν οί μεταβλητές V και T παραμένουν σταθερές.

Οί τιμές των αγαθών πού θά χρησιμοποιηθοούν (π.χ. λιανικές, χονδρικές, κ.λ.π.) κατά τή κατασκευή του άριθμοδείκτη, άντικατοπτρίζουν τό σκοπό και τίς άπώτερες έπιδιώξεις του έρευνητή. Οί άριθμοδείκτες έξουν προταθει σαν μέτρο σύγκρισης όχι μόνο του έπιπέδου των τιμών δύο χρονικών περιόδων, αλλά και ως μέτρο σύγκρισης διαφόρων κεφαλαιουχικών αγαθών, συναπτόμενων δανείων, κ.λ.π.. Κατά τή κατασκευή των άριθμοδεικτών ποικίλα προβλήματα άνεγείρονται. Για παράδειγμα, ή σύγκριση τής άνταλλαγής κεφαλαιουχικών αγαθών μεταξύ δύο περιόδων, υποθάπει σοβαρά προβλήματα κατά τόν ύπολογισμό τής τιμής των π.χ. μεταβολή έπιτοκίων, κ.λ.π.. Έτσι, καθίσταται προβληματική ή έπιλογή των κεφαλαιουχικών αγαθών πού θά συνθέσουν τό δείγμα.

Στό σημείο αυτό είναι χρήσιμο νά έπισημανθει για μία άκόμα φορά, ή προσήλωση του Fisher στη μεθοδολογία των Φυσικών έπιστημών. Όπως κατά τή διαμόρφωση τής περί χρησιμότητας θεωρίας του, ό Fisher, δανείστηκε πολλά από τίς φυσικές έπιστήμες, έτσι κατά τή διερεύνηση του προβλήματος τής νομισματικής ίσορροπίας ή μεθοδολογία τους άπέβει για άλλη μία φορά άνεξάντλητη πηγή χρήσιμων διδαγμάτων. Ό Fisher έντόπισε

τήν ἀναλογία μεταξύ νομισματικῶν καί φυσικῶν μονάδων. Οἱ φυσικές μονάδες π.χ. ὑάρδα, λίρα στερλίνα, μποῦσελ, κ.λ.π., στό παρελθόν ἦταν ἀσταθῆ καί ἀνεπεξέργαστες ὅπως στίς μέρες του ἦταν τό δολλάριο. Μόνο μέ τήν ἐφεύρεση π.χ. τῶν ζυγαριῶν στάθμισης, ἡ μέτρηση τῶν μονάδων αὐτῶν κατέσται ἐφικτή καί ἀκριβής. Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἀριθμοδεικτῶν ἀποτελέσει "τό ἀναγκαῖο ὄργανο μέτρησης τῆς ἀξίας τοῦ δολλαρίου ἐκφράζοντας τήν ἀγοραστική του δύναμη σέ ὄρους ἀγαθῶν".⁴⁴ Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἀριθμοδείκτες παραλληλίζονται μέ τίς ζυγαριές στάθμισης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν: "αὐτό πού χρειάζεται εἶναι νά σταθεροποιήσουμε τό δολλάριο ὅπως ἀκριβῶς ἔχουμε σταθεροποιήσει τήν ὑάρδα, τήν λίβρα, τό μποῦσελ, τό βόλτ, καί γενικά ὅλες τίς μονάδες μέτρησης τοῦ ἐμπορίου ἐκτός τοῦ δολλαρίου".⁴⁵ Οἱ ἀριθμοδείκτες, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀκριβή μεταβολή τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεις τοῦ νομίσματος, συμβάλλουν στήν ἀντικειμενική διευθέτηση τῶν μισθῶν καί τῶν ἡμερομισθίων ὥστε τό καθεστῶς τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητας νά ἀποτελεῖ χειροπιαστό γεγονός. Ὁ Fisher ἀρκετές φορές ἐξάρτησε τή ποσοστιαία μεταβολή διαφόρων μεγεθῶν τῆς οἰκονομίας ἀπό τή τιμή τῶν ἀριθμοδεικτῶν.

Ὁ Fisher ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μέ τόν ὑπολογισμό τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος. Πρότεινε δύο ξεχωριστές μεθόδους ὑπολογισμοῦ τῶν μεταβλητῶν V καί V' , ἀντίστοιχα. Περιουσιάζοντας στατιστικά δεδομένα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1896-1909, ἀφορόντα τή ποσότητα τοῦ χρήματος ὑπό τή μορφή ἐπιταγῶν M' καί ἐκτιμώντας τή συνολική ἀξία K' τῶν πραγματοποιουμένων συναλλαγῶν μέ τή μεσολάβηση ἐπιταγῶν, ὑποστήριξε ὅτι ὁ λόγος $\frac{K'}{M'}$ παρέχει τή κυκλοφοριακή ταχύτητα V' . Ὁ πίνακας 2 προσφέρει τή χρονολογική σειρά τῶν ὑπαρχόντων στατιστικῶν δεδομένων, ὅπως ἐξετέθησαν ἀπό τόν Fisher. Ἡ στήλη (3) ἀπεικονίζει τή τιμή τῆς μεταβλητῆς V' ; ὅπου παρατηρεῖται ἀπόκλιση μεταξύ διαδοχικῶν χρονικῶν

περιόδων τῆς τάξης τοῦ 5% μέχρι 10%. Ἡ ἀξία τῆς μεταβλητῆς K' παρέχεται ἀπό τὸ γινόμενο $M' \cdot V'$, ἔτσι ὥστε ὁ λόγος $K' = \frac{M' \cdot V'}{M'}$ ἀντιπροσωπεύει

τὴ μέση κυκλοφορικὴ ταχύτητα τῶν

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ἔτη	$\Delta \acute{\iota}\varsigma \frac{M'}{\$} -1-$	$\Delta \acute{\iota}\varsigma \frac{K'}{\$} -2-$	$V' = \frac{K'}{M'} -3-$
1896	2.68	97	36
97	2.80	106	38
98	3.19	127	40
99	3.90	166	43
1900	4.40	165	37
1	5.13	208	41
2	5.43	222	41
3	5.70	223	39
4	5.80	233	40
5	6.54	282	43
6	6.84	320	47
7	7.13	320	45
8	6.60	300	46
9	6.75	364	54

συντελούμενων συναλλαγῶν μετὰ τὴ μεσο-
 λάβηση ἐπιταγῶν κατὰ τὴ χρονικὴ περ-
 ῶδο t . Οἱ δυσκολίες πρὸς ὑπολογι-
 σμὸ τῆς μεταβλητῆς V' σχετίζονται
 κυρίως μετὰ τὴν ὕπαρξη ἐπαρκῶν στατι-
 στικῶν δεδομένων, δεικνυόντων τὸν
 ὄγκο τῶν χρηματικῶν ἀνταλλαγῶν πρα-
 γματοποιούμενων μετὰ τὴ χρῆση τοῦ M' .
 Τὰ τραπεζογραμμάτια πού συνιστοῦν
 ἀνάληψη καταθέσεων ὑπὸ τῶν ἀτόμων
 κυκλοφοροῦν στὴν οἰκονομία περισσό-
 τερες ἀπὸ μία φορὴς. Ὁ Fisher ἐ-
 κτιμᾷ τὴ συνολικὴ ἀξία τῶν χρημα-
 τικῶν ἀνταλλαγῶν K , ἀπὸ τὸ ἄθροισμα

D (=συνολικὲς τραπεζικὲς καταθέσεις) + W (=σύνολο μισθολογικῶν καταβολῶν).

Τὸ 1896 ἡ συνολικὴ ἀξία τῶν χρηματικῶν καταθέσεων ἀνῆλθε σὲ 10 δις
 δολ. καὶ τὸ σύνολο τῶν μισθολογικῶν δαπανῶν σὲ 6 δις δολ., ἔτσι ὥστε
 ἡ ὀλικὴ ἀξία τῶν χρηματικῶν ἀνταλλαγῶν K νὰ ἰσοῦται 16 δις δολ.. Δοθέν-
 τος ὅτι ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος M τὸ 1896 ἦταν 0.87
 δις δολ., τότε ἡ τιμὴ τῆς μεταβλητῆς V δίδεται ἀπὸ τὸ λόγο $\frac{K}{M}$. Ὁ
 ἀπόλυτος ἀριθμὸς $V=18,6$ ἐκφράζει τὴ μέση κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ M .
 Τὸ ἔτος 1909 ἡ τιμὴ τῆς μεταβλητῆς V ἦταν 21.5, γεγονός πού ἀποδεικνύ-
 ει ὅτι ἡ κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ M μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1896 καὶ 1909
 αὐξήθηκε κατὰ 8,7%. Στὸ πῖνακα 3 περιέχονται ὑπὸ τοῦ Fisher τὰ στοι-

χεῖα τῆς διαχρονικῆς μεταβολῆς τῶν προαναφερθέντων μεταβλητῶν. Στόν

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ἔτη	M	M'	V	V'	MV	M'V'	MV+M'V'
1896	0.87	2.68	19	36	16	97	113
1909	1.63	6.75	22	54	35	364	399

πίνακα 4 ὁ Fisher ἐκτιμώντας

ἀρχικά τὸν ὄγκο τοῦ ἐμπορίου,

T, ἀπὸ δείγμα 92 ἀγαθῶν ὑπο-

λογίζει καὶ στὴ συνέχεια συγ-

κρίνει τὸ ἐπίπεδο τιμῶν, τόσο

μέ τὴ μέθοδο τῶν ἀριθμοδεικτῶν

ὅσο τὴν ἐξίσωση τῶν συναλλα-

γῶν. Ἡ ἀπόκλιση τῶν δυὸ με-

θόδων εἶναι περιορισμένη, γεγονός πού ὀφείλεται στὴν ἀνταπόκρισή τους

ἐναντι τῶν διεργασιῶν τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πραγματικότητας. Μόνο

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 *Ἔτος Βάσης 1909

Ἔτη	T Ἐκτιμηθεὶς ὄγκος ἐμπορ.	P Ἀριθμοδεικτὴς ἐπιπέδου τιμῶν	P(=) MV+M'V' T
1896	209	63	54
1897	239	64	52
1898	260	66	56
1899	272	74	69
1900	275	80	68
1901	311	84	76
1902	304	89	82
1903	335	87	75
1904	324	85	81
1905	378	91	83
1906	396	97	90
1907	412	97	86
1908	381	92	87
1909	399	100	100

μεταξύ τῶν ἐτῶν 1896-97, 1899-1900,

1906-1907 καὶ 1907-1908, παρατηρεῖ-

ται σημαντικὴ διαφοροποίηση τῶν στα-

τιστικῶν ἀποτελεσμάτων. Διαφοροποι-

ηση πού σαφῶς ἀναγέται στὴ περιορι-

σμένη δυνατότητα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεί-

νη περισυλλογῆ τῶν στατιστικῶν δε-

δομένων καὶ τὴν ἀναξιοπιστία τῶν

στατιστικῶν παρατηρήσεων ὡς πρὸς τὴν

οἰκονομικὴ πραγματικότητα. Ὁ Fisher

συνεπῶς εἶχε δίκιο πού συνέδεσε τὴ

πρόοδο τῆς ἐφαρμοσμένης οἰκονομικῆς

μέ τὴ προαγωγή τῶν στατιστικῶν μεθό-

δων τῆς. Ἡ ἐκπληκτικὴ ἐξέλιξη τῶν οἰκονομετρικῶν μεθόδων μετὰ τὸ δεύ-

τερο παγκόσμιο πόλεμο, ὀφείλεται κυρίως στὴ δημιουργία ἰσχυρῶν δια-

κρατικῶν ὀργανισμῶν μέ ἀποκλειστικὴ ἐπιδίωξη τῆ περισυλλογῆ καὶ τὴν

ἐπεξεργασία τῶν στατιστικῶν δεδομένων. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, στίς μέρες μας οἱ οἰκονομέτρεις (στίς προηγμένες ἰδίως χώρες) διαθέτουν πολυάριθμα στατιστικά στοιχεία ὑπό τή μορφή χρονολογικῶν σειρῶν, μέ ἀποτελεσματά οἰκονομετρικά προβλήματα π.χ. ἀξιοπιστία στατιστικῶν στοιχείων, κατασκευή οἰκονομικοῦ ὑποδείγματος, κ.λ.π., πού ὁ Fisher ἀντιμετώπιζε σέ μεγάλη ἔκταση, νά μήν συνιστοῦν πονοκέφαλο γιά τόν σημερινό οἰκονομολόγο.

Ὁ R.M. Walsh σέ μελέτη του πού δημοσιεύθηκε τό 1934 ὑποστήριξε ὅτι ἡ Φισειριανή ποσοτική θεωρία διέπεται ἀπό μιά μεθοδολογία, βασισμένη στή διαδικασία τῆς ἐπαλήθευσης τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων καί στή πραγματοποίηση "πειραματικῶν ἐλέγχων" (experimental controls or post facto controls) μέσω ποσοτικῶν μετρήσεων.⁴⁶ Διάφοροι συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι κινήθηκαν στά πρότυπα τῆς Φισειριανῆς ἀνάλυσης ὅπως π.χ. ὁ R.G. Hawtrey, ὁ D.H. Robertson, ὁ F.A. Hayek, δέν κατάφεραν νά συνδυάσουν τά στοιχεία τῆς "ἐπαλήθευσης" καί τῶν "πειραματικῶν ἐλέγχων" κατά ἀποτελεσματικό τρόπο. Δέν κατάφεραν δηλαδή νά προτείνουν τή μαθηματική διατύπωση ἡ ὁποία θά ἐξασφάλιζε τήν ἐπαλήθευση τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἐναντι τῶν κοινωνικοοικονομικῶν φαινομένων καί τήν ἐπίτευξη ποσοτικῶν μετρήσεων, ὥστε οἱ πειραματικοί ἔλεγχοι νά ὀδηγήσουν στήν ἀκριβή διατύπωση τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας.

Μέ τήν ἔκδοση τοῦ ἔργου του "100% Money", ὁ Fisher προσπάθησε νά πείσει τοὺς ἐξασκοῦντες τήν Ἀμερικάνικη οἰκονομική πολιτική ὅτι ἐάν ἡ αὔξηση τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος "δέν ἐλέγχεται, μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει σέ μιά ἐπιβλαβή οἰκονομική κρίση".⁴⁷ Ἡ μελέτη αὐτή εἶχε συμβουλευτικό χαρακτήρα ἀποσκοπώντας νά πείσει τήν Open Market Committee, ὡς κυρίως ὑπεύθυνη γιά τήν Ἀμερικάνικη νομισματική πολιτική, ὅτι ἡ ὀρθολογιστική καί συνετή μεταχείριση τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος θά

συμβάλλει στην άποφυγή περιπετειών όπως εκείνης του 1929. Τό " 100% Νομισματικό σύστημα" (100% Money System) όπως ο Fisher τό άποκαλεϊ ύπόσχεται τή διατήρηση τής νομισματικής κυκλοφορίας στό επίπεδο εκείνο πού τά ζοφερά φαινόμενα του πληθωρισμού, του αντιπληθωρισμού, τής άνεργίας, κ.λ.π., θά έκλείψουν από τήν Άμερικάνικη οίκονομία. "Έτσι, οί οίκονομικές κρίσεις θά άνήκουν στό παρελθόν.

Τό προτεινόμενο υπό του Fisher " 100% Νομισματικό σύστημα", έχει τίς ρίζες του στην άποκομισθείσα έμπειρία από τό κράχ του 1929. Κατά τή περίοδο 1926-1933 ή ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος είχε σοβαρές διακυμάνσεις, άφορούσα τήν άναλογική σχέση μεταξύ "έπιταγών" (check-book-money) καί τών "τραπεζογραμματίων ή κερμάτων" (rocket-book-money). Τό 1926 ή συνολική ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος άνερχόταν σέ 26 δίς δολ. έκ τών όποίων τά 22 άντιπροσώπευαν χρήμα υπό μορφή έπιταγών καί τά ύπόλοιπα 4 τραπεζογραμμάτια καί κέρματα. Τρία χρόνια άργότερα ή εικόνα δέν είχε μεταβληθεί καθώς ή όλική ποσότητα του χρήματος ήταν 27 δίς δολ. (23 δίς δολ. συνιστοΰσαν έπιταγές). Τό 1933 δηλαδή τέσσερα χρόνια μετά τή κρίση του 1929, ή ποσότητα του Μ κατρακύλησε στά 20 δίς δολ. (15 δίς δολ. άπεικόνιζαν έπιταγές). Για τόν Fisher ή διαφοροποίηση τής συνολικής ποσότητας του Μ μεταξύ τών προαναφερθεισών περιόδων, άποτελεϊ τή κεντρομόλο αίτία τής δραματικής ύφεσης του 1929. Έάν άναλογιστεί κανείς ότι τό 1929 οί Τράπεζες είχαν ρευστά ταμιακά διαθέσιμα μόνο 3 δίς δολ. , ήταν έπόμενο πού δέν άνταποκρίθηκαν στίς άπαιτήσεις τών δανειστών τους, όταν άπαίτησαν νά άποσύρουν μεγάλες ποσότητες καταθέσεων. Η άκολουθούμενη οίκονομική πολιτική μετά τό 1929 βασίστηκε σέ λανθασμένες άρχές καί πρότυπα, μέ άποτέλεσμα νά σημειωθεί ή μεγαλύτερη κοινωνικοοίκονομική κρίση στην ιστορία του καπιταλιστικού συστήματος. Η μείωση του χρήματος υπό

μορφή έπιταγών από 23 δίς δολ. σέ 15 μεταξύ τών έτών 1929-33 καί ή χρειώδη αύξηση τοῦ χρήματος ὑπό μορφή τραπεζογραμματίων καί κερμάτων από 4 σέ 5 δίς δολ. κατά τήν ἴδια περίοδο, ἀποκαλύπτει τό ἀντιφατικό καί παράδοξο ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Βάσει τῆς Φισεριανῆς ποσοτικῆς θεωρίας ή φοβερή μείωση τοῦ M, προκάλεσε τόν οίκτρο ἀντιπληθωρισμό τῆς περιόδου ἐκείνης καί τήν ἀλυσίδα τών τραπεζικῶν πιστώσεων: "ή φθορά τών 8 δις δολ. ὑπῆρξε τό δυσσίωνο γεγονός τῆς κρίσης ἀπό τό ὅποιο οἱ μεγάλες τραγωδίες τῆς ἀνεργίας καί τών χρεωκοπιῶν ἀκολούθησαν".⁴⁹

Ἡ φθορά τών 8 δίς δολ. ὀφείλεται στίς ἐσφαλμένες βάσεις πού τό Ἀμερικάνικο τραπεζικό σύστημα εἶχε τεθεῖ. Στή διαδικασία παροχῆς τών δανείων κρύβεται τό μυστικό τῆς ὄλης ὑπόθεσης, καθώς ή ἔκδοση ἑνός δανείου δέν ἀπεικονίζει χρήμα ὑπό τή μορφή τραπεζογραμματίων ἐκδιδόμενο ἀπό τή τράπεζα, ἀλλά ἐπιταγές χωρίς νομισματικό ἀντίκρουσμα ὅταν τό δάνειο ἐπιστραφεῖ. Ἐάν δηλαδή ή τράπεζα ἐκδόση ἕνα δάνειο ὕψους 1000 δολ., τό ποσό αὐτό ἀντιπροσωπεύει πιστωτικό χρήμα, ὅταν ὅμως τά 1000 δολ. ἐπιστραφούν στή τράπεζα ἀφ'ἑνός μὲν θά μειώσουν τήν ὑπάρχουσα κυκλοφορία κατά 1000 δολ. ἀφ'ἑτέρου θά ἐξαλείψουν 1000 δολ. πιστωτικοῦ χρήματος. Ἐάν τά 8 δις δολ. εἶχαν ἀντίκρουσμα σέ ρευστό χρήμα ή κατάσταση θά ἦταν διαφορετική κατά τή περίοδο 1929-33. Οἱ ἀνωτέρω συλλογισμοί ὡδήγησαν τό Fisher στό συμπέρασμα ὅτι οἱ οἰκονομικές κρίσεις στό μέλλον μποροῦν νά ὑπερπηδηθοῦν ἐάν τό Ἀμερικάνικο Τραπεζικοπιστωτικό σύστημα ἀλλάξει.

Τά ουσιαστικά στοιχεῖα τοῦ Φισεριανοῦ "100% Νομισματικοῦ συστήματος", καθώς ἐπίσης τά πλεονεκτήματά του ἔναντι τοῦ "10% Ὁμοσπονδιακοῦ τραπεζικοῦ συστήματος" εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Fisher ἀποκάλεσε τό Ἀμερικάνικὸ Federal Reserve System, "10% σύστημα", γιατί οἱ Ἀμερικάνικες τράπε-

ζες συνήθιζαν νά τηρούν στά θησαυροφυλάκιά τους 10% ρευστό χρήμα από τό σύνολο τῶν ταμειακῶν τους διαθεσίμων. Ἡ Ἴδρυση μιᾶς "Currency Commission" ἀπό τήν ἔθνική κυβέρνηση, μέ βασική ἐπιδίωξη νά ἐλέγχει ἐάν τό πιστωτικό χρήμα (κάθε μορφή ἐπιταγῶν) ἀντικατοπτρίζεται 100% ἀπό ρευστό χρήμα (τραπεζογραμμάτια σὺν κέρματα), συνιστᾶ τό πρῶτο στοιχεῖο τοῦ 100% συστήματος. Ὁ ρόλος τῆς "Currency Commission" θά εἶναι ρυθμιστικός, ἀποβλέποντας νά ἐλέγχει ἐάν οἱ Τράπεζες διατηροῦν τόσα ρευστά ὅσο τό ἀντίκρουμά τους σέ πιστωτικό χρήμα. Ἐάν δηλαδή μιᾶ Τράπεζα ἔχει καταθέσεις ὕψους 100 ἑκατ. δολ., ὅπου 90 ἑκατ.δολ. ἀντιπροσωπεύουν ἐπιταγές καί τά 10 ἑκατ. δολ. τραπεζογραμμάτια καί κέρματα, τό νόημα τῆς Φισεριανῆς πρότασης εἶναι οἱ τράπεζες μέ τήν παρέμβαση τῆς Currency Commission νά διατηροῦν στά ἀποθεματικά τους 100 ἑκατ.δολ. Κατ' αὐτό τό τρόπο, οἱ τραπεζικές πτωχεύσεις θά ἀποφεύγονται, τό νομισματικό σύστημα θά ἀπλοποιηθεῖ, οἱ οἰκονομικές κρίσεις θά περιορισθοῦν καί ἡ σταθερότητα τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ νομίσματος θά εἶναι γεγονός. Μέ τά προνομιακά τῆς δικαιώματα ὡς κρατικοῦ ὀργάνου ἡ Currency Commission, μπορεῖ νά ἐκδίδει εἰδικά νομοθετήματα, νά ρυθμίζει τή κυκλοφορικὴ ταχύτητα καί τή ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, νά ἐπεμβαίνει στήν ἀνοικτὴ ἀγορά μέ τήν ἀγοροπωλησία ὁμολόγων (bonds), νά ρυθμίζει τίς τιμές τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος καί γενικά νά λαμβάνει τέτοια μέτρα ἐγγυόμενα τήν σταθερότητα τοῦ νομισματικοῦ συστήματος. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Fisher στή θεσμικὴ καθιέρωση τῆς Currency Commission ἔβλεπε τόν "ἀπομηχανῆς Θεό", πού μέ τή κρατικὴ προστασία θά ἔδινε λύσεις ἐκεῖ ὅπου τό Federal Reserve System τό 1929 ἀπέτυχε νά δώσει. Αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ δέν πρόκειται νά διαταράξει τήν ἐλεύθερη λειτουργία τοῦ νομισματικοῦ συστήματος, ἐπειδὴ ὁ θεσμός τῆς Currency Commission ἀναζητεῖ τήν ἐξυπηρέτηση καί

προάσπιση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τόσο τοῦ ἀτόμου ὅσο καί τῆς κοινῆς ζωῆς.

Ἡ οἰκονομική πολιτική τῆς Σουηδικῆς κυβέρνησης υἱοθετηθεῖσα στίς 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 1931, ἀποτέλεσε τό λαμπρότερο παράδειγμα οἰκονομικῶν μέτρων ἐπιβληθέντων μέ ἐπιτυχεῖς κυβερνητικούς χειρισμούς. Ὁ νεοδημιουργούμενος θεσμός τῆς Riksbank ὑπῆρξε ὁ ἐντολοδόχος τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Ὁ Knut Wicksell ὑπῆρξε ὁ πατέρας τοῦ Σουηδικοῦ πεπρωμένου, ἐνῶ οἱ καθηγητές Heckscher, Ohlin, Myrdal καί Lindahl, συνέβαλαν μέ τή σειρά τους ἀναφορικά μέ τήν ἐφαρμογή του. Ἡ Σουηδική οἰκονομική πολιτική τῆς περιόδου ἐκείνης μέ τά θετικά ἀποτελέσματα πού ἐπέφερε, σταθεροποιώντας τό ἐθνικό νόμισμα καί τό γενικό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν, ὑπῆρξε ζωντανό παράδειγμα ἀποτελεσματικῆς καί ἀνοχτομάτικης πολιτικῆς γιά τόν Fisher. Ἡ Αὐστραλία, τήν ἴδια περίοδο χάρη στίς παραγωγικές προσπάθειες τοῦ καθηγητῆ D.B.Copland, κατάφερε νά σταθεροποιήσῃ τήν οἰκονομία της. Συνεπῶς, ἡ Ἀμερικάνικη κυβέρνηση θά ἔπρεπε νά μιμηθεῖ τά πετυχημένα πειράματα τῆς Σουηδικῆς καί τῆς Αὐστραλιανῆς κυβέρνησης, ὥστε τό μέγαλεπήβολο ὄνειρο τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας σίγουρα νά πραγματοποιηθεῖ.

Σύμφωνα μέ τόν Fisher ἡ δημιουργία ἐνός "τμήματος δανείων" (loan department) σέ κάθε Τράπεζα ἀποτελεῖ βασική προϋπόθεση γιά τήν ὁμαλή λειτουργία τοῦ 100% Νομισματικοῦ συστήματος. Οἱ ἰθύνοντες τοῦ τμήματος δανείων θά παίζουν σημαντικό ρόλο κατά τή διαμόρφωση τῆς δανειοπραγματευτικῆς τους πολιτικῆς, ἀποσκοπώντας ἡ παροχή δανείων νά μήν διαταράσσῃ τή λειτουργία τοῦ νομισματοπιστωτικοῦ συστήματος. Ὁ Fisher θέτει σάν θεμελιώδη προϋπόθεση γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἡ προσφορᾶ δανείων νά εἶναι συνάρτηση τῆς αὐξησης τῶν ἀποταμιεύσεων. Ἡ ἀνοδική τάση τῶν ἀποταμιεύσεων παρατηρούμενη σέ κάθε εὐήμε-

ρούσα κοινωνία, αποτελεί τό βασικό κριτήριο παροχής νέων δανείων. 'Η δημιουργία νέου χρήματος εξαρτάται από τίς αναπτυξιακές ανάγκες τής κοινωνίας καί από τίς δανειοληπτικές της απαιτήσεις. 'Η εφαρμογή από τή θεωρία στή πράξη του 100% Νομοματικού συστήματος θά εξασφαλίσει όχι μόνο τήν όμαλή αύξηση τής προσφοράς χρήματος ανάλογα μέ τή μεταβολή τής οικονομικής δραστηριότητας, αλλά καί οί "άποταμιεύσεις θά μπορούσαν νά ήταν μεγαλύτερες έπειδή δέν θά ανακόπτονταν από οικονομικές κρίσεις".⁵⁰ Κατ' αυτό τό τρόπο, ή προσφορά θά ίσοϋται μέ τή ζήτηση δανειακών κεφαλαίων, μέ αποτέλεσμα ή αγορά χρήματος νά βρίσκεται σέ πλήρη ίσορροπία. Στό σημείο αυτό πρέπει νά μνημονευθεϊ ότι ό Fisher δέν συνέλαβε τήν έννοια τής οικονομικής ίσορροπίας στήν αγορά δανειακών κεφαλαίων, μέ τόν ίδιο τρόπο όπως ό Wicksell. Τό έπιτόκιο ένσωματώθηκε στό Βικσελιανό ύπόδειγμα τελείως διαφορετικά άπ' ότι στό Φισεριανό (βλ. έπόμενο τμήμα). 'Ο Wicksell θεώρησε τό έπιτόκιο ως νομισματικό παράγοντα έπιδρώντα άμεσα στήν οικονομική ίσορροπία του συστήματος, ένω ό Fisher τό έπεξεργάστηκε ως πραγματικό μέγεθος έχοντας στενούς δεσμούς μόνο μέ τόν πραγματικό τομέα τής οικονομίας.

'Ο Fisher άποδέχθηκε ότι ή προτεινόμενη μεταρρύθμιση του 100% Νομοματικού συστήματος σέ συνδυασμό μέ τή στόχευση τής οικονομικής σταθερότητας, δέν μπορεί νά έπιφέρει καρποφόρα αποτελέσματα στίς άκραίες περιπτώσεις ένός πολέμου, μιās πολιτικής κρίσης, κ.λ.π.. Παρ' όλα ταύτα, συγκρίνοντας τίς άνωτέρω φισεριανές αναπολήσεις μέ τή σημερινή πραγματικότητα, προκύπτει ότι ή πρόταση του 100% Νομισματικού συστήματος φαίνεται έξωαντικειμενική. Οί τράπεζες σήμερα έχουν προάγει τόσο πολύ τήν όργανωτική τους ικανότητα, ώστε μέ τά διακρατούμενα ταμειακά τους διαθέσιμα νά αντιμετώπιζουν μέ έπιτυχία τίς καθημερινές τους συναλλαγές. Τό πιστωτικό χρέμα στίς προηγμένες χώρες αποτελεί τό

κυριότερο μέσο συναλλαγῶν, τείνοντας νά ὑποκαταστήσει τὰ τραπεζογραμμάτια καί τὰ κέρματα σέ κάθε πλευρά τῆς συναλλαγματικῆς δραστηριότητος. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Fisher μέ τὰ σημερινά δεδομένα ἦταν λογικό νά φαίνονται ἀπλοῦκες, καθὼς ἡ θεωρία τῆς τότε νομισματικῆς πολιτικῆς βρισκόταν στό στάδιο τῶν ἔντονων διεργασιῶν. Οἱ οἰκονομολόγοι γνῶριζαν μόνο τή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος, χωρίς νά ἔχουν ἐντριβεῖ μέ τὰ προβλήματα καί τίς ἀκανθώδεις δυσκολίες τῆς θεωρίας τῆς προσφορᾶς χρήματος π.χ. πολλαπλασιαστής χρήματος, κ.λ.π., πού μετά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ἀπασχολοῦν μόνιμα τοὺς ἐπαγγελματίες οἰκονομολόγους καί τοὺς σοβαροὺς ἐρευνητές.

IV. Ἀνάλυση τῆς ἐπίπτωσης τῆς Φισεριανῆς ποσοτικῆς θεωρίας στίς κα- τοπινές προσπάθειες.

Ἡ Βικσελιανή θεωρία τοῦ χρήματος ἄν καί πρωτοδιετυπώθει τό 1898 51 ἐν τούτοις στή παγκόσμια βιβλιογραφία παράδοξα ἐξετάζεται σάν ἐνδιάμεσος σταθμός μεταξύ τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge καί τῆς Κεῦνσιανῆς θεωρίας τῶν ρευστῶν διαθεσίμων. Ἡ θεωρία αὐτή συνεπληρώθει ἀπό τόν Wickse11 στό περίφημο ἔργο του "Lectures on Political Economy" ⁵², καί σήμερα εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ὡς θεωρία τῶν δανειακῶν κεφαλαίων. Οἱ E.Lindahl καί G.Myrdal σέ σειρά ἐπιστημονικῶν μελετῶν δημοσιευθεισῶν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1920-1940, ἔρριξαν φῶς στό ἔργο τοῦ Wickse11.

Ἀνεξέρτητα τῆς ἀνακυπτόμενης διχογνωμίας ἐάν ὁ Wickse11 ὑπῆρξε ὁπαδός ἢ ἀντίπαλος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, γεγονός εἶναι ὅτι ἀφιέρωσε μεγάλο ποσοστό τῶν γραπτῶν του στή διερεύνηση τῆς ὑφιστάμενης σχέσης μεταξύ τῶν μεταβλητῶν M, V, P καί T . Ἐξετάζοντας ὅλες τίς διαστάσεις τῆς ποσοτικῆς θεωρίας συμπέρανε ὅτι τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν προσδιορίζεται ἀπό τήν ὑφιστάμενη σχέση μεταξύ ποσότητας χρήματος καί ὄγκου ἀν-

ταλλασσόμενων αγαθών. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ κυκλοφοριακή ταχύτητα τοῦ χρήματος διακυμαίνεται ἀνάλογα τῆς μεταβολῆς τῆς προσφορᾶς χρήματος, χωρίς ὅμως νά ἐπηρεάσει τό γενικό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν ἐάν ὁ ὄγκος τῶν παραγομένων αγαθῶν τροποποιηθεῖ. Συνεπῶς ἡ συναρτησιακή σχέση μεταξύ μεταβολῆς τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν καί τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος, ὑφίσταται μόνο στή περίπτωση πού ἡ κυκλοφοριακή ταχύτητα τοῦ χρήματος καί ὁ ὄγκος τῶν παραγομένων αγαθῶν παραμένουν ἀμετάβλητα

Μερικοί συγγραφεῖς π.χ. J. Pedersen παρανοώντας τίς ἀπώτερες προθέσεις τοῦ WickSELL, θεώρησαν ὅτι ὁ Στυλοβάτης τῆς Σουηδικῆς Σχολῆς κατέβαλε κοπιώδεις προσπάθειες πρὸς ἀποκατάσταση τῆς ἰσχύος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Αὐτή ἡ ἀποψη ὅμως εἶναι ἐσφαλμένη. Τόσο στό ἔργο του "Prices and Interest", ὁ WickSELL, ὅσο καί στόν δεῦτερο τόμο τῶν "Lectures on Political Economy", ἀναλύοντας ἀρχικά τό οἰκονομικό περιεχόμενο τῶν μεταβλητῶν M, V, T καί P , ἀποπειράθηκε στή συνέχεια νά διερευνήσῃ τήν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Πῶς εἶναι ὅμως ἐφικτή ἡ ἀνάλυση τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἐάν δέν ἐντοπιστοῦν οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τήν ἀγοραστική δύναμη τοῦ χρήματος καί διαταράσσουν τήν νομισματική σταθερότητα; Συνεπῶς, ἡ περαιτέρω διείδυση ὑπό τοῦ WickSELL ἐπί τῶν μεταβλητῶν πού συνθέτουν τήν ἐξίσωση τῶν συναλλαγῶν ἦταν ἀναπόφευκτη.

Συνοπτικά ἡ θεμελιώδη θέση τοῦ WickSELL λόγῳ τῆς ὁποίας καθιερώθει στή παγκόσμια οἰκονομική σκέψη ἦταν: Στό οἰκονομικό σύστημα δυό μορφές τόκων ὑφίστανται, ὁ "φυσικός τόκος" καί ὁ "ἀγοραῖος ἢ τραπεζικός

τόκος". Τό ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ τόκου προσδιορίζεται ἀπό τίς ἀντικειμενικές συνθῆκες τῆς οἰκονομίας καί ἀντιστοιχεῖ σέ ἓνα "καθορισμένο ἐπίπεδο ἐπιτοκίου τῶν δανείων τό ὁποῖο εἶναι οὐδέτερο ἀναφορικά μέ τό

ἐπίπεδο τιμῶν τῶν ἀγαθῶν, καί τείνει οὔτε νά τίς αὐξάνει οὔτε νά τίς ἐλαττώσει".⁵³ Δηλαδή τό φυσικό ἐπίπεδο τοῦ τόκου ὑπόσχεται τήν οἰκονομική σταθερότητα τόσο στήν ἀγορά δανειακῶν κεφαλαίων ὅσο καί στήν ἀγορά προϊόντος. Σέ οἰκονομικούς ὄρους, τό φυσικό ἐπίπεδο τοῦ τόκου προαπατεῖ τήν συνθήκη ἰσορροπίας μεταξύ ἐπενδύσεων καί ἀποταμιεύσεων ($I=S$) καί τήν ἰσότητα μεταξύ ζήτησης καί προσφοράς δανειακῶν κεφαλαίων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ τραπεζικός ἢ ὁ ὀνομαστικός ἢ ὁ ἀγοραῖος τόκος ρυθμίζεται ἀπό τίς Τράπεζες. Στή περίπτωση πού οἱ δύο μορφές τόκων δέν συγκλίνουν τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι διατάραξη τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἐκδηλούμενη κυρίως μέ τήν σπασμοδική παλινδρόμηση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν: "ὅταν τό ὀνομαστικό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου εἶναι σχετικά πολύ χαμηλό οἱ τιμές αὐξάνουν. Ἡ ζήτηση δανειακῶν κεφαλαίων συνεπῶς ἀνέρχεται ἐνῶ ἡ προσφορά δανειακῶν κεφαλαίων ἐλαττοῦται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς αὐξανόμενης ροπῆς πρὸς διακράτηση ρευστῶν διαθεσίμων. Τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι τό ἐπιτόκιο νά ἐπανέλθει στό κανονικό του ἐπίπεδο, ἔτσι ὥστε νά συμπίπτει ξανά μέ τό φυσικό τοῦ ἐπίπεδο".⁵⁴ Σέ περίπτωση πού ὁ φυσικός τόκος εἶναι χαμηλότερος τοῦ τραπεζικοῦ, θά παρατηρηθεῖ χαλάρωση τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, αὔξηση τῆς ζήτησης χρήματος, περιορισμός τοῦ ὄγκου τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, καί γενικά δείγματα οἰκονομικῆς ἀρρυθμίας καί ὀπισθοδρόμησης. Ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης αὐτῆς θά εἶναι ἡ μείωση τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καί ἡ ἐπιταχυνόμενη πτώση τῶν τιμῶν. Στό σημεῖο αὐτό βρίσκεται ἡ οὐσία τῆς Βικσελιανῆς ἀνάλυσης. Ἀποδίδοντας τή μείωση τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος σέ πραγματικούς παράγοντες, δηλαδή θεωρόντας τή μεταβλητή "χρῆμα" ὡς ἐνδογενή παράγοντα τοῦ συστήματος, ὁ Wicksell ἀποδέχεται τίς ἀντικειμενικές διαστάσεις τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Τά ἀντίθετα ἀποτελέσματα θά παρατηρηθοῦν ὅταν ὁ φυσικός τόκος εἶναι μεγαλύτερος τοῦ

τραπεζικού. Δηλαδή αύξηση τῶν ἐπενδύσεων, περιορισμός τῆς ζήτησης χρήματος, ἀναθέρμανση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί γενικά κατά-σταση οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας λόγω τῆς ἀπόκλισης μεταξύ ζήτησης καί προσφορᾶς ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν. Ἡ αύξηση τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καί ἡ ἀνέλκυση τῶν τιμῶν θά εἶναι ἀναπόφευκτη συνέπεια τῶν νέων συν-θηκῶν. Τό ἀποκρυστάλλωμα τῆς Βικσελιανῆς ἀνάλυσης εἶναι ὅτι ἡ ἰσότητα μεταξύ τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ ἀγοραίου ἢ τραπεζικοῦ ἢ χρηματικοῦ τόκου συνιστᾷ τήν ἱκανή συνθήκη γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας.

Ἡ Βικσελιανή θεωρία τῶν δανειακῶν κεφαλαίων γιά τήν ἐποχή πού διετυπώθει, ἀπέτελεσε ἀποφασιστικῆς σημασίας συνεισφορά στή δυναμική πορεία τῆς οἰκονομικῆς. Ἡμεσος στόχος τοῦ Wickseil ἦταν ἡ ἐπισκόπηση τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας τοῦ συστήματος, προσδίδοντας ἰδιάζουσα βαρύτητα στή μεταβλητή "ἐπιτόκιο". Ἐτσι, κατάφερε νά ξεφύγει ἀπό τό μεθοδολογικό μηχανισμό τῆς ποσοτικῆς θεωρίας καί νά ἐρμηνεύσει τή δια-κύμανση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, μέσω τῶν πραγματικῶν αἰτίων πού προσδιορίζουν τή μεταβολή τῆς προσφορᾶς χρήματος. Κατά τή διαδικα-σία προσδιορισμοῦ τῆς ποσότητος τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, ἡ μετα-βλητή "ἐπιτόκιο" συνιστᾷ τό πρωταρχικό ὄργανο οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀπό τή μεταβολή τοῦ ἐπιτοκίου ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

Ἡ κύρια ἀδυναμία τῆς Βικσελιανῆς ἀνάλυσης, εἶναι μέσω ποιᾶς δια-δικασίας προσδιορίζεται τό ἐπίπεδο τοῦ ἀγοραίου ἐπιτοκίου καθώς ἐπί-σης καί τοῦ φυσικοῦ. Ἀπό τήν ἐξέλιξη τῶν ὑποδειγμάτων οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἔχει γίνει κοινή συνείδηση, ὅτι ἡ ὑπαρξη τῶν χρονικῶν ὑστε-ρήσεων, τό δυσεπίλυτο πρόβλημα τοῦ ἐντοπιμοῦ τῆς χρονικῆς διάρκειας τῶν διανεμητικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεταβολῆς μιᾶς οἰκονομικῆς μετα-

βλητής, ό διαχωρισμός μεταξύ ένδογενών και έξωγενών μεταβλητών, ή άποδοτικότερη διαδικασία διανομής των σπανίων πόρων άποσκοπούσα στην συμφερότερη για τή κοινωνία παραγωγή των αγαθών και ύπηρεσιών, κ.λ.π., συνθέτουν θεμελιώδη προβλήματα κατά τήν κατασκευή των ύποδειγμάτων οίκονομικής ίσορροπίας. 'Ο Wickseil, λόγω των περιορισμένων μεθοδολογικών δυνατοτήτων τής οίκονομικής έπιστήμης κατά τήν έποχή του, ήταν άδύνατο νά συλλάβει τίς διαστάσεις των άνωτέρω προβλημάτων. Παρ' όλα ταύτα, παρουσίασε ένα υπόδειγμα διατηρόντας στενούς δεσμούς μέ τή Κλασσική παράδοση, τό όποιο στά χέρια του Keynes έπρόκειτο νά τύχει τόσο θεωρητικής όσο και μεθοδολογικής έπεξεργασίας. 'Ο διαχωρισμός μεταξύ του νομισματικού και του πραγματικού τομέα ό όποιος ύπάρχει στό Wickseil, θά λάβει στά χέρια του Keynes ουσιαστικό περιεχόμενο. 'Η κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος και ή ψυχολογία των προβλέψεων, θά άποτελέσουν στά Κεϋνσιανά γραπτά τους πρωταρχικούς παράγοντες προσδιορισμού του έπιπέδου του έπιτοκίου. 'Αντίθετα, ό Wickseil δέν ανέλυσε τήν οίκονομική σημασία των παραγόντων αυτών κατά τήν διαδικασία διαμόρφωσης του έπιτοκίου.

'Ο Gustav Cassel άσχολήθηκε μετά τό Wickseil μέ τό φαινόμενο τής οίκονομικής σταθερότητας. Σέ μελέτη του επί τής αίτιώδους σχέσης τιμών και ποσότητας χρήματος, παρατήρησε ότι κατά τή περίοδο 1850-1910 οί τιμές άνήλθαν λόγω τής ταχύρυθμης αύξησης τής παραγωγής χρυσοϋ. Οί θέσεις του Cassel διατυπώθηκαν άναλυτικά στό δίτομο έργο του πού μεταφράσθηκε στην 'Αγγλική γλώσσα μέ τίτλο " The Theory of Social Economy". 'Εμφανιζόμενος ως πιστός συνήγορος τής ποσοτικής θεωρίας, ό Cassel άπέδωσε τή μεταβολή του γενικού έπιπέδου των τιμών στην αύξομείωση τής προσφοράς χρήματος ή τής παραγωγής χρυσοϋ. Οί θέσεις του δέν πρόσθεσαν τίποτε τό ουσιαστικό σέ ότι προϋπήρχε, δέχθηκαν δέ δριμεία κριτική

ἀπό τούς F.Brock, J.T.Phinney, κἀ, οἱ ὅποιοι παρατήρησαν ἀρκετά ἀντι-
φατικά στοιχεῖα στίς ἀπόψεις του περί ποσοτικῆς θεωρίας π.χ. ἄλλοτε
ὑποστηρίζει ὅτι μόνο ἡ προσφορά χρυσοῦ ἐπηρεάζει τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν
καί ἄλλοτε τό τραπεζικό χρῆμα, ἢ ὅτι ἡ προσφορά χρήματος ἐξαρτᾶται
ἀπό τό ἐπίπεδο τιμῶν καί τόν ὄγκο τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.

Ὁ Erik Lindahl ὁπαδός καί αὐτός τῆς Σουηδικῆς Σχολῆς, στό βιβλί-
ο του "Studies in the Theory of Money and Capital" (1939), εἰσήγαγε
τὴν κάτωθι ἐξίσωση.⁵⁵

$$(14) \quad E(1-S) = P \cdot Q \quad \text{ἢ}$$

$$(15) \quad P = \frac{E(1-S)}{Q}$$

, ὅπου E=συνολικό ὀνομαστικό εἰσόδημα, S=ποσοστό ἀποταμιευόμενου εἰ-
σοδήματος, P=μέσο ἐπίπεδο τιμῶν ἀντιστοιχούμενο στά καταναλωτικά ἀ-
γαθὰ καί τίς ὑπηρεσίες καί Q=ποσότητα καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρε-
σιῶν. Ὁ Lindahl κατά τὴ διατύπωση τῆς ποσοτικῆς του θεωρίας δέν ἔλα-
βε ὑπ' ὄψη τόν παράγοντα τῆς κερδοσκοπίας, τίς νέες δυνατότητες πού
τό σύστημα τῆς ἀνοικτῆς οἰκονομίας ὑπόσχεται, κ.λ.π.. Ἡ ἔλλειψη τῆς
μεταβλητῆς M ἀπό τίς ἐξισώσεις (14) καί (15), ὑποδηλώνει τὴν ἀδιαφι-
λονίκητη θέση τοῦ Lindahl ὅτι τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν προσδιορίζεται ἀ-
πό πραγματικά καί ὄχι νομισματικά αἷτια. Θεώρησε δηλαδή ὅτι τό μέσο
ἐπίπεδο τιμῶν ἐξαρτᾶται ἀπό τὴ μεταβολὴ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος,
τῶν ἀποταμιεύσεων καί τὴν παραγωγή τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ὅπως
ἤδη μνημονεύθει οἱ Lindahl καί Myrdal ἀκολουθώντας τὰ πρότυπα τῆς
Βικσελιανῆς ἀνάλυσης, προσπάθησαν νά ἐρμηνεύσουν τὴ συμβολὴ τοῦ Wick-
sell στὴν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ταυτόχρονα μέ τίς βλέ-
ψεις τους γιὰ τὴν διελεύκανση τῆς Βικσελιανῆς σκέψης, παρήγαγαν ἕνα
ἔργο πρωτοποριακό στὴν ἀνάπτυξη τῆς Σουηδικῆς καί τῆς παγκόσμιας οἰ-
κονομικῆς σκέψης. Ἡ Unemployment Committee τῆς ὁποίας ἀναθέτει τό

1931 ή επίλυση τῶν οικονομικῶν προβλημάτων τῆς Σουηδικῆς κοινωνίας, πολλά ὀφελήθηκε ἀπό τή σύμπραξη τῶν Lindahl καί Myrdal. "Ὅταν ἡ Unemployment Committee ὑπέβαλε τίς προτάσεις της πρὸς ἀναθέρμανση καί τόνωση τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος, ἔδωσε προτεραιότητα σέ τρία καίρια σημεία:⁵⁶ α) τή βελτίωση τῶν ἐξαγωγικῶν δυνατοτήτων τῆς Σουηδικῆς οἰκονομίας, β) τήν ἐνθάρρυνση τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος καί γ) τή προαγωγή τῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων τῆς Σουηδικῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπίτευξη τῶν στόχων αὐτῶν βοήθησε τή Σουηδική οἰκονομία νά ἐξέλθει πολύ γρήγορα ἀπό τή ὕφεση καί τήν χαλάρωση. Τό 1936 ὁ Keynes θά ἐνστερνισθεῖ τό βαθυστόχαστο περιεχόμενον τῶν προτάσεων τῆς Unemployment Committee, κατὰ τή διατύπωση τῶν θέσεων του περὶ τῶν ἀποτελεσματικῶν ὀργάνων τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ B. Ohlin στό ἐπιστημονικό προσκήνιο, μέ τή παρουσίαση τοῦ βιβλίου του "Monetary Policy, Public Works, Subsidies, and Tariff Policy as Remedies for Unemployment"(1935), ἀπέτέλεσε ἀξιοπρόσεκτο γεγονός στούς κόλπους τῆς Σουηδικῆς οικονομολογικῆς διανόησης. Ἡ μελέτη τοῦ Ohlin κάλυψε τά κυριότερα θεωρητικά προβλήματα, παύ ἐπρόκειτο νά ἀπασχολήσουν τόν Keynes στή "Γενική Θεωρία".

Ἡ θεμελίωση τῆς θεωρίας τῶν ρευστῶν διαθέσιμων τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge ὀφείλεται στούς Marsall, Pigou, Hawtrey, Keynes καί Roberts. Ἀπό τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ὁ Pigou ἀπέδωσε τή διακύμανση στή κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ χρήματος κυρίως σέ ψυχολογικοὺς παράγοντες, ἐνῶ τά ὑπόλοιπα μέλη της Σχολῆς τήν αἰτέδωσαν σέ πραγματικούς ἢ

τεχνολογικούς παράγοντες. 'Ο Α.С.Рίγου τό 1917 καί ὁ Α. Marshall τό 1923 ἐξέτασαν τή συσχέτιση μεταξύ ἐπίπεδου τιμῶν καί χρηματικοῦ εἰσοδήματος.⁵⁷ Σέ μαθηματικούς ὅρους ἔχουμε:

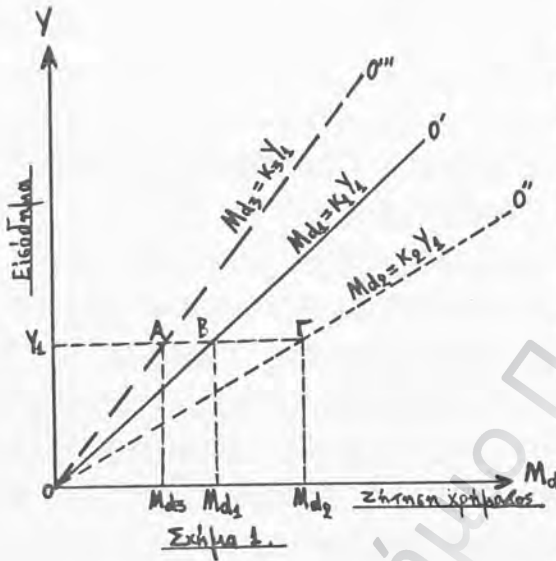
$$(16) \quad M = \kappa P \cdot Q \quad \eta$$

$$(17) \quad M = \kappa Y$$

, ὅπου M =προσφορά χρήματος, P =ἐπίπεδο τιμῶν, κ =παράμετρος, Q =σύνολο παραγομένων προϊόντων καί Y =χρηματικό ἢ ὀνομαστικό εἰσόδημα. "Αν καί οἱ Ρίγου καί Marshall συνέλαβαν τή συναρτησιακή σχέση μεταξύ τῶν μεταβλητῶν M καί Y , ἐν τούτοις δέν ἀσχολήθηκαν ἐμπεριστατωμένα μέ τήν ἱστορική ἢ τήν μακροοικονομική συμπεριφορά τους. 'Ἡ παράμετρος κ ἀποκαθιστᾷ τήν ἰσορροπία μεταξύ τῶν μεταβλητῶν M καί Y , ἡ τιμή τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἀπό τή συμπεριφορά τῶν ἀτόμων καί τίς οἰκονομικές δομές τοῦ συστήματος. 'Ἡ μεγάλη συνεισφορά τῶν ὀπαδῶν τοῦ Cambridge εἶναι ὅτι συνέλαβαν τό κερδοσκοπικό χαρακτήρα τῆς ζήτησης χρήματος. Μέρος τοῦ εἰσοδήματος κρατεῖται ἀπό τά άτομα ὑπό μορφή ρευστοῦ χρήματος ἢ χρεωγράφων, ἐντοπίζοντας ἔτσι τό κερδοσκοπικό στοιχεῖο στή συμπεριφορά τῶν ἀτόμων. 'Ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀτόμων νά διακρατοῦν "ρευστά διαθέσιμα" ἀσκεῖ ἐπίρροη στή τιμή τῆς παραμέτρου κ . "Ἐντονες καί ἀκανόνιστες μεταβολές στήν ἐπιθυμία τῶν ἀτόμων νά διατηρῶσιν μεγάλες ἢ μικρές ποσότητες ρευστῶν διαθέσιμων, ἀντανακλοῦν ἐξ ἴσου ἔντονες καί ἀκανόνιστες μεταβολές στή τιμή τῆς κ , μέ συνέπεια τό ἐπίπεδο τοῦ εἰσοδήματος καί τῶν τιμῶν νά ὑπόστει διαταρακτικές ἐπιδράσεις. Οἱ ἀπολογητές τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ Cambridge ἀπέδειξαν μεγάλη σπουδαιότητα στή παράμετρο κ .

'Ἡ Φισεριανή ἀποψη ὅτι τό άτομα ἐπιθυμοῦν νά δαπανοῦν χρήμα γιά ἀγαθά καί ὑπηρεσίες, ἀντικαθίσταται ὑπό τῆς Μαρσαλιανῆς παραδοχῆς ὅτι τά ρευστά διαθέσιμα τῶν ἀτόμων ἀντανακλοῦν τήν ροπή τους πρὸς διακρά-

τηση χρήματος. Στο σχήμα 1 απεικονίζεται διαγραμματικά ή ποσοτική

θεωρία των ρευστών διαθεσίμων του Cambridge. Ἡ ζήτηση χρήματος M_d είναι αναλογική τῆς μεταβολῆς τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος Y . Ἡ καμπύλη OO' ἀντιπροσωπεύει τὴ περίπτωση πού μέ σταθερή τῆ παράμετρο K_1 , ἡ διαχρονικὴ αὔξηση τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος Y προκαλεῖ καί τὴν διαχρονικὴ ἀνοδο τῆς ζήτησης ρευστῶν διαθεσίμων M_{d1} . Ἄς ἐξετασθεῖ στὴ συνέχεια ἡ περίπτωση, ὅταν μέ σταθερό τό χρηματικὸ εἰσόδημα στό ἐπίπεδο Y_1 ἡ τιμὴ τῆς παραμέτρου K μεταβληθεῖ. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ αὔξη-

ση τῆς τιμῆς τῆς παραμέτρου K ἀπὸ K_1 σὲ K_2 θά μετατοπίσει τὴ καμπύλη ρευστῶν διαθεσίμων στὴ θέση OO'' , ἐνῶ ἡ κάθοδος τῆς τιμῆς τῆς στό ἐπίπεδο K_3 θά μεταθέσει τὴ καμπύλη OO' στὴ νέα θέση OO''' . Στὴ περίπτωση ὅμως τῆς ταυτόχρονης μεταβολῆς τῶν K καί Y , καθίσταται ὀλοφάνερο ὅτι ἡ καμπύλη OO' θά παραμείνει ἀμετάβλητη, παρατηρόντας ἀπλὰ μιὰ παλινδρομὴσὴ κατὰ μῆκος τῆς, ἢ θά μετατεθεῖ πρὸς ἀγνωστὴ κατεύθυνση. Ἡ θεωρητικὴ ἐρμηνεία τοῦ σχήματος 1 ἐπισημαίνει τὸ γεγονός τῆς ἐξάρτησης τῆς ζήτησης χρήματος γιὰ συναλλαγές ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τοῦ εἰσοδήματος. Δηλαδή

$$(18) \quad M_1 = f_1(Y)$$

, ὅπου M_1 = ζήτηση χρήματος γιὰ συναλλαγές καί Y = ὀνομαστικὸ ἢ χρηματικὸ

είσοδημα.

Ο A. Hansen αντιπαραθέτοντας στατιστικά δεδομένα της 'Αμερικάνικης οικονομίας για τή περίοδο 1800-1947, παρατηρεί ότι ή τιμή τής παραμέτρου K άκολούθησε αύξουσα τάση άκανόνιστης όμως μορφής.⁵⁸ 'Η άνοδική τάση τής τιμής τής παραμέτρου K άποκαλύπτει ότι ή κοινωνία μετά διαχρονική άνέλκυση του είσοδήματος ζητούσε όλοένα και περισσότερο χρήμα για συναλλαγές και κερδοσκοπία. 'Η άκανόνιστη διακύμανση τής τιμής του K έπιβεβαιεί τήν άποψη άπό ιστοριομετρικής σκοπιάς ότι δέν είναι δυνατόν νά προσδιοριστει "ποιά είναι ή κατάλληλη ποσότητα χρήματος, δοθέντος του έπιπέδου του είσοδήματος" ή "δοθείσας τής ποσότητας του χρήματος.....ποιό θά είναι τό έπίπεδο του είσοδήματος".⁵⁹ Σύμφωνα μέ τόν Hansen άνεξάρτητα τής μέσης έτήσιας αύξησης τής ποσότητας χρήματος μεταξύ 5 και 6% κατά τή περίοδο 1800-1947, ή μεταβολή τής προσφοράς χρήματος δέν σχετίζεται καθοριστικά και σταθερά μέ τή διακύμανση του έθνικου είσοδήματος. 'Ο Hansen στό σημείο αυτό παίρνει διαφορετική θέση άπό εκείνη του Fisher, καθώς άποδίδει τή μεταβολή τής προσφοράς χρήματος σέ πραγματικούς και όχι νομισματικούς παράγοντες. Για τόν Hansen, ή ταλάντευση του είσοδήματος όφείλεται στή μεταβολή των πραγματικων παραγόντων τής οικονομίας π.χ. του πληθυσμου, των έπενδύσεων, του κοινωνικου πλουτου, των άποταμιεύσεων, του διεθνη έμποριου, τής διάρθρωσης τής άγοράς, κ.λ.π., έτσι ώστε ή αύξομείωση τής προσφοράς χρήματος άποτελει τό άποτέλεσμα τής μεταβολής του είσοδήματος. Δεδομένου ότι $K = \frac{1}{V}$ ύπονοείται ότι ή κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος V μειώθηκε κατά τό χρονικό διάστημα τής περιόδου 1800-1947. Τουτο ύπηρεξε άπόρροια του γεγονότος ότι ή άνοδική τάση τής παραμέτρου K έξαρτάται άπό τή ποσοστιαία σύμκρυνση τής μεταβλητής V. 'Ο Hansen αντιπαραθέτοντας άφθονα στατιστικά δεδομένα παρατηρεί ότι ή τιμή τής

Υ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1895-1947 ἔπεσε ἀπὸ 3.5 σέ 1.9%. Πραγματοποιήθηκε δηλαδὴ μιὰ μείωση στὴ τιμὴ τῆς Υ περίπου 50%. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ ἔθνικὸ εἰσόδημα κατὰ τὴν ἴδια περίοδο αὐξήθηκε ἀπὸ 14 δῖς δολ. σέ 200 δῖς δολ., ἐνῶ τὸ κατάκεφαλή εἰσόδημα ὑπερτριπλασιάστηκε. Συνεπῶς, ἡ πτώση στὴ τιμὴ τῆς Υ ἦταν ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς δυνατότητας τῶν ἀτόμων νὰ κρατοῦν περισσότερα διαθέσιμα λόγω τῆς διαχρονικῆς μεγέθυνσης τοῦ χρηματικοῦ τους εἰσοδήματος.

Οἱ διαφορὲς μεταξύ τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τῶν ρευστῶν διαθεσίμων τοῦ Cambridge καὶ τοῦ Fisher εἶναι πολὺπλευρες καὶ ποικίλες. Ὁ Fisher, βάσισε τὸ μεθοδολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ συστήματός του στὸ περιεχόμενον τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Γιὰ τὸν Fisher, ἡ ἐξίσωση τῶν συναλλαγῶν ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ κρίκο τῆς μακροοικονομικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ἐξαρτώντας τὴ διαχρονικὴ μεταβολὴ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀπὸ τὴ διακύμανση τῆς προσφορᾶς χρήματος καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Ἀντίθετα, οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ Cambridge περιέστρεψαν τὴ προσοχὴ τους στὴ βραχυχρόνια καὶ στιγμιαία σχέση μεταξύ Υ καὶ Μ, θεωρώντας ὅτι τὸ χρῆμα δέν ἀποτελεῖ ὅπως ὁ Fisher ὑποστήριζε ἀπλὸ μέσο συναλλαγῶν ἀλλὰ "ἀπόθεμα πλούτου" (store of money). Οἱ συνήγοροι τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge ἐπεσήμαναν τὴ πλευρὰ τῆς ζήτησης τῶν ρευστῶν διαθεσίμων, ἐνῶ ὁ Fisher τὴ πλευρὰ τῆς δαπάνης. Ἡ Νοεκλασσικὴ παράταξη ἀπέδωσε μεγάλη βαρῦτητα στοὺς παράγοντες, ἐπιτόκιο, πλοῦτος κατεχόμενος ὑπὸ τῶν ἀτόμων, προσδοκίαις μελλοντικῶν τιμῶν καὶ ἐπιτοκίων, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἄμεσα στὶς ἀποφάσεις τῶν ἀτόμων νὰ κρατοῦν χρῆμα. Ἡ προτίμηση ρευστότητας, προσδιοριζόμενῃ ἀπὸ τὴ διακύμανση τῶν ἀτομικῶν προβλέψεων ὡς πρὸς τὴ μελλοντικὴ μεταβολὴ τῶν τιμῶν, ἔλαβε στὰ γραπτὰ τῶν συγγραφέων τῆς Σχολῆς ἰδιαίτερη βαρῦτητα. Παρ' ὅλα ταῦτα, δέν διερεῦνησαν σέ βάθος τὴ συναρτησιακὴ σχέση μεταξύ

έπιτοκίου καί κερδοσκοπικής ζήτησης χρήματος. Θεωρώντας τό έπιτόκιο ώς έξωγενή μεταβλητή, τό έπιπέδο του όποιου ρυθμίζεται από τή Κεντρική Τράπεζα, παράβλεψαν τήν άναμφισβήτητη άλληλοσυσχέτιση έπιτοκίου καί προτίμησης ρευστότητας. Οί παράγοντες πού έπιδρούν στή παράμετρο K είναι παρόμοιοι μέ εκείνους πού ό Fisher ύποστήριξε ότι ισχύουν για τή μεταβλητή V . Συγκρίνοντας τήν έξίσωση 17 μέ τή Φισεριανή έξίσωση άνταλλαγών βλέπουμε ότι $K = \frac{1}{V}$, άποδεικνύοντας έτσι τούς στενούς δεσμούς μεταξύ τών K καί V . Όπως ήδη προαναφέρθει ό Fisher συνέδεσε τή διακύμανση της μεταβλητής V , από τήν ιδιομορφία του τραπεζικού συστήματος, τή συχνότητα καταβολής τών μισθών καί τών ήμερομισθίων, κλπ., τονίζοντας δηλαδή τόν τεχνολογικοθεσμικό χαρακτήρα της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος.

Άν καί οί όπαδοί της Σχολής Cambridge άνέφεραν κατόπιν ότι τά άτομα ζητούν χρήμα καί για κερδοσκοπικούς λόγους, δέν ένοποίησαν τελικά τό παράγοντα κερδοσκοπία στό κύριο σωμα της θεωρίας τους. Ήταν έργο του J.M.Keynes νά ένωματώσει τήν κερδοσκοπία στή θεωρία της ζήτησης χρήματος.⁶⁰ Ό Keynes πρόσδωσε στή ζήτηση χρήματος για κερδοσκοπία μεγάλη σπουδαιότητα, παρουσιάζοντας τήν καινοτόμο θεωρία του περί παγίδας ρευστότητας, παρ'όλο πού όρισμένοι συγγραφείς (Ρίγου)άμφισβητούν τήν πατρότητα του Keynes (liquidity trap). Άπώτερος στόχος του Keynes ήταν μέσα από τήν τεχνική της παγίδας ρευστότητας, νά δώσει μιá νέα έρμηνεία της οικονομικής κρίσης της περιόδου 1929-33 άρρηκτα συνυφασμένη μέ τό εισαγόμενο στή " Γενική θεωρία " σύστημά του. Οί γνωρίζοντες τίς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της περιόδου εκείνης στήν Εύρώπη καί τήν Άμερική, δέχονται ότι ή τρομακτική πτώση τών έπιτοκίων, ή φοβερή άνεργία, ή δραματική ύποχρησιμοποίηση τών πλουτοπαραγωγών πηγών, ή έξωφρενική πτώση τών τιμών, ή μεγάλη ροπή πρός άποθησαυρισμό καί κερδοσκοπία, ή νέκρωση τών έμπορικών συναλλαγών, ή κάθοδος

της κυκλοφορικής ταχύτητας του χρήματος, η ταχύρυθμη πτώχευση των τραπεζών η μείωση της προσφοράς του χρήματος και η εμφάνιση πανικού σε κάθε χώρο οικονομικής δραστηριότητας, συνθέτουν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου εκείνης.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ἡ κριτική πού ἡ ποσοτική θεωρία τοῦ Friedman ὑπέσται εἶναι ποικιλόμορφη καί πολλές φορές δριμύτατη. Ἡ σημαντικότερη κριτική ὑπήρξε ἐκεῖνη τοῦ Don Patinkin, ὁ ὁποῖος τό 1969 ὑποστήριξε ὅτι ἡ Φρειντμανιανή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος ἀποτελεῖ παραλλαγή τῆς σύγχρονης προσέγγισης "ἐπιλογῆς τοῦ χαρτοφυλακίου" (portfolio selection) τῶν Keynes-Baumol-Tobin.⁶¹ Ἡ κριτική τοῦ Patinkin σέ πολλά σημεῖα εἶναι βάσιμη δεδομένου ὅτι ὁ Friedman, ἀπόβλεψε μέσα ἀπό μιὰ συνάρτηση Φισεριανοῦ τύπου ἐκφράζουσα τή ζήτηση χρήματος ὑπό τῶν κατόχων πλούτου, νά παραμείνει πιστός στά ἐξελικτικά βήματα τῆς ἐποχῆς του ὅπως σταδιακά διαμορφώθηκαν μετὰ τόν Keynes. Ἡ ἐπιρροή ὅμως ἐπὶ τοῦ Friedman τῆς Κεϋνσιανῆς παράδοσης καί τῆς συνεισφορᾶς τῶν Baumol καί Tobin, ἦταν ἔμμεση καί ὄχι ἄμεση ὅπως ὁ Patinkin καί ἄρκετοὶ ἄλλοι οἰκονομολόγοι ἰσχυρίζονται. Ἡ ποσοτική θεωρία τοῦ Friedman βασίζεται σέ διαφορετικές μεταβλητές κλειδιά ἀπ' ὅτι ἡ σύνθεση τῶν Keynes-Baumol-Tobin. Ἡ μεταβλητή τοῦ πλούτου W σέ συνδυασμό μέ τήν "ὑπόθεση τοῦ μονίμου εἰσοδήματος" (permanent income hypothesis) ὅπως προσδιορίστηκαν ἀπό τόν Friedman διέπουν τή συνάρτηση 21, ἀποσκοπόντας ἔτσι νά δείξει πῶς ἡ μεταβολή τῆς ζήτησης χρήματος ὡς συνέπεια τῆς ἀξομείωσης τῆς προσφορᾶς χρήματος ἐπιδρά στό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά οἱ συνήγοροι τῆς "ἐπιλογῆς τοῦ χαρτοφυλακίου" ἔθεσαν ὡς στρατηγική μεταβλητή τῆς θεωρίας τους τό ἐπιτόκιο, ὥστε μέσα ἀπό τό φάσμα τῶν προβλέψεων νά προσδιορισθεῖ τό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης γιά ρευστά διαθέσιμα καί χρεώγραφα. "Ὁ Friedman ἐπηρεασθεῖς ἄμεσα ἀπό τή Φισεριανή παράδοση προσπάθησε μέσα ἀπό ἕνα

νέο υπόδειγμα ανάλυσης, νά ἐρμηνεύσει κάτι τό ὁποῖο μέ τίς ἀρχές τῆς Φισεριανῆς ποσοτικῆς θεωρίας θεωροῦταν ἀπό πολλούς οἰκονομολόγους ἀδύνατον νά ἐρμηνευθεῖ". Ἡ διατύπωση τῆς νεώτερης ποσοτικῆς θεωρίας ὑπῆρξε τό ἀποκρυστάλλωμα καρποφόρων προσπαθειῶν, πιστοποιόντας ὅτι ἡ σύγχρονη θεωρία τοῦ χρήματος διατηρεῖ στενοῦς δεσμούς μέ τή Φισεριανή παράδοση. Δέν ἀμφισβητεῖται βέβαια ἡ ἐπιρροή τοῦ Friedman ἀπό τά Κεϋνσιανά καί τά Νεοκεϋνσιανά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἐπίδραση ὅμως ἦταν ἔμμεση καί ὄχι ἄμεση, μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ Friedman ἔλαβε σοβαρά ὑπόψη τίς προβλέψεις καί τίς δευτερογενεῖς ἀντανακλάσεις τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐπιτοκίου, κατά τή διατύπωση τῶν θέσεων του.

Ἡ Φισεριανή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς θεωρία ζήτησης χρήματος. Ὁ Fisher, ἄν καί εἶχε συλλάβει τό κερδοσκοπικό στοιχεῖο στή ροπή τῶν ἀτόμων νά διακρατοῦν χρήμα, ἐν τούτοις δέν παρουσίασε κάποια θεωρία ἐρμηνεύουσα τή κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος ὑπό τῶν ἀτόμων. Θεώρησε τό χρήμα ὡς μέσο συναλλαγῶν χρησιμοποιούμενο γιά τήν ἀγοραπωλησία κάθε μορφῆς ἀγαθῶν ἢ ὑπηρεσιῶν. Κάθε ἀπόπειρα νά ἐξετασθεῖ ἡ Φισεριανή ποσοτική θεωρία ἀπό τή σκοπιά τῆς ζήτησης χρήματος εἶναι τελειῶς ἐσφαλμένη, ὅπως ἡ τακτική ἀρκετῶν οἰκονομολόγων νά ὀδηγοῦνται σέ ἀσύστατα συμπεράσματα περί τῆς συμβολῆς ἑνός οἰκονομολόγου σέ κάποιο χῶρο τῆς ἐπιστήμης του, βασιζόμενοι σέ ὀρισμένα ἀποσπάσματα τῶν γραπτῶν του. Τό βασικό στοιχεῖο τῆς ὑπό τῶν ἀτόμων προτίμησης ρευστότητας εἶναι τό κίνητρο πρὸς κερδοσκοπία. Μετά τόν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας ζήτησης χρήματος περιεστράφηκε γύρω ἀπό τή κερδοσκοπική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων. Τό ἐπιτόκιο συνθέτοντας τή βασικότερη μεταβλητή τῶν μετακεϋνσιανῶν θεωριῶν ζήτησης χρήματος, δέν ἐνσωματῶθαι στή Φισεριανή ποσοτική θεωρία. Τά στοιχεία τῶν προβλέψεων, τοῦ κινδύνου καί τῆς ἀβεβαιότητος ὡς πρὸς τή μελ-

λοντική τιμή τῶν ὁμολόγων, πού ἀπασχολοῦν τίς σύγχρονες θεωρίες ζήτησης χρήματος, οὐδέποτε προβλημάτησαν τόν Fisher μέσα στά πλαίσια τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Τοῦτο ἀποδίδεται στό γεγονός ὅτι ὁ Fisher διερεύνησε τίς μακροοικονομικές καί ὄχι τίς μικροοικονομικές ἐπιδράσεις τῆς μεταβολῆς τῆς προσφορᾶς χρήματος. Οἱ μικροοικονομικές ἐπιπτώσεις σχετίζονται μέ τή συμπεριφορά τῶν ἀτόμων νά τηροῦν ταυτόχρονα ρευστό χρήμα καί χρεώγραφα. Οἱ ὁπαδοί τῆς μικροοικονομικῆς σύλληψης τῆς ζήτησης χρήματος χρησιμοποιοῦν τήν ἐπαγωγική μέθοδο, προσπαθόντας μέ ἀφειτηρία τή συμπεριφορά τοῦ ἀτόμου νά ἐρμηνεύσουν τή ζήτηση χρήματος ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Χρήσιμα βοηθήματα κατά τή συγγραφή τοῦ παρόντος τμήματος ὑπῆρξαν: Monroe, A.E.: "Monetary Theory before Adam Smith", Cambridge Mass: Harvard Economic Studies, 1923 * Hegeland, H.: "The Quantity Theory of Money" (1951), New York: Reprints of Economic Classics, 1969 * Schumpeter, J.: "History of Economic Analysis", London: George Allen and Unwin LTD, 1954 * Χουμανίδη, Α.: "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν", 2η ἔκδ. Ἀθήνα: ἑκδόσεις Παπαζήση, 1979.

Στήν Ἑλλάδα συγγραφείς κατά καιρούς ἀσχολήθηκαν μέ τήν ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος, χωρίς ὅμως νά παρουσιάσουν οἰκονομετρική διερεύνηση τῶν μεταβλητῶν πού συνθέτουν τίς προτεινόμενες ὑπ' αὐτῶν ἐξισώσεις ἀνταλλαγῶν. Μέ ἄλλα λόγια, δέν εἰσήγαγαν μιᾶ ἐξίσωση ποσοτικῶν ἀνταλλαγῶν ἢ ὁποία, ἀπό τή μιᾶ μεριά, νά ἔχει ἐμπειρικοοικονομετρική ἀνταπόκριση, καί ἀπό τήν ἄλλη, νά ἐρμηνεύει τό βαθμό συσχέτισης μεταξύ τῶν ἀποτελούντων αὐτήν μεταβλητῶν. Οἱ ἀπόψεις τους ὅμως κρίνονται ἀξιόλογες γιά τήν ἐποχή πού διαμορφώθηκαν, καθὼς ἡ χώρα μας δέν εἶχε σχετική Σχολή ἀλλά οὔτε καί τίς προϋποθέσεις καί συνθήκες γιά βαθύτερες ἐρευνες, ὥστε νά μπορέσει νά συγκριθεῖ μέ ἐκεῖνες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς κατά τή διάρκεια τῆς Ὀριακῆς καί τῆς Κεῦνσιανῆς περιόδου. Ἄλλωστε καί ἡ παρακολούθηση τῶν ἐπιστημονικῶν ρευμάτων πού εἶχαν τίς ρίζες τους στή Νεοκλασική καί στή Κεῦνσιανή παράδοση, ἦταν πολύ δύσκολη κάτω ἀπό τίς ἀπειλές τῆς μεγάλης ὕφεσης καί τό ψυχολογικό κλίμα πού ἐπικρατοῦσε στή πατρίδα μας ἀπό τό 1940 μέχρι καί τό 1944.

Ἡ πρώτη σημαντική προσπάθεια ἔγινε ἀπό τόν Ἀκαδημαϊκό καί Καθηγητή κ.Ε. Ζολῶτα, ὁ ὁποῖος το 1944 πρότεινε τήν κάτωθι ἐξίσωση ἀνταλλαγῶν ὅπως τήν ὀνόμασε:

$$(α) \quad M.V = \frac{B.P_1 + S.P_2}{2}$$

, όπου M = ή συνολική ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος, V = ή μέση κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος, B = τά τελικά καταναλωτικά αγαθά ανταλλασσόμενα διά ύπηρεσιών, P_1 = τό επίπεδο των τιμών που αντιστοιχεί στά παριστώμενα υπό τής μεταβλητῆς B αγαθά, S = τό σύνολο των ύπηρεσιών παρεχόμενων από τούς συντελεστές τής παραγωγῆς καί P_2 = τό επίπεδο των τιμών που αντιστοιχεί στό οικονομικό περιεχόμενο τής μεταβλητῆς S .

Ἐάν τό επίπεδο των τιμών θεωρηθεῖ ἐννιαῖο τότε ἡ (α) καθίσταται:

$$(b) \quad M \cdot V = \frac{P \cdot (B+S)}{2}$$

Ἀμφότερες οἱ ἐξισώσεις (α καί β) παρουσιάζουν σοβαρές ἀδυναμίες ὡς πρός τό δεξιό τους σκέλος, καθώς ὁ βαθμός ἀξιοπιστίας του ἀριστεροῦ τους σκέλους, $M \cdot V$, πρό πολλοῦ εἶχε διερευνηθεῖ ἀπό διάφορους οἰκονομολόγους καί ἰδίως τόν Fisher. Κατ' ἀρχή, ὁ καθ. Ζολώτας δέν παρουσιάζει κάποια διαδικασία στατιστικοῦ ἢ οἰκονομετρικοῦ ὑπολογισμοῦ των μεταβλητῶν B, P_1, S καί P_2 , τῆ στιγμή που οἱ στατιστικοοικονομετρικές τεχνικές στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική εἶχαν ἤδη ἀναπτυχθεῖ σέ σημαντικό βαθμό. Ὁ ἰσχυρισμός του ὅτι διαιρεῖ τό δεξιό σκέλος των ἐξισώσεων (α) καί (β) διά δύο, ὥστε νά βροῦμε "τήν πραγματική ζήτηση χρήματος, τήν προερχομένην ἐκ τής λειτουργίας τής ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν διά ύπηρεσιῶν", δέν εὐσταθεῖ (βλ. Ζολώτας, Ε: "Θεωρητική Οἰκονομική", Ἀθῆναι, 1944, σελ. 614). Μέ τήν ἴδια λογική μποροῦμε νά διαιρέσουμε τό δεξιό σκέλος των (α) καί (β) μέ 3, 4, 5, κ.λ.π., χωρίς ἡ ροή των ἰδίων συλλογισμῶν νά ἀναιρεῖται. Ἀναμφισβήτητα, μέσα ἀπό τό πρίσμα τής οἰκονομετρικῆς διερεύνησης θά προσδιοριστοῦν ἱκανοποιητικά οἱ τιμές των παραμέτρων των μεταβλητῶν τής ὁποιαδήποτε ἐξίσωσης ἀνταλλαγῶν. Ὅπως δῆποτε ὁμως ἡ ἐξίσωση του καθ. Ζολώτα ἦταν πρωτότυπη γιά τά μέτρα τής οἰκονομικῆς θεωρίας στήν Ἑλλάδα.

Ὁ Μ. Γκολέμης στή διδακτορική του διατριβή μέ τίτλο "Ἡ Ποσοτική

θεωρία του Χρήματος" (1952), παρουσιάζοντας τή θεωρητική διερεύνηση τής σχέσης μεταξύ τών μεταβλητῶν M καί P, συμπεραίνει ότι από τή περαιτέρω ανάλυση τής Φισεριανῆς ποσοτικῆς θεωρίας θά γίνει κατανοητή ἡ "κίνησις τοῦ χρήματος μέσω τῶν στοιχείων τοῦ εἰσοδήματος καί τῶν δαπανῶν τῶν ἀτόμων" (Γκολέμη, M: "Ἡ Ποσοτική Θεωρία τοῦ Χρήματος", Ἀθῆναι, 1952, βλ. σελ. 53). Στή συνέχεια ἔχοντας ὡς βάση τή Φισεριανή ποσοτική θεωρία, προτείνει τήν κάτωθι ἐξίσωση ἀνταλλαγῶν:

$$(γ) \quad M \cdot V = P(S + I \cdot V_I + C \cdot V_C)$$

, ὅπου M=ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, V=ἡ κυκλοφοριακῆς ταχύτητα τοῦ M, S=ὁ ὄγκος τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν, I=ὁ πραγματικός ὄγκος τῶν ἐπενδυτικῶν ἀγαθῶν, C=ὁ πραγματικός ὄγκος τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, V_I =ἡ κυκλοφοριακῆ ταχύτητα τῶν ἐπενδυτικῶν ἀγαθῶν καί V_C =ἡ κυκλοφοριακῆ ταχύτητα τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν.

Ἡ ἐξίσωση (γ) παρουσιάζει εὐδιάκριτες ἀδυναμίες τόσο ὡς πρός τή σύνθεσή της ὅσο καί τή διάρθρωσή της. Ἡ ἐμφάνιση τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος σέ ἀμφοτέρω τὰ σκέλη τῆς (γ), καί δεδομένου ὅτι βάσει τῶν συλλογισμῶν τοῦ συγγραφέα $V = V_I + V_C$, τήν καθιστᾷ τόσο ἐμπειρικά ὅσο καί θεωρητικά ἀνεπαρκή. Ἡ ἐρμηνεία του ὅτι δηλαδή μέ τήν ἐξίσωση (γ) παρακολουθοῦμε τίς μεταβολές στήν ἀξία τοῦ M "ὄχι βάσει ἑνός γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν ἀλλά βάσει τῆς πλοκῆς τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ", κρίνεται ἐξωαντικειμενική, καθὼς δέν διευκρινίζει τί ἐννοεῖ μέ τή φράση "τῆς πλοκῆς τοῦ ἐπιπέδου τιμῶν". Ἐπίσης ἡ σχέση μεταξύ πραγματικῶν καί νομισματικῶν μεγεθῶν συγχέεται, κάτι πού προκαλεῖται μέ τήν ὕπαρξη τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος σέ ἀμφοτέρω τὰ σκέλη τῆς (γ). Ἡ ἐξίσωση ὁμοίως αὐτή τήν ἐποχή πού διαμορφώθηκε ἦταν πρωτότυπη μέσα στά πλαίσια τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς σκέψης, καθὼς συμπεριλήφθηκαν οἱ συντελεστῆς παραγωγῆς.

Έδω θά πρέπει νά μνημονεύσουμε καί τή διεισδυτική προσπάθεια τοῦ Καθ. Θηγητή κ. Λ.Χουμανίδη στήν ἱστορική εξέλιξη τῶν διακυμάνσεων τῶν τιμῶν καί τοῦ πληθωρισμοῦ, καθώς ἐπίσης τή προσπάθειά του νά παρουσιάσει συνάρτηση τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος:

$$(δ) \quad V_m = \frac{1}{P} = f \left(M, V, r, \frac{E}{0} \right)$$

, ὅπου V_m = ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, $\frac{1}{P}$ = τό ἀντίστροφο τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, M = ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος, r = τό γενικό ἐπίπεδο τῶν ἐπιτοκίων, E = τό προβλεπόμενο ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς καί 0 = οἱ δυνατότητες τῆς παραγωγῆς. Σύμφωνα μέ τόν Καθ. Χουμανίδη ἐάν $E > 0$ τότε οἱ τιμές ὑψώνονται, ἐάν $E < 0$ τότε οἰτιμές ἐλαττώνονται καί ἐάν $E = 0$ τότε ἔχουμε ἰσορροπία, δηλαδή τό ἐπιτόκιο εἶναι σέ ἐπίπεδο τέτοιο ὥστε ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος νά ἰσοῦται μέ τή ποσότητα τῶν συνολικῶν ρευστῶν διαθεσίμων. Ὁ Καθ.Χουμανίδης στήν ἀνακοίνωση του "Aspects on the History of Monetary Fluctuations and Inflation" (Athens, 1976), καθώς καί στό σύγγραμμά του "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν" (β' ἔκδ. 1979) ρίχνει φῶς στήν ἱστορική εξέλιξη τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, γιά νά ἐπισημάνει ἰδιαίτερα τήν ἀναγκαιότητα ἐρμηνείας τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας μέσα ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς ποσοτικῆς θεωρίας καί μάλιστα ἀπό τή πλευρά τῆς προσφοράς καί τῆς ζήτησης χρήματος. Τοῦτο ὁμως ὅπως ὑποστηρίζει εἶναι ἀντικειμενικά πολύπλοκο, καθώς ἡ ὑπαρξη ἀντίθεσης μεταξύ *ex post* καί *ex ante* παραγωγῆς προκαλεῖ τή διατάραξη τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, μέ ἀποτέλεσμα ἡ ποσοτική θεωρία νά λαμβάνει δεοντολογικό χαρακτήρα (βλ. Χουμανίδη, Λ.Θ: "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν", 1979, σελ. 421).

Ὅπως εὐκόλα μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ οἱ προσπάθειες τοῦ Καθ. Ξ. Ζολῶτα καί τοῦ Μ. Γκολέμη ἀκολουθοῦν τή Φισειριανή παράδοση, χωρίς νά προσφέρουν ὅπως ἤδη μνημονεύθει κάτι τό νέο στό οἰκονομετρικό ἐπίπεδο.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Καθ. Α. Χουμανίδη κρίνεται πρὸ ἀξιολογῆσθαι καθὼς ἀντλεῖ συμπεράσματα μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ παρατήρησιν καὶ λαμβάνει ὑπόψιν τὸ πλέγμα τῶν παραγόντων π.χ. προσδοκίαι, κ.λπ., που ἐπιδρῶν στὸ φάσμα τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Καί ἡ προσπάθεια ὁμοίως αὐτὴ εἶναι ἡμιτελής ἀφοῦ τῆς λείπει ἡ ἐμπειρικὴ ἐπαλήθευσις. Ἡ τελικὴ προσπάθεια τῆς συνάρτησής του εἶναι ἑλλειπής ἀφοῦ τῆς λείπει ἡ οἰκονομετρικὴ ἐπαλήθευσις, ἂν καὶ ἡ συνάρτησή του εἶναι κατάληξη ἱστορικῆς διερεῦνησις.

2. Χουμανίδη, Α.Θ: "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν", 1979, σελ. 29-32.
3. Γιά τὴ Σχολὴ τῆς Σαλαμάνκα, βλ. Χουμανίδη, Α.Θ: "Ἱστορία Οἰκονομικῶν Θεωριῶν", 1979.
4. Dempsey, B.W: "The Historical Emergence of Quantity Theory", Quarterly Journal of Economics, 1935.
5. Ὁ J. Schumpeter παρέχει πολλὰς λεπτομέρειες γιά τὸ ἔργο τοῦ Molina, βλ. "History of Economic Analysis", σελ. 95-106.
6. Hegeland, H: "The Quantity Theory of Money", σελ. 20-22.
7. Ὁ Hegeland δέχεται λανθασμένα κατὰ τὴ γνώμη μας, ὅτι ὁ Montanari δὲν εἶχε οὐδεμίαν ἐπιρροήν ἐπὶ τῶν θεμελιῶν τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος, βλ. Hegeland, H: "The Quantity Theory of Money", σελ. 25.
8. Ἄν καὶ ὁ N. Senior ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας, ἐν τούτοις ὑποστήριξε ὅτι τὸ κόστος παραγωγῆς τῶν σπανίων μετὰλλων, τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενον ἐπίπεδο τιμῶν, προσδιορίζει τὴν ζήτησιν τοῦ χρήματος. Στὸ βραχυχρόνιον ὑπέθεσε ὅτι ἡ κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ χρήματος παραμένει ἀμετάβλητη.
9. Hegeland, H: "The Quantity Theory of Money", σελ. 72-73. Γιά περὶ σότερες λεπτομέρειες ἐπὶ τῶν θέσεων τῶν μελῶν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς στὴν ἔννοια χρήμα, βλ. D.P.O'Brien, "The Classical Economists", Oxford Clarendon Press, 1975, κεφ. 6· ἐπίσης J.H. Hollander, "The Development of the Theory of Money from Adam Smith to David Ricardo", Quarterly Journal of Economics, 1911· G. Becker-W.J. Baumol, "The Classical Monetary

Theory: The Outcome of the Discussion", δημοσιευθέντα στο J.J. Spengler - W.R. Allen: "Essays in Economic Thought", Chicago: Rand McNally and Company, 1960.

10. Οι R.B. Ekelund και R.F. Hebert προσφέρουν μια πλήρη και διαυγή ανάλυση επ' αυτού του σημείου, R.B. Ekelund - R.F. Hebert: "A History of Economic Theory and Method", London - Tokyo: McGraw-Hill Kogakusha, LTD, 1975, σελ. 392 - 394. Επίσης Blang, M.: "Economic Theory in Retrospect" 3η εκδ., London: Cambridge University Press, 1980, σελ. 162 - 170.

11. Schumpeter, J.: "History of Economic Analysis", σελ. 722.

12. Για μια διεισδυτική ανάλυση επί της εξέλιξης της θεωρίας της οικονομικής ισορροπίας, βλ. Βάμβουκα, Γ.Α.: "Η Μεθοδολογία της Οικονομικής Ανισορροπίας: κριτική ανάλυση", Spoudon, 1982.

13. Οι δύο τελευταίοι τόμοι εμφανίστηκαν το 1857 και γράφτηκαν με τη συνεργασία του William Newmarch (1820 - 1882).

14. Οι απόψεις του Walker επί του σημείου τούτου αναλύονται με πλήρη σαφήνεια στη μελέτη του, "The Quantity Theory of Money", Quarterly Journal of Economics, 1895.

15. Πριν από τον Kemmerer σημαντικός αριθμός συγγραφέων είχε διατυπώσει την ποσοτική θεωρία του χρήματος σε μαθηματικούς όρους. Ο Henry Loyd το 1771 και ο Cagnazzi το 1813 διατύπωσαν τη ποσοτική θεωρία σε μαθηματικούς όρους. Σύμφωνα με τον J. Schumpeter ο J. Briscoe το 1694 πρωτοεισήγαγε μαθηματική μορφή της εξίσωσης των εμπορικών συναλλαγών. Μετά αρκετοί συγγραφείς ακολούθησαν π.χ. Samuel Turner (1819), William Roscher (1854), Sir John W. Lubbock (1840), K.H. Rau (1841), P. Levasseur (1858), κ.λ.π. Η εξίσωση όμως που επηρέασε άμεσα τον Fisher ήταν η προταθείσα το 1885 από τον Simon Newcomb (1839-1909). Λόγω των κοινών σημείων της εξίσωσης του Newcomb με εκείνη του Fisher, μερικές φορές η εξίσωση των εμπορικών συναλλαγών συναντάται στη διεθνή βιβλιογραφία ως η Newcomb-Fisher σύνθεση. Ο Fisher προς αναγνώριση των μεγάλων προσπαθειών του δασκάλου του Newcomb στη θεωρία του χρήματος, αφιέρωσε στην ιερή του μνήμη το έργο του "The Purchasing Power of Money".

16. Ο Fisher, με τη μελέτη του "Stabilizing the Dollar" (1920), αισιοδοξώντας να συνεχίσει το έργο εκείνων που συνέβαλαν στη διερεύνηση του προβλήματος της σταθερότητας της αγοραστικής δύναμης του χρήματος, παρατηρεί ότι οι John Rooke, Simon Newcomb και Alfred Russel Wallace υπήρξαν οι ακτινοβόλες δυνάμεις του δικού του έργου.

17. Walras, L.: "Elements of Pure Economics" (1874), Αγγλική μετάφραση υπό W. Jaffé, New Jersey - Fairfield: A.M. Kelly, 1977, σελ. 366.

18. Χουμανίδη, Λ.Θ.: "Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών" Αθήναι, 1983, τομ.ΙΙΙ, σελ.238.
19. Hegeland, Η: "The Quantity Theory of Money", σελ. 123, 124.
20. Fisher, I: "Inflation?", New York: Adelphi Company, 1933.
21. Fisher, I: "Inflation?", σελ. 45.
22. Fisher, I: "Inflation? ", σελ.45. Το 1912 με την εμφάνιση της εργασίας του "Will the Present Upward Trend of World Prices Continue?" στην American Economic Review, εξαπέλυσε δριμύτατη επίθεση κατά των οικονομολόγων που συνάγουν συμπεράσματα για τη διακύμανση του κόστους ζωής, βασισμένοι αποκλειστικά στη μεταβολή του ατομικού επιπέδου τιμών διαφόρων προϊόντων και όχι του γενικού επιπέδου τιμών. Η νοοτροπία αυτή όχι μόνο εξωπραγματική είναι, αλλά και δεν υπόκειται σε στατιστικό έλεγχο. Οπως χαρακτηριστικά ο Fisher παρατηρεί, οι γνώμες περί της εξάρτησης του κόστους ζωής απο τη μεταβολή του ατομικού επιπέδου τιμών των διαφόρων αγαθών είναι "άφθονες ενώ τα στατιστικά δεδομένα που τις στηρίζουν είναι ελάχιστες", AER ,1912, σελ.531. Η κύρια θέση του Fisher ήταν ότι το κόστος ζωής προσδιορίζεται απο την ταλάντευση του γενικού επιπέδου τιμών, το οποίο στη συνέχεια επιδρά στη διακύμανση του ατομικού επιπέδου τιμών. Η αντίληψη αυτή υπήρξε ο συνθετικός κρίκος του Φισεριανού συστήματος, καθώς άμεση επιδίωξη των προσπαθειών του ήταν να στηρίξει την εγκυρότητα της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης κάτω από ένα σύστημα πλήρους απασχόλησης και νομισματικής σταθερότητας δεν διαταράσσει το επίπεδο των τιμών κάτι το οποίο συμβαίνει μόνο με τη μεταβολή της συνολικής ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος.
23. Fisher, I: "The Purchasing Power of Money: its determination and

relation to credit interest and crises"(1911,1922), New York:Reprints of Economic Classics, 1963, βλ. κεφ.ΧΙ.

24. Fisher,I:"Stabilizing the Dollar",σελ. XXIX.

25. Fisher,I:"The Purchasing Power of Money",σελ.270.

26. Fisher,I:"Stabilized Money: a history of the movement", London: George Allen and Unwin LTD, 1935,σελΧV.

27. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Fisher,I:"Stabilized Money: a history of the movement", σελ.22-31.

28. Fisher,I:"Stabilizing the Dollar",σελ.13.

29. Fisher,I:"Stabilizing the Dollar",σελ.65.

30. Fisher,I:"The Purchasing Power of Money",σελ.8.

31. Fisher,I:"The Purchasing Power of Money",σελ.14-15.

32. Fisher,I:"The Purchasing Power of Money", σελ. 19. 'Ο λατινικός όρος "quid pro quo" αντιστοιχεί στην ελληνική λέξη "αντάλλαγμα".

33,34,35. Fisher,I:"The Purchasing Power of Money",σελ.56,74,80. 'Ο Fisher για πρώτη φορά επιχείρησε να υπολογίσει τή κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος τό 1909, μέ τή δημοσίευση τής μελέτης του " A Practical Method of Estimating the Velocity of Circulation of Money", The Journal of the Royal Statistical Society. "Όπως ό Fisher παρατηρεί ό Jevons στή μελέτη του "Money and the Mechanism of Exchange"(1893) έπεσήμανε τίς ανυπέμβλητες για τήν έποχή του δυσκολίες υπολογισμού του V. 'Η έντυπωσιακή ανάπτυξη τής περιουλλονγής τών στατιστικών δεδομένων πού έπήλθε στίς Η.Π.Α. κατά τό τέλος του 19ου μέ άρχές του 20ου αιώνα, κατεύθυνε τόν Fisher στό συμπέρασμα ότι ή κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος μπορεί νά έκτιμηθεϊ. 'Η διαδικασία υπολογισμού τής κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος, όπως προτάθει από τόν Fisher τό 1909, ήταν εύκολοκατανόητη και άπλή σέ οικονομικούς και μαθηματικούς όρους.

"Αν καί οί διερευνήσεις του πρὸς ὑπολογισμό τῆς μεταβλητῆς V φαίνονται σήμερα περιορισμένης ἀναλυτικῆς καί μαθηματικοστατιστικῆς σημασίας, ἐν τούτοις ἀποτέλεσαν τῆ πρώτη συστηματικῆ προσπάθεια. Τό κεντρικό συμπέρασμα τοῦ Fisher στή δημοσιευθεῖσα μελέτη του τό 1909 ἦταν: "ὅταν γνωρίζουμε στατιστικά τήν κυκλοφοριακή ταχύτητα τοῦ χρήματος, θά εἴμαστε στή θέση νά ἐρευνήσουμε ἐπαγωγικά τῆ ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος, καί νά ἀνακαλύψουμε τῆ σημαντικότητα τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας ἀναφορικά μέ τίς οἰκονομικές κρίσεις, τῆ συσσώρευση τοῦ πλούτου, τῆ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, τῆ ταχεῖα μεταφορά, τήν ἐπικοινωνία, καθώς ἐπίσης πολλές ἄλλες συνθῆκες. Πράγματι, μιά νέα ἐποχή στή νομισματική θεωρία καί πολιτική θά ἔχει χαραχθεῖ", The Journal of the Royal Statistical Society, 1909, σελ. 618. Αὐτή ἡ ἄποψη ἀπέτελεσε προάγγελο στή μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Πολλοί οἰκονομολόγοι θά καταβάλλουν ἐπίπονες προσπάθειες πρὸς διερεύνηση τῆς σχέσης μεταξύ προσφορᾶς χρήματος καί οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Συζητήσεις οἱ ὁποῖες ἀνάγουν τῆ προέλευση τους στίς Φισεριανές παραδοχές περὶ χρήματος.

36. Ὁ Fisher μέ τόν ὄρο "unforseen contingencies" ὑπονοεῖ τῆ κατηγορία τῶν ἀγαθῶν πού ἐσωκλείουν τήν ἔννοια τοῦ κινδύνου καί τῆς ἀβεβαιότητας. Τά τελευταῖα χρόνια ἕνας μεγάλος ἀριθμός οἰκονομολόγων ἀσχολεῖται μέ τῆ κατηγορία τῶν "contingent goods", τό οἰκονομικό περιεχόμενο τῶν ὁποίων εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀρκετές δεκαετίες πρὶν ἀπό τόν Irving Fisher.

37. Fisher, I: "Elementary Principles of Economics", σελ. 514.

38, 39. Fisher, I: "The Purchasing Power of Money", σελ. 100, 101.

40, 41. Fisher, I: "The Purchasing Power of Money", σελ. 154, 167.

42. Οἱ θέσεις τοῦ Fisher ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πού ἔχει καθαρά

μεθοδολογικό χαρακτήρα, αντιπαρατίθενται με σαφήνεια και διαύγεια στο "The Purchasing Power of Money", σελ.174-181.

43. Πρίν τόν Fisher σημαντικός αριθμός συγγραφέων είχε ασχοληθεῖ με τή θεωρία τῶν ἀριθμοδεικτῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ W.Fleetwood(1707), A.Young(1812), J.Lowe(1822), P.Scrope(1833), H.James(1835), G.R.Porter(1838), S.Jevons(1863), W.Newmarch(1864), M.Drobisch(1870), E.Laspeyres(1871), H.Paasche(1874), H.Sidgwick (1883), F.Edgeworth(1883), R.Palgrave(1886), L.Walras(1889) καί C.Walsh, διακρίθηκαν γιά τήν πρωτοτυπία τους. Ὁ Fisher γιά πρώτη φορά ἀσχολήθηκε με τούς ἀριθμοδείκτες στό βιβλίό του "The Purchasing Power of Money". Ὁ προτεινόμενος ὑπό τοῦ Fisher ἀριθμοδείκτης(13) συνιστᾷ τή τετραγωνική ρίζα τοῦ γινομένου τῶν ἀριθμοδεικτῶν τοῦ Laspeyres καί τοῦ Paasche, βλ. Fisher, I: "The Making of Index Numbers", New York-Boston:Houghton Mifflin Company, 1923, κεφ. XI, XII. Ὁ Fisher πρίν προτείνει τή φόρμουλα (13) εἶχε ἐλέγξει περίπου 140 διαφορετικά εἶδη ἀριθμοδεικτῶν. Ὁ σταθμικός ἀριθμοδείκτης τοῦ Laspeyres, P_L , ἐκφράζει τήν ἀξία τῆς ποσότητας τῶν ἀνταλλασόμενων ἀγαθῶν q_0 σέ τιμές τῆς περιόδου t καί τιμές ἔτους βάσης:

$$(α) \quad P = \frac{\sum P_t q_0}{\sum P_0 q_0}, \quad \text{ὅπου } t=1, \dots, n.$$

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ ἀριθμοδείκτης τιμῶν Paasche, P_P , δίδεται ἀπό τό κλάσμα πού ἔχει ἀριθμητή τήν ἀξία τῶν ποσοτήτων τῶν ἀνταλλασόμενων ἀγαθῶν κατά τή περίοδο t καί παρανομαστή τήν ἀξία τῶν ἴδιων ποσοτήτων ἐκφραζόμενη σέ τιμές ἔτους βάσης, δηλαδή

$$(β) \quad P_P = \frac{\sum P_t q_t}{\sum P_0 q_t}, \quad \text{ὅπου } t = 1, \dots, n.$$

Νεώτεροι συγγραφείς πού ἀσχολήθηκαν με τή θεωρία τῶν ἀριθμοδεικτῶν π.χ. A.Pigou, G.Haberler, R.G.Allen, H.Staehle, A.P.Lerner, A.

Konüs, H.Schultz, H.Theil, κ.λ.π., έπηρεάστηκαν άμεσα από τίς άπόψεις τών προαναφερθέντων συγγραφέων καί ίδίως τών Laspeyres, Paasche, Palgrave καί Fisher.

44. Fisher, I: "Stabilizing the Dollar", σελ. XXVI.

45. Fisher, I: "Stabilizing the Dollar", σελ. 82.

46. Walsh, R.M: "Empirical Tests for Price Theories: Fisher, Foster and Catchings, Keynes", Quarterly Journal of Economics, 1934.

47. Fisher, I: "100% Money", New York: Adelphi Company, 1935, 2nd ed, 1936, σελ. VII.

48. Πολλές είναι οί οίκονομολογικές έρευνες καί άρκετοί οί συγγραφείς, πού κατά διαστήματα διερεύνησαν τίς αίτίες καί τίς οίκονομικές συνθήκες κάτω από τίς όποίες προέκυψε το κράχ του 1929 . 'Ο Fisher δέχθηκε ότι οί παράγοντες πού συνετέλεσαν στή τρομακτική αύξηση τής ζήτησης δανείων κατά τό έτος 1929 καί προκάλεσαν τήν οίκονομική κατάρρευση, ήταν ή πρόβλεψη για ψηλότερα μελλοντική κέρδη, ή άπαίτηση νά έπιστραφούν τά ληφθέντα δάνεια κατά τή περίοδο του πολέμου από τήν Εύρώπη καί ή άκολουθούμενη πολιτική τών χαμηλών έπιτοκίων άποβλέποντας νά βοηθήσει τήν Άγγλία νά επανέλθει στον χρυσού κανόνα. Σήμερα είναι γνωστό ότι από τήν υιοθέτηση μις άποφασιστικής μακροοίκονομικής πολιτικής μέ δημοσιονομικές καί νομισματοπιστωτικές προεκτάσεις, ή οίκονομική ύφεση του 1929 θά είχε περιορισθεί σέ ένα ή τό πολύ δύο χρόνια.

49. Fisher, I: "100% Money", σελ. 6-7. Τό Federal Reserve System στήν Άμερική ιδρύθει τό 1914, μέ άμεση έπιδίωξη νά βελτιώσει τό προυάρχων τραπεζικό σύστημα. Τό Federal Reserve System τή περίοδο πρίν από τό κράχ περιελάμβανε 12 διαμερίσματα (districts), έκαστο τών όποίων είχε μιá Κεντρική Τράπεζα (Federal Reserve Bank) καί ένα σύνολο μικρό-

τέρων τραπεζών. Οί κάτοικοι τής κάθε περιοχής καταθέτουν ἢ ἀποσύρουν χρήματα ἀπό τίς μικρές τράπεζες, οί ὁποῖες μέ τή σειρά τους καταθέτουν ἢ ἀποσύρουν χρήματα ἀπό τήν Κεντρική Τράπεζα τοῦ διαμερίσματος. Τά ποσοστά τῶν καταθέσεων πού οί τράπεζες τής κάθε περιοχής διατηροῦν σέ πιστωτικό ἢ ρευστό χρήμα, ἐξαρτᾶται ἀπό τό μέγεθος τής πόλης στήν ὁποία ἡ ἐπί μέρους τράπεζα τοῦ διαμερίσματος βρῆσκειται. Βάσει τής Ἀμερικάνικης νομοθεσίας οί μικρές τράπεζες τῶν διαμερισμάτων ἔπρεπε κατά μέσο ὄρο νά κρατοῦν σέ ρευστό χρήμα τό 10% τῶν συνολικῶν τους καταθέσεων, τό ὁποῖο στή συνέχεια κατέθεταν στή Κεντρική Τράπεζα τοῦ διαμερίσματος. Ἡ Κεντρική Τράπεζα ἦταν ὑποχρεωμένη νά τηρεῖ σέ ρευστό χρήμα τό 35% τῶν συνολικῶν της καταθέσεων, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στίς συναλλαγματικές ἀπαιτήσεις σέ ρευστό χρήμα τῶν μικρότερων τραπεζῶν. Ἐάν δηλαδή μιᾶ Ἑμπορική Τράπεζα εἶχε καταθέσεις ὕψους 100 ἑκατ. δολ., ὄφειλε νά καταθέσει στή Κεντρική Τράπεζα ὑπό μορφή ρευστοῦ χρήματος 10 ἑκατ. δολ., ἡ ὁποία μέ τή σειρά της ἔπρεπε νά διατηρήσει 3,5 ἑκατ. δολ. σέ ρευστό χρήμα. Εἶναι φανερό ὅτι τό ποσοστό τῶν συνολικῶν καταθέσεων πού ἀντιπροσώπευε ρευστό χρήμα ἦταν κατά 65% λιγότερο ἀπό τά συνολικά ρευστά χρηματικά διαθέσιμα τῶν μικρῶν τραπεζῶν, καί τοῦτο γιατί ἡ Κεντρική Τράπεζα τοῦ διαμερίσματος μέ τή διαφύλαξη τοῦ 35% σέ ρευστό χρήμα πάντοτε εἶχε τόν τελευταῖο λόγο. Ὁ Fisher ἐπικρίνοντας τό Federal Reserve System ὑποστήριξε ὅτι πρῖν τό 1914 δέν εἶχαν παρατηρηθεῖ οἰκονομικές κρίσεις ἀντίστοιχες μέ τήν τραγωδία τοῦ 1929. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ὑπάρχοντος τραπεζικοῦ συστήματος ἀπό τό 100% Νομισματικό σύστημα εἶναι ἐπιτακτική, ὥστε ἡ ἐξάρτηση τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἀπό τό ποσοστό τῶν πραγματοποιούμενων δανείων νά ἐξαληφθεῖ.

50. Fisher, I: "100% Money", σελ. 90.

51. Wicksell, K: "Prices and Interest" (1898), New York: Reprints of

Economic Classics, 1965.

52. 'Η έργασία του Wickcell " Lectures on Political Economy" έκδόθηκε σέ δύο τόμους έκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος δημοσιεύθηκε τό 1901 καί ὁ δεύτερος τό 1906. 'Η δεύτερη έκδοση τοῦ δίτομου ἔργου του πραγματοποιήθει τό 1911 καί κατά ὁμολογία τοῦ Wickcell ἦταν περισσότερο πλήρης καί βελτιωμένη συγκριτικά μέ τή πρώτη.

53. Wickcell,K:"Prices and Interest",σελ. 102.

54. Wickcell,K:"Prices and Interest",σελ.109-110.

55. Lindahl,E:"Studies in the Theory of Money and Capital",London: George Allen and Unwin LTD,1939,σελ.139-143.

56. Ohlin,B:"Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment", Economic Journal, 1937*ἀναδημοσιευθέντα στό "Readings in Business Cycle Theory", συλλογή ἄρθρων ὑπό American Economic Association, London:George Allen and Unwin LTD, 1950,σελ.117.

57. Pigo u,A.C:"The Value of Money", Quarterly Journal of Economics", 1917 καί Marshall,A:"Money, Credit and Commerce", New York:The Macmillan Company, 1923.

58. Hansen,A:"Monetary Theory and Fiscal Policy", 1949,βλ.κεφ.1

59. Hansen,A:"Monetary Theory and Fiscal Policy",σελ.3.

60. 'Ο Keynes στό "A Tract on Monetary Reform"(1925)εἶχε προτείνει τήν κάτωθι ἐξίσωση συναλλαγῶν:

$$(α) \quad n = p \cdot k$$

, ὅπου n =ποσότητα κυκλοφοροῦντος χρήματος, p =μέσο ἐπίπεδο τιμῶν τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί k =τό ποσό τοῦ χρήματος, ἀντιστοιχοῦν σέ ὄρους καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, πού τό ἄτομο ἐπιθυμεῖ νά κρατήσῃ ὑπό μορφή χρηματικῶν διαθεσίμων. Στή περίπτωση πού ὑποτεθεῖ ὅτι τό ἄτομο ἀπόδοθεῖσα ποσότητα κυκλοφορούντων χρεωγράφων K' , ἐπιδιώκει νά διατηρεῖ

υπό μορφή ταμειακῶν διαθεσίμων ποσότητα R , τότε ἡ (α) ἀντικαθίσταται ἀπό τήν

$$(β) \quad n = p (K + RK')$$

Μερικά χρόνια ἀργότερα στό μελέτημά του "Treatise on Money" (1930), εἰσήγαγε τήν ἀκόλουθη ἐξίσωση συναλλαγῶν:

$$(γ) \quad P = \frac{E}{O} + \frac{I' - S}{R}$$

, ὅπου P =μέσο ἐπίπεδο τιμῶν τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, E =συνολικά κέρδη, O =συνολικό προϊόν, R =ποσοστό προϊόντος παραγόμενο ὑπό μορφή καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, K =ποσοστό προϊόντος ἀναγκαζῶν ἐπενδυτικῶν ἀγαθῶν, S =τρέχουσες ἀποταμιεύσεις καί I' =κόστος τῶν νέων ἐπενδύσεων. Ὁ Keynes ἰσχυρίσθηκε ὅτι ἡ διατάραξη τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν προέρχεται ἀπό τήν ἔλλειψη ἰσορροπίας μεταξύ ἀποταμιεύσεων καί ἐπενδύσεων. Ἡ ἀναφορά του σέ τέτοιες μεταβλητές ὅπως O, R, K καί S ἀπέβλεψε νά ἐρμηνεύσει τό φαινόμενο τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν νομισματικῶν καί τῶν πραγματικῶν παραγόντων. Ἡ προσπάθεια αὐτή στέφθηκε μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία τό 1936 ὅταν δημοσίευσε τή "General Theory". Ὁ Keynes ἐπηρεάσθηκε ἄμεσα ἀπό τίς θέσεις τοῦ Wicksell, ὅπως διατυπώθηκαν τό 1898 στό "Prices and Interest". Ἡ ρυθμιστική μεταβλητή στό κεϋνσιανό σύστημα δέν εἶναι πλέον ἡ προσφορά χρήματος ἢ τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν, ἀλλά τό ἐπιτόκιο. Μέσα ἀπό τό φάσμα τῶν προβλέψεων τό ἄτομο ἐπιχειρεῖ νά προσδιορίσει τή μελλοντική ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτοκίου, ρυθμίζοντας ἔτσι τίς ἐπιλογές του μεταξύ χρεωγράφων καί ρευστῶν χρηματικῶν διαθεσίμων. Δέν ἦταν ὁμως λίγα τά στοιχεῖα, πού ὁ Keynes δανείστηκε ἀπό τούς συναδέλφους του τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge. Ἡ ἐξέταση τοῦ χρήματος ὡς ἀποθέματος πλούτου, ἡ τάση τῶν ἀτόμων νά διακρατοῦν ταμειακά διαθέσιμα, ἡ ἐξάρτηση τῆς ζήτησης χρήματος γιά πρόνοια ἀπό τή μεταβολή τοῦ εἰσοδήματος, συνιστοῦν μερικές ἔννοιες πού υἱετηθήκαν αὐτούσιες ἀπό τόν Keynes.

61. Patinkin, D. "The Chicago Tradition, the Quantity Theory, and Friedman", *Journal of Money, Credit and Banking*, 1969' αναδημοσιεύθηκε στο D. Patinkin, "Studies in Monetary Economics", New York: Harper International Edition, 1972, σελ. 93. Δεν θα πρέπει όμως να αγνοηθεί το γεγονός ότι ο Friedman πολλές φορές είχε την ευκαιρία να τονίσει την τρομακτική επίδραση της Κεϋνσιανής επανάστασης στη πορεία της οικονομικής σκέψης. Στο βιβλίο του "A Program for Monetary Stability" (1960), επισημαίνοντας την εντυπωσιακή επίδραση των νομισματικών παραγόντων επί της οικονομικής ζωής, ομιλεί περί μιας "αντεπανάστασης" (counterrevolution) στην οικονομική επιστήμη, που συνέβαλε στην αναθεώρηση της στάσης των οικονομολόγων περί νομισματικής θεωρίας και πολιτικής. Κατά τον Friedman δύο υπήρξαν οι δυνάμεις που προκάλεσαν την αντεπανάσταση: "η μία είχε αυστηρά ακαδημαϊκή κριτική και περιστράφηκε στην ανάλυση των ιδεών του John Maynard Keynes... η άλλη... αν και ίσως όχι τόσο σπουδαία ήταν η ωμή βία των γεγονότων", Friedman, M., "A Program for Monetary Stability" New York: Fordham University Press, 1970, σελ. 1-2.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

Ὁ Fisher διερεύνησε ὄχι μόνο τίς ἐπιδράσεις τῶν διακυμάνσεων τῆς νομισματικῆς μονάδας σέ μιά χώρα, ἀλλά καί σέ διεθνές ἐπίπεδο. Περισυλλέγοντας στατιστικά δεδομένα χωρῶν μέ κοινή νομισματική βάση (common monetary standard), ὀδηγήθη στό συμπέρασμα ὅτι ἡ μεταβολή τῶν τιμῶν σέ μιά χώρα "ἐπηρεάζει τή μεταβολή τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἄλλων χωρῶν".¹ Ἡ ἐμπειρία τῆς περιόδου 1929-33 ἐπεισε τόν Fisher ὅτι ἡ διατάραξη τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν σέ μιά χώρα ἀντανακλάται καί στίς συναλλασόμενες μέ αὐτήν χώρες. Ὁ Fisher ὑπῆρξε θερμός ὀπαδός, σέ ὅτι σήμερα εἶναι γνωστό στή παγκόσμια βιβλιογραφία τοῦ Διεθνῆ Ἐμπορίου ὡς "Κλασσική περίπτωση τῆς θεωρίας τῶν κεφαλαιακῶν κινήσεων" (The Classical case of the theory of capital movements).²

Στή συνέχεια πρόκειται νά περιγράψουμε τή Κλασσική θεωρία τῆς κίνησης κεφαλαίων, ὅπως ἀνελύθει ἀπό τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Κλασσικῆς καί τῆς Νεοκλασσικῆς παράδοσης. Οἱ ὀπαδοί τῆς θεωρίας αὐτῆς χρησιμοποίησαν τόν χρυσό κανόνα καί τή μέθοδο τῶν διακυμενόμενων ὄρων συναλλάγματος (fluctuating exchange rates).³ Ὁ Fisher υἱοθέτησε τίς βασικές θέσεις τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς περί διεθνούς ἐμπορίου καί ἰδίως ἐκεῖνες τῶν D.Ricardo καί John S.Mill. Ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι χρυσός ρέει ἀπό τήν Ἄγγλια πρὸς τίς Η.Π.Α. Σύμφωνα μέ τή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος οἱ τιμές στήν Ἄγγλια θά ἐλαττωθοῦν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς αὔξεσης τῆς προσφορᾶς χρήματος. Χαμηλότερες τιμές στήν Ἄγγλια καί ψηλότερες στίς Η.Π.Α., θά προκαλέσουν τήν αὔξησιν τῶν Ἀγγλικῶν ἐξαγωγῶν καί τήν ἐνθάρρυνση τῶν Ἀμερικάνικων εἰσαγωγῶν. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ ἐξαγωγές στήν Ἄγγλια ὑπερβαίνουν τίς εἰσαγωγές ὁ ἀρχικά ἀπωλεσθεῖς χρυσός θά ἐπιστραφεῖ στίς Ἀγγλικές τράπεζες, ἔτσι ὥστε ἡ προηγουμένη κατάσταση οἰκονομικῆς ἰσορροπίας προοδευτικά θά ἀποκατασταθεῖ. Οἱ τιμές στήν Ἄγγλια

καί στίς Η.Π.Α. θά ἐπιστρέψουν στά ἀρχικά τους ἐπίπεδα, πρὶν τή πραγματοποίηση τῆς ροῆς χρυσοῦ ἀπό τήν Ἀγγλία στίς Η.Π.Α.. Μέ ἄλλα λόγια, "ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος καί συνεπῶς ἡ ἀγοραστική του δύναμη, ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τό ἀπόθεμα χρυσοῦ".⁴ Ἡ ἴδια κατάσταση θά παρατηρηθεῖ σέ περίπτωση αὔξεσης τοῦ ἐπιτοκίου στήν Ἀγγλία γιά νά συγκρατήσῃ τήν ἀπώλεια χρυσοῦ καί κεφαλαίων. Ἡ προσέλευση κεφαλαίων καί χρυσοῦ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνύψωσης τοῦ ἐπιτοκίου θά ἐπιφέρει τήν ἀνοδοτῶν τιμῶν, τή μείωση τῶν ἐξαγωγῶν καί τήν ζήτηση περισσοτέρων εἰσαγομένων ἀγαθῶν. Ἐπειδή ὁμως οἱ εἰσαγωγές ὑπερτεροῦν τῶν ἐξαγωγῶν, τά ἀρχικά κεφάλαια θά ἐπαναπατριστοῦν στίς Η.Π.Α., ἔτσι ὥστε τό ἐπιτόκιο νά πέσει & οἱ τιμές νά ἐπανέλθουν στό ἀρχικό τους ἐπίπεδο. Λίγο ἀργότερα τό προϋπάρχον καθεστῶς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας θά ξαναεπιτευχθεῖ.

Ἄρκετοί οἰκονομολόγοι ἐπιτιθέμενοι ἐπί τοῦ κλασσικοῦ μηχανισμοῦ τῶν κινήσεων κεφαλαίου, ἰσχυρίζονται ὅτι δέν ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ζωντανῆς πραγματικότητας. Τά κυριώτερα σημεῖα τῶν ἀμφισβητήσεων τους εἶναι:

1. Ἡ κλασσική περίπτωση δέν λαμβάνει ὑπόψη τήν ἐκδοχή κατά τήν ὁποία τά διακινούμενα κεφάλαια δαπανηθοῦν στήν Ἀγγλία ἢ τήν Ἀμερική. Δηλαδή, οἱ κλασσικοί ὑπέθεσαν ὅτι τά οἰκονομικά μεγέθη C, G καί I, τῆς ἐξίσωσης,

$$(1) \quad Y = C + I + G + X - M$$

παραμένουν ἀμετάβλητα· Y=ἐθνικό εἰσόδημα, C=καταναλωτική δαπάνη, I=ιδιωτική ἐπενδυτική δαπάνη, G=κυβερνητική ἐπενδυτική δαπάνη, X=ἐξαγωγές καί M=εἰσαγωγές. Στήν ἐξίσωση 1 ἡ "διευθετική διαδικασία" (adjustment process) μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μέσω τῆς μεταβολῆς τῶν μεγεθῶν X καί M. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κλασσικοῦ μηχανισμοῦ ὑποστήριξαν ὅτι ἐάν τά διακινούμενα κεφάλαια δαπανηθοῦν στίς Η.Π.Α. ἢ στήν Ἀγγλία, μιά ἀ-

λυσίδα μεταβολῶν θά σημειωθεῖ στίς μεταβλητές Y, C, I καί G.

2. Ἐάν ἡ κεντρική ἐπιχειρηματολογία τῶν Κλασσικῶν περί ἐλαστικῶν τιμῶν στίς ΗΠΑ καί τήν Ἀγγλία, ὑποκατασταθεῖ ἀπό τήν κεϋσιανή ἀρχή τῆς ἀκαμψίας τῶν μακρομεταβλητῶν τοῦ συστήματος, τότε ἡ ἐγκυρότητα τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν καταρέει.

3. Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς Κλασσικῆς περίπτωσης ἀγνόησαν τίς συνέπειες τῶν διανεμητικῶν ἀποτελεσμάτων π.χ. μιᾶς μεταβολῆς τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος ἐπί τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν μέσω τῆς διακύμανσης τῶν ὀριακῶν ροπῶν πρὸς εἰσαγωγή καί ἐξαγωγή: "Οἱ Κλασσικοί πίστευαν ὅτι ἡ κίνηση κεφαλαίων προκαλεῖται μέσω τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν. Οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι, μέ ἀφετηρία τόν Ohlin, συγκεντρώνουν τή προσοχή τους στίς μεταβολές τοῦ εἰσοδήματος".⁵

4. Οἱ Κλασσικοί καί οἱ Νεοκλασσικοί συγγραφεῖς δέν ἐξέτασαν τή περίπτωση, ὅταν τὰ ἀντλούμενα κεφάλαια προέρχονται ἀπό τήν ἐπιβολή φόρων καί ὄχι ἀπό νεοδημιουργούμενο χρήμα ἢ ἀποθέματα χρυσοῦ. Ἀναμφισβήτητα, ἡ ἐπιβολή φόρων θά ἔχει σοβαροῦς ἀντικτύπους ἐπί τῶν μεταβλητῶν τῆς 1.

Τό Κλασσικό ὑπόδειγμα τῆς κίνησης κεφαλαίων παρ' ὅλες τίς ἀδυναμίες του ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἐπιστημονικά τεκμηριωμένη προσπάθεια στή θεωρία τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Οἱ μετέπειτα συνεισφορές τῶν J.Viner, F. Machlup, G.Haberler, P.B.Whalen, F.W.Paish, T.Balogh, R.Nurkse, C.Iversen, P.Kindleberger, R.A.Mundell, M.J.Fleming, H.G.Johnson, κ.λ.π., εἶχαν τίς ρίζες τους στοὺς συλλογισμοὺς τῶν κατασκευαστῶν τοῦ Κλασσικοῦ ὑποδείγματος. Στίς μέρες μας, ἡ κίνηση κεφαλαίων μεταξύ διαφόρων χωρῶν πραγματοποιεῖται ὄχι μόνο μέσω τῆς διακύμανσης τοῦ συναλλάγματος καί τῶν ἐπιτοκίων, ἀλλά καί μέ τήν υἱοθέτηση εἰδικῶν διακρατικῶν συμφωνιῶν, κοινοπραξιῶν (consortia), ἀνειλημμένων πολιτικῶν ὑποχρεώσεων,

κ.λ.π.. "Ετσι, ή κατασκευή ενός ύποδείγματος άπεικονίζων τό φαινόμε-
νο τής διακίνησης κεφαλαίων όπως παρατηρεΐται επί τών ήμερών μας, δέν
εΐναι εύκολη ύπόθεση.

Σύμφωνα μέ τόν Fisher, στή πράξη ύφίστανται άπροσπέλαστοι παρά-
γοντες πού προκαλοϋν τή διαμόρφωση διαφορετικού έπιπέδου τιμών μετα-
ξύ τών συναλλασσόμενων χωρών. 'Η έπιβολή αύστηρών δασμολογικών έπιβα-
ρύνσεων, τό αύξανόμενο κόστος μεταφοράς, ή έξαγωγική πολιτική τών
διαφόρων χωρών ,κ.λ.π., προκαλοϋν τή διαφοροποίηση τοϋ έπιπέδου τών
τιμών σέ διεθνές επίπεδο. 'Η έπιβολή δασμολογικών έπιβαρύνσεων επί
όρισμένων εισαγόμενων αγαθών υπό τής χώρας Α, ναί μέν θά προκαλέσει
τό περιορισμό τών εισαγωγών τους, θά άναφλέξει όμως τό γενικό επίπεδο
τιμών. Συνεπώς, ό "προστατευτισμός" (protection) ως άποτελεσματικού
μεθόδου οίκονομικής πολιτικής άπερίφθει άπό τόν Fisher, έπειδή θά
συμβάλει στήν εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων σέ πολλούς κλάδους τής
οίκονομίας. Κατ' αυτό τό τρόπο, τά προσωρινά όφέλη τών προστατευτικών
τοιχών θά καταρρεύσουν λίγο άργότερα άπό τό φόβιτρο τών πληθωριστικών
πιέσεων:" οί εύοίωνες συνθήκες στό έμπορικό ίσοζύγιο λόγω τής έπιβολής
ένός προστατευτικού δασμοϋ θά εΐναι πρόσκαιρες..... τό δασμολογικό
τοιχος εΐναι ένα προσωρινό φράγμα, προκαλώντας τήν άνέλκυση τής τιμής
τών προϊόντων πού έτυχαν προστατευτικών περιορισμών".⁶

Δέν εΐναι στίς προθέσεις μας νά εκθέσουμε σέ βάθος, τίς διαδυ-
στατες άπόψεις τών όπαδών τοϋ έλεύθερου έμπορίου καί τοϋ προστατευτι-
σμοϋ.⁷ Μερικές όμως πυχές τών άντιλήψεων τών συνήγορων τοϋ προστα-
τευτισμοϋ κρίνονται άναγκαΐες, ώστε νά διαπιστωθει έστω καί έπιφανει-
ακά ή διαφορά μεταξύ τών δογμάτων τοϋ έλεύθερου έμπορίου καί τοϋ προ-
στατευτισμοϋ. Χώρες οί όποιες πέρασαν στό στάδιο τής ύψηλης άνάπτυξης
π.χ. Η.Π.Α., 'Αγγλία, Γερμανία, Γαλλία, Καναδάς, κ.λ.π., άκολούθησαν

πιστά κατά τή διάρκεια τῆς ἐξελικτικῆς τους πορείας διάφορες συνταγές προστατευτισμοῦ. Κατόπιν, ἔγιναν ἀπολογητές τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου καί τοῦ πλήρη ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ προσταρευτισμοῦ σύμφωνα μέ τούς θεμελιωτές της, A.Hamilton, F.List, M.Carey, B.Hildebrand, G. Schmoller, J.Ingram, κ.λ.π., δέν ὑποδηλώνει ἀπλῶς τή λήψη δασμολογικῶν περιορισμῶν γιά τήν ἀποθάρρυνση τῶν εἰσαγωγῶν. Ἀντίθετα, ἡ σκέψη του εἶναι βαθυστόχαστη καί διεισδυτική, ἀποβλέπουσα στή σταθερή ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομίας μέσω μιᾶς Ἐθνικῆς πολιτικῆς. Τό Κράτος διά τῆς νομοθεσίας θά κηδεμονεύσει τούς τομεῖς πού μποροῦν νά ἀναπτυχθοῦν, ὥστε ἡ οἰκονομία νά ἐπιτύχει τόσο ἐξωστρεφή ὅσο καί ἐσωστρεφή βιομηχανική ἀνάπτυξη. Δηλαδή, ἄμεση ἐπιδίωξη τῆς προστατευτικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ταχύρρυθμη ἐκβιομηχάνιση τῆς οἰκονομίας, ὥστε στό μέλλον ὄχι μόνο νά καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες σέ βιομηχανικά προϊόντα ὀρισμένων κλάδων τῆς οἰκονομίας, ἀλλά καί νά δημιουργηθοῦν νέες δυνατότητες στό ἐξαγωγικό ἐμπόριο καί κατά συνέπεια στό ἰσοζύγιο πληρωμῶν τῆς Χώρας.

Προστατευτισμός δέν σημαίνει κατάργηση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἢ πολιτική ἀπομόνωση, ὅπως πολλοί ἰσχυρίζονται φέροντας σάν ἐπιχείρημα τό παράδειγμα τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας ἢ τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας. Ὁ προστατευτισμός ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τούς διαμορφωτές του, ἀποβλέπει στή προστασία τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ πολίτη, τή κατοχύρωση τῆς Ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καί ἀκεραιότητος, καί τήν ἐνεργοποίηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας. Ἡ ἐξασφάλιση τῶν ἐλεύθερων συνθηκῶν ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου πού ὁ προστατευτισμός ὑπόσχεται, θά συντελέσει στήν ἀναδιανομή τῶν παραγωγικῶν πόρων στούς κλάδους πού μποροῦν νά ἐκβιομηχανοποιηθοῦν. Συνεπῶς, ὁ προστατευτισμός ὡς ἰδεολογία ἐμφανίζεται ὄχι μόνο ὡς παράγοντας οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ἀλλά καί ὡς συντελεστής ριζικῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς κοινωνίας. Πράγματι, τό μεγάλο του μυστικό

είναι ότι μέσω της έκβιομηχάνισης και της νομοθετικής αφύπνισης, θά πραγματοποιηθεῖ ταυτόχρονα ἡ θεσμική ἀνασυγκρότηση τῆς κοινωνίας. Μόνο οἱ λαοί, πού πίστεψαν μέ καρτερικότητα καί πίστη στίς δυνατότητες τοῦ προστατευτισμοῦ, κατόρθωσαν νά ἀναδιοργανώσουν τό θεσμικό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας τους καί νά σπάσουν τό ὄχυρό τῆς ὑποανάπτυξης.

Ὁ Irving Fisher ὑπῆρξε ἐμβριθῆς γνώστης τῆς ἰδεολογίας καί τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ προστατευτισμοῦ. Τάχθηκε ὁμως κατά τῶν μεθόδων τῆς ὁποιαδήποτε προστατευτικῆς πολιτικῆς. Οἱ ἀντιλήψεις του περί ἐλεύθερου ἐμπορίου καί πλήρη ἀνταγωνισμοῦ δέν ἦταν ἀκραῖες ἢ μονολιθικές. Σέ πολλά σημεῖα τῶν ἔργων του χαρακτηρίζεται πιστός θιασώτης τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. "Ὅταν ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία κάτω ἀπό συνθήκες ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ δέν ἀνταποκρίνεται στίς συλλογικές ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας, τότε ὁ κρατικός ἐπεμβατισμός κρίνεται ἀναγκαῖος καί ἀναπόφευκτος. Αὐτή ἡ ἀποψη, πού ὅπως θά τονίσουμε στό κεφ. 7 ἔχει τίς ρίζες της στή κλασσική παράδοση, υἱοθετήθηκε ἀπό τόν Fisher. Γεγονός εἶναι ὅτι ὁ Fisher στίς ἐργασίες του "American's Interest in World Peace" καί "League of War?", ἐμφάνισε μερικές προστατευτικές τάσεις. Γαλουχηθεῖς μέσα στή παράδοση τοῦ Ἀμερικάνικου προστατευτισμοῦ, ὅπως ἐκφράσθηκε ἀπό τοὺς A.Hamilton, M.Carey, C.Ingersoll, P.Duroncean, κ.λ.π., ἦταν ἀναπόδραστο νά δεχθεῖ τὰ κεντρίσματά του. Προσάρμοσε ὁμως τίς δομές τῆς σκέψης του κατά τέτοιο τρόπο μέ τήν παράδοση τοῦ Ἀμερικάνικου προστατευτισμοῦ, ὥστε οἱ προστατευτικές του παρορμήσεις νά ἐκδηλωθοῦν μέ τίς θέσεις του περί κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καί ὄχι μέ τόν πολιτικοοικονομικό ἐπεκτατισμό τῆς Γερμανικῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Υ Π Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Fisher, I: Are Booms and Depressions Transmitted Internationally Through Monetary Standards?, Bull De L'Institut Intern de Statistique 1935, σελ. 1
2. Fisher, I: The Purchasing Power of Money , σελ. 92,96
3. 'Ο Fisher ούδέποτε τάχθηκε υπέρ της εγκατάλειψης του " χρυσοῦ κανόνα" καθώς ὁ χρυσός λόγω τῆς ἀνθεκτικότητάς του, τῆς διαιρεικότητάς του, τῆς ἐμπορευσιμότητάς του, κλπ., ἀποτελεῖ τό καλύτερο μέσο συναλλαγῶν και πρότυπο ἀξίας. Οἱ κυβερνήσεις τῶν κρατῶν ὀφείλουν νά ἐξασφαλίζουν τή σταθερότητα τῆς ἀξίας τῶν νομισμάτων τους σέ μονάδες χρυσοῦ. Οἱ εἰσροές καί οἱ ἐκροές χρυσοῦ πρός ἤ ἀπό τίς Κεντρικές Τράπεζες πρέπει νά ἐλέγχονται λεπτομερικῶς ἀπό τοὺς κρατικούς φορεῖς. Ἡ τιμὴ τοῦ ἀριθμοδείκτη ἀποτελεῖ τή ρυθμιστικὴ δύναμη, ὥστε τό ποσοστὸ μεταβολῆς τῆς τιμῆς τοῦ ἐγχώριου νομίσματος πρός τόν χρυσό νά εἶναι ἢ περισσότερο δίκαιη καί ἀντικειμενική' βλ. I.Fisher, "Stobilizing the Dollar", σελ.96-98. Ἡ συμπαράσταση τοῦ Κράτους στήν θετικὴ ἐπιτυχία τοῦ μέτρου, ἀποτελεῖ τό μυστικὸ τοῦ ὄλου προβλήματος. Τό Κράτος ὡς φορέας λήψης καί ἐκτέλεσης ἀποφάσεων εἶναι σέ θέση ὄχι μόνο νά ἐφαρμόσει μιὰ δέσμη οἰκονομικῶν μέτρων, ἀλλά καί νά ἐποπτεύσει τή πορεία τῆς πραγμάτωσός τους.
4. Fisher, I: "The Purchasing Power of Money" , σελ. 98
5. Kindleberger, C: "International Economics" , Illinois - Home wood: Richard D.Irwin, 5th ed, 1973, σελ. 381.
6. Fisher, I: " The Purchasing Power of Money ", σελ. 94
7. Στήν ἐργασία τοῦ ὑποφαινομένου, "The Historical School and the

Doctrine of Economic Nationalism" (Spoudai, 1981), αναλύονται οι ιστορικές διαστάσεις του πολιτικοοικονομικού προστατευτισμού, όπως συντελέσθηκαν στον Ευρωπαϊκό χώρο με πόλο έλξης την Γερμανία. Στην εργασία μας αυτή παρέχεται χρήσιμη βιβλιογραφία επί της ιδεολογίας και των ιστορικών πηγών του προστατευτισμού.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Ξ Η

Ο Ι Κ Ο Ν Ο Μ Ι Κ Ο Σ Κ Υ Κ Λ Ο Σ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

I. Οί θεμελιωτές τῆς θεωρίας τῶν Οἰκονομικῶν Διακυμάνσεων, καί ἡ ἐπίδρασή τους στόν Fisher.

Τό σοβαρό πρόβλημα τῶν περιοδικῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων ὑπῆρξε ἡ πρωταρχική αἰτία, πού σημαντικός ἀριθμός συγγραφέων ἐξάσκησε δριμύτατη κριτική στό συνεχῆ ἀναπτυσσόμενο βιομηχανικό καπιταλιστικό σύστημα κατά τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὀρισμένοι ὀπαδοί τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ὅπως ὁ T.Malthus καί ὁ L.Lauderdale, παρεκτρέπομενοι ἀπό τή θεμελιώδη δοξασία τῆς Σχολῆς ὅτι στό μακροχρόνιο οἰκονομικές κρίσεις εἶναι ἀδύνατο νά συμβοῦν, προβληματίστηκαν γιά τή δυνατότητα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος νά ἐξελισσεῖται χωρίς ἐπικίνδυνους κλυδωνισμούς. Ὁ Malthus, ἀπορρίπτοντας τό δόγμα τῆς μακροχρόνιας οἰκονομικῆς σταθερότητας κατά τήν ἀντίληψη τοῦ D.Ricardo, τοῦ J.B.Say καί τοῦ James Mill, ὑποστήριξε: "τό δόγμα αὐτό, ὅπως γενικά ἔχει υἱοθετηθεῖ, μοῦ φαίνεται νά εἶναι ἀπόλυτα ἀθεμελίωτο, καί νά ἀντιφάσκει πλήρως μέ τίς ἀρχές πού ρυθμίζουν τή προσφορά καί τή ζήτηση".¹ Ὁ Malthus ἔγτονα ἐπηρεασμένος ἀπό τή βιομηχανική κρίση τῆς Ἀγγλίας μεταξυ τῶν ἐτῶν 1816-1821, ἰσχυρίστηκε ὅτι τό φάσμα τῆς ὑπερβάλλουσας προσφοράς ἢ τῆς ὑπερπαραγωγῆς ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν ὀδηγεῖ σέ οἰκονομική κρίση, ὅταν ἡ ἐνεργός ζήτηση δέν ἀνταποκρίνεται στό ἐπίπεδο παραγωγῆς. Ἡ Μαλθουσιανή θεωρία εἶναι εὐρύτερα γνωστή σάν "ἀποτέλεσμα ὑποκατανάλωσης" (underconsumption effect).

Οἱ Μαλθουσιανές ἀναζητήσεις ἐπρόκειτο νά τύχουν ιδιαίτερης προσοχῆς ἀπό τόν J.M.Keynes, καθώς ἡ ἀρχή τῆς ἐνεργοῦ ζήτησης ἀποτελεσε τή βάση τῶν Κεϋνσιανῶν παραδοχῶν περί οἰκονομικῆς ἰσορροπίας.

Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ριζοσπαστῶν W.Spence καί J.C.Sismondi ὅμως περί ὑποκατανάλωσης ὑπῆρξαν οἱ πιό ὀλοκληρωμένες ἀπό τίς πρωτοπόρες γιά τήν ἐποχή πού διαμορ-

φώθηκαν.² Ο έδαφομεταρρυθμιστής Spence παρατήρησε ότι ο πίνακας του Quesnay προσφέρει τις κατάλληλες προσβάσεις, για τή διατύπωση μιās θεωρίας περί ύποκατανάλωσης. Τό κεντρικό του έπιχειρήμα ήταν ότι ή οικονομική ίσορροπία του κοινωνικού συστήματος εξαρτάται από τό έπίπεδο κατανάλωσης τής τάξης τών γαιοκτημόνων. Έάν δηλαδή ή καταναλωτική ζήτηση τής τάξης τών γαιοκτημόνων ύπολείπεται του ύφιστάμενου έπιπέδου παραγωγής, τότε ή οικονομική κρίση είναι αναπόφευκτη. Από τήν άλλη μεριά, ό ύποστηρικτής του μικροαστικού σοσιαλισμού Sismondi έπεσήμανε τήν ύπαρξη γηγενών δυνάμεων του καπιταλιστικού συστήματος, ώθόντας τή παραγωγή αγαθών και ύπηρεσιών προς τά άνω και τή καταναλωτική τους ζήτηση προς τά κάτω. Οι δυνάμεις αυτές σχετίζονται μέ τό καθεστώς εξάρτησης τής έργατικής τάξης από τούς καπιταλιστές και τούς γαιοκτήμονες, μέ άποτέλεσμα ή διαχρονική εξαθλίωση τών έργατών νά αποδυναμώνει τις καταναλωτικές τους δυνατότητες για τήν άπόκτηση αγαθών παραγομένων από τούς έκμεταλλευτές τους. Η δραματικότερη συνέπεια τών οικονομικών κρίσεων θά είναι έπιταγχνόμενη άνεργία, προκαλώντας έτσι τή σταδιακή άποσύνθεση του οικονομικού συστήματος. Οι άντιλήψεις του Sismondi περί οικονομικής κρίσης προλείαναν τό έδαφος στους άντίπαλους του καπιταλισμού π.χ. Wilhelm Weitling (1808-1871), Louis Blanc (1811-1882), Karl Marx (1818-1883), Karl Johann Rodbertus (1805-1875), Louis-August Blanqui (1805-1881), νά εισάγουν μερικά χρόνια άργότερα έντονες αντιρρήσεις περί τής μελλοντικής τύχης του καπιταλιστικού συστήματος. Οι έπίγονοι του Marx δέχθηκαν σάν δόγμα τήν μελλοντική κατάρρευση του καπιταλισμού, λόγω τών έπιτεινόμενων άντιφάσεων του συστήματος, τής αύξανόμενης άνεργίας, τής διαχρονικής πτώσης του ποσοστού κέρδους, τής έκμετάλλευσης του έργατή από τόν κεφαλαιοκράτη-καπιταλίστα και τής αναπόφευκτης έπικράτησης τής

ἐργατικῆς τάξης μέ ἄμεση ἐπιδίωξη τῆ προώθηση τῶν συλλογικῶν συμφε-
ρόντων μέσα στά πλαίσια τῆς κομμουνιστικῆς-ἀταξικῆς κοινωνίας.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἀπό τή πλευρά τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ συστήματος
διατυπώθηκαν ἀξιοπρόσεκτες ἀπόψεις περί "οἰκονομικοῦ κύκλου" (busi-
ness cycle), πού ἔμελε νά ἀποτελέσουν ἀνεξάντλητη πηγή ἐπηρεασμοῦ
τῶν μεταγενεστέρων τους. Οἱ Thomas Tooke (1774-1858), Lord Overstone
(1796-1883) καί ἰδίως ὁ Clément Juglar (1819-1905), προετοίμασαν τήν
ὁδὸ γιά νά βαδίσουν οἱ κατοπινοὶ συγγραφεῖς πού ἀκόμα σ' αὐτούς εἶναι καί ὁ
Fisher. Ὁ Clément Juglar σπουδάζοντας ἀρχικά φυσικές ἐπιστῆμες ἀσχολή-
θηκε ἀργότερα μέ τήν οἰκονομική θεωρία, παρουσιάζοντας πρωτοπορια-
κό ἔργο στή θεωρία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τό 1860 δημοσίευσε πρωτό-
τυπη μελέτη μέ τίτλο "Les Crises commerciales et leur retour perio-
dique en France, en Angleterre et aux Etats Unis". Ὁ Juglar χρησι-
μοποιώντας στοιχεῖα χρονολογικῶν σειρῶν, ἀναγνώρισε τή περιοδικότητα
τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, ἀπέδωσε τή φάση τῆς οἰκονομικῆς κάμψης
στή κρίση τοῦ τραπεζικοπιστωτικοῦ συστήματος καί στή δυσκολία ἐξεύ-
ρεσης νέων ἀγορῶν γιά τήν ἀπορρόφηση τῆς ἀξανόμενης παραγωγῆς, καί
τέλος ἀναγνώρισε ὡς κύριο αἷτιο τῆς οἰκονομικῆς ὕφεσης τόν ὑπερβολι-
κό εὐδαιμονισμό πού παρατηρεῖται στό στάδιο τῆς οἰκονομικῆς εὐφορίας.
Ἡ μέθοδος στατιστικοεμπειρικῆς ἀνάλυσης τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου
ἀπό τόν Juglar, ἐπηρέασε τό συγγραφικό ἔργο τῶν ἐκπροσώπων τῆς Θεσμι-
κῆς Σχολῆς. Τό συγγραφικό ἔργο τῶν M. Bouniatian, A. Aftalion καί J.
Lescure ἐπηρεάστηκε ἀπό τίς ιδέες τοῦ Juglar. Ο Bouniatian καί Afta-
lion ἀπέδωσαν τόν οἰκονομικό κύκλο στήν ὑπερπαραγωγή τῶν ἀγαθῶν ἢ
ὁποῖα καί δημιουργεῖ τή πτώση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν, ἐνῶ ὁ Les-
cure στή διχρονική αὔξηση τοῦ κόστους παραγωγῆς εἶδε τό κύριο αἷτιο
τῶν περιοδικῶν κινήσεων.

Ὁ John A. Hobson (1858-1940), ἀπορρίπτοντας τὴν ἐγκυρότητα τοῦ δόγματος τοῦ laissez-faire καὶ τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ, ἰσχυρίσθηκε ὅτι ἡ κύρια αἰτία τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων ὀφείλεται στὰ δυσβάστακτα προβλήματα τῆς ὑποκατανάλωσης ἢ τῆς ὑπεραποταμίευσης. Ἡ ὑπερμετρὴ ἀποταμίευση προκαλεῖ τὴ μείωση τῆς κατανάλωσης, μὲ ἀποτέλεσμα ἢ ὑπάρχουσα ζήτηση νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὸ ὕψος τῆς προσφορᾶς καὶ ἢ οἰκονομικὴ κρίση νὰ εἶναι ἀναπόφευκτη. Στὸ ἔργο του "The Physiology of Industry", πού γράφηκε σὲ συνεργασία μὲ τὸν φίλο του A.F. Mummery τὸ 1889, δέχθηκε ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ὑποκατανάλωσης ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἄνιση κατανομή τοῦ εἰσοδήματος. Λόγω τοῦ ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξη εἰσπράττει τόσο εἰσόδημα ὅσο ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἀπλή διαβίωσιν της, εἶναι ἐπόμενο λοιπὸν οἱ ἐπιχειρηματίες καὶ οἱ κεφαλαιοῦχοι νὰ ἀποταμιεύουν ὅλο καὶ περισσότερο, ἐφῶσον μόνον αὐτοὶ καρποῦνται τὴν ἐπὶ πλέον αὐξηση τοῦ εἰσοδήματος. Περισσότερες ἀποταμιεύσεις συνεπάγονται τὴν αὐξηση τῶν ἐπενδύσεων καὶ τῆς συνολικῆς παραγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐργατικὴ τάξη δέν μπορεῖ νὰ καταναλώσει περισσότερο ἀπ' ὅτι στὸ παρελθόν, ἔπεται ὅτι τὸ ἐπὶ πλέον προϊόν θὰ παραμείνῃ ἀδιάθετο, τὰ κέρδη θὰ μειωθοῦν καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν θὰ ἐλαττωθεῖ. Δευτερογενῆ ἀποτελέσματα τῆς διαμορφωθείσας κατάστασης θὰ εἶναι ἡ ἀπόλυση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὶς βιομηχανίες πού παρουσιάζουν συμπιεσμένα κέρδη, ἀναταραχὴ στὸ πιστωτικὸ σύστημα καὶ γενικὰ πανικὸς στὸ χῶρον τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν. Ἀκόμα στὸ βιβλίον του "Economics of Unemployment" (1922) ὁ Hobson ἐξέτασε τὶς συνέπειες τῆς ἀνεργίας στὴ λειτουργία τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τὰ βαθειὰ αἴτια πού τὴ δημιουργοῦν. Γιὰ τὸν Hobson, ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἀνεργίας θὰ ἀποτελέσει τὸ αἶτιον γιὰ περαιτέρω πολιτικοοικονομικὸ ἐπεκτατισμὸ, ὥστε νὰ βρεθοῦν νέες ἀγορᾶς μὲ τὴ προοπτικὴ τὰ κέρδη νὰ αὐξηθοῦν καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς πλήρους

άπασχόλησης νά προσεγγισθεῖ. Στίς ἐργασίες του "The Industrial System" (1909) καί "Imperialism" (1908) ὁμῶς, ὁ Hobson, ἀνέλυσε ἀκόμα περισσότερο τὰ αἷτια καί τὰ συνεπακόλουθα τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων. Ἀπέδωσε τή φάση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης στήν ἀνακάλυψη νέων ἀγορῶν, πού ὑπῆρχαν ἀφθονες στήν ἀποικιακή περιφέρεια τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, ὥστε τό ἀπόθεμα ἀγαθῶν πού περισσεύει νά βρεῖ διεξόδους δημιουργόντας συνεπῶς τήν ἀνέλκυση τῶν κερδῶν. Ἡ δίκαιη κατανομή τοῦ εἰσοδήματος θά συμβάλλει στήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας ἐπί σταθερῶν βάσεων χωρίς κρίσεις καί ὑφέσεις, ἔτσι ὥστε ὁ οἰκονομικός ἐπεκτατισμός καί ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀποικιῶν νά μὴν συνιστᾶ πρωταρχική ἐπιδίωξη τῶν προηγμένων χωρῶν. Τό "Κράτος" ὡς ρυθμιστής τῶν συλλογικῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας θά συνδράμει στήν ἐπίτευξη τῆς ὀρθολογικῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, μέσω τῆς αὔξεσης τῶν μισθῶν τῆς ἐργατικῆς τάξης, τῆς υἱοθέτησης κινήτρων καί ἐλαφρύνσεων γιά τοὺς ἐργάτες, τῆς ἀποτελεσματικῆς φορολογικῆς πολιτικῆς, κ.λ.π.. Ὁ Hobson στήν ὄντοτητα τοῦ Κράτους εἶδε τόν θεμελιωτή καί ἐγγυητή τῆς προαγωγῆς τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας τῶν πολιτῶν του καί τῆς ἀποτελεσματικῆς προώθησης τῶν μακροχρόνιων καί τῶν βραχυχρόνιων συμφερόντων τους.

Ὁ Ralph G. Hawtrey (1879-1975) ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μέ τὰ αἷτια τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, συνδυάζοντας τή ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος μέ ὅλο τό φάσμα τῆς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου.³ Τό ἐνδιαφέρον του περιστράφηκε στή προσέγγιση τῶν παραγόντων, πού δημιουργοῦν τή περιοδική διακύμανση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος: "τό χαρακτηριστικό γνῶρισμα τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου εἶναι ἡ περιοδικότητά του. Αὐτό συνιστᾶ βέβαια τή σημασία τοῦ ὄρου, κύκλος".⁴ Σέ περιόδους ἔντονης οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί ὅταν ἡ παραγωγικότητα τῆς οἰκονομίας αὐξάνει ἢ μειώνεται, τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν ἀνέρχεται ἢ κατέρ-

χεται καί τῆς ἀνεργίας ἐλαττοῦται ἢ ἀνυψώνεται.

Ὁ Hawtrey ἐκφράζοντας τὴ συνολικὴ ζήτηση σέ χρηματικούς ὄρους, δέχεται ὅτι "οἱ διακυμάνσεις τῆς ἐνεργοῦ ζήτησης συνιστοῦν τὴ πραγματικὴ οὐσία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου".⁵ Ἡ δαπάνη τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀτόμων σέ καταναλωτικά καί ἐπενδυτικά ἀγαθά, συνθέτει τὴν ἔννοια τῆς ἐνεργοῦ ζήτησης. Ἡ ἄνοδος τῆς συνολικῆς ζήτησης γιὰ ἀγαθά καί ὑπηρεσίες π.χ. λόγω αὐξησης τῶν μισθῶν, εὐμενεῖς προβλέψεις γιὰ τὸ μέλλον, κ.λ.π., θά ἀναθερμάνει τὴ παραγωγικὴ δραστηριότητα μέ ἀποτέλεσμα ὁ οἰκονομικὸς κύκλος νά διανύσει τὴν φάση τῆς ἀνθίσης.

Στὴ περίπτωσι δὴ μείωσης τῆς συνολικῆς ζήτησης π.χ. δυσοίωνες προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον, ἐλάττωσι τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν ἐργαζομένων, κ.λ.π., ἡ οἰκονομία θά διέλθῃ ἀπὸ τὸ στάδιον τῆς συρρίκνωσης (contraction). Ὁ Hawtrey, ἀπέδωκε τὰ αἷτια τῆς διακύμανσης τῆς συνολικῆς ζήτησης καί συνεπῶς τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, στὴ λειτουργία τοῦ τραπεζοπιστωτικοῦ συστήματος.

Ὁ Hawtrey λόγω τοῦ ὅτι ὑπῆρξε στέλεχος τοῦ θησαυροφυλακίου τῆς Ἀγγλίας, συνέδεσε τὸ φαινόμενο τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων μέ τὴν ἀστάθεια τοῦ τραπεζικοπιστωτικοῦ συστήματος. Κύριον χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν διερευνητικῶν του προσπαθειῶν ἦταν ὅτι τὸ ἐπιτόκιο καί οἱ μεγαλέμποροι ἀποτελοῦν τοὺς βασικούς παράγοντες ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ὀποίων καθορίζεται ἡ σταθερότητα τῆς οἰκονομίας. Ἐάν οἱ Τράπεζες ἀποφασίσουν νά ἐλαττώσουν τὰ ἐπιτόκια οἱ μεγαλέμποροι ἀπαρέσκονται γιὰ δανεισμό, λόγω τοῦ ὅτι ἡ αὐξημένη καταβολὴ τοκομεριδίων ὑπονοεῖ μεγαλύτερο κόστος. Στὴ προκειμένη περίπτωσι οἱ μεγαλέμποροι θά περιόρισουν τίς ἀπογραφές τους, μέ ἀποτέλεσμα τὰ ἀποθέματα τῶν ἐπιχειρήσεων νά αὐξηθοῦν. Ἔτσι, τὸ σύστημα θά περιπέσει σέ κατάστασι ἀρρυθμίας καί ἀστάθειας, ἐκδηλούμενη κάτω ἀπὸ τὴ μορφή οἰκονομικῆς ὑφησης.

Τά βασικά στοιχεία τῆς ἀνεγειρόμενης οἰκονομικῆς ἀστάθειας εἶναι πῶση τῶν τιμῶν καί τῶν ἐπιτοκίων, ὡς συνεπακόλουθο τῆς ἀδράνειας στήν ἀγορά δανειακῶν κεφαλαίων καί τῆς αὐξησης τῶν ἀδιάθετων ἀποθεμάτων τῶν ἐπιχειρήσεων. Σύμφωνα μέ τόν Hawtrey, ἡ κυβέρνηση μέ ὄργανα οἰκονομικῆς πολιτικῆς τό ἐπιτόκιο καί τή διαδικασία παροχῆς τῶν τραπεζικῶν πιστώσεων, θά καταφέρει νά χαλιναγωγήσῃ τήν κατάστασι ἐπαναφέροντας τήν οἰκονομία στήν ὁδὸ τῆς εὐστάθειας καί τῆς ταχύρυθμης ἀνάπτυξης.

Ὁ θεσμικός Wesley Clair Mitchell (1874-1948) ἀφιέρωσε ὅλη του τή ζωή στήν ἐξονυχιστική διερεύνησι τοῦ φαινομένου τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Τό στατιστικό ὕλικό πού παρέσχε εἶναι ἀξιόλογο καί πολὺπλευρα ἐπεξεργασμένο. Ἀπώτερος στόχος του ἦταν νά προσεγγίσει τήν οἰκονομική πραγματικότητα μέσω ποσοτικῶν μετρήσεων καί νά ἀνακαλύψει τίς αἰτίες, πού προκαλοῦν τή διαδοχή τῶν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Ἀποκρυστάλλωμα τῶν κοπιαστικῶν προσπαθειῶν του ὑπῆρξε ἡ δημοσίευσι δυὸ σπουδαίων τοῦ "Business Cycles and Their Causes" (1913) καί τοῦ "Business Cycles: The Problem and Its Setting" (1927).

Γιὰ τόν Mitchell οἱ οἰκονομικὲς διακυμάνσεις ἐπισυμβαίνουν μόνο σέ ἐγκρήματους οἰκονομίες καλύπτοντας ὅλες τίς πλευρές τοῦ συστήματος. Κάθε οἰκονομική φάσι ἐμφανίζει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ἄγνωστα στό παρελθόν, κατὰ τή πορεία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου τό ἐπίπεδο τῶν κερδῶν ποικίλει καί τέλος τό ἴδιο τό σύστημα ἀναπαράγει τίς περιόδους τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τό κοινωνιολογικό στοιχεῖο κυριάρχησε στή σκέψι τοῦ Mitchell. Πρωταρχική του ἐπιδίωξι ἦταν ἡ ἀνάλυσι τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τῆς κοινωνίας, κάτω ἀπὸ τήν ἐπίδρασι τοῦ ὁποῦ λαμβάνουν χώρα οἱ οἰκονομικὲς ἀνακατατάξεις. Συνέλαβε τό οἰκονομικό σύστημα σάν ζῶντα ὄργανισμὸ, τοῦ ὁποῦ τὰ μέλη του ἐπιδρῶν τό ἕνα στό ἄλλο. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης αὐτῆς εἶναι ἡ οἰκονομική κρίσι σέ

ένα τομέα της οικονομίας , να επεκτείνεται σταδιακά σε όλο τον οικονομικό οργανισμό.

Ο Mitchell παρατηρεί ότι η διακύμανση του επιπέδου των κερδών που επιτυγχάνεται υπό των επιχειρηματιών, συνιστούν τη πρωταρχική αίτεια των διακυμάνσεων του οικονομικού συστήματος.⁶ Η αύξηση των κερδών ενισχύει την επενδυτική δραστηριότητα, ^{έντασης} ταυτόχρονα τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης. Αποτέλεσμα της έντεινόμενης οικονομικής δραστηριότητας είναι η αύξηση της παραγωγής και της καταναλωτικής ζήτησης, της πιστωτικής τόνωσης και της άνοδικής τάσης των τιμών. Μετά τη πάροδο όμως όρισμένης χρονικής περιόδου ή πρόσθεση νέων επιχειρήσεων στους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας λόγω του κλίματος αισιοδοξίας και κερδοσκοπικής εύφορίας, θα προκαλέσει τη πτωτική τάση των κερδών, προκαλώντας τη χαλάρωση της παραγωγής, τη μείωση της καταναλωτικής ζήτησης, τό κατακύλισμα των τιμών, την αύξηση της ανεργίας και την άρρυθμία του τραπεζικοπιστωτικού συστήματος. Η οικονομία όμως μετά χρονικής ύστερησης θα περάσει στη φάση της ανάκαμψης λόγω π.χ. νέων μεθόδων παραγωγής, αύξηση πληθυσμού, κ.λ.π., επαναφέροντας τό κλίμα αισιοδοξίας και βεβαιότητας για τό μέλλον στους επιχειρηματικούς κύκλους. Αυτή υπήρξε σε γενικές γραμμές ή θεωρία του Mitchell περί οικονομικού κύκλου ή οποία παρουσιάζει σοβαρό ενδιαφέρον για τόν οικονομικό έρευνητή.

Η Σουηδική Σχολή πρόσφερε πολλά στήν εξέλιξη της θεωρίας των οικονομικών διακυμάνσεων. Όπως ανέφερθει ήδη στό Κεφ. 5 της διατριβής μας, ό άρχηγός της Σχολής Wicksell πρós τό τέλος του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, είσήγαγε καινοτόμες αντιλήψεις περί οικονομικών διακυμάνσεων. Τά σοβαρά οικονομικά προβλήματα που ή Σουηδική κυβέρνηση αντιμετώπισε μετά τήν συμφορά του κράχ του 1929,

συνέβαλαν στην ένθαρρυνση του έρευνητικού έργου προς ανακάλυψη απο-
τελεσματικῶν μεθόδων θεραπείας τους. 'Αποτέλεσμα τῆς κυβερνητικῆς
ένθαρρυνσης ἦταν ἡ παραγωγή αξιόλογου συγγραφικοῦ έργου ἀπό τούς
Myrdal, Lindahl, Ohlin, κ.λ.π.. 'Η διάκριση μεταξύ ex-ante καί ex-
post οἰκονομικῶν μεγεθῶν προταθεῖσα ἀπό τόν Myrdal τό 1933, βοήθησε
πολύ τούς συγχρόνους του νά κατανοήσουν τά αἷτια πού προκαλοῦν τήν
οἰκονομική κρίση. 'Η διάκριση αὐτή εἶχε μεθοδολογικό περιεχόμενο,
ἀποβλέπουσα στή διελεύκανση τῶν παραγόντων πού διαταράσσουν τό καθε-
στῶς τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Τά ἐπίπεδα τοῦ εἰσοδήματος, τῶν ἀπο-
ταμιεύσεων καί τῶν ἐπενδύσεων πραγματοποιηθέντα κατά τή περίοδο T_0
ἢ προσχεδιάζονται νά ἐπιτευχθοῦν τήν ἐπόμενη περίοδο T_1 , καλοῦνται
ex-post καί ex-ante, ἀντίστοιχα. 'Εάν τά ex-ante μεγέθη κατά τήν ἐ-
φαρμογή τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς δέν συμπέσουν μέ τά ex-post, τό οἰ-
κονομικό σύστημα θά περιπέσει σέ κατάσταση ἀνισορροπίας. 'Εάν οἱ κυ-
βερνητικές προβλέψεις καί ὁ ὑφιστάμενος προγραμματισμός δέν ἀνταπο-
κριθοῦν στούς ἐξισορροπιστικούς στόχους τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς,
μέ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνισορροπία μεταξύ ex-ante καί ex-post οἰκονομικῶν
μεγεθῶν νά εἶναι ἀναπόφευκτη, ἡ κυβέρνηση τήν ἐπόμενη χρονική περίο-
δο ὀφείλει νά μεταβάλλει τίς μεταβλητές ἐκεῖνες π.χ. ἐπιτόκιο, ἐπεν-
δύσεις, κ.λ.π., πού θά ἀποκαταστήσουν τό καθεστῶς τῆς οἰκονομικῆς ἰσορ-
ροπίας. Κατά τόν Myrdal καί τά ὑπόλοιπα στελέχη τῆς Σουηδικῆς Σχολῆς
ἡ ἐφαρμογή τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πρέπει νά ἀκολουθεῖ τήν ἀτραπό
τοῦ ἀκριβῆ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ, ὥστε τά ex-post νά συγκλί-
νουν μέ τά ex-ante μεγέθη καί ἡ οἰκονομική εὐστάθεια τοῦ οἰκονομικοῦ
συστήματος νά ἐπιτυγχάνεται.

'Ο A. Spiethoff ἐπεσήμανε τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς μακροχρόνιας

περιφορᾶς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Βοηθός τοῦ Gustav Schmoller καί ἀργότερα καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Βοonn, ὁ Spiethoff κάπως καθυστερημένα καί συγκεκριμένα τό 1925 δημοσίευσε τή πρώτη του σημαντική μελέτη περί οἰκονομικοῦ κύκλου. "Αναγνωρίζοντας τήν ἐπίδραση ἀρκετῶν παραγόντων π.χ. ψυχολογικοί, νομισματικοί, πραγματικοί, κ.λ.π., κατά τή διαδοχή τῶν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, δέχεται τελικά ὅτι "οἱ οἰκονομικοί κύκλοι δέν εἶναι ἀπλά ἓνα μὴ οὐσιώδες συνεπακόλουθο τῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλά συνιστοῦν τό κύριο χαρακτηριστικό στοιχεῖο του".⁷

Κατά τόν Spiethoff ἡ ἐπίδοση σημαίνει περισσότερη ἐργασία καί κεφαλαιουχικά ἀγαθά, ὅπου τό κερδοσκοπικό πνεῦμα ἐνισχύει τή χρήση τους. Ἡ ἐπιτάχυνση στή περίπτωση αὐτή μεγαλώνει ὥστε κλάδοι παραγωγῆς ἀμέσων ἀγαθῶν νά ἐνισχύουν τίς προσδοκίες γιά ἐπενδύσεις σέ ἔμμεσα ἀγαθά. Ἡ πίστη μέ τή σειρά τῆς προμηθεύει τά κεφάλαια γιά τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί περαιτέρω ἐπίδοση. Ἡ ὑπερεπένδυση ὅμως πού γίνεται καί ἡ προσήλωσις στήν ἰδέα τοῦ προσπορισμοῦ κερδῶν ἀνακόπτει τήν ὀρμή τῆς παραγωγῆς καί καθηλώνει τήν χορήγηση κεφαλαίων γιά νά ξεσπάσει τελικά ἡ κρίση μέ τήν ἔλλειψη τοῦ προγραμματισμοῦ στή παραγωγή καί τή κυριαρχία κερδοσκοπικῶν τάσεων στούς ἐπιχειρηματικούς κύκλους.

II. Οἰκονομικός Κύκλος, παίγνιο τῆς νομισματικῆς μονάδας.

Σύμφωνα μέ τόν J. Schumpeter ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου μετὰ τό 1914 ὑπῆρξε θεαματική, λόγω τῆς χρησιμοποίησης πολυάριθμου στατιστικοῦ ὕλικου καί τῆς ἐμφάνισης νέων μαθηματικοαναλυτικῶν μεθόδων, πού ὅμως "δέν πρόσθεσαν καμιὰ ἀρχή ἢ γεγονόστο ὁποῖο νά ἦταν ἄγνωστο πρὶν".⁸ Οἱ οἰκονομολόγοι ἄρχισαν σταδιακά νά ἀποκολ-

λουονται από τήν ὄχι ἀποκλειστική οἰκονομική ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, ὅπως πρωτοεγκαινιάσθηκε μέ τόν Sismondi καί συνεχίσθηκε μέ τούς Marx, Hobson, Tugan-Baranovski, Bulcakov καί Luxemburg. Ἡ συμμετοχή τοῦ Fisher στό πεδίο αὐτό τῶν νέων κατευθύνσεων ὑπῆρξε καθοριστική. Παρ' ὄλο πού στό πρόλογο τοῦ βιβλίου του "Booms and Depressions" (1932),⁹ ὁ Fisher, παρατηρεῖ ὅτι "τό ἀπέραντο πεδίο τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου εἶναι ἕνα ἐπί τοῦ ὁποίου σπάνια στό παρελθόν, εἶχα ὑπεισέλθει νά ἀναλύσει", ἐν τούτοις σέ μεγάλο ἀριθμό ἐπιστημονικῶν του μελετῶν πού δημοσιεύθηκαν τή δεκαετία 1920-30 εἶχε πλήρεις καί κατασταλαγμένες ἀπόψεις γιά τίς οἰκονομικές διακυμάνσεις.

Συνολικά ὁ Fisher διεκρίνε ἐννέα παράγοντες οἱ ὅποιοι ἐπιδρουῖν ἄμεσα στή κυκλική πορεία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου: 1) χρέωση, 2) ὄγκος κυκλοφοροῦντος χρήματος, 3) γενικό ἐπίπεδο τιμῶν, 4) κέρδη, 5) συνολική παραγωγή (production), 6) ψυχολογικές (psychological) ἀντιδράσεις τῆς κοινωνίας, 7) ἐπιτόκιο, 8) κυκλοφορική ταχύτητα τοῦ χρήματος καί 9) καθαρή ἀξία (net worth) τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ ὀφειλέτες στή προσπάθεια τους νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τῶν δανειστῶν τους γιά ἐπιστροφή τῶν ὀφειλόμενων σέ αὐτούς δανείων, θά ὑποχρεωθοῦν νά πωλήσουν διάφορα περιουσιακά στοιχεία ἢ χρεώγραφα κατεχόμενα ὑπό αὐτῶν. Ἡ ἀγχώδη συμπεριφορά τῶν ὀφειλετῶν νά ρευστοποιήσουν μέρος τῶν περιουσιακῶν τους στοιχείων ἢ διάφορα χρεώγραφα ὥστε νά ἐκπληρώσουν τίς ὑποχρεώσεις τους ἐναντι τῶν πιστωτῶν τους, ὀνομάσθηκε ἀπό τόν Fisher "πώληση ἀπελπισίας" (distress selling). Ἐάν ὀλόκληρη ἡ κοινωνία ἦταν "ἀναμιγμένη στή πώληση ἀπελπισίας, τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν τό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν νά κατέλθει".¹⁰ Ἀρρηκτα συνδεδεμένοι μέ τό πρῶτο παράγοντα εἶναι οἱ ἐπόμενοι δύο. Ἡ ὑπερβολική ζήτηση χρήματος ἀπό μέρος τῶν ὀφειλετῶν λόγω τῆς ὕπαρξης τοῦ αἰ-

σθήματος της "πώλησης άπελπισίας", θά προκαλέσει τό περιορισμό της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος μέ συνέπεια οί τιμές νά έλαττωθούν. Έπειδή όμως οί τράπεζες καί οί μεγάλες έπιχειρήσεις άντιπροσωπεύουν τούς κυριότερους χρεώστες ή πιστωτές, έπεται ότι ή διατάραξη του ίδιωτικού τομέα καί του τραπεζικού συστήματος θά είναι άναπόφευκτη. Έάν προστεθει έπίσης τό γεγονός της έπιβολής νέων φόρων, ώστε ή κυβέρνηση νά καταστεί ικανή νά έπιστρέφει τά όφειλόμενα χρέη στους δανειστές της, καθίσταται φανερό ότι ή άβεβαιότητα ως πρός τό μέλλον θά ένθαρρύνει περαιτέρω, τήν άποθησαύριση καί τήν κερδοσκοπία. 'Ο Fisher άποκαλει "νόσο δολλαρίου" (dollar-disease) τή πτώση του γενικού έπιπέδου των τιμών σάν συνέχεια της μείωσης της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος καί "νόσο-χρέωσης" (debt disease) τήν ύέρμετρη ζήτηση δανείων από τή πλευρά των δανειστών.

Τό κατρακύλισμα του γενικού έπιπέδου των τιμών θά έπιφέρει τή μείωση της καθαρής αξίας των περιουσιακών στοιχείων των έπιχειρήσεων, καταδικάζοντας σέ χρεωκοπία πολλές έξ αυτών. 'Η καθοδική τάση των έπιχειρηματικών κερδών θά προκαλέσει τήν χαλάρωση της οίκονομικής δραστηριότητας, τόν περιορισμό των έμπορικων συναλλαγών, τήν άνέλκυση της άνεργίας καί τή πτώση της συνολικής παραγωγής. 'Ο παράγοντας του κέρδους συνιστά τή κεντρομόλο δύναμη της λειτουργίας του οίκονομικού συστήματος. Οίκονομική πρόοδος ή μεγέθυνση της οίκονομίας χωρίς τήν αύξηση του ρυθμού μεταβολής των κερδών δέν νοεΐται. Έάν οί έπιχειρήσεις δέν παρουσιάζουν διαχρονική άνοδο των κερδών, τό άποτέλεσμα θά είναι πτώχευση πολλών έξ αυτών, έμφάνιση σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων λόγω της άνερχόμενης άνεργίας καί τελμάτωση της παραγωγικής διαδικασίας. 'Η διαμορφούμενη κατάσταση θά έχει σοβαρό αντίκτυπο στή ψυχολογία των άτομων καί των έπιχειρηματιών, μέ οδυνηρές συνέπειες για τό μέλλον της οίκονομίας: "κατά τή φάση της οίκονομι-

κῆς κρίσης ἢ ἀπαισιοδοξία προσλαμβάνει καθολικό χαρακτήρα".¹¹ Τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου θά παρουσιάσει πτωτική τάση, σάν ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀδράνειας, τῆς γενικῆς ἀπαισιοδοξίας, τοῦ ἐπιτεινόμενου ἀποθησαυρισμοῦ καί τῆς ἔντονης κερδοσκοπίας.

Ὁ Fisher συνεχίζοντας παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἴδιοι παράγοντες πού προκάλεσαν τήν οἰκονομική κρίση, θά συμβάλλουν στήν ἔναρξη τῆς φάσης τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης. Κάτω ἀπό κατάλληλες προϋποθέσεις π.χ. ἀπό κατάσταση τοῦ κλίματος ἐμπιστοσύνης, ἡ ἐπενδυτική δραστηριότητα μπορεῖ νά πραγματοποιήσῃ ἕνα δυναμικό ξεκίνημα. Τό χαμηλό ἐπίπεδο τιμῶν καί τά μειωμένα ἐπιτόκια θά δημιουργήσουν στό νέο κλίμα ψυχολογικῆς ἐμπιστοσύνης, τήν αὔξηση τῆς ζήτησης κεφαλαίων γιά ἐπενδύσεις καί τή παραγωγή ἀγαθῶν μέ περιορισμένο κόστος. Οἱ πρῶν ἀποθησαυριστές καί κερδοσκόποι ρευστοποιώντας τά ταμειακά τους διαθέσιμα θά ἀποβοῦν οἱ νέοι ἐπενδυτές καί ἀγοραστές τῶν παραγόμενων προϊόντων. Τό ἐμπόριο προοδευτικά θά ἀνθίξει, τά κέρδη θά ἀνυψωθοῦν, οἱ ἐμπορικῆς συναλλαγῆς θά πληθύνονται, ἡ κυκλοφορική ταχύτητα τοῦ χρήματος θά ἐπιταχύνεται, ἡ παραγωγή θά αὔξάνει καί γενικά ἡ οἰκονομία ὡς σύνολο θά διέρχεται τό στάδιο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης. Σέ ἕνα μεταγενέστερο χρονικό σημεῖο τῆς οἰκονομικῆς εὐφορίας θά διαδεχθεῖ ἐκείνη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης. Σέ γενικές γραμμές, ἡ οἰκονομική ἱστορία τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος χαρακτηρίζεται ἀπό τίς περιοδικές φάσεις, τῆς κάμψης, τῆς ἀνάκαμψης, τῆς ὑψηλῆς εὐημερίας καί τῶν παραδειγματικῶν κρίσεων.

Γιά τόν Fisher δέν εἶναι προκαθορισμένη ἡ χρονική διάρκεια τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, καθὼς ἐπίσης τό εὖρος τῆς συχνότητάς του. Ὁ John S. Mill τό 1867 στή μονογραφία του "Credit Cycle and the Origin of Commercial Panics", ὑποστήριξε ὅτι ἡ χρονική διάρκεια πού χωρίζει δύο

οικονομικούς κύκλους είναι περίπου 10 χρόνια. Στο γνωστό λεξικό της Πολιτικής Οικονομίας του Palgrave αναφέρεται ότι η χρονική απόσταση μεταξύ δυο οικονομικών κύκλων είναι 10 μέχρι 12 χρόνια, μνημονεύοντας ένδεικτικά τα έτη 1753, 1763, 1772, 1783, 1815, 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1878 και 1890. Ο N.D. Kondratieff ασχολήθηκε με οικονομικούς κύκλους μέσης διάρκειας 40 μέχρι 60 ετών, οι W.M. Persons, W.C. Mitchell J. Kitchin, κ.λ.π., μίλησαν για οικονομικούς κύκλους από έναμιση μέχρι τριάμιση ετών, χωρίς βέβαια να λησμονούνται οι θέσεις άλλων συγγραφέων π.χ. A. Hansen, κ.λ.π., ειδικών σε θέματα οικονομικών διακυμάνσεων. Γεγονός είναι ότι η χρονική διάρκεια του οικονομικού κύκλου εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και ανήκει στη κρίση του έρευνητή να προσδιορίσει την ακριβή διάρκειά του.

Οι "κυκλικές τάσεις" της οικονομίας είναι δυο ειδών, "έκεϊνες που επιβάλλονται επί του οικονομικού οργανισμού από έξωτερικούς παράγοντες..... και έκεϊνες που συνιστούν ένδογενές συστατικό του".¹² Οι κυκλικές τάσεις που προέρχονται από τους έξωτερικούς παράγοντες όφείλονται στην επίρροη των φυσικών φαινομένων επί των κοινωνικών. Συστηματικός μελετητής της αστρονομίας και της φυσικής, ο Fisher κατευθύνθηκε στο συμπέρασμα ότι η αναλογία μεταξύ φυσικών και κοινωνικών νόμων είναι αναμφισβήτητη και εκδηλώνεται με τη διατάραξη της πορείας του οικονομικού βίου. Χαρακτηριστικά αναφέρει τα ονόματα των W. Jevons, H.L. Moore και Abbott, οι όποιοι διαμόρφωσαν διάφορες θεωρίες που άφορούσαν τη σχέση μεταξύ φυσικών και οικονομικών φαινομένων.

Ο Jevons υποστήριξε ότι ο δεκάχρονος οικονομικός κύκλος προκαλείται από τις ήλιακές κυλίδες (sun spots), ο Moore εξάρτησε τη διάρκεια οκτάχρονου οικονομικού κύκλου στις "συζυγίες της Αφροδίτης"

(conjunctions of Venus), ἐνῶ ὁ Dr. Abbott ἐνεργό μέλος τοῦ Smithsonian Institution διερεύνησε τὴν ἐπίδραση τῆς "ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας" (solar radiation) ἐπὶ τῶν μακροχρόνιων οἰκονομικῶν κύκλων.

Σύμφωνα μὲ τὸν Fisher ἡ ἀντανάκλαση τῶν ἀστρονομικῶν δυνάμεων στίς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις πραγματοποιεῖται μὲ ἐτήσιο ἢ ἀκόμα καὶ μὲ ἡμερήσιο ρυθμό. Ἡ περιστροφή τῆς γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο προκαλεῖ διακυμάνσεις στό ἐπίπεδο τῆς θερμότητος, τῆς ὑγρασίας, κ.λ.π., καθορίζοντας ἔτσι τὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν τεσσάρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους. Ἡ διαδοχὴ τῆς μιᾶς ἐποχῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη δημιουργεῖ παλινδρομικὰς τάσεις στήν γεωργικὴ παραγωγή. Ὁ ὄγκος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μπορεῖ νὰ ὑποστῇ σοβαρὰς διακυμάνσεις π.χ. λόγω ἀντίξων καιρικῶν συνθηκῶν, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ κυβέρνησις νὰ χρησιμοποιοῦσιν σημαντικὰ κεφάλαια γιὰ τὴ δανειοδότηση νέων γεωργικῶν ἐπενδύσεων ἢ τὴν ἐπιδότηση τῶν τιμῶν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων πού ὑπέστησαν τίς σοβαρότερες ζημιές. Ὁ Fisher εἰκόμα κατατάσσει στή κατηγορίαν τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων τίς θεσμικὰς μεταβλητὰς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐθνικῆς παράδοσης. Ἡ παράβλεψη τοῦ Fisher νὰ ἐντοπίσει τὸν ἐνδογενὴ χαρακτήρα τῶν μεταβλητῶν αὐτῶν ὀφείλεται στή χρησιμοποιοῦμενη ὑπ' αὐτὸν μεθόδου ἀνάλυσης τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πρῶτοι οἱ στοχαστὰς τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς δέχθησαν ὅτι τέτοιοι παράγοντες ὅπως θρησκεία, λαϊκὴ παράδοση, ἤθη καὶ ἔθιμα, κ.λ.π., ἐπηρεάζουν ἄμεσα τὴ λειτουργία τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ.

Τὰ καθοριστικὰ ὁμῶς αἷτια πού προκαλοῦν τίς οἰκονομικὰς διακυμάνσεις σχετίζονται μὲ τίς ἐσωτερικὰς δυνάμεις τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ. Ὁ Fisher στό σημεῖο αὐτὸ ἦταν ἀπόλυτα καταφατικὸς. Οἱ δυνάμεις αὐτὰς ἐπιδροῦν ἄμεσα ἐπὶ τῶν ἐννέα προαναφερθησῶν παραγόντων, ἐπιφέροντας τὴν ἀνισορροπία τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας διερευνήθει πολυεδρικᾶ ἀπό τόν Leon Walras, ὁ ὁποῖος προσδιόρισε τὸ ρόλο τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων πού ὠθοῦν τὸ σύστημα σέ κατάσταση ἀστάθειας καί πού ὁ Fisher ὑπογράμμισε μέ τὰ ἐξῆς: "ὅπως ὁ Walras πρὶν ἀπὸ καιρὸ σημείωσε, αὐτὲς οἱ δυνάμεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολυάριθμες μεταβλητές, κάθε μιὰ τῶν ὁποίων ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων, ἔτσι ὥστε κάθε ἀλλαγὴ ἐπὶ μιᾶς μεταβλητῆς τείνει νὰ μεταβάλλει καί τίς ὑπόλοιπες".¹³ Παρ' ὅλα αὐτά, ὅπως προαναφέρθει, ὁ Fisher μετὰ τὸ 1892 δέν ἀκολούθησε τὴν ὁδὸ πού διάνοιξε ὁ Walras, καθὼς συνέλαβε τὴν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἀστάθειας μέ τὸ πρίσμα τῶν κυκλικῶν παρεκλίσεων. Ὁ Walras ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν παραγόντων πού ὀδηγοῦν τίς μεταβλητές τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος σέ κατάσταση ἰσορροπίας, ὥστε τὰ ἐπίπεδα τιμῶν καί ποσοτήτων τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς, νὰ ἀνταποκρίνονται στὸ διαμορφούμενο καθεστῶς οἰκονομικῆς σταθερότητας. Ὁ Fisher διακρίνοντας μεταξὺ "οἰκονομικῆς ἰσορροπίας" καί "οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας" παρατηρεῖ: "ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὸ πεδίο τῆς στατικῆς οἰκονομικῆς, ἐνῶ ἡ δευτέρα τὸ πεδίο τῆς οἰκονομικῆς δυναμικῆς. Ἔτσι ἡ ἀποκαλούμενη θεωρία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου ἀντιπροσωπεύει ἀπλᾶ ἓνα μέρος τῆς σπουδῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας".¹⁴ Ἡ ἀναφορά τοῦ ἐρευνητῆ στὰ γεγονότα πού προκάλεσαν τὴν οἰκονομικὴ κρίση καί ἡ ἐξέταση τῶν τάσεων τῆς μετέπειτα ἐξέλιξης τοῦ συστήματος, συνθέτουν τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἄρμονικὸ συνδυασμὸ τοῦ ἐμπειρικοστατιστικοῦ μετὰ τοῦ οἰκονομικοῦ στοιχείου, ὥστε μέσα ἀπὸ τὴν κατανόηση τοῦ παρελθόντος νὰ ἀνιχνεύσει τὸ παρὸν καί στὴ συνέχεια νὰ προβλεψῆ τὸ μέλλον. Ὁ Fisher ἦταν ἀπόλυτα συνειδητοποιημένος περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ συστήματος νὰ βιαιωνῆσει τὴν οἰκονομικὴ του

σταθερότητα, θεωρώντας ότι η οικονομική αστάθεια αποτελεί γηγενές στοιχείο του οικονομικού συστήματος: "ή ακριβής ισορροπία...σπάνια επιτυγχάνεται και ούδέποτε για πολύ καιρό διατηρείται".¹⁵

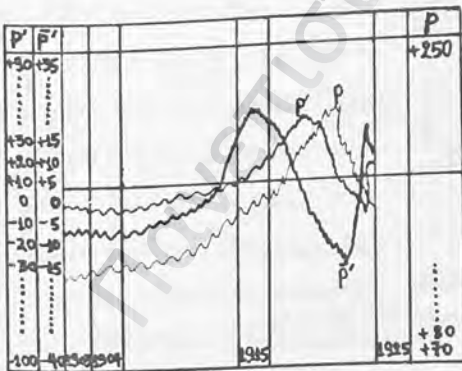
Ο Fisher αρκετές δεκαετίες πριν τον Phillips συνέλαβε το οικονομικό νόημα της γνωστής καμπύλης, στη διεθνή βιβλιογραφία σαν "καμπύλη του Phillips" (Phillips curve). Πιο συγκεκριμένα ο Fisher τον Ιούνιο του 1926 παρουσίασε στο "International Labour Review" μια στατιστικοθεωρητική μελέτη, για να αποδείξει το μεγάλο βαθμό συσχέτισης μεταξύ του ρυθμού μεταβολής των τιμών και της συνολικής απασχόλησης.¹⁶ Το κύριο συμπέρασμα της μελέτης αυτής ήταν ότι κατά τη διάρκεια των ετών 1915-1925, ο βαθμός συσχέτισης της μεταβολής του επιπέδου των τιμών και της απασχόλησης μετά πάροδο ορισμένης χρονικής υστέρησης, ανήλθε στο έντυπιακό ποσοστό του 90%. Ο Fisher όμως υπήρξε περισσότερο πρωτοπόρος από τον Phillips, καθώς χρησιμοποίησε πραγματικά και όχι όνομαστικά μεγέθη. Κατά τον Fisher όταν το επίπεδο των τιμών ανέρχεται οι επιχειρηματίες βλέπουν τα κέρδη τους να ανέρχονται, καθώς οι πάγιες δαπάνες τους π.χ. νοίκια, καταβολές μισθών, αγορές εμπορευμάτων σε προσυμφωνημένες τιμές, κ.λ.π., θα ακολουθήσουν το πληθωριστικό ρεύμα μετά την έλευση ορισμένης χρονικής υστέρησης. Άμεσο επακόλουθο της αύξησης των κερδών των επιχειρηματιών είναι να επεκτείνουν τις εμπορικές τους συναλλαγές και τα επενδυτικά τους σχέδια, προσλαμβάνοντας για την εκκλήρωση του σκοπού τούτου επί πλέον εργατικό δυναμικό. Στην αντίθετη περίπτωση της πτώσης του γενικού επιπέδου των τιμών, αρκετές επιχειρήσεις θα βρεθούν στην ανάγκη να περιορίσουν σημαντικά τις επενδυτικές και τις συναλλαγματικές τους απαιτήσεις ή ακόμα και να δηλώσουν πτώχευση, επιτείνοντας έτσι το δυσβάστακτο πρόβλημα της ανεργίας με την απόλυση εργατικού δυναμι-

κοῦ. Συνεπῶς, "τά στατιστικά δεδομένα μᾶς ὁδηγοῦν στοῦ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνεργία σχετίζεται μετὴν ἀγοραστική δύναμη τοῦ δολλαρίου".¹⁷ Ὁ Fisher δέχεται ὅτι ἡ διερεύνηση τῆς συσχέτισης μεταξύ μεταβολῆς τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν καὶ συνολικῆς ἀνεργίας, πρέπει νὰ συνδυάζεται μετὴν ἀνίχνευση τῶν παραγόντων πού προκαλοῦν τὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τοῦτο εἶναι ἀναπόφευκτο τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διατάραξη τῶν βασικῶν μεγεθῶν τῆς οἰκονομίας π.χ. ποσότητα χρήματος, ἐπίπεδο τιμῶν, ἀνεργία, κ.λ.π., ἐξετάζεται στοῦ εὐρύτερο φάσμα τῆς θεωρίας τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων.

Στὴ συνέχεια θὰ ἀξιολογηθοῦν τὰ στατιστικά εὐρήματα, πού οἱ προσπάθειες τοῦ Fisher ἀποκάλυψαν. Στὸ διάγραμμα 1 ἡ καμπύλη P δείχνει τὴ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀπόλυτου ἐπιπέδου τιμῶν στίς Η.Π.Α. μεταξύ τῶν ἐτῶν 1903-1925. Ἡ καμπύλη P' ἀντιπροσωπεύει τὸν ποσοστιαῖο ρυθμό

μεταβολῆς τῶν τιμῶν κατὰ τὴν ἴδια περίοδο καὶ σέ μαθηματικούς ὅρους ἐκφράζεται ὡς $\frac{1}{p} \cdot \frac{dp}{dt}$. Οἱ

στατιστικὲς του μετρήσεις ἔδειξαν ὅτι ἡ μεταβλητὴ P' συσχετίζεται μετὸ ρυθμὸ μεταβολῆς τῆς συνολικῆς ἀνεργίας περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ μεταβλητὴ P. Ἡ καμπύλη P' ἰχνηλατεῖ ὅτι ἀκριβῶς καὶ ἡ καμπύλη P', μετὴ μόνη διαφορά τὰ διανεμητικὰ τῆς ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἀπασχόλησης ἐμφανίζονται μετὸ ὀρισμένη χρονικὴ ὑστέρηση. Τὸ

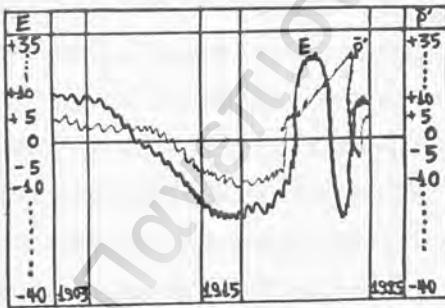

Διάγραμμα 1

οἰκονομικὸ περιεχόμενο τῆς μεταβλητῆς P' εἶναι πολὺ σπουδαῖο, καθὼς

ή \bar{P}' αποκαλύπτει ότι ο Fisher τό 1925 αποκάλυψε "dance of the dollar".
Η χρονική διάρκεια των διανεμητικών αποτελεσμάτων της ποσοστιαίας μεταβολής των τιμών στη συνολική απασχόληση, ποικίλλουν και τούτο ανάλογα με την εξέλιξη των αντικειμενικών συνθηκών της οικονομίας. Αύτός υπήρξε ο λόγος πού ο Fisher θεώρησε ότι η εξέταση της συναρτησιακής σχέσης μεταξύ ρυθμού μεταβολής των γενικών τιμών και της συνολικής άνεργίας, πρέπει να διεξάγεται στα πλαίσια της θεωρίας του οικονομικού κυκλου.

Στό διάγραμμα 2 δεικνύεται η συναρτησιακή σχέση μεταξύ της μεταβλητής \bar{P}' και της διαχρονικής διακύμανσης της όλικης απασχόλησης απεικονιζόμενη υπό της μεταβλητής E. Τό κεντρικό συμπέρασμα των Φισειριανών αναζητήσεων, πού μερικές δεκαετίες αργότερα υπήρξε προάγγελος

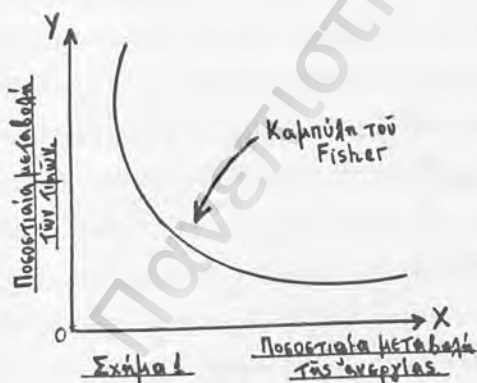
Διάγραμμα 2

των έρευνητικών προσπαθειών του "Αγγλου οικονομολόγου Phillips, είναι ότι η συσχέτιση των μεταβλητών \bar{P}' και E για τή περίοδο 1915-1925 ανήλθε στο επίπεδο του 90%. Οί εξασκούντες τήν έξουσία, έχοντας υπόψη τά αποτελέσματα τέτοιων ποσοτικών μετρήσεων είναι σκόπιμο να χαράξουν τήν οικονομική τους πολιτική μέ κριτήριο τή βελτίωση της προβλεπτικής τους ικανότητας. Πώς είναι δυνατόν ένα πλήθος μέτρων οικονομικής πολιτικής να επιτύχει

τό τελικό της στόχο, όταν οί εφαρμόζοντες τή κυβερνητική πολιτική δέν γνωρίζουν ότι μια μεταβολή του γενικού επιπέδου των τιμών μετά

πάροδο όρισμένου χρόνου θά έπιδράσει έπί τής συνολικής άπασχόλησης; 'Ο Fisher ήταν κατηγορηματικός όταν ύποστήριζε ότι ή διακύμανση τών τιμών και τής άνεργίας είναι άναγκαίο νά έξετάζεται στό εύρύ πεδίο τής θεωρίας του οίκονομικού κύκλου.¹⁸ 'Αναμφισβήτητα, ή Φισεριανή παραδοχή ότι ή κεντρομόλος δύναμη τής οίκονομικής δραστηριότητας είναι ή μεταβολή τής συνολικής ποσότητας του χρήματος, ίσχύει και στή περίπτωση αυτή. 'Ενώ ή μεταβολή τής άπασχόλησης όφείλεται στή διακύμανση του γενικού έπίπεδου τών τιμών, ό παράγων που σέ τελευταία άναλυση προξενεί τή διατάραξη τών τιμών και συνεπώς τής άπασχόλησης, είναι ή αύξομείωση τής ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος.

'Εάν τά στατιστικά δεδομένα τής περιόδου 1915-25 άπεικονιζόμενων υπό του διαγράμματος 2 προσαρμοστούν στους άξονες τών συντεταγμένων, τότε θά ληφθει ή "καμπύλη του Fisher", βλ.σ.χ.1. 'Η καμπύλη

αυτή τρεις δεκαετίες άργότερα μέ τήν έμφάνιση στο έπιστημονικό προσκήνιο του οίκονομολόγου A.Phillips, θά λάβει μεγάλη δημοσιότητα άνοίγοντας μία νέα περίοδο στο χώρο τής μακροοικονομίας.¹⁹ Στίς μέρες μας τό δραματικό φαινόμενο του στασιμοληθωρισμού έρμηνεύεται από τους E.S.Phelps, M.Friedman, J.M.Parkin, D.Laidler, M.T.Sumner, κ.λ.π.,

μέ τή χρήση τής μακροχρόνιας και τής βραχυχρόνιας καμπύλης του Phillips. Οι διαφορές μεταξύ του μηχανισμού τής καμπύλης του Fisher και τής τεχνικής τών καμπυλών του Phillips, έχουν τίς ρίζες της σέ καθα-

ρά μεθοδολογικούς παράγοντες. Ἐνῶ ἡ καμπύλη τοῦ Fisher ἦταν ἀπόρροισ ἀπλῆς στατιστικοεμπειρικῆς μεθόδου, ἡ καμπύλη τοῦ Phillips καί οἱ μεταγενέστερες παραλλαγές της μέ τήν εἰσαγωγή τῆς βραχυχρόνιας καί τῆς μακροχρόνιας καμπύλης τοῦ Phillips, ὀφείλεται στή ραγδαία ἐξέλιξη τῶν οἰκονομετρικῶν τεχνικῶν καί τῆ βελτίωση τῆς διαδικασίας περισυλλογῆς τῶν στατιστικῶν δεδομένων. Ἐν τούτοις, ἡ συμβολή τοῦ Fisher συγκρινόμενη μέ ἐκείνη τῶν Phillips, Friedman, Phelps, κ.λ.π., κρίνεται πιά πρωτοποριακή, ἀφοῦ συνέλαβε τή σπουδαιότητα τῆς συναρτησιακῆς σχέσης μεταξύ ἐπιπέδου τιμῶν καί συνολικῆς ἀπασχόλησης, μέσα στό πλῆθος τῶν διεργασιῶν τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου.

III. Ἡ ἐπίδραση τῆς κυκλικῆς θεωρίας τοῦ Fisher στή κατοπινή οἰκονομική σκέψη.

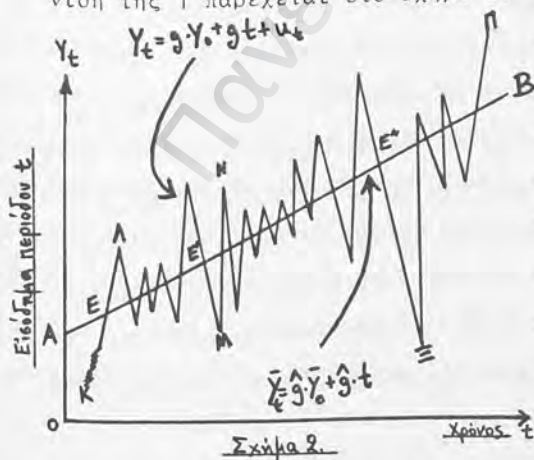
Μεταξύ τῶν οἰκονομολόγων δέν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τοὺς ὅρους πού ἀντικειμενικότερα ἐκφράζουν τίς φάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τό National Bureau of Economic Research στήν Ἀμερικῆ ἔχει υἱοθετήσῃ τοὺς ὅρους "ἐπέκταση" (expansion), "κάμψη" (recession), "συστολή" (contraction) καί "ἀνάκαμψη" (revival). Ὁ G. Haberler στό ἔργο του "Prosperity and Depression: a theoretical analysis of cyclical movements" (1937) εἰσήγαγε τοὺς ὅρους "ἐπέκταση" (expansion), "ἀνώτερη κρίσιμη κάμψη" (upper-turning point), "συστολή" (contraction) καί "χαμηλότερο κρίσιμο σημεῖο" (lower-turning point), ἀπεικονίζοντας ἔτσι τίς τέσσερις φάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Πολλοί συγγραφεῖς ἀποδέχονται τίς ἔννοιες "ἀποκορύφωμα" (peak) καί "παρακμή" (trough), ὑποκαθιστώντας τίς ἀντίστοιχες τοῦ Haberler "ἀνώτερη-κρίσιμη καμπή" καί "χαμηλότερο-κρίσιμο σημεῖο". Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι συμφωνοῦν ὡς πρὸς τίς τέσσερις χρονικῆς περιόδους τοῦ κύκλου, ἔτσι ὥστε ἡ ὑπόδειξη τοῦ ὅρου πού ἀντανανακᾷ πληρέστερα τό περιεχόμενο κάθε

περιόδου νά μήν συνιστά ἀντικείμενο ζωηρῆς ἐπιστημονικῆς διαμάχης. Οἱ λέξεις ἀντικατοπτρίζουν διανοητικά νοήματα, τά νοήματα ὅμως ἐάν τυγχάνουν καθολικῆς ἀποδοχῆς ὡς πρός τήν ὀρθότητα τοῦ περιεχομένου τους, εἶναι παράλογο νά προκαλοῦν ἀμοιωβητήσεις ὡς πρός τόν ὄρο ἢ τοὺς ὄρους πού τά ἐκφράζουν.

Τό κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν κυκλικῶν κινήσεων εἶναι ὅτι μιά ἐπέκταση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος θά συνοδευθεῖ ἀργότερα ἀπό τή συρρίκνωση της. Κατά τή περίοδο τῆς οἰκονομικῆς ἀνθίσης τό ἐθνικό εἰσόδημα αὐξάνει μέ γοργό ρυθμό, ἐνῶ κατά τή φάση τῆς οἰκονομικῆς χαλάρωσης τό ἐθνικό εἰσόδημα σημειώνει χαμηλούς ἢ ἀρνητικούς ρυθμούς μεταβολῆς. Σέ μαθηματικούς ὄρους μπορούμε νά ἀπεικονίσουμε τή μακροχρόνια τάση τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου ὡς κάτωθι:

$$(1) \quad Y_t = g \cdot Y_0 + g^t + u_t$$

, ὅπου Y_t = εἰσόδημα τῆς περιόδου t ($t=1, 2, \dots, n$), Y_0 = εἰσόδημα τοῦ ἔτους βάσης 0, g = ρυθμός μεταβολῆς τοῦ εἰσοδήματος κατά τή περίοδο t καί u_t = διαταρακτικός ὄρος δεικνύοντας τή κατηγορία τῶν παραγόντων πού ἐπηρεάζουν τίς μεταβλητές Y_t καί Y_0 καί δέν μποροῦν νά ἐκφραστοῦν ὑπό τή μορφή κάποιας μεταβλητῆς στήν ἐξίσωση 1. Ἡ διαγραμματική ἀπεικόνιση τῆς 1 παρέχεται στό σχῆμα 2. Ἡ γραμμή AB ἀντιπροσωπεύει τή διαχρονική μεταβολή τοῦ μέσου εἰσοδήματος \bar{Y}_t , ὅταν ἡ παράμετρος g ἐκτιμηθεῖ ἀπό τήν ἐξίσωση 1. Ἡ ἀμορφη καμπύλη KEAMN... ἐκθέτει τή πραγματική μεταβολή τοῦ εἰσοδήματος, τό ὅποιο ἂν καί στό βραχυχρόνιο παρουσιάζει διακυμαινόμενη συμπεριφορά στό μακροχρόνιο ἢ ἀνοδική του τάση ἀπό τό σημείο

Σχῆμα 2.

Κ στό σημείο Π εἶναι ἀναμφισβήτητη. Γιά παράδειγμα, ἐνῶ ἡ μέση μεταβολή τοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ προϊόντος τῶν Η.Π.Α. μετά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διακυμάνθηκε γύρω στό 3,5%, παρατηρεῖται ὅτι ἡ διαχρονική του τάση ἄλλοτε ἦταν μεγαλύτερη καί ἄλλοτε μικρότερη τοῦ 3,5%. Στή προκειμένη περίπτωση ἡ γραμμή ΑΒ θά ἀπεικόνιζε τή συμπεριφορά τοῦ μέσου ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, δηλαδή 3,5% καί ἡ ἀκανόνιστη καμπύλη ΚΕΛΜΝ... θά παριστοῦσε τή πραγματική μεταβολή του κατά τή χρονική περίοδο t . Ἡ ἀπόκλιση τῆς καμπύλης τῆς πραγματικῆς μεταβολῆς τοῦ εἰσοδήματος ἀπό τή γραμμή ΑΒ, ὀφείλεται στήν ὕπαρξη τοῦ διαταρακτικοῦ ὄρου u_t καί στίς ἀκανόνιστες τιμές τῆς παραμέτρου g . Τό σχῆμα τῆς καμπύλης ΚΕΛΜΝ... ἢ μᾶλλον ἡ ἀτραπός τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, ἐξαρτᾶται ἀπό τή μορφή τῆς ἐξίσωσης πού παρέχει τή διαχρονική μεταβολή τοῦ Y_t καί ἀναμφίβολα ἡ μαθηματική της μορφή μπορεῖ νά εἶναι διαφορετική ἀπό τήν 1. Συνεπῶς, συνιστᾶ σόβαρό καθῆκον τοῦ οἰκονομολόγου ἡ οἰκονομετρική διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας ἡ μακροχρόνια συμπεριφορά τοῦ Y_t θά εἶναι ἡ περισσότερο ἀντιπροσωπευτική καί ἀντικειμενική.

Ἦς περίοδος ἡ φάση τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου ὀρίζεται ἡ χρονική διάρκεια πού ἀπαιτεῖται ὥστε ἡ οἰκονομία νά φθάσει ἀπό ἕνα ἀποκορύφωμα σέ ἕνα ἄλλο ἀποκορύφωμα. Στό σχ.2 τά σημεία Λ, Ν, Π, συμβολίζουν σημεία ἀποκορυφώματος (peak-points), ἐνῶ τά σημεία Κ, Μ, Ξ, παριστοῦν σημεία κατάπτωσης (trough-points). Σοβαρό ἀντικείμενο οἰκονομετρικῆς ἔρευνας ἀποτελεῖ ὁ ἐντοπισμός καί ἡ μέτρηση τῶν μεταβλητῶν, πού παρουσιάζουν κυκλική συμπεριφορά κατά τίς διαδοχικές φάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Ἡ βιομηχανική παραγωγή, τό ἐργατικό δυναμικό, τό κεφαλαιουχικό ἀπόθεμα, οἱ ἀποταμιεύσεις, ἡ προσφορά χρήματος, ἡ κατανάλωση, κ.λ.π., συνθέτουν μερικές ἀπό τίς μεταβλητές πού ἡ κυκλική τους

τάση είναι γνωστή από διάφορες οικονομικές μελέτες. Στή διεθνή βιβλιογραφία ή διαχρονική συμπεριφορά μιᾶς μόνο μεταβλητῆς είναι γνωστή ὡς "εἰδικὸς κύκλος", ἐνῶ ἡ συμπεριφορά τοῦ πλέγματος πολλῶν μεταβλητῶν εἶναι διαδεδομένη ὡς "παραπεμπτικὸς κύκλος" (reference cycle).

Τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχουν ἀνακύψει σοβαρὲς ἀμφισβητήσεις ὡς πρὸς τίς μεταβλητές πού ἀποτελοῦν ἐνδογενεῖς ἢ ἐξωγενεῖς παράγοντες, κατὰ τὴν διαταρακτικὴ πορεία τοῦ οικονομικοῦ κύκλου. Οἱ μεταβλητές π.χ. πληθυσμὸς, ἐφευρέσεις, τεχνολογία, κ.λ.π., ἔχουν γίνεи ἀποδεκτές ὡς ἐξωγενεῖς μεταβλητές, ἐνῶ ἐκεῖνες τῆς ἐπένδυσης, κατανάλωσης, κ.λ.π., ὡς ἐνδογενῆς καθὼς συνιστοῦν γηγενῆ συστατικά τοῦ οικονομικοῦ συστήματος. Ἡ διαμάχη ἔχει ἐγεῖρθεῖ κυρίως γιὰ τὴ μεταβλητὴ "χρήμα", πού παίζει πρωτεύοντα ρόλο στίς διεργασίες τῶν κυκλικῶν κινήσεων. Ἡ διαδεδομένη διαμάχη μεταξύ Μονεταριστῶν καὶ Δημοσιονομιστῶν ἔχει ἀξονικὸ σημεῖο τὴ μεταβλητὴ χρήμα. Οἱ ὑποστηρικτές τοῦ Μονεταρισμοῦ δέχονται ὅτι ἡ αὐξομείωση τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος ἐπιδρᾷ ἄμεσα ἐπὶ τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος, ἐνῶ οἱ Κεῦσσιανοὶ ὡς συνήγοροι τοῦ Φισκαλισμοῦ θεωροῦν τὴ μεταβολὴ τῆς προσφορᾶς τοῦ χρήματος σάν συνεπακόλουθο τῆς διακύμανσης τοῦ εἰσοδήματος. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ Μονεταριστές ἐξετάζουν τὸ παράγοντα "χρήμα" σάν ἐνδογενῆ μεταβλητὴ ἐνῶ οἱ Φισκαλιστές σάν ἐξωγενῆ.

Ἡ μεταβολὴ τῆς προσφορᾶς χρήματος ἐπιδρᾷ στὴν οικονομικὴ δραστηριότητα, μετὰ ἀπὸ τὴ πάροδο χρονικῆς ὑστέρησης ἢ διάρκειας τῆς ὀποίας εἶναι ἀκαθόριστη καὶ ἀπροσδιόριστη, καθὼς ἡ πορεία τοῦ οικονομικοῦ βίου περικλείει ἀβεβαιότητα καὶ κίνδυνο ὡς πρὸς τίς μελλοντικὲς ἐξελίξεις. Σέ σειρά ἐπιστημονικῶν μελετῶν πραγματοποιηθεῖσες ἀπὸ τοὺς Μονεταριστές, ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ μεταβολὴ τῆς προσφορᾶς χρήματος σέ διαφορετικὲς κοινωνίες διακυμαίνεται ἀνάλογα μὲ τίς ἰδιαίτερες συνθη-

κες τῆς κάθε κοινωνίας. "Ἐτσι, ἡ σταθερή αὔξηση τῆς προσφορᾶς χρήματος εἶναι ἡ καλύτερη καί ἀποτελεσματικότερη πολιτική, ἀνταποκρινόμενη στό ρυθμό μεταβολῆς τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος τῆς οἰκονομίας. Οἱ Μονεταριστές ἀπέρριψαν τή δημοσιονομική πολιτική ὡς βραχυχρόνιο μέσο θεραπείας τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, χωρίς ὅμως νά ἀποκλείεται ἡ υἱοθέτησή της ὅταν ἐξυπηρετεῖ τούς βραχυχρόνιους στόχους τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς.

Οἱ Κεϋνσιανοί, θεωρώντας σάν βασικό ὄργανο οἰκονομικῆς πολιτικῆς τό θεσμό τοῦ "κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ", ἀποδίδουν στό παράγοντα "ἀπόθεμα χρήματος" δευτερεύοντα χαρακτήρα. Οἱ ἡγέτες τῶν Κεϋνσιανῶν Ν.Καλδορ, J. Hicks, Α. Hansen, κ.λ.π. ἰσχυρίζονται ὅτι κατά τή φάση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης ὁ πολλαπλασιασμός τοῦ ὄγκου τῶν συναλλαγῶν, συμβάλλει στήν αὔξηση τῆς ζήτησης χρήματος ὡθόντας τά ἐπιτόκια πρὸς τά ἄνω. Ἡ ἀνοδος τῶν ἐπιτοκίων ἀτονεῖ τό ἐνδιαφέρον γιά περαιτέρω ἐπενδύσεις, ἔτσι ὥστε ἡ ἐξασθένιση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος νά εἶναι ἀναπόφευκτη. "Ὅταν ἡ οἰκονομία διέρχεται τή περίοδο τῆς οἰκονομικῆς κάμψης ἡ ζήτηση χρήματος ἀποδυναμώνεται, πιέζοντας ταυτόχρονα τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου πρὸς τά κάτω. Ἡ κάμψη τῶν ἐπιτοκίων προκαλεῖ αἰσιοδοξία στούς ἐπιχειρηματικούς κύκλους γιά τήν ἀνάληψη κερδοφόρων ἐπενδυτικῶν σχεδίων. Στή περίπτωση αὐτή, ἡ οἰκονομία σύντομα θά περάσει στή φάση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης, καθὼς ἡ ἀναζωπύρωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος μέσω τῶν πολλαπλασιαστικῶν ἐπιδράσεων τῶν ἐπενδυτικῶν δαπανῶν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος θά εἶναι δεδομένη. Γιά τούς Κεϋνσιανούς κατά τή διάρκεια τῆς οἰκονομικῆς ἀνάκαμψης ἡ προσφορὰ χρήματος ἀνέρχεται καί ἀντίθετα, συλλαμβάνοντας ἔτσι τή διακύμανση τῆς προσφορᾶς χρήματος ὡς δευτερογενές ἐπακόλουθο τῆς τῶν ὡσης ἢ τῆς ἀποδυνάμωσης τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

Από την άλλη μεριά, οι Νεοκεϋνσιανοί π.χ. J.Τοβιν κλπ, ισχυρίζονται ότι η μεταβλητή "έπιτοκίο" αποτελεί τον ουσιαστικό παράγοντα γύρω από τον οποίο κάθε συζήτηση περί οικονομικής πολιτικής πρέπει να ξεκινά. Η βασική τους διαφορά από τις θέσεις των Μονεταριστών είναι ότι έρμηνεύουν διαφορετικά τα "διαβιβαστικά αποτελέσματα"(transmission results) της νομισματικής πολιτικής επί του εισοδήματος, της άπασχόλησης και του γενικού επιπέδου τιμών. Εάν π.χ. η νομισματική πολιτική αποβλέπει στην αύξηση της προσφοράς δημοσίων ομολόγων, τότε η πτώση που θα έπέλθει στο επίπεδο του έπιτοκίου θα δώσει τό έναυσμα νέων σπειροειδών εξέλιξεων στο οικονομικό σύστημα. Μείωση του έπιτοκίου σημαίνει κίνητρα για νέες επενδύσεις, οι οποίες μέσω των πολλαπλασιαστικών έπιδράσεων θα συμβάλλουν στη μεγέθυνση του εισοδήματος και τη δημιουργία νέων ευκαιριών άπασχόλησης. Η αύξηση του κεφαλαιακού αποθέματος θα πραγματοποιηθεί κατόπιν χρονικής υστέρησης, καθώς η έλάττωση του έπιτοκίου δημιουργεί ένα χρονικό κενό μεταξύ "έπιθυμητού" και "πραγματικού" κεφαλαιουχικού αποθέματος. Η πλήρωση του κενού ύπονοι ότι οι επενδυτές χρειάζονται κάποιο χρονικό διάστημα, μέχρι οι έπιθυμίες τους προς ανάληψη των προγραμματιζόμενων επενδυτικών δαπανών λάβουν ουσιαστικό περιεχόμενο, συμβάλλοντας έτσι στη μεταγενέστερη αύξηση του πραγματικού κεφαλαιουχικού αποθέματος της οικονομίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να έπισημανθεί μιά θεμελιώδη διαφορά μεταξύ Κεϋνσιανών και Νεο-κεϋνσιανών.

Οι Κεϋνσιανοί συνδέουν την αύξομείωση του έπιτοκίου με τη μεταβολή των επενδυτικών ροών, ένω οι Νεοκεϋνσιανοί δίδουν πρωτεύοντα ρόλο στη μεταβολή του κεφαλαιουχικού αποθέματος. Σύμφωνα με τους Νεοκεϋνσιανούς μιά άλλη κατηγορία διαβιβαστικών έπιδράσεων είναι τό απο-

τέλεσμα πλούτου" (wealth effects). Ἡ κυκλοφορία περισσότερου χρήματος θά τονώσει ἐπίσης τήν οικονομική δραστηριότητα μέσω τῆς βελτίωσης τῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων τῶν νοικοκυριῶν. Τοῦτο συμβαίνει γιατί τό ἐπί πλέον κυκλοφοροῦν χρήμα θά περάσει στά χαρτοφυλάκια τῶν νοικοκυριῶν ὑπό μορφή "πλούτου", μέ ἀποτέλεσμα ἡ ὀριακή τους ροπή πρὸς κατανάλωση νά αὐξηθεῖ. Οἱ Νεοκεῦσισανοί σαφῶς ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τή Κεῦσισιανή παράδοση θεωροῦν ὡς ἀμιγῆ δημοσιονομική πολιτική, τίς κυβερνητικές ἐνέργειες πού ἀποσκοποῦν στή μεταβολή τῶν κρατικῶν δαπανῶν ἢ τή τροποποίηση τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν, δεδομένου ὅτι τό θεσμικό καθεστῶς τῆς οἰκονομίας παραμένει ἀμετάβλητο. Ἡ αὐξηση τῶν κυβερνητικῶν δαπανῶν γιά τήν ἀγορά ἀγαθῶν ἢ τή πραγματοποίηση μεγαλόπνοων ἐπενδυτικῶν σχεδίων, θά ἐπιφέρει τήν ἀνύψωση τοῦ εἰσοδήματος καί τήν ἀναζωογόνηση τοῦ κλίματος ἐμπιστοσύνης τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα γιά τή μελλοντική πορεία τῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀνέλκυση τοῦ εἰσοδήματος μέσω τῶν πολλαπλασιαστικῶν διαδικασιῶν, θά προτρέψει τά νοικοκυριά νά ἀποκτήσουν περισσότερο χρήμα πρὸς διευκόλυνση τῶν οικονομικῶν τους συναλλαγῶν. Ἡ ἄνοδος τῆς ζήτησης χρήματος θά ὠθήσει τά ἐπιτόκια πρὸς τά ἄνω, μέ ἀποτέλεσμα τά μελλοντικά ἐπενδυτικά σχέδια νά ἀποθαρρυνθοῦν. Οἱ Νεοκεῦσισανοί πρὸς ἀπάλυνση τῆς παρεκτρεπόμενης κατάστασης προτείνουν τήν υἱοθέτηση μιᾶς ἀντισταθμιστικῆς νομισματικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία θά παρεμποδίσει τήν ἀνοδική τάση τῶν ἐπιτοκίων. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ συνήγοροι τοῦ Νεοκεῦσισιανισμοῦ τάσσονται ὑπέρ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς δημοσιονομικῆς καί τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς, ὥστε οἱ διαταρακτικές τάσεις εἴτε στό πραγματικό ἢ τό νομισματικό τομέα τῆς οἰκονομίας, νά ἀντισταθμίζονται μέ τούς κατάλληλους δημοσιονομικούς ἢ νομισματικούς χειρισμούς. Ἡδη ὁμως μακρινγορήσαμε καί ἡ προέκταση τῆς ἀνάπτυξης αὐτῆς θά μᾶς ὀδηγήσει ἀναπόφευκτα μακριά ἀπὸ

τό αντίκειμενο μας, εάν ήδη δέν έπροχωρήσαμε περισσότερο άν καί ήταν άναγκαίο για νά ξεκαθαρίσουμε τίς πολυδαίδαλες άντιλήψεις του Fisher καί τή δική μας θέση γι' αυτές.

Ο Ν. Kaldor άκολουθόντας πιστά τά πρότυπα του Κεϋνσιανισμού είσήγαγε ύπόδειγμα οικονομικού κύκλου, στο όποιο ή πραγματικότητα των έπενδύσεων στίς φάσεις τής κάμψης καί τής ανάκαμψης άποτελεϊ τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο. Όταν ή παραγωγικότητα των έπενδύσεων είναι χαμηλή ή ύψηλή τό εισόδημα παρουσιάζει καθοδική ή άνοδική τάση, ή οικονομία διέρχεται τή φάση τής οικονομικής κάμψης ή ανάκαμψης. Τό έθνικό εισόδημα θά έχει μειωτική ή αύξητική τάση όχι λόγω τής έλάττωσης ή αύξησης τής προσφοράς χρήματος, αλλά λόγω των άρνητικών ή θετικών πολλαπλασιαστικών επιδράσεων προερχόμενες από τό περιορισμό ή τήν άνοδο των έπενδυτικών δαπανών των έπιχειρήσεων. Οί προβλέψεις ως πρός τό μέλλον, τό είδος τής κυβερνητικής πολιτικής, κ.λ.π., επιδρουν άμεσα στίς άποφάσεις των έπιχειρηματιών για τήν άνάληψη νέων έπενδυτικών δαπανών. Ο Kaldor, έξαρτόντας τό ρυθμό μεταβολής των έπενδύσεων από τό επίπεδο των άποταμιεύσεων, παρατηρεϊ: "ή εύρύτητα καί ό χαρακτήρας του οικονομικού κύκλου..... καθορίζεται άλλά από τό χαρακτήρα τής βραχυχρόνιας συνάρτησης άποταμιεύσεων".²⁰ Όταν ή περίοδος τής κάμψης φθάσει στο κατώτερο σημείο της οί άποταμιεύσεις τείνουν στο έλάχιστο, ή παραγωγικότητα των έπενδύσεων είναι σχεδόν άνύπαρκτη καί ή μεταβολή του εισοδήματος είναι μηδενικού ή καί άρνητικού ρυθμού. Αντίθετα, στο άκρότατο σημείο τής φάσης τής οικονομικής άνθησης, οί άποταμιεύσεις μεγελοτοποιούνται, ή όριακή παραγωγικότητα των έπενδύσεων αυξάνει έντυπωσιακά καί τό έθνικό εισόδημα προσγγίζει τό άνώτερο επίπεδο του. Η διάρκεια των φάσεων τής κάμψης καί τής άνθησης, προσδιορίζεται από τόν άπαιτούμενο χρόνο διαμόρφω-

σης του κεφαλαιουχικού αποθέματος. Οί τεχνολογικές ανακαλύψεις, ή μεταβολή του πληθυσμού, ή δημοσιονομική πολιτική, κ.λ.π., επιδροϋν άμεσα στή φορά καί στό ρυθμό μεταβολής των φάσεων του οικονομικού κύκλου.

IV. Irving Fisher, προπομπός της Μονεταριστικής Σχολής.

Ή άποτυχία του Fisher καί των άλλων Άμερικανών οικονομολόγων νά άποτρέψουν τήν οικονομική κρίση του 1929, έδωσε άφορμή στον Keynes⁵ καί στους όπαδούς του νά κεντρίσουν τήν ιδιαίτερη σημασία των πραγματικών αϊ-τίων πού προκάλεσαν τή κρίση. Ή Keynes δέχθηκε ότι οι νομισματικές άρχές της Άμερικάνικης οικονομίας ήταν άνήμπορες νά άποτρέψουν τήν έπερχόμενη κρίση, μέ τά όργανα νομισματικής πολιτικής πού διεθέταν. Τό νομισματικό περιεχόμενο των οικονομικών διακυμάνσεων πέρασε σέ δεύτερη μοίρα. Ή εϋημερία της κοινωνίας δέν έξαρτάται άπό τή σταθερότητα της νομισματικής μονάδας, όπως ό Fisher καί οι ύπερασπιστές των θέσεων του τόνιζαν, αλλά άπό τήν έφαρμογή της άποφασιστικότερης δημοσιονομικής πολιτικής άπό τους φορείς του Κράτους. Για είκοσι καί πλέον χρόνια μετά τή δημοσίευση της "Γενικής Θεωρίας", οι Κεϋνσιανές θέσεις έπικράτησαν σχεδόν άπόλυτα στην Εϋρώπη καί στην Άμερική. Στο πρόσωπο των Hansen, Hicks, Patinkin, Modigliani, Klein, Lange, Kaldor⁶ κ.λ.π., ό Κεϋνσιασμός βρήκε τους αντιπροσωπευτικότερους διαφωτιστές του. Οί Φισεριανές άρχές περί νομισματικής θεωρίας καί πολιτικής παρέμειναν σέ πλήρη αδράνεια, αναμένοντας τους Οικονομολόγους της Σχολής του Σικάγου²¹ κατά τή δεκαετία του 1960 νά συνεχίσουν τή περαιτέρω έπεξεργασία τους. Τά προβλήματα πού ό καπιταλισμός άρχισε νά συναντάει στή πορεία του, έκδηλούμενα υπό τή μορφή των πληθωριστικών πιέσεων καί της λιμνάζουσας άνεργίας, συνέβαλαν στην αντιπαράθεση των

Μονεταριστικῶν ἀντιλήψεων τῆς Σχολῆς τοῦ Σικάγου. Τό ἠφαίστειο τῆς Φισεριανῆς περιόδου ἄρχισε ὁμως καί πάλι νά ἐνεργοποιεῖται. Τοῦτο γίνεται φανερό ἐάν συγκριθοῦν οἱ μελέτες τοῦ ἡγέτη τῆς Μονεταριστικῆς Σχολῆς M.Friedman μέ ἐκεῖνες τοῦ Fisher, ὅπου ἐξάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Friedman δέν ἔχει προτείνει μιά νέα νομισματική ἀρχή ἢ ὁποία νά ἦταν ἀγνωστή στόν Fisher. Οἱ Φισεριανές ἀρχές τῆς "νομισματικῆς σταθερότητας", τοῦ "ἐλέγχου τῆς προσφοράς τοῦ χρήματος" καί ἡ "ἐξάρτηση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν ἀπό τή μεταβολή τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος", ἀποτέλεσαν τίς κινητήριες δυνάμεις στά γραπτά τοῦ Friedman. Ἡ οὐσιαστική συμβολή τοῦ Friedman ἔγκειται στή διαμόρφωση νέων θεωρημάτων βασιζόμενων στίς Φισεριανές ἀρχές, τά ὅποια ὁμως δέν χαρακτηρίζονται τόσο γιά τό ἀναλυτικό τους βάθος ὅσο γιά τό οἰκονομετρικό του περιεχόμενο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἀπόψεις τοῦ Friedman περί συνταγῶν οἰκονομικῆς πολιτικῆς πολλά χρωστοῦν στό Fisher.

Στό βιβλίό του "A Program for Monetary Stability", ὁ Friedman ἀκολουθεῖ τή τακτική πού ὁ Fisher μέ τό ἔργο του "100% Stable Money" υἱοθέτησε. Οἱ ἀντιλήψεις του ὑπερτεροῦν ἔναντι τῶν Φισεριανῶν ὡς πρός τή ποιότητα καί τό εἶδος τῶν προτεινόμενων ὀργάνων οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Δηλαδή ὁ Friedman ξεκίνησε ἀπό ἐκεῖ ὅπου ὁ Fisher σταμάτησε. Naί μέν ὁ Fisher ὑπέδειξε ὅτι τά συμπεράσματα τῆς οἰκονομικῆς ἔρευνας πρέπει νά δεχθοῦν ἔλεγχο γιά τό βαθμό τῆς ἀξιοπιστίας τους καί στή συνέχεια νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς προβλέψεις γιά τό μέλλον, ἀλλά ὁ Friedman καθιέρωσε τήν ἐφαρμογή τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς μέ γνώμονα τόν ἔλεγχο καί τήν προβλεπτική ἱκανότητα τῆς οἰκονομικῆς μεθόδου. Ἔτσι, ἡ ἐφεύρεση καθοριστικῶν μεθόδων οἰκονομικῆς πολιτικῆς ὑπό τοῦ Friedman καί τῶν συνηγόρων του εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς

των ποσοτικοινομετρικων τεχνικων.

Η δεκαετία της περιόδου 1960-70 αποτέλεσε την άπαρχή έντονων επιστημονικών ζυμώσεων και άμφιοβητήσεων, δίδοντας άφορμή νά άναζω- πυρωθουν επιστημονικές διαμάχες με ρίζες βαθειά ζωμένες στο άπώτερο παρελθόν. Η οίκονομική πολιτική του Άμερικανού Προέδρου John Ken- pedy έγκαινιασθείσα τό 1961 είχε Κεϋνσιανό χαρακτήρα, όπου ή δημοσιολο- γική πολιτική προείχε σέ βαρύτητα της Νομισματικής. Η άδυναμία όμως των οίκονομικών του έγκεφάλων με έπικεφαλή τόν Walter Heller νά άντιμετωπίσουν τά πληθωριστικά κύματα της περιόδου εκείνης, δημιούρ- ησε τίς προϋποθέσεις ώστε οί Μονεταριστές της Σχολής του Σικάγου νά περάσουν στην άντεπίθεση προτείνοντας ένα νέο είδος Οίκονομικής πολιτικής.

Ο Μονεταρισμός έκ των άντικειμενικών συνθηκών άρχισε νά έπι- κρατεί στους πολιτικοοίκονομικούς κύκλους της Άμερικής. Ο Friedman στή προσπάθεια του νά σφμφιλιώσει τή μακροοίκονομική θεωρία με τήν οίκονομική πραγματικότητα, δέχεται τήν ύπαρξη ενός "φυσικού έπιπέδου άνεργίας" και "έπιτοκίου" άντιστοιχούμενα στο ύφιστάμενο έπίπεδο τι- μών. Η έπιρροή των Fisher και Wicksell έπί του Friedman είναι χα- ρακτηριστική, καθώς άρκετές δεκαετίες πρίν είχαν συλλάβει τό οίκονο- μικό νόημα του φυσικού τόκου και τή σημασία της συναρτησιακής σχέσης μεταξύ πραγματικών τιμών (μισθών) και έπιπέδου άπασχόλησης. Τό φυσικό έπίπεδο της άνεργίας όφείλεται στα θεσμικά προβλήματα της συγκεκριμέ- νης κοινωνίας και "είναι συνεπές με τήν ίσορροπία στή σύνθεση των προ- γματικών μισθών".²² Στή πράξη όμως τό ποσοστό της φυσικής άνεργίας και τό ύψος του φυσικού έπιτοκίου είναι πολύ δύσκολο νά έκτιμηθουν. Μέχρι τώρα δέν έχει ύποδειχθεί ή κατάλληλη οίκονομική μέθοδος, προσ- διορίζοντας με άκρίβεια και άντικειμενικότητα τό φυσικό τους μέγεθος.

Ο Friedman δέχεται ότι κάθε μορφή οίκονομικής πολιτικής άποβλέ-

ποντας στο περιορισμό του φυσικού ποσοστού άνεργίας, θά προξενήσει μετά πάροδο χρονικής ύστερησης τήν ανύψωση τῶν τιμῶν καί ἀντίθετα. Ἐάν ἡ κυβέρνησις χαράξει ἐπεκτατική νομισματική πολιτική τὰ ἀποτελέσματα θά εἶναι, πτώσις τοῦ ἐπιτοκίου κάτω τοῦ φυσικοῦ τοῦ ἐπιπέδου, ἐνθάρρυνσις τῶν ἐπενδύσεων καί ἀνοδος τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Μεγαλύτερο ὅμως εἰσόδημα σημαίνει αὔξησις τῆς συνολικῆς ζήτησις γιά δα-νεϊσμό ἢ γιά ἐμπορικές συναλλαγές, ἐπαναφέροντας ἔτσι τό ἐπιτόκιο στό φυσικό του ἐπίπεδο. Οἱ τιμές εἶναι ἐπόμενον νά ἀνέλθουν, τή στιγμῆ πού ἡ οἰκονομία βρίσκει πλησίον τοῦ ἐπιπέδου τῆς πλήρης ἀπασχόλησις. Στή περίπτωσι πού ἡ κυβερνητική πολιτική ἀποβλέπει στήν αὔξησι τῶν ὀνομαστικῶν μισθῶν, τότε οἱ τιμές θά ἀνέλθουν λόγω τῆς ὑπερβάλλουσας ζήτησις καί οἱ πραγματικοί μισθοί θά ἐπανέλθουν στό προηγουμένο ἐπίπεδο. Παρομοίως, οἱ πιέσεις τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων γιά αὔξησι τῶν ἀποδοχῶν τους στή περίπτωσι τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν, θά προκαλέσουν τήν ανύψωσι τῶν ὀνομαστικῶν μισθῶν ἀποκαθιστόντας τήν ἀγοραστική τους δύναμη.

Κατά τόν Friedman ἡ φυσική ἀνεργία μπορεῖ νά μεταβληθεῖ, π.χ. λόγω τῆς ἀρτιότερης πληροφόρησις στούς χώρους ἀπασχόλησις, νέων εὐκαιριῶν ἀπασχόλησις, κ.λ.π.. Ἐν τούτοις, τό ὑφιστάμενον ποσοστό τῆς ἀνταποκρίνεται σέ ἕνα σταθερό ἐπίπεδο τῶν πραγματικῶν μεγεθῶν τῆς οἰκονομίας, π.χ. μισθοί, εἰσόδημα, κ.λ.π. Αὐτός εἶναι ὁ κύριος λόγος πού ὁ Friedman ὀδηγήθει στό συμπέρασμα ὅτι "ἡ νομισματική ἀρχή ἐλέγχει ὀνομαστικές ποσότητες.....δέν μπορεῖ ὅμως νά χρησιμοποήσει τόν ἐλεγχό τῆς ἐπί ὀνομαστικῶν ποσοτήτων μέ τή προοπτική νά καθηλώσει μιὰ πραγματική ποσότητα.....".²³

Ὁ P.Cagan, τό σπουδαιότερον μέλος τῆς Μονεταριστικῆς Σχολῆς, μετὰ τόν Friedman, ὑποστήριξε ὅτι τρεῖς εἶναι οἱ παράγοντες πού ἐπιδ-

ροῦν στή μεταβολή τῆς ποσότητας τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, τό "καὶ τό χρῆμα" (the high-powered money), ὁ "λόγος τραπεζικῶν καταθέσεων τραπεζικοῦ ἀποθέματος" (the deposit-reserve ratio) καὶ ὁ "λόγος τραπεζικῶν καταθέσεων κυκλοφοροῦντων τραπεζογραμματίων καὶ κερμάτων" (the deposit-currency ratio). Οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἐπηρεάζουν ἄμεσα τίς ἀντικειμενικές συνθήκες τῆς οἰκονομίας, ἔτσι ὥστε ἡ μεταβολή τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος νά ἐμφανίζεται ὡς δευτερογενές φαινόμενο τῶν παραγόντων αὐτῶν. Ὁ Cagan ἀπέδειξε ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ καυτοῦ χρήματος προσδιορίζει σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπ' ὅτι οἱ δύο ἄλλοι παράγοντες τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος. Οἱ Μονεταριστές πρὸς ἀπόδειξη τῆς ὀρθότητας τῶν θέσεων τους χρησιμοποίησαν ἀφθονα στατιστικά δεδομένα ἀπὸ διάφορες χῶρες π.χ. Η.Π.Α., Ἀγγλία, Ἰαπωνία, Ἰσραήλ, Γιουγκοσλαβία, Ἑλλάδα, Ἰνδία, κ.λ.π., καταλήγοντας στό συμπέρασμα ὅτι "τό χρῆμα ἀναμφισβήτητα ἐνδιαφέρει καὶ μάλιστα ἐνδιαφέρει πάρα πολύ.....ὁ σημαντικότερος μακροχρόνιος ἀντίκτυπος τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος εἶναι ἐπὶ τῶν ὀνομαστικῶν μεγεθῶν, καὶ εἰδικά ἐπὶ τοῦ ἀπόλυτου ἐπιπέδου τῶν τιμῶν".²⁵ Λόγω τοῦ ὅτι ἡ συναρτησιακὴ σχέση μεταξὺ ποσότητας τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἀπόλυτου ἐπιπέδου τῶν τιμῶν ἔχει ἱστοριομετρικὴ ὑπόσταση, ἔπεται ὅτι ἡ προβλεπτικὴ ἰκανότητα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης θά βελτιωθεῖ περαιτέρω στό θέμα τῶν οἰκονομικῶν ταλαντεύσεων, ἐάν οἱ ἐρευνητικὲς μελέτες στή θεωρία τοῦ χρήματος ἐνταθοῦν στό μέλλον.

Οἱ Friedman καὶ A.Schwartz μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου τους "A Monetary History of the United States 1867-1960" (1963), διερεῦνησαν ἐπὶ νέων βάσεων τό φαινόμενο τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου.²⁶ Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποτέλεσε τό ἔναυσμα ζωηρῶν ἐπιστημονικῶν διαμαχῶν. Τό συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἱστορικοοικονομετρικὴ τους ἔρευνα ἦταν ὅτι κατὰ τὴ διάρκειά τῶν ἐτῶν 1867-1960 ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἀνερχόταν

προοδευτικά, έκτος των περιόδων που αναφέρονται στο πίνακα 1.²⁷ Οι

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Χρονικές Περίοδοι	Ποσοστό μειώσεως του Μ
1873-79	4.9
1892-94	5.8
1907-08	3.7
1920-21	5.1
1929-33	35.2
1937-38	2.4
1948-49	1.4
1959-60	1.1

Friedman και Schwartz προσφέρουν κάθε πληροφορία σχετιζόμενη με τα αίτια, που προκάλεσαν τη μείωση της προσφοράς χρήματος στις μνημονευόμενες χρονικές περιόδους. "Ένα από τα σπουδαιότερα συμπεράσματα της μελέτης τους ήταν ότι η επικρατούσα σύγχυση μεταξύ "χρήματος" και "πίστωσης", συνιστά το σπουδαιότερο εμπόδιο κατά την άσκηση της νομισματικής πολιτικής. 'Ο Fisher είχε επίσης

κατευθυνθεί στο ίδιο συμπέρασμα κατά την εξέταση των παραγόντων που προκάλεσαν την οικονομική κρίση της περιόδου 1929-33. Παρατηρώντας ότι το κύριο αίτιο της κρίσης ανάγεται στην αδυναμία του Federal Reserve System να ανταποκριθεί στις δανειοπιστωτικές υποχρεώσεις των τραπεζών, λόγω της έσφαλμένης νοοτροπίας τους να συγχέουν τη δανειοδότηση με τη κυκλοφορία νέου χρήματος, ο Fisher προετοίμασε το πεδίο δράσης στους Friedman και A.Schwartz.

Η σημαντικότερη ίσως κριτική κατά των αντιλήψεων των M.Friedman και A.Schwartz έξασκήθηκε από τον Tobin,²⁸ ο οποίος αν και άμφισβήτησε την έγκυρότητα των συμπερασμάτων τους επικρότησε τον εξαίρετο και κοπιώδη χαρακτήρα του βιβλίου τους. Η απόδοση από τους F και S της διακύμανσης της κυκλοφοριακής ταχύτητας του χρήματος V, στη μεταβολή του χρηματικού εισοδήματος δέχθηκε τά πυρά του Tobin. Για τους F και S η άνοδος του ονομαστικού εισοδήματος έπιφέρει την αύξηση των

όρέξεων τῆς κοινωνίας νά διακρατεῖ χρῆμα, μέ ἀποτέλεσμα ἡ κυκλοφορικὴ ταχύτητα τοῦ χρήματος νά ἐλαττοῦται. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐρμηνεῖα τῆς σταδιακῆς πτώσης τοῦ κανονικοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς τῆς V, παρατηρούμενη μετὰ τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καί συγκεκριμένα τῆ περιόδο 1946-60. Ὁ Tobin ἐπικρίνοντας τὴν ἀξιοπιστία τῆς θέσης αὐτῆς, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ " Irving Fisher θά ἦταν ἐκπληκτος διαβάζοντας αὐτὴ τὴ θεωρία καί τὴν ἱστορία τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας".²⁹ Ὁ Fisher σέ ἀντίθεση μέ τούς F καί S εἶχε ἀποδώσει τὴ μεταβολὴ τῆς κυκλοφορικῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος σέ θεσμικοὺς παράγοντες, π.χ. δομὴ τραπεζικοῦ συστήματος, συγχρονισμός τῶν μισθολογικῶν ἀμοιβῶν , κ.λ.π.. Πράγματι, ἀποτελεῖ ἐκπληξη πὺς οἱ F καί S ὅέν μνημόνευσαν τὴ σημασία τῶν παραγόντων αὐτῶν.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ σπουδή τῆς ἱστορίας τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ οἰκονομικός κύκλος ἀποτελεῖ ἐνδογενές συστατικό του. Οἱ οἰκονομικές διακυμάνσεις σάν φαινόμενο οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας ἔχουν προβληματίσει πολλούς οἰκονομολόγους ἀπό τὰ χρόνια τῆς Κλασσικῆς περιόδου μέχρι σήμερα. Μετά τῆ δημοσίευση τῆς "General Theory" τοῦ Keynes καί τοῦ "Value and Capital" τοῦ Hicks, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν οἰκονομολόγων περί οἰκονομικῆς σταθερότητας ἔχει ἀναζωπυρωθεῖ. Οἱ διερευνητικές προσπάθειες τῶν συγγραφέων τοῦ "τώρα" μέ τοῦ "τότε", εἶναι πῶς συγκεκριμενοποιημένες καί κατασταλαγμένες ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενο ἀντικείμενο. Τοῦτο ὀφείλεται στήν ἐξέλιξη τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης καί στό διακατὴ πόθο τῶν οἰκονομικῶν ἐρευνητῶν, νά συλλάβουν τὸ φαινόμενο τῆς οἰκονομικῆς ἀστάθειας κάτω ἀπὸ ἓνα διαφορετικό μεθοδολογικὸ πρίσμα. Οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς δέν ἐνδιαφέρονται πλέον ἐάν ἡ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας τοῦ συστήματος ἔχει τίς ρίζες τῆς στό φαινόμενο, τῆς ὑποκατανάλωσης, τῆς ὑπερεπένδυσης, τῆς ὑπερπαραγωγῆς, κ.λ.π., ἀλλὰ ἐάν ἡ οἰκονομικὴ ἀστάθεια προέρχεται ἀπὸ τὴν δυσαρμονία τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας ἢ τὴν ἀνικανότητα τῶν διαμορφούμενων τιμῶν νά ἀνταποκριθοῦν στό ἐπίπεδο τῶν προσφερόμενων ἢ ζητούμενων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ περίφημος νόμος τοῦ Walras καί ἡ Κεϋνσιανὴ ἀρχὴ τῆς ἀποτελεσματικῆς ἢ ἐνεργοῦς ζήτησης, καταδίκασαν τοὺς μεταγενεστέρους τοὺς νά τοὺς ἐρμηνεύουν. Ὁ ἐντοπισμὸς τῶν διερευνητικῶν τοὺς βλέψεων στήν ἀγορὰ ἐργασίας καί τὴν ἐπίτευξη τιμῶν ἰσορροπίας, ἐπισφραγίζει τὴν ὀρθότητα τοῦ ἀνωτέρου συλλογισμοῦ. Βέβαια, δέν θά πρέπει νά λησμονηθεῖ ὅτι ἡ σημερινὴ οἰκονομικὴ πραγματικότητα σέ πολλά σημεῖα διαφέρει ἐκείνης τοῦ παρελθόντος. Τέτοια φαινόμενα ὅπως ὁ ἀντιπληθωρισμὸς, κ.λ.π., ἀποτελοῦν ἐμπειρία

ασυμβίβαστη με τὰ σημερινὰ δεδομένα. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Irving Fisher καί τοῦ John Keynes στό ἐπιστημονικό προσκήνιο, προσέδωσε νέο ἐνδιαφέρον στή θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἀνίχνευση τῶν παραγόντων πού προσδιορίζουν τό γενικό ἐπίπεδο τιμῶν καί ὁ ἐντοπισμός τῶν δυνάμεων πού διαταράσσουν τήν ἰσορροπία μεταξύ προσφοράς καί ζήτησης ἐργασίας, ἔχουν τίς ρίζες τους στά γραπτά τῶν Fisher καί Keynes.

Μετά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καί ἰδίως τή δεκαετία τοῦ 1970 ἡ ἀντινομία τοῦ στασιμοπληθωρισμοῦ, φέρνει στή μνήμη τῶν οἰκονομολόγων τίς συνεχεῖς μάχες τῶν Fisher καί Keynes περί νομισματικῆς σταθερότητας καί ἐνεργοῦ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς καί οἱ διαξιφισμοί ὅμως μεταξύ Κεϋνσιανῶν καί Μονεταριστῶν μέ τή πάροδο τοῦ χρόνου ἔχουν προσλάβει χωρικές καί εὐρύτερες ἰδεολογικές διαστάσεις, καθὼς οἱ ρίζες τοῦ Κεϋνσιανισμοῦ ἀνάγονται στήν Εὐρώπη καί τοῦ Μονεταρισμοῦ στήν Ἀμερική. Ὁ Fisher μύησε τοὺς μεταγενεστέρους του στήν ἀποδοχή τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ρύθμιση τῆς ποσότητας τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, συνίσταται τό θεμελιώδες ὄργανο οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρὰ οἱ Κεϋνσιανοί ἀποδέχθηκαν τό ρόλο τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ὡς ἀποτελεσματικοῦ ὄπλου κατά τῶν δεινῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀρρυθμίας. Ὁ W. Mitchell τό ἀξιολογώτερο ἴσως μέλος τῆς Θεσμικῆς Σχολῆς στή θεωρία τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων, πρόσφερε ἀφθονο στατιστικό ὑλικό σχετιζόμενο μέ τίς μεταβλητές, χρήμα, ἐπιτόκιο, κ.λ.π. Συνεπῶς, ἦταν ἐπόμενον οἱ συγγραφεῖς τῆς Σχολῆς τοῦ Σικάγου νά διατυπώσουν ἀρχές σύμφωνες μέ τό μονεταρισμό, τοῦ ὁποίου κατά τή γνώμη μας ὁ Mitchell ὑπῆρξε σκαπανέας καί ὁ Fisher προπομπός του. Ἡ ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος καί ἡ ὑπόθεση τοῦ μόνιμου εἰσοδήματος συνθέτουν τοὺς πυρῆνες τῆς Μονεταριστικῆς ἀνανέωσης. Ἀπεναντίας, ἡ ἀρχή τοῦ πολλαπλασιαστικῆς σέ συνδυασμό μέ τή κερδοσκοπική ζήτηση χρήματος ἀντιπροσωπεύουν τοὺς πα-

ράγοντες μέσω των οποίων τά επιχειρήματα των Κεϋνσιανῶν προσέλαβαν τό τυπικό ἀλλά καί τό οὐσιαστικό τους περιεχόμενο. Οἱ παράγοντες οἱ ὅποιοι ἐπηρεάζουν τή μεταβολή τῆς ζήτησης ἢ τῆς προσφορᾶς χρήματος περιέχονται στή Φριντμανιανή ποσοτική θεωρία, ἐνῶ ἡ μεταβλητή Y_p (μονιμο εἰσόδημα) ἀντανακλᾷ τή καταναλωτική συμπεριφορά τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀρχή τοῦ πολλαπλασιαστικῆ συνιστᾷ τή κεντρομόλο δύναμη τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἐκφράζοντας τίς ἄμεσες καί τίς ἔμμεσες ἐπιδράσεις στό ἐθνικό εἰσόδημα κατόπιν μιᾶς μεταβολῆς τῶν ἐπενδύσεων. Ἡ κερδοσκοπική ζήτηση τοῦ χρήματος ἀπεικονίζει τίς προβλέψεις τῶν ἀτόμων ὡς πρός τή μελλοντική διακύμανση τοῦ ἐπιτοκίου, τό ὅποιο ἀποτελεῖ οὐσιαστικό ὄργανο οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Οἱ Μονεταριστές κατά τήν ἐφαρμογή τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς παρακάμπτοντας τή μεταβλητή ἐπιτόκιο, προσκολλοῦνται στό ἀπόθεμα χρήματος ἢ μεταβολή τοῦ ὁποίου ἐπιδρᾷ στή συνέχεια ἐπί τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐπιτοκίου.

Μιά διαμάχη ἡ ὁποία ἐγκαινιάσθηκε ἀπό τόν Don Patinkin τό 1969, ἀφορᾷ τίς ρίζες τοῦ σύγχρονου Μονεταρισμοῦ καί ἰδίως ὅπως ἀναπτύχθηκε ἀπό τό Friedman κατά τή δεκαετία τοῦ 1960.³⁰ Στούς περισσότερους ἐπιστημονικούς κύκλους κυριαρχοῦσε ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ θέσεις καί οἱ ἀρχές τοῦ σύγχρονου Μονεταρισμοῦ πηγάζουν ἀπό τό συγγραφικό ἔργο τῶν Henry Simons, Frank Knight, Lloyd Mints, Paul Douglas, Jacob Viner, καί Harry Gideonse, οἱ ὅποιοι τή δεκαετία τοῦ 1930 δίδαξαν νομισματική θεωρία καί πολιτική στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγου. Ὁ Don Patinkin, θέτοντας ὑπό ἀμφισβήτηση τήν ὀρθότητα τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς, παρατηρεῖ ὅτι μεταξύ τοῦ Friedman καί τῶν οἰκονομολόγων τῆς περιόδου ἐκείνης ὑπάρχουν οὐσιαστικές καί κτυπητές διαφορές. Ἡ βασικότερη ὄλων σχετίζεται μέ τή σημασία πού ἀπεδόθει στήν ἔννοια "ἀπόθεμα χρήματος". Ἡ προγενέστερη γενεά οἰκονομολόγων τοῦ Chicago θεώρησε ὡς πρωταρχικό

αίτιο τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων τῆ διατάραξη τῆς κυκλοφοριακῆς ταχύτητας τοῦ χρήματος, ἐνῶ ὁ Friedman καί οἱ συνήγοροί του δέχονται ὡς ἀναμφισβήτητο αἷτιο τῶν κυκλικῶν κινήσεων τῆς οἰκονομίας τήν ἀύξο- μείωση τοῦ ἀποθέματος χρήματος. Μιά σημαντική παρατήρηση τοῦ Patinkin εἶναι ἐπίσης ὅτι τόσο ἡ προγενέστερη τοῦ Friedman γενεά οἰκονομολόγων τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου ὅσο καί ἡ σημερινή, δέχθηκαν ἄμεσα τήν ἐπιρροή τῶν Κεϋνσιανῶν δοξασιῶν. Ἐπομένως, οἱ σύγχρονοι Μονεταριστές ὀφείλουν πολῦ περισσότερα στόν Keynes ἀπ' ὅτι στούς προκατόχους τους στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγου. Ὁ Patinkin βέβαια δέν ἀμφισβητεῖ τό γεγονός ὅτι τό "money does matter" ἔχει τή προέλευσή του στούς στοχαστές τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου τῆς δεκαετίας τοῦ 1930.

Χωρίς νά ἀμφιβάλλουμε γιά τή προσφορά τῶν Henry Simons, Paul Douglas, κ.λ.π., γιά τή θεωρία τοῦ χρήματος, πιστεύουμε ὅτι τό ἔργο τοῦ Fisher κατά τή διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου εἶναι ἀπαραμίλλο. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Φισεριανισμοῦ ἐπὶ τῆς πρώτης γενεᾶς οἰκονομολόγων τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου ἐάν κρίνεται σάν δεδομένη, ἔτσι πρέπει νά θεωρηθεῖ μέσω τῆς γέφυρας αὐτῆς καί ἡ ἐπιρροή του ἐπὶ τῆς δεύτερης γενεᾶς μέ ἐπικεφαλῆ τόν Milton Friedman. Γι' αὐτό καί ὅπως ὑποστηρίχθηκε ἀνωτέρω ἡ Σχολή τοῦ Σικάγου ὄχι μόνο δανείσθηκε τή Φισεριανή μέθοδο ἀνάλυσης, ἀλλά καί ἐνσωμάτωσε στά γραπτά της τίς στρατηγικές Φισεριανές ἀρχές καί δοξασίες γιά τή μακροχρόνια συμπεριφορά τοῦ συστήματος.

Γιά τόν ἀντικειμενικό καί ἀμερόληπτο ἐρευνητή εἶναι παρακινδυνευμένο νά πάρει σαφῆ τοποθέτηση στήν ὑφιστάμενη σύγκρουση μεταξὺ Κεϋνσιανῶν καί Μονεταριστῶν, καθὼς τὰ ἐπιχειρήματα ἀμφοτέρων φαίνονται ὅτι πατοῦν σέ στέρεο τολμοῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε καί ἴδιο ἔδαφος. Ἡ διαμάχη ἔχει λάβει πλέον τίς διαστάσεις ἀμφισβήτησης τῶν ἀρχῶν, πού διέπουν τίς δυό Σχολές. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ἐάν γίνει ἀποδεκτὴ ἡ

ὀρθότητα τῶν ἀρχῶν μόνο τῆς μιᾶς ἀποψῆς καί ἀπορριφθοῦν τῆς ἄλλης, αὐτόματα τίθεται μετέωρη ἢ παράδοση μισοῦ καί πλέον αἰῶνα πού βρίσκειται στό ἔργο τους. Ποιός ὅμως διακινδυνεύει τό ἐπιστημονικό του κύρος, νά θέσει ὑπό ἀμφισβήτηση δυό παραδόσεις, τή Φισειριανή καί τή Κεῦνσιανή ἀπό τίς ὁποῖες ἔχουν τραφεῖ δυό καί πλέον γενεές οἰκονομολόγων; Γεγονός εἶναι ὅτι ἀπό τή σύγκρουση αὐτή ἡ Οἰκονομική Ἐπιστήμη ὠφελήθηκε ὑπέρμετρα, ἀφοῦ μέρα μέ τή μέρα ὄλο καί περισσότεροι συγγραφεῖς ἐκφράζουν τίς ἀπόψεις τους σέ διάφορα ἐπιστημονικά περιοδικά γιά τίς ἀντιλήψεις τῶν δυό αὐτῶν συγκρουόμενων Σχολῶν.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Malthus, T: "The Principles of Political Economy", 2η έκδ, 1936, σελ. 325.
2. 'Η μελέτη του R. Meek, "Physiocracy and the Early Theories of Under-Consumption", *Economica*, 1952, κρίνεται αξιόλογη για τήν άντληση χρήσιμων πληροφοριών περί τών ιστορικών προσβάσεων τών περί ύποκατανάλωσης θεωριών.
3. Τά βασικά έργα του Hawtrey είναι 1) "The Art of Central Banking", London: Longmans, Green, 1932 * 2) "Currency and Credit", London: Longmans Green, 1919 * 3) "Capital and Employment", London: Longmans, Green, 2η έκδ, 1952 καί 4) "Trade and Credit", London: Longmans, Green, 1928.
4. Hawtrey, R: "Trade and Credit", London: Longmans, Green, 1928, βλ. κεφ. 5. Τό κεφάλαιο αυτό δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά τό 1926 μέ τίτλο "The Trade Cycle" στό "De Economist". Αναδημοσιεύθη-τα στό "Readings in Business Cycle Theory", συλλογή άρθρων ύπό της American Economic Association, London: George Allen and Unwin, 1950, σελ. 330.
5. Hawtrey, R: "Trade and Credit", βλ. "Readings in Business Cycle Theory", σελ. 341.
6. Mitchell, W: "Business Cycle and their Causes" (1913), Berkeley- Los Angeles: University of California Press, 1960.
7. Schumpeter, J: "History of Economic Analysis", σελ. 1127.
8. Schumpeter, J: "History of Economic Analysis", σελ. 1123.
9. Σέ άρθρο του πού δημοσιεύθηκε τό 1933 στό *Econometrica*, μέ τί-τλο "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions", δ Fisher

ἀναλύει περιληπτικά τις κύριες θέσεις του περί κυκλικῶν διακυμάνσεων, ὅπως διατυπῶσει καί στό βιβλίο του "Booms and Depressions". Στό ἄρθρο αὐτό ἀπαριθμεῖ συνολικά 49 τελικά συμπεράσματα, πού συνθέτουν τις ἀντιλήψεις του στό "Booms and Depressions", ἀλλά καί καταδειχνουν τή μακροχρόνια ἀνάμιξη του στό ἀντικείμενο αὐτό.

10. Fisher, I: "Booms and Depressions", New York: Adelphi, 1932, σελ. 14.
- 11, 12, 13. Fisher, I: "Booms and Depressions", σελ. 33, 52, 54.
- 14, 15. "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions", *Econometrica*, 1933, σελ. 337, 339.
16. Fisher, I: "A Statistical Relation Between Unemployment and Price Changes," *International Labour Review*, 1926, σελ. 785-792.
- 17, 18. Fisher, I: "A Statistical Relation Between Unemployment and Price Change", σελ. 787, 792.
19. Phillips, A: "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages Rates in the United States 1861-1957", *Economica*, 1958.
20. Kaldor, N: "The Relation of Economic Growth and Cyclical Fluctuations", *Economic Journal*, 1954, σελ. 61. Γιά τις ἀντιμονεταριστικές θέσεις τοῦ Kaldor ἐπί τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, βλ. Kaldor, N: "The New Monetarism", *Lloyds Bank Review*, 1970.
21. Μερικοί συγγραφεῖς π.χ. H.L. Miller, G.J. Stigler, M. Bronfenbrenner, κ.λ.π., κατά καιρούς ἔχουν ἀνεγείρει τό ἐρώτημα ἐάν οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγο συνθέτουν ὁμοιόμορφη Σχολή, μέ κοινές ἀρχές καί χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Καί διερωτώνται : Ἡ ταύτιση τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου μέ τή Μονε-

ταριστική Σχολή είναι όρθή, έπειδή ό Friedman, ή ήγετική φυσιογνωμία τών Μονεταριστικών, είναι καθηγητής στό Σικάγο; Επίσης, ή ταύτιση τής Σχολής του Σικάγου μέ τό σύνολο τών Μονεταριστών δέν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ασύστατη, έφ'όσον οί οικονομολόγοι πού ανήκουν στή Σχολή αυτή καί δέν διδάσκουν στό Πανεπιστήμιο του Σικάγου π.χ. P.Cagan, κ.λ.π., έχουν υλοθετήσει τίς άρχές καί τίς δοξασιές του Friedman; Τά κύρια στοιχεία πού άπορρέουν άπό τίς διατυπώσεις άρχών τής Σχολής τών Μονεταριστών, είναι: 1) ή λειτουργία τής άγοράς πρέπει νά βασίζεται στίς άρχές του έλεύθερου ανταγωνισμού, 2) ή χρησιμότητα τών άρχών τής Νεοκλασικής θεωρίας είναι όρθά θεμελιωμένη, 3) τό στάδιο του έλέγχου τών συμπερασμάτων πού ή οικονομική θεωρία οδηγεί είναι έπιβεβλημένη καί έπιτακτική, 4) ό κρατικός παρεμβατισμός είναι χρήσιμος μόνο έάν δέν διαταράσσει τή λειτουργία τής άγοράς, 5) τό οικονομικό σύστημα του έλεύθερου ανταγωνισμού είναι τό πιό παραγωγικό, άφου συμβάλλει ένεργά καί δημιουργικά στήν άπελευθέρωση καί δημιουργική χρησιμοποίηση τών οικονομικών πόρων του συστήματος καί 6) ό άτομικιστικός χαρακτήρας τής άγοράς άπεικονίζεται στήν έννοια του οικονομικού νοικοκυριού είτε υπό τή μορφή τής έπιχείρησης ή του άπλου καταναλωτή.

22. Friedman, M: "The Role of Monetary Policy", American Economic Review, 1968 * άναδημοσιευθέντα στό W.E.Gibson-G.G.Kaufman, "Monetary Economics: Readings on Current Issues", New Delhi: McGraw-Hill, Inc., 1971, σελ.173.
23. Friedman, M: "The Role of Monetary Policy", σελ.175.
24. Cagan, P: "Determinants and Effects of Changes in the Stock of

- Money 1875-1960", New York:Columbia University Press, 1965.
25. Friedman,M:"The Monetary Studies of the National Bureau" (1964)*
ἀναδημοσιευθέντα στού W.E.Gibson - G.G.Kaufman, "Monetary Eco-
nomics:Readings on Current Issues",σελ.16,17.
26. Λόγω τοῦ μεγάλου ὄγκου τῆς ἐργασίας τους, "A Monetary History
of the United States 1867-1960", οἱ Friedman καί Schwartz,ἀνέ-
λυσαν σέ γενικές γραμμές τίς ἀντιλήψεις τους στή μονογραφία τους"Money and Bu-
siness Cycle", Review of Economics and Statistics, 1963.
27. Ἡ ἐρμηνεῖα τῆς οἰκονομικῆς καθίζησης τῆς περιόδου 1929-33 ὀ-
πως ἀνεπτύχθει ἀπό τοῦς Friedman καί Schwartz, δέχθηκε σοβαρές
ἐπικρίσεις ἀπό ἀρκετούς οἰκονομολόγους. Ὁ Peter Temin, ἐξασκῶν-
τας διεισδυτική κριτική ἐπὶ τῶν θέσεων τους ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ
Friedman καί Schwartz "συζητοῦν τὴ προσφορά χρήματος καί ἀγνο-
οῦν τὴ ζήτηση",²⁷ American Economic Review, 1976,σελ.41. Στὴν
ἀνάλυση τῶν παραγόντων ποὺ ἐπέδρασαν στὴ ζήτηση χρήματος, πρέ-
πει νά ἀναζητηθοῦν τὰ κύρια αἷτια τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τοῦ
1929. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ ὅπως ἔχει λεχθεῖ ἀπό τοῦς Κεϋνσιανοῦς
καί τοῦς Νοεκεῦνσιανοῦς, σχετίζονται μέ τὴ ροπή τῶν ἀτόμων νά
διακρατοῦν χρῆμα ἐπιτείνοντας ἔτσι τίς κερδοσκοπικές ὀρέξεις
τους στὴν ἀγορά χρήματος. Τό φαινόμενο τῆς κερδοσκοπίας τὴ περί-
οδο ἐκεῖνη εἶχε πραγματικά καί ὄχι νομισματικά αἷτια, καθὼς τὰ
ἄτομα κερδοσκοποῦσαν λόγω τῆς ἐπιταχυνόμενης πτώσης τῆς ἐπένδυ-
σης καί γενικά τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀυξάνοντας συνεπῶς
τὴν ἀβεβαιότητα πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ αὔξηση τῆς κερδοσκοπίας συνέ-
βαλε στού καταράκῦλισμα τῶν ἐπιτοκίων ἐπιδεινώνοντας περαιτέρω τὸ
ρυθμὸ μείωσης τοῦ εἰσοδήματος. Κατὰ τὸν Temin εἶχαμε μιά μετα-
τόπιση τῆς καμπύλης ζήτησης χρήματος συμβάλλοντας στὴν ἐξίσορ-
ρόπιση τῆς ἀγορᾶς χρήματος,καθὼς ἡ μείωση τῆς προσφορᾶς χρήματος

ἀκολουθοῦσε τή χαλάρωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

- 28,29. Tobin, J: "The Monetary Interpretation of History", American Economic Review, 1965 * ἀναδημοσιευθέντα στό W.E.Gibson - G.G.Kaufman, "Monetary Economics: Readings on Current Issues", σελ.41.
30. Patinkin, D: "The Chicago Tradition, the Quantity Theory, and Friedman", Journal of Money, Credit and Banking, 1969 * Patinkin, D: "Friedman on the Quantity Theory and Keynesian Economics", Journal of Political Economy, 1972.

Πανεπιστήμιο Πειραιῶς

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Π Τ Α

Κ Ρ Α Τ Ο Σ Π Ρ Ο Ο Δ Ο Υ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Τό δόγμα τοῦ Laissez - faire καί ἡ θέση τοῦ Fisher.

Ἡ ἔννοια "Κράτος" ὡς μιά δύναμη ἐπηρεάζουσα τήν οἰκονομική δραστηριότητα καί τίς κοινωνικές ὑποθέσεις, δοκιμάζει τό δόγμα τοῦ "laissez-faire". Πολλοί εἶναι οἱ ὀρισμοί οἱ ὁποῖοι κατά καιροῦς ἔχουν προταθεῖ πρὸς ἔρμηνεία του. Ὁ περισσότερο ἀποδεκτός ὀρισμός εἶναι ἐκεῖνος πού σχετίζει τό δόγμα τοῦ "laissez-faire" μέ τήν ἐνέργεια ἢ τήν ἀδράνεια τοῦ Κράτους καί τῶν νοικοκυριῶν ἢ ἐπιχειρήσεων στό πῶρο τῆς ἀγορᾶς. Ἡ "ἐλευθερία" συνδέεται ἄμεσα μέ τό δόγμα τοῦ laissez-faire. Ἀπό τά χρόνια τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς μέχρι σήμερα πολλοί εἶναι οἱ συγγραφεῖς πού ὀρίζουν ὡς ἐλευθερία, τό δικαίωμα τοῦ ἀτόμου νά ἐνεργεῖ στό πῶρο τῆς ἀγορᾶς ἐλεύθερα καί σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες του. Ἐν τούτοις, ἡ ἐννοιολογική σημασία τῆς "ἐλευθερίας" ἀφορᾶ στήν ἱκανοποίηση τῶν ἀτομικῶν μας ἐπιθυμιῶν καί ἀναγκῶν, χωρίς ὅμως νά βλάπτονται τά δικαιώματα τοῦ πληθίου μας. Καί γιά τό σκοπό αὐτό βασικό ρόλο παίζουν οἱ παράγοντες πού διαμορφώνουν τό θεσμικό πλαίσιο τῆς κοινωνίας καί ἐπιδρῶν στή σκέψη καί τίς ἀποφάσεις τῶν ἀτόμων κατά τήν ἐπιλογή τους μεταξύ διαφόρων ἐναλλακτικῶν λύσεων. Ὁ ἄνθρωπος ζώντας, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, ἀποδίδει διαφορετικές ἐρμηνεῖες τέτοιων ἐννοιῶν ὅπως τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀσχολήθηκαν ἰδιαίτερα μέ τή φύση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, μιά καί ἡ φυλετική καταγωγή τους εἶχε σχέση μέ τόν ἀτομισμό (ἴδιο τῶν ἀρειανῶν λαῶν). Οἱ στοχαστές τοῦ Μεσαίωνα ἐπεσήμαναν τό θρησκευτικό καί τό ἠθικό περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί οἱ διαφωτιστές τοῦ 18ου αἰῶνα ἐξύμνησαν τήν ἐλευθερία καί ἔτσι συνέβαλαν ἀποφασιστικά

για τή διαμόρφωση του δόγματος του laissez-faire. Ὁ Jacob Viner παρατηρεῖ σχετικά ὅτι "σάν ἓνα γενικό καί συστηματικά ἀναπτυσσόμενο δόγμα, τό δόγμα του laissez-faire ἔκανε τή πρώτη του ἐμφάνιση μέσα στό 18ο αἰώνα".¹ Οἱ φυσιοκράτες, ὁ R.Cantillon, ὁ B.Mandeville, κ.λ.π., διαμορφώνοντας τή δοξασία τῆς φυσικῆς τάξης, ἰσχυρίστηκαν ὅτι τά βασικά της χαρακτηριστικά στοιχεῖα εἶναι "ἀρμονία" καί "ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός" (free competition), ἱκανά νά ὀδηγήσουν στήν ἐγκαθίδρυση ἑνός ἰδανικοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ ὀργανισμοῦ. Στά γραπτά τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς τὸ δόγμα του laissez-faire, ἔλαβε τό τελειότερο ἐπίπεδο ἐκφράσεώς του.

Ὁ Adam Smith σέ διάλεξη δοθεῖσα τό 1749 ἀνέλυσε τήν ἔννοια του laissez-faire, ὅπως τή παρουσίασε τό 1776 στόν "Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν". Ἐνδιάμεσα, στό φιλοσοφικό του δοκίμιο "Theory of Moral Sentiments" (1759) ὑποστήριξε ὅτι ἡ ὄρχή του ἀτομικοῦ συμφέροντος, συμβάλλει στήν ἀποκατάσταση τῆς φυσικῆς τάξης καί τῆς παραγωγῆς τῶν προσοδοφορότερων ἀποτελεσμάτων γιά τό κοινωνικό σύνολο. Συνεπῶς, ἡ κοινωνία μπορεῖ νά ἀποκομίσει τό μέγιστο ἐπίπεδο εὐτυχίας, ἐάν ἡ ὑπάρχουσα φυσική τάξη πραγμάτων ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς ἐλεύθερης οικονομικῆς δραστηριότητος τῶν ἀτόμων καί ὄχι μέσω του παράτυπου κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Ὅπως ὁ Adam Smith ἔτσι καί τῆς κλασσικῆς Σχολῆς συμφώνησαν ὅτι ὁ ρόλος του Κράτους στίς κοινωνικοοικονομικές ὑποθέσεις πρέπει νά ἔχει συμπαραστατικό χαρακτήρα, ἐξυπηρετώντας δηλαδή τίς κοινωνικές ἀνάγκες στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία ἀδυνατεῖ νά ἀνταποκριθεῖ. Ἀρκετές δεκαετίες ἀργότερα οἱ Jevons, Menger, Marshall, κ.λ.π., θά ταχθοῦν ἀνεπιφύλακτα ὑπέρ τῶν πλεονεκτημάτων του πλήρη ἀνταγωνισμοῦ, δικαιολογώντας τό Κρατικό ἐπεμβατισμό μόνο στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού τό συλλογικό συμφέρον προάγεται ἀποτελεσματικότερα καί δικαιότερα. Οἱ σοβαροὶ μελετητές τῶν γραπτῶν τῆς

Κλασσικής παράταξης καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι Κλασσικοί συνή-
γόρησαν υπέρ της κρατικής ανάμιξης στις κοινωνικές υποθέσεις, όχι
μόνο για την εκτέλεση διάφορων έργων ή την ανάληψη καθηκόντων καθολι-
κού χαρακτήρα π.χ. δρόμοι, κτίρια, νέφυρες, ταχυδρομικές υπηρεσίες,
δικαιοσύνη, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, οργάνωση στρατού, κ.λ.π.
αλλά και για την όρθολογική και δίκαιη κατανομή του εισοδήματος και
των σπάνιων πόρων της κοινωνίας.

Η θεωρητική ανάλυση των έννοιων, "νόμος", "εκπαίδευση", "θρη-
σκεία", "ήθη και έθιμα", κ.λ.π., πού ως δυνάμεις επιδρούν επί της πο-
ρείας του σκεπτικού των ατόμων ή του Κράτους, πραγματοποιήθηκε με έξαιρέτο
τρόπο από τους Κλασσικούς. Για παράδειγμα, οι θρησκευτικές παραδόσεις
της κοινωνίας επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ατόμων τόσο από τη πλευ-
ρά της ήθικης όσο και της οικονομικής. Σέ λαούς με βαθειά θρησκευτική
παραδοση π.χ. "Αραβες, παρατηρείται οι κοινωνικοοικονομικές τους σχέ-
σεις να προάγονται με κριτήριο τις θρησκευτικές δοξασίες του παρελθόν-
τος. "Ετσι, είναι επόμενο, ή οικονομική συμπεριφορά των ατόμων σέ τέ-
τοιου είδους κοινωνίες να εμφανίζεται σαν τό έπιστέγασμα των θρησκευ-
τικών τους παραδόσεων. Επίσης, ό παράγοντας εκπαίδευση παρέχει τη
δυνατότητα στο άτομο να αξιολογεί ικανοποιητικότερα τις έπιλογές του
και να αντισταθμίζει όρθολογικότερα τις ψυχοδιανοητικές του προτιμή-
σεις μεταξύ συλλογικού και ατομικού συμφέροντος. Αναμφισβήτητα, ή
αύξηση της κοινωνικής ευημερίας επιτυγχάνεται εύκολότερα εάν οι κρα-
τικοί φορείς έχουν να συνεργασθούν με εκπαιδευμένους παρά άμαθείς πο-
λίτες. Τό άποκρυστάλλωμα αυτής της προσπάθειας ήταν ή διατύπωση μιās
θεωρίας, γνωστής στή διεθνή βιβλιογραφία ως "Κλασσική θεωρία της οι-
κονομικής πολιτικής". Σύμφωνα με τόν W.Samuels ή συμβολή των Κλασσι-
κών στοχαστών στο φιλοσοφικοθεωρητικό περιεχόμενο της θεωρίας της οι-

κονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἀπαράμιλλο στήν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς σκέ-
ψης.² Στήν ἐπικράτεια τῆς ἀγορᾶς οἱ σχέσεις Κράτους καί νοικοκυριῶν
ἀποσκοποῦν στή προαγωγή τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας, ἔτσι ὥστε ἡ ἄρμονία
νά κυριαρχήσει στίς δυνάμεις πού προσδιορίζουν τή λειτουργία τῆς ἀγο-
ρᾶς.

Τό Κράτος ὡς νομική ὄντοτητα ἐπιδρᾷ ἄμεσα στίς ἀποφάσεις τῶν ἀ-
τόμων, περί τῆς τελικῆς ἐπιλογῆς τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν πού θά
ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες τους. Ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τό
Κράτος μπορεῖ νά ἀποβεῖ δημιουργική ἢ ἀντιδημιουργική δύναμη, ἐάν δέν
χρησιμοποιεῖ τό χέρι τοῦ "νόμου" μέ συνεργατικό καί συλλογικό τρόπο.
Ἐπίσης ὁ ἀπώτερος στόχος τῆς θέσπισης νόμων ὑπό τοῦ Κράτους εἶναι ἡ προά-
σπιση τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καί ἡ προαγωγή τῆς κοινωνικοοικονομικῆς
εὐημερίας τῶν πολιτῶν του. Ἐάν αὐτές οἱ ἐπιδιώξεις δέν ἐκπληροῦνται
ἡ δημιουργική δύναμη τοῦ νόμου καταρρέει καί ἡ ἀτομική ἐλευθερία παρα-
χωρεῖ τή θέση της στήν ἀτομική ἀνελευθερία. Οἱ Κλασσικοί τάχθηκαν ὑ-
πέρ τῆς ἄρμονικῆς συνεργασίας Κράτους καί ἀτόμων, ἔτσι ὥστε ἡ ἀνάτα-
ση τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας νά βασίζεται στό ἀγαθό τῆς ἐλευθερίας.
Τότε μόνο ἡ ἀποδοχή τοῦ δόγματος τοῦ *laissez-faire* θά ἀποβεῖ αἰώνια
καί καθοριστική δοξασία. Ἡ ἄποψη ἀρκετῶν συγγραφέων ὅτι τό ἀγαθό τῆς
ἐλευθερίας συνιστᾷ πᾶν δικαίωμα μόνο τῆς ἀρχουσας τάξης, ἔχει λάβει
τίς διαστάσεις ἀρτηριοσκληρωτικοῦ δόγματος ἀποτελόντας συνέπεια τοῦ
ὑπερβολικοῦ εὐδαιμονισμοῦ καί τῆς παλαιολιθικῆς προπαγάνδας στό πεδίο
τῶν περιθωριακῶν πολιτικοοικονομικῶν θεωριῶν. Δέν πρέπει ὁμως νά λη-
σμονηθεῖ ὅτι κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα ἀκόμα καί οἱ ἀντίπαλοι
τῆς Κλασσικῆς παράδοσης π.χ. Ἱστορική Σχολή, Marx, κ.λ.π., εἶχαν
ἀποδεχθεῖ τήν ἰσχύ τοῦ δόγματος τοῦ *laissez-faire* κάτω ἀπό ὄρισμένες
συνθήκες. Ὁ Marx π.χ. δέχεται τήν ἐγκυρότητα τῆς δοξασίας τοῦ *laissez-*

faire στις ιδιαίτερες συνθήκες της άπλης άναπαραγωγής, καθώς και φαίνεται να την υιοθετεί στην κομμουνιστική του κοινωνία. "Όλοι οι μεγάλοι συγγραφείς στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης δέχθηκαν ο καθένας για ξεχωριστούς λόγους την ίσχύ του δόγματος του laissez-faire. Άναμφοριβήτητα, ή παραδοχή της Κλασσικής Σχολής ότι δηλαδή ή διατάραξη της άρμονίας στις σχέσεις Κρατικής έξουσίας και ατόμων θά έπιφέρει την κοινωνική άναστάτωση, την άδικία και την καταπίεση, έχει έφαρμογή σε κάθε μορφή κοινωνικού συστήματος.

Ό γιγαντισμός του κρατικού τομέα είχε σαν συνέπεια τό δόγμα του laissez-faire να χάσει την αίγλη πού είχε κατά τή διάρκεια του 19ου αιώνα. Ό Fisher άποδίδει τή προοδευτική έπανεξέταση της δοξασίας του laissez-faire σε άντικειμενικούς και πολιτικοοικονομικούς λόγους. Οί νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και ή έμπιστοσύνη των λαών στην ίκανότητα του Κράτους να έλέγχει σημαντικούς τομείς της κοινωνίας, συνέβαλαν στή ραγδαία εξέπλωση της κρατικής επέμβασης στην οικονομική ζωή: "laissez-faire υπήρξε ένα φυσικό δόγμα σε μιά περίοδο όταν οι κυβερνήσεις ήταν αδύναμες και άνεπαρκείς".³ Στή πραγματικότητα ό Fisher ένστερνίσθηκε τή Κλασσική άρχή, ότι δηλαδή ό κρατικός παρεμβατισμός όταν επιβάλλεται εκ των άντικειμενικών συνθηκών δέν πρέπει να παρακαλύει τήν ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά να τήν ένθαρρύνει προς εξέυωση του γενικού συμφέροντος. Οί προσπάθειες των σημερινών κοινωνικών πρέπει να κατευθυνθούν στην έπικράτηση τέτοιων πραγματικών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, ώστε να συμπύουν μέ τίσ ιδανικές. Θά άποτελέσει άποφασιστικό δείγμα προόδου ή έπίτευξη ενός τέτοιου μεγαλεπήβολου στόχου.

Μιά έρώτηση πού άπασχόλησε σοβαρά τους οικονομολόγους του Πανεπιστημίου του Σικάγου μετά τό 1930, είναι εάν τό ιδανικό σύστημα της

ἀγορᾶς συμπίπτει μέ τό πραγματικό.⁴ Ἐνῶ οἱ Simons καί Knight τή δεκαετία τοῦ 1930 ἀμφισβήτησαν τήν ἄποψη ὅτι τό παρόν σύστημα ἀγορᾶς ταυτίζεται μέ τό ἰδανικά προσδοκόμενο, ὁ Friedman ἄρκετά χρόνια ἀργότερα ὑποστήριξε ὅτι οἱ λειτουργίες τῆς σημερινῆς ἀγορᾶς ἀντανακλοῦν πολλές πτυχές τῶν ἰδανικά θεωρούμενων.

Οἱ Simon καί Knight εἶχαν ταχθεῖ κατά καιροῦς ὑπέρ τῆς κοινωνικοποίησης διαφόρων τομέων τῆς οἰκονομίας, θέση πού ἀπορρίφθηκε ἀπό τόν Friedman καί τοῦς ὀπαδοῦς του. Ἡ προσκόλλησις τῶν σύγχρονων Μονεταριστῶν σέ μιᾶ ἀντίληψη πού ἐκ πρώτης ὄψης φαίνεται γιά μᾶς ξεπερασμένη, ὀφείλεται σέ δύο κύριους λόγους. Κατ' ἀρχήν, μέ ὁδηγόν τήν ἱστορία παρατηροῦν ὅτι μιᾶ φιλελεύθερη οἰκονομία χωρίς περιορισμούς καί αὐθαίρετους ἐπεμβατισμούς, ἔχει πραγματοποιήσει παραγωγικότερα ἀποτελέσματα ἀπό τήν αὐστηρά διοικουμένην. Ὁ δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τήν ἀποδοχή τῆς "χρησιμότητος καί τῆς σχετικότητος τῆς Νεοκλασσικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας".⁵ Ἡ θεσμοποιημένη μορφή τῶν μονοπωλιακῶν καί τῶν ὀλιγοπωλιακῶν καταστάσεων στήν ἀγορά, δέν τροποποιοῦν οὔτε ἀλλοιώνουν τόν ανταγωνιστικό της χαρακτήρα. Ἡ θέση αὕτη υἱοθετηθεῖσα ἀπό τό σύνολο τῶν Μονεταριστῶν, ἀποσκοπεῖ στήν ἀποκατάστασις τοῦ δόγματος τοῦ laissez-faire καί στή διάδοσις τῆς ἀντίληψης περί σύγκλισης τοῦ ὑπάρχοντος μετά τοῦ ἰδανικοῦ συστήματος τῆς ἀγορᾶς.

Τό "Κράτος" μέτῃ πάροδο τοῦ χρόνου ἀποκτᾶ ὄλο καί μεγαλύτερη βαρύτητα στό πολυεδρικό φάσμα τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσις. Οἱ λειτουργίες του ἔχουν προσλάβει ἐκπληκτικές διαστάσεις ὑποτάσσοντας πολλές φορές τή τύχη τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων στό εἶδος τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού πρόκειται νά υἱοθετηθεῖ. Τό μέλλον τῆς μικτῆς οἰκονομίας πού συνιστᾶ τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν, ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν ἰδιομορφία τῆς συνεργασίας αὐτῆς. Πολλοί

συγγραφείς κατανοώντας τό σημείο αυτό τάσσονται άνεπιφύλακτα ύπέρ τοῦ δόγματος τοῦ laissez-faire. "Όπως ἤδη προαναφέρθει, ἡ Νονεταριστική Σχολή ἀκολουθώντας τά πρότυπα τῆς Φισειριανῆς σκέψης δέχεται ὅτι ἡ πρῶτη ἀγωγή τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας προσδιορίζεται ἀπό τή θετική καί ἀμέριστη συμπάρσταση τοῦ Κράτους στήν διεκπεραίωση τῶν ἐλεύθερων ἐπιλογῶν τῶν πολιτῶν του.

Ἡ ἔννοια τοῦ "Κράτους-εὐημερίας" (Welfare-State) πού τόσο διαδεδομένη εἶναι τά τελευταία χρόνια στή θεωρία τῆς Δημόσιας Οἰκονομικῆς, ἀνάγει τίς ρίζες της στά γραπτά τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ὁ ὅρος Κράτος προόδου ὑποδηλώνει τήν ἀποφασιστική συμμετοχή τῶν κρατικῶν φερῶν στήν ἀνάπτυξη τῶν συλλογικῶν συμφερόντων τῆς κοινωνίας, χωρίς νά θίγονται τά δικαιώματα καί ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν του. Πρωταρχική ἐπίδιωξη τοῦ Κράτους προόδου ἢ εὐημερίας εἶναι ἡ μεγιστοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ ὀφέλους καί ἡ ἐλαχιστοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ κόστους, γεγονός πού ὑποδεικνύει ὅτι ἡ χρησιμοποίηση τῶν παραγωγικῶν πόρων τῆς οἰκονομίας κατά τήν ἀνάληψη μιᾶς ἐπενδυτικῆς δαπάνης, πρέπει νά γίνεται κατά τόν προσοδοφορότερο γιά τήν κοινωνία τρόπο. Ἡ παραγωγή ὑπό τοῦ Κράτους "δημόσιων ἀγαθῶν" καί ἡ δίκαιη διανομή τους συνιστᾶ τό θεμελιώδη στόχο τοῦ Κράτους προόδου. Ἡ παραδοχή τέτοιων ὑπηρεσιῶν, ὅπως ὑγείας, παιδείας, παροχῆς νεροῦ, προσφοράς ἤλεκτρισμοῦ, διοίκησης, τηλεπικοινωνίας, κ.λ.π., συνθέτουν τή νοητή ἔννοια τοῦ "δημόσιου ἀγαθοῦ". Ὅταν ἡ παραγωγή τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν δέν ἀνταποκρίνεται στό λαϊκό αἶσθημα γιά πρόοδο καί εὐημερία, οἱ λειτουργίες τοῦ Κράτους χρειάζονται ἀναπροσαρμογή στά νέα δεδομένα. Ὁ καθ. J.M. Buchannan, διακρίνοντας μεταξύ "δημοσίων ἀγαθῶν" καί "δημοσίων ζημιῶν" (public bads), ἀποβλέπει στήν ἐπισήμανση τῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν γιά τό κοινωνικό σύνολο τῆς κρατικῆς κηδεμονίας, ὅταν ἐπιδρᾷ ἀνασταλτικά στή

φυσική τάξη πραγμάτων και παρεμποδίζει σοβαρά τήν ἐλεύθερη λειτουργία τῆς ἀγορᾶς.⁶

II. Οἱ διαστάσεις τοῦ "Κράτους Προόδου" στό Fisher.

Λίγα χρόνια μετὰ τήν ἀποθεραπεία του ἀπό τό κτύπημα τῆς φυματίωσης, ὁ Fisher δημοσίευσε τήν ἐργασία του "National Vitality, Its Wastes and Conservation"(1908), ἀναλύοντας τὰ κοινωνικοοικονομικά ὀφέλη μετὰ τήν ἀποτελεσματική ἀντιμετώπιση τῶν διαφόρων ἀσθενειῶν. Ἡ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς ζωτικότητος ἐπιτυγχάνεται τόσο μέ τή προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀπό κάθε εἴδους καταστροφή π.χ. φωτιές, μολύνσεις, κ.λ.π., ὅσο καί μέ τήν καθοριστική προάσπιση τῆς ἀνθρώπινης ὑγείας. Ἡ προστασία ὁμως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καί ἡ καλύτερευση τῶν συνθηκῶν ὑγειονομικῆς περίθαλψης ἀποβλέπουν στόν ἴδιο στόχο, δηλαδή τήν ἀνάταση τῆς ἐθνικῆς ζωτικότητος. Τά ὀφέλη γιά τό κοινωνικό σύνολο θά εἶναι ποικιλόμορφα, ἐάν ὁ στόχος τῆς προαγωγῆς τῆς δημόσιας ὑγείας πραγματοποιηθεῖ. Ἡ μακροζωία τῶν πολιτῶν, ἡ καλύτερευση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας, ἡ ποιοτική βελτίωση τῆς ζωῆς, κ.λ.π., συνθέτουν μερικά ἀπό τά ὀφέλη αὐτά. Ἡ πρόωθησις ἐπίσης τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους θά εἶναι ἀναμφισβήτητη, καθὼς "ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενειῶν αὐξάνει τήν οἰκονομική παραγωγικότητα".⁷ Ἡ ἀνοδος τῆς οἰκονομικῆς παραγωγικότητος ἀποτελεῖ τή βασική προϋπόθεση, ὥστε ὁ στόχος τῆς ταχύρρυθμης καί σταθερῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης νά ἐπιτευχθεῖ. Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐνεργή συμπάραστασις τοῦ Κράτους στίς ζωτικές ὑποθέσεις τῆς κοινωνίας. Γιά τόν Fisher τό Κράτος ἐνισχύοντας τήν ἰατρικήν ἔρευνα καί πρακτική, καθιερώνοντας τό μάθημα τῆς ὑγιεινῆς στά σχολεῖα, περιορίζοντας τίς ὥρες ἀπασχόλησης τῶν παιδιῶν, προσπαθίζοντας τήν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν, βελτι-

ώνοντας τήν αποτελεσματικότητα τοῦ νοσοκομειακοῦ δυναμικοῦ τῆς χώρας, κ.λ.π., θά συμβάλλει ἐνεργά στόν ἀνασχηματισμό τοῦ "ὑγειονομικοῦ συστήματος" καί τήν ἀνοδο τῆς κοινωνικοοικονομικῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ. Μέ τή θέσπιση νομοθετημάτων ἀνταποκρινόμενων στίς κοινωνικές ἀπαιτήσεις καί ἀναγκαιότητες, τό Κράτος θά ἐκπληρώσει τό ὄνειρο τῆς προαγωγῆς τοῦ ὑγειονομικοῦ συστήματος. Ὁ Fisher μέ τήν ἀντιπαράθεση ἀφθονοῦ στατιστικοῦ ὑλικοῦ προσπάθησε νά δείξει, πώς ἀπό τή πρόοδο τῆς Ἰατρικῆς ἐπιστήμης ἡ θνησιμότητα στίς προηγμένες χώρες μείωθηκε αἰσθητά.⁸ Ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς αὔξησής τῆς ζωτικότητας τῶν λαῶν ἦταν ἡ καλυτέρευση τῶν οἰκονομικῶν τους συνθηκῶν. Οἱ μελλοντικές γενεές, γιά νά ἀποκομίσουν τό μεγαλύτερο δυνατόν ὄφελος ἀπό τή περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς Ἰατρικῆς, θά πρέπει νά ζήσουν κάτω ἀπό ἕνα καθεστῶς καρποφόρου Κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Γιά τή στόχευση τοῦ στόχου αὐτοῦ "ἡ Ἐθνική Κυβέρνηση ὀφείλει νά ἐξασκεῖ τουλάχιστον τρία καθήκοντα κοινωνικῆς πρόνοιας: πρῶτο, ἔρευνα, δεῦτερο, τή διάδοση τῆς πληροφόρησης, τρίτο, διοίκηση".⁹ Ὁ Fisher πίστευε ὅτι ἡ θέσπιση νομοθετημάτων δέν πρέπει νά προκαλεῖ τή δημόσια κατακραυγή, ἀλλά τή κοινή τους ἀποδοχή. Συνέπεια τούτου θά εἶναι ἡ προαγωγή τῆς ἀτομικῆς καί τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας νά συνυπάρχει μέ τή προάσπιση τῶν ἀνθρώπινων ἐλευθεριῶν.

Ὁ Fisher ἄρχισε νά ἐνδιαφέρεται γιά τό "Alcohol Problem" κατά τή διάρκεια τῆς θεραπείας του ἀπό τά δεινά τῆς φυματίωσης στό Colorado τό 1899. Ὁ προσωπικός του γιατρός Dr. Trudeau τόν εἶχε ἐνημερώσει γιά τίς ἀρνητικές συνέπειες τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν κατά τῆς φυματίωσης, τονίζοντας τήν ἀναγκαιότητα νά ἐγκαταλείψει τήν ἰδέα λήψης τέτοιων ποτῶν. Μερικές δεκαετίες ἀργότερα ὁ Fisher θά ὑποστηρίξει: "τό ἀλκοόλ εἶναι σύμμαχος τῆς φυματίωσης".¹⁰ Οἱ ἔρευνες του ἐπὶ τῆς ἐπίδρα-

σης τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν στήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά, τόν ἔπεισαν ὅτι οἱ νομοθετικές διατάξεις συνήθως εἶναι ἀνίκανες νά θεραπεύσουν ἕνα πρόβλημα, τό ὁποῖο ἔχει καθυποτάξει τήν ἀνθρώπινη θέληση. Ἡ συστηματική λήψη ἀλκοολούχων ποτῶν δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἐθισμό, ἀλλά φέρνει στήν ἐπιφάνεια ἀνθρώπινες ἀδυναμίες ἀκατανίκητες ἀπό τήν ἀνθρώπινη βούληση. Στήν οὐσία, "τό πρόβλημα τοῦ ἀλκοόλ διαπλάθεται στό μυαλό μου σάν μιᾶ εἰδική περίπτωση τοῦ προβλήματος τῶν ναρκωτικῶν".¹¹ Ἡ υἱοθέτηση ὑπό τοῦ Κράτους ἀποφασιστικῶν νομοθετικῶν μέτρων καί ἡ θεσμοποίηση τῆς διαπαιδαγώγησης τῶν νέων στά σχολεῖα καί ἡ χρήση τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας γιά τίς δραματικές ἐπιπτώσεις τῆς μόνιμης χρησιμοποίησης τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν, μποροῦν νά δώσουν κάποια λύση στό ὑφιστάμενο πρόβλημα. Ὁ Fisher ὑπῆρξε θερμός θιασώτης τῆς ἀποψης αὐτῆς, ἐπιχειρόντας μέ κάθε τρόπο νά πείσει τίς κρατικές ἀρχές νά κινηθοῦν πρός αὐτή τή κατεύθυνση. Ἐν τούτοις, ὅπως τώρα ἔτσι καί τότε τά ἐκάστοτε οἰκονομικά συμφέροντα ἔθεταν ἀνυπερέβλητα ἐμπόδια στήν ἐφαρμογή τέτοιων ἀποφάσεων. Ὁ Fisher πρός ἐπιβεβαίωση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς ἀναφέρει ἕνα παράδειγμα ἀπό τή προσωπική του ἐμπειρία, ὅταν τοῦ ἀνετέθει ἡ προεδρία μιᾶς ἐπιτροπῆς συσταθείσα ὑπό τοῦ Council of National Defence, λίγο μετά τήν ἔναρξη τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ἀπώτερη ἐπιδίωξη τῆς συσταθείσας ἐπιτροπῆς ἦταν ἡ λήψη δραστικῶν μέτρων, ὥστε τά ἀλκοολούχα ποτά νά μὴν διεισδύουν στίς τάξεις τῶν στρατιωτῶν. Ἐν καί ἡ ἐπιτροπή ἐργάσθηκε μέ σοβαρότητα πρός τήν ἐπιτυχή ἐκπλήρωση τοῦ ἀνατεθέντος ἔργου, ἐν τούτοις ὁ ἀνηλεῆς πόλεμος πού δέχθηκε ἀπό τό κύκλωμα παραγωγῆς τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν δέν ἄφησε πολλά περιθώρια ὥστε ἡ ἀποστολή της νά διεκπεραιωθεῖ πλήρως. Οἱ ἰσχυροί παράγοντες τοῦ κυκλώματος ποτῶν ἐπιβλήθηκαν μέ διάφορους τρόπους σέ ἀρκετά ἀπό τά μέλη τοῦ Council of National Defence, μέ ἀποτέλεσμα οἱ

προτάσεις τῆς ἐπιτροπῆς νά μένουν φευγαλέα λόγια καί σπάνια νά γίνονται πράξη. Ἀκόμα καί στή περίπτωσι πού ἡ ὑπό τόν Fisher ἐπιτροπή ἀναζήτησε διεξόδους στό Ἀμερικάνικο Κογκρέσσο, τό σκοτεινό κύκλωμα παραγωγῆς ἀλκοολούχων ποτῶν κατάφερνε πολλές φορές νά ἐπιβληθεῖ στή Γερουσία, ἀφήνοντας ἔτσι τή Βουλὴ τῶν Ἀντιπροσώπων καί τό Κογκρέσσο ἐκτός μάχης. Εὐτυχῶς, ἡ προσωπική πρωτοβουλία τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου Wilson, στενοῦ φίλου τοῦ Fisher, μέ τή χρῆσι τοῦ "βέτο" στή Γερουσία ἦταν ἡ μοναδική ὁδός ὥστε ἀρκετές ἀπό τίς προτάσεις τῆς ἐπιτροπῆς νά τύχουν ἐφαρμογῆς καί ὁ στόχος τῆς ποτοαπαγόρευσις σταδιακά νά λάβει νομική ὑπόστασι.

Ὁ Fisher στίς ἐργασίες του "Prohibition and its Worst" (1926) καί "Prohibition Still at its Worst" (1928), ἐξέτασε τήν ἐπίδρασι τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Ἡ ροπή τῶν ἀνθρώπων πρὸς τό ἀλκοόλ συνιστᾶ ἀναπόφευκτη συνέπεια τῶν προσπαθειῶν τους νά βροῦν κοινωνικά διέξοδα, λησμονόντας κατά τή διάρκεια τῆς ἀπολαυῆς του τά ἀδιέξοδα τοῦ κοινωνικοῦ καί τοῦ οἰκογενειακοῦ τους βίου. Ὁ Fisher τόσο τό 1926 ὅσο καί τό 1928 εἶχε ταχθεῖ κατά τῆς ποτοαπαγόρευσις ὑπό τήν ἱκανοποίηση βέβαια ὀρισμένων προϋποθέσεων, καθὼς "ἡ λήψη ποτῶν παρέχει σέ πολλούς τήν ἴδια μορφή ἀνακούφισις πού ἀναμένουν νά ἔχουν τίς ἐσπερινές ὥρες, παίζοντας διάφορα παιχνίδια, διαβάζοντας λογοτεχνικά βιβλία, παρακολουθόντας θεατρικές ἢ κινηματογραφικές παραστάσεις, κ.λ.π..."¹² Ἡ ἀπολαυή βέβαια τῶν ποτῶν πρέπει νά γίνεται μέσα στά ὄρια τῆς λογικῆς καί ὄχι τοῦ παραλόγου. Οἱ ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων καί γενικά τά ἄτομα πού ἐκτελοῦν ὑπεύθυνα ἐργασία ὀφείλουν νά εἶναι ἐπιφυλλακτικά κατά τή διεξαγωγή τοῦ κοινωνικοῦ τους λειτουργήματος. Εἶναι κοινωνικά ἀδικο, γιά τά λίγα ἄτομα πού δέν μποροῦν νά χαλιναγωγήσουν τίς ὀρέξεις τους, ἢ πλειοψηφία τῶν πολιτῶν νά

στερηθεί τή συντροφία ενός ωραίου ποτοῦ. Στή περίπτωση αὐτή τό Κράτος ἔχει χρέος νά προστατεύει τούς πολίτες του, ἀπό τά μέλη ἐκεῖνα πού ὑποτασσόμενα στή δύναμη τοῦ ποτοῦ καθίστανται ἐπικίνδυνοι καί ἐπιζημιοί γιά τό κοινωνικό σύνολο. Ἡ θέσπιση ἀποτελεσματικῶν νομοθετικῶν μέτρων στίς περιπτώσεις αὐτές κρίνεται κοινωνικά ἀναγκαία καί ἐπιτακτική.

Ὁ Fisher μέσα ἀπό τό καθρέφτη τῶν στατιστικῶν δεδομένων ἀντλεῖ τά συμπεράσματά του ἀναφορικά μέ τήν ἐπιρροή τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν στή συμπεριφορά καί κοινωνική προσαρμογή τῶν ἀτόμων διαφορετικῆς ἡλικίας καί κοινωνικῆς τάξης. Γιά παράδειγμα, σέ δειγματοληπτική ἔρευνα τό 1928 ρωτήθηκαν 104 διευθυντές γυμνασίων γιά τήν ἐπίδραση τῶν ποτῶν στή μαθηματική ζωή τῶν νέων. Ἀπό τούς 83 ἀπαντήσαντες οἱ 56 ὑποστήριξαν ὅτι τό ποτό δέν ἀποτελεῖ πρόβλημα στή πειθαρχία καί τήν ὁμοιογένεια τῆς σχολικῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν, οἱ 22 διετύπωσαν διαφορετικές ἀπόψεις χωρίς ὅμως νά τάσσονται κατά τῆς χρήσης ποτῶν, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι 5 τάχθηκαν ἀνεπιφύλακτα κατά τῶν ποτῶν. Ἄλλη στατιστική ἀποκαλύπτει ὅτι σέ ὁλόκληρη τή χώρα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1919-1927, οἱ συλλήψεις ὑπό τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν λόγω προβληματικῶν καταστάσεων ἀπό μέθη σέ δείγμα πληθυσμοῦ 10.000 ἀτόμων, μειώθηκαν ἀπό 192 σέ 139 ἀτομα ἀποδεικνύοντας ἔτσι τόν περιορισμό ἀντί τόν πολλαπλασιασμό τῶν ἀνεγειρόμενων προβλημάτων. Ἐπίσης πρίν τήν ἐφαρμογή τῶν ἀπαγορευτικῶν μέτρων κατά τοῦ ἀλκοολισμοῦ τό 1920, τό 47,7% τῶν πατέρων 2378 παιδιῶν ἦταν ὑποταγμένοι στό πειρασμό τοῦ ποτοῦ. Μετά τή θέσπιση τῶν ἀπαγορευτικῶν μέτρων τόν ἐπόμενο χρόνο τό ποσοστό μειώθηκε στό 16,8%, τό 1924 σέ 21,9% καί τό 1925 σέ 18,9%. Τά ποσοστά θανάτων καί ἐγκληματικότητας λόγω ἀλκοολισμοῦ ἐλαττώθηκαν σημαντικά μετά τό 1920. Τέτοιου εἴδους στατιστικά δεδομένα φανερώουν τήν οὐσία τοῦ προβλήματος, καθώς οἱ Ἀμερικάνικες κυβερνήσεις μετά τό 1920 ἔλαβαν σειρά αὐστηρῶν

νομοθετικῶν μέτρων πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν δυσμενῶν κοινωνικῶν ἀντικτύπων τῆς μέθης. Ἔτσι, ἡ βελτίωση τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ἀπεικονιζόμενη ἀπὸ τὰ ἐνυπάρχοντα στατιστικά στοιχεία, ἀποδίδεται κυρίως στὴν υἱοθέτηση ἀποφασιστικῶν νομοθετικῶν διαδικασιῶν, πού ἐπιδρόντας ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ περίγυρου μετέβαλαν ἔμμεσα τὴν ὑποκειμενικὴ συμπεριφορά τῶν ἀτόμων.

Ἡ ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν τοῦ ἀλκοολισμοῦ ἐγίνε ἀπὸ τὸν Fisher περίτεχνα. Ἡ πληθώρα τῶν στατιστικῶν δεδομένων πού ἀπαριθμεῖ, προσδίδει μεγαλύτερη ἐγκυρότητα στὴν ἀντληση τῶν συμπερασμάτων του. Ἡ Ἐφαρμοσμένη κοινωνιολογία πολλὰ ὠφελήθηκε ἀπὸ τὴ Φισεριανὴ ἀνάλυση. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σύγχρονων κοινωνιολόγων νὰ στηρίζουν τὰ προτεινόμενα ὑπὸ αὐτῶν μέτρα κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ πρόνοιας στὴν ἀξιοπιστία τῶν στατιστικῶν δεδομένων, ἀποκαλύπτει τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τῶν ποσοτικῶν μετρήσεων στό χωρὸ τῆς Ἐφαρμοσμένης κοινωνιολογίας. Ὁ Fisher ἂν καὶ δὲν ἀσχολήθηκε μὲ ὄλο τὸ φάσμα τῆς ἐφαρμοσμένης κοινωνιολογίας, ἀναμφίβολα ὑπῆρξε βαθύς γνώστης καθὼς καὶ τῆς σημασίας τῶν ποσοτικῶν μετρήσεων στό πεδίο τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἀλκοολισμοῦ ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἀπέδειξε τίς μεγάλες του δυνατότητες στὴ πολὺπλευρὴ σύλληψη τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου. Διερευνώντας τίς οἰκονομικὲς ἀντανακλάσεις τοῦ ἀλκοολισμοῦ στὴν ἀπασχόληση τῶν Ἀμερικανῶν πολιτῶν, παρατηρεῖ ὅτι "κάθε ποτήρι μύρας περιορίζει τὴ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἀπὸ 2 μέχρι 4 τὰ ἑκατό".¹³ Συνεπῶς, ὁ περιορισμὸς τῆς κατανάλωσης μύρας θὰ αὐξήσει τὴ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας.

Μεταγενέστερες ἐρευνες ἐπὶ τοῦ συνδρόμου τοῦ ἀλκοολισμοῦ, ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ ζημιολόγους συνέπειες γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ τὰ ὀφέλη. Οἱ τάσεις ἐγκληματικότητας καὶ γενικά

άντικοινωνικῶν ἐκδηλώσεων ἀτόμων κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ ἀλκοόλ, ἔχουν πολλαπλασιαστεῖ τίς τελευταῖες δεκαετίες στίς περισσότερες χῶρες. Ἐπί τῶν ἡμερῶν μας στίς Η.Π.Α. ἔξι ἑκατομμύρια Ἀμερικανοί ἔχουν φυσική ἐξάρτηση ἀπό τὰ ἀλκοολούχα ποτά, ἐνῶ περί τὰ τριάντα ἑκατομμύρια ὑπόκεινται σέ ψυχολογική ἐξάρτηση.¹⁴ Τά λαμβανόμενα μέτρα συνήθως ἔχουν πρόσκαιρα θετικά ἀποτελέσματα, ἀποδεικνύοντας τό μακροχρόνιο χαρακτήρα τοῦ προβλήματος τοῦ ἀλκοόλ. Κάτι ἀνάλογο συναίβει στίς Η.Π.Α. μετά τή θέσπιση τῶν μετρῶν τοῦ 1920. Οἱ θετικές ἐπιδράσεις τῶν μέτρων εἶχαν βραχυχρόνιο χαρακτήρα, ἐνῶ μετά πάροδο ὀρισμένων ἐτῶν τὰ παλαιά προβλήματα ἐμφανίστηκαν ἐντονότερα καί μέ μεγαλύτερη συχνότητα.

Ὅπως ὁ Fisher ἔτσι καί οἱ σύγχρονοι κοινωνιολόγοι ἀποδίδουν τή διάδοση τοῦ ἀλκοολισμοῦ σέ οἰκονομικά αἷτια. Ἐάν οἱ πολῖτες ἑνός Κράτους σταμάταγαν ξαφνικά νά κάνουν χρήση ἀλκοολούχων ποτῶν, εἶναι ἐπόμενο τό ἐργατικό δυναμικό τοῦ κλάδου τῆς ποτοποιίας νά παραμείνει ἀνεργο, προκαλόντας τή δημιουργία ἑνός σοβαρότατου κοινωνικοῦ προβλήματος. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ἡ διάδοση τῶν ἀλκοολούχων ποτῶν ὅπως καί πολλῶν ἄλλων βλαβερῶν κατασκευασμάτων π.χ. ναρκωτικῶν, καπνοῦ, κ.λ.π., ἀποδίδεται σέ οἰκονομικά συμφέροντα ἀδύνατον νά ὑπερπηδηθοῦν ὑπό τῆς κοινωνίας. Τά τελευταῖα χρόνια ἡ "Ἐκθεση τῆς "Special Committee of the Royal College of Psychiatrists" στήν Ἀγγλία, κατέληξε στό ἀποκαρδιωτικό συμπέρασμα ὅτι "ὁ ἀλκοολισμός δέν ἀποτελεῖ μιὰ ἀσήμαντη καί ἐφήμερη κοινωνική ἀσθένεια.....ἀλλά μιὰ ἐνδημική πάθηση τρομακτικῶν διαστάσεων".¹⁵ Μερικά ἀπό τὰ ἀπογοητευτικά στατιστικά συμπεράσματα τῆς Ἐκθεσης ἦταν: α) στήν Ἀγγλία τό ἐτήσιο κόστος τῶν τροχαίων δυστυχημάτων λόγῳ μέθης ξεπερνᾷ τὰ 100.000.000 λίρες τό χρόνο, β) τὰ τελευταῖα εἴκοση χρόνια ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων πού εἰσέρχεται σά

Νοσοκομεία για αντιαλκοολική θεραπεία έχει είκοσιπενταπλασιαστεί, γ) άνω τῶν 100.000 ἀτόμων τό χρόνο παραπέμπονται στά δικαστήρια συνέπει-
α τῶν προβληματικῶν καταστάσεων πού δημιουργοῦνται ὑπό τήν ἐπίρροια
τοῦ ἀλκοόλ, δ) ὁ ἀριθμός τῶν δασκάλων στά σχολεῖα μέσης ἐκπαίδευσης,
διαμαρτυρόμενων ὅτι ἡ ἀυξανόμενη χρήση τοῦ ἀλκοόλ ὑπό τῶν μαθητῶν
τους ἔχει σοβαρότερες συνέπειες στή συμπεριφορά τους ἀπό ὅτι τά να-
ρκωτικά, μεγαθύνεται καί ε) τά ἐλαττωματικά παιδιά πού γεννιοῦνται
ἀπό ἀλκοολικούς γονεῖς παρουσιάζουν ραγδαία αὔξηση συγκριτικά μέ τό
παρελθόν. Τά συμπεράσματα αὐτά ὄχι μόνο θλιβερά εἶναι, ἀλλά ἀποκαλύ-
πτουν τίς δραματικές προεκτάσεις πού ὁ πολλαπλασιασμός τῶν κρουσμά-
των αὐτῶν, θά ἔχει στή πορεία τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν.

Πρωταρχική ἐπιδίωξη τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ἐφαρμογή ἀποτελεσματι-
κῆς καί δίκαιης φορολογικῆς πολιτικῆς. Ὁ Fisher τά τελευταῖα χρόνια
τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου ἐνεπλάκει μέ τό πρόβλημα τῆς φορολογίας
τοῦ εἰσοδήματος. Υἱοθετώντας τήν ἀποψη τοῦ Needham ὅτι ἡ ρίζα τοῦ προ-
βλήματος τῆς ἐπιβολῆς φόρου ἐπί τοῦ εἰσοδήματος ἀνάγεται στήν ἀπάντη-
ση τοῦ ἐρωτήματος " τί καλεῖται εἰσόδημα;", ὁ Fisher ἐπιχείρησε νά
διερευνήσει τήν ἔννοια "φόρος" ὡς μέσο δίκαιης οἰκονομικῆς πολιτικῆς,
ἱκανῆς νά ὀδηγήσει στήν ὀρθολογική κατανομή τοῦ εἰσοδήματος. Κατά τήν
ἄσκηση τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς οἱ ἀποταμιεύσεις δέν θά πρέπει νά
θίγονται ἢ νά ἀποθαρρύνεται ἡ ροπή πρὸς ἀποταμίευση, γιατί ἡ ἐπιβρά-
δυνση τοῦ ρυθμοῦ μεταβολῆς τῆς παραγωγικότητος τῆς οἰκονομίας θά εἶ-
ναι ἀναπόφευκτη καί ζημιολόνα γιά τό "Ἔθνος".¹⁶ Ἀπεναντίας, ἡ φορο-
λογική πολιτική ὀφείλει νά ἐνθαρρύνει τή ροπή πρὸς ἐπένδυση, συμβάλ-
λοντας ἔτσι ἐνεργά στήν ἀναπτυξιακή πορεία τοῦ "Ἔθνους.

Ἡ διεξαγωγή τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου προκάλεσε τήν ἀρρυθμία
τοῦ Ἀμερικάνικου φορολογικοῦ συστήματος. Ὁ Fisher, μέ τή δημοσίευ-

ση του έργου του "Constructive Income Taxation: a proposal for reform" (1942), πρότεινε ένα φορολογικό σύστημα ικανό να έγγυηθεί την "ιδανική και μόνιμη λύση του όλου προβλήματος, να έχει ισχύ τόσο στο πόλεμο όσο και στην ειρήνη". Τα προβλήματα που η 'Αμερικάνικη οικονομία άρχισε να συναντά με την έναρξη του πολέμου, απέδειξαν την αδυναμία του φορολογικού συστήματος να ανταποκριθεί στη νέα πραγματικότητα. Κατά όμολογία του Fisher, ο τρόπος με τον οποίο επιβάλλεται ο φόρος εισοδήματος αποκάλυψε τη μεροληψία του φορολογικού συστήματος έναντι των βιοτικά εύπορων τάξεων, που διατηρούν το πλούτο τους χωρίς να συμμετέχουν στην παραγωγική δραστηριότητα. Κατ' αυτό το τρόπο, η επιβολή φόρου εισοδήματος επί των παραγωγικών τάξεων που συμβάλλουν ενεργά στην επενδυτική δραστηριότητα, προκαλεί ένα κλίμα άβεβαιότητας ως προς τη μελλοντική αύξηση των επενδύσεων και συνεπώς την άνοδο του 'Αμερικάνικου έθνικού εισοδήματος. 'Ο Fisher στο σημείο αυτό άσκει δριμύ "κατηγορώ" κατά της 'Αμερικάνικης κυβέρνησης και των οικονομικών της συμβούλων, των οποίων η φορολογική πολιτική είναι καταπιεστική και σφαιραστική για τον άπλό 'Αμερικανό μισθοβίτο. ¹⁸ 'Η κυβέρνηση και οι έταίροι της ύποχρεούνται έκ των άντικειμενικών συνθηκών ν'άλλάξουν τακτική διαφορετικά οι συνέπειες θά είναι άνεπανόρθωτες.

'Η κεντρική ιδέα υπό του Fisher προτεινόμενου πλάνου φορολογικής πολιτικής, έγκειται στ'ότι η " προτεινόμενη φορολογική βάση είναι εκκείνη του 'δαπανούμενου εισοδήματος', δηλαδή, του εισοδήματος που χρησιμοποιείται για καταναλωτικούς σκοπούς, εξαιρόντας τό εισόδημα που άποταμιεύεται και ένδεχόμενα χρησιμοποιείται για παραγωγικούς σκοπούς". ¹⁹ Για τον Fisher στο παρελθόν οι John S. Mill, Alfred Marshall, Arthur Pigou, Luigi Einaudi, κλπ., πρότειναν κυρίως τη φορολογία της καταναλωτικής δαπάνης, χωρίς όμως νά προτείνουν τη διαδικασία

εφαρμογῆς τέτοιων μέτρων. Ἐάν οἱ οἰκονομικοὶ ἑγκέφαλοι τῆς κυβέρνησης ὑπολογίσουν μέ ἀκρίβεια τό ποσό πού ἡ κοινωνία καταναλώνει καί τό ποσό πού ἀποταμιεύει , τότε ἡ ἀπαρχή τῆς υἱοθέτησης ἑνός δίκαιου φορολογικοῦ συστήματος θά ἔχει ἐπιτευχθεῖ. Ὁ διαχωρισμός μεταξύ κατανάλωσης καί ἐπένδυσης ὑπνοεῖ τή καθολική ἀποδοχή ἑνός ὁρισμοῦ περί εἰσοδήματος

Ὁ Fisher ἀκολουθώντας τό δικό του ὄρισμό περί εἰσοδήματος, ἰσχυρίζεται ὅτι δέν εἶναι ἀντικειμενικό νά φορολογοῦνται ὅλες οἱ εἰσοδηματικές ροές τοῦ ἀτόμου μέ τόν ἴδιο φορολογικό συντελεστή. Ἐάν δηλαδή τό ἄτομο Α ἔχει ἐτήσιο εἰσόδημα 30.000 δολ., ἐκ τῶν ὁποίων 20.000 δολ. ἀντιπροσωπεύουν τίς συνολικές μισθολογικές του ἀποδοχές , 3.000 δολ. λήψη τόκων ἀπό τή κατοχή χρεωγράφων , 7.000 δολ. ἔσοδα ἀπό κάποιο περιουσιακό στοιχεῖο, τότε δέν εἶναι δίκαιο νά φορολογηθοῦν ὅλες οἱ μορφές εἰσοδήματος τοῦ ἀτόμου. Ἐάν κατά τή διάρκειά τοῦ ἔτους σκέπτεται νά ἐπαναπενδύσει μέρος τῶν 10.000 δολ., εἶναι ἐπιβεβλημένο ὅτι ἡ συμβολή του στήν ἀνοδο τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος δέν πρέπει νά ἐξασθενήσῃ μέ τήν ἐπιβολή ὑψηλῶν φόρων. Σέ μιά τέτοια περίπτωση τό ἄτομο συνειδητοποιώντας τήν κυβερνητική ἀδικία μέ τήν ἀψυχολόγητη φορολογική τῆς νοοτροπία, εἶναι λογικό τό ἐπόμενο ἔτος νά περιορίσῃ τήν ἐπενδυτική του πρωτοβουλία. Κατά τόν Fisher , τό ποσοστό τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἀτόμου πού κατευθύνεται στή κατανάλωση ἀποτελεῖ τήν ἀντιπροσωπευτικότερη "φορολογική βάση" ²⁰. Στή περίπτωσι τῶν Ἀωνύμων Ἐταιριῶν ἡ προτεινόμενη φορολογική βάση δέν ἰσχύει, γιατί ὡς νομικά πρόσωπα μέ συμπανή ὑπόστασι δέν μποροῦν νά φορολογηθοῦν σύμφωνα μέ τό ὕψος τοῦ πραγματικοῦ τους εἰσοδήματος ἀπεικονιζόμενο σέ καταναλωτικούς ὄρους. Οἱ μέτοχοι τῶν Ἀωνύμων Ἐταιριῶν ὡς μεμονομένα ἄτομα φορολογοῦνται σύμφωνα μέ τ'ἀντικειμενικά κριτήρια τῆς εἰσάγομενης φορολογικῆς βάσης, γιά τοῦτο ἡ φορολογία τῶν Ἀωνύμων Ἐται-

ριών ως ανεξάρτητων νομικῶν φορέων θά ὑποδήλωνε κοινωνική ἀνισότητα μέ τήν ἀναπόφευκτη διπλή φορολογία. Ἔτσι, ἡ κυβερνητική φορολογική πολιτική κρίνεται σκόπιμο νά στοχεύει μόνο τά μερίσματα τῶν μετόχων, παρακάμπτοντας ταυτόχρονα τό παράδοξο τῆς διπλῆς φορολογίας.

Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Fisher ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου φαίνονται ἀνορθόδοξες ἀντιπαραβαλλόμενες μέ τά σημερινά δεδομένα. Θεωρόντας ὅτι ἀπώτερη ἐπιδίωξη τοῦ Φισεριανοῦ φορολογικοῦ συστήματος ἦταν ἡ ὑποδαύλιση τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητας μέσω τῶν ἀφορολόγητων κερδῶν, ἀποκαλύπτονται οἱ καλές του διαθέσεις ἔναντι τῶν φορέων πού συμμετέχουν ἄμεσα στήν οἰκονομική δραστηριότητα. Ἡ τακτική ὁμως αὐτή ἀντί νά μειώνει ἐπαυξάνει ἀρκετές φορές τήν κοινωνική ἀδικία. Εἶναι παράλογο νά βαστάζουν τό φορολογικό βάρος μεμονομένα ἄτομα καί ὄχι ὅλοι ὅσοι συλλογικά συμμετέχουν στήν οἰκονομική ζωή τῆς κοινωνίας. Βέβαια ἡ ἐπιεική φορολογία τῶν ἐπιχειρήσεων ἢ τῶν μονάδων πού προσφέρουν πολλά στήν οἰκονομική δραστηριότητα, εἶναι κοινωνικά ἀποδεκτῆ, ἐάν τό Κράτος τηρεῖ τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς καί ὄχι τῆς πρόκλησης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Κανείς δέν ἀμφιβάλλει γιά τόν ἀποφασιστικό ρόλο τοῦ Κράτους κατά τήν ἐφαρμογή τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς, ὅταν ἡ προαγωγή τῶν συλλογικῶν συμφερόντων τίθεται ὡς πρῶταρχικός στόχος τῶν ἀναζητήσεών του.

Ὁ Fisher ὅπως καί οἱ Κλασσικοὶ τάχθηκε ὑπέρ τῆς ἀρμονικῆς συνεργασίας Κράτους καί πολιτῶν, κατά τήν υἱοθέτηση τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ φορολογική πολιτική ἀποτελεῖ βασικό κριτήριον γιά τήν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς συνεργασίας. Ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν κερδῶν ἀπὸ κάθε φορολογία συνθέτει τό οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς ἐπιδιωκόμενης συνεργασίας Κράτους καί ἰδιωτῶν, ἔτσι ὥστε τό μελλοντικό ὄφελος πού θά προέλθει ἀπὸ τήν ἀναθέρμανση τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητας νά ἀποβεῖ πρὸς ὄφελος ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Fisher

συνηγόρησε υπέρ της φορολογικής ἀπαλλαγῆς τῶν ἀποταμιεύσεων, ἡ αὔξησις τῶν ὁποίων συνεπάγεται τὴν ἐνθάρρυνση τῆς ἐπενδυτικῆς πρωτοβουλίας.

Κατὰ τὸν Fisher, ἡ ἐκτίμησις τῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἐπιχειρήσεων καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν ὁποίων ἐπανεπενδύουν, συνιστᾷ βασικὴ προϋπόθεσις ὥστε ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ νὰ χαρακτηρισθεῖ δίκαιη καὶ ἀμερόληπτη. Ἡ ἀκρίβεια στοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν οἰκονομικῶν ἀρχῶν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ εἰσοδήματος τῶν νοικοκυριῶν πού τελικὰ θὰ φορολογηθεῖ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν στατιστικῶν ὑπηρεσιῶν. Κατ' αὐτὸ τὸ τρόπο, ὁ προσδιορισμὸς δίκαιων καὶ ἀμερόληπτων φορολογικῶν συντελεστῶν θὰ εἶναι ἀναπόφευκτη. Οἱ ὑπηρεσίαι, πού τὰ ἄτομα ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησις τῶν δημόσιων ἀγαθῶν, ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν. Τὸ Κράτος φορολογόντας ἕμμεσα τοὺς πολίτες τοῦ μέ τὴν ἐπιβολὴ τέτοιων φόρων ὅπως διόδια, ὀφείλει νὰ εἶναι προσεκτικὸ κατὰ τὴν υἱοθέτησις τῆς φορολογικῆς τοῦ πολιτικῆς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ, ὁ Fisher ἀνέγειρε ἕνα πρόβλημα πού ἔμελλε νὰ λάβει μεγάλη ἐπικαιρότητα τὰ τελευταῖα χρόνια, σχετικὰ μὲ τὴν φορολογικὴ πολιτικὴ πού θὰ πρέπει νὰ χαραχθεῖ κατὰ τὴν χρῆσις τῶν δημόσιων ἀγαθῶν.²¹ Γιὰ παράδειγμα, εἶναι κοινωνικὰ ἄδικο δυὸ ἄτομα μὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα εἰσοδήματος νὰ ὑπόκεινται εἰς τὴν ἴδια φορολογικὴ ἐπιβάρυνση ἀπὸ τὴν χρῆσις τῶν ὑπηρεσιῶν π.χ. κάποιος γέφυρας ἢ κάποιου δημόσιου θεάματος.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα πού ἀπασχόλησε τὸν Fisher ὡς συνέπεια τῆς περὶ κεφαλαίου θεωρίας του, συνδέεται μὲ τὸ κριτήριον τῆς παρούσας ἀξίας.²² Ἡ ἔκφρασις τῆς ἀξίας τῶν μελλοντικῶν εἰσοδηματικῶν ροῶν τοῦ κεφαλαίου σὲ σημερινούς ὄρους ἀντικατοπτρίζει τὴν οὐσίαν τοῦ ὄλου προβλήματος. Ἐάν ἡ "παρούσα ἢ προεξοφλητικὴ ἀξία" τῶν ἀναμενόμενων εἰσοδηματικῶν ροῶν ἐκτιμηθεῖ μὲ ἀντικειμενικὰ καὶ ἀδιάβλητα κριτήρια, τότε

ἡ κυβερνητική φορολογική πολιτική θά διέπεται ἀπό τούς κανόνες τοῦ δικαίου καί τοῦ ὀρθολογισμοῦ.²³ Ἐάν ἡ ἐτήσια εἰσοδηματική ροή ἐνός ἀτόμου ἀπό κάποια πηγή κεφαλαίου εἶναι 50 δολ. καί ὁ συντελεστής προεξόφλησης 5%, τότε ἡ συνολική ἀξία τοῦ κεφαλαίου ἀποθέματος ἀνέρχεται σέ 1000 δολ.. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ οἰκονομικές ἀρχές μποροῦν νά ἐπιβάλλουν τή φορολογική ἐπιβάρυνση ἐπὶ τῆς ἐτήσιας ἀπόδοσης τῶν 50 δολ. ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ἔτους, δεδομένου ὅτι γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων τό συντελεστή προεξόφλησης καί τό ὕψος τῆς εἰσοδηματικῆς ροῆς. Ἐάν ὅμως ἡ εἰσοδηματική ροή τῶν 50 δολ. συνιστᾷ τόν ἀντιλούμενο τόκο ἀπό κατατιθέμενες ἀποταμιεύσεις 1000 δολ., εἶναι κοινωνικά ἀδίκη ἡ φορολογική τους ἐπιβάρυνση. Ὁ Fisher ὡς μέτρο σύγκρισης τοῦ συντελεστή προεξόφλησης ἔλαβε τό ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου, θεωρόντας ὅτι ἀμφότερά τα μεγέθη συγκλίνουν στό ἴδιο ἐπίπεδο. Ἐάν οἱ κυβερνητικοί οἰκονομικοί ἐγκέφαλοι δέν ἐκλέγουν ἀντιπροσωπευτικούς φορολογικούς συντελεστές, τότε ὅπως ὀρθά ὁ Chief Justia Marshall παρατηρεῖ "ἡ δύναμη νά φορολογεῖς εἶναι ἡ δύναμη νά καταστρέφεις".²⁴ Φέροντας ὡς παράδειγμα τή φορολογική πολιτική τοῦ Προέδρου Hoover κατά τή περίοδο 1929-33, ὁ ὁποῖος αὐξάνοντας τά φορολογικά βάρη ἐπιτάχυνε τούς θλιβερούς ἀντίκτυπους τῆς κρίσης, καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι τέτοιες ἀψυχολόγητες ἐνέργειες πρέπει νά παραδειγματίζουν ἀντί ἀπλῶς νά λησμονοῦνται.²⁵ Συνεπῶς ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀποταμιεύσεων ἀπό κάθε μορφῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης, ἐγγυᾶται τή μελλοντική αὔξηση τοῦ κεφαλαίου δυναμικοῦ τῆς οἰκονομίας, μέ ἀποτέλεσμα "μιά τρομακτική ὠθηση ὅλων τῶν τομέων τῆς οἰκονομίας νά συμβεῖ".²⁶ Ἡ ἐνίσχυση τῆς οἰκονομίας λόγω τῆς ἐνδυνάμωσης τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, δέν σημαίνει ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἀδύναμου ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ θά ἐπικρατήσῃ στό οἰκονομικό σύστημα. Ὁ Fisher οὐδέποτε ἐξέτασε αὐτὴ τή πλευρὰ τῆς οἰκονο-

μικῆς ἀνάπτυξης, πού στό παρελθόν εἶχε ἀπασχολήσει πολλούς συγγραφείς τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου. Ἀποτελοῦσε ἀκατανίκητη ἀντίληψη ἄρκε-
τῶν σημείων τῶν γραπτῶν του, ἢ ^{ὅτι} μεγέθυνση τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος δέν συνεπάγεται ἐξάπλωση τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἐργάτη ἢ τοῦ μικροεισοδηματία ἀπό τόν κεφαλαιοῦχο ἢ τόν ἐργοδότη. Ὡς ἐνθερμος ὁπαδός τῶν δυνατοτήτων τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ Fisher ἦταν λογικό νά ἀναλύσει κυρίως τίς καλές πλευρές τοῦ συστήματος.

Ὁ Fisher στή προσπάθειά του νά ἀπαντήσῃ στό ἐρώτημα, "ποιός εἶναι ὁ δικαιότερος φορολογικός συντελεστής κάποιας μορφῆς εἰσοδήματος;", υἱοθέτησε τή θεωρία τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας τοῦ εἰσοδήματος ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ ἀπό τούς Edgeworth, Marshall, κ.λ.π.. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή διαφορετικοί φορολογικοί συντελεστές πρέπει νά ἐπιβάλλονται σέ ἄτομα μέ διαφορετικό ἐπίπεδο εἰσοδήματος. Τό ἄτομο μέ τό μικρότερο εἰσόδημα ἀντιλαμβάνεται τήν ἀπώλεια μιᾶς χρηματικῆς μονάδας μέ μεγαλύτερη ἔνταση ἀπό τόν μεγαλύτερο εἰσοδηματία, ἐφ'ὅσον δέν ἔχει ἀκόμα περάσει στό στάδιο τῆς ἐπαρκῆς ἐξυπηρέτησης τῶν οἰκονομικῶν του ἀναγκῶν. Συνεπῶς, ἡ σύμμετρη φορολογική πολιτική βασισμένη στήν ἐκλογή τῶν ἀποτελεσματικότερων φορολογικῶν συντελεστῶν, ὄχι μόνο θά συμβάλλει στή δίκαιη διανομή τῶν φορολογικῶν βαρῶν ἀλλά καί θά θέσει τίς προϋποθέσεις γιά τήν ὀρθολογική καί εὐκταία ἀνακατανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Κατά τόν Fisher, ἐάν ἡ ἐπιλογή τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν συνεπάγεται ἕνα σύστημα προοδευτικῆς, ἀναλογικῆς ἢ ἀρνητικά προοδευτικῆς φορολογίας, ἐξαρτᾶται ἀπό ἄμεσες προτεραιότητες καί ἐπιδιώξεις τῆς κυβέρνησης πρὸς προαγωγή τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Τέτοιες ἀπόψεις σάν ἐκεῖνης τοῦ Edgeworth ὅτι δηλαδή ἡ ἐκλογή τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν πρέπει νά ἐγγυᾶται τήν ἐπικράτηση τοῦ συστήματος τῆς ἀρ-

νητικά προοδευτικής φορολογίας, δέν ἔχουν ἀντικειμενική ἰσχὺ ὅταν ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν μακροχρόνιων καί τῶν βραχυχρόνιων συμφερόντων τῆς κοινωνίας δέν ἐξασφαλίζεται. Ἀποτέλεσε πάγια ἀντίληψη τοῦ Fisher ὅτι κατὰ τήν ἐφαρμογή τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς "πρέπει νά ἐξετάζονται τά γενικά ἀποτελέσματα τοῦ φορολογικοῦ συστήματος ἐπὶ τῆς γενικῆς εὐημερίας".²⁷

Σύμφωνα μέ τόν Fisher μιά ἀπό τίς βασικές λειτουργίες τοῦ Κράτους εἶναι ἡ διαχείριση τοῦ δημόσιου χρήματος. Ἡ μεταβολή τῆς προσφοράς χρήματος πρέπει νά διέπεται ἀπό τίς ἀρχές τῆς λογικῆς καί τῆς σύνεσης, καθότι "τό Κράτος πού αὐξάνει ἀσυλλόγιστα τό ἀπόθεμα χρήματος εἶναι πάντοτε ὁ μέγας χαμένος".²⁸ Ἐνῶ ἡ ἀνοδος τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς συνήθως ὀφελεῖ τήν οἰκονομία, ἡ ἀχαλίνωτη καί ἀπρογραμματίστη αὐξηση τῆς προσφοράς χρήματος ἐπιφέρει συνήθως τήν οἰκονομική ἀστάθεια. "Ἐτοι, σκόπιμο εἶναι ἡ προσφορά χρήματος νά ἀνταποκρίνεται στόν ὑφιστάμενο ὄγκο τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν, διαφορετικά ἡ διατάραξη τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν θά ζημιώσῃ τά συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Οἱ συχνές καί ἔντονες διακυμάνσεις τῶν τιμῶν "ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς εὐημερίας τῶν πολιτῶν. Σέ κάθε μεταβολή τῶν τιμῶν ἑκατομμύρια ἀτόμων ὀφελοῦνται καί πολλά ἄλλα ζημιώνονται".²⁹ Τά ἄτομα ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ὑποχρεοῦνται νά συμπλεύσουν στό πλευρό τοῦ Κράτους κατὰ τήν ἐφαρμογή τῆς κοινωνικοοικονομικῆς πολιτικῆς. Τό Κράτος ὅμως ἔχει καθήκον νά βοηθήσῃ τοὺς πολίτες του, νά κατανοήσουν τίς δραματικές συνέπειες τῶν παρατεταμένων πληθωριστικῶν πιέσεων.

Ὁ Milton Friedman, ἀκολουθώντας τά ἴχνη τοῦ μεγάλου δασκάλου, τά τελευταία χρόνια ἔχει ἀναλάβῃ τό ἔργο νά πείσῃ τίς ἀρχές πού ἐξασκοῦν τήν Ἀμερικάνικη οἰκονομική πολιτική περί τῆς σημασίας τῆς

νομισματοποιστωτικής σταθερότητας. 'Ο Friedman δέχεται ότι η νομισματική σταθερότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αποφασιστικής κυβερνητικής πολιτικής, χωρίς όμως οί τιθέμενοι περιορισμοί επί των νοικοκυριών να διαταράσσουν την αρμονική συνύπαρξη κρατικού και ιδιωτικού τομέα. Με καθοδηγητική δύναμη την Οικονομική Ίστορία, παρατηρεί ότι οί οικονομικές κρίσεις δέν έχουν τή προέλευσή τους στην αστάθεια του ιδιωτικού τομέα, αλλά στην άνικανότητα του Κράτους να ύποδείξει ένα πρωτότυπο και αντικειμενικό νομισματοποιστωτικό περίγραμμα.³⁰ 'Ο Friedman στις έργασίες του "Capitalism and Freedom"(1962) και "Free to Choose"(1980), εξετάζει σε βάθος τά καθήκοντα του Κράτους και τή μορφή της ιδανικής σχέσης πού θά πρέπει να ένυπάρχει μεταξύ Κράτους και Νοικοκυριών. Γεγονός είναι ότι οί αντιλήψεις του δέν προσθέτουν τίποτα περισσότερο, άπ' ότι πολλά χρόνια πρίν οί Κλασσικοί είχαν ύποστηρίξει. 'Αναμφισβήτητα, ή άποψη των L.Robbins και W.Samuels ότι μετά τήν έκπνοή της Κλασσικής Σχολής, οί συγγραφείς πού ένεπλάκησαν στην άνάλυση των καθηκόντων του Κράτους και της συνεργασίας του μετά των νοικοκυριών δέν πρόσθεσαν τίποτα τό ούσιαστικό στή παγκόσμια βιβλιογραφία, είναι βάσιμη και άληθοφανής. 'Ο Friedman πολλές φορές είχε τήν εύκαιρία να επικροτήσει τή μεγάλη συνεισφορά της Κλασσικής παράδοσης στην άνάλυση των παραγόντων πού επιδρουν στις σχέσεις Κράτους-ατόμων και τήν άνίχνευση των λειτουργιών του Κράτους. 'Υπέρμαχος των ανθρώπινων έλευθεριών, του έλεύθερου ανταγωνισμού και του άγοραίου συστήματος, ό Friedman διακηρύσσει: "ό ρόλος της Κυβέρνησης είναι να επιτύχει κάτι τό όποιο τό σύστημα της έλεύθερης άγοράς δέν μπορεί να πραγματοποιήσει"³¹, καθώς επίσης να προστατεύσει τά δικαιώματα και τίς έλευθερίες των πολιτών του. 'Εάν ή επιδίωξη αυτή καταστεί έφικτή, τότε τά πραγματοποιούμενα άποτελέσματα της κυβερνητικής πολιτικής θά

θά συμπέσουν μέ τά ἀρχικά προγραμματιζόμενα, μέ συνέπεια τά συλλογικά συμφέροντα νά προάγονται σίγουρα καί ἀποτελεσματικά. Στο σημείο αὐτό ὁ Friedman ἐμφανίζεται ὀραματιστής μέσα στά θεσμικά πλαίσια τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ἡ ἐπιρροή του ἀπό τό ἔργο τοῦ Fisher εἶναι ἄμεση. Θιασώτης καί φανατικός ὀπαδός τοῦ καπιταλισμοῦ, προσπαθεῖ νά προτείνει συνταγές θεραπείας τῶν ἐμφανιζόμενων οἰκονομικῶν νόσων, χωρίς νά θίγονται τά δικαιώματα καί οἱ ἐλευθερίες τῶν ἀτόμων. Ἀπό τή βελτίωση τῶν μεθόδων κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καί τήν ἰσορροπιμένη συνύπαρξη κρατικοῦ καί ἰδιωτικοῦ τομέα, ἐξαρτᾶται ἡ πορεία τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος στό μέλλον.

Σ Υ Μ Π Λ Η Ρ Ω Μ Α Τ Ι Κ Ε Σ Π Α Ρ Α Τ Η Ρ Η Σ Ε Ι Σ

Στό επανειλημμένα τιθέμενο υπό του Fisher ερώτημα "είναι τό γενικό επίπεδο τῶν τιμῶν ἐλεγχόμενο;", ὁ διακεκριμένος Ἀμερικανός ἀπαντᾷ ὅτι ἡ ἐπίτευξη ἑνός τέτοιου μεγαλεπίβολου στόχου ἐξεργάται ἀπό τῆς δυνατοτήτες τοῦ Κράτους νά ἐπεμβαίνει ἀποτελεσματικά. ³² Τό Κράτος ἔχει χρέος νά μεριμνᾷ γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν πολιτῶν του, ὥστε νά καταστεῖ κοινή συνείδηση ἡ σπουδαιότητα τῶν συλλογικῶν πλεονεκτημάτων ἀπό τή σταθερότητα τῆς νομισματικῆς μονάδας καί συνεπῶς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Ἐπίδιωξη τοῦ Κράτους εἶναι ἡ υἱοθέτηση τοῦ ἀποδοτικότερου πλαισίου οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἐγγυόμενο τῆ σταθερότητα τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τιμῶν καί τῆ δίκαιη διανομή τῶν φορολογικῶν βαρῶν. Ἡ ἀρωγή ὅμως τῶν πολιτῶν στή Κρατική προσπάθεια, πρέπει νά εἶναι ἀμέριστη καί καθολική. Ἡ συνεργασία Κράτους καί ἀτόμων συνθέτει τή κεντρομόλο δύναμη, πού καθιστᾷ πραγματοποιήσιμο κάθε στόχο ὁ ὅποιος ἐκ πρώτης ὄψης φαίνεται ἀκατόρθωτος. Ἡ σταθερότητα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ὑπόσχεται τή σταθερή ἄνοδο τῆς γενικῆς καί τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας. Ἡ ἐντυπωσιακή ἐξέλιξη τῶν ποσοτικῶν μετρήσεων προσφέρει εὐχίως ἐλπίδες πρὸς τή κατεύθυνση αὐτή. Ἡ κοινωνία μέ ὄπλο τήν οἰκονομική μεθοδολογία κατέρχεται ἀποφασισμένη στό στίβο τῶν προβλημάτων, νά κερδίσει τή μάχη κατά τῆς οἰκονομικῆς ἀστάθειας. Μέ τή συγγραφή τῶν ἔργων του "100% Stable Money" καί "Constructive Income Taxation", ὁ Fisher θά πραγματοποιήσει σφοδρότατη ἐπίθεση κατά τῶν ἀμφισβητικῶν τῆς θέσης περί δίκαιης φορολογικῆς καί δραστηκῆς νομισματικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἐπιχειρημάτων του στόν ἐπιστημονικό χῶρο τῆς Ἀμερικῆς, ὑπῆρξε ἔντονη καί διαρκῆς. Οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου, Simon, Douglas, κ.λ.π., θά δεχ-

θοῦν σοβαρά κεντρίσματα ἀπό τίς Φισεριανές θέσεις. Στό πρόσωπο ὁμοῦ τοῦ Friedman οἱ Φισεριανές δοξασίες περί οἰκονομικῆς σταθερότητας, ἐπρόκειτο νά ἐξεταστοῦν κάτω ἀπό τό πρίσμα τῶν νέων κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων καί ἀναγκαιοτήτων. Τό ἔργο του "A Program for Monetary Stability" (1960), ἀποκαλύπτει τίς προθέσεις τοῦ Friedman νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στίς Ἀμερικάνικες οἰκονομικές ὑποθέσεις, κάτι ἀνάλογο πού συνέβει στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας μέ τόν Fisher.

Κατά τόν Fisher, ἡ αὔξηση τῶν φορολογικῶν ἐσόδων τοῦ Κράτους ἀποτελεῖ ἀναγκαία προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἀπαίτησης, τό Κράτος νά δραστηριοποιεῖται ἐκεῖ ὅπου ὁ ἰδιωτικός τομέας δέν μπορεῖ νά ἐξυπηρετήσῃ δημιουργικά τό συλλογικό συμφέρον. "Ἄν καί, "ὁ ἰδιωτικός τομέας ἔχει διαφορετικές σφαῖρες δραστηριότητας ἀπό τόν κρατικό",⁵³ ἡ συνεργασία τους στήν ἐξέλιξη τοῦ οἰκονομικοῦ βίου εἶναι ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς πολυπλοκότητας τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν. "Ἡ φορολογική πολιτική στή περίπτωση τῶν δημοσίων ἀγαθῶν πρέπει νά διέπεται ἀπό τήν "ἀρχή τοῦ ὀφέλους" (the benefit principle) καί τήν "ἀρχή τῆς ἰκανότητας" (the ability principle)⁵⁴. Ἡ πρώτη ἀρχή προϋποθέτει ὅτι ὁ πολίτης πρέπει νά φορολογεῖται σύμφωνα μέ τίς ὑπηρεσίες πού ἀπολαμβάνει ἀπό τή χρήση τῶν δημοσίων ἀγαθῶν, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἀρχή ὑπονοεῖ τή φορολογία τοῦ πολίτη ἀνάλογα τῶν οἰκονομικῶν ἰκανοτήτων του νά συνδράμει στά φορολογικά ἔσοδα. Ἡ ἀποδοχή τῶν ἀρχῶν ^{αὐτῶν} θέτει τίς βάσεις τοῦ δίκαιου φόρου καί τῆς ἀμεροληψίας τοῦ Κράτους ἔναντι τοῦ πολίτη, κατά τήν ἐξάσκηση τῆς φορολογικῆς του πολιτικῆς.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Viner, J: "The Intellectual History of Laissez-Faire", Journal of Law and Economics, 1960, σελ. 47.
2. Samuels, W: "The Classical Theory of Economic Policy", 1966, σελ. 4.
3. Fisher, I: "Why has the Doctrine of Laissez-Faire Been Abandoned?", Proceedings of the American Association for the Advancement of Science, 1909, σελ. 577, 578.
4. Miller, H.L: "On the "Chicago School of Economics", Journal of Political Economy, 1962.
5. Miller, H.L: "On the Chicago School of Economics", σελ. 67.
6. Buchanan, J.M: "Public Goods and Natural Liberty", στο T. Wilson, A. Skinner, "The Market and the State: selected essays", 1976, σελ. 278.
7. Fisher, I: "National Vitality, Its Wastes and Conservation" New York: Arno Press, 1976, σελ. 623.
8. Τα έργα του "National Vitality, Its Wastes and Conservation" και "How to Live" είναι πλήρη από στατιστικά δεδομένα, αντίστοιχα κλώντας τη βελτίωση της ανθρώπινης υγείας που έπληθε ως συνέπεια της προαγωγής της 'Ιατρικής έπιστήμης.
9. Fisher, I: "National Vitality, Its Wastes and Conservation", σελ. 748.
10. Fisher, I: "Prohibition Still at its Worst", New York: Alcohol Information Committee, 1928, σελ. 192.
11. Fisher, I: "Prohibition at its Worst", New York: The Macmillan Company, 1926, σελ. 3.

- 12,13. Fisher, I: "Prohibition Still at its Worst", σελ. 101.
14. Zanden, J.W: "Sociology" (5η έκδ), New York: John Wiley and Sons, 1979. Λεπτομέρειες επί του φαινομένου του αλκοολισμού παρέχονται στην έργασία της Special Committee of the Royal College of Psychiatrists, "Alcohol and Alcoholism", London: Tavistock Publications, 1979.
15. Special Committee of the Royal College of Psychiatrists, "Alcohol and Alcoholism, βλ. εισαγωγή.
16. 'Ο Fisher στην έργασία του "The Nature of Capital and Income" τάχθηκε για πρώτη φορά υπέρ της απαλλαγής των αποταμιεύσεων από κάθε φορολογική επιβάρυνση. Στή συνέχεια σέ μελέτες του δημοσιευθεϊσες στην Econometrica (1937), The Tax Magazine (1941), Econometrica (1942) παρουσίασε τόσο τίς θεωρητικές όσο καί τίς μαθηματικοστατιστικές πλευρές των θέσεων του. 'Ο Fisher άπαρίθμησε άρκετούς συγγραφείς μεταξύ των όποιων τούς A.Held, F. A.Fetter, A.W.Flux, E.Cannan, J.B.Canning, U.Ricci, C.Guillebaud, J.Stamp, C.Graves, R.A.Musgrave, κ.λ.π., οί όποιοι άντιτάχθηκαν στην άποψη ότι οί αποταμιεύσεις δέν πρέπει νά φορολογούνται. 'Από τήν άλλη μεριά, μνημόνευσε τά όνόματα των John S.Mill, A.Marshall, A.C.Pigou, F.C.Benham, Luigi Einaudi, Mauro Fasiani, Eduard Preiffer, κ.λ.π., οί όποιοι συνηγόρησαν υπέρ της μή φορολόγησης των αποταμιεύσεων. Κατά τόν Fisher ό John S.Mill υπήρξε ό θερμότερος όπαδός της μή φορολόγησης των αποταμιεύσεων, άποψη πού υπερασπίστηκε τόσο στό "Principles of Political Economy" όσο καί στό 'Αγγλικό Κοινοβούλιο.
'Ο Fisher συνέλαβε τίς μαθηματικές προεκτάσεις του φαινομένου της φορολογίας ως εξής: 'Εάν κατά τό τέλος της περιό-

δου T_0 ή αξία του κεφαλαίου είναι C_0 , τότε την επόμενη χρονική περίοδο T_1 ή αξία του κεφαλαίου C_1 θα είναι:

$$(1) C_1 = C_0 + g \cdot C_0$$

$$(1) = C_0 (1+g)$$

, όπου g = ρυθμός μεταβολής του αρχικού κεφαλαίου C_0 . Στο τέλος της περιόδου T_2 ή αξία του κεφαλαίου C_2 θα είναι:

$$(2) C_2 = C_0 (1+g)^2$$

Τή περίοδο T_r ($r = 1, \dots, n$) ή αξία του κεφαλαίου C_r , δίδεται από την

$$(3) C_r = C_0 (1+g)^r$$

Η εξίσωση 3 αναφέρεται στη περίπτωση που δεν επιβάλλονται φόροι επί του κεφαλαίου κατά τη περίοδο T_r . Εάν στη συνέχεια υποθεθεί ότι επιβάλεται κάποιος φόρος μ'ετήσιο ρυθμό P , τότε η εξίσωση 3 καθίσταται:

$$(4) C_r = C_0 [1+g(1-p)]^r$$

Η διαφορά $g(1-p)$ ή $g-g.p$ υποδηλώνει την καθαρή μείωση του κεφαλαίου, που επέρχεται στο τέλος κάθε χρονικής περιόδου μετά την επιβολή του φόρου. Η μεταβλητή C_r συμβολίζει τώρα τη καθαρή αύξηση του κεφαλαίου κατά τη περίοδο T_r . Γνωρίζοντας ότι ο εκβαλλόμενος φόρος στο τέλος της περιόδου T_0 είναι $g.p.C_0$, στο τέλος της T_1 ή αξία του κεφαλαίου C_1 θα είναι $g.p.C_0 [1+g(1-p)]$. Με την ίδια λογική ή αξία του κεφαλαίου τη περίοδο T_r παρέχεται από την

$$(5) C_r = C_0.g.p. [1+g(1-p)]^r$$

Τό συνολικό άθροισμα των περισυλλεγόμενων φόρων κεφαλαίου Φ στο τέλος της περιόδου T_r είναι:

$$(6) \Phi = g.p.C_0 \sum_{r=1}^n [1+g(1-p)]^r$$

Οι εξισώσεις 4 και 6 αποκαλύπτουν ότι ο επιβαλλόμενος φόρος επί του σχηματιζόμενου κεφαλαίου, θα ελαττώσει τό κεφαλαιακό απόθεμα

της οικονομίας μεταξύ των περιόδων Το και Tr σε σημαντικό βαθμό. Συγκρίνοντας τις έξι σώσεις 3 και 6 παρατηρείται ότι τό Κράτος θ'αύξάνει τά φορολογικά του έσοδα από τήν φορολογία του κεφαλαίου , μέ μικρότερο ποσοστό από τήν πραγματοποιούμενη μείωση του κεφαλαίου έάν 9>ρ (βλ. Fisher, I. "Paradoxes in Taxing Savings", Econometrica, 1942, σελ. 148-9). Τό Κράτος όμως επανεπενδύοντας παραγωγικά ποσοστό των φορολογικών του έσόδων, είναι δυνατόν νά προκαλέσει τήν άνοδο του κεφαλαιακού αποθέματος κατά μεγαλύτερο βαθμό από τήν άρχική του μείωση λόγω της έπιβολής του φόρου-κεφαλαίου. 'Η άποψη όμως αυτή δέν άντικατοπτρίζει τήν πραγματικότητα, γιατί από τά χρόνια του Fisher ήταν κοινή συνείδηση στους περισσότερους οικονομικούς κύκλους ότι οι ίδιωτικές επενδύσεις είναι παραγωγικότερες και προσοδοφορότερες από τις δημόσιες. 'Από τήν άλλη μεριά, ή έπιβολή του φόρου - κεφαλαίου αποθαρρύνει τούς επενδυτές νά ένεργοποιήσουν τις ύπάρχουσες άποταμιεύσεις τους. 'Ο ποσοτικός ύπολογισμός της μείωσης του σχηματισμού κεφαλαίου ή ή έλάττωση της ροπής προς άποταμίευση (έπένδυση) λόγω των φορολογικών έπιβαρύνσεων, άποτελεί έργο της έφαρμοσμένης οικονομείας . Κατά τόν Fisher , ή συμβολή της οικονομείας προς διελεύκανση του άνωτέρω σημείου θά είναι άποφασιστικής σημασίας στό μέλλον.

17. Fisher, I. - Fisher, H: "Constructive Income Taxation: a proposal for reform", New York - London: Harper and Brothers Publishers, 1942, βλ. πρόλογο. 'Η σύνδρομή του άδελφού του Herbert Fisher κατά τή συγγραφή του βιβλίου, υπήρξε περιορισμένης σημασίας γι' αυτό στή συνέχεια της μελέτης μας στίς παραπομπές θά μνημονεύεται μόνο τ' όνομα του I. Fisher.
18. 'Η φράση "they keep a sword of Democles hanging over the head of the taxpayer", έρμηνεύει περιφραστικά τήν λέξη "σφαγιαστικά".

- 19,20,21. Fisher I. " Constructive Income Taxation: a proposal for reform " σελ. 4, 44-45.
22. Fisher, I. " Constructive Income Taxation", βλ. κεφ. 7.
- 23,24. Fisher, I. " Constructive Income Taxation", σελ. 46,61,73
25. Fisher, I. "Booms and Depressions ", σελ. 105
26. Fisher, I. "Constructive Income Taxation" , σελ. 73
27. Fisher, I. "Constructive Income Taxation" , σελ. 105
28. Fisher. I. "Why has the Doctrine of Laisser Faire Been Abandoned ? ", σελ. 586.
29. Fisher, I. "The Purchasing Power of Money" σελ.VIII
30. Friedman, M. "A Program for Monetary Stability", New York: Fordham University Press, 1960, σελ. 23
31. Friedman, M. "Capitalism and Freedom" , Chicago-London: the University of Chicago Press, 1962,σελ.27.
32. Fisher, I. " The Purchasing Power of Money", βλ.κεφ.XIII και τό "παράρτημα" του ἴδιου κεφαλαίου.
33. Fisher, I. "Constructive Income Taxation ",σελ.9
34. Fisher, I. "Constructive Income Taxation " βλ. κεφ. 11.

Τ Ε Λ Ι Κ Ε Σ Π Α Ρ Α Τ Η Ρ Η Σ Ε Ι Σ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ἦδη μέ τό κεφ.7 κλείσαμε τή προσπάθειά μας νά παρουσιάσουμε ὅσο μᾶς ἦταν δυνατόν σέ ἔκταση καί σέ βάθος τό πολυδιάστατο ἔργο τοῦ Irving Fisher. Ἐχοντας ὑπογραμμίσει σύμφωνα μέ τή γνώμη μας τά σημαντικότερα σημεῖα τῶν γραπτῶν του καί διερευνήσει μέσα ἀπό τό πρῖσμα τῶν δικῶν μας παρατηρήσεων τοὺς δεσμούς τῆς Φισεριανῆς σκέψης τόσο μέ τίς παλαιότερες ὅσο καί τίς σύγχρονες θεωρίες, κρίνουμε ἀπαραίτητο νά συγκεράσουμε τά βασικότερα σημεῖα τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν προσθέτοντας καί ὀρισμένες ἄλλες, περισσότερο συμπληρωματικές.

Ἡ διείσδυση στό ἔργο τοῦ Fisher δέν εἶναι οὔτε εὐκολη οὔτε πλήρως κατανοητή, ἀφοῦ πρόκειται γιά ἄλλο ἄτομο πού τή σκέψη του προσπαθοῦμε νά ἀναλύσουμε. Ἐξ ἄλλου καί ἀπό πλευρᾶς ὄγκου τό ἐγχείρημα δέν εἶναι εὐχερῶς κατορθωτό, ἐφόσον κατά τή διάρκεια τοῦ μακρόχρονου ἐπισημονικοῦ του βίου ὁ Fisher δημοσίευσε περισσότερες τῶν πεντακοσίων μελετῶν. Τό σύνολο σχεδόν τῶν συγγραφέων πού ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τόν Fisher, δέν ἔχουν ἐπισημάνει τό νόημα τῆς συνοχῆς τῶν οἰκονομικῶν του ιδεῶν. Οἱ θεωρίες του περί τόκου καί ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ νομίσματος ἐξετάζονται στά σύγχρονα ἐγχειρίδια τῆς μακροοικονομικῆς καί τῆς μικροοικονομικῆς ἀνάλυσης ἢ σέ διάφορα ἄρθρα, ὡς κάτι τό ξεχωριστό καί αὐτόνομο ἀπό τόν ὑπόλοιπο ὄγκο τῶν ἔργων του. Αὐτή ἡ μέθοδος δέν μᾶς δίνει τήν εἰκόνα καί τό νόημα τῆς συμβολῆς τοῦ Fisher. Ἐτσι τό μεγαλύτερο ἐμπόδιο γιά τόν ὑποφαινόμενο ξεκινώντας τή συγγραφή τῆς παρούσας διατριβῆς, ἦταν ἡ ἐντόπιση τῆς μεθοδολογικῆς πορείας σκέψης πού θά ἔπρεπε νά ἀκολουθηθεῖ ὥστε νά στηριχθεῖ ἡ κεντρική ἰδέα τῆς μελέτης ὅτι ὁ Fisher εἰσήγαγε οἰκονομικό σύστημα. Ἡ ἐκκίνηση ἦταν ὄχι ἀπλῶς δύσκολη ἀλλά φαινομενικά δυσοίωνα καί ἀπογοητευτική. Ὁ εἰσηγητής μου μοῦ εἶχε ὑποδείξει ἀπό ἑτῶν ὅτι πρὶν προχωρήσω στή μελέτη τῶν ἔργων ἑνός συγγραφέα θά ἔπρεπε νά γνωρίζω τή Σχολή του καί ἐάν δέν

τήν γνώριζα, τότε από τό ἔργο του νά τόν κατατάξω. Οἱ ὑποδείξεις αὐ-
τές μέ ὀδήγησαν στήν ἐξεύρεση μιᾶς τέτοιας μεθοδολογικῆς προσέγγισης,
ὥστε τό εὐκόλο καί ποθητό νά μεταβαλόταν σέ χειροπιαστό καί κατορθω-
τό. Βασικά ἐργαλεῖα τῆς χρησιμοποιουμένης μεθόδου εἶναι τό "ἱστορικό"
τό "οἰκονομετρικό" καί τό "ἀναλυτικοθεωρητικό". Κατ' αὐτό τό τρόπο,
τό οὐσιαστικῶς συμπέρασμα τῆς διατριβῆς μας εἶναι ὅτι ὁ Fisher ἀπόβλε-
ψε στή εἰσαγωγή οἰκονομικοῦ συστήματος κύρια συνθετικά καί τοῦ ὁποῦ βία
ἦταν ἡ ἀρχή τῆς "οἰκονομικῆς ἰσορροπίας", ἡ δοξασία τῆς ἀρμονικῆς συν-
ύπαρξης Κράτους καί ἀτόμων στόν εὐρύ χῶρο τῆς ἀγορᾶς καί χάριν τοῦ
τελικοῦ σκοποῦ προαγωγῆς τῆς γενικῆς εὐημερίας.

Ὁ Fisher ἐπέτυχε νά εἰσάγει ἕνα οἰκονομικό σύστημα ἡ ἐπιβίωση
τοῦ ὁποῦ θά ἐξαρτιόταν, ἀπό τήν διαφύλαξη τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης
τοῦ νομίσματος ἐγγυόμενη ταυτόχρονα τήν ἰσορροπία τοῦ οἰκονομικοῦ
συστήματος, ἀπό τήν ἰδανική συνεργασία Κράτους καί νοικοκυριῶν προ-
άγοντας ἔτσι ἀποτελεσματικά τά βραχυχρόνια καί μακροχρόνια κοινωνικά
συμφέροντα καί ἀπό τήν προώθηση τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας διαφυλάσσον-
τας τήν συνοχή καί τήν ἀκαμπτη ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικοοικονομικῶν θε-
σμῶν. Ὅπως καθίσταται ἀντιληπτό τό πλῆθος τῶν ἀντικειμένων πού ὁ
Fisher διερευνεῖ σέ συνδυασμό μέ τίς βαθυστόχαστες θεωρητικοοικονο-
μετρικές πλευρές τῆς σκέψης του, δέν ἀφήνουν πολλούς ἐνδοιασμούς γιά
τήν προβληματική διείδουση στό οἰκονομικό του σύστημα.

Δέν εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση γιά τόν οἰκονομικό μελετητή νά ἐντοπί-
σει τίς ἀδυναμίες ἢ τίς ἐλλείψεις τῆς Φισεριανῆς μεθοδολογίας. Οἱ δο-
μές τοῦ σκεπτικοῦ του εἶναι ἀξιοθαύμαστες καί μόνο μέ ἐκεῖνες τοῦ
Ricardo μποροῦν νά συγκριθοῦν. Ἴσως ἡ μοναδική ἀδυναμία του ἦταν ὅ-
τι δέν δημοσίευσε ἕνα ἐνιαῖο ἔργο στή μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπι-
στημῶν. Ἡ δικαιολογία σέ αὐτή τήν ἀμφιλεγόμενη παρατήρηση, εἶναι ὅτι

ή σκέψη του Fisher ήταν τόσο πολύ κατασταλαγμένη μεθοδολογικά από τα πρώτα βήματα της έπιστημονικής του εξέλιξης, ώστε δέν έκρινε σκόπιμη τή συγγραφή ενός τέτοιου έργου. Βαθύς γνώστης τής Ιστορικής πορείας τής μεθοδολογίας τόσο τών κοινωνικῶν όσο καί τών φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐπιχείρησε νά διατυπώσει τήν ἰδική του μέθοδο τοῦ μαθηματικοῦ στατιστικοῦ λογισμοῦ καί τής ἀπαγωγῆς στό πεδίο τής Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Πιστεύοντας ὅτι τό μαθηματικό στοιχείο θά ἀποτελέσει στό μέλλον τή βάση τής μεθοδολογίας κάθε ἐπιστημονικοῦ πεδίου, ἀναζητήσε νά τό ἐφαρμόσει μέ τήν ἐκκίνηση τής συγγραφικῆς του προσπάθειας. Στό τέλος οἱ διερευνητικές του ἀναζητήσεις στέφθηκαν μέ ἐπιτυχία χάρι στήν ἀξία ἐφαρμογή τής μεθοδολογίας του στή πράξη, πείθοντας ἔτσι τοὺς μεταγενεστέρους του νά συνεχίσουν τήν ἐπίπονη ἀνάβαση πού ἐκεῖνος ξεκίνησε. Ἡ Φισεριανή μεθοδολογία εἶναι ἕνα κράμα τριῶν στοιχείων δανεισθέντων ἀπό τή Κλασσική, τή Νεοκλασσική καί τήν Ἱστορική Σχολή, ἀντίστοιχα. Ἀπό τή Κλασσική Σχολή παρέλαβε τό ἀπαγωγικό στοιχείο. Ἀπό τή Νεοκλασσική Σχολή πῆρε τό μαθηματικό στοιχείο, πού βοηθᾷ τήν ἀνθρώπινη σκέψη στή σύντομη διατύπωση τῶν ἀρχῶν καί τήν ἔγκαιρη συναγωγή τῶν τελικῶν τῆς συμπερασμάτων. Τέλος ἀπό τό στρατόπεδο τής Ἱστορικής Σχολῆς δανείστηκε τό στατιστικοῦστορικό στοιχείο, πού πρόαγει τόν βαθμό ἀντικειμενικότητας τής θεωρίας γιατί ἡ συσσωρευμένη ἐμπειρία συντελεῖ στήν ἀξιολόγηση τῆς ἀξιοπιστίας τῶν διάφορων δεδομένων.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Fisher νά προδιαγράψει τόν ἐρχομό τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τοῦ 1929, ὑπῆρξε ἀμεση συνέπεια τῆς ἑλλειπῆς γνώσης τῶν συνθηκῶν καί αἰτίων πού προκάλεσαν τό ξέσπασμα τῆς κρίσης. Κατά τή διάρκεια τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος ὁμως μετά τό 1930, παραμένοντας πιστός στά θεμέλια τῆς μεθόδου του, ἐπιδίωξε νά καταστήσει

έμφανές στους διαφόρους επιστημονικούς κύκλους ότι ή βελτίωση τής Οικονομικής Έπιστήμης προϋποθέτει τή προαγωγή τών μεθοδολογικῶν της δομῶν. Συνέδεσε τή προαγωγή τής οικονομικής μεθοδολογίας μέ τήν ἀνάκλυψη καινοτόμων οικονομικῶν τεχνικῶν, ἱκανῶν νά προμηθεύουν τήν ἔλευση μιᾶς οικονομικῆς κρίσης. Τό ἀποφασιστικό βήμα γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τούτου, ἦταν ή ἀξιολόγηση τής προβλεπτικῆς ἱκανότητας τῶν ἀποτελεσμάτων προκυπτόνων μετά τήν ἐφαρμογή τής οικονομικῆς διαδικασίας. Στό γεγονός αὐτό συνδέεται ή μεγάλη συμβολή τοῦ Fisher στή πρόοδο τής οικονομικῆς μεθοδολογίας, δηλαδή νά ἀξιολογήσει τήν "ἐλεγκτική" (testable) καί "προβλεπτική" (predictable) ἱκανότητα τῶν ληφθησῶν ἀποτελεσμάτων. Κατ' αὐτό τό τρόπο, ή προτεινόμενη ὑπό τοῦ Fisher "θεωρητικοεμπειρική μέθοδος" λαμβάνει οὐσιαστικό περιεχόμενο καί ὄντοτητα, στό πρόσωπο τής οικονομικῆς ἐξέτασης τῶν οικονομικῶν φαινομένων. Ἡ μεθοδολογική πορεία σκέψης πρὶν τήν ἐμφάνιση τοῦ Fisher βασιζόταν στά κάτωθι στάδια σκέψης:

1. Διατύπωση τῶν οικονομικῶν ἀρχῶν.
2. Μέσω τῶν οικονομικῶν ἀρχῶν ή εἰσαγωγή μιᾶς θεωρίας.
3. Μέ γνώμονα τόν ἀπαγωγικό ἢ τόν ἐπαγωγικό λογισμό ή ἀντληση ἀποτελεσμάτων.

Ὁ Fisher πραγματοποιόντας ἕνα βήμα μπροστά ἐξέτασε τήν ἀνταπόκριση τῶν ἀποκομιζόμενων ἀποτελεσμάτων μέ τήν κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα. Ἡ μετάβαση ἀπό τό δεύτερο στό τρίτο στάδιο γίνεται μέ τήν βοήθεια τοῦ μαθηματικοστατιστικοῦ λογισμοῦ. Ἔτσι, ὑπέδειξε καί τό κάτωθι στάδιο:

4. "Πρόβλεψη" καί "ἀξιολόγηση" ἢ "ἐλεγχος" τῶν ἀποκομιζόμενων ἀποτελεσμάτων.

Ὁ Fisher πιστεύει ότι ή ἔλλειψη ἐπαρκούς γνώσης τής λειτουργίας

τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀναπόφευκτα θά κατευθύνει τόν οἰκονομολόγο στήν ἐσφαλμένη πρόγνωση τῶν προβλημάτων πού ἀπασχολοῦν τή κοινω- νία, μέ ἀποτέλεσμα τά ὑπό αὐτόν προτεινόμενα μέτρα θεραπείας τους νά ἀποτύχουν. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἡ γνώση τῶν ἀρχῶν οἱ ὁποῖες ρυθ- μίζουν τή λειτουργία τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος εἶναι ἐπιβεβλημένη. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, ὁ οἰκονομολόγος θά εἶναι σέ θέση νά προτείνει τά ἀποτελεσματικότερα μέτρα θεραπείας τῶν πληγῶν τῆς οἰκονομίας. Στό σπ- μεῖο αὐτό κατηγορεῖ πολλούς οἰκονομολόγους τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὅποιοι παραβλέποντας τό γεγονός τοῦτο συνηθίζουν "to run after remedies be- fore formulating principles".¹

Ὁ Fisher μετά τήν ἐμφάνιση τῆς διδακτορικής του διατριβῆς σπά- νια ἀσχολήθηκε μέ τή θεωρία τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας. Τό ζῶνρό του ἐνδιαφέρον στή θεωρία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος καί τίς μεθόδους νομισματικῆς σταθερότητας, δέν ἄφησε πολλά περιθώρια γιά περαιτέρω ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας. Ἐν- καί ἡ παρουσίαση τοῦ φαινομένου τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἀπό τόν Fisher τό 1892 διακατέχεται ἀπό τίς μεθοδολογικές προσβάσεις τοῦ Βαλ- ρασιανοῦ συστήματος γενικῆς ἰσορροπίας, δέν ἔθεσε ὡς πρωταρχικό στό- χο του τό προσδιορισμό τῆς τιμῆς καί τῆς ποσότητας ἰσορροπίας τῶν κα- ταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς. Ἐπίσης ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ἀνέλυσε τά αἷτια πού ἐπιδρῶν στή διαμόρφωση τῶν τιμῶν καί τῶν ποσοτήτων ἰσορροπίας τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν, σχετιζόμενων μέ τό νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης. Τό μαθηματικό σύστημα ἐξισώσεων πού πρότεινε εἶχε μερικές μεταβλητές π.χ. ὀριακή χρησιμότητα τοῦ εἰσοδήματος, οἱ ὁποῖες σέ τελευταία ἀνά- λυση κατά τή γνώμη μας δέν παίζουν ρυθμιστικό ρόλο στήν ἐπικράτηση τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Γενικά ἀναφέρθηκε στό φαινόμενο τῆς οἰ-

οικονομικής ισορροπίας χωρίς νά συλλάβει τίς πραγματικές του Βαλρασιανές διαστάσεις, ώστε νά υποδείξει αποτελεσματικότερες μεθόδους προσέγγισης του. Ἡ μικρή ηλικία τῶν 24 ἐτῶν καί ἡ πρῶτη ἐποχή πού διατύπωσε τίς ἀντιλήψεις του, ἀποτελοῦν τά κύρια ἐλαφρυντικά του στοιχεῖα. Μετά τή δημοσίευση τῶν "Mathematical Investigations" ὁ Fisher οὐδέποτε ἀσχολήθηκε μέ τό φαινόμενο τῆς οἰκονομικής ισορροπίας Βαλρασιανοῦ τύπου, καθότι γιά τήν οἰκονομική ισορροπία ἀκολούθησε τό ὑπόδειγμά του τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Στίς μέρες μας οἱ οἰκονομολόγοι σταδιακά συνειδητοποίησαν ὅτι ἀποτελεῖ πλάνη καί ἀπώλεια πολύτιμου χρόνου τό πρόβλημα τῆς μέτρησης τῆς χρησιμότητας. Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ διαχρονική σύγκριση τῶν ποσοτικῶν μετρήσεων σκοπό ἔχει νά διερευνήσῃ τό μέγεθος τῶν μεταβαλλόμενων κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν, ὥστε ἡ κυβερνητική πολιτική νά προσαρμοστεῖ κατάλληλα μέ τούς "στόχους" καί τίς "προτεραιότητες" τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας. Ἐάν ἡ χρησιμότητα πού τό ἄτομο ἢ ἡ οἰκογένεια ἢ ἡ κοινωνία ἀποκομίζει ἀπό τή συγκεκριμένη ὀριακή δαπάνη, μπορεῖ ἢ ὄχι νά ὑπολογισθεῖ, δέν ἐξυπηρετεῖ κανένα κοινωνικό σκοπό. Ἡ σύγκριση ὁμως τῶν ποσοτικῶν στοιχείων ὄχι μόνο διευκολύνει τήν ἐκτέλεση τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀλλά καί συνεπικουρεῖ στή προαγωγή τῆς Ἐφαρμοσμένης Οἰκονομικῆς.

Σύμφωνα μέ τόν R.A.Sweezy οἱ διαμορφωτές τῆς Αὐστριακῆς Σχολῆς, Menger, Böhm-Bawerk καί Wieser, δέν ἀντιμετώπησαν ὀρθά τό πρόβλημα τῆς ἐξειδίκευσης τῶν ὀρων, "ἀνάγκη", "ἱκανοποίηση", "οἰκονομική συμπεριφορά", πού σέ τελευταία ἀνάλυση προξενοῦν τίς ἐπιλογές τοῦ καταναλωτῆ στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς. Οἱ ψυχολογικοί παράγοντες πού συμβάλλουν στό προσδιορισμό τῆς φθίνουσας ὀριακῆς χρησιμότητας ἀφήνουν τό πρόβλημα ἄλυτο, μέ συνέπεια "ἡ ὀριακή χρησιμότητα νά προσδιορίζεται μέ ἀναφορά στήν ὀριακή χρησιμότητα"². Αὐτή ἡ ἀδυναμία τῶν ἡγετῶν τῆς Αὐ-

στριακής Σχολής πού ήταν επίσης αδυναμία τῶν Jevons, Walras καί Marshall, ἐπιχειρήθηκε νά διορθωθεῖ ἀπό τούς Hans Mayer³ καί Irving Fisher. Ὁ Sweezy ἰδιαίτερα γιά τόν Fisher ἀναφέρει τή πρόθεση τοῦ διακεκριμένου Ἀμερικανοῦ, νά ἀποκολλήσει τήν ἔννοια "χρησιμότητα" ἀπό τά ψυχολογικά αἷτια πού τή διαμορφώνουν. Ὁ Fisher ὅμως ὄχι μόνο ἦταν ὁπαδός τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας, ἀλλά καί ἐνεθάρρυνε τή παραδοχή ὅτι ἡ προώθησή της θά ἐπιτευχθεῖ στό μέλλον ἀπό τή δυνατότητα νά μετρηθεῖ. Ἴσως ὁ Sweezy δέν συνέλαβε τό ὕψος καί τήν οὐσία τῶν ἀπώτερων Φισεριανῶν ἐπιδιώξεων. Στή παρουσίαση τῆς περί χρησιμότητας θεωρίας του ὁ Fisher ἀκολούθησε σέ μεγάλο βαθμό τή μαθηματικοστατιστική μέθοδο, δίνοντας ἔτσι τήν ἐντύπωση ὅτι παρέβλεψε τήν ἀνάλυση τῶν ψυχολογικῶν αἰτίων πού δημιουργοῦν τή χρησιμότητα τῶν ἀγαθῶν ἔναντι τῆς ἀνάγκης. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στίς προθέσεις του ἦταν νά μήν καταπιαστεῖ μέ θέματα τά ὁποῖα εἶχαν διερευνηθεῖ ἐμπεριστατωμένα στό παρελθόν, ὅπως ἦταν ἡ ἐπισκόπηση τοῦ ψυχολογικοῦ περιεχομένου τῆς χρησιμότητας. Ἴσως ὅμως νά θέλησε νά ἀποφύγει τήν ἐρμηνεία τῆς ἀξίας καί ἀντικειμενικά νά συλλάβει τή διαμόρφωση τῶν τιμῶν. Τό ἐνδιαφέρον νά ὑποδείξει ὑπόδειγμα οἰκονομικῆς ἰσορροπίας τό 1892 ἀποτέλεσε προέκταση τῶν θέσεων του περί χρησιμότητας. Οἱ Neumann καί Morgenstern πού ἀκολούθησαν τούς Bernoulli, Ramsey, κ.λ.π., δέν μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι ἀπέχουν σημαντικά ἀπό τόν Fisher, μιά καί σέ ἀρκετές πλευρές τῶν γραπτῶν τους γίνονται αἰχμάλωτοι τῶν Φισεριανῶν ἐνοιῶν περί κινδύνου, ἀβεβαιότητας καί τῆς μαθηματικοστατιστικῆς μέτρησης τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας. Καί ἡ διαφορά ὅμως μεταξύ Fisher καί Neumann-Morgenstern ἔχει τυπικό παρά ἐννοιολογικό χαρακτήρα. Ἐνῶ οἱ N-M ^{προσβεύουν} ὅτι ἡ μεγιστοποίηση τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας προσδιορίζεται ἀπό τήν εὕρεση τοῦ μαθηματικοῦ τύπου μέ τόν ὁποῖο ἡ

μέτρηση τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας θά εἶναι περισσότερο ἀντικειμενική, ὁ Fisher ἐξάρτησε τή μεγιστοποίηση τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἀπό τή σταθερότητα τῆς νομισματικῆς μονάδας.

Ἡ πολυεδρικότητα τῶν οικονομικῶν φαινομένων καί συνεπῶς ἡ ὕπαρξη ἀβεβαιότητας στή πορεία τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος, ἔπεισαν τόν Fisher νά στηρίξει τήν ἄποψη ὅτι ἡ διαμόρφωση ἑνός οικονομικοῦ ὑποδείγματος πού νά ἐρμηνεύει τό φαινόμενο τοῦ τόκου, εἶναι ἀνέφικτη. Ἡ κύρια αἰτία τῆς ἀνωτέρω ἀντίληψης εἶναι ὅτι ὁ Fisher θεώρησε ἀδύνατη τήν ἰσχύ τῶν βασικῶν ὑποθέσεων⁴ καί τῶν ἔξη θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς δεύτερης προσέγγισης κάτω ἀπό συνθήκες ἀβεβαιότητος καί κινδύνου. Γιά παράδειγμα, πῶς μπορεῖ νά ἰσχύει ἡ ἀρχή ὅτι ὁ ρυθμός μεταβολῆς τοῦ χρόνου προτίμησης τοῦ ἀτόμου εἶναι συνάρτηση τῶν μελλοντικῶν του εἰσοδηματικῶν ροῶν, ὅταν εἶναι ἀβέβαια ἡ διαμόρφωση τοῦ εἰσοδήματος κατὰ τή χρονική περίοδο T_m ; Πράγματι, ἡ ὕπαρξη κινδύνου καί ἀβεβαιότητος στή λειτουργία τῶν ἀνθρώπινων ἐκδηλώσεων συμβάλλουν στήν ἀποδοχή πολλῶν δυνατῶν ἐπιπέδων εἰσοδήματος κατὰ τή χρονική περίοδο T_m , μέ συνέπεια ὁ καταναλωτής νά μὴ γνωρίζει πιό ἐπίπεδο τελικά θά ἐπιλέξει. Ἔτσι, κάτω ἀπό ἀβέβαιες συνθήκες εἶναι προβληματική ἡ μαθηματική διατύπωση τοῦ συστήματος ἐξισώσεων 14 (βλ. κεφ. 4). Αὐτός εἶναι ὁ λόγος ὅταν ὁ Fisher ὑποστήριξε ὅτι τό φαινόμενο τοῦ τόκου εἶναι δύσκολο νά ἐρμηνευτεῖ, ἐάν οἱ παράγοντες πού τό διαμορφώνουν παραμένουν ἀπροσδιοριστοί. Τούς παράγοντες αὐτούς ὁ Fisher τούς ἀποκάλεσε "διαταρακτικούς παράγοντες ἢ αἰτίες". "Ἄν καί δέχθηκε ὅτι πολλές θετικές ἐπιστημικές π.χ. φυσική, μαθηματικά, κ.λ.π., ἔχουν φθάσει στό μεθοδολογικό ἐπίπεδο νά ἐρευνοῦν τή συμπεριφορά σημαντικοῦ ἀριθμοῦ διαταρακτικῶν παραγόντων ἢ αἰτίων, ἐν τούτοις ἡ μεθοδολογική ἐξέλιξη τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης δέν ἀφήνει πολλά περιθώρια γιά τέτοια ἐρευνητικά πειράματα.

Οι θετικές έπιστιμές έχουν καταφέρει νά προσεγγίσουν τή διαμόρφωση τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀνιχνεύοντας ἀποτελεσματικά τά ὑπάρχοντα ἐμπειρικά δεδομένα, κάτι πού ἡ Οἰκονομική Ἐπιστήμη ἀπλῶς φιλοδοξεῖ ὄτι κάποτε ἴσως νά πραγματοποιήσει. Ἡ ἀδυναμία τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης νά ἀντλεῖ τό λογικό ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, συνιστᾶ γιά τόν Fisher τήν κυριότερη ἀτέλεια τῆς μεθοδολογικῆς τῆς ἀποτελεσματικότητας, γεγονός πού ἀποδυναμώνει τίς προσπάθειες τοῦ οἰκονομολόγου νά ἐρμηνεύσει τέτοια φαινόμενα ὅπως τοῦ τόκου, τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, κ.λ.π..

Κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων ἑκατό ἐτῶν ἡ ἔννοια "κεφάλαιο" ἔχει ἐρμηνευτεῖ ποικιλότροπα, κάτι πού ὀφείλεται στούς δεσμούς τοῦ ὄρου μέ ἄλλες οἰκονομικές μεταβλητές, οἱ ὁποῖες ἐνεργά ρυθμίζουν τήν ἐξέλιξη τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Ὁ Robert Solow παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ὅτι ἡ θεωρία τοῦ κεφαλαίου ἐφόσον μετά πάροδο ὀγδόντα ἐτῶν παραμένει συζητήσιμη, τότε ἡ ἐρώτηση κακῶς ἐτέθει ἢ εἶναι πολύ βαθυστόχαστη.⁵ Ἡ κατανόηση τῆς ἀποψῆς ὅτι τό ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτοκίου προσδιορίζει τή διαδικασία διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, ἐξαρτᾶται ἀπό τή συνειδητοποίηση τῶν διεισδυτικῶν νοημάτων τῆς Φισεριανῆς θεωρίας τοῦ τόκου.

Γιά τόν Fisher ὑπάρχουν τρεῖς βασικές μεταβλητές: τό "εἰσόδημα", τό "κεφάλαιο" καί ὁ "τόκος". Δοθέντος ὅτι ἡ ἔγγειος πρόσσδος, οἱ μισθοί καί τά κέρδη εἶναι εἰσοδηματικές ροές καί καθώς ὁ τόκος προέρχεται ἀπό τήν ἀμοιβή τοῦ κεφαλαιοποιημένου εἰσοδήματος, τότε "interest" in not a part, but the whole, of income.⁶ Αὐτή ἡ παραδοχή συνιστᾶ τή φιλοσοφική ὑπόσταση τῆς Φισεριανῆς θεωρίας τοῦ τόκου. Ὁ τόκος δηλαδή λαμβάνει εὐρύτατη σημασία στά γραπτά τοῦ Fisher, περι- κλείοντας κάθε μορφή εἰσοδήματος. Λόγω τῆς δοξασίας αὐτῆς ὁ Fisher

υιθέτησε διαφορετική μεθοδολογία ανάλυσης από τή Κλασσική Σχολή στή προσέγγιση του προβλήματος τής διανομής του εισοδήματος, πρεσβεύοντας ότι τό σφάλμα τών Κλασσικῶν καί τών ὑπερασπιστῶν του συστήματός τους ανάγεται στή παρανόηση του ἀναμφισβήτητου γεγονότος ότι τό εισόδημα ἀπορρέει μόνο ἀπό τίς ἤδη κεφαλιοποιημένες μορφές εισοδήματος. Κατ' αὐτό τό τρόπο, οἱ Κλασσικοί δέν κατάφεραν νά διακρίνουν ότι ὁ τόκος ὡς ἀποτελῶν ἀμοιβή του κεφαλαίου συνιστᾶ τό ὄλο εισόδημα. Ὁ Fisher δηλαδή φρονώντας ότι τό κεφάλαιο προϋπάρχει του εισοδήματος, θεώρησε ότι κάθε μορφή εισοδήματος εἶναι τόκος ἐφ' ὅσον ἀντιπροσωπεύει ἀμοιβή τών ὑπηρεσιῶν του κεφαλαίου.

Δυστυχῶς, δέν μπορούμε νά συμφωνήσουμε ἀπόλυτα μέ τίς ἀνωτέρω ἀντιλήψεις. Ἡ Φισεριανή θεωρία του τόκου διέπεται ἀπό ἀφαιρετική ὀσο καί ἐμπειρική θεώρηση, ἀποβλέποντας νά ἐρμηνεύσει τή συμπεριφορά του ἀτόμου καί κατ' ἐπέκταση τής κοινωνίας, κατὰ τή διαδικασία ἀξιολόγησης τής παρούσας ἀξίας τών μελλοντικῶν εισοδηματικῶν ροῶν. Ἡ ἀπόπειρα δια του ψυχολογικοῦ προσδιορισμοῦ του ὕψους του ἐπιτοκίου καί συνεπῶς του τόκου, ἔχει ἀπεριοριστική βάση ξεφεύγοντας ἔτσι ἀπό τό οἰκονομικό μέγεθος καί τήν ἀπόδειξη. Ἀντίθετα, τό Κλασσικό ὑπόδειγμα σάν θεωρία διανομής του εισοδήματος συγκρινόμενο μέ τή Φισεριανή θεωρία του τόκου, εἶναι ρεαλιστικότερη καί λογικότερη.⁷ Ἴσως οἱ Κλασσικοί νά μήν συνέλαβαν τό πολυδιάστατο νόημα τών προσδιοριστικῶν παραγόντων του τόκου ἢ νά μήν ἔρριξαν ἀρκετό φῶς στίς διαφορές μεταξύ κέρδους καί τόκου ἢ πολλές ἀπό τίς ἀντιλήψεις τους νά ἦταν ξεπερασμένες στά χρόνια του Fisher, κανείς ὁμως δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσει ότι πρῶτοι οἱ ὀπαδοί τής Κλασσικῆς Σχολῆς διερεῦνησαν συστηματικά τή λειτουργία του οἰκονομικοῦ συστήματος καί τής μέσα σέ αὐτό διανομής του εισοδήματος. Ἡ ἀπήχηση τών Κλασσικῶν δοξασιῶν φθάνει μέχρι σήμε-

ρα και μάλιστα με τον Piero Staffa που βασιζεται στο Ρικαρτιανό υπόδειγμα διανομής του εισοδήματος, στη προσπάθεια του να διερευνήσει τη λειτουργία του συστήματος.

Η μεγάλη αδυναμία του Fisher είναι ακόμα ότι δεν τοποθέτησε το φαινόμενο του τόκου μέσα στο θεσμολογικό πλαίσιο του συστήματος και τούτο γιατί μετέφερε την ανάλυσή του μέσω του επαγωγικού λογισμού από το άτομο στο κοινωνικό σύνολο και όχι μέσα σε αυτό το ίδιο. "Αν και υπήρξε άνθρωπος της πράξης και της γνώσης δεν κατάφερε να φθάσει στο ύψος της σκέψης ενός Smith ή J.S.Mill, ούτε στο αφαιρετικοαπαγωγικό υπόβαθρο του Ricardo. Έν τούτοις, ο Fisher είναι ένας μεγάλος σταθμός στην Ιστορία της Οικονομικής. Η συμβολή του υπήρξε σημαντική, καθώς δίδοντας πρωταρχική σημασία στη πραγματοποίηση οικονομικών μελετών προετοίμασε το έδαφος για την προαγωγή της εφαρμοσμένης οικονομικής.

Από την ανάλυση των παραγόντων που επιδρούν επί των μεταβλητών M, V, M', V', T ^{και} οι οποίες στη συνέχεια επηρεάζουν το γενικό επίπεδο τιμών καθίσταται όφθαλμοφανές ότι ο Fisher ήταν βαθύς γνώστης της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Η αναφορά του σε τέτοιες μεταβλητές όπως επιτόκιο, αποθσαυρισμός, κερδοσκοπία και προβλέψεις, είχε διαφορετικό περιεχόμενο απ' ότι μερικές δεκαετίες αργότερα θά συμβεί στη "Γενική Θεωρία" του Keynes. Τούτο οφείλεται στη διαφορετική μεθοδολογική συγκρότηση του Φισεριανού συστήματος συγκριτικά με το Κευνσιανό. Ο Fisher συνέλαβε την έννοια της οικονομικής ισορροπίας με βάση την ποσοτική θεωρία του χρήματος. Από τη σταθερότητα της αγοραστικής δύναμης της νομισματικής μονάδας, εξαρτάται η γαλήνη του οικονομικού συστήματος. Η οικονομική ισορροπία στο Fisher έχει τις ρίζες της σε νομισματικά αίτια, αφού άξονας των αναζητήσεων του ήταν ο νομισματι-

κός τομέας της οικονομίας. Οί μεταβλητές του έπιτοκίου, του είσοδήματος, της επένδυσης, της αποταμίευσης και της κατανάλωσης, προσδιορίστηκαν μέσα από την περί τόκου θεωρία του. Μεταβλητές δηλαδή πού σχετίζονται άρρηκτα μέ τον πραγματικό τομέα της οικονομίας. Αύτές οί απόψεις έχουν απόλυτη έγκυρότητα, δεδομένου ότι διαφορετικός τρόπος προσέγγισης του οικονομικού φαινομένου αποτέλεσε τό βασικό λόγο στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης. 'Αποτελεί σοβαρό λάθος νά εξετασθεί ή έπιστημονική συνεισφορά ενός μεγάλου οικονομολόγου ξεκομμένη από ή μέθοδο πού χρησιμοποίησε, δίδοντας έτσι ιδιαίτερη βαρύτητα στά μεμονομένα θεωρητικά έπινοήματα πού συνέλαβε. 'Από ή συνειδητοποίηση της αλήθειας αυτής, εξαρτάται ή έπιτυχής διείσδυση στό έργο ενός συγγραφέα.

Οί άντιλήψεις του Fisher περί "οικονομικού κύκλου" άποκρυστάλλωμένες στή περίφημη έργασία του "The Business Cycle Largely a Dance of the Dollar", έπιβεβαιώνουν ή προσπάθειά του νά έπισημάνει μέσα από την ιστορικεμπειρική παρατήρηση ότι ή μακροοικονομική ίσορροπία εξασφαλίζεται από ή σταθερότητα του νομισματοπιστωτικού συστήματος. 'Η εισαγωγή της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος άπόβλεπε στή στήριξη της θέσης αυτής. 'Η σταθερότητα του γενικού έπιπέδου τών τιμών όχι μόνο ύποδηλώνει ή σταθερότητα του οικονομικού συστήματος, αλλά και ή προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας. Τό Κράτος εφαρμόζοντας την ίδια νικότερη νομισματική πολιτική, συνιστά την έγγυήτρια δύναμη πρός την τελική έπίτευξη του τιθέμενου στόχου. 'Οφείλει όμως νά χρησιμοποιεί τά όργανα κοινωνικοοικονομικής του πολιτικής κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ή άρμονία στις σχέσεις Κράτους και νοικοκυριών νά παραμένει άδιατάρακτη. Κάτω από αυτές τίς προϋποθέσεις ή ευρυθμη λειτουργία της άγοράς θά έγγυάται την όμαλή μακροδυναμική συμπεριφορά της οικονομίας κατά την άπελευθέρωση τών δυνάμεών της. 'Η διεισδυτική γνώση της ιστορικής εξέ-

λιξης της έπιστήμης του κατεύθυνε τον Fisher στο συμπέρασμα ότι ή οικονομική ευστάθεια, απαιτεί όπως ό Κρατικός έπεμβατισμός πρέπει νά διευκολύνει αντί νά παρακωλύει τό έργο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Φιλελεύθερος στις ιδέες θεώρησε τό Κράτος ως δημιουργική δύναμη, αποβλέποντας στή προάσπιση τών ανθρώπινων ελευθεριών και όχι στή καταπολέμηση τους. Μέ αυτή τήν έννοια ό Fisher υπήρξε συνήγορος του δόγματος του " Laisser - faire " .

Ο Fisher όπως ήδη προαναφέρθει συνέλαβε τήν αρχή της νομισματικής σταθερότητας από μιá διαφορετική όπτική γωνία. Δέν εξάρτησε τήν έννοια σταθερότητα από τή σχέση της νομισματικής μονάδας σέ σταθερούς όρους χρυσού ή αργύρου, αλλά από τήν ευστάθεια της αγοραστικής δύναμης του νομίσματος έκφραζόμενη σέ έμπορευματικούς όρους. Όταν δηλαδή ό καταναλωτής μέ δοθείσα ποσότητα χρήματος αγοράζει ή μπορεί ν' αγοράσει στό μέλλον τήν ίδια ποσότητα αγαθών, τότε εξασφαλίζεται ή αποδοχή της σταθερότητας της νομισματικής μονάδας: "ό όρος "σταθερότητα" ύπονοεί τή σταθερότητα της αγοραστικής δύναμης του χρήματος-μέ άλλα λόγια, τή πλήρη εξέλιψη του πληθωρισμού και του αντιπληθωρισμού" ⁸

Έντυπωσιακές υπήρξαν οι μάχες πού ό Fisher έδωσε πρός ύποστήριξη της παραδοχής αυτής. Τό βιβλίο του " 100% Stable Money " αποτέλεσε τό ακρότατο σημείο τών προσπαθειών του, προτείνοντας τούς τρόπους μέσω τών οποίων ή άνατολή ενός Άμερικάνικου σταθερού νομισματικού συστήματος θά καθιστόταν ζωντανή πραγματικότητα. Έργο ζωής, έπισφράγισμα της μεγάλης προσπάθειας του Fisher , για τή βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής ευημερίας της πατρίδας του. Τό ούσιαστικό περιεχόμενο αυτής της προσπάθειας ήταν ότι μέσα από ένα σύστημα μόνιμης νομισματικής ίσορροπίας, όχι μόνο οι άναπτυξιακοί στόχοι του Άμερικάνικου Έθνους θά μπορούσαν νά προαχθούν άποτελεσματικά, αλλά και ή κοινωνικοοικονο-

μική ευημερία του 'Αμερικάνικου λαού θά γινόταν χειροπιαστό γεγονός, 'Ο Fisher υπήρξε πατριώτης, έπιστήμων καί άνθρωπος τής πράξης. Τόν ένδιέφερε ή άπευθείας αντιμετώπιση του κοινωνικοοικονομικού προβλήματος προτείνοντας άποτελεσματικές συνταγές θεραπείας του, παρά νά παίζει μέ τό πόνο τών συμπατριωτών του ύποδεικνύοντας άνεδαφικά ούτοπικά ύποδείγματα. Γνώριζε πολύ καλά ότι ή ούτοπία έπιφέρει τή λαϊκή παραπλάνηση, ένω ή διαρκής μάχη μέ τή ζωντανή πραγματικότητα προκαλεί τή κριτική άπό τούς μισαλλόδοξους καί τήν έπικρότηση άπό τούς συνειδητοποιημένους γνώστες τών αντιμετωπιζόμενων προβλημάτων. "Ετσι, τάχθηκε κατά τών κοινωνιστικών πειρατισμών διακυβέρνησης πού στεροϋν τόν άνθρωπο άπό τήν άτομική του έλευθερία καί τούς νόμους πού είναι συνυφασμένοι μέ αύτήν. Καί άκόμη περισσότερο όταν ή κηδεμόνευση όλων τών κοινωνικών τάξεων άπό μιά καί μόνο τάξη προξενεί μιά "τάση πός διαφθορά, άνικανότητα, έλλειψη προσαρμοστικότητας στίς νέες συνθήκες καί κατάχρηση τής έξουσίας".⁹ "Αν ό Fisher είχε τήν τύχη νά ήγηθεϊ "Οίκονομικής Σχολής" οί δοξασίες του περί νομισματικής πολιτικής καί σταθερότητας, θά άποτελούσαν ήδη άπό τίς άρχές του 20ου αιώνα άντιπερισπασμό στίς Κεϋνσιανές θέσεις τής δεκαετίας του 1930 περί άύστηρης δημοσιονομικής πολιτικής. Περί τά μέσα τής δεκαετίας του 1950 καί μιά όλόκληρη γενεά μετά τή συγκρότηση του Κεϋνσιανισμού, ή Σχολή τών Μονεταριστών πάντως μέ άφετηρία τό Πανεπιστήμιο του Σικάγου θά έπιχειρήσει τήν επίθεσή της κατά τών Κεϋνσιανών έπαγγελιών καί ή φιοσειριανή παράδοση θά τούς έφοδιάσει μέ τόν κατάλληλο έπιστημονικό έξοπλισμό.

"Αν καί στο ύδεολογικό επίπεδο ό Fisher ήταν υπέρμαχος του καπιταλισμού, βασισμένος στο παράδειγμα τής Ρωσίας ύποστήριξε ότι "κάθε σύστημα έξαναγκάζεται νά δανείζεται άπό τό άλλο".¹⁰ Οί σύγχρο-

νες απόψεις περί σύγκλισης και συνάντησης σέ κάποιο σημείο τών δύο συστημάτων, πιστοποιούν τήν προφητική διάθεση νά συνθέσει τήν αρχή τοῦ κοινωνισμοῦ μέ ἐκείνη τοῦ ατομισμοῦ ἄν και στή οὐσία ἦταν ἀπολο- γητής τοῦ δεύτερου. Γι' αὐτό και στόν Fisher ὁ καπιταλισμός βρῆκε τό μεγάλο του ἐκφραστή. Πιστεύοντας ἀκράδαστα ὅτι τό μέλλον και ἡ ἐπι- βίωση τοῦ συστήματος ἐξαρτᾶται ἀπό τή σταθερότητα τῆς νομισματικῆς μονάδας, ὑπῆρξε μεγάλος ὑπέρμαχος τῶν τεράστιων παραγωγικῶν δυνατο- τήτων τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ὁ διακαής ἐθνικισμός του εἶχε τόσο οἰκονομικές ὅσο και πολιτικές προσβάσεις. Ὁ πόλεμος πού ἐξαπέ- λυσε μετά τή λήξη τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ὑπέρ τῆς συμμετοχῆς τῶν Η.Π.Α. στήν κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, ἀποκαλύπτει τίς ἀπώτερες προθέσεις του γιά τό ρόλο πού ἤθελε νά παίξει ἡ Ἀμερική στίς παγκόσμιες ὑποθέσεις. Ἡ συγγραφή τῶν ἔργων του "League of War?" (1923) και "America's Inter- est in World Peace" (1924) ἀποτελοῦν τό ἐπισφράγισμα τῶν Φισειριανῶν προθέσεων. Πίστευε ὅτι ἡ Ἀμερική μπορεῖ νά ἀποτελέσει τή ψυχή τῶν Ἐνωμένων Ἐθνῶν.¹¹ Ἐν τούτοις, οἱ μακρόπνοοι στόχοι τῶν Φισειριανῶν ἐπιδιώξεων ἦταν ἡ Ἀμερική νά ἐπικρατήσει στό παγκόσμιο ἐμπόριο, ἀπο- κόπτοντας τήν Εὐρώπη ἀπό τή δική της ἐμπορική κυριαρχία. Ἀναζητοῦ- σε τή δίοδο τοῦ Ἀμερικάνικου ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου και στόν Εὐρωπαϊκό χῶρο, ἀναγνωρίζοντας ὁμως τήν μεγάλη σημασία τῶν ἱστορικῶν δεσμῶν με- ταξύ Εὐρώπης και Ἀμερικῆς.¹² Λόγω τῶν δεσμῶν αὐτῶν ἀκριβῶς ἡ Ἀμε- ρική ὤφειλε κατά τόν Fisher νά προσφέρει οἰκονομική βοήθεια στούς Εὐρω- παϊκοῦς ἐταίρους της ὥστε ν' ἀνορθωθοῦν ἀπό τίς καταστροφικές συνέπει- ες τοῦ πολέμου, ἀπαιτόντας ὁμως στό μέλλον ὡς ἀντιστάθμισμα τόσο τήν ἐπιστροφή τῶν τοκοχρεωσίων ἀπό τά παραχωρηθέντα δάνεια ὅσο και τήν διείσδυση τῶν Ἀμερικάνικων πολιτικοοικονομικῶν συμφερόντων στόν Εὐ- ρωπαϊκό χῶρο. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Ἐθνικισμός του δέν ἦταν ἐπιθετικός,

άλλά προσαρμοσμένος στα πλαίσια της παγκόσμιας ειρηνικής συνύπαρξης των λαών και στον συναδελφικό οργανισμό της τότε Κ.Τ.Ε.

Οι παρατηρήσεις μας στα επί μέρους κεφάλαια της διατριβής μας σε συνδυασμό με τις τελικές μας όλως ήδη άπαριθμήστηκαν, οδηγούν στο κεντρικό συμπέρασμα ότι ο Fisher διετύπωσε οικονομικό σύστημα τά κύρια χαρακτηριστικά του οποίου ήταν: α) Η ίσορροπία του νομισματοπιστωτικού συστήματος, β) ή δυνατότητα μέτρησης της όριακής χρησιμότητας, γ) ή έξεύρεση άποτελεσματικών μεθόδων ύπολογισμού των φορολογικών συντελεστών, δ) ή άρμονική συνεργασία Κράτους και Νοικοκυριών σε όλους τους οικονομικούς τομείς, ε) ό σεβασμός των ανθρώπινων έλευθεριών και δικαιωμάτων στον πολυδιάστατο χώρο του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, στ) ή προαγωγή της κοινωνικής και της άτομικής εϋημερίας μέσω άποτελεσματικών μεθόδων και της έξασφάλισης της όμαλης λειτουργίας του νομισματικού συστήματος και ζ) ό έντοπισμός του ίδανικού έπιτοκίου έγγυόμενου τήν άποτελεσματική και άδιατάρακτη λειτουργία του πιστωτικού συστήματος , καθώς και τήν δυναμική πορεία της έπενδυτικής δραστηριότητας .

Η προσκόλλησή του στην άρχή της νομισματικής σταθερότητας άποτελεί τό βασικό λόγο, πού ό Fisher δέν παρουσίασε θεωρία οικονομικής άνισορροπίας στην άγορά έργασίας. Δέν συνέδεσε δηλαδή τό πρόβλημα της οικονομικής εϋστάθειας με τή διερεύνηση των δυνάμεων πού κατευθύνουν τις επί μέρους άγορές του οικονομικού συστήματος σε κατάσταση ίσορροπίας. Ό Fisher ένδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τή διερεύνηση της διαδικασίας έκείνης , ώστε ή κατάσταση της ίσορροπίας σε όλους τους οικονομικούς τομείς νά είναι άναπόφευκτη συνέπεια της νομισματικής σταθερότητας. Όπως μνημονεύθει στο κεφ. 5 , ή διαδικασία αυτή άναφέρεται στην εϋρυθμη λειτουργία του τραπεζικοπιστωτικού συστήματος , γεγονός πού ύπόσχεται

τήν άποφυγή όποιασδήποτε οίκονομικῆς κρίσης: ώς γνωστόν ό Fisher εἶχε δεχθεῖ ώς κύριο αἷτιο τῶν οίκονομικῶν διαταραχῶν τήν άρτηριοσκληρυντικῆ καί δύστοκη λειτουργία τοῦ τραπεζικοπιστωτικοῦ συστήματος.

Τ'άνωτέρω χαρακτηριστικά γνωρίσματα τά όποία συνθέτουν τίς πρωταρχικές δομές τοῦ " Φισεριανοῦ συστήματος " καί ἀναλύθηκαν στά δύο μέρη τῆς διατριβῆς μας, δέν συνιστοῦν οὔτοπικές δοξασίες ἀπό τή πλευρά τοῦ Fisher . Ἀπεναντίας, μέ άφειτηρία τήν οίκονομική πραγματικότητα τοῦ Ἀμερικάνικου συστήματος, ἐπιδίωξε νά προτείνει διορθωτικές λύσεις, ἱκανές νά βελτιώσουν τά νοσήματα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος . Ἡ πορεία τῶν οίκονομικῶν ἐξελίξεων τοῦ Ἀμερικάνικου συστήματος ἐπιβεβαιώνουν τό κύρος καί τή σημαντικότητα τῶν Φισεριανῶν προθέσεων. Τό βασανιστικό φαινόμενο τοῦ στασιμοληθωρισμοῦ πού συνιστᾶ τό κεντρομόλο πρόβλημα τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν ἐπαναφέρει στή σκέψη μας τή Φισεριανή διακήρυξη: " ἡ σταθερότητα τοῦ νομίσματος θά καταστήσει τόν καπιταλισμό ἱκανό νά λειτουργήσει πιό ἐπιτυχημένα στό μέλλον ἀπ'ότι στό παρόν " 13

Πολλοί θά εἶναι ἐκεῖνοι πού θ'άναρωτηθοῦν, γιατί ό Fisher δέν ἔμεινε στό ἐπιστημονικό στερέωμα τό ἴδιο ψηλά ὅπως συνέβει μέ τούς Smith, Ricardo , Jevons, Warlas, Marshall, Keynes, κ.ά. ἤ γιατί ό Fisher δέν δημιούργησε οίκονομική Σχολή. Στρέφοντας τό βλέμμα μας στό παρελθόν δέν εἶναι δύσκολο νά παρατηρηθεῖ ὅτι ό Fisher κινήθηκε σ'ένα περιβάλλον ἄρκετά διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο τῶν άνωτέρω συγγραφέων. Ὁ Fisher κινούμενος ἔξω ἀπό τόν Εὐρωπαϊκό χῶρο, ὅπου ἀνάγονται οἱ ρίζες τῆς Κλασσικῆς καί τῆς Ὁριακῆς σκέψης, δημιούργησε σέ ἕνα περιβάλλον χωρίς σπουδαίους δεσμούς μέ τό παρελθόν. Στήν Ἀμερικάνικη οίκονομική σκέψη δέν προϋπῆρξαν ἐπιστημονικές φυσιογνωμίες ἐφάμιλλες τῶν Smith, Ricardo, Malthus, Say, κλπ., οὔτε ἀνέτηλε κάποια Οίκονομική

Σχολή ικανή νά συγκριθεῖ μέ τήν φυσιοκρατική ἢ τήν κλασσική ἢ τήν Ἱστορική Σχολή, οὔτε ὁμως στήν ἐποχή τοῦ Fisher ἡ γνώση ἀπλωνόταν μέ τόση ταχύτητα ὅπως σήμερα. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Fisher ἀνέπτυξε τό συγγραφικό του ἔργο σ' ἓνα περιβάλλον κατά πολὺ λιγώτερο προηγμένο ἀπό τό Εὐρωπαϊκό, ἀποδεικνύει ἀμεσα τίς τεράστιες δυνατότητες τῶν πνευματικῶν του ἀναζητήσεων.

Καί τοῦτο γιατί ἡ Ἀμερική δέν ἐπαίξε μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Fisher πρωτεύοντα ρόλο στίς παγκόσμιες ὑποθέσεις. Ἄς μὴ ξεχνάμε ὅτι ἡ Ἀγγλία ἄλλοτε μόνη τῆς, ἄλλοτε μέ τήν Γερμανία καί ἄλλοτε μέ τήν Ἀμερική διεδραμάτισε ρόλο πρωταγωνιστῆ στόν κόσμο.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς Ἱστορίας τῶν Οἰκονομικῶν ἰδεῶν ἔχει ἤδη ἀποδείξει ὅτι μετά τῆ θεσμικῆ Σχολῆ ἡ δεύτερη σέ παγκόσμια ἀπὴρηση Ἀμερικάνικη Σχολή, εἶναι ἡ Σχολή τῶν Μονεταριστῶν ἢ Σχολή τοῦ Σικάγου. Καί ἡ ἀπὴρηση εἶναι σήμερα τέτοια ὥστε νά δημιουργοῦνται ὁλόκληρα ἀλληλοσυγκρουόμενα ρεύματα καί συζητήσεις στό διεθνές ἐπίπεδο. Ὅπως ἤδη προαναφέρθη, ὁ Fisher ὑπῆρξε ὁ ἀξιολογώτερος πρόδρομος τῆς Μονεταριστικῆς κίνησης, γιατί οἱ ἀρχές καί οἱ θεμελιώσεις τοῦ συστήματός του τήν ἐπηρέασαν ἀμεσα. Θ' ἀποτελοῦσε παραπλάνηση ἢ υἱοθέτηση τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ὁ Fisher λόγω τῆς συνέχισης τῶν σπουδῶν του στήν Εὐρώπη ἢ τῆς ἀλληλογραφίας του μέ τοὺς ἠγέτες τῆς Ὀρεινῆς κίνησης ἢ τῶν συχνῶν του ταξιδίων σέ διάφορες Εὐρωπαϊκές χώρες, αἰχμαλωτίσθη ἀπό τήν Εὐρωπαϊκὴν κουλτούρα. Ὁ Fisher δέν ἀναπτύχθηκε στό χώρο τῆς οἰκονομικῆς κουλτούρας τῆς Εὐρώπης, οὔτε στά πλαίσια μιᾶς καθορισμένης Σχολῆς. Ἀντίθετα, τὰ θεμέλια τῆς ἐπιστημονικῆς του συγκρότησης στηρίχθησαν στίς ἐπιδράσεις τῆς Νεοκλασσικῆς Σχολῆς, πού οἱ ἀρχές καί οἱ κύριες θέσεις τῆς μεταφυτεύθησαν ἀπό τήν Εὐρώπη στήν Ἀμερική. Τό σύνολο τῶν συγγραφικῶν του ἐπιτευγμάτων στή θεωρία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, τῆς νομισματικῆς σταθερότητας καί τοῦ Κράτους προόδου, πραγματο-

ποιήθηκαν κυρίως μέ τή χρήση στατιστικῶν στοιχείων καί ἄλλων δεδομένων της Ἀμερικάνικης οἰκονομίας. Ἀναμφισβήτητα, ὁ Irving Fisher συνέγραψε πρωτοποριακό ἔργο σέ ἕνα περιβάλλον φτωχό σέ Οἰκονομικές Σχολές συγκριτικά μέ τό Εὐρωπαϊκό, ἐπιδιώκοντας νά προάγει τήν οἰκονομική σκέψη καί νά ἐπιλύσει μεγίστης σημασίας οἰκονομικά προβλήματα π.χ. πληθωρισμός, ἀνεργία, κλπ., μέ τήν ἀδιασάλευτη προσήλωσή του στίς ἀρχές καί τίς δοξασίες τοῦ οἰκονομικοῦ του συστήματος.

Πανεπιστήμιο Πειραιῶς

" Ύποσημειώσεις "

1. Fisher, I. " Statistics in the Service of Economics ", Journal of the American Statistical Association, 1933,σελ. 1
2. Sweezy, R.A. " The Interpretation of Subjective Value Theory in the Writings of the Austrian Economists ", The Review of Economic Studies , 1933-34,σελ. 178.
3. Ο Hans Mayer διαδέχθηκε τον Wieser στο πόστο του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης
4. Ο Fisher είχε υποθέσει ότι η εισοδηματική ροή του ατόμου σε όρισμένη χρονική περίοδο είναι γνωστή και δεδομένη.
5. Solow, R. " Capital Theory and the Rate of Return ", Amsterdam. North - Holland Publishing Company, 1963, σελ. 9
6. Fisher, I. " The Theory of Interest ", σελ.229
7. Για μία ένδεδλεχή ανάλυση της μακροχρόνιας συμπεριφοράς της Κλασσικής θεωρίας της διανομής του εισοδήματος, βλ. G.Vamvoukas, " The Classical Synthesis of Growth as a Deductive Process of Reasoning ", Spoudai, 1980
8. Fisher, I. " Stubilized Money: a history of the movement ", London: George Allen and Unwin LTS, 1935, σελ.3
9. Fisher, I. " Why has the Doctrine of Laisser-Faire Been Abandoned ?, Procceding of the American Association for the Advancement of Science, 1909, σελ. 578
10. Fisher, I. " Booms and Depressions ", New York: Adelphi Company, 1932, σελ. 156.
11. Fisher, I. " America's Interest in World Peace ", New York - London: Funk and Wagnalls Company, 1924, σελ. 14, 88, 89.

12. Fisher, I. " America's Interest in World Peace ", σελ.91,116^ο
έπίσης Fisher, I. " League or War ? " , London - New York:
Harper and Brothers Publishers, 1923, κεφ. III, VI.
13. Fisher, I. " 100% Stable Money ", σελ.219

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

ΣΥΛΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

I. Ειδική βιβλιογραφία επί του Irving Fisher.

Βιβλία.

- Fisher, I. "Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices", Ph.D. διατριβή, 1981* New Haven: Yale University Press, 1937.
- " "Appreciation and Interest", Publications of the American Economics Association", Αύγουστος 1896.
- " "Elements of Geometry" (σε συνεργασία με τον Καθ. A.W. Phillips), New York: Harper and Brothers, 1896.
- " "A Brief Introduction to the Infinitesimal Calculus", New York: The Macmillan Company, 1897.
- " "The Nature of Capital and Income" (1906), New York: Reprints of Economic Classics, 1965.
- " "The Effect of Diet on Endurance" (1907), New Haven: Yale University Press, 1918.
- " "The Rate of Interest: its nature, determination and relation to economic phenomena", New York: The Macmillan Company, 1907.
- " "National Vitality, its Wastes and Conservation", Report of the National Conservation Commission, Vol III, 1909.
- " "Elementary Principles of Economics" (1910), New York: The Macmillan Company, 1923.
- " "The Purchasing Power of Money: its determination and relation to credit, interest and crises" (1911), New York: Reprints of Economic Classics, 1963.
- " "How to Live" (σε συνεργασία με τον E.L. Fisk), New York: Funk and Wagnalls, 1915.
- " "Why Is the Dollar Shrinking?", New York: The Macmillan

- Fisher, I. Company, 1915.
- " "Stabilizing the Dollar", New York: The Macmillan Company, 1920.
- " "The Making of Index Numbers", New York-Boston: Houghton Mifflin Company, 1922, 1927.
- " "League or War?", New York-London: Harper, 1923.
- " "America's Interest in World Peace", New York: Funk and Wagnalls, 1924.
- " "Prohibition at its Worst", New York: The Macmillan Company, 1926.
- " "Prohibition Still at its Worst" (σε συνεργασία με τον H.B. Brougham), New York: Alcohol Information Center, 1928.
- " "The Money Illusion", New York: Adelphi Company, 1928.
- " "The Theory of Interest" (1930), New York: Reprints of Economic Classics, 1961.
- " "The Stock Market Crash-and After", New York: The Macmillan Company, 1930.
- " "The Noble Experiment" (σε συνεργασία με τον H.B. Brougham), New York: Alcohol Information Committee, 1930.
- " "Booms and Depression", New York: Adelphi Company, 1932.
- " "Stamp Scrip", New York: Adelphi Company, 1933.
- " "Inflation", New York: Adelphi Company, 1933.
- " "After Inflation, What?", New York: Adelphi Company, 1933.
- " "Stabilized Money: a history of the Movement", London: George Allen and Unwin LTD, 1935.
- " "100% Money", New York: Adelphi Company, 1935.
- " "Constructive Income Taxation: A proposal for reform" (σε συνεργασία με τον H.W. Fisher), New York: Harper, 1942.
- " "World Maps and Globes" (σε συνεργασία με τον O.M. Mil-

Fisher, I. "ler), New York, 1944

*Άρθρα.

- Fisher, I. "The Mechanics of Bimetallism", Economic Journal, 1984.
- " "What is Capital?", Economic Journal, 1896.
- " "Senses of Capital", Economic Journal, 1897.
- " "The Role of Capital in Economic Theory", Economic Journal, 1897.
- " "Bibliography of Mathematical Economics", Είσαγωγή στο A. Cournot, "Reslarches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth", μετάφρ. από τον N.T. Bacon, New York: The Macmillan Company, 1897.
- " "Cournot and Mathematical Economics", Quarterly Journal of Economics, 1898.
- " "Mortality Statistics of the United States Census", American Economic Association, Monograph on the Federal Census, 1899.
- " "Precedents for Defining Capital", Quarterly Journal of Economics, 1904.
- " "Economics as a Science", Science, Aug 31, 1906 "Proceedings of the American Association for the Advancement of Science, 1907.
- " "Why Has the Doctrine of Laissez faire been Abandoned?" Proceedings of the American Association for the Advancement of Science, 1907.
- " "Professor Fetter on Capital and Income", Journal of Political Economy, 1907.
- " "Are Savings Income?", Publications of the American Economic Association, 1908.

Fisher, I.

"Capital and Interest: Reply to professor Veblen", Political Science Quarterly, 1909.

"

"A Practical Method of Estimating the Velocity of Circulation of Money", Journal of the Royal Statistical Society, 1909.

"

"Capital and Interest", Political Science Quarterly, 1909.

"

"The Impatience Theory of Interest", Scientia (Rivista di Scienza), 1911.

"

"The Equation of Exchange, 1896-1910", American Economic Review, 1911.

"

"An International Commission on the Cost of Living", American Economic Review Supplement, 1912.

"

"Will the Present Upward Trend of World Prices Continue?" American Economic Review, 1912.

"

"A More Stable Gold Standard", Economic Journal, 1912.

"

"The Impatience Theory of Interest", American Economic Review, 1913.

"

"A Compensated Dollar", Quarterly Journal of Economics, 1913.

"

"A Remedy for the Rising Cost of Living-Standardizing the Dollar", American Economic Review Supplement, 1913.

"

"Objections to a Compensated Dollar Answered", American Economic Review, 1914.

"

"Some Contributions of the War to Our Knowledge of Money and Prices", American Economic Review Supplement, 1918.

"

"Is 'Utility' the Most Suitable Term for the Concept It Is Used to Denote?", American Economic Review, 1918
δημοσιευθέντα στο A. Page, "Utility Theory: a book of Readings", New York: John Wiley, 1968.

- Fisher, I. "Economists in Public Service", American Economic Association, 1919.
- " "How an Unstabilized Dollar Interferes with Efficient Management", Bulletin of the Taylor Society, 1921.
- " "Devaluation Versus Deflation", Manchester Guardian Commercial, Dec 7 1922.
- " "Business Depression and Instability of Money", Bankers' Magazine, 1922.
- " "Professor Young on Index Numbers", Quarterly Journal of Economics, 1923.
- " "Professor Bowley on Index-Numbers", Economic Journal, 1923.
- " "Theories Regarding the Value of Money", Proceeding of the Academy of Political Science, 1923.
- " "A Weekly Index Number of Wholesale Prices", Journal of the American Statistical Association, 1923.
- " "The Business Cycle Largely a Dance of the Dollar", Journal of the American Statistical Association, 1923.
- " "Mr. Udry Yule on Index Numbers", Journal of the Royal Statistical Society, 1924.
- " "Our Unstable Dollar and the So-called Business Cycle", Journal of the American Statistical Association, 1925.
- " "Banking Policy and Unemployment", American Labor Legislation Review 1926.
- " "A Statistical Relation Between Unemployment and Price Changes", International Labour Review, 1926.
- " "Dollar Stabilization", The Encyclopaedia Britannica, 1926.

- Fisher, I. "The Total Value Criterion: a new principle in index number construction", Journal of the American Statistical Association, 1927.
- " "A Statistical Method for Measuring 'Marginal Utility' and Testing the Justice of a Progressive Income Tax", American Economic Association, 1927. Δημοσιευθέντα στο J.H. Hollander, "Economic Essays in Honor of John Bates Clark", New York: The Macmillan Company, 1927. Δημοσιευθέντα επίσης στο I. Fisher, "Appreciation and Interest", London-New York: The Macmillan Company, 1927.
- " "The Application of Mathematics to the Social Sciences", Bulletin of the American Mathematical Society, 1930.
- " "Compensated Dollar", The Encyclopaedia of the Social Sciences, New York: The Macmillan Company, 1931.
- " "Income", The Encyclopaedia of the Social Sciences, New York: The Macmillan Company, 1932.
- " "Statistics in the Service of Economics", Journal of the American Statistical Association, 1933.
- " "The Relation of Employment to the Price Level", Δημοσιευθέντα στο C.F. Roos, "Stabilization of Employment", Bloomington: Principia Press, 1933.
- " "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions", Econometrica, 1933.
- " "The '100% System' of Bank Credit", American Banker, Dec 1934.
- " "Monetary Cure for Depression", The Controller, Oct. 1934.
- " "100% Liquidity", The Wall Street Journal, Sept. 20, 1934.
- " "Are Booms and Depressions Transmitted Internationally Through Monetary Standards?", Bulletin de l'Institut International de Statistique, 1935.

- Fisher, I. "Changes in the Wholesale Price Index in Relation to Factory Employment", Journal of the American Statistical Association, 1936.
- " "Note on a Short-Cut Method for Calculating Distributed Lags", Bulletin de l' Institut International de Statistique, 1936.
- " "Income in Theory and Income Taxation in Practice", Econometrica, 1937.
- " "A Practical Schedule for an Income Tax", The Tax Magazine, 1937.
- " "Cournot Forty Years Ago", Econometrica, 1938.
- " "The Factors of Production and Their Remuneration", Econometrica, 1939.
- " "The Concept of Income: A Rebuttal", Econometrica, 1939.
- " "The Double Taxation of Savings", American Economic Review, 1939.
- " "Mathematical Method in the Social Sciences", Econometrica, 1941.
- " "Paradoxes in Taxing Savings", Econometrica, 1942.
- " "Rebuttal to Professor Crum and Mr. Musgrave", American Economic Review, 1942.
- " "Income-Tax Revision; Reply", Econometrica, 1943.
- " "Response to Professor Frisch", Econometrica, 1947.

II. Γενική βιβλιογραφία.

- Adelman, I. "Business Cycle-Endogenous or Stochastic?", Economic Journal, 1960.
- Akerman, J. "Saving in the Depression", Δημοσιευθέντα στο "Economic Essays in Honour of Gustav Cassel" (1933), Frank Cass and Co. LTD, 1967.

- Alchian, A.A. "The Rate of Interest, Fisher's Rate of Return over Costs and Keynes Internal Rate of Return", American Economic Review, 1955.
- " — "The Meaning of Utility Measurement", American Economic Review, 1953.
- Alexander, S.S. "Issues of Business Cycle Theory Raised by Mr. Hicks", American Economic Review, 1951.
- Allais, M. "Irving Fisher", International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968.
- Allais, M. και
- Hagen, O. "Expected Utility Hypotheses and the Allais Paradox: selected papers", London-Boston-Dordrecht: D. Reidel Publishing, Company 1979.
- Allen, T.H. "New Methods in Social Science Research", 1978.
- Allen, W.R. "Irving Fisher, F.D.R. and the Great Depression", History of Political Economy, 1977.
- American Economic
- Association. "Readings in Business Cycle Theory", London: George Allen and Unwin LTD, 1950.
- " — "Readings in Monetary Theory", Philadelphia, 1951.
- Angell, J.W: "Monetary Control and General Business Stabilization", δημοσιευθέντα στο "Economic Essays in Honour of Gustav Cassel".
- " — "Money, Prices and Production: some fundamental concepts", Quarterly Journal of Economics, 1934.
- " — "The 100 Per Cent Reserve Plan", Quarterly Journal of Economics, 1935.
- " — "The General Dynamics of Money", Journal of Political Economy, 1937.

- Angell, J.W. "The Components of the Circular Velocity of Money", Quarterly Journal of Economics, 1937.
- " "Investment and Business Cycles", New York, 1941.
- Αρβανιτάκη, Κ. "Νομισματική Θεωρία: Παλαιότερα και σύγχρονα προβλήματα", Αθήνα, 1974.
- Aschheim, J. και
Tavlas, G.S. "On Monetarism and Ideology", Banca Nazionale Del Lavoro, 1979.
- Baumol, W. "The Transactions Demand for Cash: An Inventory Theoretic Approach", Quarterly Journal of Economics, 1952.
- " "The Cardinal Utility Which is Ordinal", Economic Journal, 1958.
- " "On the Social Rate of Discount", American Economic Review, 1967.
- " "Economic Theory and Operations Analysis", London: Prentice-Hall International, Δ' έκδ., 1977.
- Bernoulli, D. "Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk" (1738), μετάφρ. από τον Louise Sommer, Econometrica, 19-54: αναδημοσιεύθεντα στο A.N. Page, "Utility Theory: a Book of Readings", 1968.
- Βεζανή, Δ. "Η Ποσοτική Θεωρία του χρήματος και αι Διακυμάνσεις των τιμών", Αρχεΐον Οικονομικών και Κοινωνικών Έπιστημών, 1928.
- Bilgram, H. "The Quantity Theory Scrutinized", Journal of Political Economy, 1921.
- Biorn, E. "The Consumption Function and the Life-Cycle Hypothesis: an analysis of Norwegia Household data", Scandinavian Journal of Economics, 1980.
- Blaug, M. "The Methodology of Economics", London-Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1980.

- Böhm-Bawerk, E. "Capital and Interest" (1884, 1889, 1921), τόμοι I, II, III
μετάφρ. από τὰ Γερμανικά από τούς G.D.Huncke καί
H.F.Sennholz, Illinois-South Holland:Libertarian Press
1959.
- Bostaph, S. "The Methodological Debate Between Carl Menger and
the German Historicists", Atlantic Economic Journal,
1978.
- Boulding, K. "A Liquidity Preference Theory of Market Price", Eco-
nomica, 1944.
- Βουρνάζου, Κ. "Ἡ ποσοτική θεωρία καί ἡ Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κρίσις
Ἀρχαίων Οἰκονομικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν,
1922.
- Brebner, J. B. "Laissez-Faire and State Intervention in Nineteenth-
Century Britain", Journal of Economic History, 1948.
- Brennan, H. C καί
Buchanan, J. M. "Monopoly in Money and Inflation", London: The Institut-
te of Economic Affairs, 1981.
- Brittan, S. "How to End the 'Monetarist' Controversy", London: The
Institute of Economic Affairs, 1981.
- Brockie, M. D καί
Grey, A. L. "The Marginal Efficiency of Capital and Investement
Programming", Economic Journal, 1956.
- Bronfenbrenner, M. "Observations on the 'Chicago School(s)' ", Journal of
Political Economy, 1962.
- Burns, A. F. "The Quantity Theory and Stabilization", American Eco-
nomic Review, 1929.
- Burns, A. R. "Money and Monetary Polity in Early Times", London 19-
-27.

- Cagan, P. και
- Candolfi, A. "Monetary Theory: the lag in monetary policy as implied by the time pattern of monetary effects on interest rates", American Economic Review, 1969.
- Cairnes, J.E. "Political Economy and Laissez-Faire", Δημοσιευθέντα στο J.E.Cairnes, "Essays in Political Economy", 1873.
- Cannan, E. "Money, Its Connection with Rising and Falling Prices", London: P.S. King and Son, 1935.
- Cassel, G. "The Rate of Interest, the Bank Rate, and the Stabilization of Prices", Quarterly Journal of Economics, 1928.
- Clark, J.M. "Possible Complications of the Compensated Dollar", American Economic Review, 1913.
- Clow, E. "The Quantity Theory and Its Critics", Journal of Political Economy, 1903.
- Collard, D. "Swans, Falling Bodies and Five-legged Dogs", Quarterly Journal of Economics, 1964.
- Commitee of the Royal
College of Psychiatrists. "Report for Alcohol and Alcoholism", London: Tavistock Publications, 1979.
- Conard, J.W. "An Introduction to the Theory of Interest", Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1959.
- Crockett, J.H. "Irving Fisher on the Financial economics of uncertainty", History of Political Economy, 1980.
- Culbertson, J.M. "The Term Structure of Interest Rates", Quarterly Journal of Economics, 1957.
- " "Friedman on the Lag in Effect of Monetary Policy", American Economic Review, 1960.
- Dasgupta, A.K και
- Pearce, D.W. "Cost-Benefit Analysis: Theory and Practice", London: Macmillan Press LTD, 1978.

- Davenport, H. J. "Velocities, Turnovers and Prices", American Economic Review, 1930.
- Davies, G. R. "The Quantity Theory and Recent Statistical Studies", Journal of Political Economy, 1921.
- Deaton, A. και
Brown, A. "Surveys in Applied Economics: models of consumer behaviour", Economic Journal, 1972.
- Deaton, A. και
Muellbauer, J. "Economics and Consumer Behaviour", London-Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Doblin, E. M. "The Ratio of Income to Money Supply: an international survey", Review of Economics and Statistics, 1951.
- Douglas, P. H. και
Westerfield, R. B. "Irving Fisher: Memorials", American Economic Review, 1947.
- Dow, L. A. "Business Fluctuations in a Dynamic Economy", Ohio: C. E. Merrill Publishing Company, 1968.
- Δράκος, Γ. Ε. "Μαθηµατα Δηµόσιας Οικονοµικῆς", Πειραιεύς, 1978.
- Dunbar, C. F. "The Reaction in Political Economy", Quarterly Journal of Economics, 1886.
- Edgeworth, F. "Comment on Fisher's Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices", Economic Journal, 1893.
- " "Thoughts on Monetary Reform", Economic Journal, 1895.
- Ellsburg, D. "Classic and Current Notions of 'Measurement Utility'" Economic Journal, 1954' ἀναδημοσιευθέντα στού Α. Ν. Page
"Utility Theory: a Book of Reading", 1968.
- Feldstein, M. S. "Net Social Benefit Calculation and the Public Investment", Oxford Economic Papers, 1964.
- Fellner, W. "Ten Economic Studies in the Tradition of Irving Fisher", New York-London-Sydney: John Wiley and Sons, 1967

- Fellner, W. και
- Haley, B.F. "Readings in the Theory of Income Distribution", συλλογή άρθρων για την American Economic Association, London: George Allen and Unwin LTD, 1950.
- Ferguson, C.E. "The Current State of Capital Theory: a tale of two paradigms", Southern Economic Journal, 1972.
- " "The Neoclassical Theory of Production and Distribution", London: Cambridge University Press, 1969.
- Fetter, F.A. "Interest Theories, Old and New", American Economic Review, 1911.
- Fisher, A.G. "Capital and the Growth of Knowledge", Economic Journal, 1933.
- Fisher, I.N. "My Father Irving Fisher", New York: A Reflection Book, 1956.
- " "A Bibliography of the Writings of Irving Fisher", New Haven, 1961.
- Fleming, M. "Monetary Theory", London: Macmillan Studies in Economics, 1972.
- Flux, A.W. "Irving Fisher on Capital and Interest", Quarterly Journal of Economics, 1909.
- Foster, W. και
- Catching, W. "Money", New York: Houghton Mifflin CO, 1927.
- Fraser, L.M. "The Equation of Exchange: A Suggestion", Economica, 19-39.
- Friedman, M. "A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability", American Economic Review, 1948.
- " "Essays in Positive Economics", 1953.
- " "Studies in the Quantity Theory of Money", London-Chicago: The University of Chicago Press, 1956.

- Friedman, M. "The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results", Journal of Political Economy, 1959.
- " "A Program for Monetary Stability", New York: Fordham University Press, 1960.
- " "The Lag in Effect of Monetary Policy", Journal of Political Economy, 1961.
- " "Capitalism and Freedom", London-Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
- " "A Theoretical Framework for Monetary Analysis", Journal of Political Economy, 1970.
- " "The Counter-Revolution in Monetary Theory", London: The Institution of Economic Affairs, 1970.
- " "Monetary Correction", London: The Institution of Economic Affairs, 1974.
- " "Free to Choose", London: Secker and Warburg, 1980.
- Friedman, M. και
- Savage, J. J. "The Utility Analysis of Choices Involving Risk", Journal of Political Economy, 1948' ἀναδημοσιεύθοντα στο A.A. Page, "Utility Theory: A Book of Readings".
- Friedman, M. και
- Schwartz, A. J. "Money and Business Cycles", Journal of Economics and Statistics, 1963.
- Galbraith, J. K. "The Great Crash 1929" (1954), Pelican Books.
- Gandolfi, A. "Monetary Theory: the lag in monetary policy as implied by the time pattern of monetary effects on interest rates", American Economic Review, 1969.
- Garegnani, P. "Switching of Techniques", Quarterly Journal of Economics, 1966.
- Gayer, A. D. "The Lessons of Monetary Experience: Essays in Honour of Irving Fisher", New York: G.A. Allen and Unwin LTD, 1937.

- Γεωργακόπουλος, Θ. "Παραδόσεις Δημόσιας Οικονομικής", 'Αθήνα, 1977.
- Gibson, W.E. "The Sensitivity of Interest Rates to Changes in Money and Income", Journal of Political Economy, 1969.
- Gibson, W.E. και
- Kaufman, G.G. "Monetary Economics: Readings on Current Issues", New Delhi: Tata Mcgraw, Hill Publishing Company LTD, 1971.
- Γιαννακόπουλου, Ν.Α. "Νομισματική Θεωρία και Πολιτική", 'Αθήνα, 1974.
- Γκολέμη, Μ. "Η Ποσοτική Θεωρία του χρήματος", 'Αθήνα, 1952.
- " "Τό Χρήμα", 'Αρχεῖον Οικονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, 1957.
- Glahe, F.R "Macroeconomics: theory and policy", New York-Chicago: Harcourt Brace Jovanovich, Β' Έκδ. 1977.
- Glock, C.Y. "Survey Research in the Social Sciences", 1967.
- Goode, W.J. "Methods in Social Sciences", London-New York, 1952.
- Goodhart, C.A. "Money, Information and Uncertainty", London: The Macmillan Press LTD, 1975.
- Goodwin, R.M. "The Nonlinear Accelerator and the Persistence of Business Cycles", Econometrica, 1951.
- Gordon, R.J. "Milton Fridman's Monetary Framework: a debate with his critics", London-Chicago: The University of Chicago Press, 1974.
- Gordon, S. "The Ideology of Laissez-Faire", δημοσιευθέντα στού Α. W. Coats, "Classical Economy and Economic Policy", 1972.
- Graham, F.D. "Partial Reserve Money and the 100 Per Cent Proposal", Economic Review, 1936.
- Green, H.A. "Consumer Theory", London: The Macmillan Press LTD, 1976.
- Haberler, G. "Irving Fisher's Theory of Interest", Quarterly Journal of Economics, 1931.
- " "Schumpeter's Theory of Interest", Review of Economics and Statistics, 1951.

- Haberler, G. "Prosperity and Depression: a theoretical analysis of cyclical movements" (1937), London: George Allen and Unwin LTD, 1960.
- Hahn, F.H. and
- Brechling, F.P. "The Theory of Interest Rates", Proceeding of a Conference held by the International Economic Association, London; Macmillan and Co LTD, 1965.
- Hanoch, G. "Risk Aversion and Consumer Preferences", *Econometrica*, 1977.
- Hansen, A. "Economic Stabilization in an Unbalanced World", New York: Harcourt Brace and Company, 1932.
- " "Monetary Theory and Fiscal Policy", New York: McGraw-Hill Book Company, 1949.
- " "Schumpeter's Contribution to Business Cycle Theory", *Review of Economics and Statistics*, 1951.
- Harcourt, G.C. "Some Cambridge controversies in the Theory of capital" Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Harrod, R.F. "Notes on Trade Cycle Theory", *Economic Journal*, 1951.
- Hawtrey, R.G. "Trade and Credit", London, 1928.
- " "Currency and Credit" (1919), London, E'κκδ., 1950.
- Hayek, F.A. "Monetary Theory and the Trade Cycle", London: Jonathan Cape, 1933.
- " "Full Employment at Any Price?", London: The Institute of Economic Affairs, 1975.
- " "The Pure Theory of Capital" (1941), London: Routledge and Kegan Paul, 1976.
- Hegeland, H. "The Quantity Theory of Money" (1951), New York: A.M. Kelley, 1969.
- Hester, D.D. "Keynes and the Quantity Theory: a comment on the Friedman-Meiselman CMC Paper", *Review of Economics and Statistics*, 1964.

- Hewett, W.W. "Professor Irving Fisher on Income, in the Light of Experience", American Economic Review, 1929.
- Hicks, J.F. και Allen, R.G.D. "A Reconsideration of the Theory of Value", *Economica*, 1934.
- Hicks, J.R. "Value and Capital" (1939), The Claverton Press, 1963.
- " "A Contribution to the Theory of the Trade Cycle", Oxford: The Clarendon Press, 1950.
- " "Robbins on Robertson on Utility", *Economica*, 1954.
- " "Critical Essays in Monetary Theory", Oxford: Clarendon Press, 1967.
- " "Capital Controversies: Ancient and Modern", American Economic Review, 1974.
- Hilgerdt, F. "Foreign Trade and the Short Business Cycle", Δημοσιεύματα στο 'Economic Essays in Honour of Gustav Cassel', 1933.
- Hirshleifer, J. "On the Theory of Optimal Investment Decision", Journal of Political Economy, 1958.
- " "Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches", Quarterly Journal of Economics, 1956.
- Howe, R.S. "The Rise of the Marginal Utility School 1870-1889", Lawrence: University of Kansas Press, 1960.
- " "The Origins of Marginalism", Δημοσιεύματα στο R.D. Black, A.W. Coats και C.D. Goodwin, "The Marginal Revolution in Economics", Durham: Duke University Press, 1973.
- Hurwicz, L. "What has Happened to the Theory of Games", American Economic Association, 1953.
- Irvin, G. "Modern Cost-Benefits Methods", London: The Macmillan Press LTD, 1978.

- Johnson, W.E. "The Pure Theory of Utility Curves", Economic Journal, 1913.
- Kahneman, D.
και Tversky, A. "Prospect Theory, an analysis of decision under risk", Econometrica, 1979.
- Kaldor, N. "Annual Survey of Economic Theory: the recent controversy on the theory of capital", Econometrica, 1937.
- " "On the Theory of Capital: a rejoinder to Professor Knickerhant", Econometrica, 1938.
- " "A Model of the Trade Cycle", Economic Journal, 1940.
- " "Mr. Hicks on the Trade Cycle", Economic Journal, 1951.
- " "The Relation of Economic Growth and Cyclical Fluctuations", Economic Journal, 1954.
- " "The New Monetarism", Lloyds Bank Review, 1970.
- Kaldor, N. και
Trevithick, J. "A Keynesian Perspective on Money", Lloyds Bank Review, 1981.
- Kalecki, M. "A Theory of the Business Cycle", Review of Economic Studies, 1936-37.
- Καλιτσουνάκη, Δ. "Η θεωρία του χρήματος και η πολιτική της νομισματικής έξυγιάνσεως", 'Αθήναι, 1926.
- " "Οικονομική Πρόγνωση, ο ρυθμός εν τη Οικονομία", 'Αθήναι, 1930.
- " "Irving Fisher 1867-1947", 'Αρχεῖον Οικονομικῶν και Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, 1947.
- Κατηφόρος, Σ. "Θεωρία Νομισματικῆς Πολιτικῆς", 'Αθήναι, 1938.
- Katouzian, H. "Ideology and Method in Economics", London: The Macmillan Press LTD, 1980.
- Kauder, E. "Genesis of the Marginal Utility Theory", Economic Journal, 1953.

- Kaufmann, F. "Methodology of the Social Science", 'Αγγλική Μετάφρ., 1944.
- Kaufman, G. και
Gibson, W. E. "The Sensitivity of Interest Rates to Changes in Money and Income", Journal of Political Economy, 1969.
- Κεβόρκ, Κ. Η. "Στατιστική: αριθμοδείκται", 'Αθήναι, 1975.
- Keilhau, W. "The Equation of Payments", δημοσιευθέντα στο "Economic Essays in Honour of Gustav Cassel", 1933.
- Kemmerer, E. W. "Money and Credit Instruments in Their Relation to General Prices", New York, 1907.
- Keynes, J. M. "A Treatise on Money", Tom. 2, London, 1930.
- " "The General Theory of Employment, Interest and Money", London, 1936.
- " "Alternative Theories of the Rate of Interest", Economic Journal, 1937.
- Keynes, J. N. "The Scope and Method of Political Economy" (1890), New York: Reprints of Economic Classics, 1963.
- Knight, F. H. "Capital, Time and Interest Rate", Economica, 1934.
- " "Note on Dr. Lange's Interest Theory", Review of Economic Studies, 1936-37.
- " "On the Theory of Capital: in reply to Mr. Kaldor", Econometrica, 1938.
- " "Theory of Policy and the History of Doctrine", Ethics, 1953.
- " "On the History and Method of Economics: selected essays", London-Chicago: The University of Chicago Press, 1956.
- Kondratieff, N. D. "The Long Waves in Economic Life", δημοσιευθέντα στο Readings in Business Cycle Theory, για την American Economic Association, London: George Allen and Unwin LTD, 1950.

- Κορλίρα, Π.Γ. "Θεωρία 'Ανεργίας και Πληθωρισμού", 'Αθήνα, 1979.
- Krimerman, L.I. "The Nature and Scope of Social Sciences: Collected essays", New York, 1969.
- Laidler, D.E. "The Demand for Money: theories and evidence", London-New York: Harper and Row Publishers, Β' Έκδ., 1977.
- " "Essays on Money and Inflation", Chicago: The University of Chicago Press, 1975.
- Lange, O. "The Determinateness of the Utility Function", Review of Economic Studies, 1933-34.
- " "Professor-Knight's Note on Interest Theory", Review of Economic Studies, 1936-37.
- " "The Scope and Method of Economics", Review of Economic Studies, 1945-46.
- Laughlin, J.L. "Money and Prices", New York, 1924.
- " "The Quantity Theory of Money", Journal of Political Economy, 1924.
- Layard, R. "Cost-Benefit Analysis: selected readings", Penguin Books, 1972.
- Lerner, A.P. "On the Marginal Product of Capital and the Marginal Efficiency of Investment", Journal of Political Economy, 1953.
- Λεβεντάκη, Ι.Α. "'Η Ζήτηση Χρήματος έν 'Ελλάδι", 'Αθήνα, 1973.
- " "'Η 'Επίδρασις του Χρήματος επί της Οικονομικής Δραστηριότητας: θεωρητική και έμπειρική διερεύνησις", 'Αθήνα, 1975.
- Lindahl, E. "The Concept of Income", δημοσιευθέντα στό "Essays in Honour of Gustav Cassel", 1933.
- " "Studies in the Theory of Money and Capital" (1939), New York: A.M. Kelley, 1970.

- Lutz, F.A. "The Theory of Capital", Proceedings of Conference held by the International Economic Association, London: Macmillan and Co LTD, 1961.
- Hague, D.C. "The Theory of Interest", Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company, 1967.
- Lutz, F.A. "Marginal Analysis and Empirical-Research", American Economic Review, 1946.
- Machlup, F. "Money and Prices", Journal of Political Economy, 1913.
- Magee, J.D. "The Measurement of Utility", London New York: Macmillan and Co LTD, 1958.
- Majumdar, T. "The Social Rate of Discount and the Optimal Rate of Investment", Quarterly Journal of Economics, 1963.
- Marglin, S.A. "A Note on the Period of Production", Economic Journal, 1934.
- Marschak, J. "Rational Behaviour, Uncertain Prospects, and Measurable Utility", Econometrica, 1950.
- Marshall, A. "Distribution and Exchange", Economic Journal, 1898.
- Miller, H.L. "On the Chicago School of Economics", Journal of Political Economy, 1962.
- Mints, L. "Monetary Policy for a Competitive Society", New York, 1950.
- Mishan, E.J. "Cost-Benefit Analysis", B'ε'κδ, London: George Allen and Unwin, 1975.
- Mitchell, W.C. "The Quantity Theory of the Value of Money", Journal of Political Economy, 1896.
- " "Business Cycles and Their Causes (1913)", Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1960.
- " "Business Cycles and Unemployment", National Bureau of Economic Research, 1923.

- Monroe, A.E. "Monetary Theory before Adam Smith", Cambridge: Harvard University Press, 1923.
- Morishima, M. "Refutation of the Nonswitching Theorem", Quarterly Journal of Economics, 1966.
- Mueller, D.C. "Public Choice", Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Musgrave, R.A.
και Peacock, A.T. "Classics in the Theory of Public Finance", London: The Macmillan Company, 1958.
- Myint, H. "The Classical View of the Economic Problem", Economica, 1946.
- Myrdal, G. "Monetary Equilibrium", London, 1939.
- Neisser, H. "General Overproduction", Journal of Political Economy, 1934' αναδημοσιευθέντα στο "Reading in Business Cycle Theory".
- Neumann, J. και
- Morgenstern, O. "Theory of Games and Economic Behavior" (1943), Princeton: Princeton University Press, 1953.
- Newcomb, S. "Principles of Political Economy", New York, 1886.
- Niehans, J. "Interest Rates, Forced Saving and Prices in the Long Run", Review of Economic Studies, 1965.
- Ohlin, B. "Some Notes on the Stockholm Theory of Saving and Investment", Economic Journal, 1937' αναδημοσιευθέντα στο "Readings in Business Cycle Theory".
- " "On the formulation of monetary theory", μετάφρ. από τὰ Σουηδικά από τους H.J. Brems και W.P. Yohe, History of Political Economy, 1978.
- Ozga, S.A. "Measurable Utility and Probability-A Simplified Rendering", Economic Journal, 1956.

- Fasinetti, L.L. "Changes in the Rate of Profit and Switches of Techniques", Quarterly Journal of Economics, 1966.
- Patinkin, D. "A Reconsideration of the General Equilibrium Theory of Money", Review of Economic Studies, 1949-50.
- " "Money, Interest and Prices" (1956), Β'έκδ., New York: Harper and Row Publishers, 1965.
- " "Studies in Monetary Economics", London-New York: Harper and Row Publishers, 1972.
- Pigou, A.C. "Some Remarks on Utility", Economic Journal, 1903.
- " "The Value of Money", Quarterly Journal of Economics, 1917-18.
- " "The Veil of Money", London, 1949.
- Pinker, R. "The Idea of Welfare", London: Heineman Education Books, 1979.
- Pratt, J.W. "Risk Aversion in the Small and in the Large", Econometrica, 1964.
- Ramsey, F.P. "A Mathematical Theory of Saving", Economic Journal, 1928.
- Reeve, J.E. "Monetary Reform Movements: A Survey of Recent Plans and Panaceas", Washington, 1943.
- Rima, I.H. "Readings in the History of Economic Theory", London-New York: Holt, Rinehart and Winston Inc, 1970.
- Rives, N.W. "On the history of the mathematical theory of games", History of political Economy, 1975.
- Robbins, L. "An Essay on the Nature and Significance of Economic Science", 1932.
- " "Interpersonal Comparisons of Utility: A comment", Economic Journal, 1938.
- " "The Theory of Economic Policy in English Political Economy" (1951), Β'έκδ. 1978.

Roberts, B. και

Holdren, B.

"Theory of Social Process: An economic analysis", Iowa:
The Iowa State University Press, 1972.

Robertson, D.

"Money" (1922), London: Nisbet and Co LTD, 1932.

"

"Utility and All What?", Economic Journal, 1954.

"

"Essays in Money and Interest", Manchester: Fontana Lib
rary, 1966.

Rousséas, M. S.

"Monetary Theory", New York: Alfred Knopf, 1972.

Ruggles, R.

"Price Indexes and International Price Comparisons",
δημοσιευθέντα στο W. Fellner, "Ten Economic Studies in
the Tradition of Irving Fisher", New York-London: J. Wil
ley and Sons, 1967.

Samuels, W.

"The Classical Theory of Economic Policy", 1966.

"

"The Methodology of Economic Thought: collected essays",
London-New Brunswick: Transaction Books, 1980.

Samuelson, P. A.

"The Numerical Representation of Ordered Classification
and the Concept of Utility", Review of Economic Studies
1938-39.

"

"Probability, Utility, and the Independence Axiom", Econo
metrica, 1952.

"

"A Summing Up", Quarterly Journal of Economics, 1965.

"

"The Nonswitching Theorem is False", Quarterly Journal
of Economics, 1966.

Σαραντίδης, Σ.

"Θεωρία Άριστης Κατανομής, Οικονομικής Εθιμείας και
Γενικής Ίσοροπίας", Πειραιεύς, 1978.

Sasuly, M.

"Irving Fisher and Social Science", Econometrica, 1947.

Schultz, T. W.

"Capital, Human", International Encyclopedia of the So
cial Sciences, Macmillan Company and the Free Press,
1968.

- Schumpeter, J.A. "The Theory of Economic Development" (1911), μετάφρ. από τον R. Opie, London-New York: Oxford University Press, 1934.
- " "Irving Fisher 1867-1947", Econometrica, 1948 ἀναδημοσιεύ-
θέντα στού J.A. Schumpeter, "Ten Great Economists", Lon-
don: George Allen and Unwin LTD, 1952.
- " "History of Economic Analysis", Oxford: Oxford Universi-
ty Press, 1954.
- Shackle, G.L. "Marginalism: The Harvest", στού R.D. Black, A.W. Coats, C.D.
Goodwin, "The Marginal Revolution in Economics", Dur-
ham: Duke University Press, 1973.
- Shafer, J.E. "An Explanation of the Business Cycle", American Econo-
mic Review, 1928.
- Sheshinski, E. "The Nature and Implications of the Reswitching of Tech-
niques", Quarterly Journal of Economics, 1966.
- Shirras, G.E. "Irving Fisher", Economic Journal, 1947.
- Sidgwick, H. "The Historical Method", Mind, 1886.
- Simmons, E.C. "The Relative Liquidity of Money and Other Things",
American Economic Review, 1947.
- Smith, W.L. και
- Teigen, R.L. "Readings in money, national income, and stabilization
policy", London: R.D. Irwin, 1974.
- Smithies, A. "The Quantity of Money and the Rate of Interest", Review
of Economics and Statistics, 1943.
- Smyth, R. "Essays in Economic Methods", 1962.
- Snyder, C. "New Measures in the Equation of Exchange", American Eco-
nomic Review, 1924.
- " "The Influence of the Interest Rate on the Business
Cycle", American Economic Review, 1925.

- Sölöw, R. "Capital Theory and Rate of Return", Amsterdam:North-Holland Publishing Company, 1963.
- Steedman, I. "Time Preference, The Rate of Interest and Abstinence from Accumulation", Discussion Paper in Manchester University, 21 July, 1980.
- Steiger, O. "Prelude to the theory of a monetary economy", History of Political Economy, 1978.
- Stigler, G.J. "The Development of Utility Theory", Journal of Political Economy, 1950. Άναδημοσιευθέντα στο G.J. Stigler, "Essays in the History of Economics", London-Chicago: The University of Chicago Press, 1965.
- Stiglitz, J.E. και
- Diamond, P.A. "Increases in Risk and Risk Aversion", Journal of Economic Theory, 1974.
- Strotz, R.H. "Recent Developments in Mathematical Economics and Econometrics: an expository session", Papers and Proceedings of American Economic Review, 1953.
- Surrey, M.J. "Macroeconomic Themes: selected readings", Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Sweezy, R.A. "The Interpretation of Subjective Value Theory in the Writings of the Austrian Economists", Review of Economic Studies, 1934.
- Temin, P. "Lessons for the Present from the Great Depression", American Economic Review, 1976.
- Trirlby, G.F. "Demand and Supply of Money", Economic Journal, 1948.
- Timms, N. και
- Watson, D. "Talking About Welfare: selected Readings", London-Boston: Routledge and Kegan Paul, 1976.
- Titmuss, R.M. "Essays on the Welfare State", London: Unwin University Books, 1963.

- Titmuss, R.M. "Social Policy", London: George Allen and Unwin LTD, 1974.
- Tobin, J. "The Interest Elasticity of Transactions Demand for Cash", Review of Economics and Statistics, 1956.
- " "Liquidity Preference as Behaviour Towards Risk", Review of Economic Studies, 1958. ἀναδημοσιευθέντα στού M.G. Mueller, "Readings in Macroeconomics", London-New York: A Halt International Edition, 1971.
- " "The Monetary Interpretation of History", American Economic Review, 1965.
- " "Money and Income: Poste Hoc Ergo Propter Hoc?", Quarterly Journal of Economics, 1970.
- Usher, D. "Traditional Capital Theory", Review of Economic Studies, 1965.
- Valiente, W.S. "Is Frank Knight the victor in the controversy between the two Cambridges?", History of Political Economy, 19-80.
- Vandewalle, G. "The Influence of Expectations Concerning Future Inflation Rates on Nominal Interest Rates in the Theory of Irving Fisher and J.M. Keynes", διάλεξη πού δόθηκε στήν History of Economic Conference, Bath, 12 Sept, 1979.
- Veblen, T. "Fisher Theory of Interest", Political Science Quarterly, 1909.
- Velupillai, K. "Irving Fisher on 'Switches of Techniques': a historical note", Quarterly Journal of Economics, 1975.
- Viner, J. "The Utility Concept in Value Theory and its Critics", Journal of Political Economy. ἀναδημοσιευθέντα στού A.N. Page, "Utility Theory: A Book of Readings", London-New Sydney: John Wiley and Sons, 1968.

- Viner, J. "The Intellectual History of Laissez-Faire", Journal of Law and Economics, 1960.
- Walker, F.A. "The Value of Money", Quarterly Journal of Economics, 1893.
- " "The Quantity Theory of Money", Quarterly Journal of Economics, 1895.
- Walsh, R.M. "Empirical Tests for Price Theories: Fisher, Foster and Catchings, Keynes", Quarterly Journal of Economics, 1934.
- Walters, A.A. "Money in Boom and Slump", London: The Institute of Economic Affairs, 1971.
- Webb, S. "The End of Laissez-Faire", Economic Journal, 1926.
- Wicksell, K. "Interest and Prices" (1898), μεταφ. υπό R.F. Kahn, New York: A.M. Kelley, 1965.
- " "Lectures on Political Economy" (1901, 1906), Τομ. I, II, μεταφ. υπό E. Classen, London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1934.
- Wilson, T και Skinner, A.S. "The Market and the State: Essays in Honour of Adam Smith", Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Wold, H. "Ordinal Preferences of Cardinal Utility", Econometrica, 1952.
- Wrightsmann, D. "An Introduction to Monetary Theory and Policy", London-New York: Macmillan Publishers, Β' έκδ., 1976.
- Χαριτάκη, Γ. "Αι Οικονομικαί Διακυμάνσεις καί αι κρίσεις", Αθήναι, 1933.
- Χουμανίδης, Α.Θ. "Η υποκειμενική περί αξία θεωρία, από της εποχής των φυσιοκρατών μέχρι σήμερα", Αθήναι, 1954.
- " "Humanitarian Economics", Piraeus, 1978.
- " "Οικονομική ιστορία καί η εξέλιξις των Οικονομικῶν Θεωριῶν", Τομ. Α, Β, Γ, Πειραιεύς, 1980, 1981, 1982.

Ζολώτα , Ε.

"Ἡ ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος καί αἱ διακυμάνσεις τῶν τιμῶν", Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπισημῶν, 1927.

"

"θεωρητική Οἰκονομική", Ἀθῆναι, 1944.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς